(Башк)
F 21

РАМИ ГАРИПОВ

ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В ТРЕХ ТОМАХ

III

УФА
"КИТАП"
2001

С(Баш)
Г21

РӘМИ ҒАРИПОВ

ӘҫӘРҘӘР

ӨС ТОМДА

III

- 454486 -

ӨФӨ
"КИТАП"
2001

УДК 894.343-3
ББК 84 (2Рәс=Баш)
F 24

Төҙөүсеһе *Н. В. Гарипова*

Рәссамы *А. Р. Гарипов*

45486

БИБЛИОТЕКА
Республиканского
издательства
«БАШКОРТОСТАН»

Гарипов Рәми

F 24 Әҫәрҙәр (өс томда). 3-сө том: Көндәлектәр, хаттар, тәржемәләр. – Өфө: Китап, 2001. – 640 бит.

ISBN 5-295-02982-4

Башҡортостандың халыҡ шағиры Рәми Ғариповтың сираттағы томында уның ижади ғүмере дауамында яҙылған көндәлектәре, мәкәләләре, хаттары урын алды.

ТП–91

УДК 894.343-3
ББК 84 (2Рәс=Баш)

ISBN 5-295-02982-4

© Төҙөүсеһе Гарипова Н. В., 2001

Кондәлектәр

1961

18 май.

Салауаттың урманға барғанда биргән һорауҙары.

— Атай, был сәскәләрҙең исеме нисек?

— Һары сәскәләр, улым. Һыйырҙар яратып ашай уны.

— Ә малай ашамай.

— Малайҙар ҙа ашай — көстәре күп була, ә һыйырҙың һөтө күп була.

— Атай, бынау һыйыр ниңә теге яҡҡа сығып бара?

— Аръяҡта үлән ҡуйы була, шуны ашарға сыға.

— Ә ағып китмәйме?

— Юҡ, ул бит һәләк матур йөҙә.

— Ә мин белмәйемме?

— Ҙур үҫкәс, һин дә белерһең...

— Атай, ниңә был паромдың ике кәмәһе бар?

— Ауып китмәҫкә. Паромға бит ана машиналар ҙа керә. Бойҙай ташыйҙар.

— Атай, унда бик түбән тауҙар бармы?

— Бик түбән түгел, бик бейек тауҙар тиң. Бар улар.

— Атай, был ниндәй соҡорҙар?

— Силос соҡорҙары улар, улым. Бына шунда кукуруз сәсәләр ҙә, үҫкәс, комбайн менән урып алалар, шунан күмәләр. Аҙаҡ ҡаҙып алып, ҡыш буйы һыйырҙарға ашаталар.

— Тәмле буламы?

— Тәмле, телеңде йоторлоҡ була.

— Әллә һинең ашап ҡараған бармы?

— Юҡ, ашамаһам да беләм.

— Атай, ағас алырға һин шунда килгәйнеңме?

— Эйе.

— Сыйырсыҡтар шунда йоҡлаймы?

— Юҡ, улар ауылда йоҡлай, бында тик селәүсен эҙләргә генә киләләр.

— Нәмә яҙаһың, атай?

— Ҡоштар матур һайрай тип.

— Атай, ана сәскә! Ҡайтҡанда алып ҡайтырбыҙ йәме?

— Ярар.

— Ана тағы берәү, икәү. Атай бынауһы нәмә?

— Һөтләгән.

— Ашайҙармы уны?

— Ашайҙар.

— Нәмәһен ашайҙар?

— Һабағын.

— Ә сәскәһен ашамайҙар, имәләр генә, эйе бит?

— Эйе, улым, эйе. Атты тик йомшаҡ юлдан ғына алып бар. Аяҡтары ауырта бит.

— Алдағы аяҡтарымы?

— Алғыһы ла, артҡыһы ла...

Бара торғас, тағы бер һорау:

— Атай, ҡыш бабай кемдең бабайы?

— Бөтә кешеләрҙең дә бабайы.

— Ә алла бабай?

— Юҡ ул алла бабай!..

— Үлтергәндәрме?

— Үлтермәгәндәр, ул бөтөнләй булмаған.

Аттың тирләгәнен күреп Салауат тағы:

— Ат әллә үлергә тырыша инде? — ти.

— Ниңә?

— Ана әллә ҡайҙан һыу аға.

— Тирләгән бит ул...

— Был кемдеке урман, атай?

— Бөтә кешенең дә урманы ул.

— Ә иң алда беҙҙеке булғанмы?

— Юҡ, ул иң алда бөтә кешенеке булған. Хәҙер ҙә. Беҙҙеке лә, бабайҙарҙыҡы ла, әбейҙәрҙеке лә, малайҙарҙыҡы ла, һинеке лә — бөтә кешенеке. Шуның өсөн бөтә кеше лә уны яратырға тейеш.

* * *

Ҡайтҡанда умырзая сәскәләрен йыябыҙ.

— Һин Фәниә апаңа йый, ә мин мамама йыям, — тим.

— Юҡ, һин Фәниә апаға, ә мин мамаңа, — тип ҡаршы төшә.

Шулай килештек тә, күп итеп умырзая йыйып алдык. Мин тик бөрөләнеп сәскә атырға ултырғандарын ғына йыям, ә Салауат бөтәһен дә йүгереп-йүгереп йыя. Тик сәскәләре ҡайтып еткәнсе лә йәшәй алманы, һулып бөттө. Мин үземдекен бүлеп бирҙем.

18.VIII.

Бына — беҙ Малеевкала. Серафимович исемендәге Ижад йортондабыҙ. Марат менән Рафаэль 7-се бүлмәгә, мин элекке врач бүлмәһенә — 15-се бүлмәгә урынлаштым.

Мәскәүҙән Белорус тимер юлындағы Дорохово станцияһына килеп төшкәс, станцияла бер сәғәт ярым нишләргә лә белмәй ултыра инек, ижад йортонан еңел машина менән килеп алдылар.

Литфондта путевкалар биреүсе Мәри Абрамовна беҙҙе ултыртып ҡуйҙы. Беҙгә билдәләнгән бүлмәләргә икенсе кешеләр урынлашып бөткән. 25-се бүлмәне Яҡуп Ҡолмой алған булып сыҡты. Беҙ һүҙгә килешеп тормайынса, ҡайҙа етте шунда ҡалырға риза булдыҡ. Рафаэлдең кәйефе ҡырылып китте, Марат бер көлкө хикәйәләр китабын уҡырға кереште, ә мин бына, бүлмәне бер аҙ тәртипкә килтерҙем дә, ҡәләм сарларға ултырҙым. Юҡһа, һуңғы ваҡытта салғы-һәнәк тоторға ғына өйрәнеп киткән ҡулдар. Яҙынырға ла ҡыйын.

Бына хатта һөйләм төҙөүе лә әллә нисек — ят бер эш кеүек. Ә яҙыу һағындырған, эшләге килә.

Эште төштән һуң башларға булдыҡ. Иртәнге сәйҙән һуң урман буйлап йөрөгәндә, ныҡлы көн тәртибе булдырырға, өсөбөҙ ҙә шул тәртипте боҙмай һаҡларға һүҙ ҡуйыштыҡ.

18/VIII.

Кис. Эшкә төштән һуң да тотоноп китә алманыҡ. Көн болотло, баҫлыҡтырып тик тора. Мин төшкө аштан һуң йоҡлап алырға тигән тәҡдим индерҙем. Рафаэль дә, Марат та риза булдылар. Шулай итеп, өс кешегә бер автор булыу бик ҡыйын икән. Әле беребеҙҙең, әле икенсебеҙҙең эш кәйефе юҡ. Ләкин йоҡлап торғас, сәй эстек тә, эште башларға булдыҡ. Тәүҙә персонаждарҙың алдан әҙерләнгән диалогтарын уҡып, бер аҙ характерҙары билдәләп сығырға, унан һуң һәр характерға ярашлы ситуация юлдарын — икенсе пәрҙәнең сюжетын төҙөп ҡуйырға тотондоҡ. Һәм тәүге рейд уңышлы ғына сыҡты буғай. Өсөбөҙ ҙә эш дәрте менән яна, эҙләнә, илһамлана башланыҡ.

Шулай итеп, эш башланды.

Сәрәт 1-се яртыға тиклем ултырҙыҡ та ятырға булдыҡ.

Бер аҙ ваҡыт, ут һүнеп торғанда, май шәм яҡтыртып эшләнек. Утты бик ныҡ күк күкрәгәнгә һүндерҙеләр, буғай. Бына әле лә йәшен йәшнәп, күк күкрәп тора. Йәшен яҡтыһында урман бик асыҡ күренеп ҡала ла, бейек шыршы баштары тағы ла ҡараңғылыҡҡа сумып юҡ була. Тағы, тағы...

Тәҙрәнән оҙаҡ ҡына шул күренеш менән һоҡланып торҙом.

Япраҡтар шаулай. Урман гөү килеп тора. Һуңғы күк күкрәүҙәрелер инде был. Йәй үтеп тә китте. Хәҙер инде көҙгө ямғырҙар башланыр. Өйҙәгеләр нишләй икән?..

19/VIII.

Икенсе күренештә башланыҡ. Бик ауыр бара. Сөнки Нурҙың дә, Зөһрәнең дә характерҙары әле асыҡланмаған, икеһе лә ҡатмарлы образдар. Шулай ҙа образға инә башланыҡ кеүек. Тик көндөң ямғырлы булыуы ғына күңелде томалап тора. Иртәнән бирле быҫҡаҡлап ямғыр һибәләй... Унан һуң өс кешегә бер кеше булыу ҙа бик еңел түгел — өсөбөҙ өс яҡҡа тарта. Аҡҡош, суртан, ҡыҫала кеүек булабыҙ. Ә йөк урынынан ҡуҙғалмай ҙа тиерлек.

Кис. «Граф Монте Кристо»ның 1-се сәриәһын ҡараныҡ. Бына ҡайҙа сюжет ҡора белеү!.. Ләкин әкиәт шул, бер ҙә ышандырмай. Ә шулай ҙа класс уҡыусылары кеүек ҡыҙығып ҡарайһың. Мин уны уҡымай ҡалдым. Ләкин бәләкәй саҡта төнө буйы күрше малайы Кимдең һөйләгәне әле лә иҫемдә. Бик күп мажара китаптарын мин тик уның һөйләүе аша белдем. Аҙаҡ русса уҡый башлағас, улар уҡылмай ҡалды. Бала саҡта уҡый торған китаптар татар-башҡорт әҙәбиәте һәм тәржемәләр менән генә сикләнде, әлбиттә. Бына шуның өсөн дә хәҙер күп уҡыған кешеләр араһында ҡыҙарырға ла тура килә.

20/VIII.

Бөгөн дә көн төшкә тиклем ямғырлы булды. Эш бармай. Туҡталып ҡалдыҡ. Сөнки геройҙарҙың характерҙары асыҡ билдәләнмәгән, көслəп һөйләштерәбеҙ, ләкин был эш ҡомдан арҡан ишергә тырышыу кеүек мәғәнәһеҙ. Рафаэль артабан эшләүҙе талап итеп мыжый, ә Марат менән минең эшкә ҡул

бармай. Рафаэль беҙҙе ялҡаулыҡта, ә беҙ уны диктаторлыҡта ғәйепләйбеҙ. Ул бер үҙе бер-ике диалог яҙып ҡараны ла беҙҙе әрләргә тотондо, ә Марат менән мин диванға һуҙылып яттыҡ та шиғырҙар тураһында хыялланырға керештек.

— Давай, лучше һәр беребеҙ айырым яҙып ҡарайыҡ, — тип тәҡдим итте Рафаэль.

Ләкин былай ҙа эш барып сыҡмағас, урманға сығып киттек. Бик оҙаҡ урман буйлап бәхәсләшеп йөрөнөк. Пьеса тураһындағы бәхәс политик бәхәскә әйләнеп китте, ләкин быныңбер ниндәй ҙә файҙаһы теймәне...

Урмандан, киреһенсә, бер-беребеҙгә асыу килеп, арып ҡайттыҡ. Бер-беребеҙгә ҡарағы ла килмәй хатта... Күңелде һалҡын, тупаҫ бер өмөтһөҙлөк солғап алды. Ваҡытты былай мәғәнәһеҙ рәүештә һәләк итеү өсөн эс боша, бөтә был хәлдән хатта күкрәк тығыҙланып тора. Әллә был Малеевканы ташлап китергәме? Ҡайҙа китергә? Китергә аҡса юҡ. Тирә-яҡта эшһеҙ йөрөгән ауырыу-сырхау ҡарт-ҡарсыҡтарҙың шул тиклем күп булыуы, бер туҡтауһыҙ ашау менән мәшғүл булыуы ла күңелде иҙеп тора. Был Малеевкаға путевка алып бик яңылыштыҡ беҙ. Был ижад йорто түгел, әллә ниндәй мәғәнәһеҙ инвалидтар йорто. Ну ашайҙар ҙа һуң был әрәмтамаҡтар, көнө буйы тығыналар ҙа, аш һеңдереү өсөн, ҡырмыҫҡалар кеүек, урман юлдары буйлап мыж килеп йөрөйҙәр. Бер генә ысын яҙыусыны күрмәҫһең. Бөтәһе лә әҙәбиәт тирәһендә ураланыусылар һәм уларҙың ғаиләләре, туған-тыумасалары. Бөтәһе лә май йыялар, ҡорһаҡ үҫтерәләр, тел сарлайҙар.

Бер нисә ҡарт ҡына эшләй булһа кәрәк. Беҙҙең Әҙәбиәт институтының элекке профессоры Павел Иванович Новицкий, бер чечен ҡарты, Төрөкмәнстандан килгән рус яҙыусыһы Бишеп Алиев — шулар ғына эшләй булһа кәрәк. Ҡытай теленән тәржемә итеүсе, элек беҙҙең институтта ҡытай әҙәбиәтен уҡытҡан Эйдлин һәм минең менән бер курста уҡыған Игорь Сеньков бар ине — улар ҙа ҡайтып китте.

Я. Ҡолмой Сабитов тигән бер татар ағай (полотер) менән эсеп йөрөй, йә ваҡытын бильярд уйнап үткәрә. Беҙҙең уның менән уртаҡ һүҙебеҙ ҙә юҡ. Әйтерһең, беҙ башҡа республиканан килгән таныштар ғына. Бик ҡыҙыҡ бит? Ғәжәп!.. Әллә үҙен пьесаға тотоп индерергәме?

— Давай индерәбеҙ! Бөтә Ҡолмой, Ихсан, Иҙелбай һәм Мөслим Мараттарҙы, бөтә графомандарҙы бергә йыйған бер

тип тыуҙырырға кәрәк! — тигән фекергә килдек. Исеме әйҙә Дауыл Шәрәфи булһын!.. Юҡһа шағир Нур образын был типтан башҡа асыу мөмкин дә түгел. Образ үҙ мөхитендә генә тыуырға тейеш...

Төшкө аштан һуң Рафаэль бильярд һуғырға киткәс, Марат менән бөтә образдарҙы барлап, характерҙарҙы һәм уларҙың маҡсат-нагрузкаларын, үҙ-ара мөнәсәбәттәрен аныҡлап сыҡтыҡ. Пьесаның социаль йөкмәткеһен билдәләү менән үк, ҡапыл өмөт сатҡыһы балҡып киткәндәй булды. Рафаэль бүлмәгә ҡайтып ингәндә инде, беҙҙең йөҙҙәргә ижад төҫө кереп, күңелдәрҙе илһам ҡанаты һыйпап киткәндәй ине... Ул да беҙҙең фекергә ҡушылып китте.

— Һин юҡта беҙҙең баш эшләй, һин беҙҙең инициативаны быуып тораһың икән! —тип көлөштөк.

Иртәгә Марат «Йәш гвардия» издательствоһына Мәскәүгә барып килгәс, иртәнән һуңға ныҡлап эшкә тотонорға кәрәк, тигән ҡарарға килдек.

— Беҙ бик аскеттарса йәшәйбеҙ бит әле, — тине Марат. Һәм беҙ ҡатын-ҡыҙҙар яғын да ҡараштырырға булдыҡ. Ләкин— һәләтлек етмәй! Быҙауҡайҙар шул беҙ был яҡҡа. Шулай ҙа өмөт юҡ түгел.

20/VIII.

Марат Мәскәүгә китте, Рафаэль бильярд уйнай, мин Пришвиндың библиотекаға ҡатыны бүләк иткән «Незабудки» китабын алып уҡырға тотондом.

* * *

Пришвиндың ҡатыны ла үҙе кеүек. Бик ҡыҙыҡлы фекер йөрөтә. Сәнғәттәге һаранлыҡ тураһында:

«... Жизнь становится все напряженней в стремлении лучших людей разрушить преграды — националистические, имущественные, всякие, — порождающие вражду и войну на земле. И чем обширней пространства, охватываемые этими усилиями, тем короче сигналы — от народа к народу, от поколения к поколению. Вот откуда, может быть, и рождается отчасти лаконизм в словесном искусстве — и стих и лозунг, — чем дальше расстояние, тем короче зов».

«Мы, поэты и художники, — говорит Пришвин, — не являемся, как раньше думали, «избранниками», будто бы мы живем, а внизу где-то прозябают обыватели. Нет! Мы ничем не отличаемся от других, если их дело является творчеством жизни» (1930).

Пришвиндың ҡатынына яҙып ҡалдырған васыяты:

«Завещание.

Верно судить о писателе можно только по семенам его, понять, что с семенами делается, а для этого время нужно и время. Так скажу о себе (уже 50 лет пишу!), что прямого успеха не имею и меньше славен даже, чем средний писатель. Но семена мои всхожие, и цветочки из них вырастают с золотым солнышком в голубых лепестках, те самые, что люди называют незабудками. Итак, если представить себе, что человек, распадаясь после конца, становится основанием видов животных, растений и цветов, то окажется, что от Пришвина остались незабудки.

Милый друг, если ты переживешь меня, собери из листиков этих букет и книжечку назови «Незабудки»!

* * *

«Добро само по себе неказисто на вид и убеждает нас только, если осветит его красота. Дело художника — это, минуя соблазн красивого зла, сделать красоту солнцем добра».

* * *

«Любить — это делать».

20/VIII.

Төн. Башҡа төндәргә был төн бөтөнләй оҡшамаған. Моңһоу һәм татлы төн был!..

Күңел, ахыры, шундай нескә бер ҡыл, хатта бер тауыш ҡына ла унан ғәжәп матур моң сығара ала! Кеше күңеленә, күрәһең, бик аҙ, бик бәләкәй генә ҡағылыу ҙа етә...

Бына әле генә урманда йөрөп ҡайттыҡ. Ләкин урманда түгел, ниндәйҙер сихыр донъяһында йөрөп ҡайттым мин!..

Үҙемә үҙем аптырайым.

Ни булды һуң? Бит, артыҡ бер ни ҙә булманы бит?

Кинонан сыҡтыҡ. Бөтәһе лә ғәҙәттәгесә. «Люблю тебя, жизнь» картинаһын ҡараныҡ. Рафаэль, әйҙә бер ҡыҙ менән таныштырам, тип, ул ҡыҙҙы бергәләп оҙата киттек. Рафаэль менән улар былтыр уҡ танышҡандар. Ҡыҫҡа ғына романдары ла булған. Ә миңә нәмә: мин тик бергә оҙата ғына барам, һүҙҙәрем дә юҡ һәм ул ҡыҙҙы бөтөнләй белмәйем дә. Хәйер, исемен беләм — Катюша. Уҡытыусы, педучилище бөткән, икенсе йыл ғына уҡыта. Һәм Рафаэлдең уның хаҡында әйткән «бик темпераментный ҡыҙыҡай» тигән һүҙҙәре генә бар. Бына шул ғына.

Ләкин «бына шул ғына» ла минең тыныс күл кеүек үлеп ятҡан күңелгә таш ырғытҡан кеүек булды. Талғын ғына урман шауы иҫерткес бер йырға, урман араһынан күренеп ҡалған ай ярсығы ниндәйҙер бер хыял йомғағына әйләнде. Серек ағас ваҡтары баҙлап янған йондоҙ булып балҡыны. Бәшмәкле еүеш урман еҫе күкрәккә ярып ингән хуш еҫ булып аңҡыны. Һәм ҡолаҡ төбөндәге яғымлы ҡатын-ҡыҙ тауышы әйтеп аңлата алмаҫлыҡ бер наҙ булып бөтә тәнгә таралды...

Миндә кеше уяныу менән мин бик бәхетле, ләкин үҙемдең өс кеше араһында артыҡ булыуым менән бик моңһоу инем. Минең бөтә күңелем бына ошо моңһоу, үкенесле бәхет менән тулып йөрөнө. Был төнгә шул бәхет өсөн дә рәхмәт...

Ләкин Рафаэлдең мине был сәйер хәлгә ҡуйыуы, үҙе ҡыҙҙы ҡосаҡлап, иҫнәп йөрөүе һәм бының менән ҡыҙҙы ла бик уңайһыҙ мөнәсәбәткә ҡалдырып, уйын уйнауы аңлашылып етмәне...

Минән көлөү, әлбиттә, күңелле. Минең кеүек кешеләрҙән мин үҙем дә көлөр инем...

Шулай ҙа рәхмәт был төнгә!

21/VIII.

Иртән яҡшы ғына эшләп алдыҡ. Дауыл Шәрәфи менән иҫерек шәп килеп сыҡты! Ғөмүмән, төп геройҙарҙан башҡалар яҡшы килә. Ләкин Мәскәүҙән Мараттың Иван Зуйков тигән бер журналист иптәше килеп, эште өҙҙө. Малеевка эргәһендәге Тучковский совхозына командировкаға китеп бара. Бөгөн совхозда комсомолецтарҙың отчет-һайлау йыйылышы була икән. Мин бының менән бик ҡыҙыҡһынып китеп, Марат менән бергә беҙ ҙә барырға булып киттек. Бәлки, Юлдаш — комсорг образына

берәй һыҙат бирерҙәй яңы бер прототип табырбыҙ, тип уйланыҡ. Унан һуң Мәскәү өлкәһендәге комсомол ойошмаларының эше менән танышыу теләге лә бик ҙур. Рафаэль бармаҫҡа булды, беҙ киттек.

Ләкин йыйылыш булманы. Совхоздың үҙәк усадьбаһынан да хатта бик аҙ килгәндәр. Отчет-һайлау йыйылышы иртәгәгә күсерелде. Партия программаһының проекты тураһында лекция тыңланыҡ.

Комсомолдың хәле, күрәһең, ҡайҙа ла бер — комсомолға ҡул һелтәп кенә ҡарайҙар, администрация бында ла шулай юлға арҡыры һуҙылып ята икән. Управляющийҙар бүлексәләге комсомолецтарҙы йыйылышҡа ебәрмәгәндәр.

Ҡайтҡанда йәйәү ҡайттыҡ. Тучковонан Иҫке Рузаға, Рузанан, Мәскәү йылғаһы аша сығып, Малеевкаға атланыҡ. Зуйков иҫке Рузала автобусҡа ултырып китте. Юлда туғандар ҡәберлектәренә туҡталып Мәскәү аҫтындағы һуғыштар тураһында һөйләшеп алдыҡ.

Ҡәберлектәр бик тәртипле тотола. Һәйкәлдәр ҡуйылып, сәскәләр ултыртылған, веноктар һалынған. Күрәһең, уларҙан кеше аяғы өҙөлмәй...

Беҙ ҡайтҡанда, Рафаэль бильярд уйнарға киткәйне. Бик мауыҡтырғыс уйын — иртәнсәк Марат менән мин дә бильярд таяғын тәү ҡат ҡулға алып ҡараныҡ. Рафаэль беҙҙе дәртләндереп-ҡупайтып өйрәтергә тотондо. Беҙҙән дә бильярд уйнаусылар сығырға мөмкин тигән ҡарарға килдек.

Ләкин бына драматургтар сығырмы, юҡмы — билдәһеҙ әле. Эш бик әкрен бара. Һәр һүҙ өсөн бәхәсләшәбеҙ, әрләшәбеҙ... туҡтап ҡалабыҙ ҙа тағы дауам итәбеҙ.

Кис Марат менән урманда йөрөнөк. Ләкин беҙгә тигән ҡыҙҙар осраманы. Ә Рафаэль байрам итә буғай бөгөн — әле һаман юҡ та юҡ. Беҙ бөгөн дә ауыҙ асып ҡалдыҡ.

— Былай булмай, иртәгә ныҡлап тотонорға кәрәк әле, — тине Марат.

Йәнәһе беҙҙән дә эш сығасаҡ!..

* * *

Мараттың һүҙҙәре мине лә нығытып ҡуя, юҡһа, өмөтһөҙ йөрөү үҙенде үҙең урлап йөрөү кеүек...

* * *

Кисәнге төн күңелгә бер ауыртыу һалып ҡуйҙы һәм был ауыртыу рәхәт... Сөнки һәр бер күңел ауыртыуы аҫтында шифыр көсө йәшеренеп ята бит. Шунһыҙ яҙыу ҙа мөмкин түгел.

* * *

Шифыр яҙаһы килә. Ләкин был пьеса бөтә иғтибарҙы, бөтә ваҡытты үҙенә генә тартып тора. Эштән һуң ултырырға инде арытҡан була.

22/VIII.

Бөгөн иртән тәүге ҡабат ҡояш күренде!.. Асыҡ һауаға сығып, ике ҡарт имән менән сайырҙары аҡып торған бар ҡарт ҡарағай аҫтында ултырҙыҡ. Бик матур урын. Рәхәтләнеп тәмәке көйрәтергә лә яҡшы. Юҡһа, бүлмәлә уңайһыҙ — Рафаэль дә, Марат та тартмайҙар. Шулай ҙа улар пьеса хаҡына минең тәмәке төтөнөн йоторға ла риза булдылар.

Төшкә тиклем Эмиль менән Зөһрә диалогтарын яҙып бөтөрҙөк. Яҡшы сыҡты, буғай. Зөһрәгә яңы һыҙаттар өҫтәлде, Эмилдең характеры ла ҡатмарлана төштө. Уңышлы ғына деталдәр ҙә табылды. (Кәмитсе, философ һәм «ведь улыбка флаг корабля» һ. б.).

Төштән һуң бильярд уйнап алдыҡ. Мауыҡтырғыс уйын — мин Маратты ике ҡабат отҡан булдым. Отоуы күңеллерәк, әлбиттә. Ләкин ваҡытты отторҙоҡ. Төштән һуң күк күкрәп ямғыр яуып алды. Киске сәйгә тиклем йоҡо һимерттек, сәйгә лә һуңлап ҡалғанбыҙ. Мин тороуға, Марат инеп, бик мөһим хәбәр әйткәндәй:

— Сәйгә барып йөрөмә, һуңлағанбыҙ, — тип сығып китте.

Киске аштан һуң тағы бильярдҡа йәбештек, унан һуң «Граф Монте Кристо»ның 2-се серияһын ҡарап, пьеса тураһында һөйләшеп алырға урман буйына сығып киттек. Шәрәфи менән Гөлназ диалогы хаҡында бик оҙаҡ бәхәсләштек. Сөнки Дауыл Шәрәфи Яголыҡ эшләп, бер үк ваҡытта ҡыҙ ҙа булырға, быуаҙ ҙа булырға тейеш ине.

24/VIII.

Һаман ямғыр ҙа ямғыр. Ауылда нисек икән, әгәр ауылда ла шулай булһа, бойҙайҙы бөтөнләй ура алмайҙарҙыр инде...

Өйгә бөгөн дә хат яҙып булманы. Йә эште йүнләп эшләп булмай. Ваҡыт бик бушҡа үтә кеүек. Күңелде ниндәйҙер ҡәнәғәтһеҙлек тырнап тик тора. Юҡ ҡына нәмәләр өсөн дә бәхәсләшеп тик ултырабыҙ.

Юлдаш менән Зөһрә диалогтарын яҙа башлау менән үк ҡаршылыҡ китте. Рафаэль мин әйткән һүҙҙәргә йөҙөн һытып:

— Юҡ, улай түгел, булмай улай, — тип илай ҙа ебәрә. Шунан һуң бөтә дәрт һүрелеп, фекер туҡтай ҙа ҡала, инициатива бөтөнләй юғала һәм яҙыуы ла ҡыҙыҡ түгел. Бер-беребеҙҙең ауыҙына ҡарап ултырабыҙ ҙа ултырабыҙ. Бер һөйләмде яҙыр өсөн әллә күпме бәхәсләшергә кәрәк. Марат бик ҡыҙыҡ позицияла — нейтралитет һаҡлап, көлөп тик ултыра.

— Исмаһам, һин әйт берәй һүҙ, — ти Рафаэль уға. Ләкин Марат ике яҡҡа ла баҫым яһамай.

Рафаэль менән минең мөнәсәбәт бик ҡырҡыулаша бара. Уға Шекспир подтекстары булһын да, Погодин диалогтары булһын! Ләкин булмағанды ҡайҙан алаһың, беребеҙ ҙә Шекспир түгел шул!.. Бер юл да яҙмай ултырғансы, Абдуллин хәтле яҙһаҡ та бик шәп булыр ине лә бит, ләкин яҙылмай пьеса! Бер-беребеҙгә мәғәнәһеҙ ҡараш ташлап, үҙ-үҙебеҙҙе көслөп тик ултырабыҙ. Тағы бер ҡаршылыҡтан һуң мин түҙмәнем:

— Давай, Рафаэль, илама! Йә үҙең әйтмәйһең, йә кеше әйткәнен яратмайһың, ниңә улай үҙ фекереңде генә диктовать итәһең? — тип ысҡындырҙым. Ул ҡулындағы блокноты менән ҡәләмен беседка эскәмйәһенә атып бәрҙе лә:

— Мә, яҙығыҙ үҙегеҙ! — тип тороп китте.

— Давай, яҙ, Марат! Соҡсоноп, һүҙгә бәйләнеп ултырмайыҡ, аҙаҡ төҙәтербеҙ һөйләмдәрҙе, — тинем мин.

Секретарлыҡты Марат алды.

Ләкин диплом ҡатырғаһына еткәс, ҡатырғаға терәлеп туҡтап ҡалдыҡ.

Шундай иҙелгән кәйеф менән иң яҡты, бөтә пьесаға ҡанат булып торорға тейеш булған күренеште яҙыу мөмкин дә түгел ине.

Бер-беребеҙгә асыу килеп, күңел ҡатып, һүҙһеҙ-ниһеҙ, баҫынҡы кәйеф менән корпуҫҡа ҡайтып, бүлмәләргә тара-

лыштыҡ. Етмәһә мин бысраҡҡа тайып йығылып, еүешләнеп, бысранып ҡайттым. Нишләптер аяҡтар ҙа һыҙлай башланы. Бигерәк тә уң аяҡ һыҙлай. Элек быға бер ҙә иғтибар иткән юҡ ине, бөгөн тәүге ҡабат быға иғтибар итеп, бик күңелһеҙләнеп ҡуйҙым. Бер көн килеп, аяҡтан яҙып ҡуйыуың да бар. Бөтә организм шундай таҙа, бер ҡасан да әле ауырыу-сырхау күргәнем юҡ, ә бына аяҡтан ҡалырға мөмкин — еүешләндем, һыҙлаштырып ҡуя. Әллә ревматизм, әллә берәй башҡа төрлө һөйәк ауырыуы башланырға итә? Белмәйем...

Көн бушҡа үтте. Кис «Сильные мира сего» картинаһын ҡарағас, ҙәем генә Пришвин күперен сығып, төнгө урман буйлап йөрөп килдем һәм бөтә асыу, ризаһыҙлыҡ урман араһында тороп ҡалды. Зөһрә менән Юлдаш сәхнәһен уйлап йөрөп, был сәхнәне ҙәем генә яҙғым килеп китте. Урман юлындағы бер көн күргән ағас сөрөктәре тағы ла йондоҙға әйләнгән кеүек булды...

Бөгөн төш ваҡытында Катюшаны күргәндә, уның, теге төндө телгә алып:

— Йә, кеше эшләп ҡуйҙыңмы? — тип һорауына ҡаршы:

— Эшләнем, барып ҡарағыҙ, — тип ялғанлағайным, хәҙер шул һүҙемде дөрөҫләп, ағас сөрөктәренән юлға ҙур бер кеше башы эшләп киттем.

Әгәр был күренеште ситтән берәй кеше күреп торһа, мине, әлбиттә, һис һүҙһеҙ, бер аҡылдан яҙған кешегә һанар ине. Ләкин мин был һүрәтте йырлай-йырлай илһамланып ижад иттем: кеҫәлә йөрөгән асҡыс менән ағас сөрөктәрен ҡайырып алып, юлға ҙур бер «К» хәрефен дә яҙып ҡуйҙым. Миндә әле малайлыҡ хисе бөтмәгән, ахыры. Шул да бына күңелдән көндөҙгө кәйефте ҡыуып сығарҙы, буғай. Бындай саҡта яҙғы килә.

Мараттар бүлмәһенә ингәс, Рафаэль ҡағыҙ киҫәгенә ниҙер яҙып ятҡан еренән, бик етди төҫ менән:

— Йә ручкаңды бир, йә бына яҙырға ултыр, — тип бойорҙо.

Мин бер ни ҙә әйтмәй, яҙырға ултырҙым һәм, туҡтап-нитеп тормай, бер тынала 8 битте яҙып ташланым!..

Был бөгөнгө көн өсөн подвиг ине, әлбиттә. Рафаэль уны, йөҙөнә бер ниндәй ҙә йылмайыу эҫәре сығармай, бик ғәҙәти эшкә һанағандай, бик эшлекле ҡиәфәт менән генә ҡабул итте. Хатта Марат та ҡулдарын йыуып, аяҡтарын күтәреп, тәгәрәп китмәне!.. Ә мин уның:

— Драматург бит һин беҙҙең, Рәми! — тип ҡотлауын көткәйнем. Шулай итеп, минең подвиг артыҡ ҙур әһәмиәте

45486

БИБЛИОТЕКА
Республиканского
издательства
«БАШКОРТОСТАН»

булмаған сираттағы ҡара эш итеп кенә ҡабул ителде. Һәм мин үҙем дә быға артыҡ әһәмиәт бирмәҫкә тырышып: «биш» тигән награданы өмөт итеп маташманым.

Ә был еңеү, зур еңеү ине бит!

Һәм беҙ, драматургтар, яңынан ижад дәрте менән яна башланыҡ. Илһам көсө беҙгә кире әйләнеп ҡайтты!

— Иртәгә ныҡлап эшкә тотонорға! — тигән ҡарарға килдек.

Эш китәсәк хәҙер!

25/VIII.

Китмәйерәк торһон әле... Иртән тороуға Рафаэлгә телеграмма килеп төштө: Гөлсәсәк бик ауыр хәлдә ята, бик ҡыйын операция яһаясаҡтар икән. Баланы ярып алырға ғына мөмкиндер.

Рафаэль ҡайтып китергә тейеш. Пьесаны артабан дауам итеп тә булмай, дауам итер булһаҡ, өсөбөҙгә лә ҡайтырға кәрәк. Бик ҡатмарлы һорау килеп тыуҙы: нишләргә? Өсөбөҙҙә өс төрлө фекер.

Рафаэль: «Әйҙә ҡайтайыҡ та Өфөлә эште дауам иттерербеҙ, ярты юлда туҡтап ҡалмаҫҡа кәрәк,» — ти.

Мин әйтәм: «Бер килгәс, шул тиклем ерҙән ҡайтып йөрөүҙә лә мәғәнә юҡ. Пьеса, шундай хәл килеп тыуғас, хәҙергә ятып торорға ла мөмкин. Шифырҙар яҙырға тотонорға кәрәк. Былай ҙа бик күп ваҡытты бушҡа үткәрҙек,» — тим.

Ә Марат тағы ла ике арала тороп ҡалды. Ҡайтырға ла ҡаршы түгел, бында ҡалырға ла мөмкин уға. Ике фекеренә ике төрлө сәбәбе лә бар: өйҙәгеләр аҡсаһыҙ тороп ҡалған. Ләкин нәшриәттән аҡса алып һалырға ла була. Икенсенән, бында тороп ҡалһа, әллә ни яҙыр пландарым да юҡ, ти. Шулай ҙа яҙа башлаһаң, яҙырға ла булыр ине.

Шулай итеп, Рафаэлдең хәле ап-асыҡ: ҡайтырға! Ҡайтмау мөмкин түгел. Ғүмер буйы үкенерлек хәлгә ҡалыуы ла бар, кем белә?

Ә Мараттың позицияһы ныҡлы түгел, бик икеле.

Минең башҡасараҡ хәл, тормошта ла, әҙәбиәттә лә, эштә лә бик борсоулы хәл: берҙән, торор өй ҙә юҡ, аҡса ла юҡ, ҡайҙа эшләү ҙә әле билгеһеҙ. Ҡатын ике бала менән бер үҙе мәктәптең интернатында ғына тороп ҡалған. Миңә бик зур ҡыйынлыҡ менән генә китергә тура килде, ҡатын менән дә, партком, райком менән дә һүҙгә килешеп бөттөк. Әгәр ҙә Өфөгә ҡайтып киткәндә, мин

унда түҙеп ята алмайым инде, тура ауылға ҡайтасаҡмын. Сөнки кеше өҫтөндә ятып булмаясаҡ. Былай ҙа мин Рафаэль менән Мараттың иҫәбенә ятам.

Икенсенән, минең инде өсөнсө йыл матбуғатта сығыш яһағаным юҡ. Журналға биргән шиғырҙар кире ҡағылды, ә гәзиткә биргәндәре әле һаман баҫылмай ята. Был хәл мине бик борсолдора башланы инде. Өсөнсө йыл үҙ исемеңде матбуғатта күрә алмау бик күңелленән түгел. Был хатта мораль яҡтан мине бик изеп килә. Минең ижади яҙмышҡа ҡарата ниндәйҙер бик сәйер мөнәсәбәт һиҙелә. Үҙе юҡтың— күҙе юҡ шул.

Ә өсөнсөнән, минең яҙылған нәмәләр хәҙер ике китапҡа етерлек, уларҙы бик ныҡытып эшләп сығырға кәрәк. Ә яҙаһы нәмәләр бынан да күп, бер йыл туҡтауһыҙ эшләгәндә лә, материал етерлек — муйындан. Ләкин эшләргә бер ниндәй ҙә мөмкинлек юҡ. Хәҙер бына ошо бөтә ҡаршылыҡтар бергә килеп төйнәлгән дә иркенләп тын алырға ла ирек бирмәй.

Иң ҡиммәтле нәмә хәҙер миңә — ваҡыт! Тиҙерәк китапты әҙерләп нәшриәткә тапшырыу кәрәк. Ә пьеса әле боғаҙға ҡаҙалып торған нәмә түгел минең өсөн. Әле уның киләсәге һәнәк менән һыуға яҙылған. Етмәһә, уны яҙыу процессы ла ысын ижад характерында түгел, ниндәйҙер эске бер ризаһыҙлыҡ менән бара. Әгәр ҙә ул хәҙерге кимәлдән күтәрелеп китә алмаһа, бик бәләкәй фекерле, ғаилә-көнкүреш мәсьәләһе менән генә сикләнеп ҡалған ғәҙәти бер пьеса ғына буласаҡ. Дөйөм әҙәбиәт һәм тормош фонында тикшереп ҡарағанда, мин уға әллә ниндәй ҙур әһәмиәт бирә алмайым. Ул әле үтә бер яҡлы, өйрәнсек бер пьеса ғына булып ҡалырға ла мөмкин. Унан һуң беҙ өсөбөҙ ҙә өс төрлө автор, нисек кенә дуҫ булмайыҡ, барыбер бик күп нәмәләргә бер төрлө ҡарай алмайбыҙ. Бер-береңдең фекерен бер-береңә көсләп тағып булмай, мине ғазаплаған мәсьәлә башҡа берәүгә ул тиклем ғазаплы мәсьәлә булып тормаҫҡа ла мөмкин. Һөҙөмтәлә өс кешенән торған уртаҡ авторҙың фекере бик уртаса булып сығыуы ла бар, һәр кемдең тормош материалы һәм уны ижади фекерләүе лә төрлөсә.

Беҙҙең бик оҙаҡ бәхәсләшеп ултырыуҙарҙың файҙаһы аҙ күренә. Сөнки ҡайһы саҡта беҙ бер-беребеҙҙе аңларға ла теләмәйбеҙ. Шунлыҡтан пьеса бик ҡыйын яҙыла. Әлбиттә, бергәләп эшләүҙең бик ҡыҙыҡ мәлдәре лә бар, шулай ҙа күңелһеҙ күренештәре күберәк.

Ғөмүмән алғанда, мин шундай фекергә килдем: тәжрибә өсөн был бик ҡыҙыҡ хеҙмәттәшлек, ләкин ысын ижад эше өсөн бындай коллектив хеҙмәттәшлек алымы үҙен аҡламай. Бәлки яңылышамдыр, ләкин, минеңсә, өс кеше бөтә яҡтан да камил булған бер баланы тыуҙыра алмайҙыр инде.

Бының өсөн башҡа шарттар кәрәк. Минең ҡарашым шулай.

Ләкин Рафаэль мине:

— Был һинең яҡтан намыҫһыҙлыҡ буласаҡ. Һин ишәк кеүек ҡарышаһың да тораһың. Үҙеңдең эгоистик маҡсаттан ғына сығып эш итәһең, — тип ғәйепләне. Мин:

— Комплементтарың өсөн рәхмәт, ләкин ундай хәлдә минең был эштә ҡатнашыуымдың кәрәге лә юҡ, — тип башҡаса бәхәсләшеп торманым.

Был, әлбиттә, бик көлкө хәл.

Ләкин арыу уҡ күңелһеҙ ҙә...

26/VIII.

Рафаэлдең малайы бар!.. Өфөнән телефон аша һөйләштеләр. Беҙ Марат менән башта ышанмай торҙоҡ. Шаярталыр тип уйланыҡ.

Ләкин малай ысынлап та тыуған икән!

— Донъяға бер Нур өҫтәлде! — тигән Рафаэль. Һәм Марат пьесаның II шаршауының икенсе күренешен тамамлаған биткә: «Малай тыуҙы» тип яҙып ҡуйҙы. Миңә был әҙерәк булып тойолдо ла: «Рафаэлдең малайы бар. 26/VIII.61.» тип өҫтәп яҙып, ике яҡтан кәртәләп ҡуйҙым.

— Уратып алма инде һин, йә үлеп ҡуйыр, — тине атаһы.

Шулай итеп, Рафаэль дә атай хәҙер. Шифыр яҙып төш юрауы ысынға әйләнде. «Профессорҙар: малай бик ныҡ ҡысҡырҙы, шәп булыр малай, тигәндәр», — тине Рафаэль. Ләкин малайҙы йыуырға беҙҙең беребеҙҙең дә рәте юҡ. Шәп булған булыр ине! Атай кешене ҡоро ҡул менән генә ҡотланыҡ.

* * *

Икенсе пәрҙәнең икенсе күренеше бөттө. Мин яҙған өлөштө редакторлағанда тағы ла бик ҡаты бәхәсләштек. Ниндәйҙер һөйләм төҙәтеү манияһы беҙҙә. Миңә, әлбиттә, үҙем яҙғанды боҙҙороу бик йәл. Теш-тырнағың менән һуғышырға тура килә.

Сөнки Юлдаштың характеры миңә асығыраҡ күренә. Юлдаштың һүҙҙәре минең үҙ һүҙҙәрем. Уларҙың подтексы бик ҡатмарлы ауыл тормошона бәйләнгән. Сәхнә сюжетына улар яҡып керергә тырыша. Юлдаш ауыл тормошо менән тулы. Шунлыҡтан Рафаэль менән Маратҡа ул һөйләгән һүҙҙәр ятыраҡ булып тойола. Икенсенән, был өлөштө бергәләп яҙмағанлыҡтан, Юлдаш менән Зөһрә диалогтары уларға еңел генә килеп кергән кеүек. Ә миңә был бик аңлайышлы. Әгәр ҙә беҙ өсөбөҙ ҙә был күренештә параллель рәүештә айырым яҙһаҡ, иң уңышлы килеп сыҡҡан вариантты һайлап алған булыр инек, уны башҡа варианттар менән тулыландыра алыр инек. Ләкин былай эшләнмәне. Юлдаш менән Зөһрә сәхнәһенә күскәс, беҙ туҡталып ҡалдыҡ. Шунлыҡтан миңә айырым яҙырға тура килде. Һәм бына ул күренеш дөйөм текст эсендә үгәйһетелеп кенә ҡабул ителде. Мин хатта уны яҙғаныма ла үкенеп ҡуйҙым. Яҙмай ҙа мөмкин түгел ине, әлбиттә. Артабанғы үҫеш, бөтә сюжет һыҙығы, характерҙар логикаһы был күренешкә бәйләнгән һәм уға пьесаның ҙур нагрузкаһы төшә.

27/VIII.

Өсөнсө күренешкә күстек. Дауыл Шәрәфи, Алма ханым Нур эшләгән редакцияға киләләр. Дауыл Шәрәфиҙең редактор менән һөйләшеүе бик уңышлы килеп сыҡты. Инде Алма ханымдың һөйләшәһе ҡалды. Ул да яҡшы сығасаҡ. Ләкин бына Нур менән редактор Айтуғановты биреү ҡыйын. Ыңғай образдарҙы биреү киреләренә ҡарағанда бик ауыр. Сөнки кешеләге иң яҡшы сифаттар тәрәндә ята, ә кире яҡтар, кәбәк кеүек, өҫкә ҡалҡып ҡына тора. Уларҙы күреүе лә аңһат. Яҙыусының таланты ла нәҡ кешенең байлығын асып бирә белеүҙәлер инде. Быныңөсөн үҙеңә бай булырға кәрәк. Ләкин беҙҙә әле был байлыҡ бик самалы. Шуға күрә лә ыңғай образдар беҙҙең яланғасыраҡ, бер яҡлыраҡ килеп сыға...

Бай булғанда ғына яңы, үҙ һүҙеңде әйтергә мөмкин.

* * *

Төн. Пришвинды уҡыйым. Ғәжәп: Пришвинды уҡып сығайым әле, тип уҡыған кеше, минеңсә, урманды күрәйем әле, тип урман ситенән үтеп киткән кеше менән бер — ул урманды күрмәй.

Урманды күрер өсөн урманда йөрөргә кәрәк, һәр бер ағас менән һөйләшергә, уның хәлен һорашырға һәм бергәләп хыялланырға кәрәк.

* * *

Беҙҙең менән бер өҫтәлдә ултырған тәңкитсе ҡатын — Вишневская, мин Пришвин тураһында һорағас:

— Мин Пришвинды уҡырға яратмайым, — тине. Шунан һуң ғына беҙ уның менән һөйләшә башланыҡ.

Сөнки унда тәүҙә мин уйлаған йәшерен бер донъя, серле бер матурлыҡ ҡалманы, ул ҡатын минең күҙ алдыма яп-яланғас булып килеп баҫты.

Ашағанда ла китап уҡып ултырыуына ҡарата мин:

— Бөтә был ашамлыҡтарҙы ла, китаптарҙы ла ашҡаҙанығыҙ нисек һеңдереп өлгөрә? — тинем.

Ул көлдө лә ҡуйҙы. Аҙаҡ аҡланған һымаҡ:

— Һеҙ быға иғтибар итмәгеҙ, — тине. — Мин шулай өйрәгәнмен инде.

Әлбиттә, ул Пришвинды бер ҡасан да уҡый алмаясаҡ. Сөнки Пришвинды ашҡаҙан менән уҡып булмай. Бындай уҡыусы урманға барһа ла урмандан тик бәшмәктәр генә алып ҡайтасаҡ. Урман уға китап түгел, бәшмәк үҫә торған урын ғына.

Ә мин Пришвин менән һөйләшәм һәм был һөйләшеүҙең шатлығын бөтә кешеләргә лә еткергем килә. Пришвиндың васыяты ла шул.

* * *

Иду вперед силой веры своей в лучшее, а путь расчищаю сомнением (Пришвин).

* * *

В мыслях у людей бывают сомнения, предваряющие утверждение: человек сомневается лично, а к людям приходит уже со своим утверждением. Так точно и в жизни у людей бывают постоянно несчастья, и сильные люди переносят их легко, скрывая от людей, как сомнения.

Но когда после неудачи приходит радость, то кажется всегда, что эта радость нашлась не только для себя, а годится для всех. И радостный счастливый человек бьет в барабан.

Так, сомнения, неудачи, несчастья, уродства — все это переносится лично, скрывается и отмирает. А утверждения, находки, удачи, победы, красоты, рождение человека — это все сбегается, как ручьи, и образует силу жизнеутверждения.

Когда я открыл в себе способность писать, я так обрадовался этому, что потом долго был убежден, будто нашел для каждого несчастного одинокого человека радостный выход в люди, в свет. Это открытие и легло в основу жизнеутверждения, которому посвящены все мои сочинения.

* * *

Әгәр ҙә тәнҡитсе ҡатынға был васыят ят булһа, ниңә ул тәнҡитсе?

Фәжәп — әҙәбиәттә әле күпме әҙәбиәт тирәһендә йөрөүселәр. Әгәр улар уҡыусы ғына булһалар, әҙәбиәткә файҙанан башҡа бер ниндәй ҙә зыян булмаҫ ине, ләкин уларҙың әҙәбиәтсе булыуы — зыян...

* * *

28/VIII.

Ҡыҙ яратҡан кешеһенән ҡаса, тиҙәр. Ләкин был дөрөҫ түгел, яратҡан кешеңә ынтылаһың. Ынтылыу ғына— яратыу. Ә ҡасыу — ул яратыуға әҙерлек йәки ярата башлау ғына әле. Мөхәббәт уғы башта артҡа сигә, артҡа сиккәндә кереш нығыраҡ тартыла һәм уҡ та алға нығыраҡ ынтыла.

Яңы фекер ҙә шулай артҡа китеп, шикләнеүҙән тыуа. Башҡаларға күсеү өсөн дә тәүҙә ул шик аҫтына алына, яңы фекер һәр саҡ бәхәс тыуҙыра. Бәхәсһеҙ фекер ҙә булмай.

Бәхәстә хәҡиҡәт тыуа. Кешенең ижады ул тәбиғәт менән бәхәсләшеү.

Бөгөн иртәнән кискә тиклем эшләнек. Иң яҡшы көн булды был. Шәрәфи редакцияға килеп, Айтуғанов менән һөйләшеп бөтөр-бөтмәҫтән, Алма ханым килеп керҙе. Ярайһы ғына һөйләшә!.. Ире тураһында гәзиткә яҙып сығыуҙарын һорай, һорай

ғына түгел, талап итә. Редактор менән һөйләшеүгә өйҙә (I пәрҙәнең II күренеше) бик ныҡ әҙерләнеп килгән; үҙенең тормошон баштан-аяҡ һөйләп бирә һәм шәхси тормошҡа йәмәғәтселектең ҡыҫылыуын даулай. Редактор Айтуғанов бик аҡыллы яуап ҡайтара. Әҙәби газеталағы «Можно ли войти без стука» тигән мәҡәлә был һөйләшеүгә төп нигеҙ булып ятты. Кис төнгө икегә тиклем Дауыл Шәрәфи тураһында һөйләштек. Күңелле хәҙер. Эшләге килеп тора. Дауыл Шәрәфи менән Нур редактор бүлмәһенә шаулашып килеп керәләр. Нур уның шиғырҙарын юҡҡа сығара, полосанан алып ташлау өсөн һуғыш.

Шәрәфигә ҡайҙан шиғыр табырға? Кем шиғырын ҡулланырға? Булған халтураны бирергәме, әллә уйлап сығарырғамы?

Бер көн мин Яҡуп Ҡолмойҙоң шиғырҙарын уҡып ултырғайным. Күңелгә оҡшаған бер генә шиғырын да тапманым. Уларҙы уҡығас, шиғыр ҙа яҙғы килмәй...

Бына әле Шәрәфигә шиғыр кәрәк булғас, мин:

— Әллә Ҡолмойҙоң берәй шиғырын урлайбыҙмы? — тип тәҡдим иттем. — Теләһә ниндәй шиғырын алһаң да ярай, бер ҙә һайлап-нитеп тораһы юҡ. Теләһә папкаһы менән алып кер!...

— Аҙаҡ үҙенә шул сәхнәне уҡып күрһәтер инек, — тине Марат. — Нишләр ине икән?

— Үлер ине, — тип ҡуйҙы Рафаэль.

Шулай булғас, урламаҫҡа булдыҡ. Тик торғанда, ниңә кеше үлтерергә? Бөтәбеҙ ҙә унан тинләп-һумлап булһа ла аҡса алып торабыҙ бит әле!..

— Әйҙә Шәрәфигә үҙебеҙ яҙайыҡ шиғырҙы, — тине Марат. Мин баш тарттым. Бөтә көсөңдө биреп тырышһаң да, Шәрәфи кеүек яҙып булмаҫ.

— Ярар, үҙем яҙырмын, — тип, Марат үҙе генә яҙырға булды. Сығарһа, ул сығарыр.

29/VIII.

Ләкин Шәрәфи шиғырҙарын редакцияла тикшермәҫкә булдыҡ. Уларҙы инде әҙәби бүлек советында тикшергәндәр. Шунан һуң ул:

— Был шиғырҙарҙы юҡҡа сығарыусылар— ҡәбәхәт кешеләр, — тигән.

(Бер ваҡыт Әхтәм Ихсандың шиғырҙарын Союзда тикшергәндән һуң Ихсан шулай тигән)

Быны Рафаэль һөйләне. Шәрәфи шиғырҙарын секретариат аша үткәргән булып сыға.

Күренеш шунда туҡтап ҡалды. Сөнки иртән Маратты Мәскәүгә оҙаттыҡ. Аҡса алырға китте. Мин, берәй аҡты алып ҡайт, тип заказ биреп ҡалдым.

Ҡайтып килгәндә юлда Маша ҡаршы осраны. Әллә ҡайҙан уҡ балҡып килә. Рафаэль уны күреү менән:

— Һин алға китә тор, мин һөйләшеп алайым әле. Бөгөн берәй төрлө осрашырға кәрәк, — тип Маша артынан Пришвин күпере яғына урман араһына кереп китте. Мин алға китә торҙом, ул ҡыуып еткәс:

— Ниңә китмәнең бергә? — тинем.

— Ниңә китергә? — тип ҡуйҙы Рафаэль, ҡоро ғына итеп. Йәнәһе уныһында һинең эшең юҡ, үҙебеҙ беләбеҙ, тигәнде аңлата инде был.

* * *

Китапханаға инеп китаптар аҡтарырға тотондоҡ. Сөнки ҡайтып еткәндә генә Владимир Федорович Пименов — «Театр» журналының баш редакторы осраны ла, беҙҙең пьеса менән ҡыҙыҡһынып, бер аҙ сәхнә төҙөлөшө тураһында һөйләшеп торҙоҡ. Ҡыҙыҡ ҡына һөйләшеү булды. Аталар һәм балалар мөнәсәбәтенә ҡағылып, хәҙерге пьесаларҙағы штампҡа туҡталды.

— Юҡ, беҙҙең пьеса улай түгел, бына яҙып бөтәйек әле, уҡып сығырбыҙ һеҙгә, — тинек.

Владимир Федорович беҙҙең менән бер өҫтәлдә ултыра. Бик күркәм, ябай кеше. Луговской тибындараҡ. Ләкин беребеҙ ҙә уның пьесаларын уҡымағанбыҙ. Шуның өсөн хатта һөйләшеүе лә уңайһыҙ. Пьесаны уға уҡығанға тиклем уның берәй үҙ пьесаһын уҡып сығырға булдыҡ. Ләкин китапханала уның пьесаларын тапманыҡ, «Театр» журналында мәҡәләләре генә бар. Мин журналдың 1960 йылғы 9-сы номерынан уның «Театр администраторы» тигән мәҡәләһен уҡырға керештем. Бик ҡыҙыҡ мәсьәлә күтәрелгән.

Рафаэль Афиногеновты аҡтарып ултырғанда бик ҡыҙыҡлы бер материалға тап булды. Быға тиклем әле был хаҡта бер кемдең дә әйткәне юҡ ине.

А. Н. Афиногеновтың 1957 йылда «Искусство» баҫмаһында сыҡҡан «Статьи, дневники, письма. Воспоминания» тигән китабында Ромен Ролландың 1935 йыл 24 сентябрҙә Вильневтан Афиногеновҡа яҙған бер хаты бар. Шул хаттың аҙағында Ромен Роллан беҙҙең башҡорт театры һәм Башҡортостан тураһында яҙа.

Тулыһынса күсереп ҡуям: «Я хочу просить Вас передать мою благодарность — несколько запоздалую — коллективу Государственного башкирского театра, а в частности его директору товарищу Мифтакову (Мифтаховты шулай хата баҫҡандар шикелле), и заведующему художественной частью товарищу Магадееву. 26 июня, спустя несколько дней после моего приезда в Москву, они прислали мне письмо с приглашением посетить какой-либо их спектакль, но я не смог быть у них. Количество полученных впоследствии писем помешало мне тут же ответить им, позднее я не знал куда адресовать ответ. Сегодня мне пришла в голову мысль просить ваш журнал передать им его. Скажите, с какой симпатией я отношусь к ним и как мне радостно видеть расцвет жизни башкирского народа, и в частности его искусство. Я слышал также об их крупных успехах в области экономики и шлю им свои поздравления.

Р. Р. (Роллан)

* * *

— Быны бит Әбүбәкер Усманов табып алһа, бына бындай мәкәлә яҙып сығыр ине! — тинем мин Рафаэлгә.

— Яҙыр ине! — тип ҡуйҙы ул да. Унан һуң Афиногеновтың сәхнә тураһындағы бик ҡыҙыҡлы күҙәтеүҙәрен, фекерҙәрен уҡып ултырҙыҡ.

— Был пьеса беҙҙе әллә ниндәй донъяға индереп бара әле, — тине Рафаэль.

Ысынлап та, был пьеса яҙыла башлау менән беҙ үҙебеҙ ҙә үҫә башланыҡ, башҡаса күҙәтә, башҡаса күрә, башҡаса аңлай башланыҡ, шикелле. Пьеса барып сыҡмаған хәлдә лә ул беҙгә бер ҙур мәктәп буласаҡ.

* * *

Киске аштан һуң Рафаэль менән байтаҡ ҡына һөйләшеп йоронөк. Урманды сығып, ауылға киткән юл буйлап барғанда, яңғыҙ ғына өйгә күрһәтеп:

— Ҡыш Мостай ағай менән йөрөгәндә, Мостай ағай, шул өйгә керәһе килә, ти торғайны, — тине Рафаэль.

— Ауыл ситендәге, йә яңғыҙ ултырған өй шулай тарта ла тора шул. Ауыл ситендәге өйҙә бит йә бик ярлы, йә бик бай кеше йәшәй, — тинем мин.

— Ә беҙҙең ауылда иң ситтәге өйҙә Закирьян мулла тигән кеше йәшәй, — тип Рафаэль бик ҡыҙыҡ бер кеше тураһында һөйләп алып китте.

Аҡса алыштырған ваҡытта 30 мең аҡсаһы булған, ә үҙе ғүмер буйы фәҡир төҫкә кереп йәшәгән. Өҫтөнә-башына ямаулы кейем кейгән, кейеме яңы булһа ла, ямау һалдырып йөрөй торған булған. Өйөнә уның кеше кермәй, урамына ла кеше аяғы баҫмай, әгәр ҙә берәй кеше йомош менән килһә, Закирьян ҡарт уға ҡаршы сығып, йомошон тышта ғына йомошлап, килгән кешене кире бороп ебәрә икән. Ә өйөнә барып ингәндә, өй эсе шул тиклем ярлы, ҡаҡ өҫтәл менән ҡаҡ һикенән, самауыр менән мендәрҙәрҙән башҡа артыҡ бер ни ҙә юҡ. Стенала һарғайып бөткән ҡағыҙға Ҡөрьәндән бер сүрә яҙып ҡуйылған һәм өйҙә бөтәһе лә шиндәйҙер тып-тын бикле тормош менән йәшәйҙәр, кеше менән артыҡ һөйләшеп бармайҙар. Ҡатыны ла, улы ла шулай. Улы үҙе хәҙер ВУЗ бөтөрөп, Өфөлә университетта хатта уҡытып та йөрөй. Рафаэль уны урамда осратып:

— Кәбир, өйләнмәнеңме әле һин? — тип һорағас, өйләнмәнем тигән. Ә үҙе өйләнгән икән. Бәләкәй саҡта бик яҡшы уҡыған, ауылдағы ҡаршы тау башына сығып, үҙе гел китаптар уҡып ята торған булған, ләкин бер кем менән дә аралашмаған. Хәҙер Кәбир ауылға ҡайтһа, ауыл халҡы уның ҡайтыуын үҙе киткәс кенә белеп ҡала икән. Ғәжәп типтар бит!.. Тот та бер хикәйә яҙ. Ни өсөн шулай улар? Сәбәбе ниҙә? Рафаэлдән һорашып ҡараным, белмәй.

— Яҙ һин бер хикәйә, һорашып белер кәрәк улар хаҡында, — тинем мин.

— Белеп тә булмай шул уларҙы, — тине Рафаэль һәм Шакирьяндың Әхмәт бабай менән бергә таҡта ярып йөрөгән бер ваҡиғаһын һөйләне. Әхмәт бабай уның ярылып бөткән ҡоршаулы ҡупыһын бер саҡ Әйгә ырғытып, уға тимер һауыт та бирep ҡараған икән.

Бына шул хаҡта бик оҙаҡ һөйләшеп йөрөнөк тә, ҡайтҡас Корнейчуктың «Платон Кречет» тигән пьесаһын уҡырға керештек. Башҡа бик күп фекерҙәр килде...

30/VIII.

Марат бөгөн дә ҡайтманы.

Тәүҙә пьесаға тотонмай, уны көтөп йөрөнөк. Файконың «Концерт» драмаһын уҡый башланыҡ та, уны ла ташлап ҡуйҙыҡ. Бик күп һүҙле, ялҡытҡыс. Бер ни ҙә бирмәй.

Үҙебеҙҙең пьесаның Нур менән иҫерек һөйләшеүенә яңы өлөш өҫтәнек — бик яҡшы килеп сыҡты, буғай. Мин Урмановты геолог-инженер итергә, уның эҙләнеүсе булыуын күрһәтергә тәҡдим иттем. Рафаэль риза булды. Был ғаиләләге ҡаршылыҡтарҙы асырға ла киңерәк мөмкинлек бирә. Ғүмер буйы таш аҡтарып, хазиналар эҙләгән ире Алма ханым өсөн бәхет эҙләмәй. Иҫеректең уны «алтын кеше» тип атауы ла тәбиғиерәк килеп сыға. Иҫеректең теленә фотокорреспондент Әхмәтьяновтың «точно» һүҙен индерҙек. Иң мәғәнәле урындарҙа «точно» тип ҡуя. Механик рәүештә — үҙен дурак тигәнгә лә «точно!» ти!.. Редакциялағы бәхәсте ике вариантта яҙҙыҡ.

* * *

Эш туҡмағы аш инде.

Аш булһа эшләп була.

* * *

Сәнғәттә ҡыҫҡалыҡ йоҙроҡ кеүек булырға тейеш: йоҙроҡ нығыраҡ тейә.

* * *

31/VIII.

Тойғо — сәскә, фекер — уның емеше. Улар бер-береһенән башҡа йәшәмәй һәм был мөмкин дә түгел. Аҡылһыҙ тойғо — ҡыҫыр сәскә, тойғоһоҙ аҡыл — ҡороған емеш ул. Ҡыҫыр сәскә емеш бирмәгән кеүек, ҡороған емештән дә сәскә үҫеп сыҡмай.

Поэзия — минең өсөн аҡыллы тойғо йәки тойғоло фекер. Шунда ғына уның тормошо һәм тормошҡа кәрәклеге.

23/II.

Ил төҫө

Шағирҙың ни тиклем үҙ иленең тауышы булырға мөмкинлеген Рәсүл Ғамзатов миҫалында күргәргә мөмкин. Мин, мәҫәлән, Дағстанды элек Шамиль исеменән башҡа күҙ алдыма килтерә алмаһам, хәҙер уны Рәсүл Ғамзатов исеменән башҡа күҙ алдыма килтерә алмайым. Ул Дағстан поэзияһына азатлыҡ бирҙе, ул Советтар Союзын яулап алды.

Был яу Шамилдең ғазауат һуғышынан көслөрәк, әлбиттә.

Күп халыҡтар башҡортто Салауат исеме менән белә. Ләкин башҡорт поэзияһын күҙ алдына килтерерлек исем хәҙергә юҡ әле, ул исем тыуыр тип ышанғы килә.

М. Кәрим? Нишләптер уны бик ҙур шағир итеп танығанда ла илебеҙ төҫө итеп танып булмай әле. Халыҡтың аһ-зары юҡ унда. Бәлки шунда уның оло талантының трагедияһылыр ҙа? Башҡорт шиғырын ул иң юғары баҫҡыҫҡа күтәреүсе булһа ла, ысын башҡорт халыҡ шағиры була алғаны юҡ. Президиум уға исемде Башҡортостан халыҡ шағиры тип дөрөҫ биргән.

Ләкин донъяла башҡорт халыҡ шағиры ла тыуырға тейеш.

26/II.

Поэзияла һүҙҙең тәҫьир көсө нәмәлә һуң? Ул йәнһеҙ нәмәне лә йәнле итә, иң абстракт төшөнсәне лә конкрет төшөнсәгә әйләндерә.

Был халыҡ ижадында ла, хәҙерге поэзияла ла шулай.

Уралҡайым, һинән ҡырҡып алһам,
Ат ҡыуырҙай яңғыҙ талдарың,

Тамып та ғына ҡала ҡырҡҡан саҡта
Яуҙа үлгән батыр ҡандары.

Йәки Урал-тау халыҡ ижадында «Уралып ятҡан Урал» ул. Күҙ алдына Урал тере булып килеп баҫа. Быны ысын шағир бик яҡшы тоя.

Урал үҙе боҙ диңгеҙҙең һыуын эсә,
Ә ҡойроғо ҡойона Аралда.
Быуаттарҙың баш өҫтөнән ҡарап,
Мәғрур тора бында ҡаялар...

Хатта абстракт «быуат» та бында бит башлы күҙле йән эйәһенә әйләнә.

Поэзия мөмкин булмаған нәмәне мөмкин итә. Йәки Мостайҙа ул Европа менән Азияны пар ҡанаты итеп осҡан гигант ҡошҡа әйләнә. Һәм беҙ уға ышанмайынса булдыра алмайбыҙ.

Шунда ла инде һүҙҙең шиғри көсө һәм ул онотолмай.

Һүҙҙәр менән тере, әлбиттә.

К. Паустовский: «Ничто так не омолаживает слова, как поэзия» тип бик дөрөҫ әйтте.

27/II.

Культ ул уға культлаштырыусы кешелә генә түгел, ә беҙҙең үҙебеҙҙә.

Беҙ әле һаман да «царистәр» бит, уйлап ҡарағанда. Табынабыҙ төрлө йәшел йорттарҙағы кешеләргә, ә улар шул уҡ әсәнән тыуған, бер үк тишектән сыҡҡан кешеләр.

Йәшел йорттан киткәс, бөтәһе лә йәйәү йөрөй, сиратта тора, кеше менән ҡул биреп күрешә, йылмая. Әҙәмсә ҡылана. Ә тегендә ултырғанда ул алла, ете ҡат күктә ултырған кеүек. Етәкселәр менән халыҡ араһында милиционерҙар һ. б. тора. Был иң зарарлы кәртә.

Газеталар яҙмышы ҡурҡыныс аҫтында ҡалғас, шул йортҡа барҙыҡ, ә беҙҙең менән һөйләшеп тә торманылар.

Унтер Пришибеев кеүек: «Таралығыҙ!» — ғына тинеләр. Әҙәм көлкөһө. Ә беҙ бит — яҙыусылар, журналистар — партияның ярҙамсыһы тип аталған кешеләр. Шул кешеләрҙе эт кеүек ҡыуып ебәрҙеләр. Был көндө мин ғүмеремдә онота алмам.

Ә, һүҙҙә «Халыҡ!» — тиҙәр.

Ләкин хәҙер халыҡ һарыҡ түгел инде. Ул күп һүҙҙе бар тип тә белмәй. Ә Ленин бөтә Рәсәйҙе ҡабул иткән, тыңлаған, аңлатҡан. Ҡайҙа ул күмәк Ленин? Ә ул «беҙ һәләк булһаҡ, ни бары бюрократиянан ғына һәләк буласаҡбыҙ» тигән. Һәм был бюрократия бик күп тере фекерҙе, тере эште һәләк итә. Беҙҙең иң аяныслы, иң ҙур етешһеҙлегебеҙ был, трагедиябыҙ был.

Ә яҙыусы был хаҡта фекер әйтә алмай. Бынығы тағы ла аянысыраҡ.

Ҡасан был Ҡытай стенаһы емерелер, былай булһа? Был бит хатта иң намыҫлы кешеләрҙе лә ике йөҙлө Янус булырға мәжбүр итә.

Редакцияға хәҙер бик йыш элекке министрҙар советы председателенең урынбаҫары Сәйетбатталов килә, көлә, күрешә, һин дә мин. Хатта «Әҙәби телде ҡайһы гәзит-журналды уҡып ныҡыраҡ өйрәнергә була?» тип кәңәш тә һорай. Хәҙер килеп иҫенә төшкән!.. Ә бит шул кеше бынан бер йыл элек кенә беҙҙең мәҙәниәттең яҙмышын хәл итеп ултыра ине!..

Артистар уның приемныйында көтөп ултырғанда:

Министрҙар Советында
Сәйебаттал ултыра,
Уның өсөн булды ни ҙә,
Булманы ни культура!

тип бик дөрөҫ йырлаған икән. Ә бит шундайҙар беҙҙә иҫ киткес күп. Уларҙы кәметеү бик ҡыйын. Әҙәбиәт быны күрергә тейеш. Әгәр ул быны күрмәһә, һуғыша торған әҙәбиәт түгел, ә фәхишә әҙәбиәт кенә.

Был фәхишәлектән нисек ҡотолорға? Бына ошо һорау тынғы бирмәй миңә! Культ ул мыйыҡлы бесәй генә түгел шул. Культ ул беҙҙең үҙебеҙҙә — ҡаныбыҙға һеңгән.

29/II.

Фәжәп хәл: поэзия беҙҙең шиғыр китаптарында китаптың йә уртаһынан ғына, йә бөтөнләй һуңғы битенән башлана (Даянда). (F. Әмириҙә — уртанан).

Хәҙер беҙҙең поэзияның тарихына тарихи ҡараш ташларға мөмкиндер инде. Ә хәҙер ул тарих бар. Беҙҙең ул тарихты ла 37-се йыл алып киткәйне бит? Даян бер мәл уны кемдер Тютчев шәкерте тип иҫәпләгәнгә хәтере ҡалған:

— Мин Тютчевты уҡығаным да юҡ, белмәйем дә, — тигәйне. Минең оялып ултырғаным ғына иҫтә.

Тютчевты белмәйенсә, ғөмүмән, шиғыр яҙып маташыуҙың мәғәнәһе бармы икән? Уны ла белмәгәс, шағир булыуҙың кәрәге лә юҡ, минеңсә.

8/III.

Иртән Әхмәт (Лотфуллин) килде. Мәскәүҙән ҡайтҡан. Күргәҙмәгә ҡуйған картиналары тураһында яҡшы фекерҙәр ишетһә лә, Мәскәүгә хәтере ҡалған бик.

— Ысын сәнғәт юҡ, сауҙа ғына бар, — тигән фекергә килеп ҡайтҡан.

Сиратҡа тороп балаларға печенье алдыҡ та оҙаҡ ҡына һөйләшеп ултырҙыҡ. Әхмәттең яратҡан һүҙе: «Стимул юҡ эшләргә».

9/III.

Шевченконың «Васыят»ын тәржемә иттем. Үҙемсә, был — хәҙергә башҡортса иң яҡшы тәржемә. Дейҙтең мәҡәләһен дә Шевченконың 150 йыллығы өсөн үҙем тәржемәләнем. Арыу ғына әҙәм теленсә булды, шикелле.

10/III.

«Васыят» сыҡты. Мәҡәлә лә. Миәссәрҙең тәржемәләре лә арыу ғына. Ләкин еңелерәк. Шевченконың рухын, үҙен тойоп етмәй. Шулай ҙа төрлө Хөрмәттәрҙең булдыҡһыҙ тәржемәләре менән сағыштырғыһыҙ. Ни тиһәң дә Миәссәр — шағир, тик юҡҡа әрәм була, ваҡлана.

13/IV.

Йыйылыш булды. Һаман да минең докладты тылҡыйҙар. Тимәк, юҡты һөйләмәгәнмен икән. Електәренә үткән тегеләрҙең. Кимдәрҙә Әнүр менән бер яртыны һуҡтыҡ та, ҡайтҡас, урманға сығып, яҙҙың һуңғы ҡарына һуҙылып ятып, йондоҙҙар менән һөйләшеп яттым.

Йәл, тик Рәшит Ниғмәти ағай юҡ, ул да минең менән һуҙылып ятып берәй аҡыл әйтер ине, исмаһам. Ул юҡ шул. Дөрөҫ һүҙ ҙә юҡ әлегә. Шул хаҡта ағастар менән һөйләштек.

Шулай ҙа дөрөҫ һүҙ буласаҡ. Ул тыуып килә. Баязит Бикбай ағай, иҫерек булһа ла, берҙән бер дөрөҫ һүҙ әйтеп ҡалдырҙы. Уның был көнөн онотмаҫҡа кәрәк. Ә ҡалғаны ҡарға ҡаҡырығына ла тормай. Беҙҙә әле әҙәбиәт өсөн йәшәгән кеше бик аҙ, бөтәһе лә тип әйтерлек әҙәбиәттә тик үҙҙәре өсөн генә йәшәй. Сәғит ҡарт та төлкө ҡойроғон ҡайҙа тығырға белмәй. Шулай әрәм булыр инде бахырың, Оронбор төлкөһө, әҙәм көлкөһө. Шулай ҙа был көн күңелле — кемдең кем икәнен яҡшы белеп ҡалаһың. Ғәйнан ағай ҙа үҙ исеме тураһында ҡайғыртып, химия тураһында олоғара бер лекция уҡып торасы. Марат фәхишә ҡатындар һымаҡ йылмайып ултырған була, ә Рафаэль башын аҫҡа эйгән дә тик ултыра.

Яу киткәс кенә батыр, аҡыллы, философ. Ә кәрәк саҡта ауыҙынан бер тамсы һүҙ ҙә ҡайтарып ала алмаҫһың. Юҡ инде, әҙәбиәттә һуғышыу былай булмай. Әйтерһең, әҙәбиәт шунда ултырыусы әҙәбиәтселәр өсөн генә. Ә халыҡ ул кемдең күңелендә бар, кемдең күңелендә юҡ — уны бер Аллаһы тәғәлә үҙе генә белә. Һай, ҡасан тыуыр икән беҙҙең үҙ ир-егеттәребеҙ? Ҡыҫҡаһы — эшләргә, эшләргә кәрәк. Ә мин күпме ваҡыт инде эшләмәйем...

27/I.

ЧЕРЧИЛЛЬ

Черчилль үлде —
һуңғы арыҫланы
Үлеп барған иҫке донъяның.
Черчилль үлде.
Ташҡа Черчилль инде,
Был донъяға сыҡмаҫ уянып...
Черчилль үлде.
Черчилль беҙҙең илде
Бишегендә саҡта быуырға
Теләһә лә,
Гитлер ҡулын һуҙғас,
Ярҙам итте уны ҡыуырға.
Уны ҡыуғас — беҙҙе быуырға.
Күпте белде, тик белмәне шуны
Үлгәс әле шуға ғәрләнә —
Бишектәге бала ир арыҫлан була,
Бишектәге бишкә төрләнә.
Коньягына сумып батты Черчилль,
Теләгәйне ерҙе ҡосорға.
Тик үҙенә етте ҡолас ҡәбер
Теге донъяларға — осорға...
Бишектәге бала ир уртаһы булды,
Тиҙҙән тотор ерҙе усында.
Шулай ҙа ул, ысын дошманым, тип
Бер таш ҡуйыр башы осонда...

25/II.

Беҙ, башҡорттар, аттарыбыҙ һымаҡ,
Үтә сабыр, үтә түҙемле.
Әммә, бер ярһыһаҡ, тотоп тыйып булмай,
Тартһаң да ныҡ теҙгенде...

Алдан юл ярып барған кешегә һәр саҡ ҡыйын, ләкин күп ваҡыт күңелһеҙ түгел. Уның ҡайғыһы ла, ҡыуанысы ла ҙурыраҡ. Ә әҙер юл — бөтә яҡтан да еңелерәк.

* * *

Мине алдарлыҡ бул, тик үҙеңде алдама. Ә мин алданмаҫҡа тырышырмын. Был икебеҙ өсөн дә үҫеш, шатлыҡ булыр.

26/II.

Зәңгәр күҙле хыялым,
Ҡайҙа һин еремдә,
Әллә һин, айҙаһың?

17/III.

Яҙыусылар Союзында — РСФСР яҙыусыларының II съезы тураһында асыҡ партия йыйылышы.

М. Шолоховтың инеш һүҙе — принципиаль, теләктәшлек тураһында.

Бер полк кешеләре һымаҡ һөйләшергә саҡырҙы.

Леонид Леонов доклады. Башҡортостандан 27 кеше ҡатнашты. РСФСР-ҙа 3000-дән ашыу яҙыусы. 156 телдә әҙәбиәт тыуҙырыла. Соболев докладында РСФСР халыҡтарының әҙәбиәтенә айырыуса киң туҡталды. «Рус түгелмен, ләкин россиян мин» девизы.

Башҡорт әҙәбиәтенә айырыуса ҙур иғтибар булды. I пленум да беҙҙә үткәйне. РСФСР яҙыусылар союзы ойоштороло ғас уҡ.

Беҙҙең яҙыусыларҙың әҫәрҙәренә ныҡ туҡталып китте.

Поэзиянан прозаға күскән шағирҙар: М. Кәрим, Б. Бикбай, Х. Ғиләжев, Ә. Атнабаев һ. б. Поэзия — бөтә әҙәбиәттең ата-әсәһе. Ҙур проза әҫәрҙәренең иң яҡшы әҙерлек мәктәбе.

* * *

Тәржемәгә ҙур урын. Оригиналдың рухын аңлау — тәржемәсе өсөн иң мөһиме. Р. Ғамзатовтың тәржемәселәре: Гребнев, Козловский. Шундай дуҫлыҡ булғанда ғына ысын тәржемә булырға мөмкин.

* * *

Ойоштороу эштәре: выездной пленумдар, кәңәшмәләр. Ләкин был ғына етмәй, яңы саралар эҙләргә кәрәк.

Йәш кеше винтик булырға теләмәй, хужа булырға теләй, ләкин һүҙ ташҡынында сәсәп ҡала. Тәжрибәле оло кешенән ҡурҡыу бар. Коммунисҡа ҡаршы ҡуйыла (Аксеновта).

Ә. Бикчәнтәевтең әҫәрҙәре был тәңгәлдә ыңғай яҡтан иҫкә алына («Ожмах вәғәҙә итмәйем»).

Хеҙмәт темаһы докладта ҙур урын алып торҙо. «Бруски»ҙан алып «Хлеб — имя существительное»ға тиклем ентекле анализ. Колхоз тормошо шулай ҙа беҙҙә бөтә дөрөҫлөгө менән яҡтыртылғаны юҡ әле.

Ф. Әсәнов — кукуруз һәм мөхәббәт — үтелгән этап бит был. З. Нурғәлин күккә күтәреп сыҡты. Профессиональ анализ яһаманы.

Һуғыш темаһы. Тәүге һәм һуңғы һалдаттың үлеүе тураһында бер кем дә белмәй әле. Ә улар араһында донъя яҙмышын хәл иткән оло трагедия — героизм булды.

Үлгәндәрҙе онотмаҫҡа. Беҙҙең яҙыусылар күбеһе һуғышта ҡатнашты. Ә яҙған әҫәрҙәр бик аҙ. Үҙ ваҡытында дөрөҫ установка булманы.

Башҡорт атлы дивизияһы темаһы тапланды, бысратылды. Ә яҙаһы күпме батырлыҡтар бар. 250 герой биргән Башҡортостан.

Сығыштар: Сергей Васильевич Смирнов литинститут хаҡында оло һүҙ ҡуҙғатты. Кәрәк һүҙ. Әҙәби һәйкәлдәр, ҡомартҡылар тураһында ҙур һүҙ булды.

РСФСР Яҙыусылар Союзы — тәржемә үҙәге булырға тейеш.

Книпович беҙҙең әҙәбиәтте бик ентекләп уҡып бара. Сергей Наровчатов эстрада шағирҙары тураһында бик яҡшылап һөйләне. Ҡатын-ҡыҙҙар шиғриәтенә ода. Иң самими поэзия. Фашизмды еңеүгә 20 йыл тулыуҙы яңы әҫәрҙәр менән ҡаршыларға кәрәк беҙгә. Йырҙар, иҫтәлектәр, поэмалар булырға тейеш. Май номерын еңеүгә арнарға. Мемориаль таҡталар ҡуйылһын.

һуғышсы шағирҙарҙың ҙур кисәһен үткәрергә кәрәк. Совет власының 50 йыллығын, Лениндың 90 йыллығын ҡаршылау. Совет власы өсөн көрәш, граждандар һуғышы, коллективлашыу, бишйыллыҡтар тураһында беҙгә күп һәм яҡшы әҫәрҙәр яҙаһы бар әле. Ленин образы хаҡында беҙгә бик ныҡ уйланырлыҡ. Яуаплы һәм изге тема. Әхләки хоҡуҡ булыу ҙа кәрәк. Ленин поэзияла ла, сәхнәлә лә йәшәргә тейеш.

Б. Бикбай. Съезд бик эшлекле үтте. Йомғаҡ яһаманы, бурыстар билдәләне. Съезд ҡуйған мәсьәләләргә иғтибарҙы тупларға кәрәк. Маҡсат айырым кешеһеке генә булып ҡалмаһан. 50 йыллыҡҡа, Лениндың 100 йыллығына көстө һалырға. Октябрь революцияһы башҡорт халҡына нәмә бирҙе? — бына шул хаҡта яҙырға кәрәк. Руденконың «Башҡорттар» китабының юлы буйынса үтеп, бөгөнгө башҡорттар тураһында бер документаль-художестволы китап яҙырға ине. Бригада менән сығырға кәрәк быныҡ өсөн. Башҡортостанда революция осорон «Тихий Дон» һымаҡ әҫәрҙә күрһәтергә ине. Хөкүмәт эсендә һуғыш, ниндәй ҡатмарлы осор бит. Мин шул осорға арналған опера яҙырға йыйынам.

З. Биишева. Күптән уйлап йөрөгән нәмәләрҙе әйтергә ине. Әйтмәһәң, эс ташып бара. Эш тураһында һөйләшәбеҙ икән, һыйлап-һыйпап ҡына үтмәй, ҡайһы бер нәмәләрҙе ҡуҙғатып та китергә кәрәк.

Съезда ҡайһы бер ултырыштарҙы М. Кәрим алып барҙы. Ҡыуанып, ғорурланып ултырҙыҡ.

Ғамзатов, Кулиев, Шогенцоков, Кешоковтар рәтендә тора. Ләкин М. Кәрим ҡайһы саҡта тамырҙарын онотоп китә. Үҙе генә хәл итеп ташлай. Ш.Мәхмүтовтың китабын шулай кәңәшләшмәй сығарып ебәрҙе. Бабаев, беҙгә башҡорттар шулай кешенән (Н. Хикмәт, П. Неруда) алып яҙа икән, тигән һүҙ әйтте. Ауыр булды күңелгә.

Шулай уҡ докладтағы ҡайһы бер тезистар менән килешеп булмай. Партия матбуғатында Динис Исламов кеүектәрҙе иҫкә алырға мөмкин инеме һуң? Х. Ғиләжевте телгә алырлыҡ түгел инеме? Был коллегиаль хәл ителһен ине. Атнабай, Асанбай, Динистар кеүек мине «әҙәбиәт тыуҙырыусылар» рәтенә тыҡмай, мине ҡарттар итеп кенә телгә алалар. Дашкин ~~мине~~ баҫмай. Йәштәр газетаһында нишләп һине баҫайыҡ, ти. Ә үҙе Бикҡәнтәйҙе баҫып ҡына тора. Ә минең «Уйҙар, уйҙар» шулай йәштәр тураһында булып та, баҫылманы. Трилогия

тураһында. Ҡатын-ҡыҙ яҙа икән, уға иғтибарлыраҡ булырға кәрәк. Кетлинская был хаҡта яҡшы әйтте. Кешенең рухын күтәреү ҙур эш. Ләкин эшләгән эште күрмәү, кәмһетеү тенденцияһы бар беҙҙә. Мостай. «Бына трилогияң»ды телгә алдыҡ, яҙ инде», — ти. Яҙырмын, Алла бирһә. Октябрҙең 50 йыллығына.

М. Ғәйнуллин. Партийность — верный компас. Соболев был хаҡта бик ныҡ әйтеп китте. Шолоховтың соцреализмды билдәлеүе — великолепный билдәләү. Партиялылыҡ — халыҡсанлыҡ. Образдарҙың интеллектуаль кимәле — иң мөһиме бөгөн. Ул яҙыусының үҙ кимәленән килә. Философик, идеологик кимәле түбән икән, ул нисек уҡыусыны ҡәнәғәтләндерһен. Ғаилә ығы-зығылары тирәһендә генә уралыу менән ҙур фекер әйтеп булмай. Күләгәле яҡтарҙы күберәк күрһәтәбеҙ. Динис Исламов иҫерек, енси яҡтан аҙғын кешеләрҙе күберәк яҙа. Уны съезда әйтеп китеү кәрәкмәҫ ине.

Драма әҫәрҙәренә хужаһыҙлыҡ ҡарашы йәшәп килә. Театр — великая кафедра. Үрнәк алырлыҡ герой быйыл сәхнәлә юҡ беҙҙең.

Бөйөк Ватан һуғышы темаһы аҡ тап булып ҡала. Ә беҙҙең яҙыусылар күбеһе ҡатнашҡан. Фронтта ла, тылда ла халыҡ подвигын күрһәтергә кәрәк.

Ғ. Әмири. Съезд — трамплин. Еңеү көнө етеп килә. Ватан һуғышы прозала етерлек дәрәжәлә яҡтыртылмаған. Бик сәйер булһа ла. 1946 йылда генерал бүлмәһенә йыйылып, союз председателе: «Хәҙер һуғыш бөттө, тыныс тормош тураһында яҙығыҙ», — тип установка бирҙе. Был ҙур зыян итте. Сталинград тураһында китап яҙып бөттөм. Лениндың «Если идеи овладевают массами — это величайшая сила», — тигән фекерен һалырға тырыштым. Был «Катюша»ларҙан көслө.

Йәштәрҙе тәрбиәләү бик кәрәк.

Байраҡ — сепрәк — символ.

Башҡорт ғәскәрҙәренең Петроградты һаҡлауы тураһында яҙмаҡсы булам. 50 йыллыҡҡа яртыһын яҙырмын тип уйлайым. Яҙыусылар Союзы — хоккей командаһы түгел. Ләкин беҙгә лә «нервыны һаҡлап» еңеп сығырға кәрәк. Мы легко ранимы.

Сәйфуллин. Башҡорт әҙәбиәте киң аренаға сыҡты. Съезда был хаҡта әйтелде. Журнал 20 меңдән ашып китте. «Совет Башҡортостаны»ның тиражы артты. Талап ҙур. Тәрбиәләгән әҫәрҙәр генә киң тарала.

Н. Мусин — талантлы яҙыусы — ашыға, ҡабалана. Х. Ғилә-жевтең «Погонһыҙ һалдаттар»ы бик оҡшаны. Шул заман күҙ алдына килеп баҫа.

Театр яңы бинаға күскәс, репертуар икеләтә артыҡ булырға тейеш. Ләкин драматургтар яҙмай. Балалар яҙыусыларына ла үпкә ҙур. Тәнҡитселәр күҙәтеүҙәр генә яһай.

Ғ. Әхмәтшин. Йыйылышта һөйләшәбеҙ ҙә артабан идара яҙыусының ижады менән ҡыҙыҡһынмай. Конкретно бер ни ҙә эшләнмәй. Мин 20 йыллыҡҡа пьеса яҙып бөттөм, роман өҫтөндә эшләйем. Театр — драматург — Яҙыусылар Союзы араһында бәйләнеш юҡ. Театр баһаһы һәр саҡ дөрөҫ булмай. Секция илке-һалҡы ғына эшләй. Худсовет эшләмәй.

Вәзих Исхаҡов. Октябрь революцияһы. Вострецов — (Бирск) четырежды Герой гражданской войны. Мәктәптәрҙә Башҡортостан геройҙары тураһында һүҙ юҡ. Блюхер («Железный поток»). Генерал Шайморатов — Башҡорт атлы дивизияһы. Нәшриәт ыжламай.

Ә. Мирзаһитов. 50 йыллыҡ, 100 йыллыҡ — календарҙағы ҡыҙыл бит кенә түгел. Ишморатов «Дауылға ҡаршы». Петроградты яҡлау тураһында.

С. Агиш. Мин дә Баязит телендә һөйләйем. Беҙ съезда булмаһаҡ та съезд менән йәшәнек.

Йыллыҡтар. Бурыстарҙың иң тәүгеһе — оҫталыҡ. Ләкин оҫталыҡ етешмәй әле. Производство тураһында булһа, әҫәр аҡһаҡ сюжетҡә ҡоролһа, мөхәббәт темаһы ҡултыҡ таяғы булып йөрөй. Йәки мөхәббәт тураһында булһа, производство — ҡултыҡ таяғы. Ләкин был органик рәүештә бәйләнгән булырға тейеш. Башҡорт дивизияһы төҙөлгәндә, беҙ 3 яҙыусы ебәрҙек: Карнай, Ихсан, Насыров. Карнай ҡайтманы, роман да ҡайтманы. Карнай ҡалды, роман да ҡалды. Ә ҡайтҡандар РСФСР съезы барғанда беҙҙең яҙыусыларҙы РСФСР Верховный суды судить итеп ята. Башҡортостан съезы барғанда БАССР Верховный суды бара ине. Бына мин СССР съезына барам, унда ла шул суд булыр микән. Был Иван Иванович менән Иван Никифорович ҡасанға тиклем ыҙғышыр икән. Бынан көлөү өсөн Гоголь кәрәк бит. Тәржемә башҡортсанан кәрәк, ә руссанан башҡортсаға кәрәкме? Юҡ. Хәҙер русса яҡшы беләләр. (??)

Р. Бикбаев. Каруанһарай. Йыйынға бөтәһен дә йыйып, төйнәп бирергә ине. Характер, портрет, яҙмыштарҙы ла. Ә һин

барыһын айырым-айырым биреп, тарҡатаһың. Халыҡтың Каруанһарай һалыуға төрлө-төрлө реакцияһы күренмәй. Шунда уҡ ҡаршылыҡтарҙың төйөнөн һалып ҡуйырға ине. Ә былай ҡағылып китеү генә ярамаҫ. Ауылдан-ауылға хәбәрҙәр, ҡарттарҙың кәңәш-төңәш итеүе, аң-белемгә ынтылышы, ғөмүмән, тарихи мөнәсәбәт булһын ине. Дәүләт әһәмиәтендәге эш бит.

* * *

Байҙың байлығы бөтһә лә ҡырҡ йылһыҙ даны бөтмәҫ, ти (Ишбулды ағай).

3/VII.

Һәнәк. Ер елəккәйҙəре лə беште инде. Арыш та емлəнеп килə. Бойҙай əле яңы баш ҡоҫкан. Ҡурай елəге өлгөрөп килə. Һандуғастар тынып ҡалһа ла, һаман да əле урман яңғыратып кəкүк саҡыра. Тиҙҙəн инде тамағына арыш башағы тығылып, ул да һаҡауланыр. Йəй уртаһы етте. Һыу кис тə, иртəн дə, көндөҙ ҙə йылы — йəнең теләгəнсə һыу инергə була. Ҡарағат, елəк өҙөп ашайһың, балтырғанын, ҡуҙғалағын ауыҙ итəһең. Иң йəмле һəм шул уҡ ваҡытта йəйҙең дə ғүмере ҡыҫҡа икəнен тоя башлап торған саҡ. Тəбиғəтте минең əле былай ентекləп күҙəткəнем юҡ ине. Ə быйыл бөтə йəйем тəбиғəт ҡосағында үтə. Уйланырға ла күп сəбəптəр бар. Яҙырлыҡ нəмəлəр ҙə баштан ашҡан. Ləкин мин көндəлек кенə лə алып бара алмам— иң үкенеслеһе шул. Ə яҙырға, һəр бер күренештe ҡағыҙға теркəп барырға ине. Ни хəл итəһең — булмай.

Беҙҙең экспедиция Беүə буйҙарын йөрөп сыҡҡас, яңынан Танып буйына, Мəнəккə ҡайтты. Мин дə, бер аҙна Өфөлə, Шишмəлə йөрөп килгəс, яңынан экспедицияға ҡайттым. Ғəжəп— мин был тиклем дə археология менəн мауығып китермен тип башыма ла килтергəнем юҡ ине. Шулай итеп мин археолог булып барам, буғай.

Экспедицияға яңы кешеləр өҫтəлде. Мəскəү антропологы Мария Степановна Акимова етəкселегендə МДУ студенттары — Наташа Прокурина, Надя Заводник, Оля Жукованан тыш беҙгə тағы Өфө студенттары өҫтəлде. Хəҙергə əле исемдəре генə билдəле: Харис Закиров, Дамир, Лена Кремер, Рəйсə Ғабитова, Людмила.

Быныңөҫтəүенə бөгөн генə Нефтекамск уҡыусылары ла килеп ҡушылды. Лагерь хəҙер тотош бер археологтар ҡалаһына əүерелде — ҡайнап тора. Нияз менəн «Алға» колхозына барып,

көтөүҙән бер тәкә тотоп алып ҡайттыҡ. Иртәгә ныҡлы эш башланасаҡ. Беҙ киткәс, Байтимер ҡалған группа менән ҡаҙына торғас, бер баш һөйәгенә юлыҡҡан. Иртәгә асып ҡараясаҡбыҙ. Тәкә алырға барышлай беҙ ҙә Редькино ауылы эргәһендә Таныптың бейек текә яр башында бер ҡәберлек табып ҡайттыҡ. Иртән тәкә һуйғас, бәлки, беҙ шунда юлланырбыҙ.

Лагерҙа бөгөн төндә ЧП булған. Ләкин кемдең кем менән булғанлығы әлегә билдәһеҙ. Мин яланда аҙашып йөрөп ҡайтҡас, усаҡ янында сыланған кейемде киптереп, таң атҡансы һөйләшеп ултырҙыҡ. Исеме Өмөт булһа ла бер ниндәй ҙә өмөт юҡ. Тиҙҙән инде улар беҙҙән китәсәк. Мин эйәһеҙ тороп ҡалдым хәҙергә. Шуға, ахыры, үтә эс боша. Мин ҡайтып киткәс, уға, ахыры, эйәләре табылған... Бөгөн хатта һөйләшергә һүҙ ҙә юҡ. Етмәһә, иртән уң аяҡтың бәпсәй бармағын ҡаймыҡтырып, уныһы һыҙлай. Егетлек күрһәтергә тырышыуҙан, әлбиттә. Өҫтәүенә шул уң аяҡҡа Б-ҙең итеген яңылыш кейеп алғанмын да аяҡ ҡыҫылып этләнергә тура килде. Фөмүмән, ауыр көн. Ел иҫә, урман һалҡын тауыш сығарып шаулай. Хатта кис һыу ҙа инмәнем. Ярай, ҡайтып ятыуҙан яҡшыһы булмаҫ. Эңер төштө, яҙыуы ла мөмкин түгел...

Кис. Усаҡ янындағы һөйләшеүҙәр.

Р: — Һеҙ нәмә алып ҡайттығыҙ? — тине.

— Тәкә, — тинем мин.

— Күрһәт әле, — ти был.

Бер аҙ арттан барҙы ла кире боролдо. Мин бер ни ҙә өндәшмәнем. Серле бер ынтылыш булды был. Фөмүмән, беҙҙең төйәк сер менән тулы.

Өмөтөм янына теге һандуғас килеп һайрарға тотондо. Ҡулы менән хатта иң нескә йөрәк ҡылдарыңа ҡағылырға әҙер. Кисә ике хикәйәһен уҡып ҡаңғыртҡайны, бөгөн ошо ҡылдарға ҡағыла. Күңелдә әллә ниндәй юшҡын ултырып ҡалды. Бына усаҡ янына раскладушканы ҡуйҙым да, башҡалар йоҡларға таралғас, ҡайһы бер нәмәләрҙе теркәп ҡуйырға булдым. Усаҡ яҡтыһында бик иркенләп яҙып була икән. Б. минең койкала палаткала ята. Ә мин уныҡында, усаҡ янында.

Аҫас япраҡтары бер өҙлөкһөҙ аҡҡан һыу тирмәне һымаҡ шаулап тора. Тирә-яҡта ниндәйҙер көҙгө моңһоулоҡ бөгөн.

Өмөтөм яныма килеп теге һандуғас хаҡында:

— Ниндәй егет ул, нормальныймы? — тип һораны. Мин бары:

— Кисә хикәйә уҡыған егет, — тип кенә яуап бирҙем дә өндәшмәнем.

Өфөнән юлда килгәндәге күренеш күҙ алдында. Төн. Күк күкрәй.

4/VII.

Көн байыны. Ер өҫтөн шәфәҡ алһыулығы ғына яҡтыртып тора. Үләндәргә хуш еҫтәрен аңҡытып ысыҡ төштө. Һыйыҡ эңер эсендә тирә-яҡтағы урман өҫтөнән мәсет манаралары һымаҡ теркеләр генә, юғарыраҡ ҡалҡынып һаман да көн яҡтылығын һемереп ҡалырға тырышҡандай, бер урында ҡатып ҡалған. Аяҡ аҫты һил, тынлыҡ тиһәң хата булыр. Яҡын арала ғына ер һутын эсеп туя алмаған буровойҙар геүелдәй. Уларға тартай, бытбылдыҡ тауышы һәм ниндәйҙер кескәй ҡошсоҡтоң нескә, хәүефле, болоҡһоу сипылдауы ҡушыла. Һауа тулы һуҡыр себен, серәкәйҙәр безелдәүе. Яңы ғына яҡты йондоҙ ҡалҡҡан. Башҡа йондоҙҙарҙың сығырға тырышыуы ла һиҙелмәй әле.

25/IX.

Бөтә эште эшләп бөтөп булмай. Учалыға тайҙым! Ленинградҡа китер алдынан ултырып уйланып алырға кәрәк.

Күпме генә барам тиһәм дә, күпме генә саҡырһалар ҙа, был районға күпме генә иҫтәлектәр бәйләнмәһен, 37 йәшкә етеп, әле һаман Учалыны күргән юҡ!..

Былтыр Спартак Ильясов күпме саҡырғайны, быйыл — Венера Бузыҡаева. Ләкин бер ниндәй ҙә мөмкинлек булманы. Эш, мәшәҡәт, ығы-зығы... Ҡасан шуларҙың бөтәһенән дә айнып, үҙ иркеңдә булып, үҙең теләгән ерҙә үҙеңсә генә йөрөргә инде!

Ирәмәл менеп булмаҫ, бәлки; шулай ҙа Учалының үҙен күрергә кәрәк! Унан һуң, бәлки, Әбйәлил менән Баймаҡҡа ла һуғылып үтеп булыр. Йәшлек, студентлыҡ эҙҙәренән!

Учалы — беҙҙең журналды иң күп алдырған райондарҙан. Журналға яҙышыусылар ҙа байтаҡ ҡына. Рәмзилә Хисаметдинова, Әсмә Мөсәлимова, Иҡдисамов ҡарт. Унан һуң Абрар Ғабдрахманов, Нәжиә Аллаярова, Марат Минһажетдинов — бөтәһе лә шул төйәктән бит!.. Унан һуң тәбиғәте, йырҙары, һөйләше — бөтәһе лә беҙҙең районға — Салауатҡа— яҡын.

Салауат–Учалы поездына ултырҙыҡ та киттек. Лина (Владелина Якубова — беҙҙең фотокорреспондент) купейныйға билет алып ҡуйған икән. Шуның өсөн артыҡ мәшәҡәт булманы. Тик редакциянан шифырҙар дәфтәре менән административ бүленеш китабын алырға онотҡанмын.

Станцияға төшкәндә, Лина вокзалда ине инде. Ул да яңы ғына төшкән. Вокзалда Ихсан Әхмәтйәнов осраны. Ҡырып тейәп алған. Иглинға ҡайтып бара. Иглиндан йөрөп эшләй. Эргәһендә бер аҫыл ҡошо ла бар ине. Ихсан булһын да буш йөрөһөн, имеш!.. Юлда һөйләшеп барырбыҙ, исмаһам, тип, бергә ултырырға булдыҡ. Ләкин проводница ултыртмай маташты. Төрлөсә һайрап,

бригадирҙы күндерҙек тә, вагонға инеп, мин алған яртыны бүҫкәрттек. Егетем минең юлдашҡа ҡармаҡ һала башланы. Мин, буфетҡа һыра алырға ингәндә, әҙерәк сама белергә, ханымыбыҙҙың бик әҙәпле булыуы тураһында тегенең ҡолағына тишеп ҡуйҙым. Теге бер-ике анекдоттан ары китә алманы. Былай ҙа ҡырын тейәгән кеше, арыу уҡ «ләх» булып, төшөп ҡалды. «Уңғанһулға һуғылма, туп-тура өйөңә ҡайт», — тип оҙаттым. «Ярар», — тигән булды. Шиғырҙары хаҡында ыңғай һүҙ ишеткәс, бик тәьҫирләнеп китте. «Һеҙҙең журналда баҫылмаған хәлдә лә, һинең шул һүҙеңде ишетеү еткән миңә», — тине.

Уны оҙатҡас, бер аҙ һөйләшеп ултырҙыҡ та, йоҡлап алырға булдыҡ. Ҡайҙа инде ул йоҡо: уйҙар, уйҙар, уйҙар һәм билдәһеҙлек... Шулай ҙа, бик арығанлыҡтан, йоҡлап киткәнмен. Хатта Златоуст менән Оло Мейәсте үтеп киткәнде лә һиҙмәгәнмен. II-Мейәскә етер алдан ғына уянып киттем.

26/IX.

Көн ҡояшлы, ләкин көҙгөсә һалҡын. Мейәс вокзалында поезд оҙаҡ ҡына туҡталып торҙо. Вагондан төшөп, ары-бире йөрөп, үҙемдең бала саҡ тороп ҡалған Мейәсте күрмәй үтеүемә бик үкенеп алдым.

Бала саҡ. Атай — командир. Беҙ бөтә ғаиләбеҙ менән Мейәстә торабыҙ. Оло күл буйы. Инәйем шул күл мәкеһе алдында кер йыуа, дөрөҫөрәге — сайҡай. Һалҡын ҡыш, мәке ауыҙынан быу борҡора...

Икенсе күренеш — ҡышҡы буран. Мин уйнарға сығып, әллә ҡайҙа китеп, аҙашҡанмын. Тик бороңғо сиркәү манараһына ҡарап ҡына үҙебеҙҙең торған урамды килеп таптым...

Өсөнсө күренеш — күл буйындағы яланғас, беләү ташлы тау. Шул тауҙан мин беләү таштар эҙләйем. Ни өсөн эҙләгәнмендер, матур булғанғамы, кәрәк булғандырмы, уныһын Аллаһы тәғәлә үҙе генә белә. Ләкин ғүмеремдә әле бер нәмәне лә шул тиклем тырышып эҙләгәнемде хәтерләмәйем...

Дүртенсе күренеш — беҙ торған өйҙөң баҙына төшөп, инәйем менән бергәләп хужа ҡарсыҡтың өрөк һыуын эсеү. Донъяла шул өрөк һыуынан да тәмле эсемлек эскәнем юҡ, буғай. Бәлки, был шулай тойолалыр ғына. Тик шуныһы ғәжәп: ни өсөн инәйем шул өрөк һыуын үҙе ҡайнатмайынса, минең менән бергәләп баҙға төшөп ултырҙы икән?.. Ғәжәп хәл!.. Күрәһең, һәр тыйылған нәмә

тәмлерәк булалыр. Аҙаҡ минең өсөн бик күп тыйылған китаптар — иң тәмлеһе ине бит. Д. Юлтый, А. Таһиров, Б. Хәсән, «Һәнәк һуғышы» (Ғ. Йәһүзин), «Октябрь» журналы, «Совет әҙәбиәте», Ш. Бабич шиғырҙары, Хәсән Туфан. Хөсәйен бабайҙың өй башынан япраҡтар аҫтында ятҡан китаптарҙы Дыуан-Мәсет-ленән Арҡауылға тиклем йөкмәп алып ҡайтыу!.. Уларҙы бөтә кешенән йәшереп, үҙем йүнләп алған май шәм йәки усаҡ яҡтыһында йотлоғоп уҡыу. Инәйемдең әрләү-янауҙары һәм тәүге шиғырҙар. Улар ҙа тыйылған өсөн иң изге нәмәгә әйләнделәр. Бәлки, мин шағир ҙа булмағанмындыр, бары тик үҙ һүҙле, үтә үҙһүҙле булған өсөн генә яҙғанмындыр?

Ә, бәлки, Мәүлиҙә — тәүге балалыҡ мөхәббәте генә яҙҙырғандыр уларҙы. Бәлки, әле һаман ошо тойғом яҙҙыралыр? Бәлки, бәлки...

Мәүлиҙә!.. Учалы тигән һүҙ ҙә ошо исем менән бәйләнгән бит. Мәүлиҙә, миңә тәүге шиғри һүҙҙәр яҙған һәм мине лә яуап шиғырҙары яҙҙырған Мәүлиҙә, ете йыл хаттар яҙышҡандан һуң, һуңғы ҡабат мин уны ошо ергә — Учалының Мулдаҡай ауылына уҡытырға оҙатып ебәргәндән һуң, иргә сығып, өс көн дә тормай, Учалы ҡайынына аҫылынып үлгән Мәүлиҙә!.. Минең уға яҙған шиғырҙар дәфтәрен миңә Мәскәүгә һалып ебәргән уҡытыусы дуҫы кем булды икән?

Уның үлем сәбәбе лә, бөтәһе лә әле сер миңә. Ҡәберенә, исмаһам, бер ҡайын ултыртып китергә ине, ләкин ваҡыт бик сикле. Эш муйындан!.. Йәй йөрөйһө ине, иркенләп!.. Үҙ иркеңдә!..

Ҡайҙа ул ирек? Ҡайҙа һинең теләгеңде хуп күргән кешеләр? Һәм бөтәһен дә нисек аңлатып торорға? Кемгә кәрәге бар уның?

Һәм иң тәүге иҫтәлек!..

Сасҡау ҡыш. Сана аҫтарында ҡар шығырҙай; шығырҙамай, ә сыйылдай. Мине ҙур толопҡа төрөп ултыртҡандар. Бәләкәй генә толоп тишегенән икһеҙ-сикһеҙ зәп-зәңгәр күк күренә. Тишектән бармаҡты тығып, ҡайырыбыраҡ ҡараһаң, ботаҡтарын ҡар һығылдырған ҡарағайҙар күренә, ә тағын да ныҡлабыраҡ тырышып, артҡа боролоп ҡараһаң, ауыҙ-морандарына боҙор-соҡтар туңған ат баштары, ап-аҡ керпектәре аша һөҙөлөп ҡараған ат күҙҙәре.

Был — минең донъяны тәү башлап асыуым ине. Ләкин был донъяны асыуға атаң-әсәң дә ҡаршы килгәс, был донъяны күреү миңә иң ҡәҙерлеһе ине. Һәм, моғайын, ул миңә иң ҡәҙерлеһе булып ҡалыр. Арҡауыл, Ҡаратау, Учалы, Мейәс юлы!..

Бына шул юлға мин тағы аяҡ баҫтым. Элекке күк донъя кеүек күк күҙҙәр ҙә минең эргәлә. Тик шуныһы йәл: көҙ, бәлки, ғүмер көҙөлөр... Тыйылған көҙ!..

26/IX.

Райкомда. Беренсе секретарь Байрамғол совхозына киткән. Пропаганда бүлеге инструкторы Фәтҡуллин Рәшит Вафиевич менән һөйләшеп, Байрамғолдан машина саҡырттырҙыҡ.

Пропаганда бүлеге мөдире — Шакиров Марат Ниғмәтйән улы. Йор һүзле башҡорт. Минең менән бер йылғы (1932 йылда тыуған). Райондың хужалығы, алдынғы кешеләре менән таныштырҙы.

Ахун ауылы — райондан иң алдынғы. «Ҡыҙыл партизан» колхозы гәзит-журналдарға яҙылыуҙы 24 сентябргә үк бөтөргән. Райондағы берҙән-бер мишәр ауылы. Иң ҙур ауылдарҙан. Халҡы — 4 мең! Граждандар һуғышында бик актив ҡатнашҡандар. Шуға ла колхоздары «Ҡыҙыл партизан» исемен йөрөтә. Ләкин үҙенсә бик ҡаршылыҡлы. Иң дини һәм иң культуралы ауыл. Мәсеттәре әле һаман эшләй.

Учалы районы гәзит-журналдарға яҙылыу буйынса 25-се урында. «Башҡортостан ҡыҙы»н 1969 йылдың башына 1686, бөгөнгө көндә 1800 экземпляр алдыра. 2000-гә еткерергә кәрәк.

Учалы районында бөтәһе — 70396 кеше булып, шуларҙың 43870-е ауылда, 26526-һы Учалы ҡалаһында йәшәй.

Төп халҡы — башҡорт, типтәр ауылы, бер мишәр ауылы — Ахун.

1971.

Нәмә ул шиғыр?

Шиғыр яратмаусыға хат. Күптән түгел шиғыр тураһында һүҙ сыҡҡас, шундай һүҙҙе ишетергә тура килде:

— Нәмәгә ул шиғыр? һ.б.

Шиғырҙы шағирҙар тыуҙырмаған. Уны халыҡ тыуҙырған. Шиғырҙың милли тамырҙары эпостар, ҡобайырҙар, мәҡәл һәм әйтемдәр, йомаҡтар, йырҙар, һамаҡтар, сеңләүҙәр, таҡмаҡтар.

«Орсоҡ йыры», «Урал йыры» — кәрәк булған, сығарған. Беҙҙә поэзия, шиғыр тигән һүҙҙәр ҙә булмаған, ә шиғыр – поэзия булған. Сәсәндәр тураһында. Ул — тарих, халыҡтың эске донъяһы, рухи мәҙәниәте. Уның кеше мал булыр ине. Башҡа халыҡтарҙың ижады. Донъя мәҙәниәте. Был мәҙәниәтте танымаҫҡа мөмкин, күрмәҫкә, ләкин бынан ул юҡ тигән һүҙ түгел бит. Ҡояштан ҡапланырға мөмкин, ләкин ҡояшты ҡаплау мөмкин түгел. Ул йәшәй һәм йәшәр.

Салауат шиғырҙары. Тәүге шағир ҙа Салауат.

Кеше бишектә ятҡанда уҡ йыр, шиғыр тыңлай башлай. Хатта «Ҡөрьән»дә бит шиғыр менән яҙылған.

Кешеләр тереләй ергә күмелгәндә йыр йырлап үлгәндәр. Уля Громова — «Демон». Кешелек тормошоноң оло бер донъяһы ул, тимәк.

Шекспир драмаларын шиғыр менән яҙған. Хатта Карл Лукрецийҙың фәнни трактаттары шиғыр, Ломоносовтың «О пользе стекла»һы шиғыр менән яҙылған. Фән һәм поэзия.

Халыҡ әкиәттәрендә фәнни гипотезалар.

Поэзиянан фән тыуған. Әлишер Навои, боронғо гректар. Поэзия прозала ла бар. Энгельс Бальзак тураһында. Жюль Верн һәм фән. «Интернационал» — шиғыр бит, ниңә уны һыҙып ташламайһың. XXII съезд аяғөҫтө тороп иң тәүҙә ошо йырҙы йырланы.

Марсельеза, Варшавянка. Улар — революция ҡоралы. Һин шуны күрмәҫкә теләр инеңме?

Винтовкалар менән бергә шифыр китаптарын һалып киттеләр. Музейҙа яралы китаптар һаҡлана. Фронт хаттары бәйет, шифырҙар менән яҙылды. Ни өсөн? Уның, тимәк, көсө бар. Гагарин, Титов уны ғаләмгә алып менделәр.

* * *

Әҙәбиәтте өс кеше тыуҙыра: береһе уларҙың — яҙыусы (мин), икенсеһе — уҡыусы (һин), өсөнсөһө (третий не всегда лишний) — ул тәнһитсе (Мин, һин, Мөхәмәтәмин!).

Уҡыусы яҙыусының яҙғанын бер тынала уҡыһын өсөн яҙыусы бөтә ғүмерен бирә. Бер сәғәттә уҡып сыҡҡан өсөн, бәлки, бер йыл ултырырға кәрәктер.

Ә ул — тәнһитсе? Нимәгә? Артыҡ кеше булмаһын өсөн ул яҙыусының теләгән һәм уҡыусының талабын белергә тейеш. Посредник.

Әгәр ҙә шулай булмаһа, уның кәрәге юҡ.

Шуның өсөн ул яҙыусынан да, уҡыусынан да күберәк белергә тейеш. Уҡыусыны ла, яҙыусыны ла өйрәтһен. Бының өсөн ул яҙыусы әҫәренең көсө кимәлендә яҙа белһен, үҙенең юҡ-бар фекерен яҙыусыға таҡмаһын.

Китаптар тураһында

Китап уҡыу — ижади процесс. Үҙ фекерҙәреңдең уяныуы, үҙең дә һиҙмәҫтән үҫеүең.

Иван Петрович Павлов писал в своей биографии:

«Под влиянием литературы 60-х годов, в особенности Писарева, наши умственные интересы обратились в сторону естествознания, и многие из нас, и я в том числе, решили изучать в университете естественные науки».

Книга часто открывает подростку его призвание. Константин Эдуардович Циолковский с самого детства, с тех пор как прочитал книгу «Из пушки на Луну» Жюля Верна, мечтал о межпланетных полетах.

«Книга быть может наиболее сложное, великое чудо из всех чудес, сотворенных человеком на пути к его счастью и могуществу будущего».

Нельзя лишать людей этого чуда.

27/III.

Есениндың «Фарсы моңдары»н «Ағиҙел»гә илтеп бирҙем. Абдулхаҡҡа, Йыһатҡа, Ярулла ағайға көсләп тигәндәй уҡып сыҡтым.

Редакция: ләм-мим!.. Әйтерһең, минең тәржемәләр хаҡында һүҙ әйтеү ҙә тыйылған. Стәрлетамаҡ ваҡиғаһынан һуң бөтәһе лә шаңҡып ҡалған. С. Галин һатҡан Әсхәл өсөн...

— Ормайбыҙ ҙа беҙ, бына шиғыр яҙабыҙ, исмаһам! — тип үҙ-үҙемде йыуатҡан булдым.

Хәким ағай Игебайға: «Маҡтама күҙ алдында!» — тине. Игебай: «Япраҡ хәтле булһа ла изгелек эшләйем һиңә,» — тигән була.

28/III.

Радио: «Горький һәм музыка».

1. Бетховен квартеты.
2. Бородиндың «Урта Азияла» тигән музыкаль картинаһы.
3. Римский-Корсаков — «Шәһрәзада».
4. Стравинский — «Изге яҙ» («Весна священная»).

Ғәжәп әйберҙәр! Күҙ алдына ниндәй генә күренештәр килмәй! Музыкала ниндәй һүрәтләү көсө!..

Сүл йыры
(Бородиндың «Урта Азия» моңон тыңлағанда)

Икһеҙ-сикһеҙ ҡайнар ҡом сахраһын
Ярып бара сабыр дөйәләр.
Сүл елдәре тауҙай ҡом тулҡынын
Аяҡ аҫтарына өйәләр.

Ҡом да ҡом тик! Ҡом-йыландар
Табындарын сағып ҡалалар.
Тик дөйәләр ғорур, тыныс атлай,
Төшкән кеүек ергә Аллалар.
Мәңгелекте ялғап мәңгелеккә,
Тартылғанда каруан сылбыры,
Төштәремдә сихри илдәр күреп,
Тыңлап барам мин дә сүл йырын.

28/III.

Эйе, был күренеш минең бөгөнгө хәлгә бик ауаздаш. Күңелдә ысынлап та ҡом бураны, әсенеү ҙә яңғыҙлыҡ һағышы ғына... Ярай әле, иң ауыр көндәр «Фарсы моңдары» менән үтеп китте.

Ниндәй ваҡлыҡ, ике йөҙлөлөк, әшәкелек кешелә! Бер ҡар йомғағы тәгәрәп төшһә, тауға әйләнә, төймә лә дөйә булып күренә. «Демагог, милләтсе, скандалист, вождизм, авантюрист, самореклама...» Ниндәй генә ҡушаматтар тағылманы бер бездарь арҡаһында. Эй замана, эй кешеләр!.. Түҙ, йөрәгем, түҙ!.. Эшләргә, ең һыҙғанып, теште ҡыҫып эшләргә лә эшләргә кәрәк — берҙән-бер йыуаныс шул ғына.

Әгәр минең бер генә шифыр юлым ҡалмаған хәлдә лә, тәржемәләрем ҡалырға хаҡлы!

Үҙеңде-үҙең юҡ итеүҙән бер кемгә лә файҙа юҡ. Ауыҙың тулы ҡан булһа ла, дошманың алдында төкөрөргә ярамай.

Яҡшылыҡ эшлә лә һыуға һал, халыҡ белмәһә, балыҡ белер... Хаҡ әйтелгән һүҙҙәр!

30/III.

Төнгө 2-се ярты. Шеллиҙең был шифырын эле институтта саҡта «Клим Самгиндың тормошон» уҡып йөрөгәндә үк тәржемә итергә дәртләнеп ҡуйғайным, нисә йыл үтте! — булманы. Бөгөн килеп бер тындан тәржемә иттем. Күрәһең, был кәйефте — бушлыҡ кәйефен — 17 йыл буйы көтөргә кәрәк булған!.. Бер кешенең ғүмере! Салауат тыуыуы, хәҙер инде атаһына ҡул күтәрерлек булыуы. Кисә кис көрмәкләшеп алдыҡ. Минең көс әсәһе менән икеһенә етерлек булһа ла, нервылар бөтөнләй бөткән икән!.. «Я тебя породил, я тебя убью!» — тигән Бульбаға әйләнгәс, нисек йәшәмәк кәрәк инде!.. Бөтә ҡағыҙҙарҙы йыйып

ауылға ҡайтып китергә иткәйнем дә, аҡса булманы. Надя, ишекте бикләп алып, сығарманы. Тышҡа, ҡараңғы төнгә ҡарап ултырҙым ултырҙым да, сисенеп ятырға булдым. Ниндәй ахмаҡлыҡ! Иң ҡурҡытҡаны — үҙемә ҡул һалып ҡуйыу... Күрәһең, мин үҙ үлемем менән үлмәмдер инде... Хатта уйлауы ла ҡурҡыныс!.. Иртән йөрәк сәнсте...

31/III.

Дилми Муса Йәлилдең «Йырҙарым» шиғырына көй сығарған. Ғәжәп көй! Муса Йәлилде башҡорт иткән дә ҡуйған. Ләкин көйҙөң йөкмәткеһе шиғырҙың йөкмәткеһенә бөтөнләй тура килмәй кеүек.

Ләкин шуныһы ғәжәп: Дилмиҙең бөтә йырсы-композиторҙарҙан айырылып торған үҙ моңо, үҙ тауышы, үҙ һүҙе бар!

«Озимандия»ның русса тәржемәһе:

Я встретил путника:
он шел из стран далеких
И мне сказал : вдали,
где вечность сторожит
Пустыни тишину,
среди песков глубоких
Обломок статуи
распавшейся лежит.
Из полустертых черт
сквозит надменный пламень,
Желанье заставлять
весь мир себе служить;
Ваятель опытный
вложил в бездушный камень
Те страсти,
что могли столетья пережить.
И сохранил слова
обломок изваянья:
«Я — Озимандия,
Я — мощный царь царей!
Взгляните на мои
великие деянья,

Владыки всех времен,
всех стран, всех морей!»
Кругом нет ничего...
Глубокое молчанье...
Пустыня мертвая...
и небеса над ней...

Ҡот осҡос шәп тәржемә шул. Мин бының сиреген дә бирәп еткермәгәнмендер. Бына һиңә Бальмонт!.. Шул тәржемәһе менән генә лә мәңге йәшәрлек!..

15/V.

Төн. Ай. Йүрүҙән буйында йөрөп ҡайтып «Атай йорто»н уйланым. Бер утыҙлап шиғыр булырға тейеш. Яңы китап.

Көндөҙ күтәрмәне рәтләнем, урам һеперҙем. Иртән Камила әбей (дәүәңкәй), Ғәйниямал әбей, инәйем менән аш бешереп (ҡаҙ ите), сәй эстек. Ғәйниямал әбейҙең бер теше лә юҡ, рәхәтләнеп ит ашай. Тик бүҫере генә йонсота. Үҙе, инәйем әйтмешләй, ыһ та итмәй, һыу ташый.

— Баланың тыуғанына ҡыуанма, торғанына ҡыуан, — ти дәүәңкәй. Радик хаҡында һөйләшкәндә, — Шайтан күк биглай малай, — ти. Радик — Ғариф ҡарттың бишенсе быуыны. Дәүәңкәй Мөхәмәттәхин ҡарттыйым (атайымдың атаһы менән бер туған. Иҫкесә (ғәрәпсә) яҙып, бригадир булып та, лесник булып та эшләнем, — ти. — Йәғәфәр (атайым) минең яҙыуҙы рәткә килтерә торғайны — учетчик саҡта, — ти. Әле ҡоҙағыйҙың (Фәниә киленең әсәһе) Ҡөрьән килтереүен көтә.

Бөтә һөйләшкәнде магнитофон менән генә тыңларға ине лә— юҡ. Күпме байлыҡ әрәм китә!

Кис Урал кейәү менән Мәршиҙә ат егеп килделәр. Ҡара туры ялҡау ат. Радик әйтмешләй, «бысраҡ ат». Йүрүҙәндән шулай ҙа һыу ташырға ярай. Ике бидон һыу килтерҙем мунсаға. Шәрип ағай (элекке мәктәп директоры) плотник Рәҡип ағайҙы өйөнә илтеп ташланы. Мунса бураҙандар ҙа эскәндәр. Рәҡибе аяғында ла баҫып тора алмай. Ләх иҫерек.

— Һейеп алайым әле, ти, үҙе кәрәк нәмәһен дә тапмай, — ти Шәрип ағай.

— Ҡайтҡас һейерһең. Рамил, күтәреп кенә арбаға һал әле.— Шулай тигәс, мин биленән ҡыҫып күтәреп алғайным, Рәҡип ағай төтөн һымаҡ еңел генә. Арбаға һуҙып һалғас, башын да ҡалҡыта алмай... Олаҡтырҙыҡ.

Урал менән Мәршиҙә бәрәңге, балыҡ килтергәндәр. Айсыуаҡ тотҡан. Инәйем Рәмзиә еңгәмдәргә Радик менән һөткә киткәйне.

Мәршиҙәгә самауыр ҡайнатырға ҡуштым да үҙем һыуға киттем. Ҡайтыуға уха ла бешкән, самауыр ҙа ҡайнаған, Урал ярты һын да табып килтергән. Классический уха булды. Айсыуаҡ хатта алабуға ла эләктергән. Күбеһе ҡомай, сабаҡ. Һурпаһы телеңде йоторлоҡ!

Уларҙы оҙатҡас, Әнүәр килеп керҙе. Хәс тә Таһир ағайҙың үҙе инде!

— Өс балам бар, — тигән була.

— Өфөләгеһе иҫәпкә кермәйме? — тигәс:

— Ул минеке түгел, — ти. Мин әйтәм:

— Һуйып ҡаплаған Әнүәр!

Юҡ, ышанмай. Әллә белгертәһе килмәй.

— Берәй яртың юҡмы, ағай, — ти, — кеше бар.

— Әкрәмдә, бәлки, барҙыр, — тигәс, тайҙы.

Өйҙәре тирәһенән үткәндә, бисәһе осраны. Бер кеше лә юҡ икән. Теләнселәп йөрөй. Шулай ҙа Әкрәмгә киттем. Тәҙрә шаҡып, исемемде әйттем, Тәғзимә апай таныманы. Әллә таныһа ла танымамыш кеше булды. Ҡулы менән түшен ҡаплаған, ахыры, яланғас.

— Төндә ништәп йөрөйһөң? — тигәс, артыҡ ныҡышып торманым, ай аҫтына сумдым. Уттары һүнде. Һандуғастар ғына шашына. Ай туп-тулы, яҡты. Радик әйтмешләй, ай хәҙер «ватылмаған». Ә мин ҡайтҡанда ай «ватыҡ» ине, ярты һы ғына тора ине.

Нишләптер, төбәктә һандуғастар юҡ, ә ауыл ҡыуаҡтарында һайрай. Бигерәк тә Йүрүҙән аръяғынан ныҡ ишетелә!

Күңелдә әллә күпме шифыр, иҫтәлектәр, уйҙар, тик яҙырға тыйылып торам әле — яңыса яҙа башларға ине...

16/V.

Өфө менән һөйләштем, Надя, йома көндө обкомға Клара Төхвәтуллинаға кереп сығырға кәрәк, ти. Китаптар хаҡында һөйләшеү өсөн. Был ниңә кәрәк булғандыр инде. Мин һыҙғанып, эшкә тотонғас ҡына.

Баҡсаны ҡаҙып бөтөрҙөм. Ҡарағат, ҡурай еләк төптәрен генә таҙартаһы ҡалды. Бәрәңге сәсеп ҡуйырға кәрәк.

Атау ҡарсығы, Микуланан алда сәсергә кәрәк, тигәйне Мәсәғүттә, автобус көткәндә. (Микула — иҫкесә майҙың 9-ҙы була). Тимәк, ваҡыт. Ләкин Арҡауылда бик ҡуҙғалмайҙар әле. Баҡсаларҙа сүп-сар ғына яндыралар. Кисә Фәҙелей ҡарсыҡтар тирәһендә бер ҡыҙ яндыра ине. Төндә. Ут янындағы ҡыҙ үҙе бер шиғыр ҙа бит ни — ут янына барыр саҡ үткән, күрәһең. Зерхут (сырхау) үләненә генә уралынып ятаһы ҡалған. Беләктәр һыҙлай. Ҡояшта яныуҙан йөрәк тә ауыртып ҡуя, ҡырҡтан һуң тырҡ, тигәндәре дөрөҫ, ахырыһы. Тик мунса ғына бөтә һыҙланыуҙы һыпырып алғандай була. Бөгөн инәйем, мин баҡсаны бөтөүгә, мунса яҡҡайны — ожмах мунсаһы!..

Был мунса хаҡында шиғыр яҙмай булмаҫ. Әлегә эскиз:

Ожмах мунсаһы

Башы ла юҡ беҙҙең мунсабыҙҙың
Ҡарағура (алабута) үҫә башында.
Ләкин баштамы һуң инде хикмәт? —
Бөтә хикмәт уның ташында.
Ташы былай бик ҡыҙыу ҙа түгел,
Юҡҡа-барға бармай тыжылдап.
Тик бер ҡыҙһа, ете ҡат тирең бәреп сыға —
Ләүкәһендә ултыр ыжылдап.
Ә япрағы — ожмах елпеүесе —
Бар ереңде һөйөр япрағы!
Май айының йәшел томанынан
Хикмәтлерәк ни һуң бар тағы?!
Йәшел томан тәндәреңә һеңә,
Һин балауыҙ булып ирейһең.
Бөтә тирең менән сирең сыға —
Яңынан тыуғаң һымаҡ йөрөйһөң.
Юлсы-юламандар, дуҫтар, уҙамандар,
Беҙҙең өйгә тейеп китегеҙ.
Минең әсәй яҡҡан мунсанан һуң
Баллы сәйен ауыҙ итегеҙ.
Һеҙ донъяға яңынан тыуырһығыҙ,
Йәшәреп ярты ғүмергә.
Һис тә генә үкенмәҫһегеҙ, тим,
Баҫыуҙарығыҙға минең был ергә.
Ә муйылдар! Хуш еҫе!..

h. б.

Мунсанан һуң — 200 гр. — Йүрүҙән буйы. Ай юлдары тимгел-тимгел. «Һары ла сәс» һәм һандуғас тауышынан иҫереү. Бөйөк хыял: китапханасы ғына булып ауылда эшлә ине лә бөтә ауылды йәшеллеккә — тирәктәргә, ҡайындарға, муйылдарға, миләш-баландарға, сәрүи-сирендәргә төр ине; Йүрүҙән буйында, ҡарағат, ҡурай-еләк баҡсаһында дуҫтар менән шиғыр уҡып ултыр, ай аҫтында кәмәлә йөрө, таң һыҙылып атҡанда йәрәгә эләккән балыҡтарҙы тултырып ҡайт та, йоҡлап торғас, мунса инеп, уха ашап, тағы шау-гөр килеп баҡсала ултыр ине.

Өй эргәһендә, тау битендә шуларҙы уйлап ултырҙым әле. Тормошҡа ашмаҫ хыялдар булып ҡалыр, ахыры, ләкин, бер уйлап ҡараһаң, ашмаҫтай бер ере лә юҡ һымаҡ. Тик <u>тәүәккәллек һәм ихтыяр көсө генә кәрәк. Ә иң мөһиме — ғаиләңдән аңлауы.</u> Юҡ шул. Нисектер күңел ышанмай, ләкин, бер был идиллия минең иң ҡәҙерле хыялдарымдың береһе. Ә мин насар китапханасы булмаҫ инем, әлбиттә. Мирхәйҙәр Фәйзи хәтле генә эшләп булыр ине әле. Ауылды йәшелләндереү, йәштәрҙе туплау, радио-гәзит, үҙешмәкәрлек, спорт, стадион, каток, һ. б. әллә күпме нәмәләрҙе ойоштороп булыр ине. Әҙәби кисәләр, уҡыусылар конференцияһы, китап һатыу, китапҡа мөхәббәт уятыу — былар бик мөмкин һәм бөгөнгө көндә бик кәрәкле нәмәләр бит. Ләкин хужаларҙың быны аңлауы һәм һиңә ярҙам итергә әҙер тороуы кәрәк. Ниндәй шәп, бай китапхана тупларға булыр ине. Яҙырға ла күпме ваҡыт булыр ине.

Ә яңы өй хаҡындағы хыялдар, столярный мастерской, баҡсасылыҡ...

Мин, ахыры, был хаҡта уйлап аҡылдан ғына яҙырмын инде. Ирекһеҙҙән Такубокуҙың «Өй» тигән шиғыры иҫкә төшә лә бик моңһоу булып китә. Шулай уҡ ай аҫтында мин ултыртҡан тирәктәр шауламаҫ микән ни?

Йүрүҙән менән ҡайынлыҡҡа хәтле тирәктәр, ҡайындар, миләш-баландар ултыртҡанда ниндәй шәп булыр ине. Күҙ алдыма бөтә күренеш килеп баҫа: схема (*Аҡауылды йәшелләндереү планы төшөрөлгән. Н. Ғ.*).

Май айының йәшел томанынан йыйып алған ҡайын япрағы. Шунан ожмахтарың торһон!

Мунсанан сығыуға ай аҫтында муйыл сәскәләренең хуш еҫе һиңә хушбуй һипкәндәй...

21/V.

Сәғит ағайға некролог яҙыр өсөн генә ҡайтҡанмын икән...

Байрамов, Әсәнов, Асанбаев, Кирәй Мәргән менән яҙышҡ. Һуңғыһы ниндәйҙер ҡәнәғәтлек кисерә. Вәзихтән үҙенең исемен ҡуйыуын үтенә.

Исем!.. Ә ул инде һыуытҡыста ята. Рафаэль Ғәлиев үҙ ғүмерендә иң бөйөк эш эшләгәндәй:

— Холодильникка һалып ҡайттым, — тип ултыра. Бөйөк тә!..

Үлем хәбәрен беренсе Байбурин әйтте. Әсәнов менән Союздан төшөп киләләр ине. Бер башҡорт заты юҡ. Бөтәһе моторныйға (заводҡа) киткән. М. Хәйҙәров инеп сыҡты. Бер ҡайғыһы юҡ. Мәңге үлмәҫтәй һымаҡ. Ә миңә ул элек бер башҡорт ҡорбаны ине.

Кешеләр ниндәй ҡатмарлы! Бер Динис кенә минән ағай хаҡында иҫтәлек яҙыуҙы һорай. Ә минең ҡәләм тоторлоҡ та хәлем юҡ ине. Китапхананан русса справочник барып китерҙем — Байрамов шунан күсерҙе. Мин әйткеләп торҙом.

Ә иҫемдә — Ерәнсәй. Һуғыш. Балалыҡ хыялдары. Сәғит ағай менән Жан Лоҡманға тәүге сәкүш килтереү... Һәм ағайҙың Амантай хаҡындағы һуңғы һүҙҙәре... (— Ғабдулла Амантай килмәнеме? — тип иҫен юғалтҡан).

Ә F. Амантай 1937 йылда уҡ «дуҫы»нан яҙған...

Рауил дә юҡ, исмаһам, яҡташы Йыһат та.

F. Әмири — ҡан дошманы — телефондан хәлен белеште. Ә минең күҙ алдыма һуңғы күренеш килеп баҫты. Холодильниктағыһы:

— Вор! — тип ҡысҡырҙы. Ә донъялағыһы:

— Убийца! — тине.

Һәм Союз залында һуғышып китә яҙҙылар. Ағайым ҡулындағы таяғы менән төртөп ебәрҙе — тик теймәне, шикелле. Ә мин бына некролог яҙышам. Күңелдә — юшҡын. Фәрҙәнә апай ҙа больницала ята. Күпкә түҙә алмаҫтыр инде. Бер-береһен яраталар ине, буғай (дөрөҫ аңлаһам). Иң илағаны ҡыҙҙары ғына булыр. Бигерәк тә — Лена класташ, Ғәзизә...

Бөгөн төндә йөрәк ауыртып уяндым, тик Надяға әйтмәнем — күрәһең, миңә лә күп йәшәйһе ҡалмағандыр инде. Тик кешесә үлергә ине. Бының өсөн тик кешесә йәшәргә генә кәрәктер. Хәҙер миңә үлем бик тәбиғи нәмә. Ҡурҡытмай. Тик был донъя йәлерәк ҡала...

Ниндәйҙер шиғыр юлдары уралана:

Аҡҡошом, аҡҡошом,
Ҡанатыңды ҡаҡ, ҡошом,
Йөрәгемә изге уттар,
Изге уттар яҡ, ҡошом.
Кем? Алла белә!..

Бәлки, «аҡ күңелле, һаҡ күңелле» халыҡ ҡыналыр. «Башҡорт илселәре»ндә беҙҙең бөтә трагедияны ла бирергә ине...

22/V.

Үҙе өсөн генә йәшәмәгән кешенең тирә-яғында кешеләрҙең күпме мәғәнәһеҙлеге тулып ята...

Бөтә донъя, донъяла ниндәй яҙ булһа ла, тормош теге холодильник ише...

Йәшә-йәшә лә, ян-ян да кемдәрҙеңдер мәғәнәһеҙлеге өсөн үл, имеш! Чехов — устрица вагоны! Евтушенко — во весь рост... Һәм өс көндән һуң һин бисәңә лә кәрәкмәйһең!.. Аһ, инәкәйҙәрҙе онотабыҙ шул. Ә һинең ни кисергәнеңде, ни ашайһың, ни эсәһең килгәнеңде тик улар ғына һиҙеп-белеп тора... Шулай ҙа мәрхәмәтһеҙ беҙ уларға, был донъяның үҙе һымаҡ бәғерһеҙ, шәфҡәтһеҙ, кешелекһеҙ... Инде бер ус тупраҡ ташлайһы бер генә кешем ҡалды — Сәләх ағай. Ә ҡалғандары инде үҙҙәренең даны, үҙҙәренең малы өсөн генә. Миңә кем ташлар — ?.. тик инәйем генә булмаһын ине.

Уны үҙем генә йыйыштырһам ине — бөтә теләгәнем шул ғына...

Эй, ғүмер!
Ил, ер-һыу, ҡояш!..

4/VI.

Яубүләктә — олатайҙар төйәгендә. Элек тотошо менән тиерлек беҙҙең олатайҙар — Ғәйфуллиндар ауылы ине.

Сал сәсле Ғәрифә кәтекәйем — ил инәһе — Шайтан Көҙәй йортонан Мырҙалар йортона килен булып төшкән өләсәй, Хайрулла Ғәйфуллиндың байбисәһе, күңелендә Салауат хаҡында хикәйәттәр тулы ҡарсыҡ — миңә 7-8-9 йәштәрҙә Йүрүҙән кисеүен сыҡҡанда әллә күпме доғалар уҡып:

— Мөхәммәт Фәлиәссәләм рәсүлебеҙ ярлыҡаһын үҙеңде, Хыҙыр Ильяс булһын юлдашың! — тип уң ҡулын ҡаш өҫтөнә ҡуйып, һул ҡулын бер туҡтауһыҙ болғап, мин кисеүҙе сығып күҙҙән юғалғансы оҙатып ҡалыр ине. Тауышы әле лә ҡолаҡ төбөмдә: бәрхәт һымаҡ йомшаҡ, күгәрсен гөрөлдәүе һымаҡ яғымлы, изге доғалар — Салауат әйтеү һымаҡ арбаусан булыр ине ул тауыш... Ҡәберемә дуҫтар тупраҡ ташлағанда ла ошо тауыш миңә һәр саҡ ишетелеп торор һымаҡ.

— Кәтекәйеңә бер ус тупраҡ ташла, балам, — тигәс, мин иң элек уға бер ус еләк ташланым, унан һуң бер ус тупраҡ яуҙырҙым.

Әле лә тамаҡҡа төйөлгән ауыр ҡурғаш алҡымды һығып алғандай. Алҡымды... Әйтерһең, хәҙер уйлағанса, мин хазинаһын күмдем халҡымдың. Һөйләп бөтөлмәгән хикәйәттәрҙе, изге әкиәттәрҙе, балалыҡ хыялдарымды, Йүрүҙәнкәйҙең ебәк тулҡындарын, ус төптәремдә йыбырҙаған аҡ сабаҡтарҙы, биш таш уйнай торған йоморсаҡ таштарҙы, Йүрүҙәнкәй тигеҙләгән ҡаты ҡомда тимгетеп ҡалдырған сабый аяҡтарының мөһөрөн; бәпкә үләндәр өҫтөндә уйнаҡлап сапҡан ҡолондар кешнәүен, түңгәкле һаҙамыҡтарҙағы кәзә талдары төбөндә үҫкән уттай ҡына гөлдәрен, мәңгелек һәм һәр саҡ яңы зыярат ҡайынлығындағы кәкүк саҡырыуҙарын, әрәмә ҡарағатлыҡтарынан ишетелгән сыңрау торна моңдарын, төнгө тынлыҡта яңғыраған аҫау айғыр кешнәүен, байтал, бейәләр сырҡырауын, тартайҙар, һунайҙар, бытбылдыҡтар, Саҡ менән Суҡ зарҙарын, һарығышҡай, үтәбикә ялбарыуҙарын, ҡараҡойроҡо менән күк боҙҙарҙы ярған аҡ сәпсек сырҡылдауын, ике күҙенә лә аҡ ҡылау һалған шаҙра битле Өлкөндө ҡартының еҙ ҡурайҙан ҡанһырап сыҡҡан Зөлхизә һағыштарын, инәйем йырлағанда күҙ йәштәрем менән тыңлаған Салауат йырҙарын (бигерәктә:

«Сабыр инем —
алдым һаҙ,
атыр инем
уғым аҙ»

тигән ерҙәрен дә), бер оло афәт тойоуҙарым, шүрәлеләр, енбәрейҙәр, өй эйәләре, ат эйәләре, бисуралар, шайтан вә убыр уттарына ышаныуҙарым, кәтекәй өйөн йышҡанда аңҡыған ҡараҡай сайырының һәм бөтә еҫтәрҙән айырылып торған тик мин генә яратҡан инәйемдең хушбуй һымаҡ тир еҫе, мин туғыҙ йәшкә хәтле имгән күкрәк һөтөнөң шәрбәте, Бужый һыуының

аяҡтан һуғып йығырлыҡ ҡаты ағымы буръяҡланып, ажғырып ятыуҙары, саҡ-саҡ ағыҙып алдан китмәй ҡалған үҙәккә үткес ҡар һыуҙарының һалҡынлығы, Ҡаратауҙың монарланып ятҡан сихырлы күк-еллеге, Ҡаратау партизандары хаҡындағы серле хәбәрҙәр, Арҡауыл тауы аҫтында атып үлтерелгән шәһиттәрҙең һуңғы күҙ ҡараштары, һәнәк һуғыштары хаҡында ишеткәндәр. Сабир мулла өйө эргәһендә йәшен атҡан тәүге трактор — Фордзон — Бишәүҙәр менән Арҡауыл араһындағы хәҙрәт ҡәбере, Динислам мулла ҡәбере эргәһендә үҫкән ҡарағайҙар шомо, улар эргәһенән үткәндә белер-белмәҫ доғаларымды уҡына-уҡына йүгереп үтеп китеүҙәрем донъяны, ғөмүмән, тәүге ҡабат тойоп, тынып-белеүҙәрем бөтәһе-бөтәһе лә бөгөн миңә сабый саҡтың ошо биш бармағы ҡыҫҡан бер ус тупраҡҡа, бер ус еләккә һыйған һымаҡ... Нурылла быуайым: ул көнгә инде утыҙ дүрт йыл, ти, еләк бешкән ваҡыт ине, ти.

Ә миңә, нишләптер, еләк сәскә атҡан һымаҡ ине. Ә ниңә ул саҡта минең ҡулда бер ус еләк — турғай башындай еләк, ҡыҙыл сәкмән һымаҡ түшәлеп ятҡан еләк, иҫтә ҡалған?

Бәлки, балалыҡ аңында ап-аҡ йондоҙ төҫлө еләк менән, бешеп, ҡырмыҫҡалар уйғыслап бөтөргән иң тәмле еләктәр бергә ҡушылғандыр...

Бөгөн ҡоластарымды киреп, боронғо торналар батшалығында күккә ҡарап, йәшел үләндә ятҡанда, ҡолағыма кәтекәйҙең доғалары менән бергә бөтә ошо еҫтәр, иҫтәлектәр йөрәгемде ярғандай булды.

Өс көн, өс төн шулай ятыр инем, мине юғалтып, инәйем әллә нәмәләр уйламаһын тип, тиҙерәк Мәсәғүткә ашыҡтым.

Йәшен йәшнәп, күктән-күкрәп тирә яҡта күгелйем болоттар йөрөнө, тик ямғыр ел-дауыл, менән үтте лә китте. Һеңдереп кенә яуманы. Күҙ йәштәрем менән генә был тыуған ерҙе һуғарып булмаҫ, ахыры...

Ниңә минең күңел шулай икән? Әллә ғүмер бик аҙ ҡалдымы? Күрәһең, минең ихласлығымды бик күптәр рәнйеткән... Дуҫтар ҙа, дошмандар ҙа, иң яҡын туғандар ҙа...

Эй, изге ҡарсыҡ, ил инәһе, кәтекәйем, 34 йыл аша ярлыҡаһын мине изге доғаларың, тауышың мин был донъяларҙан киткәнсе ҡолағымды наҙлап, иркәләп, гөрөлдәп торһон:

— Хыҙыр Ильяс булһын юлдашың! — тиң. Тик онотма:

— Ҡыҙыл йондоҙ булһын юлдашың, ҡыҙыл йондоҙ булһа, юлдашың, мең дошманға торор бер башың! — тип тә йырла!..

Минең әле эшем бик күп... «Атай йорто»на «Кәтенәй ҡәберен» һәм «Өс туй», «Теләк теләгәндә» шиғырҙарын өҫтәргә кәрәк. Көҫәнәй, Динар Әхтәров, ҡатыны, Мөслимә, һ. б. «Хайуандар»ҙы ла онотмаҫҡа ине. Интернат, Зәкәриә, Азамат, Нурылла быуай, Хәтирә әбей, Нәфисә апай, юл, май, Вәриҙә апай, Р-ның теше, тиҙәк, мал булыу, мунса, Гөлнар һағышы. Радик — тракторист — боронға дуҫ, Мәнәүрә, паромдағы хәл, тәртә һындырыу, ветеринар ҡыҙ, ярҙамлашыу.

— Ҡыҙ кешенең ундай гонаһы булмай, — тигән була.

Динарҙың инәһе, Ҡаймырасов Ғилемхан таҙ, мотоцикл, һобыштың быуынға ултырыуы, быйма баҫыусы уйланыш ҡарты, Ҡорғаҙаҡ, Дыуан, студент.

— Һинең тешең ынйы тиҙәр, мин күрәйем. (Венера Милосская. һ. б.)

* * *

Гөлнарҙың одеколон менән инәйемдең арҡаһын ыуыуы...

Шул тиклем һағынған да бала булыр икән!..

* * *

— Һис тә йоҡтай алманым бөгөн. Ахыры, урын үҙгәләп маташам, — ти инәйем, өйгә ҡайтҡас.

* * *

4/VII.

Мәнзүмә апайға ҡапҡа эшләнем. Хәжәр әбей сығып ҡарап йөрөй ҙә:

— Иҫкегә тейҙең, иҫең китер инде, — ти. — Йә ҡорал-ҡорамалы бармы ни аның. Ир мактаныр ҙа ҡорал эштәр, ти бит. Йә, балам, баштағас, ташлама инде. Борон әйткәндәр: «Меңгәшмә, меңгәшһәң, күтең ауыртһа ла өндәшмә», — тигәндәр, — ти.

Мин инде, ауыртһа ла өндәшмәнем. Ҡапҡаһын кискә эшләп бөтөп ҡуйҙым.

5/VII.

«Иртән һөт-ҡаймаҡ барып ал инде, минең ҡыл да ҡыбырҙатыр хәлем юҡ, — тип Хәжәр әбей килгән. — Аш-фәләп бешерһәң, берәй сөңкә генә һурпа алып ҡуйырһың, ҡоро сәйҙән үҙәгем өҙөлөп бара», — ти.

Аҙаҡ, баҡсаһына кәзә кергәс, тағы килеп еткән. «Кешегә ышанма, балам, — ти. Юламсының йылтырағы, бот араһындағы шылтырағы, тигән боронғолар. Әнә шул юламсылар буяуыңды һөт тип бәпкәләреңә эсереп киткән бит,— ти. Ғәлимә апайҙың ҡыҙыл сепрәк бәйләгән кәзәләрен «бүре кинәнгерҙәре» тип әрләй.

— Нисә йәштәһең инде әбей? — тип һорағас.

— Аны кем шутлап утырған инде. Буғым да белмәйем. Әҙ генә лә һушым ҡалмаған, — ти.

— Иртән ҡапҡа төбөгөҙҙә аҡ күлмәкте кеше тора ине, киткәндәр, тинем. Хәҙергеләр ниңә шул аҡ күлдәк кейгән була икән. Бер әйҙәнгәнсе ҡарая лаһа ул, — тип «хәҙергеләрҙе» орошоп китте.

Унан һуң: «Бәҫәреп утырмайым әле», — тип Ғәйниямал әбей килеп етте. Аяғын ҡаймыҡтырып, робот аяғы һымаҡ итеп, сатандап, таяҡҡа аҫылынып йөрөй. Сабитынан зарлана.

— Эскәнме тағы? — тигәс,

— Эскән, эскән. Эт ашаған буғын ҡуямы ул! — ти.

«Изәлинтәһен» алып китте (изолента).

— Радиуаңды ларылдатып ҡуйған да — әллә бик танһыҡмы шул урыҫтың тауышы? (Ғәйниямал әбей).

* * *

Кискә табан Хәжәр әбейемә аш ашатып сығарҙым.

— Һай, рәхмәт, балам. Юл йөрөгәндә юлың уңғыры, хәл кереп китте ләһә, — тигән була.

Үлем!..

Миңә һалынмаған үҙ өйөм, һөйөлмәгән ҡатыным, тыңлап бөтмәгән балаларым һөйләшеүе (башҡортса), уҡылмаған китаптарым, менмәгән тауҙарым, уртламаған шишмәләрем, асмаған шағирҙарым, тыңлап бөтмәгән, яҙылмаған шиғырҙарым, йырҙарым, йөрәгемдә туңып ҡалған күҙ йәштәрем, бөтә дуҫтарыма бүлеп бирә торған татлы һыйым, хыялым теләгем генә!..

27/VII.

Йоматау. Бәшмәктәр батшалығында. Тәүге ҡабат мин бәшмәк менән ысынлап ағыуландым буғай.

— Мин бынан һуң Гарипов түгел, Грибов, — тинем ҡатынға.

Хәсән Туфанды эҙләү һәм Кирәй Мәргән...

«Огонек» лагерының начальнигы Раил Мәжитович Насиров коньяк эскәндә:

— Был бит башҡорт ҡатығы түгел ҡырлы стакан менән эсергә, — тине һәм ашалмаған колбаса ҡалғас: — Быға бит аҡса түләнгән, — тип ашатырға тырышты.

Үҙешмәкәр юморист һәм әлегә билдәһеҙ кеше. Ҡатыны Флюрала — Фәриҙәнең сифаттары (Бикбашаның).

Киске эш: баҡса утау — крәҫтиән булып тыуырға ғына кәрәк, ә башҡаса булмай.

* * *

«Өкө»лә һөйләшеү: әҙәбиәт һәм сәнғәттең шундай кешеләр ҡулында булыуы — беҙҙең бөтә фажиғәбеҙ!..

Әгәр ҙә артабан да шулай дауам итә ҡалһа, урмансы булыуың мең артыҡ. Исмаһам, урмандарҙы һаҡлап ҡалырға булыр ине...

* * *

Маяковскийға — 80!.. Грубо, зримо — как водопровод, сработанный еще рабами Рима!..

Ҡоллоҡ — иң кәмһеткес күренеш. Ҡолдарҙың иң бөйөк эше — ҡоллоҡ империяһын емереүҙер. Ә Маяковскийҙың иң бөйөк һүҙе: «Нужно поэтов хороших и разных». Әгәр ул үҙе бер 15—20 йыл йәшәй алған булһа, Маяковскийҙың дошманы булып үлер ине. Уның үлемендә — оло социаль трагедия. Үлемендә — уның бөйөклөгө. Үҙен еңә алһа, ул тағы ла бөйөгөрәк булыр ине.

Асеевтың «Лад»ы — уның ҡоллоғонан ҡот осоу бөйөклөгө. Ләкин — һуңлау.

Нефертити — иң ғазаплы уйҙарым һәм минең донъяға, дуҫ-иштәргә, үҙ-үҙемә ҡараштың яңы бер башланғысы.

Етте — үткәндәргә юл ябыҡ. (Рауил, Әсхәл, Хәсән, Тимер һ. б.).

Айыҡ фекергә килер ваҡыт инде.

— Һаумы, бөйөк обыватель... (Фүмеремдәге иң ҙур юғалтыу.) Һығымта:

Дуҫтар өсөн үлһән үл, вә ләкин үҙ ышаныстарың менән үл, мөхәббәтеңде улар ҡулына бирмә!..

Ни өсөн тыуған булһаң, шуның өсөн һуғышып үл!

Кемдәргәлер үҙ исеме өсөн генә тырмашыуҙа ваҡытлы бер баҫҡыс ҡына булыу — иң ҙур хата һәм хурлыҡ.

Һин батшаһың икән, үҙ батшалығыңа үҙең хужа бул — һинең өсөн бер кем дә үҙең теләгәнсә хакимлыҡ итмәҫ.

Һинең донъяңды емерһендәр, ватһындар, уның көлөн туҙҙырып бейеһендәр, тик һин ахырғаса үҙ донъяңды үҙең ҡара. «Был уның донъяһы ине», — тиһендәр... Ул донъя — шифриәт... Үлемең етһә, дошмандарыңды кинәндереп үлмә!..

* * *

Үлемең тереләргә йәшәргә ярҙам итһен!..

* * *

Ысын шағирға иң кәрәкле не — ихтыяр көсө. Яңғыҙ булһаң бул, тик үҙеңә, үҙ ышаныстарыңа, үҙ маҡсатыңды хыянат итмә. Шунда ғына һин халыҡтыҡы.

Минең өсөн иң ерәнгес нәмә — кеше ҡатындарына ымһыныу (садизмдың тағы ла бер ерәнгесерәк төрө).

Нәфсең теләй икән, донъяла яңғыҙҙар аҙ түгел... Ә дуҫ-иштәрҙең ҡатынына ымһыныу... бынан да мәғәнәһеҙ, бынан да оятһыҙ, бынан да түбән хайуанлыҡтың булыуы мөмкин түгел!

23/VII.

Йә, кем генә һине
һатмаған да
Йә, кем генә һинән
көлмәгән?!!

- — - — - — - — - — - — - -

Ултыра төрөк солтаны,
Ултыра — уйҙар ҡора.
Ҡәһүәһен һемереп ҡуя ла

Көлөп, мыйығын бора.
- — - — - — - — - — - — -
Шаңдаҡ ҡыҙарһа,
Киленең ул тапҡандай күр,
... ҡыҙарһа,
Киленең ҡыҙ тапҡандай күр.
(Тауатар).
- — - — - — - — - — - — -
«Иҫке ағас өй»мө, әллә
«иҫке бер ағас өй» мө!
Әлбиттә — бер.
(Р. Солтангәрәевкә).

3.VIII.

Шул уҡ Союзда. Зөлфәр Хисмәтуллин, Ноғман Мусин, Рафаэль Фәлиевтәр менән һөйләшеү. Әхнәф Байрамов —Гөлнарға путевка юллау һәм үҙемдең башты олаҡтырыу хаҡында.

Абдулла Исмәғилев менән ӨК алдында ҡыҙбатыр хаҡында һөйләшеү.

Рәйес Миһрановтың атаһы үлеү сәбәпле бирелгән ҡайғы хәбәре өсөн дә йәшел йорттоң һары эйәһенән ҡаты шелтә эләккән.

— Был инде ҡәбер өҫтөндә бейеү, — тинем.

Тағы бер яңылыҡ.

Азаматтың лагерь начальнигы Насиров:

— Шулай ҙа мин аңлап етмәнем: һинең ирең ниндәй эш менән шөғөлләнә? — тип һораған. Ә минең яртым:

— Ул насар шағирҙарҙан иҫәпләнмәй, — тигәс, тегеһе:

— Шундай чепуха эш менән шөғөлләнә тип уйламағайным, — тигән. Минең ҡатын да ризалашҡан!..

Мин был «яңылыҡтан» һуң Азаматты бөгөндән үк кире алып ҡайтырҙай булдым. Тик бөтә бәлә шунда: әлеге — «ярлы көнөң ялыныс...»

Шул «аҡыл эйәһе» — үҙешмәкәр «остряк» һинең балаңдың педагогы булһын әле! Әй, замана...

Ә ҡатыны Флюраның өҫтәлендә ғәжәп матур китаптар күреп, ире быларҙы уҡыйҙыр әле, тип уйлағайным. Хәйер — ярай.

Ниндәй генә нәжестә ҡойонһам да, ниңә һуң мин бер яҡтылыҡҡа, яҡшылыҡҡа, сафлыҡҡа ышанам икән! Бәлки, минең

бөтә фажиғәм дә шундалыр... Әллә минең бөтә ғүмерем ҡот осҡос бер хата микән? Ә үҙем:

Хаталар ҙа булыр тормошоңда,
Тик тормошоң хата булмаһын, —

тигән булам. Инанам. Яҙам. Бала саҡтан бирле ошо ғазаптарҙы кисерәм. Ниңә? Үҙеңдең бишегең тирбәлгән өрлөктәге тырма тешендә йөрәгең туҡтаған көүҙәң тирбәлеп тороу артығыраҡ түгелме икән был донъяла?

Иң ҡурҡытҡаны — ошо һорауға ыңғай яуап бирһәң — бөтәһе лә бик еңел хәл ителәсәк. Тик әҙәм балаһы донъяға тыуғас, үҙенең ауыр бурысын үтәп китергә тейеш түгелме һуң? Юҡ, был — хурлыҡ юлы!.. Түҙәлмәҫлыҡ булһын, ләкин йәшәргә кәрәк! Һандуғас һайрауын ишетер, балалар күҙенә бағыр. йәшен йәшнәп күк күкрәүҙәрен тойоу өсөн генә лә йәшәргә кәрәк!

Миңә ҡанат ҡуйған хыялдар ҙа, дуҫлыҡ та, мөхәббәт тә селпәрәмә килде... Ә шулай ҙа юлда ниҙер бар кеүек. Өмөтһөҙ генә шайтан, тигәндәр. Ә мин өмөтлө әле, тимәк, йәшәргә, дошмандарыңдың алдында ауыҙың тулы ҡанды төкөрмәйенсә йәшәргә, бөтә әселекте йотоп булһа ла йәшәргә, йәшәргә, йәшәргә кәрәк. Инде тегендә барыбер былай ҙа күп ҡалмаған, үҙ ҡулдарым менән һыҡмайынса ла шартлар был йөрәк, шартлағансы — бөтәһен дә татып, үҙ һүҙеңде әйтеп китергә кәрәк. «Тыуҙым, ғазапландым, киттем» генә булмаһын инде... Тыуғас, көйөн дә, һөй ҙә, һөйөл дә — һәм үҙеңдән һуң һинең төҫөңдө һаҡлаған емештәрең дә сәселеп ҡалһын.

Ҡасып китһәң дә сәсеп кит! Йәнең менән дә, тәнең менән дә! Бәлки, беҙҙән һуң көслөрәк, баҙығыраҡ, матурыраҡ быуындар килер. «Рәхмәт» һүҙен, бәлки, ишетмәһәң дә — әйтерҙәр.

Кешегә, уның тере зиһененә, ижад көсөнә табынам мин. Ә тормоштоң һутын, яҡтылығын, саф һауаһын урлаусы ике аяҡлы шаҡшыға түгел, яҡшыға табынам.

Эй, кешелектең үлемһеҙлеге, буйһонмаҫ рухы, мәңгелеге шундай ауыр саҡтарҙа саҡ ҡына көс бир миңә, бир!.. Иманымды һаҡлаш минең, ышанысымды! Рухи имгәк итмә минең күңелемде. Ул күңел өсөн күпме күңелдәр кителгән, күпме бығауҙар сыңлаған, күпме ҡорбандар ятып ҡалған!..

Ник. Баумандың һүҙҙәрен үҙем өсөн тағын да бер күсереп ҡуям (бәлки, мин бәхетлелер ҙә): «Счастливый тот, кто идет неуклонно без страха и сомнений, туда и прямо, куда указывает ему его совесть и убеждения».

3—4 мең йыл йәшәгән оло ағастарҙан фәһем ал, уларҙы боҙлоҡтар ҙа, янғындар ҙа ала алмаған... («Комсомолка»ла Песковтың тағы бер ғәжәп әйберен уҡыным бөгөн. «Большие друзья». 30.VII.73).

Секвойялар алдында беҙҙең ғәҙәти ағастар үлән генә, беҙҙең үлем дә үлән үлеме генә. Ә оло ағастар — секвойялар — мәңгелек тиерлек. Уларҙың ҡабығына хәҙер кешеләрҙең иң шаҡшылары ла үҙ исемдәрен яҙып ҡалдыра алмай. Америкала был вәхшилекте тыйғандар икән... Кеше үҙ исемен үҙе ҡалдырырға тейеш!..

Все дурное очень хорошо прилипает к человеку, а человечное — трудно. Потому что человеку очень легко быть снова обезьяной — этим он был, а быть человеком сейчас ей едва ли возможно... Слишком большой путь он прошел с того дня, когда впервые встал на обе ноги и, наконец, достал луну и звезды...

Беренсе дуғаны бөгөүсе кеше — даһиҙарҙың даһийы — тәүге тәғәрмәсен яһағанда, моғайын, йыландан өйрәнгәндер... Ҡайһы бер йыландар, ҡойроғон тешләп, тәғәрмәс һымаҡ тәғәрәй, тиҙәр. Ә тәғәрмәс шыуышыу түгел инде!.. Тәғәрмәс кешегә тиҙлек биргән!.. Ә тиҙлек — бөтә алға китеште!.. Тимәк, кеше тәбиғәттән өйрәнгән. Юҡҡа ғына йылан аҡыллы кеше, тимәйҙәр...

7.VIII.

Өфө ял йортона урынлаштыҡ. Тештәргә капитальный ремонт башланым.

13.VIII.

Мостай ағай менән эш хаҡында һөйләшеү.

«Мин һәр саҡ «за». Тик Хәким үпкәләмәһен. Һин минең исемдән дә обкомға кереп һөйләшерһең», — тине Фәриткә.

Тик мөхәррир Мирзаһитов: «Партия йыйылышын көтәйек. Шуға хәтле берәй фекергә килербеҙ. 16-да «или»-«или», — тигән була. Йәнәһе лә уның өсөн бер ни ҙә юҡ, коллектив хәл итәсәк. Ә ул, эштән китһә лә, буласаҡ аппарат хаҡында ҡайғырта. Юҡһа Хәким ағай уға эшен тапшырғанда йыйын этрәгәләмде тултырып киткән булып сыға.

Ни булһа ла Өлкәгә инеп сығырға кәрәк булыр. «Башҡортостан»да, «Аҡиҙел»дә — Динис, Хәсән, Йыһат, Игебай, Ғәйниә, Шакир Янбай, Рәйес Низамов менән һөйләшеү.

Заһиҙә автографтар йыйып йөрөй — Мәсетленән. Полиграфия, художество. Сәйерлек.

24.VIII.

М. Кәрим, Хәким Ғиләжев, М. Басыров.

Өсөнсө көн аҡса эҙләйем — юҡ. «Тапмаһаң — ҡайтып кермә». Эсеү. Рафаэль, Ихсан, Миәссәр, Рәфис, Рауил.

1.IX.

Гөлнар ҙа уҡырға төштө! Һуңғы ҡошсоҡ та инде үҙ юлында. Ҡасан ғына Салауатты шулай оҙатҡайным, Азаматты... Хәҙер — быныһын, иң ҡәҙерлеһен... Эй, ғүмер!..

Яратам ҡыҙымды,
Яратам Гөлнарҙы,
Сөнки ул бөгөн
Мәктәпкә барҙы, —

ул быны үҙенә күрә бик мөһим ҡабул итте. Яҙып килештерергә ҡул етмәй...

4.IX.

Эш хаҡында Клара Төхвәтуллина менән һөйләштем. Ахуньянов «Пионер»ға барһын тигән. Ләкин Шәриф ағай урын юҡ, ти. Тарих, тел, әҙәбиәт институтында Нур Зарипов, Чемерис менән һөйләштем. Ике айға кесе фәнни сотрудник итеп алырға мөмкиндәр. Башҡаса барыр ер ҡалманы, буғай. Радио минең эш түгел.

Союзда Тимер менән һөйләшеп, Ғүмәр Әбделмәнов менән берәй районға сығып китергә булдыҡ.

Былай тик ятып эш сыҡмаҫ. Бөгөн тештәргә капиталь ремонт бөттө. Салауат Йәрмәкәй районына колхозға эшкә китте. Азамат, Гөлнар — мәктәптә, ҡыҙыҡайға мәктәп — хәҙер үҙ йорто.

Өйҙә ултырырға ла мөмкинлек бар хәҙер, ләкин ҡулға бер эш тә бармай. Етмәһә, бөтә черновиктар, институттан алған тәржемә тексы ла — бөтәһе ауылда ҡалған. Ә ҡайтырға автобус йөрөмәй, ящурҙан карантинға япҡандар районды... Мөмкинлек тә юҡ.

7.IX.

Маҡар — Ишембай районына киттек. Тимер, Ғүмәр Әбделмәнов, Зәбих. Таксист Мөхәммәт. Юлда аварияға осраныҡ. Булгаково тауын төшкәс, юл айырсаһында бер грузовикка килеп төкөлдөк...

Таксиҙың уң ҡанаты грузовиктың артҡы һул тәгәрмәсенә барып керҙе.

Ишембайға кис кенә килеп төштөк. «Заря» гостиницаһы — 20-се бүлмә. Искәндәр ҡурайсы — Олтан Македонский булып сыҡты.

8.IX.

Ишембай горкомында. Миңдәүләт Байғотлин — элекке Баймаҡ секретаре (ВЛКСМ) — бында а/х бүлеге мөдире. Райкомдан Өфөгә Ғайнан ағай Әмиригә шылтыраттыҡ. Вторникка килеп етергә булды.

Өгөт-нәсихәт бүлеге мөдире минең элекке мәктәптәш — Камил Вәхитов — бер аҙ һүлпәнәйә төшкән, элеккесә ихласлығы тышҡа бәреп сығып тормай. Ләкин төҫ-ҡиәфәте, иғтибарлығы, баҫалҡылығы һаман элеккесә.

Ямғырға зарлана.

— Көнө буйы, төнө буйы яуып тик тора. Игенде йыйырға ирек бирмәй, — ти. — Ә иген быйыл иҫ киткес. Ҡайһы колхоздарҙа — Әхмәрҙә — гектарынан 52.8 центнерға барып етте. «Юбилей» сортлы бойҙай сәселгәйне, шул аҡтарылып уңды ла ҡуйҙы. Әлегә район буйынса — уртаса 24 центнер. Был ямғырҙарҙан һуң бик кәмер инде...

Ҡайһы ауылдарҙа осрашыу үткәреү буйынса маршрут төҙөнөк. Тәүге осрашыу бөгөн Әхмәр ауылында булырға тейеш. Рауил Ниғмәтуллин ойоштораҫаҡ. Башта — мәктәптә, аҙаҡ, кис — ауыл клубында.

Горком комсомолдың беренсе секретаре һаман элекке мөләйем ҡыҙ икән. Үҙен ҡатыштырмағанға ниндәйҙер артыҡ кеше һымаҡ тойғандай. Аптыраған аҡ тешле көлөүҙән башҡа бер ни ҙә күрһәтә алмай. Мөдир урынбаҫары Мансур ағай Сәйфуллин дә элекке һымаҡ ҡорға ҡатышып китә алмай йөрөй. Райком иерархияһы инде: һәр кемде үҙ ҡалыбында сиклəп тота.

Ашап сыҡтыҡ. Һылыу һынлы официантка Фәлиә һыра һорағас, белмәй:

— Нәмә һуң ул? — ти.

— Пиво инде, — тип көлөштөк. Ә кисәңгеһе Гуля исемле ине.

— Башҡаса исемем юҡ, — ти.

Юҡ булһа, юҡтыр — ни хәл итәһең заманаһын?

9.IX.

Бөгөн — беҙгә ял. Батырға ла ял кәрәк. Сөнки рәт бөттө. Ә Әхмәрҙәге кисә шәп үтте. Мин генә күберәк ләпелдәп ташланым, буғай. Шулай ҙа кәрәк ине.

Завклуб эсеп йоҡлап ҡалды. Залдан кәзә тәкәләренең еҫе сыға. Мәрйәм иртә сыҡҡан. Механизатор. Өсөнсө балалары нормаль, мәгруп ҡыҙҙары һуҡыр. Өфөлә. «Һандуғас һайраған була»ға Зәбих Мамалимов арыу ғына көй сығарҙы. Яҙғыса яҡты, еңел, елкендергес.

Тик сыуаш мотивы нығыраҡ шай. Эшпайҙы хәтерләтә.

Кис тип, төн инде. Ҡыҙыл йондоҙ менән яҡты йондоҙ. Ишембай дача ҡаласағын хәтерләтә. Шау йәшеллек. Ҡайын да тирәк, миләш-кәләш. Яңыларына соҡор ҡаҙығандар. Болоттар карауаны. Дежурный сәйәси мәсьәләне ҡуҙғата, ҡағылмау хәйерлерәк. Улар Туҡайҙы тоямы ни?

«Осто донъя ситлегенән тарһынып күңелем ҡошо» — минең хәлгенәм ошо...

Онотмайым тыуған көнөмдө (Онотмаҫ өсөн үлер көнөндө). Кешенең бөтә ғүмере ҡыҫҡа бер һыҙыҡҡа һыя. 1932—1999 (?)...

Күреү сәйер был донъяны Сәғит ҡартһыҙ... Бер нәмәне лә күрмәгәнгә хәтле шулай тойолор, ахыры.

28.I.

Шулай итеп, сәфәрем икенсе ҡат Урта Азияға. Был юлы— Төркмәнстанға. Сәғдиҙең 200 йыллығына.

Сәғди беҙҙең Салауат һымаҡ яугир шағирҙары.

Салауат исеменән ҡотлау шифры яҙырға ине.

«Башҡорт сюитаһы» тигән китаптан башҡа бер ниндәй ҙә бүләк әҙерләп алып булманы — ярай инде, дөйә лә бүләк, төймә лә бүләк тип шул китапҡа шифр яҙып тапшырырмын.

Ҡайҙа барһам да шул ҡара һаҡалымдан ҡотолоп булмай — ярлылыҡ иҙә.

30.I.

Көндөҙ төш ваҡытында Мары ҡалаһын — өлкә үҙәген үтеп киттек.

Поездан төшөп, бер һумға ун мантый алып ашаным. Ярайһы ғына. Унан, вагон-ресторанға инеп, тамаҡты нығытып сыҡтым. Унда бер ҡуй бәрәсе хәтле ҡаракүл бүрек кейгән төркмән ҡартына ҡарап килдем. Музей ҡарттарының береһелер инде. Ҡап-ҡара үҙе, һаҡалы ап-аҡ.

* * *

Ҡайҙа ғына күҙ төбәмә — дала, дала,
Киңлегенә күҙең төбәп күҙең тала.
Был мәңгелек далала һин — ҡамғаҡ ҡына,
Шул моңһоу уй йөрәгеңде өҙөп ала.

Теджен — Урта Азиялағы иң тәмле ҡауын төйәге икән. Авгонда килеүсе ҡатын-ҡыҙҙың Теджен ҡауыным юҡтан хәле бөттө. «Уралға ҡайтҡанда ҡауынды шунан ал», — тиҙәр.

Ташкент ҡауының маҡтамайҙар. Ҡарап тороуға матур булһа ла, Теджен ҡауынына етмәй, тиҙәр.

Ҡар бында Яңы йыл алдынан ғына яуған. Ҡайһы урында дала ҡаплап ята, ҡайһы урында үзбәк түбәтәйенең нағышы һымаҡ ҡына.

Бындағы халыҡ, бер ҡасан да бындай ҡар булғаны юҡ ине, тиҙәр.

Ысынлап та, ҡар ҡалын. Ҡар ҙа ҡарағура, ҡар ҙа ҡарағура.

Ирекһеҙҙән Аҡһаҡ Тимерҙең үлгән ҡышы иҫкә төшә. Ғәскәрен Даръя буйында туҡтатып, аслыҡтан, һыуыҡтан ғәскәр эсендә ризаһыҙлыҡ киткәс, Аҡһаҡ Тимер, был мығырҙаныуҙы баҫыр өсөн, ыжғыр һыуыҡта билдән сисенеп ташлап, сәсен ҡырҙырта башлай. Шунда бик ҡаты һыуыҡ үткәрә. Ҡайнаған шарап эсерһәләр ҙә йылына алмай, ҡулынан кәсәһе төшөп китеп, ҡан түгелгән һымаҡ, шарап түгелеп ята. Шул ятыуҙан Аҡһаҡ Тимер аяғына баҫа алмай. Олуғбәк (улының улы) шул мәлдә тыуа булһа кәрәк.

* * *

Юлда мине ҡаршы алды дөйә генә —
Ҡарағура һабаҡтарын төйә генә.
Шулай итеп, Ҡараҡомда ҡар ятҡанда,
Килеп сыҡтым төрөкмәндәр төйәгенә.

* * *

Биш тәңкәмде биш ҡат ҡыҫып
биш тамаҡҡа.
Биш ил үтеп, килеп төштөм
Ашхабадҡа.
Дошман ғына ҡарар, тиҙәр,
аяғыңа,
Дуҫтар көтһә, булыр әле
Башҡа баҡҡан.

* * *

Ҡайҙа баҡма, үҫә әрем, ҡарағура,
Уларҙы тик дала еле — ҡараҡ ура.

Күпме баҡма, күрмәҫһең һис ҡайындарҙы,
Барған һайын үҙ илкәйең йырағыраҡ.

30.1.

Дүшәк станцияһында ярты сәғәттән ашыу туҡтап торҙоҡ. Был станция тураһында үҙенсә бер һүҙе лә бар икән:

Станцияһы — Дүшәк,
Начальнигы — ишәк,
Урынбаҫары — дөйәләр,
Поезд шуға — һөйрәлер.

Дөрөҫөрәге: «Станция Душак,
Начальник станции — ишак,
Зам. начальника — верблюд,
Поезд стоит тридцать пять минут».

Станцияла пограничниктар посы. Разводящий сержант часовойҙы алыштырырға йөрөй. Ил сиге бында яҡын ғына икән. Бер йәш төркмән менән ҙур папаха кейгән ҡарт төркмән инеп ултырҙы. Бер-береһен белмәһәләр ҙә, һин дә мин һөйләшеп киттеләр. Мин үҙемдең Башҡортостандан икәнемде әйткәс, йәш төркмән ҡартына:

— Мостай Кәримдәрҙән, — тине. — Сәсе бынау папаха кеүек, — тип, ҡулы менән башынан уратып күрһәтте.

— Сик бында яҡынмы? — тигәс:

— Тимер юл аръяғында ғына, әллә ул яҡҡа сыҡҡың киләме? — тип көлөп ҡуйҙы.

— Ул яҡта Иранмы? — тигәс:

— Эйе, ҡыҙыл баштар, — тине.

Иран менән Туран араһында борон шундай дошманлыҡ йәшәп килгән. Мәхтүмҡолой ҙа, Сәғди ҙә, башҡа шағирҙары ла ошо хаҡта яҙған. Ә Сәғди үҙе ҡыҙыл баштарҙа әсирлектә, Иранда үлгән, тиҙәр. Зәидигә яҙған шиғри хаты ошо ҡаршылыҡтар хаҡында бит.

Ҡуйҙарҙы төркөм-төркөм ҡар өҫтөндә көтөп йөрөйҙәр. Дөйәләр өйөрө лә күҙгә салынып ҡалды. Ни ашайҙар инде ул бахырҙар был һыуыҡта? Тирә яҡта әрем дә ҡарағура ғына бит. Туран һылыуҙарының Хәйәм яҙған сәс төломдары шулдыр инде. Әйткәндәй, төркмән һылыуҙары бик сибәр күренә. Үҙ кейемдәрен

кейеп, төҫлө яулыҡ ябынып, беләҙек-алҡаларын тағып, боронғоса йөрөйҙәр.

Силәк аҫҡан көйәнтәләре төп-төҙ таяҡ кеүек.

Вагонда килеүселәр ҙә байтаҡ. Бик наҙан күренәләр, бер ҙә китап тотоп ултырғандары юҡ.

От Порт-Артура до Парижа, начиная от Черной Курицы кончая Наполеоном и Кутузовым.

Йырсымын тип кем әйтмәй?
Туй килгәндә өнө юҡ.
Батырмын тип кем әйтмәй —
Яу килгәндә ғәме юҡ.
(Салауат).

Сәләм!

Саади родился, когда 22-летний Пугачевский бригадир Салават Юлаев всю Башкирию поднял на великое восстание, на предпоследнее восстание башкир за свободу из 76 восстаний башкир. Поэтому в песне поется:

Салауаттың йәшен һораһағыҙ,
Ирек өсөн көрәш йәшендә.

Воин — поэт. Яугир — шағир. 30 лет. 25 лет в заточении.

Есть общее в судьбе. Есть общее и в судьбе наших народов— воинов и поэтов.

Башкиры, начиная с Минина и Пожарского, участвовали во всех освободительных войнах России. 28 полков. «Северные Амуры». Царские генералы вели и на походы Азии. Но башкиры отказались от братоубийственной войны.

9.II. Баймаҡ

«Ҡыҙыл сәсле кеше»гә:

Ҡыҙым минең ҡыҙыл сәстәремде сүпләй,
Ҡыҙым өсөн сал сәс — ҡыҙыл сәс.
Нишләйем һуң?
Сәстәр айырырға
Дүрт йәшлек бер
Минең ҡыҙ белгәс...

«Беләҙек»кә
(Нефертити)

Аһтарымдан мине аралауға
Бер иҫтәлек булһын беләҙек.
Беләгеңә һинең бик килешә (боронғоса),
Ҡара ҡашҡа,
Ҡара сәскә,
Ҡара күҙгә
Килешкәндәй бил нәҙек.
Бил нәҙектән бигерәк
Күңелкәйең һинең бик нәҙек.
Бүләкме һуң ҡиммәт?
Йөрәк ҡиммәт!..
Беләгеңә оҡшап торһа торһон,
Йөрәгеңде ҡоршап тормаһын.
Ирекле бул бөтә түбәнлектән,
Йөрәкле бул бөтә ирҙәрҙән,
Ҡайғыларым уртаҡ ҡайғы булһа,
Мин ҡайтырмын бер көн гүрҙәрҙән...
Хәйәмдең Нефертити төшкән беләҙеге.

10.II.

Мин кешеләр өсөн йәшәйем — кешеләр мине аңламаны. Хәҙер мин үҙем генә, үҙем өсөн йәшәргә тырышам. Ләкин бының ни кәрәге бар? Бәлки, бөтөнләй яңы, икенсе ҡиәфәттә кешеләргә кире ҡайтыр өсөндөр?..

11.II.

Иртәгә миңә — 45. Өфө аэропортында миңә шул тиклем ғәзиз тауыш исемемде атап ҡысҡыра: Надя.

Беҙ инде бөтөнләй ят кешеләр тиерлек. Ләкин үтелгән ғүмер, ғүмеремдең үткән 21 йылы 21 хәйәр булып йөрәккә ҡаҙала.

Тағы ла мин киткәндәгесә мәғәнәһеҙ һөйләшеү. Йөрәк өҙгөс әрнеү!..

12.II.

Тыуған көнөм. Ҡырҡ бишем тулды, ҡырҡ бишем.

45-тә күргән төшөм

Мөхәббәтем!
Һине төштә күрҙем,
Күрмәһәм дә һине өнөмдә:
Тылсымлы бер көҙгө бирҙең,
Һаҡлаһын, тип,
Ҡыйын көнөңдә...

Иҙәндәре ҡубып-һыпып бөткән
Иҫке өйҙә, имеш, мин тағы.
Әсәйем дә
(Күпме ваҡыт үткән!..).
Сәйен яһап, һыйлай ҡунағын.

Дуҫым килгән, имеш,
Уртаҡ дуҫ ул —
Йәшлек юлын бергә бүлешкән.
Тик юлыбыҙ
Күптән аймылышып,
Күптән уның менән дә
Юҡ күрешкән...

Һәм бына һиңә!..
Элеккесә һылыу,
Элеккесә көләс йөҙлөһөң.
Тик күҙеңдә
Әйтеп бөтмәҫ һағыш...
Һин аҡылдан яҙған
күҙлеһең!..

Өс балаңды йыйып алғанһың да
Ҡайтып төштөң Ташкент яғынан.
— Ниңә ҡайттың
Йөрәк әрнетергә? — тигәс:
Бер һүҙ әйттең:
— Һағынам!
Һәм ҡысҡырып көлөп ебәрҙең дә,
Тотондоң һин үкһеп иларға.
(Эй ҡатын-ҡыҙ!..

Һәр саҡ күҙ йәштәре —
Ни әйтәһең инде уларға!..).
Мин онотоп биргән вәғәҙәмде,
Ҡосағыма алдым,
Иркәләнем һине, йыуаттым,
Элеккесә ебәк толомоңдо һүттем, үрҙем...
Һәм ҡапылда
Һине юғалттым...
Кескәй генә
Көҙгөң ҡалған уста,
Ҡап-уртаға сатнап ярылған.
Ә артына ярты латин менән:
«Мөхәббәтең» тиеп яҙылған.
Һаҡлар, имеш,
Ҡыйын көндәреңдә!..
Һаҡлаһасы ул көс үҙеңде.
Ниңә икән теүәл егерме биш
Йыл элек
Һонманың һин ул көҙгөндө?..

12.II.

Төн. Азамат та, Гөлнара ла йоҡларға ятты.

Тойғоларын артыҡ күрһәтмәйсә, яттылар. Үҙҙәренсә, кисерҙеләр, әлбиттә. Мин 7 һум 50 тинлек быяла тапшырып, уларға бәләкәй генә байрам яһарға тырыштым. Һөт, ҡатыҡ, кефир, сливки, шәкәр менән лимон, тауыҡ бешереп, һурпаһы менән туҡмас, итенә тауыҡ эсендә бешкән бәрәңге (тоҙло, боросло, һуған, лавр япраҡлы, әлбиттә) ҡушып, духовкала ҡыҙҙырып үҙемсә бер аш яһарға тырыштым. Тәмле булды, буғай. Аҙаҡ мәтрүшкәле, төрлө үлән ҡушылған ҡуйы һөтлө сәй эстек. Үҙем сәй менән бергә бер «Экстра»ның ярты һынан күберәген эстем, мөңрәнем, бөтә үткән ғүмерҙе йөрәгемдән үткәрҙем.

Көндөҙгө, Салауаттар биргән концерт тәьҫире менән ғорурланып, маҡтанып, бер үҙем үлем сигендәге күңелде йыуаттым. Ерем-һыуым, Ҡаратауым, Йүрүҙәнем, ил тарихы мине һәр саҡ ҡотҡарып ҡала. Салауатым, һине уйланым. Ярты ғүмерең

буйынса илһеҙ-телһеҙ түҙә алырлыҡ ғәйрәт барын белә тороп, ниңә әле ҡул-аяҡлы көйө миңә түҙмәҫкә?

Әсмә апай скрипкала «Уйыл»ды уйнағанда, әлбиттә, түҙмәнем — алҡымыма бөтә үткәндәрҙең күҙ йәше килеп тығылды — Гөлнарым уҡырға киткәндә ап-айыҡ көйө балауыҙ һығып ултырҙым. Етмәһә, бынау күңелде ҡот осҡос болоҡһотҡан төш тә килеп ҡушылды.

Тыуған көндө, шулай итеп, тәүге ҡабат бер үҙем, япа-яңғыҙ, балалар менән генә, үткәрҙем. Сафуандан ғына — дуҫ-иштәрҙән — телеграмма килде. Ҡалғандары — барыһы ла үҙемдең туғандарҙан — Урал менән Мәршиҙәнән, кейәүҙән, Фәниәнән, иң ҡиммәтлеһе улымдан — Салауат менән килендән ине.

Ул баланы мин бик ныҡ рәнйеттем. Мамаһына ҡарап. Ә уның үҙ башы бар ине бит. Имен-аман, иҫән-һау ғына йәшәһендәр инде. Ҡалғанын, аҡылы булһа, саҡ ҡына ҡаным йөрөһә, үҙе белер әле... Шул тиклем хисле малай, башы менән булмаһа ла, йөрәге менән аҡылға ултырыр әле. Боҙолоп өлгөрмәне — тормошҡа сумды. Тормош — барыбер бөйөк уҡытыусы, күңелем уныһы өсөн тыныс: бисәһенең хәйләһе уны минең бер ҡатлылыҡтан барыбер ҡотҡарасаҡ.

Ә Азаматы... хәс үҙем!.. Иң күңелде әрнеткәне. Ах, был сафлыҡ — донъяның шул тиклем дә әшәкелеген күргәс, ни хәл итеп кенә ҡабул итә алыр икән уны?..

Гөлнарым күтәрер уны — ул үҙен тыуҙырған затҡа оҡшаш: әрһеҙ, үткер, тиндең ни икәнен белә. Шулай ҙа хисе үтә минекенсә, тәбиғи. Был донъяла минең һымаҡ эске донъяһын һаҡлап ҡала алырмы — минең һымаҡ рух түҙемлеге етерме? Бигерәк ғәрсел, тиҙ ҡабыныусан, ләкин үҙ һүҙен ахырғаса еткереүсән түгел. Тиҙ онота. Әсәһенең тәбиғәте нығыраҡ һеңгән. Үҙе менән күберәк һоҡлана.

Ә минең иң теләгәнем — ахырғаса балаларҙа ихтыяр көсө һаҡлау. Ниндәй генә нескә күңелле булма, иң мөһиме — ихтыяр көсө! Мине йәшәткән нәмә, — бөтәһен дә бер уҫҡа йомарлағаны, — шул көстә! Бәләкәс ғазаптарға тыбырсынһам да, ололарына түҙерлек оло көс бар буғай миндә. Мине һындырыу әлегә мөмкин түгел!..

19.II.

Февраль бураны

Ышанмағыҙ февраль буранына,
Бер яуыз уй юҡтыр уйында...
Күпме генә шашып дуламаһын,
Яҙ һылыуы уның ҡуйынында.

Был донъяла булыр
барыһы ла,
Һинең менән бары
мин булмам.
Бына ниндәй үкенестәр
бар бит —
Ҡалай үлмәк кәрәк,
күҙ алмам...
Түҙәлмам мин ләкин,
түҙалмам...

Рецензиялар

«Эҙләп тапҡан бәхет — иң татлы!..»

(Әсхәл Әхмәтҡужин шиғырҙары)

Һуңғы йылдар эсендә генә поэзиябыҙҙа бер-береһенә һис тә оҡшамаған күпме тауыштар яңғырай.

Рәшит Назаров, Мөхәммәт Илбаев, Венер Йәнбәков, Нур Хәбиров, Тимер Йосопов, Ирек Кинйәбулатов, Самат Ғәбиҙуллин, Әнисә Таһирова, Вафа Әхмәҙиев, Зөлфәт Шаһбазов, Рим Идиәтуллин, Хәсән Назаров... Өмөт менән һөйөндөргән йәштәр күп, бик күп улар. Ошо исемдәр араһында Әбйәлил егете Әсхәл Әхмәтҡужин да бар.

Үҙенең юғары шиғыр культураһы, көр һәм баҙыҡ тауышы, донъяға актив мөнәсәбәте, киң ҡоласлы булыуы һәм тынғыһыҙ эҙләнеүҙәре менән Әсхәл Әхмәтҡужин иң ҡыйыуҙарҙың береһе, һәм шуның менән бергә йәш поэзиябыҙҙың ҡайһы бер етди кәмселектәрен дә асыҡ сағылдырған шағирҙарҙың береһе ул.

Эйе, икеләнмәйенсә әйтергә була: Әсхәл — бөтә тәбиғәте менән шағир. Был һүҙҙе беҙ ҡайһы саҡта поэзияла бик ошараҡлы кешеләргә лә, шиғыр китаптары сығарып та, бөтөнләй шағир булмағандарға ла әйтеп ҡуябыҙ. Ләкин Әсхәлгә килгәндә, был һүҙҙе уға иң ҙур баһа итеп әйтергә мин һис тә тартынмайым.

Әсхәл һис шикһеҙ талантлы, шуның өҫтәүенә ғәжәп тырыш һәм егәрле егет. Уның шиғырҙарында йәшлеккә хас бөтә сифаттарҙы: тынғыһыҙ рухты ла, оло хыялдар менән йәшәүҙе лә, халҡы өсөн әллә ниндәй подвигтарға барырға әҙер тороуҙы ла, романтика ҡоласын да — бөтәһен дә тойорға мөмкин. Әсхәл хаҡында уйлағанда, ирекһеҙҙән Сәләм тәбиғәтен, Сәләм пафосын һәм Сәләмдең:

Ун ғүмергә бөтмәҫ йәшәү дәртен
Йөрөтәм мин йөрәк түрендә! —

тигән юлдарын иҫкә төшөрәһең.

Рәшит Назаров шиғырҙарын тәү башлап ишеткәндән һуң мин әле бындай ашҡыныулы йөрәк ҡағышын ишеткәнем юҡ ине. Әсхәл ярһыу күңелле, киң ҡоласлы, трибун шағир булырға вәғәҙә итә.

Шулай уҡ ул халҡының үткәненә — героик тарихына ла ентекләп ҡарарға ымһынып ҡарай. Ләкин был эшкә ул һуңыраҡ, бер аҙ тарихи материалдар менән ентекләберәк танышҡас, халыҡ яҙмышы хаҡында төптәнерәк уйланғандан һуң, ҙурыраҡ тәжрибә туплағас тотонор тип уйлайым.

Хәҙергә әле уның тарихи төшөнсәләре дөйөм хәҡиҡәттәргә генә ҡайтып ҡала. Быға уның ҡабаланыуы, хатта сәбәләнеүе, бер атҡанда ике-өс ҡуянды атып йығырға ашығыуы ҡамасаулай.

Был ашығыуҙан уның башҡа етешһеҙлектәре лә килеп сыға. Ул үҙе күп уйланып, йөрөмәйенсә, ҡапыл ғына килеп тыуған хис тулҡынында үҙенә тиклем асылған ҡапҡаларҙы тибеп «асып» ебәрә, һәм бик йыш ҡына бер ни ҙә асмай ҡуя. Был бигерәк тә үҙе яратҡан шағирҙарҙы ҡабатлауға, улар тапҡанды үҙ «поэтик трансформаторы» аша үткәреүгә ҡайтып ҡала. Шунлыҡтан Әсхәлдең ҡайһы бер иң яҡшы шиғырҙары ла («Юлға сыҡтым», «Ҡайтыу») үҙ аллы булып бөтмәй. Шиғри интонацияһында ла Таҡташ, Сәләм тауыштары һиҙелеп ҡала. Был, әлбиттә, үҫеш, эҙләнеү сире, ашығыу бәләһе. Пушкинса әйткәндә, ул «и жить торопиться, и чувствовать спешит...»

Был әле студентлыҡ ғәҙәте: үҙеңдең костюмың булмаһа, һабаҡташыңдың костюмын кейәһең дә йүгерәһең! Студентҡа ул ярай, әлбиттә. Ләкин поэзияла «Кеше аты тирсән, кеше кейеме керсән» тигән мәҡәлде оноторға ярамай. Был хәлде, бер Әсхәл генә түгел, барыбыҙ ҙа кисергәнбеҙ. Шуның өсөн үҙеңдең оло быуындың хатаһын ҡабатлау мотлаҡ түгел.

Мин Әсхәлдең ижадына айырыуса бер талап менән киләм, сөнки талантына ҡарап талабы! Ул быны күтәрә алыр тип уйлайым.

Әсхәл Әхмәтҡужиндың әле асылмаған мөмкинлектәре бик киң, уның күҙәтеүсән, күпте күрә торған үткер күҙе, бай һәм тапҡыр теле, ә иң мөһиме — шағирҙың үҙе, донъяға әйтер һүҙе бар.

Арғымағың арымаһын, Әсхәл! Уны төрлө әҙәби тышауҙарҙан тиҙерәк сисергә һәм, әлбиттә, тормош даръяһын кисергә кәрәк.

16 декабрь 1965 йыл.

Ҡәләмдәштәр төҫө

(Тимер Йосопов шиғырҙары)

Тимер Йосопов минең күҙ алдымда үҫкән, күптән күҙәтеп килгән шағирым, яҡташым һәм ҡәләмдәшем.

Тимерҙең үҙенә генә хас тауышы бар, мине айырыуса уның һуңғы шиғырҙары ҡыуандырҙы. Юҡһа ул аҙ эшләй, аҡрыныраҡ үҫә, вағыраҡ нәмәләр менән мауыға һымаҡ ине. Баҡһаң, ул аҫтыртын ғына байтаҡ нәмәләр хаҡында уйлап йөрөгән икән. Күптән түгел уның йәш яҙыусылар семинарында тикшерелгән шиғырҙар йыйынтығы ошо хаҡта һөйләй.

Тормоштоң әсе-сөсөһөн байтаҡ татыған Тимер. Шуға күрә ул тормош, йәшәү мәғәнәһе хаҡында ла, хатта үлем хаҡында ла ныҡлап уйлап ҡараған. Мәҫәлән, тормош хаҡында ул шундай фекергә килгән:

Әй ҡыҙыҡ был тормош:
Йә йомарт, йә ҡормош.
Һул ҡулға — боҙ һона,
Уң ҡулға — ҡуҙ һона.
Тормош ул ғәләмәт һүҙ икән,
Ни тимә, күңелгә үҙ икән!

Был ирҙәрсә күркәм, тормошсан һәм тимерсә ныҡ! Ул тимер һымаҡ ябай һәм ҡойоп ҡуйылған. Артыҡ бер генә һүҙ ҙә юҡ буғай бында. Һүҙгә һаран, мәғәнәгә йомарт юлдар был. Йәш шағирҙың һүҙ бәҫен, тел ҡәҙерен белеүе был шиғырҙа айырыуса күҙгә ташлана; һәм интонацияһы ла нәҡ тимерсә, үҙ тауышы менән яңғырай, күҙен-тешен ялтыратып көлөп тә тора. Ғөмүмән, Тимерҙең үҙенә генә хас бер юморға ла «пропускы»һы бар. Юмор донъяһына уға ҡыйыуыраҡ атларға ла булыр ине. Әле ул бер аҙ тартыныбыраҡ һөйләшә, буғай.

Йәш булһа ла, әйткәнемсә, күпте күргән Тимер. Етем үҫкән. Аттарҙан да тибелгән. Бәлки, кешеләрҙән дә байтаҡ тибелгәндер. Һатҡы заводтарында цемент саңын да, сүкеш сыңын да, кирбес онон да йотҡан ул. Хәҙер килеп, «студент өйрәһен» дә ихлас ауыҙ итеп йөрөй. Бына шулай бөтәһен дә үҙ елкәһендә татыған, донъя ауырлығын шиғырындағыса «Йөксө» булып күтәргән һәм апай-еңгәләренең һуғыштан һуңғы хәтәр яҙмышын ер битенә салғы менән яҙған Тимерҙең үлем хаҡында етди уйланыуҙан

тыуған «Ашығыс ярҙам» тигән шиғырын уҡығас, мин һис тә ғәжәпләнмәнем. Сөнки ул бик тәбиғи, бик тормошсан һәм ирҙәрсә үлем күҙенә тура ҡарап әйтелгән һүҙ. Шиғыр ритмик яҡтан саҡ ҡына ҡытыршыраҡ булһа ла, кеше йөрәгенең тибешен һәм кешелеклек хисен бик яҡшы тояһың унан.

«Ашығыс ярҙам» машинаһының үҙәкте өҙөп ҡысҡырып үтеп киткәнен күбебеҙҙең шулай ҡарап ҡалғаны барҙыр. Ләкин ошо хаҡта бындай уйсан шиғыр яҙғаныбыҙ юҡ әле. Бының өсөн бик һиҙгер йөрәк, бик зирәк зиһен кәрәк.

Тимерҙең шиғырҙарынан уның ғәжәп кеше йәнле, кешегә бик эҫе кеше икәнлеген тояһың. Бындай күңел хаҡында Хәсән Туфан һүҙҙәре менән: «Металл хисле Баттал что ли!..» тип әйтеп буламы һуң?! Ә бит арабыҙҙа шиғыр шымартыусыларҙың металл хислеһе лә була. Ә Тимер бик туған йәнле. Мин уның апаһы менән йырлашып ултырған бер мәлен күргәнем бар.

Тимергә әсәй урынына ла, атай урынына ла ҡалған, уның үҙе кеүек һаман да Һатҡы заводында ҡара эшсе булып эшләгән Фәниә апаһы ғәжәп шиғри күңелле кеше.

«Каруанһарай» йырының ике юлын ғына үҙгәртеп, апаһына арнап яҙған бер шиғырын мин, мәҫәлән, һис тә тыныс ҡына уҡый алманым.

Йүгерә-йүгерә кирбес ташыйһың һин,
Талмай микән, апай, беләгең?
Ҡосаҡлайһың утлы кирбестәрҙе,
Янмай микән һинең йөрәгең?..

Бәлки, ҡайһы бер юлдар үтә ябай ҙа яңғырайҙыр. Ләкин был юлдарҙан һиңә ысын тормош үҙе ҡарай һымаҡ. Мин унда эшсе башҡорт ҡыҙының тотош бер яҙмышын күрәм. Ғөмүмән, ябай кешенең оло хеҙмәтен күреү, хеҙмәтте шиғрилаштырыу тимер поэзияһының бик яҡшы бер сифаты, тиер инем мин.

Тағы ла бер бик мөһим нәмә. Ғәҙәттә, беҙ милли колоритты тышҡы биҙәктәрҙә йәки ауыл тормошонан булған картиналарҙа ғына күрергә күнеккәнбеҙ. Ә Тимер уны эшсе ҡыҙ образында ла күрһәтә алған. Был Тимерҙең башҡорт халыҡ ижадына, бигерәк тә уның йыр, ҡобайырҙарына яҡын булыуынандыр. Милли колорит бит ниндәйҙер милли кейемдәрҙә — селтәр, ҡашмауҙарҙа, беләҙек, сулпыларҙа, төлкө бүрек, ҡамалы тундарҙа түгел, ә халыҡтың рухында, эске

донъяһында. Ә был рухты иң элек уның ауыҙ-тел ижадында күрмәй, ҡайҙа күрмәк кәрәк? Был рухты Тимерҙең байтаҡ шиғырҙарынан тоҫмалларға була.

Тик был тәңгәлдә халыҡ ижадына туранан-тура эйәреп, стилизация яһауҙан һаҡ булырға кәрәк. Реаль тормошто үтә әкиәтләштереп, бөгөнгө заман кешеһен мифик Алпамыша итеп ебәрергә лә ярамай. Милли колорит «Әбйәлил» әкиәтендәге хандың һыңар мөгөҙө һымаҡ бик һерәйеп тә тормаһын. Бында, әлбиттә, сама тойғоһо кәрәк. Бының архаикаға, анахронизмға илтеүе лә бар.

Ә дөйөм алғанда, Тимер Йосопов бик тәбиғи үҫә торған, лириканан эпик киңлектәргә юл тотҡан, инде үҙ тауышын тапҡан шағир. Үҙе әйтмешләй, «тишек кәмәләргә» ултыртмаҫ ул беҙҙе.

2 февраль 1966 йыл,
«Совет Башҡортостаны»

Йыр дауам итер

(Композитор Рафиҡ Сәлмәновҡа —50 йәш)

Рафиҡ ағай менән бер аҙ пианино эргәһендә һөйләшеп ултырҙыҡ та урманға сығып киттек.

— Әйҙәле, беҙҙең баҡсаға барып ҡайтайыҡ, — тине Рафиҡ ағай, — Рауза еңгәң трамвай менән, ә беҙ һинең менән атлап ҡына барырбыҙ.

Трамвай туҡталышынан уҡ урман башлана. Йомарт йәй ахыры менән сыуаҡ көҙ башы. Япраҡтарҙы ара-тирә тимгел-тимгел һары алған. Ни тиһәң дә, көҙ үҙенекен итә!.. Ана, Рафиҡ ағайҙың да сикә сәстәрен ҡырау ялмап алған бит. Уның бөтә ҡиәфәтендә тәбиғәттең ошо миҙгеле менән ниндәйҙер оҡшашлыҡ бар. Ул да бит йомарт йәйен оҙатып, сыуаҡ көҙөн ҡаршылай: ғүмеренең илленсе көҙөн!

Алма баҡсаһына килеп етеп, уттай янып бешкән алмаларға һоҡланып торҙоҡ. Ергә тыпылдап алмалар өҙөлөп төшә. Тып-туп, тып-туп, тып-туп!..

— Алма ағасында тәмле була ул, — тип Рафиҡ ағай бер янып торған алма өҙөп бирҙе. Шундай тәмле — теленде йоторлоҡ — ерҙең бөтә һутын, ҡояштың бөтә нурын һеңдергән алма! Әлбиттә, баҡсасының тоҙло тире таммайынса ла булмағандыр.

Халыҡ күңеленең төпкөлөнән һирпеп алған моң шишмәһе лә бит ул, иң ҡояшлы нурҙары менән ҡушылған хәлдә лә, тиркөс түкмәйенсә, ысын ижад емеше булып өлгөрә алмай. Ғалимдың фәнни асышы менән шағирҙың яңы шиғыры кеүек үк, композиторҙың күңел емеше булған яңы көй ҙә бына ошо өлгөрөп еткән алма булып, үҙенән-үҙе өҙөлөп төшкәнсе, күпме ижад ғазабы кисерергә кәрәк!

Өҙөлөп төшкән бына ошо ябай ғына алмаға ла кем нисек ҡарай бит? Ньютон ошо өҙөлөп төшкән алмаға ҡарап, үҙенең оҙаҡ йылдар баш ватҡан бөйөк асышын — Ерҙең тартыу көсөн асҡан. Хәҡиҡәт ғәҙәп ябай ҙа була шул. Әле тын ҡалып үҙенең йөрәген тыңлағандай, алма тыпылдауын тыңлап торған композиторға ла, бәлки, алма тауышы ғына түгел, ә фортепьяно телдәре өҫтөнә төшкән бармаҡтары аҫтынан үҙенең иң ҙур симфонияһының — әйтәйек, кеше ғүмере хаҡындағы «Алтын көҙ» поэмаһының — әле нотаға төшмәгән тәүге аккордтары ишетеләлер?..

— Бына шулай итеп иллегә лә аяҡ баҫылды, малай, — тип ҡуйҙы Рафиҡ ағай.

Эйе, был илле йыллыҡ ғүмер юлын байҡап ҡарағанда, уның һәр ҡарышын тормоштоң бөткөһөҙ ҡаршылыҡтары һәм нур ҡанатлы моң оҙатып барғанлығын күреү ҡыйын түгел.

Рафиҡ ағайҙың һәр саҡ алсаҡ, көләс йөҙөнә ҡарап, тормош баҫҡан билдәләрҙе күрмәһәң дә, композитор Сәлмәнов булып танылғансы уға тормош михнәттәрен аяуһыҙ күп татырға тура килә.

Урал аръяғындағы Әбйәлил районының Асҡар ауылында ул тыуған йылды донъяның аҫтын-өҫкә килтергән Бөйөк Октябрь революцияһы ашлана. Унан — инә ҡыҙҙы, ата улды белмәгән утлы өйөрмәләр заманы — граждандар һуғышы. Унан — ярты ауылды һыпырып алып киткән йотлоҡ йылы. Унан — мир башына төшкән бәлә өҫтөнә ир башына төшкән бәлә: йәш ярымлыҡ Рафиҡтың әсәһе үлеп, атаһы Вафа ағай ишле бала менән тороп ҡала. Байҙың ҡатыны үлһә, түшәк яңыра ла ул, ярлыныҡы үлһә, ҡайғыһы ғына яңыра шул. Рафиҡ етем менән шығырым тулы өйҙә әсә наҙын күрмәй үҫә. Тишек ҡайҙа — ел шунда, етем ҡайҙа — һүҙ шунда. Ул да булмай, өҙөп-йолҡоп ете класты бөткәндән һуң, Өфө педтехникумында уҡый башлағас ҡына, атаһынан да яҙып ҡала: уны Билән ҡайын яланында кулак бандиттары үлтереп китәләр. Апай-һеңлеләренә атай ҙа, әсәй

ҙә булып ҡалған Рафиҡ техникумды ташлап ҡайтып китергә һәм бик йәшләй генә эш ҡамытын кейергә мәжбүр була. Ниндәй эштәрҙә генә эшләргә тура килмәй уға: иҫәпсе лә, управдел да, инструктор ҙа, комсомол райкомының пионерҙар бүлеге мөдире лә, агитбригада етәксеһе лә, артист та... Унан «Ишембайҙа тынлы оркестрҙа кларнетист, художестволы үҙешмәкәр түңәрәк етәксеһе. Унан — армия, Алыҫ Көнсығыш, сопкалар араһындағы хәрби тормош, унан — Бөйөк Ватан һуғышы — эшелондарҙа үткән ғүмер...

Ярай әле, бөтә юлдарҙа йыр-моң юлдаш булған. Әллә бөтә юлдарҙан йыр-моң үҙе йөрөтәме икән? Тәүҙә — ауылда сәкта — ағай-эне һыҙғырған ҡурай моңдары, ялан-йәйләүҙәрҙә, арба-санала, туй-табында ишеткән йырҙар: тауҙарҙан тауҙарға, мәңгелектән мәңгелеккә яңғыраған мөһабәт «Урал» көйө, сикһеҙ билдәһеҙлеккә талпынған серле «Сыңрау торна» моңо, Урал арҡаһын уя баҫып үткән «Ҡуңыр буға» һамағы, «Тыуған илкәйемә лә ҡайтыр инем, аяҡҡайым талһа, имгәклəп» тип үкһегән Ғилмияза зары, йәнә —«Етем ҡыҙ меҫкен Хәтирə», Себер киткән «Шаһибəрəк», ҡанлы-данлы «Саңдыүҙәк», ғүмер буйы батша һалдатынан ирек көтөп ала алмаған əбей-ҙең «Орсоҡ» йырҙары... — улар бихисап! Əбйəлил яғы — бына шундай бөткөһөҙ аҫыл көйҙəр иле. Ошо ил моңо кескəйҙəн үк моңло бала булып үҫкəн Рафиҡтың тəүге күңел йыуаныстары була.

Булыр бала биләүҙән тигəндəй, ул үҙе лə сəхнəгə сығып, тальянда уйнап ебəрə, тап əбйəлилдəрсə күңел елкендереп бейеп төшə, тағы моңло ғына итеп йырлап ала, ахырҙа тағы сығып, Таҡташтың «Ғасырҙар һəм минуттар» поэмаһын яттан уҡып, ауыл халҡын таң ҡалдыра... Ҡыҫҡаһы, Рафиҡ утыҙынсы йылдар ауылының үҙешмəкəрлек күтəрелешендə йəн атып йөрөгəн «артист егет» булып үҫə.

Ярай əле, донъя яҡшы кешеләргə ярлы түгел. Рафиҡты бер мəл шулай башҡорттоң атаҡлы йырсыһы, халыҡ артисы Ғəзиз Əлмөхəмəтов күреп ҡала һəм уға уҡырға кəңəш бирə.

Уҡыу тигəндəн, был уның үҙенең дə иң ҙур хыялы була ла бит, тик йəш тə арыу уҡ булып киткəн: ун алтыға барып баҫҡан шул. Бала сəктан уҡ музыка мəктəбендə уҡып, бармаҡтарың рояль телдəре өҫтөнəн елберҙəп йөрөмəгəс ни... Бындай бəхет беҙҙең тəүге башҡорт композиторҙарының өлөшөнə төшмəгəн. Улар был ҡоралға бик һуңлап тотондолар.

1933 йылда Асҡар мәктәбенә килтерелгән тәүге пианиноның асҡысын уҡытыусы Мөхәмәтнур ағай Бикташев шулай ҙа Рафиҡҡа ышанып тапшыра. Был уға ысын бәхет асҡысы була. Уның менән ул үҙе өсөн яңы бер донъяның — ҙур музыка донъяһының ишеген аса. Пианино мәктәп ансамблендә ул өргән торба ише генә түгел икән шул. Рафиҡ Ишембайҙағы нефтселәр клубына пианист булып эшкә инә, ә тынлы оркестр дирижеры И. Ғайтанов уны нота танырға өйрәтә. Был инде уның икенсе бәхет асҡысы була. Ә армияла ете йыл уйнаған хәрби оркестр уның өсөн ысын тормош консерваторияһына әйләнә.

Һуғыштан һуң ул туп-тура үҙенең йәшлек ҡалаһы Ишембайға ҡайтып элекке эшенә — үҙешмәкәр түңәрәк менән етәкселек итергә тотона, һәм әлеге моң «Таң йыры» булып атылып сыға. Унан – «Еңеүселәр маршы». Был марш уның үҙенең дә ижади еңеү маршы булып яңғырай.

Башҡорт композиторҙары Заһир Исмәғилев, Хөсәйен Әхмәтов һәм Рәүеф Мортазин Сәлмәновтың тәүге әҫәрҙәрен тыңлап, уны консерваторияға китергә димләйҙәр.

Инде утыҙ йәше артылған булыуына ҡарамаҫтан, Рафиҡ Сәлмәнов П. И. Чайковский исемендәге Мәскәү консерваторияһының милли бүлегенә уҡырға инә.

— Хатта ҡулдарға массаж эшләтеп уйнарға тура килә торғайны, — ти Рафиҡ ағай көлөп.— «Ҡартайып ҡатҡас быуындар», шулай ул. Бына шунда уҡып йөрөгәндә таныш-ҡайныҡ бит әле беҙ һинең менән. Ҡалған яғын һин үҙең дә беләһең.

Эйе, композитор Рафиҡ Сәлмәновтың артабанғы тормошо йырмоң һөйөүселәргә яҡшы таныш. Ул тормош — уның бай һәм күп ҡырлы ижады — көн һайын радионан йәки концерт залдарынан, үҙешмәкәр хор түңәрәктәренең сығыштарынан, грампластинкаларҙан ишетелгән тиҫтәләгән йырҙар, романстар, марштар, инструменталь пьесалар, «Алтын дала» кеүек кантата, симфоник оркестр өсөн яҙылған увертюра. Ул ижад — партия хаҡындағы һәм Тыуған ил хаҡындағы тантаналы-патриотик йырҙар булып та, бөгөнгө заман кешеһенең ижади хеҙмәтен данлаусы «Хеҙмәт йыры» һәм «Төҙөүселәр йыры» булып та, «Колхозсылар маршы» һәм «Нефтселәр маршы» булып та яңғырай. Ул — яҡты «Таң йыры» ла һәм һағышлы «Киске йыр» ҙа. Ул — дәртле «Студенттар вальсы» ла һәм талғын «Бишек йыры» ла. Ул — «Тәүге мөхәббәт» тә, «Хушлашыу» ҙа; яҙғы «Сирень сәскәһе» лә, яңғыҙ япраҡ ғына тороп ҡалған көҙгө «Саған» да; «Онотмайым»

да, «Көнләмә» лә; «Аҡҡошом» да, «Ҡарасәс» тә; күктәге, хыялдағы «Минең йондоҙом» да, ерҙәге, реаль «Күрше ҡыҙы» ла...

Тағы әллә күпме халыҡ көйҙәре темаларына яҙылған «Салауат» һәм «Ҡара юрға» кеүек фортепьяно пьесалары, вариациялар, халыҡ көйҙәрен эшкәртеүҙәр, баян һәм аккордеон өсөн яҙылған әҫәрҙәр музыка мәктәптәренең эстрада концерттары репертуарын байытып тора.

Төрлө жанрҙағы йөҙҙән ашыу әҫәрҙең авторы Рафиҡ Сәлмәнов ижадына ентекле баһа биреү, әлбиттә, музыка белгестәренең эше. Мин тик уның ошо ижадҡа килгән юлын ғына төҫмөрләп, уға ҡарата үҙ мөнәсәбәтемде генә белдермәк булдым, сөнки миңә уның менән байтаҡ ҡына йырҙар яҙырға һәм Башҡортостан китап нәшриәтендә бергәләп эшләргә тура килде.

Ашаған белмәй, тураған белә, ти боронғо мәҡәл. Нәшриәттә музыкаль редактор булып эшләгән сағында уның башҡорт халыҡ йырҙарын һәм композиторҙарының вокаль әҫәрҙәрен редакторлап баҫтырып сығарыу эшенә ни тиклем ҙур көс һалғанлығын, уның еңел ҡулы менән башланған был эштең ни тиклем әһәмиәтле булыуын миңә үҙ күҙҙәрем менән күрергә тура килде.

— Әйҙә, сәйгә инегеҙ, — тип өйгә саҡыра беҙҙе Рауза еңгәм. Ул, баҡһаң, беҙҙе иркенләп һөйләшһендәр тип, күптән көтөп торған икән. Рафиҡ ағай үҙенең ижад баҫҡаһының мул емештәре менән, моғайын, еңгәмә лә бик бурыслылыр, тип уйлайым мин. Сөнки тормоштоң ниндәй генә ауыр мәлдәре булмаһын, Рауза еңгә иң элек уның хаҡында хәстәрлек күреп, уның ижады өсөн янып йәшәне бит!.. Яҡты йөҙө, йылы һүҙе, хәстәрлеге менән ижад кешеһенең яҙмышын уртаҡлашҡан бындай ҡатындар күберәк булһа икән!..

Улар һаман да егет менән ҡыҙ кеүек бит. Күңелгә бер шифыр юлы килә:

Мөхәббәт ул яҡшы йырға оҡшаш,
Еңел түгел йырҙы сығарыу.

— «Башҡорт ҡыҙына» тигән бер йыр яҙмайһығыҙ, исмаһам, — тип еңгәм беҙгә бер ижади заказ да биргәйне. Яҙмай булмаҫ, ахыры. Рафиҡ ағай күп көс һалған опереттаһын яҙып бөтөү менән йырға тотонорбоҙ әле. Йыр дауам итер...

15 сентябрь 1967 йыл,
«Совет Башҡортостаны»

Юлдағыларҙан берәү

(Нур Хәбировтың шиғырҙар йыйынтығы хаҡында бер-ике һүҙ)

Үткән юлға боролоп ҡараным да, ултырып уйға ҡалдым. Ниндәй ауыр юл был, шиғриәт юлы — асылмаған донъяны яулау юлы!.. Әле бер кем әйтмәгән яңы һүҙҙе әйтеү, үҙеңде, үҙ тауышыңды эҙләү һәм уны табыу ифрат ҡыйын икән шул. Үҙ тауышыңды тапҡан тәҡдирҙә лә, уны һаҡлап ҡалыу, үҫтереү, әҙәбиәттә үҙеңдең ныҡлы урыныңды биләү тағын да ҡыйыныраҡ, күрәһең.

Нур Хәбировтың тормош юлы һәм ижад яҙмышы ирекһеҙҙән ошо борсоулы уйҙарға һала, күңелдә әллә күпме үкенесле тойғолар уята.

Халыҡ үҙ йырында «Йөрәк баштарына ҡан һауҙырған, йөрәк ярып сыҡҡан бала икән» тип йырлаһа, был йырҙың зәһәрле аһын шиғырға ҡарата ла туранан-тура күсерергә булыр ине.

Күҙ асып күҙ йомғансы йылдар үтә лә китә. Йылдар һинең йәшлегеңде лә аяп тормай. Ә һәр кешегә бер генә ғүмер бирелгән. Шунан артығын алып булмай. Тәгәрәп ятып илаһаң да, ғүмерҙең бушҡа үткәрелгән көндәре кире әйләнеп ҡайтмай...

Былар бөтәһе лә күптән билдәле хәҡиҡәттәр. Ләкин бер яҡын ҡәләмдәшеңдең ауыр яҙмышы хаҡында етди уйланғанда, бөтә был хәҡиҡәттәрҙе үтә ҡырҡыу итеп яңынан кисереп сығаһың.

Нур Хәбировтың исеме бынан ун йылдар элек әҙәбиәтебеҙгә эркелешеп килеүсе бер төркөм йәштәр араһында иң сағыу, иң өмөтлө, иң бәхетле исемдәрҙең береһе ине. Уның матбуғатта тәү ҡат күренгән «Илемә», «Ғүмерлеккә ҡалған ҡайғым бар», «Ҡулдарым да эшкә бармай торҙо» һәм «Йырсы ҡыҙға» кеүек шиғырҙары ысын поэзияны аңлай белгән һәр кеше өсөн үҙе бер байрам булды. Шундай тәбиғи, үҙенсәлекле һәм тормошсан был тауыш поэзиябыҙға ысын талант эйәһе килеүен хәбәр итте. Баязит Бикбай ағай «Шатлыҡлы тауыштар» тигән бер мәҡәләһендә был талантҡа үҙенең атайҙарса фатихаһын да биреп сыҡты. Шулай уҡ йәштәрҙән мин дә «Юлдағылар» тигән мәҡәләмдә «поэзия юлындағыларҙың иң йәше булыуға ҡарамаҫтан, иң үҙенсәлекле ҡәләмдәштәрҙең береһе — Нур Хәбиров» тигән белдереү яһап, һүҙемде шағирҙың ижади үҙенсәлеген төҫмөрләү менән тамамлағайным.

«... был үҙенсәлек, уның кешелек сифаттары шиғырҙарынан айырылғыһыҙ, үҙе менән һүҙенең бер бөтөн һәм тәбиғи булыуында. Нур Хәбиров күңеленә үҙ еренең уйсан моңон һеңдергән. Был моң уның «Тыуған илемә» тигән шиғырында, тик үҙенә генә хас бер көй булып, ҡурайҙан сыҡҡан кеүек, урғылып сыға:

Тыуған илем һине һөймәһәм,
Һинең өсөн янып-көймәһәм,
Һинең өсөн йәлләп йөрәкте,
Һыҙғанмаһам эшкә беләкте, —
Ни ҡыйыулыҡ менән, арыным тип,
Үләнеңә килеп ятырмын?
Ниндәй выждан менән һыуһаным, тип,
Һыуҙарыңдан тәмен татырмын?
Оялырмын сәскә-гөлөңдән,
Иркәләүсе талғын елеңдән...
Айырылһам тыуған илемдән,
Эскән һыуым, үҫкән еремдән, —
Ниндәй илдәр миңә ил булыр,
Тормошомдо ҡорор ер булыр?!

Нур Хәбиров һүҙҙең урынын, ҡәҙерен белә торған, уның көсөн тоя торған шағир.

Ә шағирҙың бурысы ла шунда; ул һүҙгә йән кертә, һүҙгә үҙенең әүәлге сафлығын ҡайтара, һәм һүҙ, үҙенең ысын мәғәнәһен алып, терелә, йәшәй, көрәшә башлай. Шул саҡта ғына шиғыр уйландыра, тойғо уята һәм тормошоңа юлдаш булып китә...»

Ысынлап та, Нур Хәбировтың үҙенән-үҙе хәтергә һеңеп, күңелгә яғылып ҡалған «Илемә» тигән был шиғыры нисәмә йылдар күңел түрендә яҡты бер нур булып йөрөй. Шулай уҡ уның Ленин үлеменә арнап яҙылған шиғырын да «иң кешелекле кешене» юҡһынған һайын иҫкә төшөрәһең:

Ғүмерлеккә ҡалған ҡайғым бар,
Онотолмай торған ҡайғым бар,
Минең менән бергә йөрөргә,
Йөрәгемдәй булып ғүмергә,
Килгән миңә ошо бер ҡайғы,

Онотолмай торған бер ҡайғы.
Ғүмерлеккә ҡалған ҡайғым бар.
Ҡалғандары — шундай ҡайғылар:
Былтырғыһын — быйыл онотам,
Быйылғыһын — бөгөн онотам.
Тик береһе генә ғүмерлек,
Ғүмер буйы бергә йөрөрлөк.
Ғүмерлеккә ҡалған ҡайғым бар,
Онотолмай торған ҡайғым бар —
Үҙем тыумаҫ элек туҡтаған
Даһи йөрәк өсөн ҡайғым бар.

Шишмә һыуы төҫлө саф, ҡурай моңо һымаҡ кешелекле һәм хәкиҡәттең үҙе кеүек ябай был шиғырҙар күңелгә ниндәйҙер таңғы йыр булып бәреп инде лә, унда тәрән тойғолар уятып, шағирҙың киләсәгенә оло өмөттәр вәғәҙә итеп, һөйөндөрҙө.

Ысындан да, шағир үҙе «Йырсы ҡыҙға» тигән шиғырында әйткәнсә:

Тик йөрәктән сыҡҡан йырҙар ғына
Йырлата бит башҡа күңелде.

Аҙаҡ Нур Хәбиров, армияға киткәс, ошондай «йөрәктән сыҡҡан» бер нисә шиғыр шәлкеме ебәрҙе лә, шиғыр тематикаһының, шиғри күҙ күременең киңәйә барыуын күрһәтеп тә өлгөрмәне, ҡапыл бер урында тапана, үҙ-үҙен ҡабатлай һәм һүҙ моңо менән генә әүрәй башланы.

Архангель районының Тирәкле ауылынан Нур Хәбиров яҙған шиғырҙар «Аҡиҙел» журналына ла, «Совет Башҡортостаны» газетаһына ла килә торҙо, ваҡыты-ваҡыты менән, шиғырҙарын күтәреп, ул үҙе лә килгеләп сыҡты, ижади семинарҙарҙа, әҙәби кисәләрҙә, дуҫтарса һөйләшеүҙәрҙә ҡатнашты, ләкин шиғырҙарында инде тәүҙә вәғәҙә иткән бураҙналар аҡтарырҙай ғәйрәт тә, ил киңлеген иңләрҙәй киң ҡолас та, заман һулышы менән йәшәрҙәй һулыш та юҡ ине инде. Ул армияға тиклем йөрөткән трактарын да ташланы, уҡырға ла инмәне, бөтә көсөн һалып эшләрҙәй берәй ныҡлы ғына эшкә лә тотонманы. Ә шиғырҙарында тик тәбиғәт һәм тәүге мөхәббәт һағышы менән әүрәп, үтә интим тойғолар стихияһына бирелеп, тар һуҡмаҡтар буйлап китте һәм «йыр, моң, нур, сәскә, йондоҙ, ысыҡ, таң,

күңел, йөрәк, хис, тойғо, шәфәк, япраҡ» кеүек һәм башҡа шуның ише «шиғри» һүҙҙәр шырлығына барып юлыҡты, тик әҙәбиәттән алған, башҡа шағирҙарҙы уҡып алған тәьҫирҙәр иҫәбенә генә йәшәй башланы. Ә шағир йөрәген ярып үтергә тейеш булған донъя шаңдауы, бөгөнгө ҡатмарлы тормош ҡаршылыҡтары, үҙен уратып алған кешеләр яҙмышы Нур Хәбировты, утрауҙы уратып аҡҡан һыу һымаҡ, уратып үтте.

Ә ғүмер тигәнең, уны үҙең эйәрләп алмаһаң, үтә ҡырыҫ тәбиғәтле шул. Быны Нур Хәбиров үҙе лә бик яҡшы тоя.

Үтә ләһә ғүмер, үтә ләһә —
Туҡтатырға һис бер әмәл юҡ;
Йәшен ташы һымаҡ, тотҡарлыҡһыҙ
Үтеп китер микән шулай уҡ?
Эйе, ғүмер тигән нәмә аяуһыҙ:
Үтә генә бирә, күңелеңә,
Кемлегеңә һинең ҡарамай.
Юҡ, ышанып булмай ғүмергә, —
Ауасағың ҡасан? — билгеһеҙ;
Тауҙай эшең ҡалыу бик ихтимал,
Шуны уйлау — үтә күңелһеҙ.
Эштәреңде ҡыҙыуларға кәрәк,
Үҙ-үҙеңде хатта аямай.
Ғүмер үтә... уға ел-яуын юҡ,
Уның өсөн ҡояш байымай.

Әгәр шағир быны үҙе аңлаған икән, уға өгөт-нәсихәт уҡып тороу файҙаһыҙ. Тимәк, уға етди бер ҡарарға килергә һәм, һүҙҙәр шырлығынан сығып, яңынан үҙенең тәү башлап сыҡҡан юлына төшөргә, теше-тырнағы менән тормошҡа ташланып, актив рәүештә йәшәй, ижад итә башларға, уҡырға һәм үҫергә кәрәк. Әҙәбиәт ағасыбыҙҙың бер матур тәлгәше күләгәлә тороп ҡалырға тейеш түгел. Шағир, үҙе әйтмешләй, «ҡайындың да йәме, шауы кәмей, бер тәлгәше генә һынһа ла».

Ә һынырға уның хаҡы юҡ. Был йыйынтыҡҡа ингән бөтә шиғырҙар ҙа тип әйтерлек ошо хаҡта һөйләй. Йыйынтыҡты һис кисектергеһеҙ сығарырға кәрәк. Нур Хәбиров — шағир. Ул шиғырһыҙ йәшәй алмай, тимәк, ул да яҙырға тейеш!

27 октябрь 1967 йыл.

Шағирға бер һүҙ

(Вафа Әхмәҙиевтың тәүге йыйынтығы хаҡында)

Һүҙҙе йәш шағир менән бәхәстән башлағы килә. Был һүҙ юҡтан һүҙ булһын өсөн түгел. Сөнки һүҙ шиғриәттең йәмғиәт тормошонда тотҡан урыны, әһәмиәте һәм бурысы хаҡында бара.

Шиғриәт үҙе барлыҡҡа килгәндән бирле уның хаҡында үҙ фекерен әйтмәй ҡалған, уға үҙ мөнәсәбәтен белдермәгән йәки үҙенең ижад маҡсатын билдәләмәгән бер генә шағир ҙа юҡтыр, моғайын. Әлбиттә, донъяла күпме шағир бар, уларҙың һәр береһе уны үҙенсә аңлатырға тырышҡан. Ләкин, нисек кенә булмаһын, әгәр ҙә һүҙ ысын шиғриәт тураһында бара икән, уның асылы, нигеҙҙә, бер нәмәгә ҡайтып ҡала. Юғиһә, ул башҡаса йәшәй ҙә алмаҫ ине. Кеше тормошонда икмәктең әһәмиәтен аңлатыуҙа әллә ниндәй яңылыҡ әйтеп булмаған кеүек, шиғриәттең әһәмиәте тураһында ла берәй яңылыҡ әйтеү ҡыйындыр. Ләкин һәр шағир уға үҙ мөнәсәбәтен белдерергә хаҡлы, әлбиттә. Шулай уҡ быға йәш шағир Вафа Әхмәҙиев та хаҡлы.

Йыйынтыҡты асып ебәргән «Уҡыусыға бер һүҙ» тигән шиғырында ул, мәҫәлән, былай тип һүҙ башлай:

Күңелендә байрам булған саҡта,
Йырлап торған мәлдә бар донъя,
Һин тотонма шиғыр китабына,
Шиғыр юлдарына табынма.
Байрамдарҙа, шау-шыу мәжлестәрҙә,
Һөйгән йәрең барҙа ҡосаҡта,
Шиғри күҙҙәр һиңә баҡҡан саҡта,
Аҙыҡ эҙләү — яҙыҡ китаптан.

Был раҫлау менән, әлбиттә, һис кенә лә килешеп булмай. Йыр-шиғыр, кешенең ҡайғыһында юлдаш кеүек, уның шатлығында ла юлдаш. Нисек инде ул «күңелендә байрам булған саҡта»» шиғыр юлдарына табынма», имеш? Ни өсөн «шиғри күҙҙәр һиңә баҡҡан саҡта, аҙыҡ эҙләү — яҙыҡ китаптан»? Авторҙың раҫлауынса, ғашиҡтар ҡосаҡлашып ултырып, шиғыр ҙа уҡымаҫҡа тейеш булалар. Был язаға шағир үҙе үк риза булмаҫ ине, әлбиттә. Был — бер.

Икенсенән, шифриәттең асылын был рәүешле аңлатыу уны бөтөнләй бер яҡлы, тимәк, хата аңлатыуға килтерә, уның сиктәрен күрәләтә тороп тарайта, уның кеше рухының бай донъяһын танып белеүҙәге сикһеҙ мөмкинлектәрен тик ҡайғы, моң-һағыш тойғоһо менән генә сикләй. Ә бит донъяла, икенсе бер оло шағир әйтмешләй, ҡайғы менән шатлыҡ икеһе бергә ҡосаҡлашып йәшәй. Унан һуң, донъя поэзияһында «донъя ҡайғыһының быуаттар буйы йырланғанлығы, поэзияның кеше шатлығын, уның ижади хеҙмәт, тәбиғәттә еңеү, оло һөйөү шатлығын йырлауға мохтаж икәнлеге, шулай уҡ беҙҙең поэзияның тормошто раҫлаусы һуғышсан поэзия булыуы Вафа Әхмәҙиев кеүек ҙур әҙәби әҙерлеге, киң эрудицияһы булған йәш авторға көн кеүек асыҡ таһа!..

Бындай бер ҡатлы раҫлауға, үҙенең бөтә ижады менән үҙе үк кире ҡаҡҡан был буш фәлсәфәгә ул нисек итеп килгәндер — быныһы бик сәйер.

Поэзияға ҡарата бындай уйлап еткерелмәгән еңел-елпе раҫлауға тукталып та тормаҫҡа булыр ине. Ләкин һуңғы ваҡытта, үҙҙәрен әле әҙәбиәттә йүнләп танытып та өлгөрмәҫтән, матбуғатта бер биш-алты шиғырын баҫтырыу менән үк, үҙ ижадтарына ниндәйҙер һөҙөмтә яһап, үҙҙәренә «ҡулдан килмәҫ» Пушкин «һәйкәл»ен һалырға ашығыусыларҙың ишәйеп китеүе һағайта төшә. Улар араһында, донъяға яңы фекер әйтәйем әле тип, поэзияны хатта тутығып бөткән иҫке йоҙаҡҡа сағыштырыусылар ҙа юҡ түгел. Әйтерһең, шағир йоҙаҡ ватып асыусы йәки биленә бер бәйләм асҡыс тағып йөрөүсе Плюшкин!.. Бындай плюшкиндарҙан поэзияны хоҙай үҙе һаҡлаһын инде!

Бәхеткә күрә, Вафа Әхмәҙиев ундай йоҙаҡ ватыусыларҙан түгел. Уның кешеләргә асып бирерлек үҙ донъяһы, әйтер һүҙе, был һүҙҙе башҡаларға еткерерлек үҙенә хас моңо — «Тауҙар моңо» — бар. Ул «тауҙарға йырҙар» вәғәҙә иткән. Уның ошо тауҙарға «ҡайтырға ашҡындырып» торған «торналар биргән ҡанаты» ла ышаныслы, ныҡлы ҡанат. Ул тормош тауына менеүҙең хозурлығын да, унан «түбән тәгәрләүҙең аяныс» хурлығын да белә. Шуға күрә уны ғүмер юлында быуаттар аша килгән соғоллоҡ — «Ата аҡылы» оҙатып бара, һәм ул, «нығыраҡ тот йүгәнеңде» тип, үҙен ваҡытында ҡулға алырға ла булдыра.

Эй, ир заты! Аҙарынма,
Нығыраҡ тот йүгәнеңде!

Һис онотма тай атланып
Ҡарт донъяла елгәнеңде.
Юлың оҙон, атың арып,
Ерле юҡҡа бышлыҡмаһын,
Өркөп-нитеп яртылыҡта,
Саң эсенә ырғытмаһын.

Был егеттә инде «Имән» ныҡлығы ла бар. Был ныҡлыҡты ул «имән кеүек ирҙәрҙән» мираҫ итеп алған.

Күргәнегеҙ бармы йөҙ йәшәгән
Ҡарт имәндең геүләп янғанын;
Һис иҫе лә китмәй аяҡ үрә
Ут эсендә баҙлап торғанын?..
... Имән яна, баҙлап ҡуҙ ҡала,
Ир хаҡында яҡшы һүҙ ҡала.

Был имәндең тамырҙары тәрәнгә — үҙ халҡының данлы тарихына — «Уҡлы ҡая»ға — ереккән.

Ямғыр булып уҡтар яуған.
Дошман ауған. Ҡая торған.
Ир-егеттәр яуҙы борған,
Ҡалҡан булып ҡая торған.
Ҡая торған! Уҡтарын да,
Туптарын да ҡаҡҡан кире,
Торған уға ғәйрәт биреп,
Ут эсендә ятҡан ере,
Үҙе тамыр тартҡан ере...

Мин, әлбиттә, шиғырҙарҙан тик өҙөктәр генә килтерәм. Ләкин шул өҙөктәрҙән дә шағирҙың эске ғәйрәтен, һүҙ менән эш итә белеүен, шиғыр юлдарын ҡойоп ҡуйыуын яҡшы тойорға була.

Уҙған йәштәр семинарында Вафаның шиғырҙары хаҡында улар күберәк аҡыл шиғырҙары, тигән һымағыраҡ фекер ишетелеп ҡалғайны. Был тәү ҡарашта ғына шулай. Сөнки уның шиғырҙарында төрлө «аһ-ваһ»тар юҡ, ә ысын ирҙәргә хас тойғо бар, һәм ул тойғоһон йүгәнләп тота белә, шуға күрә улар тәрәндәрәк ята. Ә тәрән йылға, Дауыт Юлтый әйтмешләй, тауышһыҙ

аға. Һуңғы ваҡытта шиғырҙа аҡыл һәм тойғо нисбәте хаҡында ҡыҙыу-ҡыҙыу бәхәстәр бара. Күптәр «интеллект яғында». Әйтерһең, быға тиклем поэзия, әйтәйек, Пушкиндан башлап Блокка тиклем, интеллектһыҙ булған! Ә бит поэзия аҡылһыҙ ҙа, тойғоһоҙ ҙа йәшәй алмай. Улар уның ике ҡанаты. Тик тойғо — аҡыллы, аҡыл тойғоло булһын ғына.

Вафа Әхмәҙиев шиғырҙарында мин ошо аҡыллы тойғоно һәм тойғоло аҡылды күрәм. Был урында уның күпселек шиғырҙарына асҡыс булырлыҡ «Көндәштәр» тигән шиғырын телгә алыр инем.

Күңелемдә ике көндәш йәшәй,
Икеһе лә сәмле, тынғыһыҙ:
Береһе уның аҡыл, икенсеһе —
Тойғоларым, тотоп тыйғыһыҙ, —

ти шағир һәм, был ике «көндәштең» үҙ-ара ыҙғышын һүрәтләп, кеше күңеленең диалектикаһын асып бирә, ахыр сиктә улар икеһе лә бик гармониялы рәүештә «татыулаша»:

Күңелемдәге ике көндәштең
Береһен дә яҡлап өндәшмәм:
Ыҙғышһындар әйҙә талғансы,
Татыулашмай, үҙем ауғансы.

Һәм был «ыҙғыш» бик тәбиғи: кеше күңеле шунһыҙ йәшәй ҙә, үҫә лә алмай. Диалектиканың законы ла шул: үҫеш — ҡапма-ҡаршылыктар көрәше. Был көрәште Вафа икенсе бер шиғырында тағы ла ҡырҡыуыраҡ итеп, контрастар менән бик оҫта һүрәтләгән:

Яртым яна, яртым туңа,
Яртымда — боҙ, яртым — ут,
Яртым бында, яртым унда,
Яртым ярһыу, яртым шуҡ.
Яртым — ҡояш, яртым — болот,
Яртым шат, яртым бойоҡ.
Яртым — ағыу, яртым — дарыу,
Яртым — ҡалҡан, яртым — уҡ.
Яртым ярҙа, ярһыу һыуҙар

Яртымдан ярып үтә;
Яртым ерҙә, яртым күктә,
Яртымды яртым тетә!..

Бабичтың яҡшы йоғонтоһонда яҙылған был виртуоз шиғырға һоҡланмай мөмкин түгел. Бәлки, һүҙ уйнатыу менән автор үтә мауығып та киткәндер, ләкин һүҙ уйнатыу оло сәнғәт юғарылығына күтәрелгән икән, ул да поэзия күренеше.

Поэзия үрнәктәре булырҙай шиғырҙар рәтенә тағы «Ямғыр хаҡындағы йыр»ҙы, «Исмәғил йыры»н, «Үлем хаҡында уйланыу», «Ҡош телендәй генә хәбәр көтәм», «Аҡ сәскәлә ине был йүкәләр», «Аҡ сәскәләр», «Ҡыҙыма» кеүек шиғырҙарҙы индереп булыр ине.

Уларҙан яҡшы йыйынтыҡ төҙөп була. Иң мөһиме — китап кәштәһенә бер яңы китап ҡына өҫтәлмәй, ә үҫеп килеүсе шағирҙар сафына өмөтлө яңы бер шағир өҫтәлә.

Шуның өсөн йомшаҡ йәки үтә томанлы булған өйрәнсек шиғырҙарҙан: «Һүҙҙәрем елдән дә көсһеҙ», «Тыуған еремә», «Әллә нисек инде беҙҙең һөйөү», «Йөрәгем түрендә», «Мин йәшлекте шуға оҡшатам», «Һалдат таңы», «Ауылымда яна ул ут», «Ҡар бөртөгө», «Йәшлегемдең таңы атҡан мәлдә», «Аяҙ көндәй кәйеф яҡшы саҡта», «Тик яҙмаһын берүк», «Бәхет», «Ихласлыҡ», «Ваҡыт икән ғүмер үлсәме» кеүектәрен йыйынтыҡҡа индермәгәндә яҡшыраҡ булыр ине.

Һуңғы өс шиғырҙы ғына алайыҡ.

«Бәхет» — фекере яғынан яңы түгел, дөйөм хәҡиҡәткә ҡоролған. «Ихласлыҡ»ҡа, нисек кенә сәйер булмаһын, ихласлыҡ етеңкерәмәй, бөтә шиғыр өгөт-нәсихәттән тора. Ә «Ваҡыт икән ғүмер үлсәме» — үтә абстракт һәм дөйөм. Унан һуң ваҡытҡа ҡарата нисек инде:

Ишәк һымаҡ һис тә ишелеп,
Сама белмәй туҡтап тормай ул, —

тип әйтергә мөмкин? Ишәк ишелеп торорға, ҡом-тупраҡ затынан түгел дә?!

Бында сама тойғоһо авторға ла етеңкерәмәй. Унан һуң:

Әйтерһең ул гүзәл ерҙәрҙә
Хаким була бөтә донъяға.

Мәғрур ул, хыял уға — тормош,
Ә хыялдан уға нур аға, —

кеүек бөҙрә юлдар ҙа һүҙ ҡәҙерен белгән авторға бик ҡулай түгел.

Ҡайһы бер яҡшы тигән шиғырҙарҙа ла бер үк һүҙҙе күп ҡабатлауҙан тавтологияға күсеп киткән урындар, күп һүҙлелек, кәрәкһеҙгә шиғырҙы һуҙыу, ритмды боҙоу («Заманалар аҡҡан һыу икән»), «күңел», «йыр» һүҙҙәренең йыш ҡулланылыуы, «умырзая сәскә төрөнгән» кеүек килбәтһеҙ һүҙбәйләнештәр, «нурының — тауының» ише зәғиф рифмалар ҡулланыу күренештәре китаптан алған яҡшы тәьҫирҙе боҙоп ҡуя.

Былар, әлбиттә, ентекләп ҡарап сыҡҡанда, еңел төҙәтә торған кәмселектәр. Уларҙы мин һәр шиғырҙа күрһәтә барҙым.

Йомғаҡлап, йәнә һүҙҙең башына урап ҡайтам. «Уҡыусыға бер һүҙ» шиғырын ҡайтанан ҡарап сығырға кәрәк. Вафа Әхмәҙиев һынлы яҡшы шағир шиғриәт хаҡында хата фекерҙә ҡалырға тейеш түгел.

Шағирға әйтер һүҙем шул ине.

Аҫылғужа Баһумановтың «Күк томанлы иртәләр» йыйынтығы хаҡында бер-ике һүҙ

Һуңғы ун-ун биш йыл эсендә әҙәбиәтебеҙ, бигерәк тә шиғриәтебеҙ, дәррәү үҫеш дәүерен кисерә. Был үҫеш һан яғынан да, сифат яғынан да, тормоштоң сағылышы яғынан да тоҫмаллана. Тимәк, әҙәбиәтебеҙ бөгөнгө көндә киңлеккә лә, тәрәнлеккә лә, бейеклеккә лә үҫә тигән һүҙ. Бигерәк тә уға йылдан-йыл быуын-быуын йәш көстәр өҫтәлеп тороуы һөйөнөслө. Тағын да шуныһы ҡыуандыра: егеттәр менән бергә, уларҙан һис тә ҡалышмай, шиғриәт бәйгеһенә бик ҡыйыу рәүештә ҡыҙҙар ҙа ҡатнаша башланы. «Башҡортостан ҡыҙы» журналында ғына ла хәҙер йөҙҙән ашыу ҡатын-ҡыҙ авторыбыҙ ҡатнаша, һәм уларҙың бик көслөләре, бик һәләтлеләре бар...

Һандуғасҡа ҡунып һайрар өсөн тал кәрәк булған кеүек, тимәк, ҡыҙҙарыбыҙға ла үҙҙәренең баҫма органы булған «Башҡортостан ҡыҙы» журналы мотлаҡ кәрәк булған икән.

Ҡыҙҙарҙың шулай күпләп әҙәбиәткә ынтылыуы, берҙән, халҡыбыҙҙың культура һәм үҙаң кимәленең ниндәй дәрәжәгә күтәрелеүен күрһәтһә, икенсе яҡтан, әҙәбиәттә бығаса төп ижади көс булып килгән ир-ат хаҡында бик нык уйланырға ла мәжбүр итә. Сөнки, кемгә нисектер, миңә ҡалһа, әҙәбиәткә килеүсе йәштәр араһында ҡыҙҙар егеттәргә ҡарағанда ҡыйыуыраҡ, дәррәүерәк килгән кеүек. Ә бынан бер 5—6 йыл ҙур өмөт баҒлаған егеттәребеҙ нилектәндер һүлпәнәйеп, баҙап ҡалған кеүектәр, хатта ижади яҡтан ниндәйҙер бер торғонлоҡ кисергән кеүектәр. Был хәл күңелде һағайта төшә. Тормошто актив ҡабул итеү һәләтлеге, шиғри тәьҫирләнеү ижади түлдең (отдачаның) кәмей төшөүе бик нык уйланырға мәжбүр итә.

Шуның өсөн ижад бәйгеһенә килгән һәр бер яңы ир-ат исеменә бығаса күрелмәгән һаҡлыҡ менән, хатта ниндәйҙер бер шик менән ҡарайһың. Күңел нисектер һуңғы ваҡытта ир-ат тауышына һыуһаған, был һыуһын ҡанмаҫ тип эстән генә шомланып та ҡуяһың. Сөнки һуңғы ваҡытта беҙҙең ир-ат та ҡатын-ҡыҙҙарса яҙа башлаған төҫлө. Лирикала беҙ үтә «нескәләнеп», хатта сөсөләнеп киттек, буғай. Ысык-сәскәләр, нур-йондоҙҙар, йыр-моңдар, эңер-таңдар үтә күбәйеп, ҡылыс сыңдарын, бөркөт саңҡыуҙарын, айғырҙар кешнәүен, бурандауылдарҙы баҫып, томалап ҡалған һымаҡ.

Лирика тигән һүҙгә төрөнөп төрлө шыңшыу, илау-һыҡтау, күҙ йәштәре урынына ысын ир һүҙен ишетке килә.

Һәм бына Урал аръяғында, Ирәндек буйҙарында Ватан һуғышы бөткән йылда тыуып, Темәс интернат-мәктәбен тамамлап, 8 йыллыҡ мәктәптә уҡытып, унан һуң өс йыл һалдат хеҙмәтен үтәп, хәҙер инде 4-се йыл студент өйрәһен татып йөрөгән Баһуманов Аҫылғужа тигән егеттең «Күк томанлы иртәләр» тигән шиғырҙар йыйынтығы менән танышып сыҡҡас, ошо күптән көткән тауышты шәйләп ҡалғандай булдым.

Традицион бәйге образына ҡоролған «Ваҡыт етте. Бәйгеләргә сығам» тигән тәүге шиғырҙы уҡығас та, ҡолаҡҡа баҙыҡ, сәңгел, ғәйрәтле, хатта сая бер тауыш яңғырап китте.

Ваҡыт етте. Сығам бәйгеләргә.
Кирелеп тә тороп еләйем,
Елеүҙәрҙең тәмен беләйем.
Иң беренсе килеп, теҙгенемде
Бәхет ҡаҙығына әләйем! —

тигән егет ҡәһәтләнеүе бар был тауышта. Бәлки, һауалыраҡтыр ҙа? Ләкин шундай ниәт булыуы насар түгел. Маршал булырға дәрт итмәгән һалдат һалдатмы ни ул!

Эй, еремдең нурға сумған
Күк томанлы иртәләре!
Ысығында тәгәрәтеп,
Ҡосағында иркәләүе!

Ысыҡ, әлбиттә, бында ла бар. Ләкин был уҫка һалып тәсбих әйтеп, бышылдап ултыра торған ысыҡ түгел, ә үҙең тәгәрәп ятып аунай торған кешесә ысыҡ. Һандуғастар һыу тип эсә торған тәбиғи ысыҡ.

Далаларҙың, һай, шул киңлеге —
Күкрәк киреп толпар сапмаға!
Саҡрымдарҙы аҙым итер ирҙәр
Юл сығалар бәхет тапмаға.
Таң һарынан ҡара кискәсә
Татырлы ла ерҙе шаңғытып,
Һыбайлылар елә, бар донъяға
Тир еҫе һәм ғәйрәт аңҡытып.
Ә һуң бәхет ҡошо табылғанмы,
Үтәлгәнме ирҙәр теләге? —
Мәгәр сос һыбайҙың ҡороғона
Ҡояш үҙе ҡайта эләгеп!..

Тир еҫе, бәлки, эститек яҡтан бик зауыҡлы уҡ түгелдер, ләкин был ғәжәп ҡояшлы һәм кешесә, ирҙәрсә шифыр. Исмаһам, ғәйрәт, ныҡлыҡ, киңлек тояһың унан. Йыйынтыҡта бындай тормошто, йәшәүҙе, ҡаһарманлыҡты раҫлаусы, Аҫылғужаның үҙенсәлекле тауышын билдәләүсе, мускуллы шифырҙар байтаҡ. Уларҙы мин айырыуса «Бер взвод һалдат яланда...» «Ялған булды бер саҡ һүҙем», «Дала иңләп», «Күләгәлә ҡымыҙ эсәбеҙ», «Ҡайғы ауырлығы ни сама», «Ауылым эргәһендә ҡара урман», «Көҙгө аҡлан», «Башҡортостан», «Салауат нисә йәшендә», «Ҡурайға йыр», «Ҡояшты тиңләп тәңрегә», «Яңы йыл тураһында һүҙ» тигән шифырҙарҙы күрһәтер инем. Тартылған кереш кеүек юлдар уларҙа!

Һуңғы шифырҙа мин хатта Лонгфеллоның «Гайавата хаҡындағы йыр» киңлеген тойғандай булдым.

Был шиғырҙар поэзия яралғандан бирле үҙләштерелгән традицион темаларға ҡоролған булһалар ҙа, уларҙың һәр береһендә был темалар яңыса яңғыраш ала. Уларҙа йәш шағирҙың шиғри образ менән, һүҙ материалы менән эш итә белеүен, ыҡсымлыҡҡа эйә булыуын күрәһең. Шулай уҡ эске динамика, фекер ағышының көтөлмәгәнсә яңы төҫ алыуы, афористик һаранлыҡ, сама тойғоһо — былар бөтәһе лә йәш авторҙың шиғыр культураһына ярайһы уҡ күтәрелеүен раҫлай. Унан һуң Аҫылғужа тәбиғәт донъяһына бик үҙенсә ҡарай белә: бер-ике штрих, бер-ике һыҙат менән сағыу, гравюра һымаҡ асыҡ картиналарҙы күҙ алдына килтереп баҫтыра.

Мәҫәлән, «Ауылым эргәһендә ҡара урман» шиғырындағы:

Бал ҡорттары һәр бер ағасына
Тәпән-тәпән итеп бал аҫҡан;
Муйылдарҙың көн көйҙөргән тәнен
Ҡомалаҡтар алған уратып, —

кеүек юлдар йәки «Көҙгө аҡлан» шиғырындағы:

Көҙгө аҡлан. Бер ситендә
Хужаһыҙ ҡалған ҡыуыш.
Күптән һүнгән торонбаштар.
Япраҡ ҡойолған тауыш.
Сеү! Мин аттар бышҡырыуын
Ишетәм түгелме шул?
Ишетәм дә ҡурпы еҫенә
Иҫерәм түгелме шул, —

кеүек строфалар ҙа ошо хаҡта һөйләй. Бында күҙ ҙә, ҡолаҡ та, еҫ тойоу органы ла — бөтәһе лә теүәл эшләй. Мин дә автор менән бергә:

Күргәндәймен күк томанда
Һырғый ҡарағайҙарҙы,
Усаҡ тирәләй ултырған
Терпе баш малайҙарҙы.

Аҫылғужа донъяға, тәбиғәткә, кешеләргә ниндәйҙер тәбиғи, алсаҡ, сәләмәт мөнәсәбәттә, ул бөтә нәмәгә көр күңел

менән ҡарай белә, аҡ һырма кейгән урманда, ҡар ҡаплаған кәбәндә лә йәй йомартлығын, йәй хозурлығын, күңел көрлөгөн тоя.

«Салауат нисә йәшендә?»
Хаҡлыҡ өсөн көрәш йәшендә,
Бәхет өсөн көрәш йәшендә!» —

был ҙур табыш, эпиклыҡҡа юл.

«Яңы йыл тураһында һүҙ»ҙә Аҫылғужа эпик киңлектәргә әйҙәй төҫлө. Тәүҙә уны баллада, легенда кеүек эпик башланғыстар көтә кеүек.

Ләкин уға яҙылғаны менән генә ҡәнәғәт булмайынса, яҙасаҡтары менән йәшәргә кәрәк. Ҡаянан ҡубып төшкән таш ҡына етмәй, ҡаяның үҙен ҡуптарырға ине. Аҫылғужала был ғәйрәт етерлек. Уға бөркөттәр киңлеге кәрәк. Ә ҡанаттар тик осҡанда нығый. Ирлек, егетлек, ҡаһарманлыҡ ылығыр тигән өмөт нығый.

Аҫылғужаның ижад биографияһы әле башлана ғына. Шиғырға үҙеңдең бөтә яҙмышыңды, барлығыңды ышанып тапшырғанда ғына, ул һиңә ышана ала.

Етешһеҙлектәр: ҡабатлау, форма бер төрлөлөгө, өйрәнсеклек, ритм-рифмаға талапсан булмау, диалектизмдар, натурализм күренештәре. Быларҙы хәл итергә була.

Йыйынтыҡ бар. Иң мөһиме — шағир бар.

Павел Васильев тибындағы шағир килә!

25 февраль 1971 йыл.

Бөркөттәр төйәге

Хәсән Назаровтың тәүге шиғырҙарын әле ул Совет Армияһында хеҙмәт иткән сағында уҡ уҡығайным. Башта уның менән хаттары аша танышып, һуңынан үҙен күреп белеп, яңы яҙған һәр бер шиғырын уҡып, уның үҙ-үҙенә ғәжәп талапсан, тормош һәм шиғриәт хаҡында етди уйланыусан, әҙәби һүҙ сәнғәтенә табынып йәшәгән йәш шағирҙы күреп ҡыуандым. Сөнки йәш ҡәләмдең әле яҙғандарынан бигерәк яҙасаҡтары, бөгөнгөһөнән бигерәк иртәгәһе — әле тубырсыҡ эсендә йәшеренеп ятҡан ҡарағайҙан киләсәктә ҡоластарын йәйеп шаулар ҡарағай ҡәҙерлерәк.

Әҙәбиәткә кисә балҡып килеп инеп тә, бөгөн әйтер һүҙҙәрен әйтеп бөткән йәштәр ҙә аҙ булманы, шуның өсөн йәш кешенең потенциаль мөмкинлектәре — киргәненән кирер ҡоласы бик мөһим нәмә.

Йәшлек — үҙе үк шифриәт, тиҙәр, ә бына йәшлекте ғүмер буйына һаҡлап алып ҡалыу һәләтлеге — был инде шағирҙың бәхете! Шағирлыҡ ул донъяға ғүмер буйы бала күҙе менән бағып, уның бөтә ҡайғы-хәсрәттәрен, бәхет-ҡыуаныстарын үҙ күреп ҡабул итерҙәй һиҙгер йәш йөрәк, ярһыу күңел аша үткәреп, уның хаҡында аҡһаҡалдар соғоллоғо менән сәсәндәрсә фекер йөрөтә белеүҙәлер. Был ҡәбилиәт һәр кемгә теймәй. Быныҡ өсөн, тәбиғи һәләтлектән тыш, аяуһыҙ хеҙмәт менән бергә ошо һәләтлегеңде халҡың рухы өсөн бер маҡсатҡа тупларҙай ғүмерлек ихтыяр ҙа кәрәк.

Хәсән Назаров йөҙөндә мин бына ошо, егет йөрәгендә ятыр эйәрле-йүгәнле ат ише, аҫыл хазиналарҙың башланғысын күреп ҡыуанғайным. Хәҙер инде ул хазиналарҙың күҙгә күренеп асыла барыуына һөйөнәм. Ул һәр саҡ үҙ-үҙенән ҡәнәғәтһеҙ булып, һәр яҙған шифырына бөгөнгө ҡаҙаныштар бейеклегенән ҡарап, ныҡышмалы рәүештә үҙ тауышын эҙләй. Һәм был тауыш — яңы шағир тауышы — уның үҙенә лә һиҙелмәҫтән, ярайһы уҡ төҫмөрләнеп тә килә. Бишектәге бала бишкә төрләнгәндәй, был тауыш та, әлбиттә, төрлө моңдар менән байығыр, заман тауышына аһәңдәш булып, яңы ауаздар менән тулыланыр, тормош һәм күңел тәжрибәһе менән ҡушылып, үҙенең көсҡеүәтен нығытыр; әммә уның төп моңо, асылы инде төҫмөрләнеп еткән, быуынға ултырған һәм Хәсәндең үҙ быуындаштарының тауышы булып яңғыраҙай тип әйтергә була. Уның «Бөркөттәр төйәге» тигән тәүге китабы асыҡ раҫлай быны.

Һәр сағыштырыу аҡһай, тиһәләр ҙә, һәр күренештә сағыуыраҡ күреү өсөн, уны башҡа күренештәр менән сағыштырып ҡарамай ҙа булмай.

Хәсән Назаров хаҡында һөйләгәндә, ирекһеҙҙән уның ҡәләмдәшен, шул уҡ һалдат юлын үткән Рәшит Назаровты иҫкә төшөрәһең. Фамилиялары менән аҙаш булһалар ҙа, бер-береһенән улар бөтөнләй айырылып торған икеһе ике характер. Хатта уларҙы шифриәттәге бер-береһенә ҡапма-ҡаршы торған антиподтар итеп ҡарарға ла булыр ине.

Әйтәйек, тегеһе — Рәшите — ярһыу, ә быныһы сабырыраҡ тәбиғәтле. Тегеһе киң ҡоласлы образдар менән уйлаһа, быныһы

тормош һәм тәбиғәттең бик ваҡ деталдәренә лә ентекләп ҡарай белә. Әйтерһең, береһенең ҡулында — телескоп, икенсеһенекендә — микроскоп. Тегеһе бер аҙ ҡырыҫыраҡ булһа, бынығы баҫалҡыраҡ. Рәшит ярһыу тойғоло, хатта космик образлы романтик булһа, Хәсән эске кисерештәр менән тулы сабыр моң шағиры — нескә лирик. Тәүгеһе шиғыр структураһын ҡороуҙа эре, сағыу мозаика менән эш итһә, баҙлап торған төҫтәр яратһа, икенсеһе йомшаҡ, яғымлы акварель менән эш итә, ярым күләгәле, береһенән икенсеһенә талғын ғына, һиҙҙермәй генә күскән төҫтәрҙе үҙ итә. Бөтә шиғыр туҡымаһында Рәшиттәге мажор урынына бынығында минор ноталары өҫтөнлөк ала. Быларҙың ҡайһыһы яҡшыраҡ һуң? Минеңсә, икеһе лә яҡшы — имәне лә, ҡайыны ла!.. Сөнки һәр рәссам, һәр музыкант үҙенең эске донъяһына, үҙ тәбиғәтенә, үҙ тауышына тоғро булырға тейеш. Шулай булмаһа, улар үҙҙәренә хыянат итер, береһе Левитан, береһе Врубель булайым йәки береһе Маяковский, береһе Есенин булайым тип, эклектикаға бирелер ине; ундайҙар эҙләнеүсән булмай, эйәреүсе генә булып ҡала. Стиль, почерк бит, Жюль Ренар әйтмешләй, кешенең үҙе, уның йөҙө, һүҙе. Ғәриплектән башҡа, донъяла һәр кем үҙен эҙләһен, шунда ғына ул әҙер әҙәби ҡалыптарҙан ҡотолоп, эклектикаға бирелмәйенсә, үҙенең шиғри һүҙен табасаҡ...

Хәсән Назаровтың тәүге шиғырҙарынан алып һуңғы ваҡытта яҙғандарына — «Бөркөттәр төйәге» китабына тиклем уның үҙ тауышын эҙләүҙә дөрөҫ юлдан барғанын, ул тауышты үҙ ерлегенән тапҡанын һәм уны үҙенсә нығыта барғанын асыҡ күргә була.

Бына уның үҙ ғүмерендә һәр шағир яҙған тыуған ауыл һәм изгеләрҙең-изгеһе булған әсә хаҡындағы тәүге шиғырҙары.

«Ҡырҙарын бишек итеп», бүләккә моңдарын алған тыуған ауыл!..

Саң-саң иткән салғы сыңын
Тыңлай сауҡалыҡтары.
Уйнай шунда аҡланында
Сапсан ҡолонсаҡтары.
Һәр кем, ҡан-ҡәрҙәше күреп,
Йөрәк дарыуы бирә.
Татлы һүҙ, асыҡ йөҙ менән
Эс-бауырыңа керә.

Шул юлдарҙан уҡ йәш шағирҙың тел ҡәҙерен, һүҙ бәҫен яҡшы тойоуын, тыуған ергә, уның эшсән кешеләренә мөнәсәбәтен, уның үҙенең дә «сүкетеп, ер һиңкетеп», менгегә тайҙар өйрәтеп, ер улы булып үҫеүен, шуға күрә уның «һәр ҡыуаҡлыҡ, таллыҡта һайрар ҡош» булыуын күрәһең. Шифыр юлдарындағы хатта өндәр яңғырашына ла һоҡланмай булдыра алмайһың. Улар бик тәбиғи һәм тәбиғәттең үҙ өндәре булып яңғырай.

Иңбашыңда көйәнтәләп ташып,
Шишмәләрҙең тәмен татытҡан.
Миңә һаман йылы бирер өсөн
Тормошта ул аҙмы ут йотҡан...

«Әсәйем» шифырындағы был юлдар ҙа тик әсәгә оло мөхәббәт мөлдөрәмә тулы күңелдән генә түгелергә мөмкин. Ғөмүмән, Хәсәндең әсәгә арналған байтаҡ юлдарында был мөхәббәт тыуған ергә булған һөйөү дәрәжәһенә күтәрелә. Мәҫәлән, «Һалдатҡа оҙата ауыл» шифырында әсә образы аша улын һалдатҡа оҙатҡан ил образы күҙ алдына баҫа. Беҙҙең күптәребеҙҙең яу яландарынан әйләнеп ҡайта алмаған атайҙарыбыҙҙы оҙатҡан әсәйҙәребеҙ инде улдарын ил сиктәренә осороп ебәргәндә, ил күңелен, ил сабырлығын һынландырған тере һәйкәл түгелме һуң?

Һәр кем ашыға әйтергә
Йылы һүҙ, изге кәңәш.
... Әсәкәйем баҫып тора
Сабырлыҡ менән йәнәш...

«Юл кейеме өҫкә кейелгән» тигән иң яҡшы шифырҙарҙың береһендә лә әсә образы тыуған ил образы менән йәнәшә тора.

Юҡ, туҡтатма, әсәй, улыңды,
Минең өсөн кем һуң юл ярһын?
Өмөттәрем еккән аттарҙы
Бәхеттәрем генә туғарһын!

Шундай улына ил-әсә ҡалай инде үҙ фатихаһын бирмәҫ тә ҡалай итеп үҙ яҙмышын уның ҡулына ышанып тапшырмаҫ? Сөнки уның улы донъяның бөтә матурлыҡтарына ғашиҡ йөрәкле,

уның бөтә йән эйәләренә шәфҡәт һәм миһырбанлыҡ менән тулы бәғерле. Бер кем эргәһенән дә ғәмһеҙ үтеп китә алмай ул.

«Ҡояш-өләсәй ҡунаҡтан әле ҡайтмаған төҫлө» болотло, һалҡын көҙгө көндә « әллә ни ҙур эш итеп» япраҡтар йыйып йөрөгән бер сабыйҙы ла:

Аңлап уны, һөйөп үтәм
Ҡәҙерле моңдаш итеп, —

ти ул. Сөнки ошо япраҡ йыйған сабыйҙа ла ул үҙенең ҡәрҙәшен, моңдашын күрә.

Был донъяға һөйөп-һағынып килдем,
Һағыныуым ҡалыр киткәс тә...

Минеңсә, был юлдар Хәсән Назаровтың бөтә шиғырҙарына асҡыс булырлыҡ.

«Ир-атҡа төйәк, терәк булып күкрәп тыуған, сафлығын да һалҡын шишмә итеп эсергән» тауҙарҙа ла кешеләрҙең ҡәрҙәшен күргән шағирҙың был тәүге йыйынтығын бер һүҙ менән «Ҡәрҙәшлек» тип атарға ла булыр ине. Эйе, был шиғырҙар туған тәбиғәткә, тыуған ер-һыуға, тыуған тауҙарға, шул тауҙарҙы төйәк иткән бөркөт йөрәкле кешеләргә, шул тау-таштарға данлы тарих яҙған ҡаһарман халҡыбыҙға оло һөйөү, йөрәктән һыҙылып сыҡҡан ҡәрҙәшлек тойғоһо менән тулы. Был тойғо — кешеләрҙең ҡайғы-хәсрәтенә, уй-хыялдарына һәм уларҙың бөтә булмышына, яҡты киләсәгенә ҡәрҙәшлек тойғоһо. Был тойғоно йәш шағир үҙенсә баҙыҡ образдар, ихлас йөрәк һүҙе һәм философик фекерләүҙәр аша бирергә тырыша. Был ынтылыш шиғырҙан шиғырға киңәйә, тәрәнәйә, камиллаша бара. «Бөрйәндә», «Ир ҡанаты», «Атым, затым, заманым», «Туғайҙа», «Үҙе түгел, аты абынһа ла...», «Иҫеңдәме, күгүләндәр кисеп...», «Усаҡ яна...» ише шиғырҙарҙа — Хәсән Назаров шиғриәтенең төҫө, моңо, бөтә булмышы.

Әлбиттә, йәш шағирҙың был үҫеш юлында үҫеш сирҙәре лә юҡ түгел. Әйтәйек, телде нескә тойоу, һүҙ байлығына ынтылыу ҡайһы саҡта бик етди шиғырҙа ла үҙенең кире күренештәренә — саманы онотоп ебәреүгә алып килгеләй.

Хәсән Назаровҡа асылда теүәл һәм бай рифмалар эҙләү, яңы рифмалар ҡулланырға тырышыу хас. Әммә был тәңгәлдә

матурлыкты тоя белеү ҙә ҡайһы саҡта мауығыуға әйләнеп киткеләй.

Ә былай, тотош алғанда, һүҙ туҡымаһы, тел нескәлеге, буяуҙар баҙыҡлығы яғынан Хәсәндең был «Бөркөттәр төйәге» китабындағы шиғырҙары йәш шағир өсөн, йәштәр ижады өсөн күптәр күңеленә тик ҡыуаныс ҡына өҫтәр.

Буяуҙар баҙыҡлығы, образлылыҡ һәм һүҙ моңо тигәндән, уларҙың ерҙең, тормоштоң үҙенән үҫеп сығыуы, уҡыусы күңеленә һиҙҙермәҫтән инеүе ҡиммәт. «Туғайҙа» шиғырында, мәҫәлән, автор былай ти:

Салғым уйнай ҡулдарымда,
Бәреп йөҙгә ер тынын.
Оса ҡыйып, оса ҡайып,
Берсә йырлап, бер тынып.
Бакуй үрелә толомдай,
Сыжлап үткән ыңғайҙа.
Ә ни тора салҡан ятып
Ял итеүе туғайҙа!
Шул саҡ ҡапыл йәшен ялтлап,
Уйҙарҙы һүтеп китә,
Талда элеүле салғымды
Сыңлатып сүкеп китә.

Ер-күгебеҙгә ауаздаш был имен хеҙмәт картинаһын тик тәбиғәт балаһы ғына шулай күрә һәм кисерә алалыр.

Хәсән шулай уҡ афоризм булырҙай ҡанатлы һүҙҙәр ярата. Был йәһәттән уның иң яҡшы шиғырҙарынан «Уҡ» тигәнен үрнәк итеп алырға мөмкин:

Уҡ баһаһы — атылғандан һуң,
Һүҙ баһаһы — әйтелгәндән һуң.
Мәрәйлектә — мәргәнлек ирке,
Мәргәнлектә — егетлек күрке.
Уҡ ҡөҙрәте — ян керешендә,
Ир ғәйрәте — ил кәңәшендә.

Һүҙемде йомғаҡлап, шуны ғына әйткем килә: Хәсән Назаровтың был моң-хискә бай, бик тә кешелекле һәм талантлы йыйынтығы үҙ-үҙенә лә, башҡаларға ла талапсан йәш шағирға

ҡарата ҙур өмөттәр уята. Ә шағир юлы, уйлаһаң, башлана ғына әле. Авторға аҡ юл теләп, ахырҙа ул Рәсүл Ғамзатовтан бик матур тәржемә иткән «Йәш шағирға» тигән шиғри кәңәште генә ҡабатлайһы килә:

Ҡайғы, шатлыҡтарҙы тик үҙенсә
Тоя, күрә белһен йөрәгең.
Бер үк энә менән тегәләр бит
Аҡ кәфенде һәм туй күлдәген.
Бәхет хаҡында яҙ, бәхетһеҙҙе
Урап үтмә, уйың тар итмә,
Көмөш шишмәне бит һалҡын ҡар һәм
Яҙ йылыһы бергә бар итә.
Мөхәббәтте йырла илһам менән,
Тик тағы ла шуны онотма:
Ысын һалдат ниндәй осраҡта ла
Нәфрәт хисен һис бер онотмай...

1972 йыл,
«Ағизел» журналы

Илле шиғыр хаҡында

(Мәүлит Ямалетдиновтың «Аттар саба» китабына)

Шағирҙың донъяһын йөҙләгән шиғырынан да белеп бөтөү мөмкин түгел. Ләкин уның шағирмы, түгелме икәнен бер генә шиғырынан да тоҫмалларға булалыр.

Мәүлит Ямалетдиновтың «Аттар саба» тигән тәүге шиғырҙар китабын уҡып сыҡҡас, башҡорт поэзияһына яңы бер исем өҫтәлеүенә һөйөнөп, мин ошо хаҡта байтаҡ уйланып йөрөнөм.

Сөнки һуңғы йылдарҙа шиғриәткә килеүсе йәштәр араһында яңы исемдәрҙең бик һирәк күренеүе, күренгәндәренең дә дөйөм һүҙ ағымы эсендә юғалып ҡалыуы, ә инде бер-ике китап сығарғандарының, бик маһайып китеп, ижади яҡтан үҫмәйенсә, бер урында тапанып тороуҙары бик хәүефләндерә.

Был күренештә, әлбиттә, бөтәбеҙҙең дә ғәйеп барҙыр. Ҡайһы бер йәштәрҙе гражданлыҡ һәм ижади яҡтан етлекмәгән көйө

ашығып Союзға алыу ҙа, нәшриәт һәм редакцияларҙа профессиональ талапсанлыҡтың етешмәүе лә һәм ысын поэзияны ялғандан айыра барырға тейеш булған әҙәби тәнҡиттең ғәмһеҙ булыуы ла ижади торғонлоҡҡа килтерә торғандыр.

Ә ижад булмағанда, һүҙ генә күбәйә.

Быны бигерәк тә шиғыр кисәләрендә ныҡ тояһың. Ҡайһы берәүҙәрҙең шиғыр тигәнен тыңлайһың да, ни хаҡында булды әле был, тип аптырайһың.

Һүҙҙәр, һүҙҙәр, һүҙҙәр!.. Ә күңелдә был һүҙҙәр шарламаһынан бер-ике ынйы бөртөгөнән башҡа бер ни ҙә тороп ҡалмай. Уларын да әле ҡасандыр, кемдеңдер китабынан уҡыған булғанға ғына ҡолаҡҡа элеп ҡалаһың.

Әлбиттә, былай һүҙ менән уйнаш итеүҙең шиғриәт менән бер ниндәй ҙә уртаҡлығы юҡ. Ә был һүҙҙәр йыйылмаһы китап булып сыға икән, был бары һүҙ менән кәсеп итеү генә. Аныһат кәсеп, әлбиттә! Ә шиғриәткә бынан күпме зыян!.. Кәсепселәр бит һүҙҙең бәҫен ебәреп кенә ҡалмайҙар, ә үҙҙәренә саҡлым әйтелгән шиғри фекерҙәрҙең дә, башҡалар тапҡан шиғри табыштарҙың да тәүге сафлығын, күркен, йәмен мәсхәрә итәләр, уҡыусының күңелен биҙҙерәләр. Ундайҙар тик әҙергә хәҙер генә булып йәшәй. Әҙер темалар, әҙер формалар, әҙер образдар менән эш итәләр. Уларҙың кешеләргә әйтер һүҙҙәре лә, башҡаларҙан айырылып торған йөҙҙәре лә, үҙ донъялары ла юҡ. Ҡыҫҡаһы, үҙ шәхестәре юҡ. Ундайҙар үҙе ҡүрҡа, үҙе йолҡа тигәндәй, башта ҡыйыуһыҙыраҡ булһалар ҙа, үҙҙәренә һүҙ әйтеүсе-нитеүсе булмағанын күреп, тора-бара хатта көпә-көндөҙ, күҙгә ҡарап ҡараҡлыҡ ҡыла башлайҙар. Башҡаларҙың рухи милкенә законлы хужа булып алалар.

Ә ҡарауылсы — тәнҡит бабай — һөрән һалаһы урынға, үҙенең кандидатлыҡ толобона төрөнөп, докторлыҡ төштәрен күреп, йоҡлай бирә. Йоҡоһонан уянған хәлдә лә күрер нәмәне күрмәй үтә, ә күрмәҫтәйен ҡапшап таба, хатта тешһеҙ урты менән һурып сығара...

Ләкин тере фекер, ысын шиғриәт уның әҙер кәштәләренә, һүҙ-төшөнсәләр ҡыҫаһына ҡарап тормай, әлбиттә. Ул үҙ законы менән йәшәй, эҙләнә, таба. Ҡаулан балаҫты ярып сыҡҡан үлән кеүек, ҡалҡынып, яңы һүҙ әйтә. Яңы исемдәр шулай килә...

Шулай ҙа, бер ауыҙың бешкәс, һалҡын һыуҙы ла өрөп эсәһең. Һәр яңы исемгә инде ниндәйҙер һынсыл һағайыу менән ҡарайһың,

уның һәр яҙған юлына ҡаҙалыусанираҡ булаһың һәм төрлө яҡтан төпсөп уҡырға тырышаһың. Ләкин бер-ике шиғырҙы уҡығас та, күңелде ҡыҫып торған был тойғо юҡҡа сыға. Үҙеңде әллә күпме шырлыҡтарҙы ярып үткәндән һуң сәскәләрҙең хуш еҫтәре аңҡып торған ҡояшлы иркен аҡланға килеп сыҡҡан кеүек хис итәһең.

Мәүлит Ямалетдиновтың «Аттар саба» китабын уҡый башлағас та, күңелде ошо сафлыҡ, яҡтылыҡ, иркенлек тойғоһо биләп ала. Әҙәбиәткә шундай үҙенсәлекле, үҙенең әйтер һүҙе һәм ҙурмы-бәләкәйме үҙ донъяһы булған яңы шағир килеүен күреү бик тә ҡыуаныслы, әлбиттә.

Илле шиғырҙан торған был китапты мин бер тында уҡып сыҡтым. Минең алда төрлө ваҡытта яҙылған төрлө шиғырҙар тупланған ғәҙәти бер йыйынтыҡ түгел, ә талантлы шағирҙың эске һиҙемләүе менән бик ентекләп һайланған, билдәле бер маҡсат ҡуйып, үҙенсә бер композицияға ҡоролған шиғырҙар ята ине. Бындай әҙерлек үткән тәүге китаптар һирәк була, әлбиттә.

Мәүлит Ямалетдиновтың шиғырҙары бынан бер йыл элек шағирҙар секцияһында тикшерелгәйне инде. Унда бөтәбеҙ ҙә авторҙың үҙенсәлекле һәм өмөтлө булыуын билдәләп, кәмселектәрен күрһәтеп, байтаҡ кәңәштәр ҙә биргәйнек.

Был һөйләшеү бушҡа китмәгән икән. Ошо ваҡыт эсендә ул үҙ ижады хаҡында күп уйланған, үҙ өҫтөндә күп эшләгән һәм бына килеп әҙер китап менән сығыш яһай.

Китапта өйрәнсек йәки күнекмә шиғырҙар юҡ дәрәжәһендә. Күпселек шиғырҙары шағирҙың үҙ тауышы, үҙ мине, үҙ холҡо барлығын әйтеп тора. Үҙенсәлекле шағирҙың кәмселектәре лә үҙенсә. Улар ижад процесында иҫкермәй ҡалған, еңел төҙәтерлек кәмселектәр (мин уларҙы текста күрһәтә барҙым). Иң мөһиме — шағир үҙе бар, эйе, шағир һәм талантлы шағир, тип мин икеләнмәй әйтә алам.

Шиғриәткә үҙенең бөтә тәбиғәте менән, уй-фекер йөрөтөү үҙенсәлеге менән башҡорт халыҡ ижадының бай хазинаһына ереккән, донъяны танып-белеү ҡеүәһе менән зирәк аҡыллы сәсәндәр традицияһына яҡын торған «һүҙгә һаран, фекергә йомарт» шағир килә.

«Тыуған яғым гүзәл яҡ булды» тигән тәүге шиғырҙан килтерелгән ике юл тәүге бүлеккә исем дә, эпиграф та булып тора:

Халҡым күңеле аҫыл таш булды,
Рухым аҙығына тат булды.

Был юлдар, шағирҙың ижад сығанаҡтарын асыҡлап, шиғырҙарҙың тәбиғәте менән халыҡ ижадына, халыҡ тарихына һәм халыҡ тормошона яҡынлығын да билдәләй. «Ҡайтыу» шиғырында әйтелгәнсә, авторҙы:

Һәр әкиәт үҙенсәләй
Балалыҡҡа алып ҡайта.
Сәйәхәттәр бушҡа түгел —
Ай үҫһен көндә үҫеп,
Бөгөнгөгә байып ҡайта.

Халыҡ ижадына хас булғанса, шағирға афористик тел, тапҡырлыҡ һәм ябайлыҡ хас. Мәҫәлән, һигеҙ юллыҡ шиғырҙа ғына күпме мәғәнә ята:

Йәшлек бит ул — йүгәнһеҙ ат,
Алдын бирмәй ҙә ҡуя.
Шул дәүер була бер ҡабат,
Үтһә — килмәй ҙә ҡуя.
Ҡартлыҡ — ҡарт ат, туйҙа елмәй,
Елһә — үтмәй ҙә ҡуя.
Ҡартлыҡ һинән һорап килмәй,
Килһә — китмәй ҙә ҡуя.

Йәки ғәрәп-фарсы шиғриәтенән килеп ингән робағи формаһын ҡулланып яҙылған «Йәйғор» шиғырын ғына алайыҡ:

Күк күкрәне, йәшен йәшнәне,
Һарайҙағы айғыр кешнәне,
Күктән яман күкрәп, ерҙе сапсып,
Ауыҙлығын өҙә тешләне.
Менеп ошо ярһыу айғырға,
Ҡаршы саптым килгән ямғырға.
Бар ниәтем — алдан барып етеү
Ямғырҙан һуң ҡалҡыр йәйғорға.

Елдәй елəм йəйғор артынан,
Һыуҙар кисеп, тауҙар артылам.
Сапҡан һайын ара алыҫайып,
Аҡ күбеккə батты атҡынам.
Күл, йылғалар ташты ямғырҙан,
Йыуашланды аҫау айғыр ҙа.
Ат атланып шып-шып ҡайтып индем,
Өмөтөмдө өҙөп йəйғорҙан...
... Күк күкрəне, йəшен йəшнəне,
Һарайҙағы айғыр кешнəне.
Хыял ҡыуған малай иҫкə төшөп,
Иренемде ҡырҡа тешлəнем.

Йөкмəткенең байлығы хаҡында əйтеп тораһы ла юҡ: тотош бер тормош. Ниндəй генə аяныслы булмаһын, балалыҡ хыялдарының ҡырыҫ ысынбарлыҡ менəн тəүге ҡаршылыҡтары тыйнаҡ һəм яҡты бер йылмайыу менəн иҫкə алына. Ләкин йəйғор ҡыуған малай характерында эпос батырҙарына хас булған киң ҡолас, сая егетлек күрəһең. Уның əле был доньянан киткəнгəсə йəйғор ҡыуасағына ышанаһың. Тик инде ул уны башҡасараҡ ҡыуасаҡ!

Һүрəтлəнгəн трагик хəлгə ҡарата халыҡсан күңел күтəренкелеге, киләсəккə өмөт менəн ҡарау шифырҙың формаһында ла күренеп тора. Боронғо робағи формаһы үҙенсə бер яңы төҫ алып, халыҡ ижадындағы йəйғор төҫлө сағыу образдар менəн ҡаймаланып, бик тəбиғи үрелеп бара. Йəш шағир ижадының иң сағыу үҙенсəлектəренең береһе — сəсəнлек ҡеүəһе — айырыуса уның «Йомаҡ» тигəн шифырында ярылып ята. Аҡмырҙа сəсəн менəн Ҡобағош сəсəн əйтешен хəтерləткəн был əҫəрҙе мин, əлбиттə, «Əйтеш» тип атар инем. Бында сəсəндəрҙең əйтеш традицияһы бик уңышлы файҙаланылған. Һəр һорауға ҡайтарып бирелгəн яуап тапҡыр һəм тəбиғи (əйтеште тулыһынса килтерəм):

Ирəмəлдең ҡан тамыры
Нимə булыр икəн ул?
Бер кителһə, ялғап булмай, —
Ул ни булыр икəн ул?
Ирəмəлдең ҡан тамыры
Иҙел булмай, ни булһын!

Бер кителһә, ялғап булмай, —
Күңел булмай ни булһын!
Үҙе бөтһә, эҙе ҡалыр, —
Белһәң ине, ни икән?
Ташһа, аҡыл тыя алмаҫ,
Күрһәң ине, ни икән?
Үҙе бөтһә, эҙе ҡалыр, —
Йәшлек көсө түгелме?
Ташһа, аҡыл тыя алмаҫ —
Һөйөү хисе түгелме?
Илатҡан да, йыуатҡан да
Нимә булыр икән ул?
Һиңә дуҫ һәм дошман тапҡан —
Ул ни булыр икән ул?
Илатҡан да, йыуатҡан да
Йыр-моң булмай, ни булһын?
Һиңә дуҫ һәм дошман тапҡан —
Холҡоң булмай, ни булһын!

Күрәһегеҙ: автор телдең мәғәнәүи нескәлектәренә бик һиҙгер, һүҙҙең тослоғон, бәҫен белеп эш итә. Әгәр тәүге һәм һуңғы строфала ҡәтғи раҫлау бик тәбиғи булһа, уртансы строфала ул бик урынлы булып бөтмәҫ ине. Бында бик әҙәпле һорау-яуап бирелгән. Ниндәйҙер эске бер такт бында үҙенән-үҙе икенсерәк, йомшағыраҡ интонацияны талап иткән.

Белмәйем, бындай үҙенсәлектәрҙе башҡа телдә биреп булыр инеме икән — әйтеүе ҡыйын. Был урында беҙ һәр халыҡтың бик нескә психологик үҙенсәлеге, күңел ҡоролошоноң милли айырымлыҡтары менән эш итәбеҙ. Бәлки, бына ошо нескәлектәр милли колорит тигән төшөнсәне билдәләйҙер ҙә инде. Гоголь әйткәнсә, милли колорит халыҡтың кеймендә түгел, күңелендә. Ә күңелендәге — телендә. Телгә халыҡтың бөтә тарихы, бөтә характеры, көйө-моңо һеңгән. Шағир бына ошо нескәлектәрҙе тоймаһа, «Аттар саба» кеүек шиғыр ҙа тыумаҫ ине.

Аттар саба, аттар саба,
Эй, сабалар!

Әллә ҡайҙан шул аттарға
Көй табалар...

Башҡорт халыҡ йырҙарында йырланған Ҡаһым түрә менгән һор юрға ла, Салауат менгән Кир ат та, ҡыҙ алып ҡайтҡан Ҡара юрға ла, илдән киткән Һыбай ҡашҡа ла яусан-даусан тотош халыҡ образын күҙ алдына килтереп баҫтыра. Милли колорит бында үҙенән-үҙе, үҙ ерлегендә ярылып сыҡҡан. Күңелде һағайтып ҡуйырҙай стилизация ла юҡ бында, бөтәһе лә тәбиғи.

Шулай уҡ автор үҙен уратып алған донъяға: был донъяның Ирәмәл кеүек тауына ла, пыр-пыр килеп осоп йөрөгән сәпсегенә лә халыҡтың осҡор күҙе менән ҡарай, йор һүҙе менән өндәшә белә:

Осҡан булһа, сәпсек уйлай ти бит,
Бөтәһенән бейек осам, тип;
Күҙ иңләмәҫ бейеклеккә етеп,
Зәңгәр болоттарҙы ҡосам, тип.
Күренәме ер тип аҫҡа баҡһа,
Урап оса ҡыйыҡ өҫтөн, ти;
Бахырҡайҙың болот тигәндәре
Мөрйәләрҙән сыҡҡан төтөн, ти.

Был еңелсә юмор һәм телдәге мәғәнә оттеноктарына һиҙгерлек тә шиғырҙы халыҡ ижадына яҡын итә. Төрлө-төрлө ҡабатлау алымдары, оҡшаш өндәр яңғырашынан торған аллитерациялар ҙа — эске, үтә һәм сатраш рифмалар ҙа — былар бөтәһе лә халыҡ ижадынан — йыр һәм ҡобайырҙарҙан, мәҡәл һәм әйтемдәрҙән килә:

Мин — Ирәмәл, ил бейеге,
Илгә әйтер һүҙем бар.
Мин — Ирәмәл, ир төйәге,
Иргә әйтер һүҙем бар.

Йәки:

Мүк ҡаплаған ҡая ташым
Батырға түшәк булды.

Ҡаҡ муйылым дошман башын
Ватырға күҫәк булды.

Йәки:

Теле һуңлап сығыр сабыйҡайҙы
Кәмһетмәгеҙ һаҡау бала, тип.
Шул баланан ил сәсәне сыҡһа,
Күпһенмәгеҙ даны ҡала, тип.

Традиция артабан дауам ителеп, үҫеп, яңырып тормаһа, ул традиция ла булмаҫ ине. Халыҡ ижадының боронғо формалары яңы йөкмәткене менән байытылмаһа, бөгөнгө көндә улар анахронизм ғына булып ҡалыр ине. Был хәҡиҡәт бөтә донъя әҙәбиәтенең тарихы менән дә, башҡорт поэзияһының Салауат Юлаевтан алып Р. Бикбаевҡа саҡлы булған үҙ тәжрибәһе менән дә раҫланған. Һәр яңы быуын, һәр яңы әҙип, иҫке һуҡмаҡтан юл башлап, үҙе үтер яңы юл яра, үҙ фекерен әйтер яңы саралар эҙләй. Шиғриәт юлына сыҡҡан Мәүлит Ямалетдинов кеүек йәш шағирға ла был юлда абайлыҡ, ныҡышмалыҡ һәм ҡыйыулыҡ юлдаш булһын. Был юлда инде ул ҡыйыу ғына тәүге аҙымдарын яһай. Китаптың тәүге бүлегендәге өс шиғырҙан торған «Уттар» циклы уның үҙе өсөн ысынлап та ҙур ҡыйыулыҡ тиер инем мин. Бында ул һөйөү утын, үткән һуғыш утын һәм, ут менән уйнаусыларға ирек ҡуйғанда, бөтә тереклекте һәләк итәсәк атом утын һүрәтләп, утты философик яҡтан барлап-фекерләп ҡарауға ынтылыш яһаған.

Сабыйлыҡтан донъя уҙған инде,
Уйынсыҡ тип утты белергә.
Тәүге кеше, беләм, уйламаған
Үҙе тапҡан уттан үлергә.
Ай, Хиросима! Вай, Нагасаки!

Һәр строфа ахырында ҡабатланып килгән «Ай, Хиросима! Вай, Нагасаки!» рефрены донъя тарихында тәүге атом утын татыған ике ҡаланың, ысынлап та, ҡан-йәш ҡойоп илауы булып ишетелә.

Әлбиттә, ут күп яҡлы. Ут алла ла булған.

Икенсе бүлектәге һигеҙ юллыҡтарҙа тәүге бүлектә билдәләнгән темалар үҫтерелә. Улар үҙҙәренең формаһы менән ғенә айырылып тора. Бында төрлө философик, лирик-интим характерҙағы һәм тәбиғәт күренештәрен һүрәтләгән шиғырҙар тупланған. Асылда улар тәүге бүлектең тәрәнәйә барған дауамы. Был һигеҙ юллыҡтарҙың күбеһе һүҙгә һаран, фекергә йомарт ижад өлгөһө булырлыҡ.

Имсәк бала ҡулы ни тотһа ла,
Ауыҙына ала.
Урта йәштә кеше сәй тапһа ла,
Кеҫәһенә һала.
Аҡһаҡалға инде ете яттыр
Һанһыҙ донъя малы:
Таш күрһә лә ҡарай (бәлки, һуңғы ҡаттыр)
Устарына һалып.

Һәр шағир бындай ынйыларҙы үҙ усына һалыуҙан тартынмаҫ ине. Йәки бына был да ынйы бөртөгө түгелме?

Айһыҙ төн, аяҙ төн күгендә
Хисапһыҙ йондоҙҙар күренә.
Ай тыуып ун бише тулғанда,
Шуларҙың яртыһы һүрелә.
Асылда ошо бер ҡанунда
Ерҙәге күренеш сағыла:
Бер һылыу янында башҡалар,
Әйтерһең, бөркәнсек ябына.

Ә бына бындай күҙәтеүсәнлек көн һайын тауға баҡҡан тау балаһында ғына булырға мөкин:

— Таң яҡтырған саҡтарҙа тау сүккән һымаҡ ниңә?
— Ҡояш сыға тиҙҙән, эшең башла, — ти ул һиңә.
— Көн кисләгәс, тау тағы бер сүгә төҫлө ниңә?
— Ҡояш байыу ҡайҙа әле, эшлә, — ти ул һиңә.

Бына шундай һынсыл күҙ менән тотоп алынған күҙәтеүҙәр, шулай уҡ бик тәбиғи психологик деталдәр, тапҡыр фекерҙәр

был һигеҙ юллыҡтарҙың йөҙөк ҡашы булып тора. Тик улар шиғырҙың тотош туҡымаһы менән бер бөтөн.

Китаптың өсөнсө бүлеге — «Дала моңдары»нда ҡаҙаҡ далаһында яҙылған хәл-күренештәр урын ала. Башҡа ерҙәр күркен данлау шатлығы («Дала моңдары»), ҡан-ҡәрҙәш халыҡтар менән дуҫлыҡ («Думбра»), һөйгән йәр һәм тыуған ерҙе һағыныу хистәре («Хат» һәм «Торналар»), ҡаҙаҡ аҡыны менән башҡорт сәсәненең халыҡ аңында тотҡан урыны («Булған боронда») мәңгелектең ярһыу бер мәлендә («Далалағы тәүге ямғыр») шағирҙың үҙ яҙмышы һәм кеше ғүмеренең мәғәнәһе хаҡындағы шиғри уйҙар әле генә фекер тәрәнлеге менән һөйөндөргән икенсе бүлектең географик яҡтан да киңәйә барған дауамы булып ҡабул ителә.

Дала, дала! Төштәремдә ҡалдың,
Ә төштәрем ҡалды үҙеңдә.

«Торналар» шиғырында ҡабатланған мотивтар ишетелһә лә, ул тотош бер тормош фәлсәфәһен үҙ эсенә алып, яңыса яңғырай. Бында боронғо башҡорттарҙың торнаға тотемистик табыныу замандарынан уҡ тороп ҡалған төрлө ырым-юрауҙары, торналарҙың сабый балаларға «аяҡ ташлап китеүҙәре» лә, «тел алып килеүҙәре» лә ғәжәп тәбиғи итеп һүрәтләнә:

Тел-аяҡтар тейәп, һорнай уйнап,
Яҙлы-көҙлө күккә үрләгеҙ.
Әй, кешеләр! Әсәләрҙең изге өмөтөнә —
Торналарға тейә күрмәгеҙ!

Һәм шағирҙың икенсе көҙ ситтә торналарҙың сыңрауына күмелеп ҡалыуы үҙенән-үҙе бала саҡ илен һағыныу хистәренә сумдыра:

Ҡарап ҡалдым оҙаҡ: берәйһенең
Ҡауырһыны төшөп ҡалмаҫмы?
Ергә төшкән ҡаурый араһында
Беҙҙә үҫкән үлән булмаҫмы?

Был, әлбиттә, йөрәкте өзөп ала торған художество деталь. Автор уларҙы аңлы рәүештә һайлаймы, һиҙемләү аша киләме ул быға — ҡалай ғына булһа ла яҡшы. Уҡ сәпкә тейә. Ысынлап та, Паустовский әйткәнсә, уңышлы табылған деталь үҙе бер образға торошло... Майковтың «Емшән» хикәйәте бит тотошо менән ошо бер усма дала үләненә ҡоролған.

Ә замана — йыр башлауын көткән
Талапсан һәм ҡатҡыл дирижер.

Заман хаҡында уйланып, бәлки, үҙ ижадында заман һыҙаттарының етешеүен һиҙепме, автор был ике юлды китабының дүртенсе бүлегенә эпиграф итеп алған.

Эйе, заман — талапсан дирижер. Уның алдында йырсы-быҙҙың ниәттәре лә бик яҡшы: ялған өн сығармайынса йырлау. Быныҡ өсөн, әлбиттә, тәбиғәт биргән тауышың ғына етмәй, ул тауышты тәрбиәләргә лә, уның өҫтөндә бик яҡшы оҫталар менән эшләргә, ә иң мөһиме — заман-дирижер һәм бөтә тормош оркестры менән бер һулышта булырға кәрәктер. Мәүлит Ямалетдинов шиғырҙарында бына ошо заман һулышының иркенерәк булыуын, бөгөнгө тормош һыҙаттарының сағыуыраҡ һәм мулыраҡ булыуын күрге килә.

Әлбиттә, китаптың был һуңғы бүлегендә лә «Тимерсе», «Ҡарҙарҙа сағылған зәңгәр нур», «Донъялыҡтың байтаҡ шартын үтәп», «Сәңгелдәк йыры», «Әсәйемә», «Иң аҡыллы кеше булмағандай», «Ҡарабаш турғай» кеүек табыштарға бай, тапҡыр, бик кешелекле һәм күңелдә ҡалырҙай шиғырҙар бар. Был бүлектәге шиғырҙарҙа үткәндәр ҙә, бөгөнгө лә, киләсәк тә бергә төйнәлеп, авторҙың заман хаҡындағы борсоулы һәм һағышлы, көр һәм хөр уй-тойғолары менән үрелгән, уның тормошҡа ғәмле мөнәсәбәтен билдәләйҙәр. Уларҙан шағирҙың яңы тематик киңлектәргә ынтылышын, яңы поэтик һикерештәргә әҙерлеген тоҫмаллайһың.

Шулай ҙа традиция инерцияһы был һикерештәрҙе уға тотҡарлыҡ яһамаһа ине, тигән һағайыу ҙа кәрәк. Был тәңгәлдә уға, әлбиттә, ҡыйыуыраҡ та, тәүәккәлерәк тә булырға тура килер. Үҙ милли ерлегендә нығ торған хәлдә, уға үҙ туған әҙәбиәтенең иң яҡшы өлгөләренән башҡа, рус классикаһынан да, донъя

әҙәбиәтенең Уитмен, Назым Хикмәт кеүек гиганттарынан да һабаҡ алырға кәрәк булыр. Сөнки тынғыһыҙ йәшлек бер урында тапаныуҙы яратмай.

Мәүлит Ямалетдинов шиғыр техникаһына тамам эйә булған шағир тиһәм дә яңылышмамдыр.

Шулай ҙа шиғыр камиллығының сиге юҡ. Шиғыр техникаһы өҫтөндә эшләү һәр саҡ мотлаҡ нәмә. Тик был бер ҡасан да үҙмаҡсат түгел, ә йөкмәткене мөмкин тиклем нескәрәк биреү, шиғырҙы ахыр сиккәсә һығылмалы итеү сараһы. Төп фекер, йөкмәткене өсөн төҙөктө хатта ватырға ла, ҡайһы бер ритмик быуынды алып ташларға ла мөмкин. Ләкин урынһыҙға шиғыр төҙөклөгөн емереү кәрәкмәйҙер. Мәҫәлән, дүрт юллыҡ бынау афористик шиғырҙа һуңғы юлдағы ике ижекте төшөрөп ҡалдырыу бер ни менән дә аҡланмай:

(12) Тауистарҙың күркәм төҫө бар барлығын,
(10) Тик эштәре ҡупшылыҡтан китмәй.
(12) Бөркөт ҡоштоң яурындары тар тарлығын,
(10) Ҡанаттарын йәйһә, ҡолас етмәй.

Был юл «Аҡиҙелкәйҙәргә таш ырғыттым, тып итеп ҡалды» тигән һымағыраҡ яңғырай, әлбиттә. «Думбыра» шиғырының тәүге һәм һуңғы строфаһындағы өсәр ижекле өс быуындан торған «Мин ҡаҙаҡ дуҫымдың өйөндә» тигән юлдан һуң «алдымда думбра» тип өҙә киҫеүҙең дә бер ниндәй кәрәге юҡ.

«В искусстве — чуть-чуть — все! тигән Лев Толстой. Йәғни сәнғәттә «саҡ-саҡ» бөтәһен дә хәл итә. Әгәр рәссам бер һылыуҙың һүрәтен яҙғанда күҙенә бәләкәй генә аҡ төшөрһә, ул йә ҡылый күҙгә, йә аҡ төшкән күҙгә әйләнеп, бөтә күҙ ҡарашы юҡҡа сығыр ине.

Бына ошо «саҡ-саҡ» тигән сәнғәт законын ҡулланып, саҡ-саҡ ҡына эшләгәндә, «Тимерсе» тигән шиғырға бөтөнләй икенсе мәғәнә бирергә булыр ине. Уралдағы тимерсе йола буйынса «үтә хөрмәтләнеүсе» кеше генә булып ҡалмайынса, был теманы үҫтерә төшкәндә, сүкеш тотҡан кеше — эшсе синыф-темаһына әүерелергә тора.

Шулай уҡ «Ҡышҡы төндәр» шиғырын трафарет эпитеттарҙан, шаблон сағыштырыуҙарҙан таҙартҡанда, бөгөнгө көндөң берәй

реаль детале менән алыштырғанда (һис юғында, ҡышҡы күк йөҙөнән берәй ер юлдашы үтеп китһә лә), бөтөнләй яңыса балҡытып ебәрергә булыр ине бит! Юҡһа уның бер ниндәй паспорты ла юҡ. Ғүмәр Хәйәм күҙәткән төнмө ул, әллә Мәүлит Ямали тигән бөгөнгө башҡорт шағирының төнөмө? Айырма юҡ. Ә бит төндәр ҙә үҙгәрҙе хәҙер... Бына ошо заман һыҙаттарына һиҙгерерәк булаһы ине. Тормошҡа активыраҡ үтеп инергә, кеше һәм донъя яҙмышы хаҡында ҡыйыуыраҡ уйланырға, заман хаҡында заман юғарылығынан тороп йырларға ине беҙгә! «Шағир — донъя шаңдауы ул» тигән һүҙҙе иҫтән сығармайыҡ, йәш ҡәләмдәш.

Аҡ юл һиңә!

Атың сапһын, йәйғор ҡыу!

22 декабрь, 1974 йыл.

публицистика

ҮЛЕМҺЕҘ ҠЫҘ

(Очерк)

Төн. Күк йөҙө һанһыҙ йондоҙҙар емелдәүе менән яҡтырған. Саңғыларым аҫтында ҡоро ҡар шығырлауы ғәҙәттәгесә түгел һымаҡ. Петрищевоға ашығам мин. Телефон сыбығы һуҙылған юлдың ике яғындағы мәғрүр ҡарағайҙар нисектер серле һәм тантаналы тауыш менән шаулашалар. Улар миңә үтелгән ҙур ваҡиғаларҙы һөйләгән кеүектәр. Тик урман эсенә бөтөнләй ингәс кенә улар бер аҙ тына төштөләр. Мәңге йәшел шыршыларҙың баш осонан йөҙгән тулы ай үҙенең һөт төҫлө нурҙарын ҡоя. Артымдан ҡалмай килгән күләгәмдән башҡа бер кем дә юҡ. Ләкин урманда бер кеше йөрөйҙөр һымаҡ. Бына ҡапыл ғына ҡуйы ағастар араһынан өҫтөнә йылы тун, ҡыҫҡа ғына ҡара сәстәре өҫтөнән ҡолаҡлы бүрек кейгән, янып торған күҙле, һылыу һынлы, ныҡ һәм көслө, бит алмалары һалҡындан алланып торған Зоя килеп сығыр төҫлө...

Һирәк-һаяҡ ҡына эттәр өргән тауыш ишетелә. Ана инде ауыл хыялый кеүек татлы йоҡо менән йоҡлай. Тик бер өйҙә генә ут яна.

Бына шундай төндә ҡыйыу партизанканы фашистар тотоп алғандар. Ҡыҙ үҙен уларға Таня тип исемләгән.

Йылдар үткәс, бына ул үҙенең һуңғы минуттарын уҙғарған өйҙөң ишеген шаҡыйым...

— Кем бар?

— Мин, студент. Мәскәүҙән...

* * *

Ворониналарға барғанда бик иртә ине әле. 77 йәшлек сал сәсле, тәрән йыйырсыҡтар менән ҡапланған йөҙлө әбей, Евдокия Петровна, үҙенең һүҙен нисектер ауырһыныу менән

башланы. Үҙе тамырҙары беленеп торған ярылып бөткән ҡулы менән ҡуйы итеп башҡортса сәй яһай һәм һөт менән һыйлай. Йомарт әбей. Ләкин һөйләгәндә, ул һүҙгә бик һаран кеүек. Әйтерһең, ул булып үткән ҡот осҡос ваҡиғаларҙы яңынан кисерә. Шулай ҙа үҙенең күргәндәрен кешеләргә һөйләгеһе килә.

— Беҙҙең өйҙә немецтар штабы урынлашҡан ине, — тип ул, минең тормош, хәл-әхүәл тураһында һорашыуымдан һуң, аҡрын ғына һөйләй башланы. — Кис шулай, ғәҙәттәгесә, мейескә яҡтым. Мөрйәне ябып, кухняға сыҡҡанда ишектән фашистар бер ҡыҙҙы индерҙеләр. Сисендергәндәр. Бер һалдат миңә «русь партизанин» тине һәм килбәтһеҙ бармағы менән ишара яһап, ҡыҙҙың 3 өйҙө яндырғанлығын әйтте. Тентей башланылар. Кеҫәһенән ике шаҡмаҡ шәкәрҙе һәм тоҙ семтемен иҙәнгә ырғыттылар. Ә беҙҙе мейес башына ҡыуҙылар. Шул саҡ офицер килде. Үгеҙ кеүек һимеҙ. Ерән сәсле. Бүлмә ишеген нығытып яптылар.

Ҡыҙҙан партизандар тураһында һораштылар. Ул һәр бер һорауға «юҡ», «белмәйем» тип яуап ҡайтарҙы, йә өндәшмәне. Бынан һуң уны ҡайыш менән һуҡтыра башланылар. Мин тәүҙә иҫәпләнем: дүрт ҡайыш менән 30 тапҡыр һуҡтырҙылар. Ул өндәшмәне, тик ҡайыштар ғына һыҙғырышты. Дүртенсе ҡабат һуҡтырғанда ғына ул:

— Туҡмамағыҙ мине, барыбер бер ни ҙә әйтмәйәсәкмен! — тип ҡысҡырҙы. Ҡулын артҡа ҡайырып бәйләгән килеш, уны кухняға алып сыҡтылар. Унан бер һалдат ҡулындағы бауынан тотоп, ҡыҙҙы ишеккә төртөп ебәрҙе. Сәғәт иртәнге 9-ға тиклем уның тураһында бер ни белмәнек, йоҡлай ҙа алманыҡ. Иртән дар ағасы янына ҡыуып йөрөнөләр. Мин барманым. Тик тәҙрәнән генә дар ағасын һырып алған ғәскәрҙе, кешеләрҙе, яланғас ҡылыс менән һыбай йөрөгән һалдаттарҙы күрҙек. Ай ярым беҙгә ҡот осҡос булды. Зояның кәүҙәһен алманылар. Яңы йылға ҡаршы төндә миндәге һалдаттар иҫерек көйөнсә, дар ағасы янына барып, хәйләрҙәре менән уның туңған тәнен телгеләп, көлөштөләр...

Әбейҙең күҙҙәре шул саҡ бер аҙ ҡыҫыла төштөләр һәм уларҙа осҡондар күренеп китте. Уның йөҙөндәге йыйырсыҡтарға яңылары өҫтәлгәндәй булды.

Бит әле лә ул, дошман, күпме йәш ҡыҙҙарҙы шулай ғазаплай, мыҫҡыл итә, балаларҙы һәм әсәләрҙе тереләй ергә күмә. Беренсе ҡат ҡояш күргән һис бер ғәйепһеҙ сабыйҙарҙың яҡты йылмайыуын да тартып ала ул. Уларҙы өйһеҙ һәм әсәһеҙ итә.

— Йә хоҙай, — ти әбей, — инде был көндәрҙе күрергә яҙмаһын...

Эйе, һыу, һауа һәм ҡояш яҡтыһындай, тыныслыҡ кәрәк беҙгә.

* * *

Зоя Космодемьянскаянан партизандарҙың ҡайҙа икәнлеген, үҙенең нимә эшләүен күрһәткән мәғлүмәттәр ала алмағас, уны штабтан, Евдокия Петровналарҙан, ҡаршы урамдағы Просковья Куликтарҙың өйөнә алып китәләр. Зоя бында ҡыҫҡа ғына ғүмеренең аҡтыҡ сәғәттәрен үткәрә.

Урта йәштәрҙәге асыҡ йөҙлө белорус ҡатыны Просковья Кулик былай һөйләй:

— Миңә Зояны Ворониналарҙан килтергәндә, беҙ әле уның ҡораллы һәм аттар торған һарайҙы яндырырға йыйынған саҡта тотолоуы тураһында бер ни ҙә белмәй инек. Аҙыраҡ торғас:

— Эсергә бирегеҙ әле, — тине ул аҡрын ғына. Ләкин мин ҡуҙғалыу менән үк, һалдат мине этеп ебәрҙе һәм аяғы менән тибеп ҡысҡырынды. Мин ҡурҡып Зояға ҡараным. Әйтерһең, уға был минутта һыуҙан башҡа бер ни ҙә кәрәкмәй ине. Йөрәгем ҡыҫылып әрнене. Ә шул саҡ теге немец һалдаты төтөнләп янып ултырған һуҡыр шәмдең утын уның ирененә килтереп терәне... Ләкин Зоя, исмаһам, ҡыбырламаны ла. Тик һалдатҡа шундай итеп ҡараны — ул, Зояның ҡарашына сыҙамайынса, шәмде ҡалтыранған ҡулдары менән өҫтәлгә ултыртты, ығы-зығы ҡупты. Шунан файҙаланып, мин эсергә бирҙем. Ул йотлоғоп-йотлоғоп эсте һәм аҡрын ғына: «Рәхмәт», — тине. Шул саҡ берәүһе килеп, уның ҡулдарына бәйләнгән бауҙы кинәт тартып, Зояны яланғас аяҡ һәм ҡыҫҡа ғына эске күлдәктән көйөнсә ҡарға алып сыҡты. Ишектәр бәҫләнеп, асҡан саҡта сыйылдап торалар. Һалдат Зояны 20—30 минутлап урамда ҡарҙа йөрөттө һәм, үҙе арығас, кире индереп йылынырға кереште. Башҡалары йоҡлай. Һалдат йылынып алғас, тағы ла уны штыгы менән төрткөләп ҡарҙа йөрөттө. Һалҡын һәм аяҙ төндә барыһы ла күренеп тора. Төндә был йөрөтөү биш-алты тапҡыр ҡабатланды. Зоянан бер һүҙ ҙә ала алманылар. Фашисҡа уны ҡарҙа йөрөтөү ялыҡтырҙы: ул уның ҡулдарын ишек тотҡаһына бау менән бәйләне лә, үҙ урынына икенсеһен ултыртып, йоҡларға ятты. Ваҡыт-ваҡыт Зоя иҫен юғалтып алға табан йығыла, һәм шул саҡта ишек тотҡаһына бәйләнгән бау

тартылып, уның ҡулдарын киҫә башлай. Ауыртыуҙан ул ҡапыл һиҫкәнеп китә һәм яңынан тирмә... Төнгө сәғәт 3-тәрҙә уның ҡулдарын системаларҙан. Бынан һуң ул иртәнгә тиклем һис бер хәрәкәтһеҙ һәм ыңғырашыуһыҙ ятты. Йоҡлағандырмы ул, белмәйем.

«Бәлки, уны һуңынан эҙләүселәр булыр», тип мин уның кем икәнлеген белергә тырыштым. Таң атҡас янына килеп:

— Ҡайҙан һуң һин үҙең? — тип һораным. Ул миңә оҙаҡ ҡына ҡарап торҙо ла, аҡрын ғына:

— Мәскәүҙән, — тине.

— Ә нисек бында эләктең һуң?

— Мин фашистарҙы юҡ итер өсөн задание буйынса килдем.

— Ә кисә беҙҙәге өс өйҙө кем яндырҙы?

— Мин, — тине ул һәм бик етди итеп һораны, — ә ҡорбандар бармы?

— Ҡоралдар һәм 20 ат янған, — тинем мин.

— Ҡыҙғаныс, — тип үкенде ул асыу менән һәм бер аҙ уйланып, өндәшмәй торғандан һуң: — Мин беләм — мине йә атасаҡтар, йә аҫасаҡтар, тик мин ҡурҡмайым, беҙ бик күп — аҫып бөтә алмаҫтар, — тине. Бер аҙ туҡтап торғандан һуң, ул ҡапыл ғына һөйләшергә теләп: — Минең өсөн үс алырҙар, — тип башын аҫҡа эйҙе. Мин бер һүҙ ҙә әйтергә өлгөрмәнем, ул әрнеү менән:

— Ә һеҙ ниңә бында ҡалдығыҙ? — тип һораны. — Китергә, китергә кәрәк ине һеҙгә! Бит...

Шул саҡ уның янына теге, төндә уны төрткөләп йөрөткән һалдат килеп, итеге менән тибеп ебәрҙе.

— Йә, Сталин ҡайҙа? Уралдамы? — тине ул. Зоя етеҙ һәм асыҡ итеп:

— Сталин үҙенең посында! — тигәс, һалдат бар көсөнә киҙәнеп, уның яңағына һуҡты һәм торорға ҡушып ҡысҡырҙы. Ләкин Зояны туңған аяҡтары тота алманылар, ул тубыҡтарына сүкте. Ә ауыртыныуҙан өнөн дә сығарманы. «Ҡайҙан бындай көс?» — тип аптыраным мин һәм уны ҡотҡарғым килде. Беҙҙе ҡыуып сығарҙылар ҙа, ике офицер һәм бер тәржемәсе уға һуңғы допрос үткәреп, «юҡ» һүҙен дә ишетә алмағас, беҙ ингәндә инде уға ниндәйҙер бер еүеш салбар кейергә биргәйнеләр. Ләкин уны ул асыу менән ситкә ырғытты: «МИН — КЕШЕ!» — тип ҡысҡырҙы. Уға салбарҙы көсләп кейҙерҙеләр. Аяғына ойоҡ-баштарын кейҙерергә мин ярҙамлаштым. Уны ҡултыҡлап, муйынына «Поджигатель» тип яҙылған таҡта аҫып, урамдағы

ҡаршыла ғына торған дарға алып барғанда, ике яҡтан килгән һалдаттарҙы ул ике яҡҡа төртөп ебәрҙе лә, алға үҙе атланы...

* * *

Йәш инең әле һин, Зоя! Бик йәш инең. Күпме ине әле уҡыйһы китаптар! Күпме ине әле күрәһе кешеләр! Күпме йөрөйһө ерҙәр, йырлайһы йырҙар, ултыртаһы ағастар!.. Һин бит әле үҙеңдең йөрәгеңдә сәскә атҡан иң саф, ҙур һәм гүзәл мөхәббәтеңде лә уртаҡлашырға өлгөрмәгәйнең, Зоя! Һинең әле күпме эшләйһе эштәрең бар ине! Күпме әле матур яҙҙарға, башта ҡурҡыныс булып тойолған, ләкин һуңынан әйтеп бөтмәҫлек шатлыҡ килтерә торған экзамендарға ашҡына инең һин. Әсәйеңде ҡыуандыра торған күпме хыялдарың бар ине! Үҙең дә матур әсә булып, аҡыллы балалар үҫтереү тураһында уйлағанһыңдыр һин...

Кешенең иң ҙур матурлығы — үҙ яҙмышын халҡының ҙур яҙмышына айырылмаҫлыҡ итеп бәйләүҙә, уның бәхете өсөн көрәшеүҙә. Кешенең иң ҙур көс бирә торған һөйөүе — ул халыҡҡа булған һөйөү. Был һөйөү үҙенә булған яуапты таба ала. Сөнки халыҡ хәтере — мәңгелек, һәм уның һөйөүе иң ҙур бәхет. Кеше бәхетле булып йәшәргә тейеш. Бит тормошта кешеләр бер-береһе өсөн бәхет булып йәшәүгә ашығалар. Намыҫлы йәшәргә кәрәк!..

Әле мәктәп парталарында саҡта уҡ шулай уйланың һин, Зоя. Һәм ҡыҫҡа ғына ғүмерең эсендә лә шулай йәшәргә өлгөрҙөң һин.

Уҡыған мәктәбең эргәһендә башҡа бик күп йүкә ағастары араһында һин ултыртҡан йүкә хәҙер инде бик ҙур үҫкән. Ҡасандыр һин уны уңған ҡулдарың менән һөйөнә-һөйөнә ултыртып йөрөгәндә ул бейек, ҡуйы япраҡлы булып күҙ алдыңа килгәндер. Баҡсалағы алмағасың да хәҙер яртылаш ҡарға күмелеп, яҙын ап-аҡ сәскәгә төрөнгәндәй, һалҡындан бәҫләнеп, көмөшләнеп ултыра. Пионерҙар уны айырыуса хөрмәт итәләр. Улар ҙа һинең кеүек йәшәргә теләйҙәр, йәшеллек һөйәләр. Алдынғы баҡсасы булған өсөн улар өсөнсө йыл инде күсмә ҡыҙыл байраҡты үҙҙәренән ебәрмәйҙәр. Пионерҙар менән Башҡортостан детдомында үҫкән өлкән пионервожатый Анна Ефремовна Каменская етәкселек итә.

— Зояның алмағасы быйыл ҙур уңыш бирҙе, — ти ул.

Тик был уңышты Зоя үҙе генә күрә алмай. Ләкин ул бөтәһенең дә йөрәгендә. Зоя үҙ класында суҡлы күлдәген кейеп,

стенанан бөтәһенә лә мөләйем ҡарап тора. Зоя ултырған партала уҡыу отличниктары ултыра. VIII «Г» һәм X «В» класы һәр саҡ алдынғы булыу өсөн ярыша. Төшкә тиклем Зоя партаһында Нина Часовникова һәм Валя Артемьева, ә төштән һуң Валя Литвинова һәм Галя Монахова ултыра.

Мәктәпкә Ер шарының һәм Советтар Союзының бөтә мөйөшөнән төрлө телдәрҙә хаттар килә. Ҡытай һәм Кореянан килгән хаттарҙы тиҙ генә уҡып та булмай. Ләкин улар аңлашыла — донъяла мөхәббәт теле бөрәү. Был телде бөтә яҡшы ниәтле, тыныслыҡ һәм ирек һөйөүсе кешеләр совет халҡының үлемһеҙ ҡыҙы менән һөйләшәләр. Немец пионерҙары, Артектан ҡайтышлай, дуҫлыҡ билдәһе итеп, үҙҙәренең байрағын пионер бүлмәһенә ҡалдырғандар. Унда Зоя исеменә яҙылған башҡа бик күп бүләктәр килгән.

Мәскәү тарихының бай музейында Зояның кейемдәре менән бергә уның конькиҙары ла һаҡлана. Бына Зоя килеп инер ҙә, уларҙы алып, Горький паркына йәки Сокольникиға катокка сығып китер һымаҡ тойола. Бөтә кешеләр йөрәгендә ул һәр саҡ 18 йәшлек үлемһеҙ ҡыҙ булып ҡалған...

Петрищевоның киң урамы уртаһында, Ленин–Сталин эшенә, Ватанына, халҡына тоғро булып, Зоя үҙенең һуңғы секундтарын үткәргән урында, мәрмәр таштан һәйкәл ҡалҡҡан. Уны кешеләрҙең ҙур ихтирамы биҙәй.

Бына Мәскәүҙән үҙенең мәктәбендә уҡыған пионерҙар ауыл китапханаһына бик күп китаптар йыйып килтергәндәр.

Һәйкәлдән тирә-яҡҡа һуҡмаҡтар, саңғы эҙҙәре таралған. Мәрмәргә уйып яҙылған Зояның һуңғы һүҙҙәре, әйтерһең дә, ҡолағыңа ысын тауыш булып ишетелә:

— Үлеү миңә ҡурҡыныс түгел, иптәштәр! Үҙ халҡың өсөн үлеү — бәхет ул! Хушығыҙ, иптәштәр! Беҙҙең менән Сталин! Сталин килер!..

Беҙҙең комсомолка Зоя үҙенең һоҡландырғыс был тормош юлы менән кешелек бәхете өсөн көрәшкән бөтә кешеләрҙең йөрәгендә йәшәй. Ул Корея ҡыҙы булып, Ҡытай ҡыҙы булып тыныслыҡ өсөн көрәшеүсе партизан отрядтарында, окоптарҙа, дошман тылында уттар кисеп йөрөй. Яралы батырҙарҙы үҙ арҡаһында йөкмәп ут эсенән алып сыға...

Йәшәй, көрәшә һәм үлемһеҙ ул беҙҙең Зоя.

15 март 1953 йыл,
«Совет Башҡортостаны»

Тәүге ҡарлуғас

— Марс Сиражев ҡайҙа? — тигәс, мәктәптән ҡайтыусы балалар магазин эргәһендә бәләкәй генә бер өйҙө күрһәттеләр.

«Күреп сыҡмай булмай, мин әйтәм, ниндәй икән һуң ул Сиражев тигәндәре?»

Ҡапҡанан кереүгә ҡыҙыҡ ҡына бер күренеш күҙгә ташланды: бәләкәй генә бер ҡара һыйыр эргәһендә донъяһын онотоп йәш кенә бер егет баҫып тора. Хатта малай тиһәң дә яҙыҡ булмаҫ. Башына ҡолаҡтары ҡарпайып торған бүрек эләктереп, аяҡтарына калуш ҡына ҡатып алған да, һыйырының арҡаһынан һөйәһыйпай, ниндәйҙер уйға батҡан. Йөҙө ниңәлер моңһоу күренә, хатта борсоулы һымаҡ. Ул күҙ төбәп торған яҡта былай борсолорлоҡ бер ни ҙә юҡ: яңы яуған ҡырпаҡ ҡарҙан ауыл осондағы ферма яғына һалам эҫкерте һөйрәтеп трактор ғына китеп бара... Ә арыраҡ тәүге ҡар аралаш ҡыҙырым сауҡа менән ҡапланған тулҡын-тулҡын Әлкә тауҙары, ә уларға ҡапланып торған зәп-зәңгәр күк көмбәҙендә төшлөккә еткән ҡышҡы ҡояш... Уның инде һүрән нурҙарын тойһа тик бер ҡара һыйыр ғына тоялыр — шул һаран ғына йылылыҡҡа ла рәхәтләнеп, ойоп китеп үҙенең һағыҙын көйшәй малҡайың...

— Марс Сиражев шунда торамы? — тиеүгә егет һиҫкәнеп китте. Ҡулын тиҙ генә һыйыр арҡаһынан ала һалып:

— Шунда, — тине ул, ғәйепле кеше һымаҡ.

— Өйҙәме һуң үҙе?

— Өйҙә... мин булам инде...

Ул, юғалып ҡалған килеш, ҡыйыуһыҙ ғына ҡулын һондо. Ҡыҙҙар кеүек оялсан, баҫалҡы был егетте Марс Сиражев шул икән тип уйламаҫһың да! Уның менән тәүге күрешеүҙә үк нисектер шаярып ҡына һөйләшәһе килә — башҡаса мөмкин дә түгел, ауыҙынан һүҙен дә ала алмаҫһың кеүек...

— Әйҙә, инәйек — һиңә ҡунаҡҡа килдем бит, — тигәс кенә ул, батырланып китеп:

— Әйҙә, керәйек, — тигән булды.

Өй эсендә ҡулдан яһалған китап кәштәһе, фотоһүрәттәр теҙелгән рам һәм стенаға кнопкалар менән ҡаҙаҡлап ҡуйылған маҡтау ҡағыҙынан башҡа күҙгә ташланырҙай артыҡ бер ни ҙә юҡ ине.

Октябрь революцияһының ҡырҡ дүрт йыллығы айҡанлы яңы ғына бирелгән был маҡтау ҡағыҙына: «... Малсылыҡ өлкәһендә

юғары күрһәткестәргә өлгәшкәне өсөн Салауат исемендәге колхоз идараһы Сиражев Марсты ошо мактау ҡағыҙы менән бүләкләй» тигән ғәҙәти һүҙҙәр яҙылған.

Ләкин Марс эшләгән эш ғәҙәтиме һуң? Бик ғәҙәти ҙә түгел шул уның эше: беҙҙең Салауат районында тәү башлап һыйыр һауған егет ул, Марс Сиражев, тәүге ҡарлуғас!..

Шундай оялсан ғына был егеттең быға тиклем ғүмер буйы ҡатын-ҡыҙҙар эше булып килгән эшкә баҙнат итеп тотоноуы үҙе бер егетлек булһа, был эшкә уның районда беренсе булып тәүәккәллек итеүе икеләтә батырлыҡ түгелме?! Эштә башлаусы ғына булһын, ҡушлаусылар табыла. Улар беҙҙә хәҙер аҙ түгел инде.

Ләкин туң ҡарҙа, көрт ярып, юл башлап ебәреүе бик еңелдән түгел ине. Мактау һүҙҙәре менән бергә Марсҡа ауыҙ йырып көлөү ҡараштарын күргә лә, сәнскеле мыҫҡыл һүҙҙәрен ишетергә лә тура килде. Хатта бергә эшләгән ҡатын-ҡыҙҙар ҙа уға башта ышанмайыраҡ көлөп ҡаранылар.

— Егет кешенең йөрәгендә эйәрле-йүгәнле ат ятыр ятһа, былай итеп һыйыр аҫтына кереп йөрөү эш түгел инде!

— Ҡатын-ҡыҙ эшенә ҡыҫылып йөрөгән ир ир була тиһеңме! Ташҡа үлсәйем инде ирлеген — торғаны бер әҙәм мәсхәрәһе...

— Булмаҫ, булмаҫ! Бына күр ҙә тор — бер-ике аҙна тарт-ҡыслар ҙа, һыйырҙарҙы боҙоп ҡасыр әле.

— Уларҙың елкәһе йоҡа була ул, түҙмәҫ малайың, — тиештеләр.

Ләкин малайың ундай-бындайҙарҙан түгел ине шул. Бик үҙ һүҙле, ныҡыш, уңған егет булып сыҡты Марс. Әйҙә, көлһәгеҙ көлә бирегеҙ, тип төрлө йор һүҙҙәрҙе ҡолағына ла элмәй, шым ғына эшләй бирҙе ул.

«Һыйырҙың һөтө — телендә, һауынсының ҡулында. Тәрбиәләһәң генә мал мал була». Был ҡағиҙәне ул яҡшы аңлап эшләне. Ваҡытында ашатты, эсерҙе, ихлас күңелдән тәрбиә итте малдарын. Күп тә үтмәй, байтаҡ ҡатын-ҡыҙҙың танауына сиртеп, уларҙы уҙып та китте. Фермалағы ҡыйын шарттарға ҡарамаҫтан, уҙған йылда ул һәр һыйырҙан 1788-әр литр һөт һауып, беренсе урынды алды.

— Былтыр шулай ине лә, быйыл бер ай эшләмәй тороп, мин военкоматтан курсҡа китәм тип йөрөгәндә, бер ҡыҙ арттараҡ ҡалдырып ҡуйҙы шул, — тине Марс һәм үҙҙәренең ферма хәлдәренә көйөнөп алды. — Быйыл фураж да булманы, булмаҫ

та тип торалар әле. Көҙ бер әҙерәк биреп алдылар ҙа туҡтаттылар. Һыйырҙарҙың хәҙер болғау күргәндәре лә юҡ. Йә, исмаһам, бесәне менән ялсытмайҙар, өҙөк-йолоҡ ҡына ашатабыҙ. Һалам менән силос бар ярай. Ҡышҡа насар керҙек инде. Йылынып сығыр урын да юҡ бит. Ҡарауылсыбыҙ ҙа база эсендә кормушка араһында ятып йөрөй. Элек көндәлек һөт яҙып барыла торғайны, хәҙер үҙең бармаһаң, көндәлек һауымды ла белеп булмай. Беҙгә иғтибар иткәндәре юҡ инде ул, тейешле шарттары булғанда, былай ғына эшләмәҫ инек тә беҙ... Эшләһәң, эш ҡарышмай бит?

Ә эшләргә ул бәләкәйҙән яратты. Атаһы өйҙәге алты баланы ярты етем итеп ташлап киткәс, ишле балалар бер әсә ҡулында ҡалып, бәләкәйҙән эшләп үҫтеләр. Марсҡа ары уҡырға ла тура килмәне. Тәүҙә фермала апаһына ярҙам итешеп йөрөнө лә аҙаҡ, ете класты бөткәс үк, фермаға үҙе килде. Партия ҡайҙа саҡырһа, комсомол шунда бара бит.

Бына әле муйынына ҡыҙыл галстук таҡҡан иң бәләкәй Марат та аҙ һүҙле ағаһына оҡшарға итә, ахыры: баяғынан бирле китаптан баш та ҡалҡытмай, һабағын әҙерләй.

— Донъя көтөү мин ҡайтҡансы уға ҡала, миңә армияға китергә повестка бар, кисә эште тапшырып ҡайттым, — тип ҡуйҙы Марс.

— Күңелһеҙерәкме әллә?

— Эйе лә, бөгөн әллә ҡалай эс бошоп тора...

Марс өҫтәл өҫтөндә ниндәйҙер бер төйөрҙө бармағы менән тәгәрәтеп ултыра. Күрәһең, тик торорға күнекмәгән уның ҡулдары. Мин уның ярғыланып бөткән ҡулдарына ҡарап: «Һары таңдан ҡара төнгә тиклем алһыҙ-ялһыҙ эшләгән был ҡулдар хәрби хеҙмәттә лә һынатмаҫ, матур киләсәкте төҙөшкән миллион ҡулдар менән бергә әле бик күп эштәр эшләр», — тип уйланым. Шундай уңған аҡыллы ҡулдар ғына киләсәкте яҡынайта бит.

— Йә, башҡаса күрешмәһәк, хәҙергә хуш булып тор, Марс. Тик ҡара унда: дошман йоҡламағанда, уяу тор! Ил сигендә лә үҙеңдең Салауат егете икәненеңде онотма, — тип мин уның ярғыланып бөткән ҡулын ҡыҫам. — Хәйерле юл һиңә, дуҫҡай!

«Октябрь юлы»

«Урал» — маяҡ

1. Аҡһаҡалдар ни һөйләй?

Май сүлмәге тышынан билдәле, тиҙәр. Был мәҡәл менән бәхәсләшергә лә мөмкин, әлбиттә. Күп нәмәнең тыштан ялтырап, эстән ҡалтырап торғаны ла бар бит?..

Әммә «Урал» колхозының нилектән бер Салауат районында ғына түгел, ә бөтә Әй—Йүрүҙән буйында дан тотоп килеүен уның Малаяҙ бригадаһындағы ырҙын табағынан да күргә була.

... Теңкәгә тейгән ямғыр баҫылып, күк йөҙө бер аҙ асылғандай булды. Көн кискә һарҡып, ҡояш та байырға йыйына ине.

Оло юл өҫтөндәге ырҙын табағы тынып ҡалған. Тирәһе таҡта ҡойма менән уратылып, башы шифер менән ябылған ҙур яҫма аҫтындағы бойҙай өйөмө лә, уның янында, оҙон муйынын һуҙып, аптырап ҡалған торна кеүек, иген тейәгес тә, киптергес тә, елгәргестәр ҙә үҙ-ара: «Эй, эшләнек тә һуң бөгөн, ай-һай эшләнек!» — тип һөйләшкән һымаҡ. Әле тире ҡатып та, туҙаны ултырып та өлгөрмәгән бөтә нәмә бында ҡотороноп-янып, дәрт менән дәррәү эшләгәндән һуң ғына килә торған рәхәт бер тынлыҡҡа сумған.

Тик ҡулына селек һепертке тотҡан ап-аҡ һаҡаллы бер бабайҙың ғына эше бөтмәгән икән. Бындай көҙгө бысраҡта, рәхәтләнеп мейес башында ғына ятмай, һаман эшләп йөрөргә ни ҡалған икән уға?

Башына кейеҙ эшләпә, өҫтөнә бишмәт кейеп, аяҡтарына калуш ҡына эләктереп алған да, бил дә яҙмай, бойҙай көшөлө өҫтөнән ул балсыҡ киҫәктәрен, ҡый-кәбәктәрен һепереп йөрөй, балсыҡтарын сүплəп алып ситкә ырғыта. Һәр бер хәрәкәте шул тиклем ихлас, шул саҡлым таҫыллы, һаҡ уның — әйтерһең, ул һепертке менән түгел, ә сәғәт оҫтаһы кеүек, бик нескә ҡорал менән эш итә! Ә ҡый-кәбәктәр был тылсымлы һеперткегә үҙҙәре эйәреп сыға кеүек. Байып барған ҡояш нурын ҡыҙарып ятҡан бойҙай тауы эргәһендә ул, ысынлап та, ниндәйҙер бер мөғжизәле әкиәт ҡартына оҡшаған.

— Нихәл, бабай? — тиеүгә ул, һиҫкәнеп китеп, башын ҡалҡытты ла, уңайһыҙланғаң, ләкин бик мөләйем сырай менән килеп күреште. Ғүмер буйы эш эшләп, тубырсыҡ һымаҡ, һөйәлләнеп бөткән ҡаты, ныҡ игенсе ҡулы ине был.

Ҡарт ырҙын ҡарауылсыһы Сафин Шакирьян бабай булып сыҡты. Ул кемделер шелтәләгән һәм нимәнәндер аҡланған һымаҡ итеп:

— Һикһән йәш миңә — бына эшлә! Эшләмәһәм, йән түҙмәй! — тип һөйләп алып китте. — Ашлыҡты исраф итәләр бит, ат тиҙәге урынына ла күрмәй бәғзе кеше. Күҙ-ҡолаҡ булып йөрөйөм тим, исмаһам...

— Ҡартайырға ваҡыт та юҡ инде улай булғас, бабай?

— Ҡартайып була ла ул. Тик бына рәхәтен күреп булмаҫы. Хәҙер тыуһаң ине бына. Ашарына бар, эсәренә бар, кейеренә бар. Беҙ бит киндер ыштан кейеп, сыра яндырып, аслы-туҡлы ғүмер иттек... Биҙа бит, улым, биҙа хәҙер тормош! Хәҙер әнә әйтмәйерәк торһаң, теге транспуртына (транспортерҙы әйтә инде бабай) аяғын тибеп кенә ята бит! Беҙ һыҙғырып көрәк менән генә елгәрә торғайныҡ. Бындай машиналарҙы беҙ хатта диствительный хеҙмәттә лә күрмәнек. Бындай тормошта һикереп-һикереп эшләргә кәрәк ине лә, юҡ, бик һикереп китмәй хәҙерге бәғзе бер йәштәр. Етмәһә, ҡайһы береһе әйтә — имеш, коммунизмда бараһың да теләһә ниндәй күлдәк кейәһең. Мин әйтәм, юҡ товарищтар, коммунизм ул шутһыҙ булмаҫ. Унда ла эшләгәнеңә ҡарарҙар. Ҡалай көтөп ятмаҡсы булалар, ҡырын ятып ҡына икмәк үҫәме ул?..

Шакирьян бабай, үҙе һөйләгәндәргә үҙе лә ғәжәп итеп, кеткелдәп көлөп ҡуйҙы. Ғәжәп тә шул. Бер кешенең ғүмер юлында ғына күпме үҙгәреш! Ошо ерҙә тыуып, бөтә ғүмерен, көсөн, мөхәббәтен ошо ергә биргән был намыҫлы ҡарт игенсенең һүҙҙәренә бөтөн бер тарих һыйған бит?

— Эшләнем мин! — ти Шакирьян бабай, һәм уның был һүҙҙәрендә күпме ғорурлыҡ бар!..

— Бына бит, шөкөрәнә, әйтһәң, тау булып ята, — тип ул бойҙай өйөмөнә күрһәтә. — Бөгөн ямғыр яумаһа, әллә нисә тау булыр әле, иртәнге сәғәт алтыға урғандар бит кисә...

Будканан шул саҡ Сафин Йәғәфәр ағай килеп сыҡты. Ул — ырҙын табағының мөдире. Үҙе весовщик та, механик та, электрик та, агитатор ҙа. Ураҡ башында уҡ колхоз идараһы был тынғыһыҙ коммунисты үҙәк ырҙын табағына беркетеп ҡуйҙы.

Йәғәфәр ағайҙың йонсоған, бер аҙ һурылып киткән йөҙөнән эштең бик еңелдән булмағаны күренеп тора. Ләкин ул шат: үҙенә тапшырылған бурысты ул намыҫ менән, коммунистарса үтәп сыҡты.

— Бригадир ҡыр эшендә эшләй алмаған балалы 6—7 ҡатынды биреп ҡуйҙы ла, бына шулар менән һаман да эшләп

йөрөгән көнөбөҙ, — ти Йәғәфәр ағай. — Һүҙ әйтерлек түгел, яҡшы эшләнеләр. Бигерәк тә Сәлимә Садиҡйәнова, Тәлиғә Халиҡова, Йөҙөм, Миңнегөл, Бибинур Садиҡовалар тырышты. Ашлыҡ ҡыҙып, боҙолоп ятырлыҡ булманы. 7—8 комбайн урғанда ла, өлгөрөп торҙолар. Эш бик тығыҙ булып киткәндә, Өфөнән килгән эшсе ҡыҙҙар ярҙам итте.

Йәғәфәр ағай Өфө (АТК № 1222) автоколоннаһынан килгән шоферҙар: Мөнир Хәмәдиев, Иван Савельев, Миндеяр Килдейәровтарҙы ла маҡтап һөйләй.

— Уларҙың ярҙамы ҙур булды, маладис инде ул шуфирҙарға, — тип ҡуйҙы Шакирьян бабай ҙа.

Ғөмүмән, ырҙын табағында эштең бик яҡшы ойоштороланлығы күренеп тора. Иген киптергестәрҙән башҡа бөтә машиналар ҙа электр менән эшләй. Бөтә нәмәлә тәртип, ысын хужа ҡулы булғанын тояһың.

Күп тә үтмәй ырҙын табағында таяғына таянып:

— Йөкләмә үтәлгән бит, егеттәр! Арттырып үтәлгән хатта. 103 мең бот иген тапшырғанбыҙ, әй! — тип, колхоздың икенсе бер аҡһаҡалы Фәйзуллин Йосоп бабай ҙа килеп етте.

Боронғо ҡарт һалдаттар, ҡыуанышып, шаяра-көлә постарын алмаштырҙылар:

— Тәүәккәллек итһең, йөкләмә лә йөк нәмә түгел икән ул,— тиештеләр ҡарттар.

2. Йөкләмә — йөк нәмә түгел

— Эйе, өҫтән тау төшкән кеүек булды инде, — ти председатель Яруллин Барый ағай ҙа. — Пожалуй, тәмәкене лә ташларға тура килер хәҙер. Юҡһа, был уборка тип, бик ҡаты тарта башлағайным.

Йөҙ миллион бот Башҡортостан игене өсөн быйылғы тәбиғәт менән көрәш хатта кешеләрҙең тәбиғәтенә лә үҙгәреш индергән, күрәһең. Хатта Шакирьян бабайға тиклем тәмәке тарта башлаған:

— Ҡайҙа, улым, күстәнәсеңдән ауыҙ итәйек, — тип ултыра. Эйе, быйылғы ураҡта күптәрҙең йоҡоһо йоҡо, ашы аш түгел. Тәбиғәт әле үҙенекен итә, кешегә буйһоноп бөтмәй.

Әллә күктең төбө төштөмө? — тип комбайнерҙар ҙа, шоферҙар ҙа, агроном Степан Дмитриевич Милюков та, парторг Вәлиев Мөғәллим ағай ҙа, комсорг Рәүф Зарипов та, председатель

Барый аҕай ҙа — бөтәһе лә күккә ҡарай. Ләкин күктә — болот та болот, ямғыр ҙа ямғыр!.. Әгәр райком секретары Әнүәр Миһранов инде телефондан:

— Иртәгә яҡшы көн буласаҡ, егеттәр, — тип хәбәр итһә, бынан да шатлыҡлы хәбәр юҡ. Был инде тәүлектең 24 сәғәтен дә ҡайырып алырға әҙер булығыҙ, тигән һүҙ.

Һәм бөтәһе лә, атакаға ташланырға торғандай, быға әҙер тора: комбайндар төҙөк, майланған, көйләнгән. Яғылыҡ ташыусы Хәйретдинов Хыялетдин, Ниғмәтов Хөжжәт менән Воробьев Егор ҡарттар ҙа, комсомолец Халиҡов Рәис тә машиналарҙы яғылыҡһыҙ ултыртмаясаҡ. Комбайн-фәләп ватыла ҡалғанда, колхоздың Ғимранов Зәғәфуран, Сафин Имай, Сәфиғуллин Әҕҙәм кеүек оҫта тимерселәре бар.

Комбайндар бер ерҙә төркөмләп эшләй — был яҡтан да бик уңайлы. Шунлыҡтан, Франгиз Зиннуров, Иван Гусев, Павел Губин, Вәис Сәйфуллин, Зауыр Солтанов кеүек колхоздың уңған шоферҙары бер нисә комбайнды хеҙмәтләндереп, көндөҙ ырҙын табаҡтарына ашлыҡ ташыһалар, иртәле-кисле 30 километр алыҫлыҡтағы Кропачево элеваторына елдерәләр. Шулай итеп, колхоздың үҙ машиналары ла дәүләткә иген ташыуҙа яҡшы файҙаланыла, комбайнерҙар ҙа ер башында һыҙғырышып ултырмай.

Унан һуң һәр бер механизаторҙың үҙ эшенә яуаплы ҡарауы, эште еренә еткереп, намыҫ менән эшләүе алған йөкләмәне үтәүҙә хәл иткес роль уйнаны. Был тәңгәлдә бигерәк тә колхоздың Павел Милюков, Вәрис Ғибадуллин, Латифьян Хәсәнов, Фәрүәз Сәлихов, Рәүф Халиҡов, Ишхужа Баймурзин, Риф Янмурзин, Рәшит Әхмәтйәнов кеүек намыҫлы комбайнерҙары үҙ-үҙҙәрен аямай эшләй. Улар ямғырһыҙ ваҡыттың һәр сәғәтен файҙаланып ҡалырға тырыша. Аяҙ көндәрҙә һәр бер комбайнер 18—20-шәр гектарҙың игенен урып һуға.

«Урал» колхозының районда йөкләмәне, ә Салауат районының бөтә Төньяҡ-көнсығыш идаралығында планды беренсе булып үтәүендә был механизаторҙарҙың ҙур хеҙмәте бар. Оло йәштәге ҡарттарҙан алып бала-сағаға тиклем бөтә кеше тырышып эшләне.

Был — бер булһа, икенсенән, «Урал» колхозы районда ерҙе рациональ файҙалана белеүе, иген игеүҙең юғары культураһына эйә булыуы менән дә дан тотоп килә. «Урал» баҫыуҙарында ҡый үләндәрҙе күрмәҫһең, игенде бында гөлдәй итеп үҫтерәләр.

Ә түбән уңышлы культуралар һәм үлән сәсеү менән мауығыу «Урал» колхозында электән үк юҡ ине.

Шуның өсөн дә колхоз йылдың-йылы яҡшы, тороҡло уңыш алып килә. Мәҫәлән, быйыл 824 гектар арыш уртаса 19,7-шәр центнер бирҙе. Ә Малаяҙ менән Гусевка бригадаларында ул 25—30-ар центнерға барып баҫты. Шулай уҡ, йыл ауырға ҡарамаҫтан, 180 гектар борсаҡтан да арыу ғына — 17-шәр центнер уңыш алынды. Борсаҡты сабыуҙа колхозға район үҙәгенең хеҙмәтсәндәре бик ҙур ярҙам итте. Йыйып һуҡҡанда комбайнерҙар, көн асылғанын көтөп, борсаҡ төбөнән китмәй, «дежурҙа ултырҙылар». Шул тырышлыҡ менән колхоз дәүләткә алты мең боттан ашыу борсаҡ тапшырып, үҙенә лә бына тигән етерлек орлоҡ һалып ҡалдырҙы. Шулай уҡ бойҙай ҙа яҡшы уңыш бирә. 1311 гектар бойҙайҙың һәр гектарынан әлегә уртаса 12-шәр центнер уңыш алына. Хәҙер уның һуңғы гектарҙары өсөн алыш бара.

Бөтә был уңыштарҙа колхоздың арыу-талыуҙы белмәҫ, тынғыһыҙ, ныҡыш, ерҙе йәне-тәне менән, уның ысын хужаһы булып һөйгән агрономы Степан Дмитриевич Милюковтың хеҙмәтен дә күргә кәрәк, әлбиттә. Ул — ысын мәғәнәһендә ерҙә тәртип урынлаштырыусы агроном.

— Беҙҙең Степан Дмитриевич үҙ эшен яратып, намыҫ менән эшләй торған белгес ул, — ти председатель Барый ағай.

Председатель уның менән хаҡлы ғорурлана. Степан Дмитриевич уйлап табыусы, эҙләнеүсән, ғалим агроном да ул. Шакирьян бабай кеүек ҡарт игенселәрҙең ергә булған мөхәббәтен ул фән менән дә ҡуша белгән ижад кешеһе.

Ул уйлап сығарған загон урғысын файҙаланып ҡына ла колхоз 3600 бот игенде юғалтыуҙан һаҡлап алып ҡалған.

Бына шундай ер хужалары, бына шундай намыҫлы кешеләр булыу, колхоз идараһының партия һәм комсомол ойошмаларының эште дөрөҫ ойоштороуы, ерҙе, техниканы хужаларса файҙалана белеүе арҡаһында «Урал» колхозы үҙ йөкләмәһен беренсе булып үтәне лә инде.

— Әле эшләйһе эштәр бик күп, тынысланырға урын юҡ, — ти Степан Дмитриевич. — Тир түгеп үҫтерелгән бөтә игенде юғалтмай йыйып алырға, яҡшы сифатлы орлоҡ туплап, ерҙе таҙартып, туңға һөрөп бөтөрөргә, киләһе йыл өсөн хәстәрлек күргә, ҡышҡа әҙерләнергә кәрәк. Бөтәһе лә ал да гөл түгел әле...

Эйе, колхозда эш бөтмәй. Уны бөтә яңтан да етеш, ныҡ хужалыҡ итер өсөн, бик күпте эшләргә кәрәк әле. «Урал»дан да бейек маяҡтар бар. Уларға тиңләшһе бар. Ир намыҫы — ат бәҫе менән бер, ти бит. Тиңләшелер. Быға ышаныс ҙур.

Сөнки «Урал» колхозы аша үткән оло юл буйлап барғанда, бер рәткә теҙеп, ыҡсым итеп, тәҫемләп һалынған алтын эҫкерттәргә, ҡара бәрхәт кеүек күпертеп һөрөлгән ерҙәргә, күҙҙең яуын алып ятҡан келәм кеүек уттай йәшел ужым баҫыуҙарына, шул баҫыуҙарҙағы кешеләргә ҡарайһың да бөтә күңелдән ҡыуанаһың:

— Бына ҡайҙа, исмаһам, ерҙең ысын аҫабалары! Һынатмаҫ ул салауаттар! — тиһең.

1962 йыл,
«Совет Башҡортостаны»

Күтәрелгән сиҙәм

Урау булһа ла юл яҡшы, тигән боронғолар. Бик үк яҡшы булып етмәһә лә, Урал артылып, Силәбе, Магниттар аша үтеп, тап өс көн тигәндә — яңынан Башҡортостан еренә килеп төшәһең.

Ә Сибайҙан тағы ла илле саҡрымдан да ашыуыраҡ ерҙе бындай сатнап торған һыуыҡта, көрт йырып та юл ярып барырға кәрәк. Юлсыға янсыҡ та ауыр тип, толоп-быйма ла алмай сыҡһаң, юл йөрөү хәтәрерәк был яҡта!..

Күңелде тик бер генә нәмә йылытып тора. Ул да булһа — сиҙәм ер! Телдән төшмәй был һүҙ хәҙер. Ер түгел был — ә ниндәйҙер сер. Мин бына тап шул ергә, Башҡортостандың иң алдынғы — быйыл ике миллион ярым боттан да ашыу иген тапшырған Йылайыр совхозына барам.

Уң яҡтан күм-күк булып Ирәндек һуҙыла. Һулда — икһеҙ-сикһеҙ ҡар далаһы йәйелеп ята. Күҙ күреме еткән был ап-аҡ киңлектә ҡарға сумған эҫкерттәренән башҡа бер ни ҙә күрмәҫһең. Тик ҡояш нурына ялтырап, диңгеҙ тулҡындары кеүек алҡаланып ятҡан ҡар балаҫы ғына беҙ барған ыңғайға күҙҙе сағылдырып эйәреп килә. Осо-ҡырыйы юҡ был ерҙең! Күпме сиҙәм күтәрелгән!.. Иртә яҙҙан алып ҡара көҙгә тиклем эшләп арыған ер, ҡалын ҡар юрғанын ябынып, иҙерәп йоҡлай хәҙер, хәл йыя...

Тик кешеләр генә йоҡламай. Совхозға барып ингәндә ут алғайнылар инде. Һәр бер өйҙә электр балҡый. Урамда радио һөйләп тора. Йәштәр көләшә-һөйләшә клубҡа ашыға. Ҡайҙандыр гармун тауышы килә. Танауға яңы ғына бешкән икмәк еҫе килеп һуғыла. Бөтә йәнең-тәнең менән йылынып китҡән кеүек һеҙ. Күңелгә рәхәт.

Ҡайһы өйгә инергә тип торғанда, ҡапыл автомашиналар колоннаһы араһынан ишетелгән таныш тауышҡа һиҫкәнеп киттем. Мине өс егет уратып алды. Беренсе мәктәптәшем Салауат Монасипов булып сыҡты.

— Ниндәй ел ташланы былай?

— Ә һин нисек бында?

— Мин ни — уҡытам инде был совхозда... Бына әле ҡоҙа булышып йөрөйбеҙ.

— Нисек, өйләндеңме әллә?

— Юҡсы! Бына кейәү үҙе. Таныш булығыҙ — Яхия Яҡупов булыр...

Салауат быйыл ғына пединститутты тамамлап эшкә килгән икән. Әле генә бер мәктәптә уҡып йөрөгән башҡорт егете инде рус, украин, татар балаларына немец теле уҡыта! Йәйен сиҙәм совхозында төҙөүселәр бригадаһында эшләгән дә был яҡта уҡытырға тороп ҡалған. Ә Яхия совхоздың маҡтаулы тракторисы булып сыҡты. Тракторын ремонтлап бөткән дә кәләш йәрәшеп йөрөй. Килен кеше — Йылайыр мәктәбенең интернат тәрбиәсеһе Фәрихә Идрисова. Иҫке йылдың иҫтәлеге итеп яңы йыл алдынан яңы ғаилә ҡорорға булғандар. Күрәһең, был иҫке йылдың онотолмаҫ иҫтәлектәре бер сиҙәм күтәреүҙә генә түгел икән шул...

— Маҡтап килгәнһең икән, әйҙә, маҡтап та кит, —тигәндәй, егеттәр мине туйға саҡырҙылар. Шулай итеп, сиҙәм туйында булырға ла яҙған икән...

Туйға егет яғынан совхозға терәлеп кенә ултырған «Яңы тормош» колхозсыларын саҡырғандар. Былар Куйбышев өлкәһенән күсеп килгән Ырғыҙ буйы башҡорттары, тиҙҙән баҫылып сығасаҡ «Ырғыҙ» романын яҙыусы Һәҙиә Дәүләтшинаның туғандары, Рәшит Ниғмәтиҙең «Дауылдар тыуҙырған ғүмер» поэмаһында һүрәтләнгән геройҙарҙың яҡташтары. Яңы тормош ҡорған яҡташтар үҙҙәренең яҙыусы һәм шағирҙары, сиҙәм күтәргән Яхия кеүек уңған улдары менән ғорурланалар. Һәм хаҡлы ғорурланалар.

Йыйылып бөткән ҡунаҡтар тик бер кешене генә — баш ҡоҙаны ғына көтәләр: «Ҡоҙа эште боҙа бит». Был — Хәким ағай Байназаров, мәктәптең иң өлкән уҡытыусыһы, халыҡ-ара хәл тураһында Венгрия мәсьәләһе буйынса совхоз эшселәренә лекция уҡып, һуңлабыраҡ килеп инде. Тәүге һүҙ уныҡы, әлбиттә. Ул туйҙа ла быйылғы уңыштар тураһында бәләкәй генә бер лекция уҡып ташланы. Йәшкә инде оло ғына булһа ла, Хәким ағайҙа әле элекке комсомол ялҡыны һүнмәгән.

Мәжлес күркәм. Сиҙәм күтәргән кешеләрҙең күңелдәре лә көр. Йырҙы ла улар берҙәм күтәреп ебәрҙеләр...

— Халыҡ хәҙер мул йәшәй ҙә ул!..

— Иген аҡтарылып уңды быйыл, аллаға шөкөр!

— Бындай йылдың ғүмерҙә булғаны юҡ ине, — тип шаулаша ҡарттар...

Бының сере ниҙә һуң?

— Бының сереме — халыҡтың үҙендә, — ти совхоздың партия ойошмаһы секретары Андрей Родионович. — Егерменсе съезд ҡуҙғатып ебәрҙе халыҡты. Ә халыҡ ҡуҙғалғас, ер ҡуҙғалмай булмай...

Дөрөҫ әйтә иптәш Кузнецов. Ер кешене күтәрә, кеше ерҙе күтәрә. Мөғжизәләр эшләй халыҡ ҡулы.

Йылайырлылар ең һыҙғанып эш эшләнеләр быйыл. Көҙөн бөтә ер туңға һөрөп ҡалдырылғайны. Ҡыш буйы баҫыуҙарҙа трактор менән һөрөп ҡар тоттолар. Ә яҙ етеү менән мең кеше бер кешеләй булып үҙ ваҡытында сәсеүгә төштө. Ерҙе ашлауҙа самолеттар ярҙамға килде. Шулай итеп, ямғыр ерҙән сығып яуҙы, ә ерҙе күктән эшкәрттеләр. Яҡшы орлоҡтар яҡшы эшкәртелгән дымлы ергә төшөү менән үк шытып сығып, күкрәп үҫеп китте. Шул иген менән бергә яңы ғына институт бөтөрөп килгән агроном ҡыҙ Тамара Орехова үҙе лә үҫте.

— Эште яратып эшләһәң, эш һине лә ярата икән шул, —ти Тамара быйылғы эштәренең емештәре менән ғорурланып. — Мин ысын институтты тик бына шул совхозда ғына үттем...

Тамара кеүек кешеләрҙе үҫтереү иген игеүҙән байтаҡ ауырыраҡ һәм ҡатмарлыраҡ. Һәр бер кешенең үҙ тәбиғәте, үҙ донъяһы, үҙ холҡо бар. Һәр кешенең яҡшы һәм кире яҡтары бар. Кешегә ғәжәп ҙур бер иғтибар һәм һаҡлыҡ менән килә белергә, уның нәҡ ана шул яҡшы яҡтарын күрә белергә кәрәк. Ә насарҙы кем дә күрә уны! Орлоҡто аҙ ғына һелкетеп ҡараһаң да уның сүп-сарҙары өҫкә ҡалҡып сығырға ғына тора. Бына

ысын, тос орлоҡ — аҫтараҡ. Шундайҙарҙы табып алыу тураһында Андрей Родионовичҡа ла совхоздың тәжрибәле директоры Әғләм ағай Нәҡиевҡа ла байтаҡ төндәрҙе йоҡламай үткәрергә, уйланырға, эҙләнергә тура килде. Совхоздағы эш шарттарын үҙгәртеп ҡороу кәрәк ине. Ә унда элекке ғәҙәттәрҙе һаҡлап килеүсе «ҙур һаҡалдар» ҙа бар. Уларҙа авторитет та бәләкәй түгел. Һаҡалдарын улар совхоздың төрлө тармаҡтарына ла бик тәрән ебәргәндәр. Уларҙы йолҡоп алыу ҙур ихтыяр көсө талап итте.

— Мәҫәлән, шундай бер хәл килеп сыҡты, — тип һөйләй Андрей Родионович. — Сиҙәм совхозында үҙ аллы бүлексәләр кәрәкме, әллә бригадалар ғынамы? «Ҙур һаҡалдар» бригада яғында. Бындай система норма артынан ҡыуыуҙы килтереп сығара ине. Ә сифатҡа зыян килә. Ғәйепте лә бер кем үҙ өҫтөнә алырға теләмәй: бригадир — механикка, механик агрономға һылтана. Эшкә яуаплылыҡ етешмәй. Беҙ был «системаны» бөтөрҙөк. Бүлексәләр хәҙер үҙ аллы, һәм уның менән управляющий етәкселек итә. Был, яуаплылыҡты ныҡытып, эшкә яҡыныраҡ булыу мөмкинлеген бирҙе. Норма артынан ҡыуыу бөтөп, сифат та күтәрелде. Техникаға ла хужаларса ҡарай башланылар. Шулай итеп, эш тә ырап китте: управляющий ашыҡтыра, агроном сифатты һаҡлай, ә механик машиналарҙы ҡарай. Хәҙер эште артабан яҡшыртыу өсөн бүлексәләр менән етәкселек эшенә белгестәр ебәргә кәрәк. Был эш менән ҡыйын беҙҙә. Етмәһә, беҙҙең управляющийҙарҙы специалист итеп башҡа райондарға ебәрәләр ҙә ҡуялар. Һеҙ үҙегеҙ үҫтерерһегеҙ әле, тиҙәр совхоздар управлениеһынан...

— Унан һуң вуздарға ерҙе, ер эшен, ауыл хужалығын белгән йәштәрҙе алырға кәрәк. Юҡһа, ҡаланан килгән агроном кишерҙе сөгөлдөр менән бутамаҫ өсөн генә ул! — тип ҡулын һелтәп ҡуйҙы секретарь.

— Бик киҫкен әйтелһә лә, был һүҙҙәрҙә ҙур дөрөҫлөк бар. Сөнки Башҡортостан ауыл хужалығы институтына бик осраҡлы кешеләр ҙә килеп инә. Ә ауылда үҫеп, ауыл эшендә ҡайнаған йәштәрҙең яртыһы тиерлек институтҡа инә алмай, кире ҡайтып китә. Мәҫәлән, быйыл агрономия факультеты менән шулай булды. Был факультетҡа килгән йәштәр араһында хатта техникум бөтөп бер нисә йыл эшләгән агрономдар ҙа бар ине!

Ә бына совхозда эште белгән, юғары белемле специалистар етешмәй. Йылайыр совхозының бары Покровка бүлексәһендә генә бер специалист бар.

Совхозда әле «күтәрелмәгән сиҙәмдәр» ҙә күп. Был бигерәк тә малсылыҡ эшендә күҙгә бәрелеп тора. Уңыштарҙан баш әйләнеп тынысланмау өсөн был хаҡта әйтмәү мөмкин түгел. Совхоз хужалығының үҫеше бер яҡлы икәнлеген хатта малдар үҙҙәре үк әйтеп тора.

Бына һыйырҙарҙы Уртаҙымға һыу эсергә төшөрҙөләр. Улар араһында һөт бирә торған эре һыйырҙарҙы күреү бик ҡыйын. Бөтәһе лә тиерлек ғүмер-ғүмергә «һауһалар — бер аҙ һөт бирермен, һуйһалар — бер аҙ ит бирермен» тип кенә йөрөгән иҫәпкә бар, һанға юҡ малҡайҙар. Улар араһында, һауынсылар үҙҙәре әйткәнсә, елендәре лә күренмәгән кәзә-һыйырҙар ҙа, көйшәргә тештәре лә төшөп бөткән йөҙйәшәр ҡарт һыйырҙар ҙа бар.

— Шуларҙан ниндәй һөт алаһың инде! — ти управляющий апай. — Ә бит уларға ла план бирәләр... Шул планды үтәйем тип күҙең сыға. Һауһаң ине, исмаһам, һыйыр! Ә быларға бит ғүмерең генә әрәм!..

Ысынлап та — шул малдарҙы ҡарап күпме көс түгелә, күпме кеше эшләй, күпме эш хаҡы түләнә! Ә һөҙөмтәлә — совхоз тик быйыл ғына уларҙан миллион ярым һумға зыян күргән. Был тик иген менән генә ҡаплана. Әгәр ҙә шул зыян булмаһа, совхоздың бөтә тармаҡтан алған 18 миллион һумлыҡ килеменән саф көйөнсә генә 5 миллион аҡсаһы ҡалған булыр ине. Тимәк, хужалыҡты планлаштырыу планһыҙ йәки һуҡыр план менән алып барыла. Был хәлгә түҙеп тороу мөмкин түгел. Быныҡ иң юғары типтағы ауыл хужалығы менән — совхоз менән бер ниндәй ҙә уртаҡлығы юҡ. Малдарҙың тоҡомон яҡшыртыу эшенә ең һыҙғанып тотонорға кәрәк. Быныҡ өсөн совхоздың экономик мөмкинлеге бар.

— Һыйырҙың һөтө теләндә, ашатһаң, һөт бирә инде һыйыр, — ти һауынсы Асия Хәйбуллина. Ләкин совхоз етәкселәре был хәҡиҡәтте күреп етмәйҙәр әле. Мал аҙығы ташып ҡуйылмаған. Шунлыҡтан бөтә бүлексәләрҙә лә, бигерәк тә Күлтабан бүлексәһендә, мал аҙығына өҙөкләктәр була. Малдарға тамыраҙыҡтар бөтөнләй әҙәрләнмәгән. Унан һуң мал торлаҡтарына бер ниндәй механизаторҙың да ҡулы теймәгән. Бөтә эш ҡул көсө менән эшләнә. Һауынсылар хатта силосты ла итәктәренә һалып ташыйҙар... Совхоз механизаторҙары улар алдында бик-

бик бурыслы. Яңы йылда былай боронғоса эшләү бөтөр тип ышанаһы килә.

Сөнки йылайырлылар ошо үткән йылда үҙҙәренең ниндәй мөғжизәләр тыуҙырырға булдыҡлы икәнлектәрен күрһәттеләр инде.

Быйыл да һынатмаҫтар улар!

Совхоз менән хушлашҡанда, уның сиҙәм батырҙарын Яңы йыл менән ҡотлап, уларҙың уңышына ҡыуанып, етешһеҙлегенә көйөнөп, киләһе йылдарҙа Йылайырҙы бөтә яҡтан да етешле, юғары культуралы итеп, баҡсалар эсендә ултырған яңы мәктәбе, яңы стадион һәм яңы өйҙәре булған совхоз итеп күрәһе килә.

Был — халыҡтың үҙ теләге, үҙ хыялы һәм ул баҫҡанда ут сығарып эшләй ҙә белә, мең-мең йылдар буйы йыйырсыҡланып ятҡан сиҙәмдәр ҙә күтәрә. Сөнки эш өҫтөндә кешеләр үҙҙәре күтәрелә!

Баймаҡ районы

Яҡтылыҡ

(Очерк)

Бөтәһе лә бала саҡтан башлана: яҡшыһы ла, яманы ла. Тик балалыҡ үҙе, бөтәһенән элек, яҡтылыҡҡа, яҡшылыҡҡа ынтылыусан. Кеше, үҙенең йәйғор төҫлө сағыу балалыҡ иленә ҡайтып, ниндәйҙер мөғжизәләр, яңы асыштар яһарға хыялланыуҙарын хәтерләгәндә, үҙе лә һиҙмәҫтән, шағирға әйләнә. Ә күңелендә ошо ҡабатланмаҫ балалыҡ хистәрен ғүмергә һаҡлай алған кеше, бер генә юл шиғыр яҙмаған хәлдә лә, һәр саҡ шағир булып ҡала. Ундайҙар менән йәшәүе лә рәхәт, эшләүе лә күңелле, хатта танышып-һөйләшеп китеүе лә еңел...

Бына шундай йөҙө-күңеле яҡты кешеләрҙең береһе ул. Исеме лә есеменә тура килеп тора бит әле: Светлана! Сөндөковтар ғаиләһендә был яҡтылыҡ донъяға килгәс тә, Фатима апай менән Ғилман ағай, ҡыҙҙарының яҡты киләсәген юрап, уға шундай замана исемен ҡушҡандыр ҙа инде.

Тик Ғилман ағайға ҡыҙының үҫеп етеп, уҡып, ҙур ғалимә булып китеүен күрергә яҙманы. Ошо яҡты киләсәк, ил именлеге, халыҡ бәхете өсөн ғәзиз ғүмерен биреп, бик күптәребеҙҙең атайҙары һымаҡ, ул да Бөйөк Ватан һуғышынан әйләнеп ҡайта алманы. Атаһы яуға киткәндә, Светланаға әле биш йәш тә

тулмағайны. Уны ул күберәк һүрәттәре буйынса ғына төҫмөрләй. Ләкин Фатима апай ҡыҙын атаһының яҡты иҫтәлегенә тоғро, кешеләргә игелекле, алсаҡ күңелле итеп үҫтерҙе, нисек тә уҡытырға тырышты.

Света үҙе лә бәләкәйҙән үк яҡтылыҡҡа, белемгә ынтылды, бөтә фәндәрҙән дә яҡшы уҡыны, һәр саҡ йәмәғәт эштәрендә ҡатнашып йөрөнө. Мәктәптә бер ниндәй кисәләр ҙә уның ҡатнашлығынан башҡа үтмәй торғайны. Әҙәбиәт һәм сәнғәт менән дә, теүәл фәндәр менән дә ул берҙәй мауыҡты.

Фатима апай ҡыҙын, моғайын, үҙ юлынан китер, үҙенә алмаш врач булыр, тип уйлағайны. Ләкин ҡыҙҙың үҙ хыялы, бөтә күңелен биләгән үҙ донъяһы бар ине инде. Мәктәптә уҡығанда уҡ уны «Фән һәм фән өсөн ғазап сиккән кешеләр» тигән китап тетрәтте. Ә боронғо рим шағиры Кар Лукрецийҙың атомдар ҡоролошо тураһында яҙған «Есемдәр тәбиғәте» тигән ҙур поэма-трактаты уны тылсымлы химия донъяһына алып инде, һәм ул «Гүзәл кешеләрҙең тормошо» серияһында сыҡҡан Ломоносов, Пастер, Менделеев һәм башҡа күренекле ғалимдар хаҡындағы китаптарҙы йотлоғоп уҡырға тотондо. Үҙенең иң яратҡан уҡытыусыһы Дора Ароновна Ройтр Светаның, химлабораториянан сыҡмай, төрлө реакциялар, дәрестән тыш тәжрибәләр менән мауығыуын күреп:

— Беләһеңме, Света, һин мотлаҡ химик буласаҡһың. Ә Башҡортостан — оло химия республикаһы. Шуның өсөн һиңә Зинин, Клаус, Бутлеров кеүек ғалимдары менән даны сыҡҡан Ҡазанда уҡып ҡайтырға кәрәк, — тип, уға Ҡазан университеты нигеҙендә асылған химия-технология институтына китергә кәңәш бирә.

Өфөнөң 12-се (хәҙерге 62-се) мәктәбен тамамлау менән, Светлана Сөндөкова ошо институттың технологик факультетына уҡырға инә һәм бәләкәйҙән үк хыялланған тылсым донъяһына сума.

— Иң һағынып иҫкә ала торған саҡ бит ул студент йылдары! — тип хәтерләй ул был йылдарҙы. Рус органик химияһының бишеге булған Ҡазан химия мәктәбенең данлы традицияларын дауам иткән күренекле ғалимдарҙың, бигерәк тә профессор Г. Х. Камай лекцияларын тыңлау уға үҙе бер ғүмер була. Профессор Камай уға, институтты бөткәс, аспирантураға ҡалырға тәҡдим итә. Ләкин үҙ һүҙле, үҙ көсөн бөтә нәмәлә лә һынап ҡарарға яратҡан, ут бөрсәһе һымаҡ теремек, ныҡышмалы, бөтмәҫ-төкәнмәҫ ғәйрәт йөрөткән ҡыҙ башта үҙ белемен практик эштә һынап ҡарарға

теләй һәм, 1959 йылда Өфөгә ҡайтып, ике йыл синтезспирт заводында смена начальнигы булып эшләй. Унан 1964—1967 йылдарҙа Башнефтехим производствоһы ғилми-тикшеренеү институтында аспирантурала уҡып, шунда уҡ катализаторҙар бүлегенә фәнни эшкә ҡалдырыла.

— Ә ниндәй темаға диссертация яҡланығыҙ һуң? — тип һорағас, Светлана Ғилмановна көлөп ебәрҙе:

— Хәҙер тулыһынса үҙем дә хәтерләмәйем инде. Теленде һындырырлыҡ исем.

— Ә шулай ҙа?

— Улайһа русса ғына әйтәйем инде: «Влияние металлов на коксообразование при каталитическом крекинге и регенерацию алюмоселикатных катализаторов». Хәтәрме?

— Хәтәр икән шул. Ысынлап та тел һындырырлыҡ!

Ләкин уның ҡарауы диссертацияның эшкә файҙаһы ла хәтәр икән шул: ундағы тәҡдимдәрҙе Өфө нефть эшкәртеү заводында ҡуллана башлағас, улар 600 мең һумлыҡ экономия биргән!

— Әлбиттә, был бер минең эшем генә түгел, бөтә завод эшселәренең, инженер-технологтарҙың ҡаҙанышы. Бигерәк тә мин үҙемдең етәкселәрем Ричард Иванович Черкасовҡа (ана уның портреты, аварияға эләгеп һәләк булды), унан һуң Рәфғәт Мәжитович Мәсәғутовҡа бурыслы. Хәҙер ул — институттың директоры, техник фәндәр докторы. Әле лә коллективтың ярҙамы ҙур миңә, — тип Светлана Ғилмановна үҙ коллегаларының ғилми эштәре хаҡында ғорурланып һөйләй.

Эйе, институт ғалимдары ҙур ижади тормош менән йәшәй. Химия промышленосы алдына партиябыҙҙың XXV съезы ҡуйған бурыстар, «химик реакцияларҙы байтаҡҡа тиҙләтерҙәй юғары эффектлы каталитик системалы яңы химик процестар булдырырға, күпселектә йомоҡ циклдарҙы файҙалана торған ғилми технология нигеҙҙәрен эшләргә» тигән күрһәтмә туранан-тура ошо институтҡа ҡағыла.

Мәктәп химияһынан белеүебеҙсә, катализатор реакцияларҙы тиҙләтеүсе тигән һүҙ. Беҙҙең хәҙерге тиҙлек заманында бөтә эштә лә ошондай тиҙләткестәр кәрәк. Бөйөк баҡсасы әйткәнсә, беҙҙең бурыс — тәбиғәттән шәфҡәт көтмәй, унан бөтә нәмәне ҡайырып алыу бит. Светлана Ғилмановнаның ғилми эҙләнеүҙәре бына ошо мәсьәләне хәл итеүгә арналған да инде. Уның ҡатнашлығында никель катализаторын эҙерләү технологияһы камиллаштырылып, Өфө нефть эшкәртеү заводында бер йыл

инде хәҙер ошо технология ҡулланыла. Ново-Куйбышев нефтехимкомбинатында ла, Стәрлетамаҡ синтетик каучук заводында ла ҡулланалар уны.

Ә был яңылыҡ нимә бирә һуң?

Был яңылыҡ хеҙмәт етештереүсәнлеген өс мәртәбәгә тиерлек күтәргән, продукцияның сифаты ла яҡшыра төшкән. Элекке ике операция урынына хәҙер бер генә операция башҡарыла.

Һеҙ магазиндан алған маргаринда ла Светлананың ҡыҫылышы бар. Эйе, эйе, һәр бер хужабикә ҡулланған был маргаринды ул тәҡдим иткән никель катализаторы ярҙамында алалар бит. Был катализатор, элеккеһенә ҡарағанда, активыраҡ та, оҙағыраҡ та ҡулланыла. Уны хәҙер Советтар Союзының 15 ҡалаһындағы төрлө май заводтарында — Мәскәүҙә, Ленинградта, Куйбышевта, Свердловскийҙа, Гомельда, Тбилисиҙа, Хабаровскийҙа һәм башҡа урындарҙа файҙаланалар.

Светлана Ғилмановна мине институт директоры Рәфғәт Мәжитовичҡа алып ингәс, ул коллективтың эше тураһында ентекләберәк һөйләп бирҙе. Әле улар тағы ла активыраҡ, эффектлыраҡ катализатор алыу өҫтөндә эшләйҙәр икән. Был баҡыр-хром-бари катализаторы аҙыҡ промышленносында — төрлө ҡушылмалары аҙыраҡ булған майҙар, нефть промышленносында синтетик каучук алыуҙа ҡулланыласаҡ.

Әлегә төрлө эске яныу двигателдәренә киткән яғыулыҡтар составында миркаптан тигән ҡатнашма бар икән. Бына шуны мөмкин тиклем кәметерҙәй яңы катализатор әҙерләйҙәр. Өфө нефть эшкәртеү заводында нефтте парафиндан таҙартыу буйынса ла, синтезспирт заводында фенол-ацетон яһауҙа ла институт ҙур эш алып бара. Завод хәҙер фенолды отлично билдәһе менән генә сығара.

Бөтә яңы технологик процестарҙы әҙерләүҙә институт төрлө завод коллективтары менән тығыҙ бәйләнештә эшләй. Туғыҙынсы бишйыллыҡта был бәйләнешкә ныҡлы нигеҙ һалынһа, унынсы бишйыллыҡта инде ул тағы ла нығый төшәсәк. Яңы технологик процестарҙы производствоға индереү бер һум тотоноу иҫәбенә дүрт һумдан артыраҡ экономик эффект бирә. Бөгөнгө көндә институтта 36 фән кандидаты бар. Светлана Ғилмановна бына шуларҙың береһе генә түгел, ә ошо ҙур коллективтың етәксеһе лә. Уны былтыр көҙ институт партия ойошмаһының секретары итеп һайлағандар. Ул үҙе лә хәҙер институт тормошоноң тиҙләткесе — катализаторы тиергә була.

... Беҙ яҡты, ҙур лабораторияға инәбеҙ. Был үҙе бер бәләкәй генә завод. Бында ғәҙәти көнбағыш майынан әле әйткән кизигурлы никель катализаторы ярҙамында юғары сифатлы маргарин алыу реакцияһы бара. Эсәк һымаҡ ҡырҡа бөгөрләнгән ҡыуыу аппараттары. Температура — 400°. Шунан арттырырға ла, кәметергә лә ярамай. Бөтә был заводтың эшенә ике лаборант ҡыҙ күҙәтеү алып бара.

Светлана Ғилмановна был реакцияның формулаһын яҙып күрһәтә. Химиянан алыҫ кешегә был, әлбиттә, һаҡалтай кәзәнең афиша уҡып тороуы менән бер!.. Шулай ҙа йөҙөңә белдекле ҡиәфәт сығарып, ҡараған булаһың. Водород тигән һүҙҙе ишетеп, «шартлап китһә, көлөң күккә оса инде», тигән уй тәнде сымырҙатып ҡуя... Ләкин шөрләүең бушҡа: бында иң тыныс хеҙмәт кешеләре эшләй. Ни бары һәр хужабикә табаға һалып шыжлата торған маргарин яһайҙар! Шулай ҙа уның да үҙ теле бар икән. Светлана Ғилмановна үҙенең лаборант ҡыҙҙары Инна Кузнецова, Наташа Клименко менән дә, бүлек мөдире Борис Федорович Морозов менән дә ошо телдә һөйләшә. Миңә ҡалһа, ул бер сихыр, магия теле кеүек...

Һәр бер яңылыҡ производствоға индерелгәнсе әллә күпме көндәр, айҙар, хатта йылдар буйы иң элек бына ошо сырмалсыҡ эсәктәргә, пробирка һәм колбаларҙа ентекләп тикшерелә, әллә күпме формулалар яҙыла, әллә күпме иҫәпләүҙәр яһала. Күпме тырышлыҡ, түҙем һәм мөхәббәт кәрәк бының өсөн. Светлана Ғилмановна бына шундай үҙ эшенең шағиры булған ғалимә лә инде. Һәр кем уны маҡтап, хөрмәтләп телгә ала.

— Ут!..

— Ғәйрәтле!

— Тынғыһыҙ!

— Кеше йәнле, кешелекле!..— тиҙәр уның хаҡында.

Бөтәһенә лә өлгөрә ул: театрға ла, концертҡа ла, китап уҡырға ла; улы Рөстәм менән спорт хаҡында һөйләшергә лә... Рөстәм инде VIII класта уҡый. Йөҙөү буйынса республика чемпионы. Ә атаһы Владимир Виниаминович Тихановский — элекке хәрби летчик — хәҙер Өфө аэропортында штурман булып эшләй. Ул да йәмәғәт эшмәкәре — цехком председателе. Бәлки, уларҙы ошо тынғыһыҙлыҡ, тиҙлек ҡауыштырғандыр ҙа. Ул Татарстандың Аҡтаныш районында тыуып, Минзәлә балалар йортонда тәрбиәләнеп үҫкән. Ә яҙмыш уны башҡорт кейәүе итеп ҡуйған.

— Беҙҙең Тихановскийҙар ғаиләһе шундай интернационал инде, — ти Светлана Ғилмановна — ул минән телде яҡшыраҡ белә. Башҡорт-татар йырҙарын яратып йырлай. Миңә лә хәҙер, олоғайған һайын, туған тел яҡыныраҡ була бара. Әсәйем менән туйғансы һөйләшеп алабыҙ. Бигерәк тә миңә үҙебеҙҙең башҡорт театры оҡшай. Тик шуныһы йәл: алыҫыраҡ булғас, Черниковканан бик йыш йөрөп булмай. Ҡала уртаһына һалманылар бит шуны...

— Ә тағы нәмә яратаһығыҙ? — тигәс, уның ҙур һоро күҙҙәре сабыйҙарса балҡып китте.

— «Тәлаз» ҡушаматлы этебеҙ бар беҙҙең! Бына ҡайҙа ғалим, исмаһам! Торғаны бер философ инде. Тик һөйләшмәй генә. Күҙҙәре мөлдөрәп кенә тора. Хәҙер берәй афоризм әйтеп һалыр һымаҡ. Уның менән баҡсаға сығып, ял итеп йөрөүе үҙе бер тамаша. Ғөмүмән, тәбиғәттә яратам мин.

— Ә яҙыусыларҙан кемде яратаһығыҙ?

Шунда ул китап кәштәһенә күҙ һирпеп алды. Унда Шолоховтың 2-се томы ята ине. Яңынан уҡый, күрәһең.

— Яҙыусыларым күп минең. Әле 200 һумлыҡ китапҡа яҙылдым. Яңыраҡ Георгий Марковтың «Себер» трилогияһын уҡып сыҡтым. Бик оҡшаны. Унан Виль Липатов оҡшай. Ләкин мине иң ғәжәпләндергәне — шиғырҙар. Нисек яҙалар икән шулай? Мин, исмаһам, берәй юл ғына яҙһам икән!..

— Ә беҙҙең журнал уҡыусыларға, бигерәк тә унынсы класты бөтөрөүсе ҡыҙҙарға ниндәй теләк әйтер инегеҙ?

Светлана Ғилмановна, етдиләнеп, бер аҙ уйлап алғас, былай тине:

— Нимә әйтер инем? Профессия һайлағанда, тик үҙҙәре яратҡан һөнәрҙе генә һайлаһындар ине. Ғүмер буйы уға тоғро ҡалырлыҡ булһын. Минең, мәҫәлән, үҙ эшем — иң ҙур бәхетем. Өйҙә мин оҙаҡ ултыра алмайым. Ялҡа башлайым. Тиҙерәк эшкә, институтҡа йүгерәм. Беҙҙең коллектив бик яҡшы. Унан йәмәғәт эшен дә артыҡ йөк итеп күрергә ярамай. Унһыҙ тормош барыбер тулы булмаҫ ине. Тағы бер теләгем бар: беҙҙең ҡыҙҙар тормош юлында, бигерәк тә фәнгә ынтылғанда ҡыйыуыраҡ булһындар. Юҡһа, беҙҙең халыҡта ниндәйҙер тартыныу бар. Шуның арҡаһында бик күп таланттар юғалып ҡала. Яратаһың икән — ҡыйыу бул!

Әйе, был һүҙҙәрҙә ҙур хаҡлыҡ бар. Был һүҙҙәр ысын күңелдән әйтелгән, замандашымдың кешелек яҡтылығы балҡып

торған һүҙҙәр бит. Күрәһең, һәр кем уның менән һөйләшеүҙән күңелендә йылы бер яҡтылыҡ алып китәлер.

Институттағы утыҙ кешенән, ә Өфөләге меңәрләгән кешеләрҙән Советтар Союзы гражданины тигән ғорур исемде раҫлаусы ураҡ-сүкешле яңы паспорттың иң башлап уға бирелеүе лә тикмәгә түгелдер. Ул бит киләсәккә ашыға, башҡаларҙы ла ашыҡтыра!..

13 май 1976 йыл

Бөрйән юлдары буйлап

(Юл яҙмалары)

I. Мөғжизәләр иле

Бөрйән...

Бөрйәнгә барып, Бөрйәнде күреп ҡайтҡан кеше үҙ тәьсирҙәрен бер һүҙ менән генә әйтә алыр инеме икән?

Юҡтыр, моғайын!..

Әммә бер ауыҙ һүҙ әйтмәй ҙә булдыра алмаҫ ине.

Үҙ ғүмерендә бер генә шиғыр юлы яҙмаған кешенең дә бында шиғыр яҙғыһы, бер генә һүрәт төшөрмәгән кешенең дә рәссам булғыһы, бер генә моңо булмаған кешенең дә йырлап ебәргеһе килер ине.

Беҙ әллә ҡайҙарҙағы Ҡафтау арттарына, әллә ҡайҙарҙағы Ҡырым, Балтик буйҙарына барып, матурлыҡ эҙләйбеҙ; төрлө музейҙарға инеп, ауыҙ асып йөрөйбөҙ; төрлө сиркәү-соборҙарҙың хор һәм орган моңдарына иҫебеҙ китә.

Ә, баҡһаң, ул матурлыҡ, ул һүрәттәр, ул моңдар үҙебеҙҙең аяҡ аҫтында ғына, үҙ Башҡортостанының ҡуйынында ғына ятҡан, самолет менән «һә» тигәнсе барып төшөрлөк Бөрйән илендә генә икән...

Эйе, матурлыҡ күрәйем тиһәгеҙ, Бөрйәнгә барығыҙ, дуҫтар! Донъялағы иң ҙур тулҡындарҙы күреп һоҡланырға теләһәгеҙ, бер ҙә әллә ҡайҙа, ете тау артындағы диңгеҙ ярҙарына путевка юллап, аҡса туҙҙырып, ғүмер уҙҙырып йөрөйһө юҡ — тотоғоҙ ҙа тулҡын-тулҡын булып, береһенә-береһе артылып ятҡан армыт-армыт Бөрйән тауҙарына, уның Мәсемхан, Атайсал, Ҡурыуҙы, Ыласынташ түбәләренә менегеҙ — күҙ алдығыҙҙа күк

монар ҡаплаған мөһабәт Урал ҡалҡыр; иң ҡеүәтле тулҡын шауын ишетәһегеҙ килһә, һырғай шыршы, ҡарағай, ҡарағас урмандарының шомло тауыш сығарып, диңгеҙҙән дә хәтәрерәк геүләгәнен ишетерһегеҙ; ебәк кеүек йомшаҡ, таң ысығы һымаҡ саф һыу менән ҡойоноп, алтын төҫлө ҡомда ятайым тиһәгеҙ, рәхим итегеҙ, ҡолонсағын көмөш биләү менән биләгән наҙлы әсә шикелле, Урал итәктәрен уратып-уратып аҡҡан тилбер Ағиҙел алҡаланып ятыр. Ағиҙелдең бында һис бер мал-фәләнгә, бысраҡ-маҙарға ҡатышмаған, иркә ҡолон һымаҡ уйнаҡлап-борғалап аҡҡан, быяла ише үтә күренеп ятҡан тәңгәле. Уға берәй уҫал уй уйлап, яман ниәт менән килмәһәгеҙ (ә бит уға төрлө шартлатҡыстар тейәп килеүселәр ҙә бар!), ул һеҙгә ашарға — балығын, эсергә — тәмле һыуын, һуларға — ҡымыҙҙай иҫерткес, хуш еҫле һауаһын, ҡуналҡаға — ямғыр үтмәҫ таллы-тирәкле йәшел сатырын, аҫҡа түшәргә — билдән үҫкән бүтәгәләй үләнен, ябынырға — һаныҡ йондоҙ менән ҡайылған күм-күк юрғанын бирер.

Ә инде емеш-еләгенән, шифалы үлән-көпшәләренән ауыҙ итәйем тиһәгеҙ, таныҡығың ҡанғанса аша әйҙә! Бында улар өсөн аҡса һорамайҙар, йомарт тәбиғәт көллөһөн дә гөлдәй итеп үҫтерә: арба юлына эйелеп, еләген өҙ; шишмә буйҙарындағы шырлыҡтарға инеп, ҡарағатын тир; үрелеп, муйылын һыпыр; күләгәлә ятһаң — бөрлөгәнен, бил яҙырға торһаң — ҡурай еләген һоғон; күнеленә ятһа — балтырғаны, монар көпшәһе менән һыйлан; сөсө булып китһә, әсе ҡуҙғалағын, йыуаһын, ҡымыҙлығын өҙөп ҡап!.. Барыһы ла бар бында!

Һунар ҡомарың ҡуҙғалһа, әйҙә, миҙгелен белеп кенә, ҡомһоҙланмай, тәбиғәттең дуҫы булып, һунарға сық, — ниндәй генә ҡош-ҡортҡа, йәнлектәргә ылыҡмаҫһың бында! — исемдәрен генә һанап китһәң дә, тотош бер һүҙлек төҙөргә мөмкин. Һунарсы хикәйәләрен тыңларға әүәҫ булһаң, айыу менән көрмәкләшеп һуғышҡан һунарсылар ҙа осрай (улар хаҡында һүҙ алдараҡ булыр әле).

Әгәр ҙә инде һин ысын мөғжизә күргең теләһәң, туп-тура Бөрйәнгә ос! Мысыр пирамидаларын, аҫылмалы Вавилон баҡсаларын, Эфестағы Артемида храмын, Зевс статуяһын, Галикарнасс кәшәнәһен, Родос утрауы Колосын һәм Александрия маяғын күргең өлгөрөрһөң әле. Улар хаҡында меңмең китаптар яҙылған. Донъялағы бына ошо ете мөғжизәгә әле яңы килеп өҫтәлгән һигеҙенсе мөғжизә ул — Бөрйәндәге

Шүлгәнташ мәмерйәһе. Күренекле рус шағиры Леонид Мартынов тәү башлап яҙған «Башҡорт мәмерйәһе» тигән шиғыр нәҡ шул Шүлгәнташ мәмерйәһе тураһында инде. Яңы ғына ике телдә — урыҫ һәм француз телдәрендә — баҫылып сыҡҡан О. Н. Бадерҙың «Каповая пещера» тигән китабы ла бөтә донъя ғалимдарының, сәнғәт белгестәренең иғтибарын яулап алған ошо мөғжизә хаҡында һөйләй бит. Шүлгәнташ мәмерйәһендәге тәүтормош кешеләре яһаған боронғо януар — мамонт, носорог, ҡыраҒай ат һүрәттәре хаҡында донъя ғалимдары пыр туҙҙырып бәхәс алып барған саҡта, ус төбөндә ятҡан ошо мәмерйәгә инеп, ундағы серле һүрәттәрҙе үҙ күҙҙәрең менән күрмәйенсә, ҡалай түҙеп ятмаҡ кәрәк?

Дөрөҫөн генә әйткәндә, Шүлгәнташ мәмерйәһенә инеп сыҡмай тороп, йәш кешегә йәш тип әйтергә лә, ә ололарға — пенсияға китергә лә ярамайҙыр. Ә инде был донъянан уны күрмәй китеүең үкенес кенә түгел, гонаһтыр...

Юҡ, был һис тә, Бөрйәнгә әҙәбиәт аҙналығына барып, Шүлгәнташ мәмерйәһенең тайҒаҡ һуҡмаҡтарында имгәклән, шыуышып йөрөп, мәҒәрә төпкөлөндә ятҡан күлдең һыуын уртлап сыҡҡан алты яҙыусының — Кәтибә Кинйәбулатова менән Фәрит Иҫәнғоловтың, Муса Ғәли менән Рафаэль Сафиндың йәки Әнүр Вахитов менән Рәми Ғариповтарҙың — шаштырыуы түгел, Бөрйән ҡыҙҙары бешкән ҡымыҙҙы эсеп, ҡыҙып китеүҙәренән дә түгел, шағир халҡының фантазия-гипербола яратыуынан да түгел.

Улай тиһәгеҙ, беҙҙең менән бергә бик айыҡ аҡыллы кеше, хатта поэзияға ҡапма-ҡаршы торған иҫәп-хисапты, теүәллекте яратҡан эштә эшләүсе — Башҡорт АССР-ының финанс министры урынбаҫары Латип ағай Бикбулатов та мәмерйәгә инеп сыҡты.

Сәстәре инде Мәсемтау ҡылғандары һымаҡ ағарған, таш ҡыуыштың ҡайһы бер тишектәренә ҡыйыныраҡ һыя торған олпат кәүҙәле был оло йәштәрҙәге кеше лә, йөрәге ауырыу булыуға ҡарамаҫтан, мәмерйәнән алтын тирәсле күҙлек кейгән етди финанс эшмәкәре булып түгел, ә һоҡланыуҙан ауыҙы ҡолағына етеп йылмайған шағир йәки күҙҙәрендә Шүлгән күленең саф зәңгәрлеге емелдәгән бер бала булып килеп сыҡты. Әйтерһең, ул ат башындай алтын тапҡан!.. Аҙаҡ, төнгә ҡалып, Кейекбай ауылында ҡунырға туҡталғас, ул хатта ҡымыҙ-фәлән эсмәйенсә лә, күңелендә йәшлек хәтирәләре булып ҡалған беҙ, шағирҙар, белмәгән шиғырҙарҙы уҡып ебәрҙе...

Бына ниндәй бит ул — Бөрйән мөғжизәһе — хатта кешенең министрлығын да оноттора!

Ә Бөрйәндең иң оло хазинаһы — ошо иҫ киткес тәбиғәт ҡосағында йәшәп, тәбиғәт менән бергә ҡушылып үҫкән шағир күңелле, сәсән телле, йыр-моң һөйөүсе, дәртле халҡылыр, моғайын. Сөнки бындай тәбиғәт ҡосағында йәшәп, шағир булмай булмайҙыр.

Матурлыҡ ғәрәптең сүлендә түгел, күңелендә, тиһәләр ҙә, матурлыҡты, талантты, ижад ҡеүәһен тәбиғәттән айырып алып булмаҫ. Һәр фантазияның, хатта иң ҡыйыу хыялдың да материаль нигеҙе бар.

Бай тәбиғәт серҙәрен асырға, үҙеңдең тирә-йүнеңдәге донъяны танып-белергә, аңларға, аңлатырға, уны үҙгәштерергә тырышыу теләге тәүтормош кешеһендә үк ижад фантазияһын уятҡан, уның ҡулына тылсымлы буяу тотторған һәм таш ҡыуыш ҡабырғаларына ул замандарҙа йәшәгән мамонт, ҡырағай ат һүрәттәрен төшөрөргә мәжбүр иткән. Кешенең һүҙ ҡеүәһе, һүҙ көсөнә изге ышанысы быуаттар буйынса төрлө мифтар, әкиәттәр, легендалар тыуҙырған, һәр халыҡтың бөйөк ижад ҡомартҡылары булған героик эпостарҙы барлыҡҡа килтергән.

Тимәк, сәнғәт һәм әҙәбиәт борон-борондан кешенең айырылғыһыҙ рухи юлдашы булған. Мәмерйәләге яҫы таштарға төшөрөлгән ҡырағай ат һүрәте менән башҡорт халыҡ фантазияһында ошо «кәрпек үтә йылмайған уҫал үгеҙҙәй һөҙөлөп, ҡамыш үтә ҡараған» Шүлгән күлен ярып сыҡҡан «Аҡбуҙат» ошо хаҡта һөйләй түгелме?

«Алтын-көмөш эйәрле, болғар тартҡы, айыллы, туҡымдары ынйылы, тибенгеһе сәмсәле, болан тире таралғы, өҙәңгеһе көмөштән, эйәр ҡашы алтындан, семәрләнгән аҡыҡтан; йылан ҡамсы ҡашында, ҡанъяғала ҡуржыны, ҡырпыуҙары сәхтиән; күмелдерек түшендә, арт һанында ҡойошҡан, ебәк сылбыр нуҡталы, ҡуш ауыҙлыҡ йүгәнле, теҙгенен ҡашҡа шаҡарған; ҡырас яллы, төк сәсә, суртан һыртлы, тар бөйөр, ҡубаға һебә, ҡуян бот, текә тояҡ, ас яңаҡ, ҡамыш ҡолаҡ, киң танау, ҡарсыға түш, баҡыр күҙ, әтәс муйын, ҡуш урай, суңҡа эйәк, ҡымты ирен Аҡбуҙ толпар янында»... «кәңәш бирәп егеткә, тап әҙәмдәй һүҙ һөйләй»...

Бына ниндәй бит ул әүлиә «Аҡбуҙат»!..

Башҡорт халҡының донъя мәҙәниәте мираҫына инерҙәй эпик ҡомартҡылары булған «Урал батыр», халҡыбыҙҙың мәңгелек

иреккә ынтылған ҡанатлы күңелен символлаштырған ошо «Аҡбуҙат» һәм был иреккә барыу юлында башҡорт ырыуҙарын бер ҡорға тупланырға, халыҡ булып ойошорға саҡырған «Күҫәкбей» эпостары ла бына ошо ерҙә — Урал, Ағиҙел, Мәсемтау, Шүлгән күле, Атайсал, Ҡурыуҙы тауҙары, Бапсаҡ ҡәбере менән сорналып тыуған бит. Был хаҡта алда ентекләберәк һөйләрбеҙ әле.

Бындағы һәр тау, һәр ҡая, һәр уба легенда һөйләй, йыр йырлай, тарих эшкәртә. Телдән телгә, быуындан быуынға күсеп, һаҡланып килгән был риүәйәттәрҙә, әкиәт ҡатыш хикәйәттәрҙә ҡасандыр булып үткән конкрет тормош, ырыу-ара низағтар, барымталар, ҡарымталар, халыҡтың ҡағыҙға яҙылмаған ҡанлы-данлы тарихы төҫмөрләнә.

Бөрйән юлдары буйлап уҙғанда, һабантуйҙарында, мәжлестәрҙә, аҡһаҡалдар менән осрашҡанда, йыр-моң тыңлағанда, был хаҡта онотма. Бөтәһен дә маңлай күҙең менән генә күрмәй, күңел күҙең менән күр...

Әйҙә, хәҙер тиҙерәк Бөрйәнгә осайыҡ!

2. Юҡ, был — айыу төйәге түгел!

— Ҡайҙа юл тоттоғоҙ? — тине аэропортта бер танышыбыҙ.

— Бөрйәнгә...

— Ай-һай-й, — тип, маңлайын йыйырып, елкәһен тырнаны ул. — Иҫән-һау ҡайта алырһығыҙмы икән?..

Беҙгә уйынлы-ысынлы был һүҙҙәрҙе ишетеү ғәжәп түгел ине. Сөнки күп йылдарҙан бирле инде Бөрйән хаҡында бер талай кешеләрҙә бигүк ыңғай булмаған бер ҡараш йәшәп килә. Өлкә гәзиттәрендә ай һайын айыуҙар хаҡында хәбәр ебәреп тороусыларҙың тырышлығы арҡаһындалырмы, Бөрйән хаҡында ҡайһы берәүҙәрҙең мейеһенә «Бөрйән ул — айыу төйәге» тигән төшөнсә ныҡ ҡына оялап алған да, өңөнән сыға алмаған ҡарт айыу һымаҡ, үлемен көтөп, һаман ята бирә.

Бәғзе берәүҙәрҙең, «Бөрйән» тигән һүҙҙе ишетеү менән, сәстәре үрә тора. Юғары уҡыу йорттарын тамамлаусы ҡайһы бер йәш егеткә, йәш ҡыҙға Бөрйәнгә эшкә китеү тәҡдим ителһә, ҡара ҡайғыға һабышыу хәлдәре лә һирәк түгел. Бындайҙар күберәген әле ул ерҙе барып-күреп белмәгән кешеләр араһынан икәне мәғлүм. Күрәһең, улар Бөрйәнгә эшкә барыуҙы ҡараңғы

бер тәрән соҡорға барып олағыу тип күҙ алдына килтерәләр. Әйтерһең, унда әле булһа бөгөнгө тормош яҡтылығы барып етмәгән, ә кешеләре ярым-ҡырағай хәлдә йәшәйҙәр. Имештер, унда көпә-көндөҙ урам араһында айыуҙар йөрөй!..

Беҙ яманаты сыҡҡан был айыуҙы, Бөрйәнгә барғанса уҡ «үлтереп» ҡайтырға булдыҡ. Башҡаса йөрөмәһен был «айыу» башты ҡатырып!..

Аэропортта осраған танышыбыҙға беҙ шулай тинек. Күрше ауылға атҡа ултырып барғандай, Бөрйәнгә, самолетҡа ултырып осоу ғына ла был «айыу»ҙың арып-алйып бөткәнлеген әйтмәйме һуң?.. Бөрйән халҡының теләген белдереп, КПСС район комитетының беҙҙе әҙәбиәт аҙналығына саҡырыуы, әҙәбиәт һәм сәнғәтте халыҡҡа яҡынайтыу, халыҡтың эстетик зауығын күтәреү өсөн яңы юлдар эҙләүе үҙе үк бер ҙә был «айыу» файҙаһына түгел буғай. Башҡортостан Яҙыусылар союзы һәм аҙналыҡҡа барыусы яҙыусылар — беҙ ҙә был саҡырыуҙы бик хуп күреп ҡаршы алдыҡ.

Юлыбыҙ баштан уҡ уң булырға оҡшап тора. Юлыбыҙға тулы күнәк тотҡан зат осраманы осрауын, әммә тәүге танышыбыҙҙан тыш, күңеле әҙәбиәткә, сәнғәткә ҡарата оло хөрмәт менән тулы, күҙҙәренән йылы нур бөркөлөп торған икенсе бер юлдаш дуҫыбыҙға тап булдыҡ. Ул — аэропорт начальнигының урынбаҫары Мостафин ине.

Икенсе көн инде, күкте болоттар ҡаплап алып, йәшнәп-күкрәп ямғыр яуғанлыҡтан, беҙҙең оса алмай йөрөгәнде күреп, көн саҡ ҡына асылыу менән, ул самолетты үҙе алып барырға булды.

... Һәм бына беҙ күктә, бигерәк тә — шундай әҙәбиәт һөйөүсе летчик дуҫыбыҙ булыу өсөн — күңелебеҙ күктә. Юлдағы был бәләкәй генә бер деталь беҙҙең әҙәбиәтебеҙ юлындағы ҙур бер нәмә хаҡында һөйләй ине.

Юҡһа бынан бер нисә йылдар элек кенә башҡорт әҙәбиәте хаҡында һүҙ сыҡҡанда, һеҙҙең уҡырлыҡ нәмәгеҙ бар инде, тигәндәй, теге ҡарт айыу ише ыңғырашып, «Урал батыр» кеүек философик эпостарҙан, бынан мең йыл элек ғәрәп тарихсыһы ибн-Фаҙлан ишетеп иҫе киткән «Сыңрау торна» йырынан башлап, Салауат Юлаев шиғырҙарына тиклем тыңлап туйғыһыҙ ғәжәп бай йөкмәткеле ярты меңдән ашыу йырҙарыбыҙҙы эсенә алған рухи хазинабыҙҙы һәм Салауаттан һуң Шәйехзада Бабич менән Мәжит Ғафуриға тиклем булған әҙәби ҡомартҡыларыбыҙҙы юҡҡа һанағаң һәм совет осоронда күкрәп сәскә атып,

инде хәҙер бөтә союз аренаһына сығып, донъяның байтаҡ телдәренә тәржемә ителгән әҙәбиәтебеҙгә ҡул һелтәп ҡараған әҙәмдәрҙе лә осратырға була ине... Хәҙер бындай хәлдәр артта, аҫта ҡалды.

Ә беҙҙең көмөш ҡошобоҙ, ҡара болоттарҙы йырып, өҫкәрәк, ҡояшҡа яҡыныраҡ күтәрелеп, ғорур оса. Ә аҫта — һутлы тупраҡлы, яңы мул емеш бирергә әҙерләнеп, дәррәү сәскә атҡан, уңған әсәбеҙ ҡунаҡ көткәндәгеләй йыйыштырып ҡуйған йәм-йәшел һәм мәңге йәшәр еребеҙ ята. Бынау ҡара болоттар асыла төшкәндә, ниндәй киңлек, иркенлек йәйрәп ята! Бабич әйтмешләй, Хоҙай үҙе көнләшерлек, бындай ерең барҙа нисек йәшәйһең килмәҫ тә, нисек ижад итәһең, йырлайһың килмәҫ!.. Аҫта — халҡыбыҙ аҡылы һымаҡ уйсан Урал тауҙары һәм уларға уралып-уралып аҡҡан шул уҡ халҡыбыҙ күңелендәй ап-аҡ алғыр Ағиҙел!.. Бейектән Ағиҙелдең тауҙар араһында бормаланып ятҡан бөгәлдәре ниндәйҙер әкиәт батырының дөлдөл толпарынан төшөп ҡалған көмөш дағалары һымаҡ ялтырап ята. Туҡта, был Урал батырҙың, Шүлгән күлен ярып, ер аҫты һарайҙарынан өҫтөнә икһеҙ-сикһеҙ байлыҡ, мал эйәртеп сыҡҡан мал тарпаны, мал ҡото булған, ил хыялын ҡанат иңдәренә һалған Аҡбуҙат дағалары түгелме һуң?

Даға тапһаҡ, бәхеткә юрайбыҙ. Күккә меңһәк тә, юғалтмайыҡ ул дағаларҙы, еребеҙҙә мәңге ятһын ул дағалар, мәңге аҡһын алғыр Ағиҙел!..

Бейеккә күтәрелгән һайын, күңелгә шундай ер образдары килә. Тимәк, Бөрйәнгә беҙ йыр-шиғырҙы үҙебеҙ генә илтмәй, унан да байтаҡ йыр-моң һеңдереп, әҙәби дағалар, ижад бәхете табып ҡайтырбыҙ!..

Бына, ҡайһы беребеҙ самолетта уҡ блокнотына ниҙер тимгетә лә башланы.

... Аҡбуҙатыбыҙ беҙҙе бейек тау өҫтөндәге аэродромға илтеп төшөрҙө. Иҫерткес хуш еҫе мейеләрҙе үтеп ингәндәй, ҡайҙа ҡарама — күҙҙең яуын алып торған сәскәләр, сәскәләр... Өҫтә — зәңгәр күк, ерҙә — зәңгәр күк кеүек асыҡ йөҙлө район етәкселәре, тирә-яҡта — урманлы тауҙар, беҙ үтәсәк бормалы-бормалы Бөрйән юлдары...

Машиналарға ултырышып, ялан юлдары буйлап киләбеҙ, һөйләшәбеҙ, көләбеҙ. Әйтерһең, һәр беребеҙ үҙебеҙҙең тыуып үҫкән ерҙәребеҙгә ҡайтып киләбеҙ. Тирә-яҡта ап-аҡ булып еләк сәскә атҡан. Баш ҡоҫҡан алһыу арыш тулҡынына ятып, июнь

еле иркәләнә яландарҙа, ә зәңгәр күк йөҙөнән ҡояш нурҙары менән бергә һабантурғайҙарының көмөш моңо түгелә. Аҡбуҙат шөңгөрҙәре сыңғырлай, ахырыһы...

Шофер саф башҡортса, хатта Бөрйән һөйләше менән көйләберәк һөйләшкән урыҫ егете Николай Быков булып сыҡты. Газигын елдереп килтерҙе килтерҙе лә, ҡапыл ғына тәрән упҡын ситендә туҡтатты. Аҫта, бик аҫта ятҡан Аҡиҙелде, уның буйында йәйрәп ятҡан оло ауылды күреп, йөрәк жыу итеп китте. Ҡапланып барып төшһәң, китәһең инде!.. Был әлеге аэродром урынлашҡан тауҙың иң бейек түбәһе — зыңҡыйы икән. Николайҙың баш әйләнгес бейеклектән үҙ ауылын күрһәтеп, ҡунаҡтар алдында әҙерәк маһайып, ғорурланып алғыһы килгәндер, күрәһең. Маһайырлыҡ та шул — Аҡиҙел аръяғында, ана, ниндәй мөһабәт ҡаялар баҫып тора. Район үҙәге — Иҫке Собханғол ауылы — шул ҡаяларҙы ҡаймалап ятҡан көмөш ҡәмәр билбау кеүек Аҡиҙелгә нағышланған төҫлө. Уға Аҡиҙел ҡәбәһе ялғанып китә. Икеһен бергә ҡушҡанда, уның ауыл тип ауыҙ асыуҙан хәтере ҡалыр һымаҡ. Ҙурлығы, төҙөклөгө менән ул ыҡсым ғына бер матур ҡаланы хәтерләтә.

Йөрәктәрҙе ус төбөндә тотоп ҡына, хәтәр текә тау юлынан шунда төшәбеҙ. Тауҙың биленә еткәс, Николай машинаһын алдағы газикка төкөтә яҙып туҡтатты ла, тәҙрәнән башын сығарып, саф Бөрйәнсә:

— Ништәп туҡраныҡ?! — тип һуҡранып алды.

— Юлға айыу сыҡҡанмы әллә? — тип шаяртты беребеҙ.

— Айыу! Уны табыр өсөн эҙҙәргә кәрәк әле. Һәр эҙҙәгән кешегә лә бик осрап бармай, — тине Николай.

Бына һиңә «айыу төйәге»! Юҡ, был «айыу төйәге» түгел бер ҙә. Мәҙәниәт, төҙөклөк йәһәтенән бик күп район үҙәктәренә Бөрйәнгә тиңләшәһе бар әле.

Хас ҡалалағыса. Ҡаласа биҙәлгән. Урамдары ла ҡалалағыса гөж килеп ята. Ҡалалағыса моданың өр-яңы һүҙе менән ҡупшы кейенешеп йөрөйҙәр. Ҡап урталағы мәҙәниәт һарайында беҙ әле Өфөлә бер нисә көн элек кенә күреп киткән өр-яңы фильм бара. Бынан өс көн элек кенә филармония бригадаһы ла булып киткән икән. Әле яҙыусылар менән осрашыуҙы белдергән ҡупшы афиша эленеп тора. Ә иртәгә — медицина хеҙмәткәрҙәренең юбилей байрамы.

Ҡала ҡыҙҙары көнләшерлек сибәр ҡыҙҙар ҡосаҡ-ҡосаҡ сәскә күтәреп, Аҡиҙел буйынан ҡайтып килә. Мәктәптә синыф тамам-

лаусыларҙың хушлашыу кисәһе була икән. Ә унынсылар бик етди ҡиәфәттә йөрөп яталар. Уларҙың әле тарихтан «ҡотолаһылары бар...»

Бына өлкән генә йәштәге өс апай район китапханаһынан сығып килә. Ниндәй китаптар уҡыйҙар икән, тип ҡыҙыҡһындыҡ, ҡулдарында — Шекспир, Шолохов, Маяковский, М. Кәрим томдары.

Ә был мәлдә райком бюроһында ауылдарҙы тағы ла төҙөкләндереү, мәҙәниәт усаҡтарын арттырыу юлдарын эҙләйҙәр.

Бөрйән юлдарынан алғараҡ китеп әйтергә кәрәк: беҙ булған Байназар, Нәби, Фәҙелгәрәй, Кейекбай һәм юл буйында үтеп киткән башҡа ауылдар үҙҙәренең төҙөклөктәре менән, ә кешеләре шаҡтай юғары аңлы мәҙәниәт эйәләре булып күҙгә ташланды.

Беҙ иң тәүҙә китап магазинына индек. Культмағтың оло яртыһында — бик матур һәм иркен итеп йыһазландырылған китап һатыу бүлеге. Яңы ғына сыҡҡан китаптар ҙа килеп еткән унда. Иҫкеләре бар, әлбиттә. Хәйер, был хаҡта алда айырым һүҙ булыр әле.

Башта китап уҡыусылар менән осрашайыҡ. Ә хәҙергә ял итеп алайыҡ, булмаһа.

Беҙҙе, ҡунаҡ йортонда ремонт булыу сәбәпле, интернатҡа урынлаштырҙылар. Шул уҡ ятаҡтың икенсе башында унынсылар һуңғы экзаменға әҙерләнә. Барыбыҙҙың да баштан үткән борсоулы, болоҡһоу ваҡыттың бик тығыҙ мәле.

Ә шулай ҙа ҡыҙҙар беҙ ҡайтыуға йыуынырға һыу, бүлмәләргә сәскәләр килтереп ҡуйырға ла өлгөргәндәр.

Күңелгә шундай яҡын ябай ялан сәскәләре!.. Баҡсаларҙа наҙлап, һыу һибеп үҫтергән ҡупшы ҡала сәскәләре һымаҡ, күҙгә кереп бармаһалар ҙа, уларҙы йүгерә-йүгерә йыйған ауыл ҡыҙҙары һымаҡ, был сәскәләр ниндәйҙер бер оялсан, тыйнаҡ һәм әҙәпле матурлыҡ менән арбай һине, ә үҙҙәренең иҫерткес хуш еҫе менән ғүмергә онотолмаҫ яҡты, йылы тойғолар уята. Сәскәләр шиңер, ләкин беҙҙе оҙатып ҡалғандағы кеүек һағыш сәскәләре лә, әле ҡаршы алған ҡыуаныс сәскәләре лә күңелдә шиңмәй ҡалыр. Сөнки был ялан, урман, тау сәскәләре инде йырға әйләнде.

Кешегә сәскә бүләк итеү — ниндәй яҡшы! Рәхмәт һеҙгә, Бөрйән ҡыҙҙары!

Әлс беҙ һеҙҙең менән күңелле һабантуйҙарында, хушлашыу кисәһенән һуң ҡыҙҙар тауында, төнгө усаҡ яҡтыһында, ә һу-

ңынан юғары уҡыу йорттарында, яҙыласаҡ китаптарҙа осрашасаҡбыҙ.

Иртәгә беҙҙе тағы юлдар көтә...

3. Бабсаҡ менән Күҫәк

Әкиәттәрҙәге юл сатлығы! Әкиәт батырҙары, ярып сыҡҡыһыҙ шырлыҡтарҙы йырып, көҙгөләй күл-һыуҙарҙы кисеп, бейек-бейек тауҙарҙы артылып, дөм-ҡараңғы тараҡ-урмандарҙы үтеп, серле йомғаҡ артынан өс көн, өс төн бара торғас, ошо юл сатлығына барып сыҡҡандар. Сыҡҡандар ҙа яңғыҙ ҡәбер ташы һымаҡ суҡайып торған, серле яҙыу яҙылған бер таш алдында, уйға ҡалып, туҡтап ҡалғандар. Ары китһәң — арыһың, уңға китһәң — уңыһың, һулға китһәң — һулыһың, имеш...

Ә батырҙар, нигә генә юлығыр булһалар ҙа, ауырыраҡ, хәтәрерәк юлды һайлар булғандар. Сөнки улар әллә нисә башлы аждаһалар, дейеү пәрейҙәре йәки һаҡалы мең ҡарыш, үҙе бер ҡарыш ер аҫты залимдары, йәки Шүлгән ише һыу аҫты батшалары урлап, йәшереп ятҡан халыҡ бәхетен — Йәншишмәләрҙе, Аҡбуҙаттарҙы даулап һуғышҡандар. Ә яҡтылыҡҡа, азатлыҡҡа, бәхеткә барыу юлы әкиәттәрҙә лә, тормошта ла бик ҡыйын һәм ураy-ураy булған.

Бөрйәндең ураy-ураy юлдары буйлап, Шүлгәнташ мәмерйәһенә китеп барышлай, беҙ тап бына ошондай әкиәти бер юл сатлығына килеп юлыҡтыҡ.

... Николай дуҫыбыҙ, машинаһын ҡыҙыра төшөп, беҙҙән алда елдереп китеп, бер батҡылға барып төкәлгән алдағы газикты ҡыуып етте лә, саф бөрйәнсә башҡортсалап:

— Нишләп һин, Рауил, туҡрамайһың? Шыйҙатып үтәһең дә китәһең, әй. Мында бит Бабсаҡ ҡәбере!.. Мынау үҙәктә генә. Яҙыусыларға шуны ла күрһәтмәгәс, килешәме инде? Бер ҙә ошондай исторический урындарға вниманье обращать итмәйһең, — тип, иптәшен ҡыҙҙырып та алды.

Беҙ бик теләп юлды һулға ҡайырҙыҡ. Ярты саҡрымдай ҙа барманыҡ, күҙ алдыбыҙҙа таллы-ҡыуаҡлы һаҙмат ҡына үҙәктә түбәтәйгә оҡшаш ҙур бер уба ҡалҡты. Убаның типһенендә генә, аумаҫ борон ҡайнар ҡояш нурын нығыраҡ һеңдереп ҡалайым тигәндәй, йәшел сасаҡтарын ергә тейҙерә яҙып, үтә ҡартайған бер тәлгәш ҡайын ойоп ултыра. Олоно, туң ергә ҡырпаҡ ҡар яуған һымаҡ, суғырмаҡланып, бешегеп, ташҡа әйләнеп бөткән

был уба һаҡсыһы беҙгә мең йәшәр бер әкиәтсе булып күренде. Ялтырап торған ҡарағуҫҡыл япраҡтары үҙәк еләҫенә ҡыштырлашып ҡуйғанда, ул сәсмәүҙәрендәге талир тәңкәләрен сылтыратып, серем иткән еренән һиҫкәнеп киткәндәй булды. Әйтерһең, «Әкиәт әбей» үҙе уянды...

— Бабсаҡ ҡәбере бына ошо була инде, — тине Николай, убаға үҙе башлап менеп. — Ҡарағыҙ бына, тупрағы ҡып-ҡыҙыл, археологтар Бабсаҡтың һөлдәһен ҡаҙып алғайны. Ә тирә-яғында ана ниндәй ҡап-ҡара тупраҡ. Ҡыҙыл тупраҡты ҡыпсаҡтар үҙ ерҙәренән ташып өйгән... Хәтәр бит — быны өйөргә хәҙер күпме самосвал кәрәк булыр ине!..

Ул үҙе ишеткән-белгән тиклем беҙҙең күбебеҙгә күптән таныш легенданан өҙөк-йолоҡ мәғлүмәттәр килтерҙе. Ә уба һаҡсыһы — тәлгәш ҡайын уны беҙгә түкмәй-сәсмәй тулыһынса һөйләгәндәй ине.

Беҙ, бөгөнгөнән бөтөнләй үткәндәргә китеп, боронғо хикәйәт донъяһына сумдыҡ.

... Имеш, бынан бик күп заман элек хәҙерге Мәсемтау тирәһендә Мәсем хан йәшәгән, бик күп ерҙәрҙе биләп, бөтә ырыуҙарҙы үҙ ҡулында тотҡан.

Мәсем хандың ҡырҡ улы менән һылыу бер ҡыҙы була.

Көндәрҙән бер көндө хандың ҡырҡ улы, ҡырҡ дөйәгә атланып, юлға сыҡҡан икән. Юлда уларға бер уҫал януар тап булып, ҡырҡ дөйәһе менән, хандың утыҙ биш улын ҡырып ташлай. Тик биш кенә егет был бәләнән ҡасып ҡотола алған. Былар аталарына хәбәр ебәрһә, хан быға аптырап ҡалған. Ат еткән ергә ат саптырып, хат еткән ергә хат ебәреп, бөтә ырыуға ла тарата. Быны ишетеп, батырҙар һөйәк һаплы һөңгөләрен, алмас ҡылыстарын, суҡмар-киҫтәндәрен алып, аттарына менәләр. Бөрйәндең ырыу башлығы Ҡарағоломбәт тә ике йөҙ илле батыры менән килгән. Тик иң алыҫ Ҡыпсаҡ ырыуының башлығы Бабсаҡ бей генә килеп етмәй. Уның яңыраҡ ҡына йәрәшкән Йәмилә исемле йәш кәләше, иренең юлға сығырын белеп, ебәрмәҫкә ялына башлай.

Йәмилә бик һылыу була. Бабсаҡ уны ҡырғыҙ яғынан алып ҡайтҡан икән. Кәләше бик инәлеп, күҙ йәше менән ялбара башлағас, Бабсаҡ уны янына ултырып өгөтләй башлай.

— Ҡайғырма, Йәмиләм, мин иҫән-һау әйләнеп ҡайтырмын,— ти. Йәмилә, ниҙер һиҙенеп, болоҡһой. Быны күргән Бабсаҡ:

— Өҙгөләнмә, илама, Йәмиләм, мин һине бер ваҡытта ла яңғыҙ ҡалдырмам. Әгәр мин ҡайталмаһам, һин бит яңғыҙ түгел, ҡарағыҙ, ҡарағыҙ, ҡарағыҙ

гел, тиҙҙән һин ир бала табырһың, ул һиңә ярҙамсың булыр,— ти ҙә, хушлашып, Мәсем ханға ҡарай юл тота.

Мәсем ханға етмәҫ элек өс көн алда Бабсаҡ менгән ат тояҡтарының тауышы ишетелә. Бөтәһе лә, уны көтөп, ҡаршы сыға. Атаһының тыйыуына ҡарамай, хан ҡыҙы ла юлға сығып тора.

Батырҙар бөтәһе лә йыйылып бөткәс, хан уларға ҡот осҡос януарҙың ҡырҡ дөйәле каруанды ҡырып, улдарын үлтереүен әйтеп, ошо януарҙы тотоп үлтерергә әмер бирә, януарҙы үлтергән кешегә ярты байлығы менән ҡыҙын бирергә вәғәҙә итә.

Батырҙар юлға сыға.

Бабсаҡ бер үҙе көйө, әллә күпме ер-һыу үтеп йөрөй торғас, бик бейек бер тауға килеп сыға. Уҡ-һаҙаҡтарын һалып, бер аҙ тын ала ла, тауҙың нәк зыңҡына менеп, тирә-яҡҡа күҙ йөртөп сыға. Ҙур яландың ҡап уртаһында күбә дәүмәлендәй бер нәмәнең ятҡанын күреп ҡала. Эҙләй торған януарҙың шул икәнен белгәс, аяҡ аҫтында ятҡан баш ҙур ташты алып, уятырға итеп, йоҡлап ятҡан януарға ырғыта. Таш, януар алдына барып төшөп, тау аҡтарып инеп китә. Януар, һиҫкәнеп, башын ҡалҡыта ла тора башлай. Шуны ғына көткән Бабсаҡ, уғын тоҫкап, керешен тартып ебәрә: уҡ януарҙың түшенә барып ҡаҙала. Януар ҡотороноп ерҙе тырнай, үҙәккә үткес итеп үкерә башлай. Тауышына тауҙар һелкенеп, урмандар шаулап ҡуя. Аҙаҡ хәлдән тайып йығыла.

Бабсаҡ тауҙан төшөп, януарҙың уң ҡолағын ҡырҡып ала— ҡолаҡ ҡанай. Уғын һурып алып, уртаға яра ла, яртыһын януарҙың ҡорһағына тығып ҡуя, яртыһын үҙе менән алып ҡайтып китә.

Кис булғас, януар янына Ҡарағоломбәт килеп сыға. Уҡ менән атһа, януар ҡыймылдамай ҙа икән. Яҡын килеп, һул ҡолаҡты ҡырҡып ала ла ҡайтып китә был. Тик ҡолаҡ ҡанамай. Ханға ҡайтып ҡолаҡты күрһәтә, үҙем үлтерҙем, ти. Хан батырҙы бик ныҡ ҡунаҡ итә, ҡыҙын бирәп, туй ҙа үткәрмәк була.

Туй ҡыҙған мәлдә Бабсаҡ хан эргәһенә бара ла:

— Туйҙы яңылыш үткәрәһең, ханым, януарҙы Ҡарағоломбәт үлтермәне, мин үлтерҙем, — тип, ҡырҡып алған ҡолаҡ менән ярыҡ уғын күрһәтә. — Бына уң ҡолағы, ҡырҡып алғанда йәне лә сығып етмәгәйне, ҡаны аҡты. Ә бына был уҡтың яртыһын эсенә тығып киттем, — ти.

Мәсем хан аптырап ҡала. Дөрөҫлөктө белергә тип, кешеләр ебәртә. Улары Бабсаҡтың әйткәнен раҫ тип ҡайталар, уҡты

ханға ҡоршап күрһәтәләр. Хан туйҙы хәҙер Бабсаҡҡа үткәреүҙе әйткәс, Ҡараҡоломбәт ғәрлегенән ташлап сығып китә. Кемдер шул саҡ, өйгә инеп, һамаҡлап ебәрә:

Бабсаҡ батыр аң торһон —
Ҡарағоломбәт күҙ һала,
Асыуынан, ғәрлегенән
Йөрәгендә ут яна.

Бабсаҡ аптырап ҡалмай, быға һамаҡлап яуап бирә:

Дошманымдан еңелгән —
Мин булмайым,
Унан ҡурҡып, муйынымды
Мин бормайым, — ти.

Быны ишеткән Ҡарағоломбәт ҡара янып килеп инә лә Бабсаҡты уғы менән ата.

— Ирлегең юҡ, ҡурҡаҡ йән, — тип көлә лә йығыла Бабсаҡ.

Ҡарағоломбәт ике йөҙ илле батыры менән ҡыпсаҡтарға яу сабырға әҙерләнә.

Бабсаҡ бейҙең кәүҙәһен үҙ кешеләре Ҡыпсаҡҡа алып ҡайтып күмергә итһәләр, Ҡарағоломбәт ҡаршы төшә. Үлгән ерендә күмергә ер ҙә бирҙертмәй.

Ҡыпсаҡ халҡы үҙ батырын ҡош-ҡортҡа ташларға ирек ҡуймай, Ҡыпсаҡҡа ҡайтып, үҙ ерҙәренән мәркеләр менән ер ташып, Бабсаҡты ҡәҙерләп күмәләр. Ҡәбер өҫтөндә ҙур тау үҫеп сыға. Ҡарағоломбәт, быға асыу итеп, Ҡыпсаҡ ырыуын ҡырып бөтөрөргә була, бөтә ғәскәре менән Ҡыпсаҡ еренә саба. Бабсаҡтың нәҫел-ырыуын ҡоротам тип, Йәмиләне лә үлтерергә килә. Йәмилә был саҡ өйҙә ултыра икән.

Ҡарағоломбәт Йәмиләнең һылыулығына таң ҡалып, ҡул һалырға баҙнат итмәй, үҙенә бисәлеккә алмаҡсы була.

Бөтә Ҡыпсаҡ ырыуын буйһондороп, Ҡарағоломбәт Йәмилә менән донъя көтә башлай. Үҙе күп ваҡытын һунарҙа үткәрә. Йәмилә яңғыҙы биктә ултыра. Ире Бабсаҡты уйлап, көн-төн ҡайғырып, һарыға һабышып бөтә, бер көнө лә илауһыҙ, күҙ йәшһеҙ үтмәй. Ҡарағоломбәттән ытырғанып, уны ек күрә.

Шулай, көндәрҙән бер көндө, киске эңер төшөп, күҙ бәйләнгәс, Ҡарағоломбәт, Йәмиләне аулаҡҡа алып, ҡыл арҡан менән

ҡорһағынан быуа башлай. «Бабсаҡ бейҙән бала ҡалғандыр», тип уйлай. Йәмилә, башҡаса түҙер әмәле ҡалмағас, ни булһа ла булыр, тип былай ти:

— Һин мине ыҙалатма юҡҡа, миндә Бабсаҡ ҡаны юҡ. Ышанмаһаң, бәхәс итәм: әгәр анау тана быуаҙ булһа — минең балам булыр, тыу булһа — бер нәмәм дә булмаҫ — тип, хәлдән тайып йығыла. Ҡарағоломбәт шунда уҡ ҡара тананы һуйырға ҡуша — ҡара тана тыу булып сыға. Ҡарағоломбәт Йәмиләнең һүҙҙәренә ышанырға була.

Шулай көндәр, айҙар үтә. Йәмилә уны: «Һинән ауырлымын», — тип ышандыра.

Тиҙҙән ир бала тыуа. Бала тыуғандан уҡ бик теремек, йор була. Ун көн тигәндә, Ҡарағоломбәт һунарҙан ҡайтып инә лә ир бала булыуға бик ҡыуана. Күрәйем тип бишек яныһа килһә, ни күҙе менән күрһен, ун көнлөк сабый Ҡарағоломбәттең кәзә һаҡалына йәбешеп, һелкетә тартып ала. Баланың бармаҡтарында эйәк ите менән аҡтарып алған һаҡал йолҡондоһо тороп ҡала.

Йәмилә, батыр иренең төҫө итеп, улына Күҫәкбей тип исем ҡуштыра. Күҫәкбей ай үҫәһен көн үҫеп, бер йәшенә еткәс, ун йәшлек малайҙар менән ҡатышып уйнай башлай. Үҙе ат башынан төшмәй, сапҡанда аттаң ҡолауҙы ла белмәй. Буйһынға ла ун йәшлектәй мыҡты, баҙыҡ, сос була. Малайҙарҙың ул йә аяғын һындырып, йә ҡулын ҡаймыҡтырып, йә башын тишеп ҡайтара. Барыһы ла аптырашта ҡала.

Көндәрҙең береһендә шулай, уйнап йөрөгәндә, бер ҡартайып бөткән сал сәсле әбей Күҫәкбейҙе саҡырып ала ла:

— Һин, улым, бик көслө булһаң, былай бала-саға имгәтеп йөрөгәнсе, атайыңдың ҡонон алыр инең. Ҡарағоломбәттән халыҡтың ҡанлы күҙ йәшен түктермәҫ инең — тип, сәстәренән һыйпап, яурынынан тапап һөйә.

— Минең атайым бит, нишләп уның ҡонон алайым? — тигән икән Күҫәкбей, әбей шунда уға:

— Юҡ, балаҡайым, һинең үҙ атайың бындай яуыз түгел ине, ил батыры ине ул. Ҡарағоломбәт башына етте уның, нахаҡтан ҡанын ҡойҙо. Үҙ атайың Ҡарағоломбәт түгел шул, балаҡайым, — тигән дә илап ебәргән, бөтә хәлде баштан-аяҡ һөйләп биргән, әсәһенән һорашырға ҡушҡан, ти.

— Әгәр әсәйең әйтмәһә, ҡурмас ҡыҙҙырт та, эҫе ҡурмасты усына ҡыҫып һора, ул һиңә дөрөҫөн әйтмәй булмаҫ — тигән, ти, әбей.

Күҫәкбей йүгереп ҡайта ла әсәһенән:

— Әсәй, әйт әле ысынын ғына — ҡайҙа минең атайым? — тип һораған икән, әсәһе ауыр көрһөнөп ҡуйған да:

— Ана бит атайың, тағы һиңә ниндәй атай кәрәк? — тигән.

Күпме генә инәлеп һораһа ла, Йәмилә улына бер ни ҙә әйтмәйенсә, бер үк һүҙен тылҡыған. Кис булғас, Күҫәкбей әсәһенең муйынына һарылып, иркәләнә лә:

— Әсәй, минең бик ҡурмас ашағым килде, ҡурмас ҡыҙҙырып бирсе, — тигән, ти.

Әсәһе улының һүҙен йыҡмай, сүлмәк табала ҡурмас ҡыҙҙыра һалған... Күҫәкбей, ҡурмастың һыуынғанын да көтмәйенсә:

— Әсәй, тиҙерәк алып бир ҡурмасты! — тип мыжыған була. Әсәһе ҡалаҡ менән ҡурмас һоҫоп бирһә, Күҫәкбей кире этәрә, туҫтаҡҡа һалып бирһә — алмай, үпкәләй башлай.

— Һин бит услап ҡына алып бирә торғайның! — ти, Йәмилә, уттай ҡурмасты усына алып, улына һоноуы була, Күҫәкбей әсәһенең усын йомдороп ала ла:

— Әсәй, әйт, минең үҙ атайым ҡайҙа? — тип ныҡыша. Әсәһе усының янып барыуына сыҙамай, дөрөҫтө әйтергә була.

Ошо көндән башлап, Күҫәкбей Ҡарағоломбәтте ҡан дошманы күрә башлай, атаһының ҡонон алырға йыйына. Бер нисә йыл үткәс, ҡунаҡҡа киткән еренән ғәйеп була ла ҡайтмай. Ун йәшенә еткәс, үҙенә иш булырҙай батырҙар һайлап, Ҡыпсаҡ ерен Ҡарағоломбәттән ҡотҡарырға йыйына. Был ваҡыт эсендә ул ир-егет булып етә, шулай ҙа әсәһен бик һағына, уны бик күргеһе килә. Иҫке-моҫко кейенеп ала ла бер көн әсәһенә килеп инә. Йәмилә инде ҡайғынан ҡартайып, һағыштан һарғайып, ҡаңғырып ултырған була. Күҫәкбей килеп инә лә әсәһенән хәйер һорай. Әсәһе ойотҡан ҡойоп бирә.

Күҫәкбей ҡаты ойотҡанды өскә киҫеп бүлә лә, ике өлөшөн ашап, бер өлөшөн ҡалдырып сығып китә. Йәмилә хәйерсе булып килгән улын танымай ҙа. Ҡарағоломбәт ҡайтҡас, бөтәһен дә һөйләп бирә. Ҡарағоломбәт туҫтаҡтағы аҡты күреп, шомлана башлай. «Был ойотҡан менән булған хәл яҡшыға түгел», — тип юрай.

Күҫәкбей, йөҙ илле батырҙан торған нөгәр-ғәскәр туплап, Ҡарағоломбәткә ҡаршы яу менән килә. «Ҡарағоломбәт нәҫеленән бер генә йәнде лә ҡалдырмай, ҡырып бөтөрәм», ти Күҫәкбей. Ахыр сиктә Ҡарағоломбәт яуҙы ҡайтара алмай, ҡасып

ҡотола. Күҫәкбей уның затынан булған бөтәһен дә ҡырып бөтөрөп, Ҡарағоломбәт йәйләүенә килә, дошманын эҙләп табырға, тере килеш тотоп килтерергә ҡуша.

Ауылдан алыҫ түгел бер ырҙында ун өс йәшлек бер ҡыҙ бала тап була быларға. Күҫәкбейҙән ҡурҡып, ул:

— Батыр, үлтермә мине, зинһар. Мин уның көтөүен генә көтәм, — ти.

— Минең Ҡарағоломбәт нәҫеленән бер генә йәнде лә ҡалдырмай, ҡырып бөтөрәм тигән һүҙем бар. Ярай, мин һиндәй етемеҫергә теймәйем. Тик һин миңә Ҡарағоломбәттең ҡайҙа ҡасҡанын әйтмәҫһеңме? — ти Күҫәкбей.

— Әйтәм, — тигән, ти, ҡыҙ, кинәнеп. — Ул, ана, анау ырҙын аҫтында боҫоп ята.

Күҫәкбей, ырҙынға барып:

— Ҡарағоломбәт, сыҡ! Хәҙер ырҙының-ниең менән үртәйем үҙеңде! — тип ҡысҡырған икән, ҡурҡыуынан ҡобараһы осҡан Ҡарағоломбәт килеп сыҡҡан. Батыр уны шыр яланғас ҡалдырған да, танауын тишеп бау үткәргәс, әлеге ҡара һыйырға арты менән атландырып, Ҡыпсаҡ ырыуына ҡарай юл тотҡан. Уны Ҡыпсаҡ ауылдарында мәсхәрәләп йөрөтә. Бер йылға буйында ҡара һыйыр үлеп ҡала. Шунан бирле ҡыпсаҡтар был йылғаны «Ҡара һыйыр үлгән йылға» тип йөрөтөр булалар.

Ҡара һыйырҙан һуң Күҫәкбей Ҡарағоломбәтте, ҡыҙыл һыйырға атландырып, һарағыға килтерә. Йәйләүҙәге көллө кеше күрһен тип, Өмбәткә алып бара, Өмбәттән Ағиҙел аша Байназар ҡаршыһындағы бейек тауға мендереп, Ҡарағоломбәтте ҡоро ҡаҙанға ҡуя. Ҡурылғанда сыҡҡан тоҙлоғон бармағы менән ялап ҡарай ҙа: «Ҡон алынды!» — тип һөрәнләй, ти.

Ҡарағоломбәт ҡаҙанда ҡара янып, күмергә әйләнә. Шуға күрә был тауҙы хәҙер Ҡурыуҙы тауы тип йөрөтәләр. Ҡурыуҙы тауының башындағы имәнлек араһында һаман да әле Күҫәкбей ҡаҙан ултыртҡан таштар ята, имеш. Ә Ҡарағоломбәттең хурлыҡҡа сыҙай алмай, ҡара һыйыр арҡаһында ултырған еренән Күҫәкбейгә атай тип өндәшеп: «Мине былай ыҙалатҡансы, атай, сал шул урында!» — тип ҡысҡырған арҡаны хәҙер Атайсал яланы, тип атайҙар.

Күҫәкбей Ҡарағоломбәтте ҡыйратып бөттөм тигәндә, уның бер улы ҡасып барғанын күреп ҡалған, тик уныһын артынан ҡыуып тормаған. Ҡулын ғына һелтәп ҡуйған да: «Ярай инде, ҡалһын әйҙә бер йән!» — тигән, ти. Ана шул «бер йән» теге

көтөүсе ҡыҙ менән урманға китеп, уларҙан шул хәҙерге бөрйән ырыуы таралған, ти, имеш!..

Бөрйән ырыуының барлыҡҡа килеүен хикәйәт бына шулай аңлата.

Үҙе бер легенда булып ултырған ҡарт ҡайынға ҡарап, уның япраҡтары ҡыштырлап ҡуйыуынан да боронғо тарих шауын ишетеп, Бабсаҡ ҡәберенә өйөлгән уба өҫтөндә беҙ оҙаҡ ҡына баҫып торҙоҡ.

Эйе, бындағы һәр тау, һәр ҡая, һәр уба үҙе бер легенда һөйләй шул. Тик уларҙы тыңлай бел генә. Бөгөнгөнөң матурлығын тойор өсөн, боронғо сәсәндәрҙең был хикмәтле һүҙҙәрен онотмаҫҡа, йыйырға, уларға бәйле урындарҙы ла һаҡлай белергә кәрәк ине беҙгә.

Убанан төшөп, ҡарт ҡайын менән хушлаштыҡ та, юл сатлығынан Шүлгәнташ мәмерйәһенә ҡарай ыңғайланыҡ. Беҙҙең менән бергә хәҙер ошо хикәйәт тә бара ине...

Стюардесса

Ҡоштарҙа — ҡул, беҙҙә ҡанат
Ниңә булмаған икән?..

Кем генә һуң был йырҙы хәтерләмәй?

Зәңгәр күккә осоу теләгеҙ, ғөмүмән, осоу сәмен, осоу ҡомарын татымаған бер кем дә юҡтыр ул? Беҙҙең ҡайһыбыҙ ғына төштәрендә оса-оса үҫмәгән дә, кемебеҙ генә өндәрендә, ҡулдарын ҡош ҡанаттары һымаҡ йәйеп, арбаҙ, келәт йәки кәбән баштарынан осоп төшмәгән!..

Йөрәгең жыу итеп ҡалырҙай ниндәй татлы, рәхәт тойғо был... Бала саҡта гел генә йүгерәһең, тауҙан тауға һикереп, сикһеҙ зәңгәрлеккә осоп китәһең генә килеп торғанын һәр берегеҙ хәтерләйҙер. Берәүҙәрҙән был тойғо, бәлки, иртәрәк тә китәлер, ә ҡайһы берәүҙәрҙә ул ғүмер буйы һаҡлана.

Донъя зәңгәр, донъя шундай зәңгәр —
Ҡанатһыҙ ҙа осоп китерлек!
Был юлдарын тик бер үтер өсөн
Ғүмерҙәрең буйы көтөрлөк.

Был тойғо кешене шиғыр яҙырға, көйҙәр сығарырға, һүрәттәр яһарға мәжбүр итә. Мәҫәлән, мәшһүр композитор Скрябин үҙенең йүгереп барып күккә осоп китеренә ғүмер баҡый ышанған, тиҙәр. Шуға ла уның музыкаһы зәңгәр һауа, рәшә кеүек еңеллек һәм ҡанатлы хистәр менән тулы бит.

Ҡалай ғына булмаһын, кешелек донъяһы, үҙҙәренә ҡанат ҡуйып, Крит утрауынан Сицилияға осҡан аталы-уллы Дедал менән Икарҙан башлап, ерҙән күккә, сикһеҙ ғәләм киңлегенә, алыҫ йондоҙҙарға, икенсе планеталарға осоу хаҡында әллә күпме әкиәттәр, мифтар, йыр һәм легендалар ижад иткән... Батырҙы үҙ ҡанаттарында тыуған еренә алып ҡайтып еткергән сәмрә-ғоштар, ҡанатлы толпарҙар — Бораҡтар һәм Аҡбуҙаттар хаҡындағы ундай хикәйәттәр беҙҙә лә етерлек.

Йәмле Дим буйҙарындағы башҡорт ауылдарының береһендә (Әлшәй районының Ҡыпсаҡ ауылында) тыуып, ошо әкиәттәрҙе тыңлап, йәки «осоп барып күрер инем, йәнем күбәләк түгел», тип йырлап үҫкән Розаға ла ошо «осоу ене» ҡағылмай булмағандыр. Сөнки уға ун йәш тулғанда инде — 1957 йылдың 4 октябрь иртәһендә — беренсе Ер юлдашын ғәләм киңлегенә осорған совет ракетаһы, ҡаҙаҡ далаһынан айырылып китеп, бөтә донъяны таң ҡалдырҙы, һәм кешелектең ғәләмгә осоуҙар осоро башланды. Ә инде 1961 йылдың 12 апрелендә планетабыҙҙың беренсе космонавы Юрий Гагарин ғәләмгә осто. Унан — Титов, Николаев. Унан — беренсе ҡатын-ҡыҙ Валентина Терешкова... Унан — һауа пираттары менән алышҡан ябай бортпроводница Надежда Гурченконың батырлығы...

Был хәлдән һуң «Стюардесса» тигән һүҙ ҡыҙҙарҙың башын әйләндереп бөтә күңелен биләп алды. Редакцияларға «Минең стюардесса булғым килә» тигән күпме хаттар яуҙы! Хатта «Стюардесса» тигән сигареттар ҙа сыға башланы бит... Шуның төтөнө генә лә был сит ил һүҙен йәшлеккә хас романтика менән солғап алды.

Әлбиттә, һәр эштең үҙ романтикаһы бар. М. Горький әйтмешләй, батырлыҡҡа һәр ҡайҙа урын етерлек. Моғайын, Роза Хәйретдинованы ла ошо романтика алып килгәндер авиацияға. Раевкала урта мәктәпте бөткәс, Өфө медицина училищеһына инһә лә, ярты йыл да уҡымай, ул үҙенең күңеле тартҡан һөнәрҙе һайлай. Куйбышев ҡалаһында УТО-ла (уҡыу-күнегеү отрядында) курс үткәндән һуң, ул Өфө аэропортында стюардесса булып эшләй башлай.

Өфө аэропорты илебеҙҙәге иң ҙур аэропорттарҙан иҫәпләнә. Көнө-төнө моторҙар күкрәүе тынмай бында. Тәүлек әйләнәһенә йөҙәрләгән һауа лайнерҙары күккә күтәрелә һәм ергә төшә. Аэропорт аша тәүлегенә меңәрләгән пассажир һәм меңәрләгән тонна йөк үтә. Бөтә был пассажирҙарҙы дүрт группаға бүленгән йөҙгә яҡын кеше хеҙмәтләндерә. Роза Хәйретдинова бына шуларҙың иң алдынғыларының, иң уңғандарының береһе. Ул коммунистик хеҙмәт ударнигы ла, аэропорттың партбюро ағзаһы ла һәм хеҙмәтсәндәрҙең Өфө ҡала Советы депутаты ла. Авиаотряд командиры Фуат Шәрипович Үтәшев та, йөк ташыу бүлеге начальнигы Фәндит Ирғалиевич Арсланов та, политбүлек начальнигы Владимир Николаевич Лебедев та Розаның эшенән бик ҡәнәғәт. Уның менән бергә эшләгән иптәштәре Валя Чачина, Тамара Ишморатова, Нәжиә Йәғәфәрова, Валя Маркова, Рәсимә Сабанчиналар ҙа Розаның кешелекле, ярҙамсыл, иғтибарлы булыуын маҡтап һөйләй. Әйткәндәй, шуныһы ҡыҙыҡлы: Нәжиә лә, Рәсимә лә Әлшәй районынан, Розаның яҡташтары икән.

Розаның үҙе менән мин бер ярты сәғәттәй генә һөйләшеп өлгөрҙөм. Ул Ленинград маршруты менән рейсҡа сығырға әҙерләнә ине.

— Күптәргә был эш башта романтика ғына булып күренһә лә, бик еңелдән түгел. Ул күҙгә күренмәй торған бик ваҡайлы, ғәҙәти хеҙмәттән тора, — тип һөйләй Роза. — Рейстар бик алыҫ маршрутлы. Ленинград менән Мәскәүгә лә, Сочи менән Семфирополгә лә, көнсығышҡа ла осорға тура килә. Йылына 500 сәғәттән ашыу осорға кәрәк. Тәүлек нагрузка — 8 сәғәт. Алыҫ маршруттарға ТУ-134, ә Башҡортостан буйынса АН-24 самолеттарында осабыҙ. Халыҡ ифрат күп йөрөй. Пассажирҙарҙың ниндәйе генә тура килмәй... Төрлө кешенең күңелен күргергә кәрәк. Бөтәһе лә Мостай Кәрим ағай һымаҡ йылмайып ҡына тормай бит...

— Ә Мостай ағай менән йыш осорға тура киләме?

— Бик йыш Мәскәүгә илтеп, Мәскәүҙән алып ҡайтабыҙ үҙен, — ти Роза йылмайып. Күрәһең, уға ла Мостай ағайҙың йылмайыуы йоғоп ҡалғандыр инде.

Эйе, Станиславский әйткәнсә, театр кейем элә торған буҫағанан башланһа, самолетта осоу стюардессаның бына ошо йылмайыуынан башланалыр. Кешеләр самолет креслоларына ниндәй генә кәйеф менән килеп ултырмай ҙа уларҙы ниндәй генә хәлдәр көтмәй. Берәүҙәр, ашығыс телеграмма алып, юлға

сыға. Бына шундай саҡта яҡшы һүҙ — йән аҙығы. Кешене тыныслandырырҙай һүҙ әйтеү, уның кәйефен күтәрерҙәй яғымлылыҡ ҡанатлы өй хужабикәһенә иң кәрәкле сифаттыр әле.

Һин самолеттың курсын, экипаж составын, һауа температураһын, сәғәтенә 800—850 км тиҙлек менән 10—11 км бейеклектә осҡанын әйтеп, ундағы тәртип-ҡағиҙәләр менән таныштырғас та, кеше үҙен өйҙәге һымаҡ тойһон, һин өләш-кән «ҡуян күстәнәсен» кинәнеп ауыҙ итһен, һин килтергән һыйҙы таңһыҡ аш итеп ашаһын, бараһы еренә яҡшы кәйеф менән барып етһен, ә кире әйләнеп ҡайтҡанда, һине үҙ иленең бер төҫө, юлсәфәренең күрке, йәне итеп күрһен. Шуның өсөн дә һин үҙ илендең әҙәп-холҡо, күңел күрке кимәлендә, үҙ Уралыңдың юғарылығында булырға тейешһең. Яратҡан шағирың Мостай ағай яҙғанса, һинең тыуған ерең — Башҡортостаның ниндәй оло, күркәм ил бит:

Ҡанат йәйгән самаһыҙ ҙур
Ҡошҡа оҡшай Урал тауы.
Ә Европа һәм Азия
Уның талмаҫ ҡанаттары!
Һис ни менән үлсәнелмәҫ
Мөһабәт ҡош үткән ара,
Сөнки ул бит мәңгелектән
Мәңгелеккә осоп бара...

Эйе, кешеләрҙең күңел байлығы ла, күңел күрке лә «Һис ни менән үлсәнелмәҫ» хазина. Уны бер ниндәй процеттар менән дә, бер ниндәй бизмәндәр менән дә үлсәп булмай. Уны тик тойорға мөмкин. Самолет иллюминаторы аша күренгән экиәттәге кеүек ал шәфәҡ нурында ҡойонған болот тауҙарына ҡарап, уларҙың беренсеһенән икенсеһенә һикереп, осоп китәһе килгән кеүек, был матурлыҡты ла бары тик тойорға ғына була.

Һин дә үҙ эшеңдең мәғәнәһен тойоп, ғорур ос, һылыуҡай. Һин быға хаҡлыһың. Һин инде Ҡарлуғас апайыңдар ише: «Ҡыҙ бала булғансы, булһам ирекле ҡош, тотҡон булмаҫ инем донъяла», — тип зарланмайһың. Һин яҙмышың менән дә, эшең менән дә бик бәхетле. Ана ниндәй гүзәл аҡҡош алып китте һине «Аврора»лы Ленин ҡалаһына... Иҫән-һау йөрөп ҡайт сәфәреңдән! Был теләктә әсәйең Рәйсә апай ҙа, ирең Ренат та, ҡыҙың Света ла һәм беҙ ҙә теләйбеҙ һиңә. Ҡанаттар осҡанда нығый, тиҙәр. Хәйерле юл һиңә!

Тегенселәр

Туймазы тегеү фабрикаһының ятағына шиғыр кисәһе үткәрергә барғанда, яҡташым Рита Низаеваны осраттым.

— Ни хәл, ҡоҙаса? Тегенсе булып буламы? Ал киҫәме, гөл киҫәме тегенсе ҡайсылары? — тип һорағас, ул уңайһыҙланыбыраҡ:

— Бик «ал да гөл» түгел әле, ағай. Тегенсе урынына бына игенсе итеп ҡуйҙылар. Элеваторҙа эшләп йөрөйбөҙ, — тине.

— Бынығы таныҡ эш кенә бит һеҙгә! Тыуған яҡтарҙы, ауылды һағынғанда, иген еҫен еҫкәп алыу ҙа бик килешә. Бындай иген уңған йылда ауылға ярҙам итешмәй ҙә булмай инде.

— Шулайын шулай ҙа ул, эш ҡала бит әле...

— Ҡалмаҫ, иң элек әпәкәй булһын илдә, — тигәс кенә, ҡоҙасам ризалашҡандай булды.

Ҡара һин уны — әле генә Йүрүҙән буйының Бишәүҙәр ауылында «бишташ» уйнатып ултырған ҡыҙыҡай ҡалайыраҡ һөйләшә?! Ни арала үҫеп еткән дә ни арала тегенсе булып киткән! Бөтөнләй эшсе синыф бит...

Хәҙер йәштәр төрлө СПТУ-ГПТУ-ларында уҡып сығалар ҙа теләгән бер һөнәргә эйә булып та алалар шул. Заманаһы шундай: ғүмер баҡый мал бағып, иген иккән ауыл балаһы бөгөн инде бына эшсе синыф вәкиле, шундай ҙур фабриканың тегенсе-мотористкаһы!..

... Неон яҡтылығы менән балҡып торған бейек, иркен залда урынлашҡан тегеү цехы үҙе бер аэродромды хәтерләтә. Моторҙарҙың тоноҡ ҡына геүләүе аша мин бала саҡта ҡолаҡҡа һеңеп ҡолған боронғо «Зингер» машинаһының зеңгерҙәүен шәйләгәндәй булам: «Зеңгер-зеңгер, зеңгер-зеңгер...» Миңә ул, әлбиттә, сабый саҡтың тылсымлы бер зәңгәрлеге булып тоҫмаллана. Хатта мин уның үҙенә генә хас еҫен дә тоям! Һәм алыҫтағы зәңгәр томан аша бөләңгерт кенә күренгән бер шәүләне төҫмөрләйем: сал башына ап-аҡ яулығын артҡа ҡайтарып бәйләгән, уны тегәр еп ҡолаҡсыны менән быуып, күҙлек кейгән Шәкүрә ҡәртәйем кемгәлер кейем тегә... Уны, 110 йәшкә етеп, тегенеп ултырған ерендә, энәһеҙ һаплап үлгән, ти торғайнылар.

Ә инде шул уҡ ҡиәфәттәге Нәғимә дәүинәйҙе асығыраҡ хәтерләйем. Ғүмер баҡый кешеләргә кейем тегеп, уларҙың меҙ рәхмәтенә бер генә һүҙ ҡайтарып әйтер ине ул: «Нәйәт булды, йылы тәнеңдә туҙһын!» Күҙҙәре инде йәшкәҙәп бөтһә лә: «Ярлы

яманып ҡыуаныр», тип, төрлө иҫке-моҫҡоларҙан беҙгә һаман күлдәк-ыштан, көпө-бишмәт тегер ине.

Ә көҙөн, ҡаҙ өмәләренән һуң, ҡул эшенә Мәүзифа кендекәйем дә килеп ҡушылғас, ҡышҡы оҙон төндәрҙә етеле шәм яҡтыһында юрған һырырға керешерҙәр ине. Мәүзифа кендекәй, аллы-гөллө төйөнсөгөн сисеп: «Итек, ситек, энә, беҙ, йөҙ!» — тип, төрлө кәрәк-яраҡтарын барлар ҙа, төргәгенән йөҙ шәкелдәге үрнәк-өлгөләрен сығарып, юрған йөҙлөгөнә аҡбур менән донъяла булмаған әллә ниндәй әүернә-сәскәләр, һөлөк-ҡусҡарҙар, әкәмәт кәкерсәктәр төшөрөр, унан, уймаҡ-энәһен алып, эшкә керешкәс, бихисап әкиәттәр, хикәйәттәр һөйләр, «Саҡ менән Суҡ», «Аҡмулла» бәйеттәрен, мөнәжәттәрен әйтер. «Хан ҡыҙы» ише ят йырҙар йырлап, ахырҙа сеңләп тә ебәрер ине: «Кейәүе кейәү икән дә муйыны оҙон икән...»

Мәүзифа кендекәй өйҙән өйгә, ауылдан ауылға бик күп йөрөгәс, йөрөгән аяҡҡа йүрмә элгәс, тигәндәй, күпте белә шул: им-томға ла оҫта, аяҡ-ҡулың ҡаймыҡһа, быуынға ла ултырта, кәрәк икән, кендек әбей ҙә була. Ә инде ҡайыу-сигеүҙә, юрғанһырма һырыуҙа, балаҫ-келәм һуғыуҙа уға тиң кеше лә юҡ. Был бик ваҡайлы, йөҙәткес, тәфсирле эш булғанлыҡтан, уның уйын-көлкөләре, хикмәтле һүҙҙәре лә бик кәрәк булғандыр ине, күрәһең... Ул үҙенең күңел бөтөнлөгө, алсаҡлығы, сәсәнлеге менән ире-йәре, ағай-энене һуғышта йөрөгән бөтә бисә-сәсәнең күңелен күреп, олоһон да, кесеһен дә албырғатып, дәртләндереп ултыра. Кәрәк ерендә йәш-елкенсәккә: «Атанан күргән уҡ юныр, инәнән күргән тун бесер», «Аҫас күрке — япраҡ, әҙәм күрке — сепрәк», «Ете ҡабат үлсәп, бер ҡабат киҫ», — тигән хикмәтле һүҙҙәрен дә әйтеп ташлар. Уның менән ҡул эше эшләп, кис ултырыу етем-есергә үҙе бер йыуаныс...

Әҙәм балаһының үҙе һымаҡ боронғо был тегенсе һөнәрен үҙ иткән ҡоҙасамдың, уның дуҫ-иштәренең, эхирәттәренең бөгөн-гө эше, яҙмышы хаҡында уйлағанда, мин ирекһеҙҙән ошо бала саҡтың «аҡ әбейҙәрен» күҙ алдыма килтерҙем. Уларҙың яҙмышы менән бөгөнгө йәштәр — Риталар быуынының яҙмышы араһында ниндәй ҙур айырма ята! Был айырманы белһә бары оло быуын кешеләре, теген эшенә ауыр һуғыш йылдарында килгән оҫталарҙың береһе Заһира апай кеүектәр генә белә инде.

Хәҙер фабриканың партком секретары урынбаҫары булып эшләгән Заһира апай Чамбарисова, ул йылдарҙы хәтерләп:

— Ул сағта күргәндәрҙе йәштәр башҡаса күрмәһендәр инде, — тип үҙҙәренең тәүге аҙымдары тураһында һөйләп китә.

Фабрика Бөйөк Ватан һуғышының тәүге йылында ойоштороlған бәләкәй генә тегеү мастерскойы нигеҙендә үҫеп сыға. Мастерской эшелоны-эшелоны менән һуғышҡа киткән ҡыҙыл-армеецтарға кейем тегеп, ашығыс хәрби заказдар үтәй. Ул бер барак һымаҡ ҡына йортта урынлашҡан була. Йыһаз-дары ла ике тиҫтә ҡул һәм бер нисә аяҡ машинаһынан ғына тора. Туҡымаларҙы ҡәҙимге ҡул ҡайсыһы менән генә бесәләр. Яҡтылыҡ нефтселәрҙең бәләкәй генә электростанцияһынан алына. Энергия етешмәй. Аслы-туҡлы тегенселәр ҡараңғы, һыуыҡ баракка Туймазының бер осонан икенсе осона йәйәү йөрөп эшләйҙәр. Көҙгө ямғырҙа ла, ҡышҡы ыҙғыр буранда ла, үҙәккә үткес сасҡау һыуыҡта ла элеге шул «пешком турат».

Кадрҙар мәсьәләһе лә бик ҡыйын хәлдә була. Бер ҡайҙа ла уҡымаған ҡыҙ-ҡырҡын килә лә эшкә башлай. Хәҙерге ише ул ваҡытта профтехучилищеларҙа уҡытып тормайҙар шул.

Шуға ҡарамаҫтан тегенселәр алды-ялды белмәй, берҙәм һәм дәррәү эшләй. Хатта ял көндәре менән дә иҫәпләшеп тормайҙар. Эшкә һуңлап килеү йәки прогул яһауҙың әҫәре лә булмай. Бөтә ихтыяр, бөтә дәрт-көс тик бер нәмәгә йүнәлтелгән:

— Бөтәһе лә фронт өсөн!

— Тиҙерәк дошманды еңеп ҡайтығыҙ!

— Кейгәнегеҙ йылы тәнегеҙҙә туҙһын!

Тегенсе ҡатын-ҡыҙҙар шулай, аҡ теләктәр теләп, төндө көнгә, көндө төнгә ялғап, яугирҙарға кейем тектеләр. Һәр береһе үҙенең машина энәһе һалған еп нағышына күҙен теклəп, Аҡ диңгеҙҙән алып Ҡара диңгеҙгәсә һуҙылған окоптар сылбырын күҙ алдына килтерҙе. Һәр береһе үҙенең ғәзиз кешеһе — ире йә һөйгән йәре, ағаһы йә ҡустыһы, атаһы йә бабаһы тураһында уйланы. Һәр нағышта — үҙ ҡайғыһы, үҙ һағышы. Был һағышҡа түҙмәйенсә, йөрәк аһын тышҡа атып, кемдер шунда йырлап ебәрә:

Ҡара ғына ебәк күлдәгемә
Кәйтән тектем ҡыҙыл ебәктән.
Иптәшемдең «хуш бул!» тигән һүҙе
Һис тә китмәй минең йөрәктән.

Ә икенсеһе уны күтәреп ала:

Итек кенә кейгән, шинель кейгән,
Һары ҡайыштары биләнде;
Аҫыл һөйәккәйе ситтә ҡалды,
Ҡайтып торһа ине иләндә.

Уларға тағы өсөнсөһө ҡушыла:

Яурындарына артып алған
Окоп ҡаҙа торған көрәген.
Дошман пулялары килеп тейгәс,
Баҫып ҡарағандыр йөрәген.

Һәр береһендә уртаҡ ҡайғы — ил ҡайғыһы:

Урал тауҙарына менер инем,
Урал тауҡайҙары бик бейек;
Йән-тәндәрен биреп ҡорбан итте,
Тыныс йәшәһен дә ил, тиеп...

Яу яландарында ятып ҡалған егерме миллион ҡорбандың һәр өйгә ҡағылған йөрәк аһы ине был йырҙар. Фронттан көткән өс мөйөшлө һалдат хаттары урынына көн һайын усты көйҙөргөс ҡара ҡағыҙҙар яуып ҡына торҙо. Күптәрҙең: «Йылы тәнегеҙҙә туҙһын» тигән иң изге теләктәре лә ҡабул булманы. Гимнастерка түштәрен орден-миҙалдар менән тултырып, яуҙан ҡайтып килгәндәрҙең дә йә буш еңе, йә һыңар балағы елгә елберҙәгәнен асыҡ хәтерләй Заһира апай... Эйе,

«Туй күлдәге менән кәфенде лә
Бер үк энә менән тегәләр», —

тигән әсе хәкиҡәтте яҡшы белә тегенсе. Егерме миллион ҡорбан яу яландарында ятып ҡалһа, шуға бәрәбәр күпме тол ҡатын, күпме етем-еҫер ҡалғанын да самалай ул. Был быуындың яҙмышына ниндәй хәтәр өлөш төшкәнен хәҙерге быуындар һис кенә лә оноторға тейеш түгел. Мәүзифа кендекәй сеңләп йырлаған кейәү ҙә насип булманы уларҙың күбеһенә...

Булмағанға һөйөр егеттәре
Күҙ йәштәре тамды тоҙ булып —
Ниңә тыуған улар ҡыҙ булып?..

Ләкин үлгән артынан үлеп булмай. Тормош үҙенекен итә. Һуғыш йылдарында девон ҡатламдарын айҡаған нефтселәр ҡасабаһы ла бөтә илгә даны таралған ҡала булып китте. Ҡала менән бергә тегеү мастерскойы ла үҫте. Тора-бара ул күҙҙең яуын алып торған 1-се һанлы тегеү фабрикаһына әйләнде. Уның хәҙер фабрика булып эшләй башлауына ла ун һигеҙенсе йыл инде. Был үҙе бер быуындың ғүмере!

Был быуын тегенселәренең эше һәм тормошо тураһында фабриканың партком секретары Татьяна Ивановна Кузнецова ла, цех начальнигы Клавдия Петровна Егорова ла ғорурланып һөйләйҙәр.

Фабрикала бөтәһе 1180 кеше эшләй. Шул иҫәптән 66-һы инженер-техник персонал, 25-е хеҙмәткәр,1089-ы ябай тегенсе. Сығарылған бөтә продукцияның йыллыҡ күләме — 6 миллион 562 мең һумлыҡ. Биш тегеү цехы минутына биш мең әйләнеш яһай торған юғары етештереүсәнле 350 универсаль машина менән йыһазландырылған. Уларҙың етештереүсәнлеге элекке машиналарҙыҡынан ике мәртәбәгә артыҡ. Ә махсус операция (йомғаҡ уратыу, төймә баҫыу, элмәк һалыу) машиналары йөҙҙән ашыу. Кейем бесеү цехында ғына ла егерме машина ҡулланыла. Бынан тыш эксперименталь-тәжрибә һәм әҙерлек цехтары бар әле. Кейем бесеү цехындағы бөтә операциялар ҙа механикалаштырылған. Туҡымалар электр машиналары менән беселә. Контроль нөктәләр төшөрөү өсөн дә махсус ҡулайлама эшләй.

1960 йылдан алып фабрика ҡатын-ҡыҙ һәм бала-саға кейемдәре тегеүгә махсуслаштырылған. Ә хәҙерге ваҡытта тегелгән әйберҙәрҙең төрө буйынса цехтарҙы һәм ағымдарҙы махсуслаштырыу эше алып барыла. Был эш производствоны ойоштороуҙы артабан камиллаштырырға, тегелгән әйберҙәрҙең сифатын күтәрергә һәм бөтә йыһаз-ҡорамалдарҙы яҡшыраҡ файҙаланырға мөмкинлек бирә.

Заһира апай Чамбарисова:

— Беҙҙең фабрика рекламацияһыҙ эшләй, — тигәс, мин быныҡ мәғәнәһен асыҡлабыраҡ биреүҙәрен һораным.

Рекламацияһыҙ эшләү, тимәк, ведомствонан тыш контроль юҡ, йәғни бөтә эш беҙҙең үҙебеҙгә ышанып тапшырылған, тигән һүҙ.

— Ә бынан һәр эшсенең шәхси яуаплылығы ла артырға тейештер бит инде?

— Эйе, был — хәҙерге замандың иң мөһим талабы. Эштең сифатына һәм хеҙмәт етештереүсәнлегенә — эшсе гарантияһы,

тигән һүҙ был. Беҙ шундай девиз менән эшләйбеҙ ҙә инде, — ти Заһира Сәлиғәскәровна. — Тимәк, эштең сифаты өсөн һәр эшсе, тотош коллектив яуаплы. Әгәр ҙә эшебеҙҙән берәй хилафлыҡ тапһалар, һатып алыусылар беҙгә туранан-тура үҙҙәре мөрәжәғәт итә ала. Шуның өсөн дә беҙ заказ биреүсе ойошмаларҙың теләктәҡдимдәрен иң элек производство бүлегендә тикшерәбеҙ, ә бында хәл ителгәнде эксперименталь цех ғәмәлгә ашыра. Бөтә өлгөләр энәһенән-ебенә тиклем ошо цехта хәл ителә. «Ете ҡабат үлсәп, бер ҡабат киҫеү» бына шул була инде. Унан һүң әҙер өлгөләр кейем бесеү цехына оҙатыла.

— Ә моделдәрҙе ҡайҙан алаһығыҙ һуң?

— Моделдәр беҙгә бөтә техник документацияһы менән Өфө моделдәр йортонан килә. Улар башта күргәҙмә йәрминкәһендә күрһәтелә. Һатып алыусы ойошмалар уларҙы һайлап алып, беҙгә заказ бирәләр һәм уның срогын билдәләйҙәр. Беҙ шул заказдарҙы ваҡытында үтәп сығырға тырышабыҙ.

— Ә бөгөнгө көндә фабрикала барлығы күпме модель тегелә?

— Барлығы Дәүләт сифат билдәһе алған 34 модель тегелә. Әлбиттә, һатып алыусыларҙың ихтыяжы ҙур. Беҙҙең фабрикаға Советтар Союзының төрлө мөйөштәренән бик күп хаттар килә. Күрәһең, беҙҙең моделдәр бик күптәргә оҡшай. Улар художество яғынан зауыҡлы итеп биҙәлгән, төрлө йәштәге ҡатын-ҡыҙҙың тәненә ултырып торорлоҡ, килешле итеп тегелгән була. Фасондары ла төрлө-төрлө, фурнитураһы ла (биҙәлеше) төҫкә-башҡа килеп тора.

— Шуның өсөн дә беҙҙең фабрикаға 1974 йылдың йомғаҡтары буйынса юғары производство предприятиеһы тигән исем бирелде, — тип өҫтәй Татьяна Ивановна. — Был исем 1975 йылда ла нығытылды. Әле лә беҙ был исемде һаҡлап киләбеҙ. Август айында беҙҙең фабрикаға производствоның сифаты һәм эффектлылығы өсөн партияның ҡала комитеты һәм ҡала советының ҡыҙыл байрағы тапшырылды.

Шулай итеп, 1-се Туймазы тегеү фабрикаһы ҡалала беренсе булып продукцияны Дәүләт сифат билдәһе менән сығара башлай. Уның Серафимовкалағы филиалы ла беренселәрҙән булып был юғары билдәгә лайыҡ була.

Әлбиттә, был үҙенән-үҙе генә килмәй. Уның нигеҙендә фабриканың партия, профсоюз һәм комсомол ойошмаларының ныҡышмалы көндәлек эше ята. Бракка ҡаршы көрәшеү һәм эштең сифатын күтәреү буйынса бригада һәм цехтарҙа халыҡ

контроле группалары билдәләнгән. Уларға иң алдынғы эшсе ҡатын-ҡыҙҙар һайлап ҡуйылған. Мәҫәлән, 1-се цехта «Почет билдәһе» ордены кавалеры Таися Агеева, Мария Старцева, Фәрзәнә Имамова, 2-се цехта Рәзидә Райманова, Фәниә Сәғәҙиева бына шундайҙарҙан. Улар әхирәттәренең эш сифатын, хеҙмәт тәртибен, аҙна һайын рейд үткәреп, тикшереп торалар, эш шарттарын яҡшыртыу буйынса хәстәрлек күрәләр. Һәр кемгә уларҙың һүҙе үтә — сөнки һүҙҙәре эштән айырылмай. Улар шулай уҡ биш йыллыҡты өс йылда үтәү инициаторҙары ла.

Был тәңгәлдә йәш эшселәр советы ла, кәңәшсе-тәрбиәселәр өгөтө лә, шулай уҡ «иң яҡшы тегенсе» исеменә үткәрелеп торған конкурстар ҙа булышлыҡ итә.

Комсомол йәштәр бригадалары араһында үткәрелгән был бәйгеләрҙә беренсе урынды алып килгән Людмила Агапова, мәҫәлән, агрегат-ағым ысулы менән эшләп, продукцияһын «тәүге талаптан уҡ бер ниндәй дефектһыҙ» тик яҡшы билдәһе менән генә бирep килә. Йәштәрҙән 47 кеше бына шундай «Биш йыллыҡҡа — эшсе гарантияһы» тигән девиз менән эшләй. Уларға ВЛКСМ Үҙәк комитетының вымпелдары бирелгән.

Клавдия Петровна Егорова етәкселек иткән 1-се цех хаҡында айырыуса әйтеп китке килә. Күсмә ҡыҙыл байраҡ 300 кеше эшләгән ошо цех ҡулында. Ә цехтың мастеры Фазина Хафизова етәкселек иткән 3-сө агрегаты өс квартал буйынса ла «Юғары сифат бригадаһы» исемен раҫлаған. Агрегат тегенселәре фабрикала беренсе булып мәскәүлеләр башланғысын күтәреп сыҡҡан. Уларҙың девизы — «Бригадаларға — экономик иҫәп-хисап һәм инженерлыҡ ярҙамы!» Тимәк, бөтә экономик иҫәп-хисап алдан яһалып, инженер-техник персонал ошо иҫәп-хисапҡа нигеҙләнгән йөкләмәне үтәп сығыуҙа бөтә яҡлап ярҙам итә, тигән һүҙ. Бындай йөкләмәне тегенселәрҙән иң беренсе булып Анна Евгеньевна Кузьмина ҡабул иткән һәм ул үҙ йөкләмәһен байтаҡҡа арттырып үтәгән. Ул үҙе кәңәшсе-тәрбиәсе лә. Уның өлгөһөндә бригаданың бөтә ағзалары ла нормаларын 100 процентҡа һәм унан да арттырып үтәйҙәр. Фазина Хафизовна агрегатында артта ҡалыусылар юҡ. Һәр кемгә һәләтлеге еткән эш һайлап бирелә. Әйтәйек, берәү тегеүгә өлгөрмәй икән, ул кейем үтекләүгә, төймә баҫыуға йәки башҡа эшкә ярай.

Цехтағы биш тегенсе 10-сы биш йыллыҡ заданиеһын өс йылда үтәргә иң юғары йөкләмә алған. Уларҙан Дьяконова Ираида һәм Васильева Вера Петровналар — бер туғандар.

(Әйткәндәй, уларҙың ҡыҙҙары Надя Дьяконова менән Люда Васильева ла, урта мәктәпте бөткәс, әсәләренең һөнәрен һайлап, теген эшенә килгән). Ә Фәүзиә Зорина, Мария Максимова һәм Рәйфә Гәрәева кеүек йәш тегенселәр «9-сы биш йыллыҡтың йәш гвардиясылары» тигән көмөш миҙал менән бүләкләнеп, 10-сы биш йыллыҡты 3 йылда үтәү өсөн дәртлә-неп эшләй. Был цехта бөтә кейемдәр тик сифат билдәһе менән тегелә. Балалар кейемен мастеры Фәниә Ризуанова булған 3-сө агрегат тегә. Шулай уҡ Любовь Ситникова, Анна Козяева бригадалары ла сифат билдәһе менән генә эшләй.

Фабриканың бөтә тегенселәре үҙҙәренең бына шундай егәрле әхирәттәре менән хаҡлы ғорурлана һәм эштә улар менән тигеҙләшергә тырыша.

... Яҡташым Рита Низаева ла шундай күркәм хеҙмәт йолалары булған, татыу, берҙәм коллективҡа эшкә килеүе, эшсе синыфының яңы бер вәкиле булыуы менән бик бәхетле.

Әсәй-өләсәйҙәрҙән ҡалған был боронғо һәм мәңге йәш һөнәрҙе һайлап, бик дөрөҫ иткәнһең, Рита! Һынатма, яҡташ! Үҙеңдең Салауат тоҡомонан икәнеңде лә, әле мин телгә алған «аҡ әбейҙәреңдең» әнәһен дә онотма. Улар кеүек ете үлсәп, бер киҫ! Улар кеүек үк һәр саҡ изге теләктә бул. Ал да киҫһен, гөл дә киҫһен тегенсе ҡайсыларың! Ә яҙмышың яҡты булыр һинең!..

Шиғыр кисәһендә һеҙҙең ҡыҙҙар бүләк иткән сәскәләрҙе, тегенсе булыуың менән ҡотлап, мин һиңә ҡалдырҙым. Һин теккән кейемдәрҙе киләсәк быуын гөлдәй итеп кейеп йөрөһөн әйҙә.

... Ҡолаҡта — зеңгер-зеңгер машина тауышы. Тик заман башҡа — заң башҡа. Ә күк йөҙө зәп-зәңгәр. Ана, теге реактив самолет та, алтын энә һымаҡ, бер һаплам көмөш ебе менән, замандарҙы замандарға ялғап, күктең зәңгәр ситсаһын тегә...

10 октябрь, 1976 йыл

Әбей батша заманының ҡомартҡыһы

Былтыр «Вокруг света» журналының 8-се һанында геология-минералогия фәндәре докторы А. А. Малаховтың «Малахит йылъяҙма?» тигән бик ҡыҙыҡлы мәҡәләһе баҫылып сыҡҡайны.

Унда Екатерина II заманында яһалған малахит ҡумта ҡапҡасындағы серле һүрәттәр хаҡында һүҙ бара.

Авторҙың раҫлауынса, улар араһында Пугачев етәкселегендәге крәҫтиәндәр һуғышында ҡатнашыусы башҡорттарҙың да һүрәттәре бар. Мәҡәләлә Салауат Юлаев исеме лә телгә алынғанлыҡтан, уны беҙ «Башҡортостан ҡыҙы» журналында баҫырға әҙерләгән саҡта, Свердловскийға шылтыратып, авторҙың үҙе менән дә һөйләштек.

«Пугачевсылар араһында Салауат Юлаевтың да һүрәте бар, тиҙәр. Шул хәбәр дөрөҫмө?» — тигән һорауға Анатолий Алексеевич яңғына «Юлаев» тип яҙылған башҡорттоң барлығын әйтте һәм тиҙ көндәрҙә уның микроһүрәтен, ҙурайтып, «Башҡортостан ҡыҙы»на ебәргә, уның хаҡында айырым мәҡәлә яҙырға вәғәҙә бирҙе. Беҙ, әлбиттә, был уникаль һүрәтте һәм был хаҡтағы ентекле һүҙҙе түҙемһеҙлек менән көтөп, уҡыусыларыбыҙ иғтибарына хәҙергә ошо мәҡәләне тәҡдим итергә булдыҡ.

Рәми Ғарипов.

Малахит йылъяҙма?

Минең был әле һөйләр һүҙем һеҙгә бер ғилми-фантастик мажара булып күренер. Шулай ҙа алдан уҡ әйтеп ҡуям: бында һөйләгәндәрҙең бөтәһе лә баштан-аяҡ ысын. Шик-шөбһәгеҙ булһа, һәр берегеҙгә мин телəһə ҡайһы ваҡытта ҡулыма килеп эләккән ғәжәйеп бер документты сығарып күрһәтә алам.

Бындай хәлдәр ғүмерҙә бер генә булалыр. Бөтөнләй осраҡлы бер хәл мине уйламаған-көтмәгән асыштың эҙенә килтереп төшөрҙө.

Үҙегеҙ уйлап ҡарағыҙ әле: бөгөн килеп минең ҡулда бынан ике йөҙ йыл элек йәшәгән ике йөҙҙән ашыу кешенең һүрәттәре булһансы! Шулай итеп, мин көтмәгәндә генә хаҡы-баһаһы бихисап хазинаның эйәһенә эйләндем дә ҡуйҙым. Минең ҡулдағы был һүрәттәрҙә Әбей батша заманандағы йәғни Екатерина II батшалыҡ иткән саҡтағы ваҡиғалар кәүҙәләнә. Уларҙа, моғайын, XVIII быуаттағы крәҫтиән һуғыштарында ҡатнашыусыларҙың, шул иҫәптән, ихтимал, Пугачевтың да байтаҡ көрәштәренең йөҙө-төҫө һаҡланалыр.

Ҡайһы ваҡытта миңә шулай тойола: әйтерһең, мин, ҡулыма фотоаппарат тотоп, үткән заманға үтеп ингәнмен дә XVIII быуаттың алтмышынсы-етмешенсе йылдарында Уралда булып үткән ваҡиғалар хаҡында фоторепортаж яһап ҡайтҡан һымаҡмын!

Был «фотоаппарат» тигәнем төҫкә былай һис тә иҫ китерҙәй ере булмаған бер малахит таҡта киҫәге ине. Ҡасандыр ул кескәй генә малахит ҡумтаның ҡапҡасы булған. Иҫкә алып ҡуйығыҙ: уның иңе — 13,5, буйы 19,7 сантиметрлыҡ ҡына. Ошо ус битендәй генә ҡапҡастың шымартылған йөҙөнә Урал Оҫтаһы бығаса күҙ күрмәгән, ҡолаҡ ишетмәгән алым менән һүрәт һәм панноларын төшөргән. Иң элек ошо ҡапҡаҫҡа күҙ һирпеп алыу менән тәү ҡарашҡа уның урта тәңгәлендә ғәжәйеп бер таш сәскә күҙгә салына. Был сәскә нимәһе менәндер сихри баҡсала үҫеп ултырған ҡыҙыл гөлдө хәтерләтә. Ләкин һүрәттә иң мөһиме был да түгел. Был ҡапҡас ниндәйҙер бер тылсымлы картина һымаҡ: рәссам-йылъяҙмасының бик оҫта ҡорамалап төшөргән йәшерен һүрәттәрен күрер өсөн, төрлө һыҙат һәм таптарҙың биҙәктәренән күҙеңде алмай, ҡулыңдағы ҡапҡасты төрлө яҡҡа борғолап ҡарарға кәрәк.

Фәҙәттә беҙ, Урал оҫталары һүрәттәрҙе биҙәкле йәшел таш киҫәктәрен йәбештереп эшләй белгәндәр, тип иҫәпләргә күнеккәнбеҙ. Шулай уҡ малахит һырҙары буйынса юллап алынған нескә таҫмаларҙың ҡорамалап эшләнгән төрлө-төрлө дүңгәләктәр шәкеленә лә, кәкере-бөкөрө юлаҡтар төрлөләгенә лә күнегеп бөткәнбеҙ инде.

Бында ла асылда шул уҡ малахит нағышы. Әммә бында йәбештерелгән таштарға рәссам тарафынан кеше һүрәттәре һәм үҙ заманының хәл-ваҡиғалар күренештәре төшөрөлгән булып сыҡты! Юҡ, мине яңылыш әйтә тип улай күрмәгеҙ: ысынлап та, төшөрөлгән шул!

Үкенескә күрә, бындай һүрәттәрҙе эшләү сере һаҡланып ҡалмаған. Хәҙерге малахит эшкәртеү оҫталарынан бер кемдең дә бындай ысул хаҡында ишеткәне юҡ әле. Боронғо оҫта уны нисек итеп эшләне икән һуң? Бәлки, ул уны шпатель менән малахит саңын елемгә буяп йәбештергәндер. Күрәһең, был эш ҡыҙыу ут аҫтында башҡарылған булырға кәрәк. Мин, үҙемсә,

бындай һүрәттәрҙе эшләү оҫталығының эҙенә кире төшөргә булалыр, тип уйлайым.

Шулай ҙа бының менән генә эш бөттө тигән һүҙ түгел әле. Бында шуныһы ғәжәп: рәссам йәшерен һүрәттәр төшөрөргә кәрәк булған ерҙә тағы ла серлерәк алым ҡулланған: «йәшерен» персонаждарҙың ҡиәфәтен ул малахит валсығы менән саңына елем ҡушып һынландырған. Уларҙың һынланышы ла шулай уҡ ғәҙәттәгесә түгел. Ул һүрәттәрҙе бары тик микроскоп ярҙамында йәки бик ныҡ зурайтып фотоға төшөргәндә генә төҫмөрләп була. Был бик кескәй һүрәттәр төшөрөү сәнғәте (микроживопись)!

Билдәһеҙ рәссам төшөргән был энә күҙендәй микроһүрәттәр үҙҙәренең ғәжәп «портретлы» булыуҙарына ҡарамаҫтан, ҡапҡас майҙанында бик тығыҙ урынлаштырылған. Улар миллиметрҙың унынсы, хатта йөҙөнсө өлөштәренә тиклем кесерәйтеп эшләнгән! Ошондай «йәшерен» һүрәттәр төркөмө, булавка башындай ғына урын алып тороуға ҡарамаҫтан, утыҙҙан ашыу кеше башын һыйҙырған!

Мин бөтә был портрет һәм панноларҙы үҙемдең байтаҡ ҡына дуҫ-иштәремә күрһәтеп ҡараным. Уларҙың төрлөһө төрлө тәьҫирҙә ҡалды. Шулай ҙа күбеһе шундай уҡ рәссам төшөргән һүрәттәр барлығын төҫмөрләй алды. Ә ҡайһы берҙәре хатта мин үҙем күрмәгән бик мөһим нәмәләргә лә иғтибар итте.

Уларҙан һәр нәмәгә шикләнеп ҡараусы ҡайһы берәүҙәре, ғәҙәттә, миңә тиҫтәләгән «сетерекле» һорауҙар биреп ҡараны. Бына ул һорауҙарҙың ҡайһыларын һәм уларға минең яуаптарымды ла тыңлап ҡарайыҡ әле.

— Ай-һай, былар тик һинең хыял емештәрең генә түгелме икән? Төрлө пейзаж таштары ла бар бит әле. Уларға тәбиғәт үҙ ҡулы менән төрлө ҡәлғә ҡоролмаларын, диңгеҙҙәрҙе лә, тауҙарҙы ла, хатта кеше һындарын да төшөрөп ҡуйған була. Ундай тәбиғәт күренештәрен төрлө төҫкә ингән ҡара болоттар шәкелендә лә, йыйылып ятҡан күләүектә лә сырамытып ҡуябыҙ ҙа инде. Бында шул берәй пейзаж малахитына юлыҡманыҡмы икән?

— Эйе, ундай таштар ҙа осрай. Минең үҙемдең дә йәшмә таштарындағы һүрәттәр хаҡында күп яҙғаным бар. Бер мәл шундай родонит та тапҡайным. Унда урман сите менән шунда

ултырған бер аласыҡ та, хатта уға килеп туҡтаған юл да бик асыҡ күренә ине. Шуға ла мин тәүҙә малахит ҡапҡастағы был һүрәттәрҙе тәбиғәт уйынылыр тип уйлағайным. Тик был «пейзаждар» бик үҙенсәлекле булып сыҡты шул. Юҡ, был юлы беҙ бөтөнләй икенсе, бығаса бер кем, бер ҡасан да күрмәгән хәлгә юлыҡтыҡ. Бында бит йөҙәрләгән кеше менән төрлө хайуан һүрәттәре, бер-береһенә үҙ-ара бәйләнгән рәүештә, билдәле бер төркөмдәргә һайлап алынған булып сыҡты. Ә иң мөһиме шунда: быларҙың бит яҙыуҙары бар! Малахит ҡапҡастағы һүрәттәргә бик оҫта үреп яҙылған йөҙәрләгән һүҙҙәр барлығы асылды. Һүрәттәр тәбиғи — малахит һүрәттәре һымаҡ булһа ла, бығаса әле бер ҡайҙа ла, бер ниндәй ташта ла бындай яҙыуҙар осрағаны юҡ тип ышандыра алам, — тигәс тә шикләнеүселәрҙең күңеле урынына ултырманы.

— Ярай, — тинеләр улар. — Ә һуң һүрәттәрҙең, айырым малахит төрҙәренән нағышланмайынса, ҡулдан яһалған икәнлеген нимә менән раҫлай алаһығыҙ?

Был урында инде мин, ғәҙәттә, үҙ күҙҙәрем менән күргәнде раҫларға тырышып, нисек итеп үҙемдең криминалистарға барғанлығымды һөйләп бирәм. Мин уларҙан, ҡапҡасты ҡарап, уны инфраҡыҙыл һәм ультрафиолет нурҙар ярҙамында фотоға төшөрөп биреүҙәрен һорағайным. Ультрафиолет нурында төшөрөлгән фотоһүрәттәр хайран ҡалырлыҡ булып сыҡты. Был фотоларҙа өҫкө ҡатламдағы һүрәттәргә бөтөнләй оҡшамаған икенсе бер күренеш (һәм шундағы яҙыуҙар ҙа) асылды. Ультрафиолет нурҙарында ғына күҙгә күренә торған был һүрәттәрҙең ҡоролошо хаҡында мин һуңынан ентекләберәк һөйләрмен. Әле шуны ғына әйтеп ҡуям: ультрафиолет нурҙар ярҙамында күҙгә күренеп торған өҫкө ҡатламдан саҡ ҡына аҫтараҡ ятҡан нәмәләрҙе күрергә була икән. Баҡһаң, бөтә өҫкө һүрәттәр аҫтағыларына һуңынан ғына һалынған булып сыҡты.

Ә электрон микроскоп ярҙамында төшөрөлгән фотоһүрәттәр ҡапҡас йөҙөнөң микроструктураһы менән малахиттың үҙ структураһы араһында бер ниндәй ҙә уртаҡлыҡ юҡ икәнлеген күрһәтте. Тимәк, малахит нигеҙҙең өҫтө лак йәки эмаль кеүек нәмә менән буятылған да шуға һүрәттәр төшөрөлгән.

Ҡыҫҡа ғына бер мәҡәлә был табышты бөтә яҡтан тасуир итеп булмағанлыҡтан, мин тик уның ҡайһы бер өлөштәренә генә туҡталмаҡсымын.

Тик башта был малахит ҡапҡастың минең ҡулға нисек килеп эләгеүе хаҡында бер-ике һүҙ әйтеп китәйем.

Бынан ун биш йыл элек мин Урал малахитсыларының береһенән ҡара һауыты яһар өсөн берәй малахит киҫәге таоып биреүен һорағайным. Күп тә үтмәй, ул минең ҡулға килеп тә керҙе... Ул элек Петербургта боронғо әйберҙәр магазины тотҡан бер ханымда һаҡланып ҡалған икән. 20-се йылдарҙа уҡ магазины дәүләт ҡарамағына бирелгән был ханым, Бөйөк Ватан һуғышы башланғас, Свердловск ҡалаһына күсерелгән булған. Бына шунда ул теге малахит ҡапҡасты һатҡан да инде.

Шулай ҙа миңә ҡара һауытын эшләргә тура килмәне. Ә ҡапҡас мин йыйған башҡа таштар менән бергә ятҡан ерендә һаман ята бирҙе.

Бер мәл дуҫтарымдың береһе уны ҡараштырған ваҡытта ғәжәп бер нәмәгә иғтибар итеп ҡуйҙы. Ҡапҡасты төрлө яҡҡа борғолап ҡарағанда, уның йөҙөндә бик сәйер кеше һәм хайуан һыҙаттарын төҫмөрләп була икән.

Һүрәттәрҙе өйрәнеү шунан башланып китте лә инде. Аҡрын-аҡрын деталдәр артынан деталдәр асыла башланы. Малахит ҡумтаны яһаусы оҫта бына тигән психолог та булған, күрәһең. Төп һүрәттәрҙе ул бик оҫта итеп йәшерә белгән.

Шулай оҫта итеп йәшерә белеү сере мажаралы әҙәбиәттә йөҙ йылдан һуң ныҡ таралған күренеш. Эдгар По тигән яҙыусының бер хикәйәһендә иң яҡшы тикшеренеүселәрҙең бер документты эҙләп хәлдән тайыуҙары һүрәтләнә. Аҫтындағын алты ай эҙләгән, тигәндәй, эҙләнгән әйбер күҙ алдарында ғына ятҡан була. Күҙгә терәлеп ятҡанды тикшереп ҡарау бер кемдең дә башына килмәй.

Малахит ҡапҡастың сере лә нәҡ шуның шикелле булды. Ундағы сәскә һүрәте күҙҙе бәйләгәндәй. Бер арбалған күҙ уның аҫтында ни ятҡанын да абайламай. Ә бында инде «Һунарсының эте ҡайҙа булған?» тигән табышмаҡлы һүрәттәрҙәге ише киң таралған бер алым ҡулланылған. Ундай һүрәттәр бөтәгеҙгә лә билдәле, әлбиттә. Буталсыҡ һыҙаттар менән яһалған бындай

һүрәттең үҙен күрер өсөн, байтаҡ баш ватырға, уны тегеләй ҙә былай әйләндереп ҡарарға кәрәк. Ә һуңынан һүрәтте ҡапыл күреп ҡалғас, бығаса күҙең сыҡҡан инеме әллә! — тип аптырарға ғына тура килә.

Билдәһеҙ рәссамдың да был алымды шундай камиллыҡҡа еткереүенә таң ҡалаһың. Хатта бөтә ғүмерен малахит нағыштары йыйып үткәргән тәжрибәле оҫтаның да күҙе арбалған: үҙәктәге сәскәнән башҡа ул бер ниҙе лә күрмәй ҡалған.

Рәссам объекттарҙы йәшереп һүрәтләүҙең икенсе алымы күҙҙең оҫкорлоғона бәйләгән. Фәҙәттә, беҙҙең тәбиғи күҙҙәр бер минутта бер мөйөш аҫтында ятҡан ике нөктәне генә күрә ала. Әммә көндөҙ йондоҙ күреүҙәй фәҙәттән тыш үткер күҙле кешеләр ҙә бар бит. Һүрәттәрҙең иң серлеләре ошо кешеләргә иҫәп тотоп эшләнгән дә инде. Һүрәттең айырым деталдәре бер секундта, хатта секундтың бер өлөшөндә ҡарала!

Хәҙер инде бик тәбиғи бер һорауға яуап бирәйек. Малахит ҡумта үҙе ҡасан, ҡайһы осорҙа эшләнгән һуң?

Малахит оҫтаһы миңә ҡумтаның ҡапҡасын биргәндә, малахиттың бында металға түгел, ә мәрмәргә йәбештерелгән булыуын әйтте. Былай итеп ҡумталарҙы тик XVIII быуатта ғына эшләгәндәр. Тимәк, был ҡапҡастың эшләнеүенә инде ике йөҙ йыл самаһы ваҡыт үткән!

Һуңынан уның йәшен билдәләй торған туранан-тура дәлилдәр ҙә табылды, тик уға тиклем айҙар буйы байтаҡ серҙәр сисергә тура килде. Был тәңгәлдә миңә Свердловскийҙағы иң яҡшы һәүәҫкәр фотографтарҙың береһе урта мәктәп уҡытыусыһы Михаил Филатов ярҙам итте. Ҡапҡасты һәм уның айырым өлөштәрен ул ҡайһы саҡта микроскоп та кәрәкмәҫлек итеп фотоға төшөрҙө. Ә икенсе бер ярҙамсым, Георгий Мельничук тигән бер студент, ҡапҡас менән уның фотоһүрәттәрен өйрәнгән саҡта «асыла» килгәндәрҙең бөтәһен дә ҡағыҙға сыймаҡлай барҙы.

Ҡапҡастың эшләнеү ваҡытын асыҡларға тырыша торғас, беҙ башта төп персонаждарҙың береһе булған адмирал мундирындағы кешенең түшендә бер вензель барлығын күреп ҡалдыҡ. Адмирал һыны сәскәнең түбәнге өлөшөнә ҡушып эшләнгән һәм ҙур ғына урынды алып тора. Вензелле һүрәттә ап-асыҡ булып «Е», «К», «Т», «Р», «Н» хәрефтәре һәм «П» индексы күренә.

«Екатерина Икенсе»! — Әбей батша — бына кем заманы икән бында! Был инде рәссамдың бынан ике йөҙ элек булған хәл-ваҡиғаларҙың шаһиты булғанлығына шик ҡалдырмай! Тимәк, рәссамдың хатта Пугачев етәкселегендәге крәҫтиәндәр һуғышында ҡатнашҡан булыуы ла бик ихтимал. Һәм, ысынлап та, бер нисә мәртәбә ҡумта ҡапҡасында Пугачевтың иң яҡын ярҙамсыларының береһе булған Салауат батырҙың фамилияһы — «ЮЛАЕВЪ» ҡабатлана!!!

Ҡапҡастың айырым өлөштәрендә рәссам ғәскәргә килеп ҡушылған кешеләр сафтарын да, урмандарҙа йәшеренеп ятҡан яңғыҙаҡ-партизандарҙы ла, тирә-яҡтан дошман яуын ҡағырға күтәрелгән ҡурғаусыларҙы ла һүрәтләгән. Һәм ул дошман яғыныҡыларҙы ла һүрәтләргә онотмаған. Улар араһында беҙ кивер һәм өсмөйөшлө кәпәс кейгән гренадер һалдаттарҙы ла, офицерҙарҙы ла, дворяндарҙы ла һәм, хатта, һәр төрлө дин әһелдәрен, шул иҫәптән, католик динендәгеләрен дә, күрәбеҙ.

Ҡапҡастың бер өлөшөндәге һүрәттә крепостной крәҫтиәнде һуҡтырыу күренеше лә бар. Был яза сәхнәһе үҙенең мәғәнәле һаранлығы менән йәнде тетрәткес. Һүрәттә йөҙтүбән ятҡан кешене язалайҙар. Ҡамсы тотҡан ҡатил-палач һыны бирелгән. Ғазап сигеүсе бисараның аяҡ осонда офицер баҫып тора. Ә баш осонда дәү һаҡалтай, күрәһең, старосталыр инде. Стенаға өс изгенең һүрәте эленгән. Ә күктә — был вәхшәттән ытырғанып башын ситкә борған Алла инәһенең һыны. Бында ул заман кешеһенең ҡотолғоһоҙ һәләкәткә дусар ителгәнлеге үҙенән-үҙе аңлашылып тора: тимәк, ерҙә лә, күктә лә ғәҙеллек юҡ...

Бөтәһенән дә бигерәк атҡа атланып, дөйә һәм ишәккә менеп, караван һымаҡ теҙелеп барған кешеләр төркөмө ҡатмарлы һүрәтләнгән. Алдан юл күрһәтеүсе бара. Ә уларға ҡапма-ҡаршы һалдаттар сығып баҫҡан. Каруансыларҙың береһенең башында (ул үҙе ҡаптырма башы хәтле генә!) тағы утыҙҙан ашыу кешенең башы төшөрөлгән!

Уларҙы күреүе һүрәтте 50 мәртәбә ҙурайтып ҡарағас ҡына мөмкин булды. Был портреттарҙың байтағын тарихи шәхестәрҙең билдәле портреттары менән сағыштырып ҡарау — киләсәк эше. Әммә, миңә ҡалһа, улар араһында Пугачев һәм уның иң яҡын ярҙамсыларының портреттары ла табылыр һымаҡ. Минең ҡулға

ысын-ысындан «үткән замандар китабы» булған малахит йылъяҙма килеп эләкте!

Йәшерен һүрәттәрҙең күбеһе микрофотографияларҙы барлап сыҡҡанда табылды. Улар төрлө шәкелдәге малахит йәшеллеге ҡаплап торған серҙәрҙе асырға ярҙам итте. Фотографиялар төрлө-төрлө төҫтәрҙе уртаҡ бер төҫкә килтерҙе һәм шул арҡала уҡып булмай торған яҙыуҙарҙы уҡырға ла мөмкинлек тыуҙы. Ҡапҡастағы яҙыуҙарҙы беҙ тик шул юл менән генә уҡый алдыҡ. Ул яҙыуҙарҙың ҡайһы берҙәре бормалы-һырмалы вензель стиле менән яҙылған; хәрефтәр күп ҡабатланғанлыҡтан, айырым һүҙҙәрҙе уҡыуы ла ҡыйын; етмәһә был бик ваҡ яҙыуҙарҙы бары микроскоп ярҙамында ғына уҡып була. Бына уларҙың ҡайһы берҙәре.

«Ермолай ирод» («әҙәм аҡтығы Ермолай») тигән һүҙҙәр генералдың эшләпәһенә яҙылған, ә «Скареда» («ҡарун») тигән һүҙ уның яңағына сыймаҡлап ҡуйылған. Һүрәттәрҙең береһенә һәйкәл дә төшөрөлгән. Һәйкәлдә «замана авторы» тигән яҙыуҙы ла уҡырға була. Шунда уҡ бөләңгерт кенә күренгән һандар ҙа күҙгә салына. Уларҙың береһе — «1784». Һәйкәлдә ғәйрәтле бер кеше профиле лә бар. Уның аҫтында китап һүрәте төшөрөлгән һәм уға «Воль...» тигән һүҙ яҙылған. Ни икән һуң был? «Азатлыҡ» («Вольность») одаһы өсөн был һәйкәл Радищевҡамы әллә? Улай тиһәң, Радищев 1802 йылда вафат булған, ә уның «Азатлыҡ» одаһы 1783 йылда ижад ителгән. Был һүрәтте рәссамдың Радищев тере саҡта уҡ әле уның хеҙмәттәренә юғары баһа биреүе тип аңларға мөмкин.

Мәскәүҙә Тарих тыҡырығындағы Тарих музейына ҡаршы ғына йортта Радищевтың стенаға ырып эшләнгән барельефы тора. Был барельеф менән малахит ҡапҡастағы һүрәт араһында оҡшашлыҡ бик ҙур. Шуның өсөн дә был һүрәттең бик ныҡ йәшереп төшөрөлөүе тикмәгә түгел, әлбиттә. Әгәр ҙә быны һиҙеп ҡалғанда, был һүрәт өсөн рәссамдың башынан һыйпамаҫтар ине...

Беҙ таный алған яҙыуҙар әле күп түгел. Улар бөтә яҙыуҙарҙың ике процентынан да артмай. Әлегә малахит ҡапҡастағы бөтә һүрәттәрҙең ни һөйләүе хаҡында төҙөк кенә бер фекергә лә киленмәгән, шулай ҙа мин айырым фамилияларҙың һәм даталарҙың айышына ярайһы уҡ төшөнә башланым.

Унда кеше һүрәттәре генә түгел, ә тотош бер хайуандар «зоопаркы» менән әкиәт персонаждары ла бар икәнлеге асыҡланды. Шулай уҡ ен-пәрейҙәр донъяһы ла ҙур урын алған унда. Әкиәт ҡара көстәренән, иң беренсе урынды, әлбиттә, шайтан алып тора. Шайтан бында бер нисә урында, белгәнебеҙсә, үҙенә хас бөтә ҡойроҡ-мөгөҙҙәре, томшоғо-тояҡтары һәм башҡа имәнес ҡиәфәттәре менән һүрәтләнгән. Бер урында ул хатта таж кейгән дәрәжәле түрә менән дә ултыра...

Ә ультрафиолет нурҙар яҡтылығында төшөрөлгән махсус фотографияларҙа бына нәмәләр күреп булды. Уларҙы төшөрөүҙә миңә криминалист-эксперт В. В. Патрушев ярҙам итте. Тәүҙә алған фотоһүрәттәрҙә бер ҙә иҫ китерлек нәмәләр күренмәне. Уларҙа тик малахит киҫәктәренең бергә йәбештерелгән ектәре генә айырым-асыҡ күренә ине. Бынан шул асыҡланды: тимәк, яҡтыртып тороусы төп матдә булып ҡапҡастың үҙ материалы түгел (малахит үҙенән-үҙе баҙламай), ә малахит менән мәрмәр нигеҙ араһындағы ультрафиолет нурҙар яҡтыһында аҡһыл-йәшел төҫ менән баҙлап тороусы матдә ҡатышҡан йәймә хеҙмәт итә икән. Был йәймәнең берәй төрлө органик ҡушымталарҙан әҙерләнгән булыуы ла ихтимал.

Бары фотоһүрәттәрҙе махсус контраст ҡағыҙҙарға төшөргәс кенә, малахит ҡапҡас телгә килде. Ул бынан ике йөҙ йыл элек Уралда булып үткән фажиғәләр хаҡында һөйләп бирҙе. Бөтәһенән элек был фотоһүрәттәрҙә көн яҡтыһында күреп булмай торған бөтөнләй икенсе күренештәр асылды. Шундай уҡ юл менән реставрация мастерскойҙарында өҫтөнә һуңғы замандарҙа өҫтәлгән йәки үҙгәртелгән ҡатламдар аҫтынан элек эшләнгән боронғо һүрәттәрҙе килтереп сығаралар бит.

Бынан һуң, һис шикһеҙ, шул мәғлүм булды: малахиттағы ике ҡатлы һүрәт икенсе ике заманда — аҫтағыһы — (уныһын боронғоһо тип атайыҡ) элегерәк, өҫтәгенсе һуңынаныраҡ төшөрөлгән. Боронғоһонда хәл-ваҡиғаларҙың ваҡыты ла, урыны ла асығыраҡ бирелгән.

Ваҡиғаның урынын асыҡлау ҡыйын булманы. Ҡапҡастың аҫҡы ҡатында, композицияның урта тәңгәлендә тиерлек, ҙур бер баҙ төшөрөлгән. Баҙҙың өҫтөнән бейек манара күтәрелгән. Манара бер яҡҡа яҡтайып — «ауа яҙып» тора. Ә «ауа яҙып»

торған манараларҙың Уралда берәү генә булғанлығы билдәле. Ул манара, Невьянскиҙа булып, 1725 йылда Демидов бойороғо менән төҙөлгән. Тәүге мәлдәрҙә ул тирә-яҡты күҙәтеп тороу өсөн хеҙмәт иткән. Ямананы сыҡҡан был манара хаҡында ҡолаҡтан ҡолаҡҡа халыҡ араһында, имеш, Демидов бында ялған аҡса һуғыусы ҡаскандарҙы йәшереп ятҡыра икән, тигән төрлө хәбәрҙәр йөрөгән. Был аҡсаларҙы һуғыу өсөн алтын-көмөштө, имеш, Себерҙә сығарылған рудаларҙан алғандар.

Екатерина II Демидовтың был мутлыҡтары хаҡында ишеткәс, Уралға үҙенең ышаныслы кешеһен — князь Александр Алексеевич Вяземскийҙы ебәргән һәм уға ни ҡылһа ла сикһеҙ ирек ҡуйған, тиҙәр, тик Демидов, үҙенең енәйәт эҙҙәрен юйыр өсөн, был манараның баҙҙарын һыуға батырған. Был хәл, ысынлап та, 1763 йылда була.

Боронғо һүрәттә, моғайын, был фажиғәнең һуңғы күренеше. Невьян манараһының баҙындағы кешеләрҙең һыу аҫтында тонсоғоп үлеүҙәре күрһәтелгән булғандыр.

Эшселәрҙең шулай һәләк булыуына ике йөҙ йылдан ашыу ғүмер үтә. Демидовтың был йәшерен эше асылмай ҡала. Хәҙер килеп, ультрафиолет нурҙары ошо фажиғәнең нисек булғанын һөйләүсе художестволы документты асып бирмәйме һуң?!

Тәүге фрагменттарҙа беҙ ер аҫтындағы янып торған металл иретеүсе усаҡты күрәбеҙ. Иретмә көтөүсе кешеләр, әле бер ниндәй һәләкәт булырын да белмәй, вайымһыҙ ғына тора. Алғы планда ла шулай уҡ һәләкәттең яҡынлап килгәне тойолмай. Бында бары пар ҡаҙандары менән машиналар ғына күренә. Рәссам хатта һүрәтләгән нәмәләренең мәғәнәһен асыҡлау өсөн «Ф. Ф. К. Ҡаҙандары» тип яҙып та ҡуйған. Ҙур бер маховиктың өҫтөнә «1753 й.» тип уның эшләнеү ваҡыты ла күрһәтелгән. Ләкин И. И. Ползунов үҙенең тәүге машинаһын 1765 йылда эшләгән бит! Ул машина ун ике йыл алданыраҡ эшләнгәнме, әллә рәссам уның датаһын бутап ҡуйғанмы икән?

Бына панноның яңы бер фрагменты. Асыҡ шлюздар аша һыу ташҡыны шаулап килә. Һәләкәткә дусар булғандарҙың ҡото осҡан: көтмәгәндә уларҙы һыу баҫып килә... Эшселәрҙең береһе, күрәһең, ташҡын өҫтөнә йөҙөп сыға алған. Ул быуа ситендә торған тәкәббер хужаға йоҙороғо менән янай.

Ҡапҡастағы был боронғо һүрәттә «1763» тигән дата бер нисә мәртәбә ҡабатланған. Фажиғәнең көнө менән айы ғына танылып етмәй. Бер ҡарағанда «11/VI», икенсе ҡарағанда «15/III» һымаҡ күренә.

Һүҙ һәм хәрефтәрҙең яҙылышы урыны-урыны менән XVIII быуаттағы вензель сәйләнен хәтерләтә, бик ҡыйынлыҡ менән генә уҡыла. Шунлыҡтан был боронғо һүрәттә шулай уҡ уҡылмаған яҙыуҙар байтаҡ әле. Киләсәктә уларҙың байтағын, архив материалдары менән сағыштырып, ентекләп өйрәнеп сығаһы бар.

Был иҫке документ үҙенә күп серҙәр йәшергән. Ҡайһы саҡта мин үҙемде, ябыҡ камера менән күп күренештәрҙе төшөрөп тә, ҡасан ни нәмә төшөргәнен яҙып барырға онотҡан фотограф хәлендә һымаҡ тоям. «Фотографиялар»ҙы сағыштырып ҡарау, уларҙағы персонаждарҙы асыҡлау буйынса төрлө белгестәр алдында бик ҙур эштәр тора әле.

Һүҙ бит бында бик һирәк осрай торған художестволы әҫәр ижад иткән билдәһеҙ бер талант хаҡында бара. Шулай уҡ һүҙ XVIII быуат ахырындағы тетрәткес ваҡиғаларҙың художестволы йылъяҙмаһын уҡып сығыу хаҡында ла бара, әлбиттә.

Бынан тыш, бында һөйләгәндәрҙең бөтәһе лә артабанғы эҙләнеүҙәргә бер этәргес булыр тигән өмөт менән дә йыуанам мин. Шәхси йыйылмаларҙа байтаҡ малахит әйберҙәр һаҡланғанлығы мәғлүм: улар араһында шкатулкалар ҙа, өҫтәл йәймәләре лә, вазалар ҙа, ҡара һауыттары ла, тәмәке ҡумталары ла бар. Бәлки, ҡайһы берҙәрегеҙгә ошондай әйберҙәр тап булып ҡуйыуы мөмкин. Иҫкәртеп ҡуям: малахит әйберҙәрҙең боронғолоғон шунда уҡ танып алырға мөмкин — уларҙа малахит баҡыр йәки тимер нигеҙгә түгел, ә мәрмәрҙән юнылған ташҡа йәбештерелгән булыр.

XVIII быуатта яһалған әйберҙәрҙең мәрмәр нигеҙе нык булмаған, шуға күрә лә боронғо оҫталарҙың күпселек әйберҙәре йә ватылған, йә юҡҡа сыҡҡан, йә юғында икенсе әҫәрҙәр итеп эшләнә торған булған.

Шулай ҙа был серле XVIII быуат оҫтаһының башҡа әҫәрҙәре һаҡланып ҡалманымы икән? Был ҙур талант эйәһе, күрәһең, хәтәр яҙмышлы кеше булғандыр. Кем булды икән һуң ул?

Ошондай сая һәм серле эшкә ул ниндәй ниәт менән тотондо икән?

Ҡыҙғанысҡа ҡаршы, минең ҡулға килеп эләккән малахит ҡапҡас был хаҡта бер ни ҙә әйтмәй. Бәлки, ул әле башҡа серҙәрҙе лә һаҡлайҙыр? Бөтәһе лә асыҡлап бөтөлмәгән бит әле. Был хазина тағы ниҙер хаҡында һөйләр икән?

А. А. Малахов,
геология минералогия фәндәре докторы.
Салауат һәм Рәми Ғариповтар тәржемәһе.
1971.

* * *

Бабич

Башҡорт халҡының атаҡлы шағиры Шәйехзада Бабичтың тыуыуына 70 йыл тулды. Шағирҙың яҡты исемен күңел түрендә һаҡлаған халҡыбыҙ уның ижадын бөгөн оло хөрмәт менән иҫкә ала.

Бабичтың ғүмер һәм ижад юлы иҫ киткес ҡыҫҡа, ҡатмарлы һәм фажиғәле булды. Ул 1895 йылдың (иҫкесә) 2 ғинуарында Өфө губернаһының Бөрө өйәҙендәге Әсән ауылында тыуа. Башланғыс белемде атаһы Мөхәммәтзакир уҡытҡан ауыл мәҙрәсәһендә ала. Ун биш йәшендә ҡазаҡ далаларында мулдәкә булып йөрөй, унан, 1911—1916 йылдарҙа Өфөләге «Ғәлиә» мәҙрәсәһендә уҡығандан һуң, Троицкиҙа уҡыта һәм матбуғат эшенә сумып китә. 1917 йылда Ырымбурҙа сыҡҡан «Ҡармаҡ» журналының секретары булып эшләй. Шунан һуңғы яҙмышы Башҡорт Автономиялы Совет республикаһының тыуыу тарихындағы иң драматик ваҡиғаларға бәйләнеп китә һәм, 1919 йылдың 28 мартында Башревкомдың типографияһын Темәстән Мораҡҡа күсереп алып килгән ваҡытта, революцияның яуыз енәйәтселәре ҡулынан һәләк була.

Ләкин 24 йәшлек революция шағирының 9 йыл эсендә яҙып өлгөргән ижад өлгөләрен йылдар ҙа, шәхес культы ла халыҡ күңеленән юя алманы. Сөнки ул халыҡ өсөн янды һәм халыҡ та үҙенең йондоҙло улы менән хаҡлы ғорурлана.

Етмешең менән, үлемһеҙ Бабич!

Хаммар

Шағирҙың замандаштарына төрлө йылдарҙа яҙған ҡайһы бер хат-сәләмдәре

Мәрйәм апа!

Хатығыҙ өсөн бик ҙур рәхмәт. Мин ауылға ҡайтҡас уҡ һеҙҙән хат көтә инем.

Бына мин урманға һал ағыҙырға барып ҡайтыу менән, ҡустылар:

— Мәрйәм апанан хат килде, — тинеләр.

— Ниндәй Мәрйәм апа?

— Өфөләге.

Әйтерһең, беҙҙең семья кешеһенән!

Бик күңелле булды.

Ауылға ҡайтыу менән режимды һаҡларға тырыштым. Иртән, торғас уҡ, Йүрүҙәнгә һыу инергә йүгерәм. Рәхәт һәм күңелле, әйтерһең дә, бында ҡайтҡас, ҙур баҫымлы диңгеҙ аҫтынан атылып килеп сыҡҡан кеше кеүекмен.

Ҡайтыу менән «хужаның ишәгенә» әйләндем (ҡунаҡ). Ауыл халҡы бөтөнләй ҡыҙыҡ тойола. Мин уны әле ни тиклем белмәгәнмен! Һәр бер кешегә, уның һүҙенә ҡомһоҙланып бөтә иғтибарҙы бирәм. Кешеләр, быяла аша күренгән һыу кеүек, асыҡтар һәм ябайҙар. Уларҙың бөтә эске донъяһын рәхәтләнеп уҡып сығаһың. Горькийҙың кешеләрҙе ни тиклем нык өйрәнгәнлеген мин көндән-көн асығыраҡ күрә барам. Минеңсә, яҙыусыға барыһынан элек кәрәклеһе: тормошто күҙәтә белеү һәләтлеге.

Философия етте.

Ике ҡабат Ҡаратауға һалға барып ҡайтыу минең өсөн М. Кәримдең шиғырҙарын уҡығандағы кеүек тәьҫир итте.

Был эштә лә мин ни тиклем һуҡыр булғанмын! Һалдың бөтә өлөштәренә тиклем төпсөшәм. Был ағайҙарға ҡыҙыҡ тойола. Улар белмәгәнде үҙемсә атайым. Һалды таралмаҫҡа бәйләп

рифмалаштыралар. «Сөнки рифма фекерҙе бер-береһенә бәйләй. Рифмаһыҙ шиғыр тарҡала» (Маяковский).

Ҡояшта янып бешеүгә генә лә бында хаҡ түләрлек. Ә Йүрүҙән таң ҡалдырғыс бер ҡат күреүҙән! Урмандың төнөн, ундағы мәк кеүек алланып, таң атыуын, ҡояш сығып, бер-береһенә күңелле әкиәт һөйләшеп ултырған ҡарағайҙарҙы, «уҫаҡ-егеттәрҙе», «ҡайын-ҡыҙҙарҙы» ҡыҙыл күлдәк кейҙергән һәм иркәләгән көмөш ысыҡлы иртәләрен күҙәтеү — үҙе бер ғүмер. Әйтерһең, кешеләрҙе таң ҡалдырырлыҡ шиғыр яҙғандан һуң булған рәхәтлек!

Ҡыҙыл сәкмән кеүек йәйелеп ятҡан еләклек, ҡыҙыл муйыл, телеңде йоторлоҡ татлы сейә урмандары! Һулап туймаҫлыҡ саф һауала сәскәләрҙең хуш еҫтәре, сәскәләр араһында тәгәрәп, энә осондай ҙа болото булмаған зәңгәрһыу күккә ҡарап ятыу...

Юҡ, Мәрйәм апа, көнләшә башларһығыҙ. Яҙмайым.

Сәләмәтлек үпкәләрлек түгел. Баш бөтөнләй ауыртмай. Артыҡ яҙырға тура килмәй. Тик һуңғы көндәрҙә (экзамендарҙа) булып үткән ваҡиғаларҙы ғына «Йәшенле йәшлек»кә теркәй барам. Бында бер ҙә тыныс урын тапманым. Аҙаҡтан үҙемә бик оҡшаған «кабинет» эҙләп таптым: бөтөнләйгә «юғары этажға» — өй башына күсендем. Шунда уҡыйым, шунда әҙәбиәт яратҡан иптәштәр ҙә киләләр. Шунда уҡ «йоҡо бүлмәһе». Ҡайһы саҡта йоҡларға ла өлгөрөп булмай, ауылдың уҫал әтәстәре ҡысҡырыша башлайҙар. Тиҙерәк ятырға ашығам.

Иптәштәр миңә бөтөнләй икенсе төрлө кеше итеп ҡарайҙар. Мин уларға «Пилот яҙмалары»н уҡырға бирәм.

Минең һәр көндә була торған тормошом уларға әллә нисек тойола. Миңә уларҙың ғәжәпләнеүе бөтөнләй көлкө генә.

— Ысынлап та, оҫканһың бит! Нисек итеп осоп төшмәгәнһең!

— Ҡурҡыныстыр, әй?

— Нимәләр уҡыйһың?

«Абай»ҙы дауам итәм. Бик әкрен уҡыйым. Бөтә ваҡлыҡтарына тиклем ентекләп уҡып ҡарайһым килә. Унан һуң — Сталиндың тел белеме тураһындағы мәҡәләләре. Аңлашылмаған нәмәләр бик күп. Уларҙы миңә «Толковый словарь» менән уҡырға кәрәк ине. Ләкин бында «Русса-башҡортса» һүҙлек тә табыу мөмкин түгел. Газеталар ҙа бик һуңлап килә.

Миңә бөтөнләй ғәжәп:

«Күккә күтәрелгән Марр

Бөтөнләйгә тар-мар...»

Тел тураһында мин ҡайһы бер мәҡәләләр уҡыған инем: бына хәҙер үҙемдең дә «идеалист» булғанымды һиҙҙем.

Ярай, тағын мин икенсе яҡҡа шыуып барам. (Әйтерһең дә мин һеҙҙең менән һөйләшкәндәге кеүек.)

Мәрйәм апа, һеҙ был яңылыҡ тураһында ныҡлап ҡына белеп барһағыҙ, яҡшы булыр ине.

Айһылыу тураһында бер ни ҙә белмәйем. Тик уның тураһында хыялдар һәм хыялдар... һәм уның, бәхеткә ҡаршы, өс рәсеме... Урманға барғанда, мин уларҙы һыуға ла төшөрөп бөттөм. Ләкин улар иҫән әле.

«Өсөгөҙ ҙә миңә
бигерәк матур,
Әйт, ҡайһына,
иркәм, булайым?..

Мәрйәм апа, Пушкин һәм «Абай» өсөн мең-мең рәхмәт. Бигерәк тә Сафинға ла биреп яҡшы эшләнегеҙ. Мин быныҡ өсөн уның үҙенән дә күберәк шатландым. Бит был китаптан да ҡәҙерле, матур һәм ҙур, юғалмай торған ниндәй бүләк булырға мөмкин һуң?

Мәрйәм апа!

Уҡыусығыҙҙан күп сәләм!

Был хатты мин һеҙгә Волга буйындағы Горький өлкәһендәге бер ауылдан, Горькийҙың үҙе кеүек сәйәхәт итеп йөрөгән ерҙән яҙам.

Һаманға тиклем яҙмай тороуым өсөн ғәфү итегеҙ, Мәрйәм апа.

Мәскәүҙә ун көн йәшәнем. Ошо ун көн эсендә (һеҙгә, әлбиттә, маҡтанырға мөмкин) мин бөтә фәндәрҙән дә, немец теленән башҡа, экзамендарҙы отличноға тапшырҙым. Немец теле «4» булды. Экзамендар алты көн рәттән барҙы, әҙерләнергә мөмкинлек бирмәнеләр. Мин бик ныҡ ҡурҡҡан инем. Бигерәк тә әҙәбиәттән тапшырыр алдынан ғүмеремдә бер ҡасан да булмаған ғәҙәттән тыш тулҡынланыу менән яндым. Сөнки бында минең тормош юлым хәл ителәсәк ине. Бик ныҡ тикшерҙеләр. Ләкин мин нисек кенә булһа ла, Башҡортостан исеменә, үҙемде әҙәбиәттән уҡытҡан уҡытыусыларым исеменә тап төшөрмәҫкә

тырыштым һәм, әҙәбиәттән экзамен тапшырып, ғүмеремдә беренсе тапҡыр ҡәнәғәт булдым. Сөнки быға тиклем мин үҙемде нисектер алдашҡан кеше кеүек тоя инем. Ә үҙеңде шулай тойоу ни тиклем ауыр. Миңә хәҙер, быға тиклем бер ҡасан да яҙа алмаған шиғырҙы яҙғандан һуң булған рәхәтлек кеүек, нисектер күңелле ине. Был ун көн эсендә мин бик күп нәмәләрҙе күргә өлгөрҙөм. Болгарҙың да, карелдың да, молдовандың да, төркмәндең дә шиғырҙарын тыңланым.

Барған көндә үк мин бер Григорий исемле болгар менән бергә йоҡланым. Был минең өсөн онотолмаҫ төн ине. Сөнки, уйлап ҡарағыҙ, Мәрйәм апа, Уралдың бер башҡорто менән Карпат артының болгары бергә, бер туған кеүек, бер койкала йоҡлап яталар.

— Һыйырбыҙмы һуң? — тине болгар.

— Беҙҙә бер мәҡәл бар, — тинем мин уға, — күңел тар булмаһа, урын тар булмай.

— Яҡшы мәҡәл! — тине ул. Иртә менән, йыуынған саҡта, ул быны үҙе ҡабатланы.

14 августа Чайковский исемендәге консерваторияның Ҙур залында Корея яҙыусылары менән осрашыу булды. Фадеевтан башҡа мин бөтә яҙыусыларҙы хәҙер үҙ күҙем менән күреп, үҙ ҡолағым менән ишеттем. Һәм шул уҡ кисәлә Рамазановты осраттым! Ни тиклем ҙур байрам ине был көн минең өсөн. Башҡорт телендә рәхәтләнеп һөйләшеп ултырҙыҡ. Икенсе көндә ул минең «Йәшлек»те уҡыны һәм беҙ бик ныҡ дуҫлашып киттек.

Шул уҡ ун көн эсендә мин Островский музейын да ҡараным.

Шулай итеп, минең һәр бер көнөм онотолмаҫ көндәргә әйләнә башланы.

Һуңғы экзаменды биргәс, комиссияға саҡырҙылар. Ун икеләп кеше уртала торған башҡортто тишерҙәй итеп ҡарай.

— Отметкалары нисек? — ти директор секретарға.

— Беҙҙең отличник, — ти секретарь.

— Беҙҙә уҡырға бик теләйһеңме? — тине директор ентекләп. Мин оҙаҡларға теләмәнем.

— Башҡаса юл юҡ миңә, — тинем. Көлөштөләр.

— Хәҙер ҡайтаһыңмы?

— Юҡ, минең ҡайтырға аҡсам да юҡ, детдом да ябыҡ миңә. Берәй совхозға эшкә китәм.

Ләкин эш миңә бында ла таптылар. Маляр! Мин тамаҡ өсөн шатланып риза булдым.

Ә Мәскәүҙән 30 км. алыҫлыҡта булған, урман араһында булған Тренев дачаһына ҡайтҡас, мин, тик үҙемдең генә тороп ҡалыуҙы күреп, бик күңелһеҙләндем. Кистән үк йоҡларға ятып, икенсе кистә генә уянып киттем. Экзамендар, көнөнә бер генә ҡапҡылап, ураҙа тотоп йөрөүҙәр бөтөнләй миңә хыянат итергә теләгәндәр.

Ярай, мин был турала яҙырға яратмайым.

Һуңғы ваҡытта, теге вечерҙан һуң, Ю.М. мине бөтөнләй сит кеше күрҙе. «Уҡытыусы» һәм «Тәрбиәсе» шифырҙары өсөн ул бигерәк тә ҡырағайланды. Ләкин мин «Директор» шифырын яҙырға булдыра алмай инем. Мин ел өргәнгә хәрәкәт итеүсе болот түгел һәм тейешһеҙ урынға ул ямғыр ҙа яумай. Һәм мин 371 һум менән Мәскәүгә йәшәргә сығып киттем. Ул, әлбиттә, юлға етте...

Ә донъяла, Мәрйәм апа, ниндәй яҡшы кешеләр ҙә бар.

Йоҡлап торған кистә янға бер рус шағиры килде лә:

— Ниңә былай күңелһеҙ? — тине. Мин һөйләп бирҙем.

— Һин ҡурҡма, — тине ул, минең экзаменационный листы күреп. — Һин бит барыһын да яҡшы биргәнһең. Уҡырһың. Бына өҫтөңә пальто ла, башыңа бүрек тә алырбыҙ. Барыһы ла булыр. Бергәләп йәшәрбеҙ.

Был бер балаға әйтелгән кеүек булһа ла, миңә бөтөнләй рәхәт һәм ҡараңғы болотло көндә, ҡапыл ғына ҡояш сығып, яҡтырып киткән кеүек ине.

— Мин һине өс көн инде күҙәттем... — тине ул. — Әйҙә, сығып йөрөп керәбеҙ. Яратам мин яҡшы кешеләрҙе.

Беҙ урман араһындағы юл буйлап киттек. Төн ине инде. Ул үҙе бында 3-сө курста уҡый, әле Ҡырымдан ижади командировканан ҡайтып бара ине. Федор Сухов.

Ул минең менән бик ныҡ ҡыҙыҡһынды. Минән башҡортса шифырҙарымды уҡыуҙы һораны, бик ныҡ Горькийҙы яратыуымды ла белде. Уның хикәйәләрен яттан һөйләне.

— Әйҙә, мин һине Горькийҙың тыуған еренә алып ҡайтам. Горькийҙа музейҙарға, Каширин йортона барырбыҙ, — тине ул. — Уҡыу башланғансы, беҙҙең ауылда тороpһоң, — тине ул. — Яҙырға, уҡырға рәхәт унда. Алма ла күп беҙҙә!

Горькийҙың тыуған ере!

Мин бөтә йөрәктән шатланып риза булдым.

Киттек. Горькийҙа Владимир Половинкин тигән шағир менән таныштым.

Горький, Маяковский, Есенин, Блок тураһында Федор миңә бөтөнләй яңы нәмәләр һөйләне. Һәм мин үҙемдең әле ни тиклем һуҡыр икәнлегемде күрҙем. Һәм мин бындай кешеләр менән булған өсөн үҙемде ни тиклем бәхетле лә һиҙҙем.

Каширин өйө өсөн пароходтан тороп ҡалып, икенсе көндә Волга буйлап үҙем генә киттем.

Һәм бына мин Федорҙарҙың ауылында Владимир булып йөрөйөм.

«Йәшлек»те яңынан күсереп яҙҙым, күп кенә урындарын ҡыҫҡарттым, яңынан эшләнем.

Мәрйәм апа! Был хатымды мин һеҙгә Волга оҙонлоғо итеп яҙҙым. Көлмәгеҙ. Сөнки башҡаса миңә улай яҙырға тура килмәйәсәк, икенсенән, минең һеҙҙе шул тиклем күрәһе килә һәм һағындырҙы. Һеҙҙең һөйләгәндәрҙе яңынан ҡат-ҡат тыңлайным килә. Уҡытыусыларҙан миңә бер кем дә шулай яҡын булманы. Һеҙ миңә яратҡан уҡытыусым да, бөтә нәмә тураһында һөйләшә алырлыҡ дуҫ та һәм ниндәйҙер иң яҡын күргән бер туған апа ла инегеҙ. Һәм мин һеҙгә яҙмаҫҡа хаҡһыҙмын.

Мәрйәм апа, был хатты алғас та күп итеп хат яҙығыҙ.

Нисек ял иттегеҙ? Ниндәй китаптар уҡынығыҙ? Быйыл нисәнсе кластарҙы уҡытаһығыҙ? Ғәйбәт күпме?

Әгәр ҙә быйыл X «а» класты алһағыҙ, миңә был бик ҙур шатлыҡ булыр ине. Сөнки һеҙ Айһылыуға бик нык тәьҫир итә алған булыр инегеҙ. Унан уны яҡшылап өйрәнер ҙә, уның менән һөйләшә лә алған булыр инегеҙ.

Әҙәбиәттән дә Айһылыуҙы һеҙҙең уҡытыуығыҙ кәрәкле. Ни өсөн? Быны һеҙ минән яҡшы белəһегеҙ.

Юҡ, мин уның тураһында уйламайынса булдыра алмайым. Ул берәү генә һәм башҡаса булмаясаҡ. Уға булған тойғолар башҡаса бер ҡасан да кире ҡайтмаҫтар. Хатта мин ни тиклем ғазапланыуҙарҙы ла һағынам. Мин тик уның өсөн генә Өфөлә ҡалырға уйлаған инем. Ләкин мин уға ғына түгел. Ә тик ул ғына минең йөрәгемә тәрәндән тәрәнерәк инә бара. Ул мине ни тиклем көсһөҙ итһә, шул тиклем көслө лә итә. Минең бында инеүгә лә ул уҡ ярҙам итте.

Мәрйәм апа, «Сигнал» нисек тә сығып барһын ине, һәм уның оформлениеһын яҡшыртыуҙы талап итергә кәрәк (дирекциянан).

Мәрйәм апа, миңә Сәләмдең, М. Кәримдең, Р. Ниғмәтиҙең йыйынтыҡтары һулар һауа кеүек кәрәкле ине. Һеҙ уларҙы таба алмаҫһығыҙмы?

Ярай, хушығыҙ, Миҙхәт ағайға һәм Гүзәлгә күп сәләм. Эшегеҙҙә ҙур уңышлыҡтар теләп, һеҙҙең Рәми һәм Володя.

25/VIII—50.

* * *

Мәрйәм апа! Һеҙҙең хатығыҙҙы күптән көтә инем инде. Һәм уны алыу миңә байрам булды. Барыһын да яҙғаныҡыҙ өсөн бик ҙур рәхмәт. Ләкин мин һаман да яуап яҙырға ваҡыт таба алғаным юҡ. Үҙемдең тормош тураһында һеҙ үҙегеҙ ҙә белəһегеҙ. Сөнки студент тормошон һеҙ үҙегеҙ ҙә аҙ кисермәгəнһегеҙ. Тик өҫтәүенə шул: иртән торғас, поезға 2 километр йүгерергə кәрәк. Унан һуң поезда ҡалаға тиклем 30 километр һ. б.

Ләкин барыһынан да бигерәк йөрәк шуға әрней: ваҡыт наҡыҫ, аҙ уҡыйым. Был минең өсөн ғəҙəттән тыш ҡурҡыныс: бит мин бындағы иптəштəргə ҡарағанда ни тиклем аҙ белəм, ни тиклем һаймын, ни тиклем һуҡырмын əле. Һəм улар менəн һөйлəшеү өсөн ни тиклем ярлы минең телем. Бынан да ауыр ғазап юҡ.

Мәрйәм апа, быйыл ғына парталарҙан айырылып, бер үҙем был уҡыу йортона мин иртәрәк килеп ингәнмен кеүек. Бында уҡыр өсөн миңə пединституттың бер-ике курсын бөтөрөргə кəрəк булған. Ләкин һəр бер тыңлаған лекция миңə быға тиклем бөтə белгəндəрҙе — бер көндə генə бирə, һəм мин үҙемдең шатлығымды бер ҡайҙа ҡуйырға белмəйем. Яңыны һəм яңыны белеүең, быға тиклем һинең йөрəгеңдə ғазаплап килгəн һорауҙарға яуап табыуың бейек һəм текə таш ҡаялар кейенгəн тауға менеүең һəм үтелгəн юлыңа ҡарап, уның үкенескə үтелмəгəнен күреү — ни тиклем рəхəт йөрəгеңə. Тау бейек, менгəн һайын, ул тағы ла бейегерəк. Уның башына менеп бөтөү мөмкин түгел. Һəм юлдың сикһеҙ булыуы ни тиклем шатлыҡ...

Бына тел белеменəн профессор Реформатскийҙың лекцияһы. Минең өсөн иң ҡыҙыҡлы лекция. Мин уны, урынымдан ҡуҙғалмайынса, аҙналар буйы тыңлап ултырырға əҙер. Минең алдымда ниндəйҙер бөтөнлəй яңы донъя асылған кеүек. Мин уның ауыҙынан сыҡҡан һəр бер һүҙҙе, уның һəр бер хəрəкəтен йөрəгем менəн йотам. Профессор үҙенең төҫө, бөтə хəрəкəттəре менəн Ленинға оҡшаған (Ленинды мин Горькийса күрəм). Осло ғына ерəн һаҡаллы һəм ялтыр башлы, танауы һəм күҙҙəре нəҡ Ленин. Был баш миңə, əйтерһең дə, ҡояш һəм мин — көнбағыш.

Был «ҡояш» ниндәй хәрәкәт яһаһа, «көнбағыш» та уның артынан башын бора.

Лекциянан бөтөнләй яңырып, еңеләйеп һәм ҡайҙалыр осаһың, осаһың килеп сыға. Шул минутта һинән дә бәхетле кеше юҡ кеүек донъяла. Һиңә шундай хазиналарҙы биргән өсөн был кешеләргә ниндәйҙер матур, ғүмер буйына онотолмаҫлыҡ бер эш эшләйһең килә. Ләкин һиңә әле үҙеңде был эште башҡара алырлыҡ дәрәжәлә түгел итеп һиҙеү күңелһеҙ була.

Тел менән ҡыҙыҡһыныу тураһында, Мәрйәм апа, мин һеҙгә ауылдан да яҙған инем. Нәмә ул тел? Нисек һуң кешеләр һөйләшә башлағандар? Был турала күп кенә мәҡәләләрҙе, Энгельстың брошюраһын, Горькийҙың, А. Толстойҙың тел тураһында фекерҙәрен уҡыу миндә ғәҙәттән тыш ҡыҙыҡһыныу уятҡан ине.

Телде фәнни яҡтан белергә теләп, Маррҙы уҡырға әҙерләнгәндә, «Правда» Сталиндың бөтөнләй яңы һүҙҙәрен ишеттерҙе. Һәм бына мин тел белеменең яңы осоро башланған саҡта уҡый башланым.

Реформатский — электән үк Маррҙы танымаған һәм аракчеевсылыҡ режимы аҫтында ауыр осорҙо кисергән кеше. Хәҙерге вуздарҙа берҙән-бер ҡулланыла торған китап уныҡы. Һәм миңә шундай кешенең хеҙмәттәрен тыңлау — бәхет. Уны һәм уның уҡыусыһы Левинды Маррҙы танымаған өсөн институттан ҡыуырға һәм партиянан сығарырға иткәндәр һ. б.

Мәрйәм апа, мин тик бер профессор тураһында ғына яҙҙым. Бөтәһе лә уларҙың миңә шулай уҡ яҡын. Әҙәбиәт теорияһынан Поспелов (автор) үҙе лекция уҡый. Ләкин миңә Харис* та кәрәк әле. Кистәрен уның менән һөйләшәбеҙ.

Мәрйәм апа, минең әле ашҡыныр көндәр алда тора: тиҙҙән Фадеев, үҙенең тәжрибәләрен йәш яҙыусылар менән уртаҡлашып, спецкурс буйынса лекциялар уҡыясаҡ.

Мин поэзия бүлегендә. Ләкин проза ла, критика ла, балалар әҙәбиәте лә бик ныҡ ҡыҙыҡһындыра мине. Барыһына ла беҙҙең әҙәбиәт һыуһаған. Ә барыһына ла булып булмай. Тиҙерәк, тиҙерәк минең янға иптәштәр, ең һыҙғанып эшләргә ашҡынған иптәштәр килһен ине!

Мәрйәм апа, минең хәҙер иң ныҡ уйланған саҡ. Ҡайҙа һуң атларға, нәмәнән һуң башларға? Минең башта шиғыр менән яҙылған роман да йөрөй; проза менән яҙылған «Йәшенле йәшлек» тә ҡайнай? Дәүли һәм Сафин** музыкалары менән ҡушылған музыкаль драма ла күҙ алдында; Сәләм, Ниғмәти

һәм Кәрим ижадтарын тикшереү буйынса ҙур хеҙмәт тә; балалар өсөн яҙылған (туризм темаһына) «Дивизия эҙенән» повесы ла!..

Мәрйәм апа, бәлки, һеҙ, ниндәй тиле хыялсы беҙҙең был Рәми, тип көлөп тә бөтә алмаҫһығыҙ. Ләкин миңә был хыялдар ғына түгел — ғазап: уларҙың һәр бер геройҙары ҡайһы саҡта, төндәр буйы йоҡларға ирек бирмәйенсә, бөтөн бер тормошто үтеп сығалар. Улар мине, урамдан ашығып китеп барғанда, саҡ ҡына машина аҫтына илтеп тыҡмайҙар... Мин үҙемде алйот кеше кеүек итеп тоя башлайым. Әгәр ҙә мин уларҙы тыуҙыра алмаһам, ни тиклем ҡурҡыныс! Мин донъяға, әйтерһең дә, тик уларҙы тыуҙырыр өсөн генә тыуғанмын... Минән уларҙы күпме кешеләр һыуһап көтә төҫлө. Мин уларҙы тиҙерәк аҡсаһыҙ заманды яҡынайтыу өсөн эшкә егәһем килә...

Мәрйәм апа! Һеҙ «ҡәләм»дәге «телһеҙ аң» тураһында хаҡлыһығыҙ. «Һуҡыр» шифырҙағы фекерҙең дөрөҫлөгөн күрә. Ләкин минең беренсе һайлап алған һүҙҙәр үҙемә ғәҙәттән тыш яҡын булалар. Бит мин уларҙы фекерем менән генә түгел, ә йөрәгем менән дә һайлайым. Был бәләкәй генә «телһеҙ» һүҙен алыштырыу миңә, әйтерһең дә, беренсе мөхәббәте ниндәйҙер башҡа нәмәгә алыштырыу кеүек тойола. Әлбиттә, был закон түгел. Һәм мин уҡыусыларымдың дөрөҫ фекерен тыңларға тейешмен.

Беренсе мөхәббәт тә телгә алынды бит әле. Ни тиклем ул ғазаплы булғанда ла йөрәккә яҡын. Бер ваҡытта ла кире ҡайтмай һәм ҡабатланмай торған кисерештәр...

Мәрйәм апа, миңә «Абай»ҙы уҡығас, «Бабайҙы» тағын да нығыраҡ аңланым. «Абай» өсөн, апа, мин һеҙгә тағын да рәхмәт әйтәм.

Ни тиклем гүзәл китап! Һәм уның тураһындағы һеҙҙең фекерҙәрегеҙ ҙә — минеке. Ҡаҙаҡ халҡының иң дөрөҫ тарихы һәм энциклопедияһы! Һәм ниндәй гүзәллек менән яҙылған эпилог! Кеше аҡылының шундай еңеүен, таланттың шундай көсөн кисереүҙән минең шатлығымдан илағым килә. Мин «Абай»ҙы оҙаҡ уҡыным. Ләкин был уҡыу Маниловтың уҡыуы тип уйламаҫһығыҙ. Был уҡыу — ҙур уҡыу йортон бөтөрөү һәм ҡәләмеңә күп аҙыҡ биргән гүзәллек шишмәһе.

(Гүзәл һүҙе булғанда, Гүзәлгә лә, уның атаһына ла күп сәләм!). «Абай»ҙы уҡыу, миндә ҡаҙаҡ телен өйрәнеүгә бик ныҡ ҡыҙыҡһыныу уятты. Абайҙың шифырҙарын тәржемә иткәндә,

ни тиклем яҡшы булыр ине!.. Мин уның шиғырҙарын татарса уҡығаным бар. Айһылыу ҙа уны минән алып уҡыған ине.

Күп ваҡыт үтте инде уға.

Айһылыу! Мин уның беренсе хатын, беренсе һүҙҙәрен алып аҡылдан шашып шатландым. Һүҙҙәре менән ул рәсем дә ебәргән. Ләкин ул йөрәген дә ебәргәнме, юҡмы? — белмәйем. Шулай ҙа мин уның йөрәген алған кеүек булдым. Үҙенә бөтөн бер том яҙып ебәрҙем. Ҡыҙғанысҡа ҡаршы, һеҙ уны уҡытмайһығыҙ икән.

Мәрйәм апа, бында мин институттан башҡа күп кенә Мәскәү халҡы менән таныштым. Әсғәттең* бында элек эвакуация ваҡытында Башҡортостанда торған таныш уҡытыусыһы бар — Нина Акимовна, ҡыҙы Галя (минең менән йәштәш). Ял һайын улар үҙҙәренә саҡыралар. Уларҙың таныштары — беҙҙең дә таныштар: Ева Абрамовналар, сығыштары яғынан еврей, үҙҙәре инглиз телендә һөйләшәләр. Сөнки еврей погромдары ваҡытында улар Америкаға эмиграцияға киткәндәр. Подпольный эш алып барғандар. Е. А. үҙе востоковед, уның иптәше Боря Персидский, Мәскәү фабрикаларының береһендә директор. Бик юғары белемле. Кешеләр һәм бик ныҡ искусствоны яраталар, уларға артистар ҙа килеп йөрөй (Пушкин театрынан). Галя минең йырҙарҙы роялдә уйнай (нота буйынса). Яңыраҡ ҡына күмәкләп Коломенскоелағы музейға барҙыҡ, Горкала булдыҡ. Уларға тағын да йәштәр килә: Рәм, Юра, Тамара һ. б. Ләкин миңә ҡыйын: улар араһында үҙемде мин ғәҙәттән тыш тупаҫ итеп тоям. Улар мине шағир, литинституттың студенты итеп күрәләр.

Мәрйәм апа, һеҙгә Мәскәүгә килгәс төшөлгән рәсемде ебәрәм.

Хушығыҙ! Күп итеп хатығыҙҙы көтөп, Рәми.

Мәскәү, 20/X —50

Мәрйәм апа!

Бына һеҙҙең переводты алдым.

Һәм донъяла һинең турала әсә кеүек ҡайғыртҡан кешенең барлығын тойоу, йөрәккә ни тиклем рәхәт! Ни тиклем күңелле!

Мәрйәм апа, мин аҡса өсөн түгел, ә бына шул сәғәттә бөтә йөрәгем менән ерҙә шундай яҡты күңелле кешеләрҙең барлығына шатланып бөтә алмайым. Рәхмәт. Аҡса миңә тормош күгендә ҡояш булып янмай. Һеҙ быны бөтә йөрәктән беләһегеҙ, апа.

Ә кешенең кешелеклегенән дә ҡиммәтле нәмә юҡ. Ул ҡағыҙҙарҙы мин бына хәҙер үк бер минутта юҡ итә алам. Ә һинең йөрәгеңдә ғүмер буйы һыуынмай торған йылы Уҡытыусы образының һәр ваҡыт һағынып иҫкә ала торған иҫтәлеген юҡ итеү мөмкин түгел.

Яңы ғына Айһылыуҙың хатын алып тиле кеүек шатландым. «Рәми! Ебәр һин миңә «Йәшенле йәшлек!»те» — тигән. Үҙенә бөтөн бер повесть яҙҙым. Ошо көндәрҙә Маршак, Твардовский, Асеев һәм Фадеевтар менән осрашыу булды. Һәм минең менән бергә Мәрйәм апаның, дуҫтарымдың бында булмауы ни тиклем үкенесле. Бөгөн Колонный залда тағын осрашабыҙ. Миңә парторганизациянан саҡырыу билеты бирҙеләр.

Үҙеңде һаҡла! Был һүҙҙәрҙең аҫтына кеше күңеленең йылылығы һыҙылған. Минең шатлығымдан күңелем тула...

Мәрйәм апа, кисәге (19 октябрь, 1950) минең тормошомдоң онотолмаҫ бер көнө булды. Мостай Кәрим менән беренсе мәртәбә осраштым, ғүмеремдең һуңғы көнөндә лә онотмай торған Кешене таптым!

Һеҙ, әлбиттә, 19 октябрҙең минең өсөн нәмә икәнлеген аңларһығыҙ.

Осрашыу «Европа» гостиницаһының 307-се номерында булды. Һәм мин уның ни өсөн Мостай Кәрим икәнлеген аңланым.

Ул минең шиғырҙарҙы ҡат-ҡат уҡыны. Ниндәй иғтибар, ниндәй йылылыҡ, ниндәй һөйөү был Кешенең йөрәгендә!..

Минең бик күп етешһеҙ яҡтар күрһәтелде. Был бөтә йөрәктән (искренно) һөйләшеүҙе мин беренсе мәртәбә осраттым. Һәм көнләштем уға.

Мәрйәм апа, минең рәхмәтем генә аҙ уға. Күп рәхмәт әйтегеҙ һәм ҡулын ҡыҫығыҙ уның. «Ниндәй гүзәл бер көн булғанда ла кеше булып ерҙә йәшәүең!..»

Һеҙҙең Рәми.

* * *

Мәрйәм апа!

Хатығыҙҙы алып, шатланып бөтә алманым. Әлбиттә, һеҙ миңә ҡарата метафора ҡулланаһығыҙ.

Шулай ҙа мин һеҙҙең хатты алыу менән, шатланып, дәртләнеп, көслөләнеп, активыраҡ булып китәм.

Бына хәҙер Илья Эренбургтың сығышы башлана... «Психология творчества».

Мәрйәм апа! Һеҙ ҙә булһағыҙ ине бында! Ни тиклем гүзәл кеше был Эренбург! Мин уны Фадеевҡа ҡарағанда ла тулҡынланыбыраҡ тыңланым. Ғәҙәттән тыш тәрән белемле, төрлө яҡлы юғары культуралы кеше. Беҙҙең менән осрашҡан бер яҙыусыны ла әле мин былай күрмәнем.

Ләкин был осрашыуҙан һуң мин бөтөнләй күңелһеҙләнеп ҡалдым. Нисектер үҙемде тамырынан йолҡоп алынған үсемлек кеүек итеп һиҙҙем. Мин нисектер яңылышҡан кеүекмен. Был институтты мин дөрөҫ һайланыммы һуң? Сөнки мин, тормошто әле бөтөнләй күрмәйенсә, профессиональ средаға килеп индем. Ә яҙыусы өсөн иң ҙур мәктәп — тормош һәм үҙ өҫтөндә бик күп эшләү. Әгәр ҙә Горький үҙенең тормош университеттарын бөтмәһә, ул Горький була алмаҫ ине. Әгәр ҙә Толстой үҙе Севастополь ваҡиғаларының шаһиты булмаһа, донъяла «В. и М.» ҙа булмаған булыр ине.

Бөтә нәмә тормошта, уның ҡосағында йәшәү. Ә хәҙер мин үҙемде бер ситлектә кеүек һиҙәм. Бит минең аэроклубта уҡыу ғына ла миңә ни тиклем ҙур тормош мәктәбе ине. Ә 48-се йылдағы сәйәхәт миңә ни тиклем байлыҡ килтерҙе!

Мин ғәҙәттән тыш икеләнәм. Хатта минең баҫылған беренсе шиғырҙар өсөн дә үкендерә. Н. Нәжмиҙең минең турала иғтибарға алыуы өсөн шатланһам да башта, хәҙер мин быға ла риза түгел. Сөнки ул миңә ысын кеүек түгел. Был — минең Мәскәүҙә уҡыған өсөн генә әйтелгән фекер кеүек. Әгәр ҙә мин Өфөлә булғанда, был турала әйтелмәҫ ине. Нисектер был — дөрөҫ булмаған баһа.

Белмәйем, ҡайҙалыр барамын... Ә ҡапыл бер ни ҙә сыҡмаһа, әгәр ҙә мин файҙалы була алмаһам, белмәйем... ҡурҡыта. Хәҙер миндә әллә ниндәй ижади трагедия башлана кеүек. Әлбиттә, мин мастерство яғынан үҙемсә алға атлаған кеүекмен. Ләкин миңә ябай уҡыусылар: «Рәхмәт һиңә, Рәми, һин беҙҙә яңы матур тойғолар уятаһың, көрәшкә, йәшәүгә ҡанатландыраһың», — тип әйтә алырҙамы? Бит минең иң теләгәнем, үҙемдең матур бәхетем, тип ҡараған ҡояшым шул! Башҡаса миңә матур шиғыр нәмәгә? Мин ҙур тормоштоң бөйөк һарайын төҙөүҙә тик бер кирбесте һала алыу бәхетенә ирешә аламмы? Кешеләр матур булһындар ине. Улар бер-береһе өсөн бәхет булһындар, бер-береһенә һоҡланып һәм ғорурланып ҡараһындар, бөтә

ауырлыҡтарҙы еңеп сығыуҙа ярҙам итһендәр. Матур, ҙур, тәрән мөхәббәт менән һөйә белһендәр. Был мөхәббәтте тормошҡа булған мөхәббәт мәғәнәһендә аңлаһындар. Шул теләк менән яҙам мин. Әгәр ҙә был теләгемдең тормошҡа ашыуын күрә алмаһам, ни тиклем ҡурҡыныс, Мәрйәм апа! Әлбиттә, был теләктәр тормошҡа әйләнәләр һәм әйләнәсәктәр. «Я знаю, — будет время, когда люди станут любоваться друг-другом, когда каждый будет как звезда перед другим... Велики будут люди этой жизни...»

(Андрей Находканың һүҙҙәре)

Бына ул теләгән тормош башланды инде. Ләкин бына шул тормоштан ситтә кеүек күрәм мин үҙемде.

Был барыһынан да ауыр.

Быға тағы минең үҙемдең мәңге юйылмаҫ яраның һыҙлауы ҡушыла. Мин был турала нисек тә уйламаҫҡа тырышам. Ләкин мөмкинме һуң? Бит Рәми үҙе лә:

«Тауҙар емерелеп,
таштар баҫһын,
Мөхәббәтһеҙ үтһә,
ғүмерҙе...» —

тип яҙа ине.

«Но ему же нет ответа!..
Таков и ты, поэт!» (П.).

Мин ниңә шул тиклем кешеләрҙә яңылышам! Ниңә һуң шул тиклем һуҡыр ул дауыллы тойғолар.

Сәләм менән, һеҙҙең Рәми.
9/XII—50.

* * *

Мәрйәм апа!

Хатығыҙ өсөн бик ҙур рәхмәт. Мин күптән үк көтә инем инде уны. Бына әле Ленин библиотекаһында яуап яҙып ултырам. «Батырҙар тураһында эпос», Йософ Гәрәйҙең шиғырҙарына заказ бирҙем. Миңә уларҙы тикшереп уҡырға кәрәк. Дошман да яҡшы уҡытыусы, ти Горький. Ә мин бигерәк тә ҡаҙынырға яратам.

Был миңә иң зур ҡәнәғәтлек бирә. Бит ата-әсәһе тартыуҙы тыйған балаға ла тәмәке ниндәйҙер татлы, серле нәмә булып күренә. Ниндәйҙер бер көлкө нәмә бар, һәр тыйылған нәмә ҡыҙыҡһыныу уята. Мин бәләкәй саҡта әсәйҙән һәр ваҡыт:

— Мин нисек тыуғанмын? — тип һорап ҡанғыртып бөтә торған инем.

— Мәүзифа әбейең менән Ахил ҡарсығы ҡойонан алып сыҡҡандар, — тигән яуап мине бик шикләндерә һәм ҡәнәғәтләндермәй. Минең бөтә серҙе беләһем килә. Бында ла шуның кеүек.

Әле яңы ғына «Хыялдан — тормошҡа» тигән циклды бөттөм. Шиғырҙарҙың ҡайһылары менән һеҙ таныш. Ләкин мин яңынан эшләнем. Циклға «Экзамендан һуң» («Пушкин урамы буйлап»), «Һуңғы төн», «Ҡалдың, Өфөм», «Баш ҡала тураһында уйҙар», «Студент көҙө», һәм «Мин — Хужа» тигән алты шиғыр инә. Төп герой — Мин. Унан һуң Зоя тураһында «Ленинсы» газетаһына мәҡәлә яҙырға йыйынам. Был газета тураһында ишетеү миңә зур байрам булды.

Мостай Кәрим менән осрашыуға мин бик шат. Әле мин уның шиғырҙарын ҡат-ҡат уҡып ҡарайым да һоҡланып бөтә алмайым. Ул — теле менән халыҡҡа иң яҡын кеше.

Мәрйәм апа, һеҙ «Әҙәби газета»нан Сергей Смирнов тураһында уҡығанһығыҙҙыр. Һәм уның «О самом сокровенном» йыйынтығын да уҡығыҙ! Гүзәл шағир! Етмәһә, минең мастерство буйынса уҡытыусым. Газеталағы статьяны уҡығас, мин шатлығымдан ни эшләргә лә белмәнем. Үҙеңдең уҡытыусың тураһында яҡшы фекер ишетеү — зур бәхет ул! Мин уның менән ғорур. Унан һуң мин бөтә йөрәктән К. Чуковский ҡартты яратам. Ул — Некрасов өҫтөндә 40 йыл (!) эшләгән специалист! Һәм ул минең йөрәккә ни тиклем матур эҙҙәр һалып ҡалдыра. Ул Некрасов тураһында матур китап яҙып бөттө — уҡырһығыҙ.

— Миңә инде һеҙҙең менән хушлашырға күп ҡалманы, — тип, ул, бер көн уның янында тороп ҡалған бер нисә кешегә һәм миңә йылмайып: — Ә һуң һин үҙ әҙәбиәтеңдә был эште дауам итерһеңме?— тине. Мин өндәшмәнем. Ләкин миндә һәр көн һайын әҙәбиәттә бик күп эшләр өсөн сикһеҙ дәрт тыуа!

Был кешенең уҡыусыһы булыу менән, апа, мин һис шикһеҙ бәхетле. Ләкин мин теләгән бәхет ҡайҙалыр алыҫ һәм юҡ кеүек тойола.

«Тамсылар»ҙы уҡыным. Унда бик һәйбәт шиғырҙар бар. Мин шатландым бының өсөн. Ләкин бында Мостай Кәримдең теле юҡ. Һәм мин уға булған ниндәйҙер матур бер ышаныслы ла юғалттым. Кешеләр күк кешеһе булмаған, тиелә. Мин уның хатын алғас, китабын һорап хат яҙғайным. Ләкин минең тауыш ишетелмәне. Мин бының өсөн бик үкендем һәм үҙемде тиргәп бөтә алманым. Шулай уҡ ғәрләндем дә...

Кеше ни тиклем ябай булһа, шул тиклем ул үҙенә булған ихтирам менән бай була. Ни тиклем кеше үҙенең белеме һәм культураһы менән юғары булһа, шул тиклем ул — был байлыҡтың хужаһы, минеңсә. Ләкин беҙҙә ҡай берәүҙәр бынан мәхрүм булып, үҙҙәрен ерәнгес ебәк эсенә төрөп йәшәй башлайҙар. Был бик бейек түбәнлек һәм түбәнлек.

Был түбәнлек — әҙәбиәтсе өсөн һалҡын ҡәбер. Минең был иң ҡурҡҡан нәмәм булыр ине!

Ә Филемдар ағайҙы мин яратам. Ул кешегә бик иғтибарлы һәм ихлас күңелле. Әлбиттә, мин уның менән бөтә нәмәлә лә риза түгел, ләкин уны мин бик ныҡ ололайым.

Ә Ғәйнан ағай «Дуҫтарға»нан минең үҙем теләгән, нәҡ дуҫтарға әйтергә теләгән фекерҙе киҫеп ташлаған. Мин аптырайым: нисек һуң әҙәбиәтсе намыҫы быға рөхсәт итә. Яҡшыһы, баҫмаһалар, миңә рәхәтерәк булыр ине.

— Не умничай, молокосос! — тигән кеүек был миңә. Тупаҫлыҡ! Әгәр ундағы фекер артыҡ йәки килешмәй икән, ниңә һуң миңә бер-ике һүҙҙән генә торған хат яҙмаҫҡа. Мин Әмиригә өс хат яҙҙым, ләкин ул өндәшмәне.

Һәм бына шул саҡ мин Горькийҙы уҡыйым да, күҙҙәргә йәштәр тула. Бәлки, мин иғтибар итерлек кеше түгелмендер?— тип уйлайым һәм уның миңә бүләк иткән «Ҙур баҡсаһынан»: «Рәмигә ҙур ышаныс һәм өмөт менән» тигән юлдарҙы уҡыйым. Аңламайым.

Ләкин минең хәтер — халыҡ хәтере кеүек...

Уларға һис тә минең псевдоним оҡшаманы булһа кәрәк. Нимәгә һуң уларға һинең Салауатың! Мәрйәм апа, ысынлап та, был минең еңеллек булды. Үкендем мин быға, бик ныҡ үкендем.

Бының өсөн мин, Кәрим ағай әйткәс кенә, үкендем. Ләкин ул дуҫтарса кәңәш итеп әйтте.

— Мин үҙемдең тәжрибәнән сығып әйтәм, Рәми. Һуңынан был шағир булып етешкәс, бик ҡыйынлыҡ тыуҙыра. Бына миңә Мостай Кәрим дә һәм Мостафа Кәримов та булып йөрөргә

кәрәк. Ҡыйын. Әлбиттә, ул йәш саҡта шулай ҡыҙығаһың. Ләкин ҡыҙығы юҡ.

Һәм мин риза булдым.

Ә Зөфәр тураһында, апа, һеҙ нисектер риза булмай әйтәһегеҙ. Ләкин миңә минең бөтә иптәштәр араһында иң бай эске донъя менән йәшәгән булып күренде ул. Ул бит тик тыштан ғына шундай аҡылһыҙлыҡҡа һалына. Ә ни тиклем ул Лермонтовты, Пушкинды һәм Маяковскийҙы яратып уҡый ине! Ә уның сочинениелары!

Ярай, мин уға яҙырмын әле был турала. Әле ул миңә, хат яҙмайһың, тип үпкәләп яҙа. Мин уны әллә нисек яратам. Ул миңә бик искренно була торған ине. Тик һәр кешегә яраҡлы аҫҡыс таба белергә кәрәк — был шулай. Һеҙ, апа, берәй саҡ уның менән һөйләшеп ҡарағыҙ әле.

Мәрйәм апа, һеҙ минең тик һеҙгә генә яҙған хаттарҙы уҡыусыларға уҡымағыҙ. Нәмәләр генә яҙып бөтмәйем инде мин һеҙгә! Бына был хаттың уҡыусылар өсөн ни ҡыҙығы булһын!

Мин әҙәбиәтселәр тураһында әйтәм икән, был минең бөгөнгө фекерем һәм үҙемә генә ҡағылған ерҙә генә әйтелгән. Һәм мин уларҙы тик һеҙгә генә әйтәм.

Барыһына ла күп сәләм!

Яҡшылыҡ теләп, һеҙҙең **Рәми**.

Циклды ебәрермен.

Мәскәү, 1951.

* * *

Мәрйәм апа!

Һеҙҙең шиғырҙар тураһындағы фекерҙәр барыһы ла дөрөҫ. Быны миңә Рафаэль дә, Хәниф тә әйттеләр. Рауил да әйтте. Ләкин һеҙ әйткәндәрҙең ҡайһыларын улар ҙа, Кәрим ағай ҙа әйтмәне. Һәм мин үҙемдең уҡытыусым менән ғорурланам. Рәхмәт апа! Мин уларҙы үҙем һыҙып ташлаған инем инде. Һеҙҙең подтверждение ла килеп, үҙемдең фекерҙәрҙе тағын да бер ҡат нығытҡас, мин фекерҙәрҙең уртаҡ булыуына шатландым. Хәҙер мин уларҙы яңынан әллә нисә ҡат эшләнем инде. Инде һуңғы вариантты тип уйлайһың, аккуратно ғына яҙып ҡуяһың, ләкин аҙ ғына торғас, эштән айырылып, был турала уйлап йөрөһәм, инде яҙғандар иҫкерә башлайҙар. Улар инде икенсе ултырыуҙа

уҡ танымаҫлыҡ хәлгә киләләр. Тағы, тағы... Бына инде 12 ҡабат чистовикка күсерәм, һаман да улар черновикка әйләнә. Һәм мин шиғырҙың эшләнеп бөтә торған сиге юҡ! — тигән фекергә киләм. Һаман да насар, һаман да насар сығалар. Көндән көн миңә был эш ауырыраҡ. Ләкин мин тик был эштән генә үҙем теләгән ләззәтте таба алам. Шиғырҙы ни тиклем яратһаң, ул да шул тиклем һиңә тәрәнерәк, ҙур эске донъя менән һөйгән, һинең үҙең, үҙ ҡаның булған ҡыҙ кеүек күренә.

Һеҙ, апа, был сағыштырыуға, әлбиттә, көлөрһөгөҙ. «Һәр сағыштырыу аҡһай» тиҙәр бит. Ләкин минең нәҡ шулай әйтәһем килә. Сөнки минең ҡатын-ҡыҙға үҙем әле быға тиклем бер кемдә лә күрмәгән ниндәйҙер юғары, романтик ышанығым бар ине. Быларҙы миндә Чернышевскийҙың көндәлектәре тыуҙырҙы. Һәм миңә шулай ышанып йәшәү ниндәйҙер бик ҙур эстәлекле, ҙур һәм матур күренә ине.

Ләкин бына быйыл миндә бик ҙур переворот булды. Нисектер мин уларға өмөтһөҙ ҡарай башланым. Был әлбиттә, минең бик аҙ күреүҙәндер. Ә Айһылыу һаман да йәшәй төҫлө. Нисек мин уны һағынам! Ҡайҙа ул? Ҡайҙа уҡый? Белмәйем. Мин уны тик үҙем генә тыуҙырғанмын. Һәм уның менән йәшәйем. Бына яҙ уның менән тағы ла күңеллерәк.

Был турала Кәрим ағай менән һөйләштек. Ул койкала бер аҙ ял итеп ята. Миңә лә:

— Әйҙә, ятайыҡ, — тине. Ләкин мин уның баш осонда ултырып, уның һәр бер балаларса сафлылыҡ менән бөтә йөрәктән әйткән һүҙҙәрен тыңлап ултырам. Һәм ул миңә ҙур аҡыллы кескәй генә матур Йәмил булып күренә. Минең ҡосоп алаһым килә уны. Әйтерһең дә, Йәмил «Башмаҡтарым аҡты ла китте!..» тигән кеүек, миңә ул күҙҙәрен төбәп, йылмайҙы ла:

— Беҙ бит шундай кешеләр: үҙебеҙ тыуҙырабыҙ ҙа үҙебеҙ һөйәбеҙ, — тине.

Һәм мин үҙемдең генә был урында яңғыҙ булмауымды беренсе тапҡыр аңланым.

Ул шиғырҙарға иҫ киткес иғтибарлылыҡ менән, ниндәйҙер, балаларын бик ныҡ яратҡан ата кеше кеүек, һөйөү менән ҡарай. Ул һөйләгәндә, минең инде үҙем яратып туйған, насар күренгән шиғырҙар ҙа матурайып киткән кеүек тойола. Һәм мин әле үҙемдә әҙәбиәткә был тиклем мөхәббәт булмағанын һиҙәм. Йөрәк ҡыҫыла. Кеше! Ни тиклем үҙ эшең бөйөк һөйөү менән ярата! Минең менән әҙәбиәт тураһында һөйләшкәндә лә, шиғыр

яҙғандағы кеүек, ижад итә! Миңә үҙемдең эшем алдында хатта оят! Үҙемде дилетант кеүек һиҙәм. Ләкин миңә был һөйләшеүҙән һуң ниндәйҙер рәхәтлек тә килә. Был, киләсәккә ышаныу рәхәтлеге! Минеңсә, быны һәр кем татый алмай кеүек. Был һөйләшеүҙә мин үҙемдә көс уянғанын тоям. Мин файҙалы, матур шиғырҙар яҙа алырмын кеүек. Өҫтән, әйтерһең дә, ҙур тау шыуып төшә. Тамаҡ тобондә ойошоп торған ҡом киҫәге ҡаймаҡ кеүек йомшарып ирей. Бик көтөлөп алынған мунсанан таҙарып, рәхәтләнеп сыҡҡан кеүекһең. «Инде кеше күҙенә күренергә мөмкин» тип уйлау һине ҡанатландыра. Йүгерәһең, осаһың, әллә нисек осаһың килә!..

«Мәскәү» гостиницаһынан сыҡҡас та әле мин, яңы донъяға сыҡҡан кеше кеүек, тирә-яҡҡа таң ҡалып ҡарап торам. Әйтерһең, мин беренсе ҡат яҡтылыҡты күрәм! Яҡында ғына Кремль, ҙур рубин йондоҙо тағы ла асығыраҡ! Ҡыҙыл стеналар тағы ла ҡыҙылыраҡ, мөһабәтерәк күренә. Кешеләр миңә ҡарайҙар ҙа йылмаялар, ҡыҙҙар көлошөп китәләр. Мин ҡапыл ғына үҙемде һиҙеп алам һәм тиҙерәк Ленин библиотекаһына ашығам. Ләкин мин бер минутҡа ла был ҙур һәм бала кешенең йылмайыуын, Горький йылылығы менән ҡыҫҡан ҡулдарының ҡыҙыуын ҡулдарымда, тәрән йылылыҡ менән әйтелгән һүҙҙәрҙе йөрәгемдә тере итеп тоям... Был 30 мартта ине...

Кәрим ағай миңә Йәмил тураһында ла, Оксана* тураһында ла, үҙенең беренсе шиғырҙары тураһында ла, һөйөү тураһында ла һөйләне. Һәм миңә һөйләй...

Юҡ, мин уны аңлата белмәйем, апа. Ул маҡтауға һаран. Ғәйепләүсе һүҙҙәргә лә һаран. Ләкин үҙеңдең бик күп етешһеҙлегеңде һәм артабан нимә эшләргә кәрәк икәнлекте асыҡ күрәһең. Ул быныҡ менән тамсы ғына ла үҙенең аҡылын, юғарылығын күрһәтергә тырышмай. Бөтә хәрәкәт тәбиғи. Ул ни тиклем ябай булған һайын, миндә уға булған ихтирам арта ғына бара.

Тик мин бер нәмәнән ҡурҡам. Ул мине Мәскәүҙәге кеше булған өсөнмө, әллә шиғырҙар өсөнмө яҡын күрә? Һуңғыһы булғанда, әлбиттә, миңә күңелле...

Ярай, апа, әллә ҡайҙа инеп киттем. Һеҙ Кәримде мин аңлағанса яраттыра алып уҡытһағыҙ ине!

---

* Йәмил һәм Оксана — «Беҙҙең өйҙөң йәме» повесының геройҙары.

Әлбиттә, минең фекерҙәрҙең аҙ ғына файҙаһы була икән, мин шатмын.

Лауреаттар тураһында мин дә һеҙҙең фекерҙә. Ләкин 51 йылға ышанам. Тик оригиналға яуап бирерлек тәржемә кәрәк. Союздың да етешһеҙлеге бар бында. «Намыҫ» һәм «Яҙғы елдәр» өсөн мин шатландым. Бында поезда бик күп кешеләрҙең уҡып йөрөүҙәрен күрәм дә, рәхәт булып китә. Һатып алып, рустарға уҡытам. Бындағы сторож Сережа ағайға ла уҡыттым. Бик оҡшаны. «Салауат»ты (3 л.), «Абай»ҙы ла уҡыттым.

Был ағай менән бик дуҫбыҙ. Ләкин ул эсә. Бер көн бысраҡтан, канау эсенән, алып ҡайттым. Ҡайтҡас, ҡатынын туҡмарға тотонған.

— Роман! — тигән тауышҡа һиҫкәнеп китеп, китапты ҡалдырып атылып сыҡтым.

Ҡатыныңың муйынынан һығып алған да, тегене ҡысҡыра ла алмай. Мин айырып алып, койкаға ырғыттым. Ҡатындарҙы бындай хәлдә күреү миңә әллә ниндәй онотолмаҫ тәьҫир ҡалдырҙы.

Йәштәрҙе нисек тә шундай сифаттан һаҡларға тырышаһың. Көслө итеп яҙаһы килә.

Яңы ғына әсәйҙең йырҙар менән яҙған хатын алдым. Мин уны үҙ ҡулы менән яҙырға мәжбүр иттем. Әллә нисек мин һаман да бала кеүек яратам уны! Ә йырҙары уның миңә бик ныҡ тәьҫир ҡалдырғандар.

Гүзәлгә яҡшы әсә булып, уға дөрөҫ тәрбиә бирергә тырышығыҙ, апа. Әсә мөхәббәте артыҡ та, кәм дә булмаһын. Кешеләрҙе яратып үҫһен. Быйыл инде ул детсадҡа йөрөй башлар. Ә өләсәһе ҡулында уны тәрбиәләргә ярамай. Коллективта тәрбиәләнһен ул. (Нимәгә һуң «аҡыл» өйрәтергә керештем мин? Һеҙгә былар күптән билдәле һәм көлкөлө, нисектер наивно, шулаймы, апа? Был тик һеҙҙең менән күп итеп һөйләшәһе килгәндән).

Йырҙар яҙа алырмынмы, белмәйем. Сөнки улар халҡына яҙыу өсөн бик нескә психолог һәм белгес булырға кәрәк. Мин уларҙы бик аҙ беләм. Ләкин ныҡ яратам. Мине лә ауылда кескәйҙәр бик ярата торған инеләр. «Ҡартайып бөткән башыңа шул бала булып йөрөйһөң» — тип әсәй улар менән уйнап йөрөгән өсөн асыулана торғайны. Әле лекциянан ҡайтҡанда, бульварҙа уларҙы күрер өсөн генә үтеп йөрөйөм. Әсәләргә рәхмәт әйтәһе килә. Ни тиклем идеаль әҫәрҙәр тыуҙыралар!

Хәҙер мин бик ҙур семья тураһында уйлай ҙа башланым инде. Бер 20 штук сталинецты үҫтерергә план бар! Кризис булыр, тиһегеҙме, апа? Булмаҫ! Мин уларҙы иң беренсе баҡсала эшләтергә, ағастар үҫтерергә өйрәтер инем!.. Бөтөн бер дивизия, һәм һин — командарм!..

Һеҙ ҡаршы түгелме, апа?

Хәҙер бына мине В. О. Перцов группаһына күсерҙеләр. Башта ул миңә оҡшаманы. Ҡоро кеүек тойолдо. Ләкин ул ни тиклем тәрән кеше булып сыҡты! Бик файҙалы. Маяковскийҙың дуҫы һәм уның тураһында китап яҙған кеше. Һеҙгә, апа, барыһын да һөйләйһе килә. Ә мин ҡайтҡансы инде онотоласаҡ. Беҙҙең бергә булмау ҡыҙғаныс. Етмәһә, һеҙҙең хатығыҙ ҙа бик һирәк килә.

Бына бөгөн асыуланып, ялҡытҡансы яҙҙым. Ваҡытығыҙҙы алһам, үҙегеҙ ғәйепле, апа. Хушығыҙ!

Яҡшылыҡ теләп, сәләм менән, һеҙҙең **Рәми**.

Миҙхәт ағай минең был хаттарға аптырайҙыр әле?

Мәскәү. 6/IV—51.

* * *

Мәрйәм апа!

Һеҙ миңә үҙегеҙҙең беренсе яратыуығыҙ тураһында ваҡыт табып яҙа алырһығыҙмы? Бик үтенәм, әгәр мөмкин булһа. (Бөтә психология менән дөрөҫ итеп).

Мәрйәм апа, һеҙгә бер кәңәш: хатты, бик ҡыҫҡа булһа ла, алғас уҡ яҙырға өйрәнегеҙ. Юҡһа, мин быны кешегә булған ғәҙәлһеҙлек тип ҡараясаҡмын. Бына мин, лекцияла уҡ яҙып ебәрәм. Нимә яҙып ултыраһың, тиергә, Мәрйәм апа юҡ бында. Хөрриәт!..

Иркәмә

Һөймә мине, иркәм,
әгәр ҙә һин
Матурлыҡҡа ғына ҡараһаң.
Кеше матур һәр саҡ эше менән.
Был ҡулдарым эшкә яраһа,
Мин үҙемде тулы кеше итеп,

Бәхетле лә итеп тоямын.
Тормош кеүек
    һүнмәҫ маҡсатым бар,
Мин эшемдән
    бәхет ҡоямын.
Тик байрам да түгел
    үтер юлым, —
Яныу,
    уйлау,
        кисереү.
Мөмкин түгел
    күңел бушлығынан
Ҡыҙҙар күҙләп
    миңә кис йөрөү.
Яратма һис, әгәр мине, иркәм,
Егет кенә итеп күрһәң һин,
Сөнки
    мин һөйөргә хаҡһыҙ һине,
Тик ҡыҙ ғына булып йөрөһәң һин:
Уң ҡулым бул,
    ярты йөрәгем бул,
Көсөм бул һин,
    һәр көн,
        һәр эштә.
Бул уҡыусым,
    бул һин уҡытыусым,
Һин дуҫым бул
    минең көрәштә.
Беҙҙең бәхет
    илем бәхете булһын,
Шул саҡ һөйөү
    гүзәл,
        бик әйбәт.
Бит мөхәббәт өсөн
    йәшәмәйҙәр,
Йәшәү өсөн
    кәрәк
        мөхәббәт.

(«Мөхәббәт яҙып, сәсе ағарыр инде был Рәмиҙең», — тиерһегеҙ, апа. Ағара бирһен. Тик мөхәббәт йәшәгән ерҙә генә — йәшлек!)

Рәми.

* * *

13/IV—51.

Мәрйәм апа!

Хатығыҙҙы алдым.

Кисә университетҡа барып, Рамазанов ағайҙан «Литературная Башкирия» һәм «Поэты Башкирии» тигән китаптарҙы алып ҡайттым. Шамил исемле бер татар аспирантынан Туҡайҙы таптым. Бик, бик һағынған инем. Ләкин уҡый башлағас, был һағыныуҙы ҡыҙыҡһыныу ғына түгел, ә ни тиклем миңә унан өйрәнергә кәрәклекте күрҙем. Мин әле быға тиклем һуҡыр уҡығанмын!

Төнө буйы ятҡан көйөнсә уҡыным. Әҙәбиәтте мин бөгөн, бөгөн генә аңлайым. «Милли моңдар» һәм «Эштән сығарылған татар ҡыҙы»н уҡыйым да, Туҡайҙың ни тиклем үҙ халҡының тауышы һәм ҡолағы булған икәнлегенә һоҡланам. «Татар ҡыҙы»н һәм «Әллүки»ҙе көндөҙ генә бер татар шағиры (Ноғман) йырланы. Минең тиҙерәк, тиҙерәк Башҡортостанға ҡайтып, халыҡ көйҙәрен йөрәгем менән тыңлағым килде.

Шамил Назым Хикмәтте төрөк телендә уҡый. Бик көслө. Һәм мин үҙемдең Востоковедческий институтҡа инмәүгә бик үкенәм. Был, Шамил, бик тәрән егет. Кисә көнө буйы бәхәсләштек. Бик киҫкен тәнҡитсе. Ләкин уға минең әйберҙәр оҡшаны. Һәм шиғырҙарҙы оҙаҡ тикшерҙек. Миңә, бәхәсләшеүҙән һуң, рәхәт һәм донъя иркенәйеп киткәндәй булды. «Упрямый башҡорт син!» — ти ул. Миңә бик файҙалы фекерҙәр әйтте.

Сәләм менән, һеҙҙең РӘМИ.

* * *

11/XII—51.

Үҙемдең хәл яҡшы. Былтырғы ауырыу үгте. Хәҙер үҙемдең өҫтән бер тауҙы ырғытып ташлаған кеүек йөрөйөм! Хәҙер бөтә ҡайғырған нәмә шиғыр.

Был арала күп кенә нәмәләр уҡып ташланым. (Балалар әҙәбиәте тураһында). Зачеттар өсөн ике доклад әҙерләйем. Совет әҙәбиәте семинарынан Н. Носовтың «Витя Малеев в школе и дома» повесына анализ. Ә фольклор буйынса Л. Кумачтың йырҙары тураһында һөйләргә бирелгәйне. Ләкин был турала

бик күп һөйләнелгән, икенсенән, минең башҡорт фольклоры тураһында һөйләйһем килә. Профессорға «Башҡорт фольклоры һәм рус яҙыусылары» тигән тема тәкдим иттем. Ул бик шатланды. Был яңы һәм эшләнелмәгән. Миңә күп тырышырға тура киләсәк. Бигерәк тә материалдар өҫтөндә.

Мәрйәм апа, бәлки, һеҙ миңә үҙегеҙ белгән әҙәбиәт күрһәтерһегеҙ. Был бик ярҙам буласаҡ. Үҙем хәҙер Игнатьев, Крашенинников, Даль тураһында уйлап йөрөйөм. Усмановтың мәҡәләһен уҡыным, ләкин тәрән түгел.

Унан һуң Горькийҙың «Телһеҙ» легендаһы тураһында бер ни ҙә белмәйем. Был турала минең ишеткән дә юҡ. Был турала ла әйтәһе килә. Ярҙамығыҙға ышанам, апа.

Үҙегеҙҙең эшегеҙ, пландарығыҙ тураһында күп итеп яҙығыҙ. М. Ауэзов 13 декабрҙә Абай тураһында һөйләй. Бик көтәм.

Мин конькиҙар алғайным, бында ямғыр яуа ла ямғыр яуа. Боҙ юҡ. Спортзалда баскетбол уйнайбыҙ. Зоя мәктәбенә барып йөрөйөм. «Йәшлек»кә яҙырға уйлайым. Хушығыҙ!

Сәләм менән, һеҙҙең РӘМИ.

* * *

1/VI—51.

Мәрйәм апа!

Кисәге һуңғы семинарҙар булды. Катаевта булдым (Прозаны тыңлап ҡарайым, бер ҙә булмағас!). Ә кис, сәғәт 6-ла Симонов мастерство тураһында һөйләне (беренсе ҡат). Яңы ғына Бразилия яҙыусыһы Джорж Амадо менән бик тулҡынландырғыс осрашыу булды. Һәм шул көндә үк Мариэтта Шагинянды тыңланыҡ (очерктар тураһында). Һәм миңә бөтә яҙыусыларҙан бигерәк шул ут ҡарсыҡ оҡшаны.

— Миңә газетала эшләргә кәрәк. Өйрәнергә, йөрөргә, бик күп кешеләрҙең яҙмышы менән йәшәргә!— тип ҡарар иттем.

Бик тәжрибәһеҙ мин һәм бик тәжрибәле кешеләр араһындамын. Шартлар дәрәжәгә етешәм. Ярай, сабырға рәхмәт һәм мине тәрбиәләгән мәктәпкә, уҡытыусыларға рәхмәт. Экзамен 26-һында бөтә. 29-ындағы рус телен досрочно тапшырҙым. Хәҙергә «5». Ләкин был иң еңеле ине. Ә алда Поспелов, Реформатский, Сидельников!..

«Совет Башҡортостаны»н дүрт ҡабат ҡараным. Ләкин ҡурай тауышы ишетелмәй, бик ҡыҙғаныс. Бик матур башлана. «Әллилəү генәйем, бəлилləү генәйем» тип йырлап бейегән балалар иҫ киткес. Ҡымыҙ менән һыйлаған әбейҙең йылмайыуы — башҡорт күңеленең йылмайыуы. Мәктәп өсөн шатланып бөтə алманым. Марият та насар түгел. Ләкин бик тиҙ юғала. Бөмүмән, бик уңышлы картина.

* * *

18/VI—51.

Мәрйәм апа!

Һеҙҙең тиргəп-тиргəп яҙған хатығыҙҙы көткəн инем. Һəм был миңə рəхəтерəк булыр ине. Ләкин һеҙ миңə һаман элеккесə ҡарайһығыҙ. Хəҙер үҙемдең турала бик ныҡ хөкөм итеп, көслө əйтелгəн һүҙҙəр ишетəһем килə. Теләһə нисек булһалар ҙа, мин уларҙы күтəрер инем.

Ярай инде, нисектер тулы түгел мин, ниҙер етешмəй, нимəгəлер йөрəк ҡыҫыла.

Бына бөгөн марксизм-ленинизм нигеҙҙəре буйынса экзамен тапшырҙым. «4»! Современный русский язык буйынса ла «4» булды. Был минең артҡа китеүҙе күрһəтə. Беренсеһе ғəфү ителерлек, ə икенсеһе инде... Крыловтың сиңерткəһе кеүек булдым. Һуңғы өс көн эсендə миңə ҡот осҡос эшлəргə тура килде. Үҙем дə хəҙер аптырап ултырам. Первоисточниктарҙан 10 эш буйынса, ВКП(б) тарихы буйынса 7 глава конспект яҙырға тура килде. Иртəгə экзамен, ə минең 4 глава эшлəнелмəгəн! Төнө буйы ултырҙым. Турникта тартылып, йə гер күтəреп керəм дə тағы ултырам. Арытмай ҙа. Шайтан кеүекһең. Ағастар артына аҙыраҡ ял итеп алырға сыҡҡанда, инде япяҡты, ҡоштар һайрай, өҙөп-өҙөп кəкүк саҡыра. Туймаҫлыҡ һəм һоҡланғыс таң һалҡыны. Əтəстəр ҡысҡыра. Əкиəт кеүек... Төшкə тиклем өҙөп-йолҡоп эшлəнем дə поезға йүгерҙем. Вагонда ла, метрола уҡыйым. Һаман осона сыҡмайым. Тверь бульварына сыҡҡас, һуңғы битте яптым да— эште хоҙайға һуҙҙым. Билет еңел ине. Ләкин өҫтəлмə һорау харап итте: экзаменға əҙерлəнеп, газетаға күҙ ҙə һалмағанмын, тормоштан артҡа ҡалғанмын.

Алдағы бөтə көндəргə һабаҡ был.

Әлбиттә, тапшыра алмағандар ҙа бар. Ләкин улар маяҡмы ни? Инде Поспелов менән Грек-Рим әҙәбиәте ҡалды.

Насип булһа, унан инде — Өфө! Бик һағындырҙы. Тыуған ауылды ла ныҡ һағындым. Сөнки детдом һәм интернаттағы йылдар — иң яҡты йылдарым минең. Ә ауылдағы бала саҡ хәтерләргә лә ҡурҡыныс. Ләкин уның эҙҙәрен дә һағынам. Әллә нисек мин: һәр бер булған ерҙә ярты йөрәгемде ҡалдырҙым, ләкин ул кәмемәне. Бынығына шатмын. Был кәрәк.

Өфөлә инде ҡыйынһынмай ғына барып керерлек ишек тә юҡ. Ләкин шул тиклем күрәһе килә уны. Һәр бер урам буйлап атлап үтәһе килә, һәр бер Өфө кешеһенә туйғансы ҡарайһым, туйғансы үҙ телемдә һөйләшәһем, һағышым ҡанғансы үҙ ҡаныма һеңешкән көйҙәрҙе тыңлайһым килә. Үҙем — Мәскәүҙә, ә йөрәгем — Өфөмдә. Мәскәүҙән дә айырылышыу инде ҡыйын буласаҡ.

Бына, бейек шыршылар аҫтында яҡтырып килгән күккә ҡарап, һанап бөткөһөҙ нәмәләр уйларға өлгөрҙөм. Әсә теле дәресе, әҙәбиәт дәрестәре күҙ алдына килә. Нилектәндер шул тиклем йөрәккә яҡын булып ҡалған уҡытыусым да... Бына уның, дәресте һөйләй башлағас, һәр ваҡыт нилектәндер миңә ҡарап йылмайып алыуы. Был йылмайыуҙа мин аңлап етмәгән әллә ниндәй сер ҙә, һорау ҙа, әмер ҙә, ниндәйҙер мөһим генә бер фекергә килеү ҙә һәм ниндәйҙер бер ҡәтғилек тә бар. (Әгәр мин берәй шифыр менән йәки берәй эш менән мәшғүл булмаған саҡта). Кешенең шундай йылмайыуын бөтөн бер әҙгәмәгә алмаштырмаҫһың. Һүҙҙәр онотола, ә кешенең бер һүҙһеҙ бик күп фекер әйткән күҙ ҡарашы бер ҡасан да онотолмай. Ишеткәнде, яҙмаһаң, онотаһың, ә күргәнде күҙ хәтере ебәрмәй. (Миңә генә шулайҙыр, бәлки).

Шул уҡытыусы хаҡында уйлағанда, миңә нисектер күңелле, иркен һәм рәхәт булып китә. Ҡанымда ниндәйҙер көс һәм дәрт уяна. Күрә торған нәмәләр асығыраҡ булып күренә. Ниндәйҙер осороп алып китерлек еңеллек килә. Нисектер һиңә ауыр тойолған саҡта шул уҡытыусы тураһында уйлайһы килә.

Һәм бына уның хаты! Бер секунд эсендә уның ҡулында үткән тормош килеп баҫа. Уҡытыусы! Ниндәй яҡшы тойғо кисерә кеше уның менән һөйләшкән саҡта!

Ләкин, апа, һеҙ икенсе бер ҡасан да миңә «күп беләһең» тип әйтмәгеҙ. Миңә иң күңелһеҙ фекер шул. Кешегә үҙе тураһында дөрөҫ булмаған баһаны ишетеү — иң күңелһеҙе. Сөнки, аҙым һайын үҙеңдең белмәгәнеңде белеп торғанда, урынһыҙ был.

Нисек күберәк белергә? Бына шул хаҡта үзегеҙҙең тәжрибәгеҙ, фекерегеҙ менән уртаҡлашһағыҙ — миңә иң ҡәҙерлеһе һәм кәрәклеһе шул.

Ә һеҙ әйткән бәхет, апа, ул тик сағыштырмаса ғына, мин үҙем тоймайынса, минең өсөн ул юҡ: бәхет үҫә торған нәмә. Бәхет үҙең өсөн генә булғанда, әле ул бәхет түгел. Уны кешеләр менән уртаҡлаша алырлыҡ булғанда ғына, ул ҙур. Материаль яҡ яҡшы. Рәхмәт, апа. Был турала уйламағыҙ ҙа.

Әсә теленән нисек яҙҙылар? Ниндәй темалар бар? Мария нисек яҙҙы? Ә выпускной вечер ҡасан була? Бер 3-тәрендә булһа, ашығырға тырышыр инем, әлбиттә.

Сәләм менән, *һеҙҙең* РӘМИ.

Бына, апа, һеҙҙең хатты алғас уҡ яуап яҙһам, һәр саҡ әллә нәмәләр яҙып бөтәм. Ә һуңынан үкенеп тик йөрөйөм. Хәҙер бына бер-ике көн үткәс кенә ебәрәм. Вечерға өлгөрөп булмай, һуңғы экзамен — 29-ында.

* * *

8/IV—52.

Мәрйәм апа!

Бик күп сәләм һеҙгә Ленинградтан! Бына бер аҙна инде мин — Ленинград кешеһе. Мораҙына етте малайығыҙ. Күрелмәгән нәмә, кермәгән ер ҡалманы инде. Бик ҡәнәғәтмен. Быйылғы каникул бушҡа китмәне. Бик һағындырҙы. Ҡайтҡас уҡ Ҡыҙыл майҙанды йөрөп сығаһым килә. Уҡыу ҙа, иптәштәр ҙә һағындырҙы. Дачала минең күгәрсен дә бар — ул да һағындырҙы. Рәхәтләнеп урманда саңғыла йөрөйһөм, катокка сығаһым килә.

Күрелгән нәмәләрҙе һеҙгә яҙып бөтөү мөмкин түгел, апа. Бер аҙна эсендә әллә күпме аҡылланып киткәнмен кеүек үҙемә. Эрмитажда көн буйы тик бер бүлектә генә ҡарай алһам да, Возрождение эпохаһын хәҙер тулыраҡ аңлайым. Был миңә бик кәрәк ине. Ҡалғандарҙы күргә әле ғүмер бөтмәгән, әллә күпме йәшәрмен әле мин. Сөнки бик күп йөрөйһөм, бик күп күрәһем, беләһем, үкенес ҡалдырмай йәшәйһем килә минең. Ашығырға, ашығырға кәрәк. Ысынлап та, ниндәй яҡшы нәмә йәшәү, апа! Бик күп ауырлыҡ тура килһә лә, яҡшы! Шулай ҡыҙығыраҡ та, хатта.

Рус музейында 18—19 быуаттар сәнғәтен ҡараным. Ломоносовтың эштәрен үҙ күҙҙәрем менән күрҙем. Репинға, Шишкинға, Суриковҡа һоҡландым. Быға тиклем мин скульптураға бик иғтибар итмәй инем, хәҙер аңлай башланым инде. Бик матур скульптуралар бар. Киров музейы бик ҙур тәьҫир ҡалдырҙы. Зоологическийҙа булыу — үҙе бер университет үтеү. Пушкин һәм Некрасов музейҙарында ла күп кенә яңылыҡтар белдем. Белгәндәр нығый, беләсәк нәмәләр күбәйә, белмәгәндәрең асығыраҡ күренә. Үҙ-үҙеңдән оялаһың, үҙ-үҙеңдән ғәрләнәһең... һәм шатланаһың. Пушкин музейында иланым. Китаптарына: «Прощайте, друзья!» тип үлеүе күҙ алдыма үҙем күргән кеүек килеп баҫты. Ганнибалдар, Пушкиндар алтын һалып йөрөткән имән һандыҡта Пушкиндың бер тине лә булмаған. Ул уға шиғырҙарын һалып ҡуя торған булған.

Йөрәккә әрнеүле лә, рәхәт тә.

Бөгөн Петропавловский крепоста булдым. Онотолмаҫ көн! Бында «сәйәхәте» өсөн Радищев ташланған, декабристар язаланған, Чернышевский бында, шундай ҡот осҡос ерҙә, үҙенең әллә күпме кешеләрҙең фекерен яҡтырта торған романын яҙған, Горький еүеш, һалҡын, ҡараңғы 60-сы камерала, үҙенең үпкәһен ҡан менән төкөрә-төкөрә, бер ай эсендә «Ҡояш балалары»н яҙған.

Бик күп ғүмерҙәр серегән был төрмәләрҙә. Ләкин кешеләргә һөйөү, яҡты фекерҙәр, үлемһеҙ эштәр саф ҡалғандар.

Бында булыу 19 быуат әҙәбиәтен өйрәнеү өсөн ҙур әҙерлек. Минең яҡшы итеп өйрәнәһем килә. Декабристар менән беренсе ҡабат шулай ныҡ ҡыҙыҡһындым. Әгәр мин быларҙы күрмәһәм, бик күп нәмәне юғалтҡан булыр инем. Ә миңә юғалтырға кәрәкмәй. Ашығырға. Был йылдар миңә кире әйләнеп ҡайтмаясаҡтар, апа.

Һеҙгә һәм Ғилемдар ағайға ҙур сәләм! Хәҙергә хушығыҙ!

Сәләм менән, *Һеҙҙең* РӘМИ.

Ленинград.

Сәләмдең ҡәберен таба алманым. Иң ҙур үкенес шул. Союзда белмәйҙәр ҡәберен. Минең күңел тулып китте.

* * *

Мәрйәм апай (тим инде).

Күп сәләм беҙҙән.

Уҡыуҙар башланып китте. Хәҙер инде үҙебеҙ бер ойошма булырлыҡ башҡорттарбыҙ. Тик Ғабдулла ағай ғына килмәгән. Шакир, Рафаэль, Рәис беренсе курста уҡый башланылар. Мин библиотекала ҡаҙынырға тотондом. Салауат хаҡындағы бөтә материалдар һәм фольклор материалдары менән ныҡлап танышыу, башҡорттар тураһында этнографик яҙмаларҙы уҡыу— быйылғы уҡыу йылымдың төп маҡсаты. Уҡылғандарҙың үҙемә иң кәрәкле-ләрен күсереп алам. Әле Нефедов һәм Игнатьевтарҙы уҡыйым. Ф. Нефедовтың «Русское богатство» (октябрь, 1880) журналында «Салауат — башҡорт батыры» тигән бик матур әйбере бар. Салауаттың халыҡтан яҙып алынған йыр, шиғырҙары прозала яҙылған. Игнатьевтың «Башкир Салават Юлаев, пугачевский бригадир, певец и импровизатор» (Казань, 1894) китабынан Дәүләтшин яһаған тәржемәләрен күсереп алдым.

Уҡыйым да, ниңә быларҙы башҡортса баҫып сығармайҙар икән, тип уйлайым. Бөтә первоисточниктар шунда бит, бик яҡшы итеп яҙылғандар.

Кисәге Руденконың «Башҡорттар» китабын уҡый башланым. Этнографик яҡтан был бик ҙур хазина. Бик күп нәмәләрҙе белергә була.Ҡыуанып бөтә алмайым. Тик ваҡыт ҡына шул тиклем тар.

Һеҙ «Абай» тураһында һөйләгәндән бирле, баштан бер уй китмәй — Салауат тураһында, Башҡортостандың шул замандағы тормошон күрһәтеп, ҙур бер әйбер (шиғыр менән) яҙырға ине. Был турала һис тә кешегә һөйләйһем килмәһә лә, һеҙгә әйтәм инде. Шул эш тураһында уйлаһам, бөтә йөрәк ҡалтырап тора. Әгәр шуны үҙем теләгәнсә башҡарып сыҡһам, үҙемдең йәшәгән тормош юлыма үкенмәҫ инем. Үлһәм дә, рәхәтләнеп үлер инем. Алда шундай эш торғанлыҡҡа йөрәк шатлана, аҡыл ҡурҡа.

Был эш минең теләгем генә түгел, үҙем менән бер йылғаның — Йүрүҙән һыуын эсеп үҫкән Салауат алдындағы бурысым да.

... Хәҙер иң беренсе бурыс: ғәрәп хәрефтәре менән яҙылған әйберҙәрҙе уҡырға өйрәнеү. Ҡәҙимсәһен, йәҙитсәһен, яңысаһын белергә кәрәк. Ленин библиотекаһында бик ҡыҙыҡлы яҙмалар бар. Мин шул кәкре-бөкрө хәрефтәр менән яҙылған һүҙҙәрҙең

эсендә нимә бар икәнен тилмереп ҡарап торам. Тиҙ генә белеп уҡы ла ебәр ине, тип ултырам. Юҡ, бер нәмә лә аңлай алмайым шул. «Записки Оренбургского отдела императорского Русского географического общества» журналында Батыршин тигән кешенең башҡорт йырҙарын яҙған күп биттәр бар; русса подстрочник менән. Башҡортсаға әйләндереп йыр итеп ҡарайым да, ҡайһылары бик матур йыр булып килеп сыға! Ҡайһылары мин яҙып алғанға ла оҡшаған. Ләкин былай ултырыу мөмкин түгел.

Мәрйәм апай! Һеҙ минең был хәлде Хәлимә апайға һөйләп бирегеҙ, әгәр ул мине үҙенең заочно уҡыусыһы итеп әлифба өйрәтергә ваҡыт тапһа, мин бик, бик шат булыр инем. Үҙенә күп сәләм менән уға бик үтенеп ҡалам. Айырым хат яҙманым инде. Һеҙ был турала яҡшыраҡ әйтә ала алаһығыҙ. Хәлимә апа шул ғәрәп әлифбаһының элеккеһен һәм яңыһын яҡшылап өйрәтеп, төрлө үҙенсәлектәрен әйтеп яҙһын ине.

Ышанып көтәм.

Ҡайтҡанда үҙе менән һөйләшеп ултырырға һис тә ваҡыт булманы.

Хатта Өфөнө рәтләп күрә лә алманым. Ләкин был үткән йәй өсөн үкенмәйем. Башҡортостан буйынса был тәүге аҙымдар миңә байтаҡ байлыҡ өҫтәне. Хәҙер минең күҙ алдымда әллә нисә тиҫтәләгән ҡарттар, ҡурайсылар, йырсылар тора... Хәҙер бөтә күрелгәндәрҙе, ишеткәндәрҙе, тыңлағандарҙы тәртипкә килтерәһе, яҡшылап яҙаһы бар. «Халыҡ йөрәге» тип атайһым килә.

Был тәүге аҙым бик күп йөрөргә кәрәклекте әйтте. Институтты бөткәс, бер нисә йыл шул халыҡ ижадын йыйыу, тормошто ныҡлап өйрәнеү өсөн, телде яҡшылап белеү өсөн көньяҡ район газеталарында йәки Стәрлетамаҡ газетаһында эшләргә тип уйлайым әле (баш һау булһа).

Кәйеф һәйбәт. Бүлмәлә дүртәү торабыҙ: Леонид Соловьев (Воронеж шағиры), Михаил Чебодаев (хаккас элекке), Руслан Прохоров — Смоленскиҙан килгән художник егет. Былтырғы Маршак дачаһында торған үҙ кешеләр. Бүлмә ятаҡтағы иң һәйбәте.

Үҙемдең өҫтәл (тартмалы, ҙур) һәм лампа. Теләгәнсә яҙ, уҡы. Китаптарҙы теҙеп ҡуйҙым. Дача ҡарағайлыҡ араһында. Иртән зарядка яһарға уңайлы. Илья Сельвинский дачаһы. Миҙхәт ағайға, Гүзәлгә, әбейгә лә күп сәләм. Барығыҙға ла таҙалыҡ теләп, РӘМИ.

Мәскәү.

Рәсемдәр әле эшләнмәгән. Ебәрермен. Таңға ла сәләм. Беҙ уға хәбәр итә алманыҡ инде, үпкәләмәһен.

Бухгалтер менән әллә эш бешмәнеме икән, апай? Көткән инек. Хәлдәр ул яҡтан шулайыраҡ. Сөнки бер ниһеҙ кителде.

* * *

11 май, 53.

Мәрйәм апа!

Күп-күп сәләм һеҙгә! Юғалдыммы? Үҙем өсөн дә юғалыбыраҡ торҙом шул. Ярай, был турала һөйләп тораһы ла юҡ инде. Хәҙер яңынан йәшәй башланым! В. Ждановтың Добролюбов тураһындағы китабын уҡып сығыу менән үҙ-үҙемде ҡулға алдым. Тургеневтың мәҡәләләрен уҡып сыҡтым да хәҙер романдарына тотондом. Әле «Накануне»һын яратып уҡып, тәржемә итеү тураһында ла уйлап ҡуйҙым. Тик мин өлгөрә алмам инде. Хәҙер «Рудин»ды башланым. Добролюбовтың мәҡәләләре менән бәйләп, өйрәнеп, әкрен генә уҡыйым. Поспеловтың лекцияларын да яратып тыңлайым. Инде Гончаровҡа күстек. Уны ла ныҡлап уҡыйһы бар. Тиҙҙән экзамендар ҙа етә инде. Эш быйыл ғәҙәттән тыш күп буласаҡ. Сөнки Көнбайыш әҙәбиәтенән бер ни ҙә уҡымағанмын. Бер Бальзаҡ ҡына әле ҡот осҡос! Ләкин шатланып көтәм. Әҙерләнәм. Шулай ҙа ваҡыт бик аҙ ҡалды. Практиканан килгәс, бик күп көндәрҙе бушҡа үткәрҙем. Күңелһеҙләнеп тик йөрөнөм. Иптәштәрҙе лә үҙемдән биҙҙереп бөтөрҙөм булһа кәрәк. Өфөнән хәҙер Рифғәт тә, Хәниф тә*, башҡалар ҙа хат яҙмайҙар. Бында Ғабдулла ағайға ла, Даһиға ла, Шакирға ла** асыу килеп йөрөй. Рәис менән дә үпкәләшеп алдыҡ. Ләкин Рафаэль менән Рәис минең өсөн юғалмаҫтар кеүек. Үҙ-ара төрлө ҡаршылыҡтар булып ала, ләкин бынан һуң беҙ нығыраҡ яҡынаябыҙ. Бөтә сифаттар, бергә йәшәгәндә, бергә булғанда, ауырлыҡтар осрағанда ғына, һынала икән. Ғөмүмән, тормош бик ҡыҙыҡ. Ә экзамендарҙан һуң бер-ике көнгә Ленинградҡа барып килергә, унан һуң Рәис менән бергәләп пароходта Ҡазан аша донъя күреп ҡайтырға ниәт бар. Тик материаль яҡ нисегерәк булыр әле. Шулай ҙа теләк бик ҙур. Был ял да итеү буласаҡ әҙерәк. Унан һуң пароходта кешеләрҙе тыңлау уңайлыраҡ буласаҡ. Юл оҙаҡ ҡына, яҙырға ла мөмкин. Ә Рәис быйылғы йәйҙе тағы ла пароходта эшләп үткәрергә уйлай. Сөнки был тормошто хәҙер яҡшы күҙ менән күреү өсөн иң яҡшы, иң уңайлы урын. Берәй

ҙурыраҡ әйбер яҙыу өсөн бында яңынан эшләү бик кәрәкле. Ә мин яңынан сығып китәсәкмен үҙемдең сәйәхәткә. Бәлки, газетанан эш бирерҙәр. Йәйге практиканы ла үтергә кәрәк бит. Редакцияла ултырағы килмәй хәҙер. Белдем инде, етер.

Ҡалдырған шиғырҙарҙы һаман да баҫмайҙар. Үҙҙәре шул тиклем ышандырып ҡалған булдылар. Был минең эште лә туҡтатып тора.

Майҙы күңелле үткәрҙем. Рәғиҙәнең туйы булды. Райондаштың башын да ашаныҡ! Кейәү кеше юрист булып ҡайтасаҡ, ә Рәғиҙә педты бөттө инде. Студенттар туйы тураһында бер әйбер яҙасаҡмын әле.

Кемдәр ҡайҙа китеү тураһында уйлай?

Мәрйәм апа, һеҙ Дилара тураһында, ғөмүмән, шул хаҡта нимәлер әйтергә иткәйнегеҙ, яҙығыҙ. Ҡазанда мин уны күргә тейешмен. Һеҙҙең аҡылдың да кәрәк булыуы бар. Мәктәп тураһында яҙығыҙ. Әминә, Сажиҙә апаларға,*** бөтә уҡытыусыларға күп сәләм. Шулай уҡ класығыҙға, Миҙхәт ағайға, Гүзәлгә, әбейгә. Хушығыҙ!

Һеҙҙең РӘМИ.

* * *

7 гинуар, 1955.

Иптәш Муллабаев!

Һеҙҙең «Яңы йыл тостары», «Яңы клуб», «Партия» һәм «Саҡсауыл» тигән шиғырҙарығыҙ менән танышып сыҡтым.

«Саҡсауыл» үҙенең фекере менән дә, формаһы менән дә йәнле, матур. Баҫыласаҡ! Тик уның һуңғы строфаһын көслөрәк, тапҡырыраҡ итеп эшләргә лә мөмкин булыр ине. Ә башҡа шиғырҙарығыҙ шатландырмай, хатта — борсолдора. Сөнки һеҙ шағир күңелле, эҙәбиәтте ысынлап яратҡан кеше. Көсөгөҙ ҙә бар. Ләкин эҙләнмәйһегеҙ, күрәһең. «Яңы йыл тостары»нда яңылыҡ юҡ. «Яңы клуб» та бик иҫке. Ә партия тураһындағы шиғырығыҙ башынан аҙағына тиклем дөйөм риторик һүҙҙәр менән биҙәлгән. Бер ниндәй ҙә яңы поэтик табыш күренмәй.

Ғөмүмән, һуңғы ваҡытта һеҙ бик пассивлаштығыҙ булһа кәрәк? Тауышығыҙ ишетелмәй. Йәш яҙыусыларҙың һуңғы кәңәшмәһендә ҡатнашмауығыҙҙың сәбәбе лә, минеңсә, шунда булырға тейеш.

Яҙыусылар союзына үпкәләп кенә эш сыҡмаясаҡ. Иң яҡшыһы — үҙеңә үпкәләү, эшләү.

Яңы йылда яңы шиғырҙарығыҙҙы көтәбеҙ. Эшегеҙҙә уңыш теләп, сәләм менән *Рәми Ғарипов.*

* * *

25/II—56.

Хөрмәтле Сөнәғәтов ағай!

Конкурсҡа ебәргән очеркығыҙ тураһында яуап яҙмай, һеҙҙе бик интектергән булһаҡ, ғәфү итегеҙ. Беҙҙе лә бит был очеркығыҙ аҙ интектермәне.

Сөнки, һеҙҙең үҙ һүҙегеҙ менән әйткәндә, — «был очеркта уйланылып яҙылған бер нәмә лә юҡ», дөрөҫөрәге — очерк уйланып еткерелмәгән. Һеҙгә уны, беҙҙең иғтибарһыҙлыҡтан файҙаланып, ике ай эсендә һәр бер һүҙенә тиклем уйлап еткерергә лә, яңынан эшләп сығырға ла мөмкин булыр ине. Матбуғат аша халыҡ менән һөйләшеүҙең ни тиклем яуаплы һәм уйланылған булыуын аңлаған кешеләр, үҙҙәренә ныҡ талапсан булған кешеләр шулай итәләр.

Әлбиттә, һеҙ «уйланылып» тигән һүҙҙе «уйҙырма» — булмаған нәмәне яҙыу мәғәнәһендә алаһығыҙ, очеркығыҙҙа тик «ысынбарлыҡтағы кешеләр һәм факттар» ғына булыуын әйтергә теләйһегеҙ.

Ләкин әҙәби әҫәр яҙаһығыҙ икән (ә очерк ул әҙәби әҫәр булырға тейеш тә), шуны аңларға кәрәк: ысынбарлыҡтағы һәр бер кешене, тормошта осраған һәр бер фактты түкмәй-сәсмәй ҡағыҙға күсереү очеркистың бурысы түгел. Һеҙ, әлбиттә, факттарҙы «бесән сабыу башланғандан уҡ» бик тырышып йыйғанһығыҙ. Ә уларҙың иң кәрәклеһен бөтөнләй кәрәкмәгәндәренән айырып ала белмәгәнһегеҙ. Бына шуның өсөн дә очеркығыҙ ғәҙәттән тыш күп һүҙле, тарҡау, һәм һеҙҙең ниндәй фекер әйтергә теләүегеҙ ҙә асыҡ түгел. Шулай итеп, һеҙ факттар аҫтында күмелеп ҡалғанһығыҙ. Ә очеркист өсөн улар эшкәртелмәгән сырье — руда ғына бит. Факт факт булып ҡала, ә художестволы әҫәр йәки очерк була алмай. Горький Бальзактың «Глуп как факт!» тигән әйтемен килтереп, фактҡа ҡарата ни тиклем талапсан булырға кәрәклекте һәр саҡ күрһәтеп килде.

Унан һуң очеркты документаль фактгар менән генә эш итә тип аңлау дөрөҫ түгел. Очеркта «уйланылып» сығарылған образ һәм картиналар ҙа булырға мөмкин. Тургеневтың «Һунарсы яҙмалары»н ғына уҡып ҡарағыҙ. Уларҙа тик фактография ғынамы икән? Түгел, әлбиттә! Тургенев үҙе фантазияһыҙ, уйлап сығарыуһыҙ әҙәбиәт йәки сәнғәт булмай тигән фекерҙә. Тормошто дөрөҫөрәк, тәрәнерәк сағылдырыу өсөн, әҙәбиәттә «уйлап сығарыуһыҙ» (вымыселһыҙ), дөйөмләштереүһеҙ, типиклаштырыуһыҙ мөмкин дә түгел. Сәнғәттең был мотлаҡ законы очерк жанрына ла туранан-тура ҡағыла, әлбиттә. Мамин-Сибиряк, Николай Крашенинников кеүек Урал яҙыусылары, шулай уҡ Глеб Успенский, Короленко кеүек очерк оҫталары ла бынан һис тә ҡурҡмағандар. Тормошто, кешеләрҙе белмәгән кешенең фантазияһы ла юҡ. Сөнки фантазия нигеҙе ошо уҡ ысынбарлыҡта. Ә ысынбарлыҡтың асылына төшөнмәйенсә, уның төрлө күренештәрен түкмәй-сәсмәй теүәл күсереп алыу ғына дөрөҫлөк була алмай. Фөмүмән, дөрөҫлөк теүәллек түгел, ә эштең асылы.

Эштең бына ошо асылы һеҙҙең очеркта юҡ.

Очеркығыҙ «Малсылыҡ хеҙмәтенең кешеләре һәм эш тәжрибәләре» тип аталһа ла, унда кешеләр ҙә һәм уларҙың эштәре лә күренмәй, ә уларҙың тик исемдәре, бер туҡтауһыҙ һөйләнеүҙәре генә бар.

Һеҙҙең төп бурысығыҙ малдарҙы түгел, ә кешеләрҙе күрһәтеү, уларҙың уй-тойғоларын, характерҙарын асып биреү ине. Ләкин быларҙың береһе лә юҡ. Исмәғилдең төрлө темаға көн һайын докладтар һөйләүе яһалма һәм бик ваҡсыл. Уның һүҙҙәренә бер нисек тә ышанып булмай. Мал ҡараусы Исмәғилде һеҙ бер туҡтауһыҙ ошондай бер төрлө, ялыҡтырғыс ҡабарынҡы һүҙҙәр менән биҙәкләргә тырышаһығыҙ:

«Скотник С. Исмәғил (уның фамилияһы ла юҡ!) һыйырҙар артынан яҡшы күҙәтеү яһап тора. Малдарҙың тәртипле ашанып йөрөүҙәрен, айырылышып урман ағастары араһында инеп китмәүҙәрен, сабынлыҡҡа үрмәләмәүҙәрен ентекле күҙәтеп тора. Урал тауы арҡаларында малдарҙың бөтәһенең дә тигеҙлек өлөштә ашанып йөрөүҙәрен хәстәрләй... Малдарҙы нисек көтөү һәм тиҙерәк уларҙың көрләнеү — һимереүҙәренә диҡҡәт итә. С. Исмәғил Урал тауы итәктәрендә, морон йорт башында мал көтөп барыуын яҡшы аңлай һәм малдар көтөү тәртибенә ныҡ тәьҫир итә белә. С. Исмәғил ауылда эшләү һәм оҫталыҡ менән

мал көтөү эшен ауылдың оло кешеләренән өйрәнгән. С. Исмәғил малдарҙың ашаныуы һәм уларҙың яҡшы тәрбиәләнеүҙәре, һимереүҙәре һәм көрәйә барыуҙары менән ҡыҙыҡһына, малдарҙы яҡшыраҡ тәрбиәләүҙе ҡайғырта».

Мал, мал, мал, малдарҙы, малдарҙан, малдарға! Был әле беренсе биттә генә, ә һеҙ бит ошо телдә ваҡ ҡына хәрефтәр менән яҙылған ҙур-ҙур табаҡ биттәрҙе ун алтыға еткергәнһегеҙ.

— Йәшәһен беҙҙең һыйырҙар! — тигән лозунг әйттереүгә тиклем барып етәһегеҙ.

Хөрмәтле Сөнәғәтов ағай, һеҙгә был урында «кеше ышанмаҫ һүҙҙе ысын булһа ла һөйләмә» тигән бик яҡшы һүҙҙе онотмаҫҡа кәрәк ине.

Очеркығыҙға башҡаса анализ яһап тороуҙың кәрәге юҡ. Сөнки уны яҡшы ғына бәләкәй бер мәҡәлә итеп тә булмай. Әгәр ҙә уны үҙегеҙ кәрәкле тип тапһағыҙ, яңынан йыйнаҡ ҡына бер хәбәр итеп эшләрһегеҙ.

Сәләм менән Р. Ғарипов.

* * *

4 май, 1956.

Зәки!

Бына һинең «Туған партияма» тигән һуңғы шиғырыңды ла алдыҡ. Редакцияла бынан башҡа һинең егерменән артыҡ шиғырың ята. Күләме менән улар ҙур ғына бер йыйынтыҡ була алыр ине. Ләкин, ҡыҙғанысҡа ҡаршы, уларҙың береһе лә баҫып сығарырлыҡ түгел.

Сөнки улар бик примитив, бик дөйөм һәм беҙҙең поэзияла бик күп ҡабатланған иҫке шиғырҙар. Уларҙан авторҙың ниндәй ҙә булһа яңы фекер әйтеүен, үҙ тауышын, үҙ моңон ишетеп булмай. Уларҙы уҡығандың һуңында, автор өсөн уңайһыҙланыуҙан башҡа, күңелдә бер ни ҙә тороп ҡалмай. Бындай яңғырауыҡлы һүҙҙәр теҙмәһе, тапалып бөткән традицион образдар, сағыштырыуҙар кемде генә уйландыра һәм тулҡынландыра алһын? Кемгә генә һуң уларҙың кәрәге бар? Юҡ, әлбиттә!

Һиңә, Зәки, үҙеңдең яҙмышың хаҡында бик ныҡ уйлап ҡарарға ваҡыттыр инде. Сөнки һин ҡулыңа тәү башлап ҡына

ҡәләм тотҡан кеше түгелһең, ә күптән бирле бик күп яҙышҡан, бик күптәргә үҙеңде көсәнеп-көсәнеп шағир итеп күрһәтергә тырышҡан кешеһең. Тураһын әйтергә кәрәк, Зәки, төрлө дистанцияларға ялыуҙар яҙып ҡына шағир булып булмай! Был әҙәбиәт тарихында күрелмәгән хәл! Шағирлыҡҡа бер генә юл бар — ул да булһа — яҡшы шиғыр яҙыу, үҙ өҫтөңдә бер туҡтауһыҙ эшләү, уҡыу, өйрәнеү. Ә һин уҡымайһың, иптәш, үҫмәйһең. Был хаҡта һинең һәр бер шиғырыңдың һәр бер юлы әйтеп тора. Юғиһә һин партия тураһында яҙып та бына шундай мәғәнәһеҙ һүҙҙәр әйтмәҫ инең:

Бала сағым, күбәләктәй осоп,
Һөт өҫтөндә үҫеп сыныҡты... (?!)
Ҡоралыбыҙ — белем алыу булды,
Фән тауынан алыҫ торманыҡ... (?!)
Былар барыһы — туған партиямдың
Тоғро юлдан атлау алымы! (?!)

Бына шундай буталсыҡ, нәмә һөйләгәнеңде үҙең дә белмәй яҙған юлдарыңды һин «Туған партияма» тип атайһың һәм иҫеңә ни килә — шуны теҙеп сығаһың. Бындай эшкә партия мохтаж түгел. Был партия исемен түбәнәйтеү, ҡәҙерһеҙләү һәм яуапһыҙлыҡтың да иң яуапһыҙлығы; партия һәм халыҡтың әҙәбиәтселәр алдына ҡуйған талаптарын аңламау был. Ә һин үҙең һәр бер хатың һайын ошо сейлебешле шиғырҙарыңды баҫып сығарыуҙы талап итәһең. Һиңә аҙ ғына булһа ла скромныйыраҡ булыу зарар итмәҫ ине, Зәки. Юҡһа һинең өсөн оялырға тура килә.

Һүҙҙәр менән эш итә белмәйһең: теленә абынып йығылырлыҡ. Ә тел бит, үҙеңә билдәле булыуынса, һинең төп материалың, ҡоралың! Әҙәбиәтсенең теле көрмәлеп торорға тейеш түгел инде.

Очеркың да, фельетоның да, Баймаҡ театры һәм Батыр Вәлид тураһындағы мәҡәләң баҫылып сығырлыҡ түгел. Был хаҡта газеталарҙа ла, журналда ла тейешле фекер әйтелде. Ғөмүмән, һин әҙәбиәттә һуңланың, Зәки. Мин тик һинең тормоштан һуңламауыңды теләйем. Тураһын әйткән өсөн ғәфү ит.

Сәләм менән, Рәми.

* * *

6/IX—56.

Иптәш Исмәғилов!

«Әгәр ҙә мөмкин булһа, ошо шиғырымды, хаталарын төҙәтеп, М. Мәжит псевдонимы аҫтында баҫып сығарыуығыҙҙы үтенәм» тигәнһегеҙ.

Был мөмкин түгел. Сөнки шиғырығыҙ әле бик йомшаҡ һәм тарҡау. Тәү башта һеҙгә шиғыр теорияһының иң ябай төшөнсәләре менән таныш булырға, әҙәбиәт теорияһын өйрәнергә кәрәк. Беҙ һеҙгә М. Горькийҙың «О литературе» тигән китабындағы мәҡәләләр менән бик ентекләп танышып сығырға, шулай уҡ «О писательском труде» тигән йыйынтыҡты уҡырға кәңәш итер инек. Шуларҙы уҡығандан һуң һеҙ «ошо шиғырымды, хаталарын төҙәтеп... баҫып сығарығыҙ» тип әйтеүҙең ни тиклем мәғәнәһеҙ һәм көлкө булыуын үҙегеҙ ҙә яҡшы аңлар инегеҙ.

Үҙ эшеңә шундай еңел ҡарашта булыуҙың әҙәбиәт менән бер ниндәй ҙә уртаҡлығы юҡ. Унан һуң һеҙ төрлө псевдонимдар менән мауыҡмағыҙ. Әгәр ҙә яҡшы әҫәрҙәр яҙһағыҙ, үҙ фамилияғыҙ ҙа бик матур яңғырар.

* * *

6/IX—56.

Иптәш Бикбулатов!

Кешене төрлө-төрлө бик күп эштәргә өйрәтергә мөмкин, ләкин шағир булырға өйрәтеү мөмкин түгел. Әгәр ҙә һеҙҙә шиғыр яҙыу һәләтлеге, шиғыр осҡоно бар икән, уны үҙегеҙ генә үҫтерә алаһығыҙ. Әлбиттә, һеҙгә ҡайһы бер кәңәш биреүселәр булыр, ләкин төп эш үҙегеҙҙә. Эшләргә, бик күп эшләргә, бер туҡтауһыҙ өйрәнергә, уҡырға кәрәк.

Редакцияға ебәргән «Тыуған ауыл» һәм «Тыуған ил» тигән шиғырҙарығыҙҙан ғына сығып, һеҙгә был эшкә ныҡлап тотонорға кәңәш итеү бик ситен. Сөнки шиғырҙарығыҙ әле бик йомшаҡ һәм бик дөйөм, һеҙгә тиклем бик күп ҡабатланған һүҙҙәр теҙмәһенән генә тора. Ә үҙегеҙ генә уйлаған уйҙар, үҙегеҙ генә кисергән хистәрҙе күреп булмай.

Маяковскийҙың «Как делать стихи?», Исаковскийҙың «О секрете поэзии», Маршактың «О хороших и плохих рифмах», Паустовскийҙың «Поэзия прозы» һәм Фадеевтың «Труд писателя» тигән мәҡәләләрен «О писательском труде» тигән китаптан табып уҡып сығыу һәм Горькийҙың әҙәбиәт тураһында яҙған мәҡәләләрен, хаттарын уҡыу бик яҡшы булыр ине һеҙгә.

* * *

Йәштәр ижады хаҡында фекерҙәр

Рәшит Назаров

1) Бәхет.
2) Бер һүҙ өҫтәр өсөн.
3) Төнгө уйланыуҙар.
4) Ерҙән.
5) Иртә һайын.
6) Йөрәк.

Киң ҡоласлы образдар, оригиналь фекер, сағыу, яңы, ҡуйы һүҙ буяуҙары, көтөлмәгән ҡыйыу сағыштырыуҙар, донъяны яңы күҙ менән ҡабул итеү, тормош тантанаһын раҫлау һәм йәшлек романтикаһы, ә тел бик башҡортса! Форма төрлөләгә!

Ҙур поэзияның бөтә мөмкинлектәре бар унда. Шул шиғырҙары менән генә лә башҡорт поэзияһының сағыу, үҙенсәлекле бер битенә инәсәк. Мәлих Харис шул бер йыйынтығы менән генә лә йәшәй.

Самородок, тәбиғәт ҡосағында үҫкән бер болан балаһы, тинеләр.

Ләкин Рәшит Назаров һис тә самородок түгел, ә бөтә башҡорт әҙәбиәтенең ҡаҙанышынан тыуған талант. Бабич йоғонтоһон да, Р. Ниғмәти, М. Кәрим йоғонтоһон да тойорға мөмкин, ләкин үҙенсә талант. Буш ерҙә талант тыумай. Үҫештең сифатҡа әйләнеүе, һикереш.

1962 йыл.

Рәшит Әхтәров

Рәшиттә — талант. Үҙенсәлекле талант. Тел байлығы, оригиналь форма. Ләкин мауығып китеп, архаикаға ла барып төшә, тышҡы форма менән эүрәп, йөкмәткегә лә зыян килтерә. Һәм тематика тарлығы, тормош етмәүе һиҙелә. Үҙ ижадына ғәмһеҙ ҡарау, ҡайһы бер кешелек йомшаҡлығы үҫеүен сикләргә мөмкин. Һаманғаса йыйынтығын сығармау ҙа быға булышлыҡ итергә, әҙәбиәт алдындағы яуаплылығын сикләргә мөмкин.

Тормошҡа, уҡытырға китеүе яҡшы, тик был тормошта үҙен яҙыусылар вәкиле итеп тота белһен, халыҡ араһында йөҙөп йөрөп эшләһен, ваҡытын буш нәмәләргә эрәм итмәй, ижадҡа ғына бирһен ине.

Ни өсөндөр, уның ҡайһы бер яҡтарын һиҙенеп, шул теләкте ысын күңелдән теләге килә.

1962 йыл.

* * *

Иптәш Таһирова!

Бына әле генә Сильва Капутикяндың һеҙ тәржемә иткән «Киттең» тигән шиғыры менән танышып сыҡтым да, һеҙгә тәржемәгеҙ хаҡында бер нисә һүҙ әйтергә булдым.

Был бик көслө, матур шиғыр! Күрәһең, ул һеҙгә бик оҡшаған булғандыр. Ләкин тәржемәлә уның ҡоро фекере генә тороп ҡалған, ә бөтә моңо, эске байлығы — шиғриәте юғалып ҡалған.

Нилектән? Беренсенән, һеҙ оригиналды һүҙмә-һүҙ тәржемә итергә тырышҡанһығыҙ. Ә һүҙмә-һүҙ тәржемәнең бер ҡасан да дөрөҫ булғаны юҡ. Пушкин был хаҡта бик тапҡыр әйткән: «Ҡолдарса тоғролоҡ ҡолдарса хыянатҡа ла әйләнергә мөмкин». Теләһәгеҙ ҙә, теләмәһәгеҙ ҙә — был шулай килеп сыҡҡан да инде. Икенсенән, һеҙҙең шиғри техникағыҙ ҙа бик йомшаҡ әле. Рифмаларығыҙ бик ярлы, хатта һеҙ ритмды ла һаҡламағанһығыҙ. Ә был бит шиғырҙың иң элементар талабы!.. Тәржемә оригиналды алыштыра алмай әлбиттә, шулай ҙа тәржемәсе автор менән ярышырға хаҡлы. Шунда ғына ул уға яҡыная ала.

Бына шул ине әйтер һүҙ. Ә һеҙ үҙегеҙ шиғырҙар яҙаһығыҙмы һуң? Яҙһағыҙ — ебәрегеҙ.

Сәләм менән Рәми Ғарипов.

15 октябрь, 1962 йыл.

* * *

Әҙәбиәтте өсәү тыуҙыра. Беренсеһе — мин, икенсеһе — һин, өсөнсөһө — ул. Мин — шағир, һин — уҡыусы, ул тәнҡитсе.

Беҙҙән башҡа әҙәбиәт юҡ һәм булмаясаҡ та. Шуның өсөн өсөбөҙгә лә яҡшы эшләргә кәрәк. Мин яҙыуымды, һин уҡыуыңды, ул үҙенең тәнҡитен генә белеп — бер ниндәй ҙә эш сығара алмаҫбыҙ.

Ә эш ауыр. Ләкин ул кәрәк! Һәм ул шатлыҡлы эш, кешегә тормош бирә торған, рухи аҙыҡ бирә торған һәм кешене кеше булырға өйрәтә торған эш.

Шул эш өҫтөндә беҙ үҫәбеҙ!

Шуға ла был эште туҡтатып тороу йәки уға өҫтән-өҫтән генә ҡарау — енәйәт.

Беҙ бер-беребеҙҙе яҡшы белергә тейешбеҙ. Юғиһә беҙҙең бер-беребеҙгә кәрәгебеҙ ҙә юҡ.

Был ғына ла етмәй. Беҙ тормошто белергә тейешбеҙ. Уның үткәнен, бөгөнгөһөн һәм иртәгәһен күрә белергә тейешбеҙ.

* * *

12/XII—69.

Бөрйән районы,
Байназар ауылы,
Аралбаев Ҡәҙим Абдулғалим улына

Ҡәҙим!

Ни хәл генә? Сәләм! Үҙемдең эш тығыҙ булһа ла, шуны ғына белдереп ҡуймаҡсы булдым.

Әсә хаҡындағы ете шиғырыңды алдым, бик кәрәкле шиғырҙар! Инеш һүҙе-ние менән бер һүҙен дә үҙгәртәмәй, өсөнсө һанға бирергә тип планлаштырып ҡуйҙым. Шәп буласаҡ!

Тик һәр береһенә ваҡ ҡына һүрәттәр ҙә булһа, оторо китер ине. Юҡмы шунда Байназарҙа башҡортса ғына һүрәт эшләрҙәй кеше? Теге Сөләймәнов тигән БДУ егете ҡайҙа икән? Белмәйһеңме? Юғалды ла ҡуйҙы бит! Әнә ул ҡылып ҡуйыр ине, исмаһам.

Ярай, булмаһа, бында эҙләргә тырышырбыҙ. Бәлки, Әхмәт ағайың риза булыр.

Йә, хәлдәрең ҡалай?

Бик һирәк яҙаһың — эш күптер инде. Яҡшы ваҡыт булырын көтәп ятма. Һинән мин бик күпте көтәм. Төрлө жанрҙа көсөңдө һынап ҡара. Һин тормоштоң эсендә ҡайнап йөрөйһөң. Күберәк күреп, елегеңә һендереп ҡалырға тырыш! Һәм, әлбиттә, бөтәһен дә ҡағыҙға тимгетә барырға тырыш!

Беҙҙең хаталарҙы ҡабатламағыҙ инде. Ғүмер үтә лә китә икән ул. Элек шулай тигәндәренә күңел ышанмай торғайны...

Ярай, һиңә өгөт-нәсихәт уҡып тораһы юҡ. Һиндәй егеттәребеҙ күберәк булһын ине лә бит... Булғандары ла илке-һалҡы йөрөй шул.

Журналдың хәле бер көйө, әллә ни ҡолас киреп булмай, бисә-сәсә менән матбуғат эшендә эшләү үтә ҡыйын икән. Ҡатын-ҡыҙ, күрәһең, үҙ затына ғәмһеҙерәк булалыр. Бына һинең кеүек бер-ике егет менән бына тигән журнал сығарырға булыр ине!.. Эштәге ығы-зығы журналдың тиражына ла килтереп һуға. Сығып йөрөп булманы. Шуға бик эс боша. Урындарҙа ла журналдың әһәмиәтен бик аңлап еткермәйҙәр, бөтә нәмә үҙ ағышы менән генә эшләнә. Һеҙҙең Бөрйәндең Бөрйәне лә бит былтырғы кимәлгә еткерә алманы. Хәйбулла, Әбйәлил, Баймаҡ былай арыу ғына. Баймаҡ быйыл 2018-гә еткерҙе, Илеште уҙып, беренсе урынға сыҡты! Бының һыҡшы яҡшы, әлбиттә. Тик унда өс меңгә лә еткерергә булыр ине. Эш етмәй. Ситтән быйылға күп булмаҫ әле, каталогка инмәй ҡалыу бөлдөрҙө.

Әҙерәк конференция-фәләндәрҙә һүҙ ҡуҙғатҡыла әле. Байназарҙа күпме? Бөтә коллективығыҙға, киленгә сәләм әйт. Күберәк яҙышығыҙ! Тәрбиә, ғөрөф-ғәҙәт, яҡшы традициялар темаһын нығыраҡ ҡүтәрергә ине...

Ярай, хатҡа яҙып һүҙ бөтмәҫ, хуш. Сәләм менән Рәми ағайың.

P. S. Тиҙҙән «Аманат» сыға — ебәрермен. Бәлки, яңы йылда барып та сығылыр әле, алла бирһә... Яңы йыл ҡотло булһын!.. Яҙ!

* * *

Хөрмәтле Вәлиев иптәш!

Йырҙарығыҙ менән таныштыҡ. Ләкин уларҙы йыр тип әйтеүе ҡыйыныраҡ. Сөнки улар шиғри яҡтан бик йомшаҡ эшләнгән. Бына, мәҫәлән, «Уф, яныма килһәң ине» тигән йырығыҙҙың тәүге куплеты:

Ҡасан әйләнеп ҡайтырһың,
Һағындым — **күрер инем.** (?)
Иртәнге елдәргә ҡуштым,
Сәләм **әйтерһегеҙ, тип.** (?)

Быны, әлбиттә, көйө менән йырларға булалыр. Ритм һаҡланған. Ә рифма тигән нәмә бөтөнләй юҡ. Ҡолаҡҡа бер ҙә йоғошло булып ишетелмәй. «Аҕиҙелгә таш ырғыттым, шап итеп ҡалды» тигән һымағыраҡ килеп сыҡҡан. Туҡай әйтмешләй, уны «бешеп етмәгән» йырҙар дәфтәренә генә яҙып ҡуйырға мөмкин. Халыҡ ундай йырҙарҙы йырламай. Шуның өсөн дә халыҡта «йырҙың йыртығы юҡ», тигән бик тапҡыр һүҙ бар.

Ә һеҙҙең йыр йыртығыраҡ шул, туғанҡай. «Сәскәләр» тигән йырығыҙҙың тәүге куплеты төҙөк кенә. Ләкин ул үтә билдәле халыҡ йырҙарын хәтерләтә — үҙегеҙҙеке булып яңғырамай.

Унан һуң йырҙарҙың йөкмәткеһе лә бер төрлө. Икеһендә лә һөйгән йәр өсөн илау-һыҡтау ғына: «уф, яныма килһәң ине» лә хәлемде белһәң ине», «түштәреңде биҙәйем» дә «нисек итеп түҙәйем» кеүек үтә сөсө юлдарҙан ғына тора. Ә ысын, тәрән, оло тойғо юҡ.

Халыҡтың үҙ йырҙарын («Шәүрә килен», «Сәлимәкәй», «Һары ла сәс» һәм башҡа шундай мөхәббәт йырҙарына) иғтибарлап тыңлағыҙ әле: уларҙа ниндәй тәрән хистәр күмелгән, таш йөрәктәрҙе лә иретерлек бит!.. Халыҡ уларҙы, уҡый-яҙа белмәһә лә, теләһә ниндәй шағырыңа бирмәҫлек итеп гәүһәр-яҡуттарҙан ҡойоп ҡуйған. Ә шаян йырҙарын тыңлаһаң, исмаһам, рәхәтләнеп көлөп була. Шундай йыр ғына күңелгә ҡанат ҡуя, дәрт өҫтәй, донъяны матурлаша. Үҙ халҡыңдың бына шундай бөйөк, бай ижадынан өйрәнергә кәрәк. Был иң зур мәктәп буласаҡ.

Ә көйҙәрегеҙҙе Композиторҙар союзына килеп, ишеттереп ҡайтһағыҙ яҡшы булыр ине.

Сәләм менән — Рәми Ғарипов.

17 октябрь, 1963 йыл.

* * *

Хөрмәтле Насыров ағай!

«Хат» тигән хикәйәгеҙҙе алдыҡ һәм бына «хат»ҡа ҡаршы хат яҙырға ғына тура килә. Хикәйә килеп сыҡмаған. Уның бик ғәҙәти бер обыватель хатынан бер ниндәй ҙә айырмаһы юҡ шул,

аҕай. Әҙәбиәт, һәр хәлдә, бынан юғарыраҡ булырға тейеш инде. Ул тормош күренештәренең бер мөйөшөн генә фотоға төшөрөп алыу түгел. Факт ул үҙе генә әле бер ни ҙә әйтмәй. Бальзак хатта «факт һымаҡ ахмаҡ» («глуп, как факт») тигән һүҙҙе лә әйткән. Тимәк, фактты художник үҙенсә ҡабул итеп, уға ҡарата үҙенең сәнғәтсә ҡалыплаған бер фекерен әйтергә тейеш. Һин художник икән, тормош күренештәрен дөйөмләштереп, уны бер яңы шәкелдә ҡойоп бир!

Ләкин был яҡтан хикәйәгеҙ бик самалы. Унан һуң шул бер үк нәмәне бер үк кимәлдә күпме тылҡырға кәрәк инде? Яңы бер һүҙ әйтергә кәрәк тә баһа... Был хаҡта күп әйтелде инде. Һеҙ быға бер ниндәй яңылыҡ та өҫтәмәйһегеҙ. Һеҙ арыу ғына журналист, ағай, ләкин был хикәйәгеҙҙән генә сығып, һеҙгә артабан хикәйә яҙыу хаҡында берәй кәңәш бирep булмай.

Сәләм менән Рәми Ғарипов.

24 гинуар, 1964 йыл.

* * *

Ҡәҙерле Зилиә һылыуҡай!

Иң элек һине Әсә булыуың менән ҡотлайым, үҙеңә әсәлек бәхете, эшеңдә, тормошоңда ҙур уңыш теләйем, ғаиләгеҙ күркәм, татыу булһын!

Редакцияға ебәргән шиғырҙарыңды уҡып, мин бик уйға ҡалдым. Уларҙан, бығаса шиғыр яҙғаның булмаһа ла, һинең бик шиғри күңелле булыуың, донъяны үҙеңсә күрә белеүең, өмөт-хыялдар менән йәшәүең күренеп тора. Ләкин был эшкә ысынлап тотонор өсөн бик һуң түгелме икән? Һигеҙ класты бөткәнеңә лә алты йыл үтеп киткән, тормоштаһың. Тимәк, һиңә артабан уҡыу мөмкинлеге бик икеле. «Ә шулай ҙа уйлайһың, хыялланаһың, өмөт итәһең, үҙеңдең йәшәүеңдән нимәлер эҙләйһең». Шуларҙың «саҡ ҡынаһын да» кешеләргә еткереү өсөн һинән бик күп нәмә талап ителә шул, һылыуҡай. Шиғриәт ул иҫ киткес ауыр эш, ул үҙе өсөн бөтә нәмәңде ҡорбан итеүҙе һорай. Бының өсөн һиңә бөтөнләй яңынан йәшәй башларға кәрәк булыр ине. Ләкин һин хәҙер һигеҙенсе класҡа әйләнеп ҡайта алмайһың бит?

Ярай, «Өмөт» кеүек бер-ике шиғырыңды бер аҙ төҙәткеләп баҫып та сығарҙыҡ, ти. («Өмөт» тигән шиғырың баҫып та сығарылыҡ.) Ә унан һуң ни? Бөгөн бөтә ил кимәленә күтәрелгән башҡорт шиғырына һин ниндәй яңы фекерҙәр, ниндәй яңы образдар, быға̀са күрелмәгән ниндәй яңы шиғри шәхес алып килә алаһың?

Поэзияның бына ошо төп талаптарынан сығып ҡарағанда, бер-ике шиғыр яҙған кеше генә түгел, хатта бер-ике китап сығарған әҙиптәребеҙ ҙә әле быға яуап бирә алғаны юҡ. Сөнки һәр ысын шағир үҙе бер донъя, үҙе бер дәүләт бит ул! Уның был дәүләтендә ул тик үҙе генә ҡорған тәртиптәр бар. Уға бер кем дә ҡыҫыла, тығыла алмай. Уны, әлбиттә, ҡайһы берәүҙәр танымаҫҡа ла мөмкин. Ләкин ул бар икән, ҡасан да бер таныясаҡтар. Ысын шиғриәт бер ҡасан да юғалып ҡалмай. Тик бындай шиғриәткә — үҙ дәүләтенә ысын талант тау-ташлы юлдарҙан ялан аяҡ ҡанлы эҙ ҡалдырып ҡына килә ала.

Ә мин һиңә, үҙеңә шундай юл ярып кил, тип әйтә аламмы һуң, Зилиә һылыуҡай? Был бик шәфҡәтһеҙлек булыр ине. Был юлда ниндәй генә таланттар балҡып һүнмәне!..

Әлбиттә, бер-ике шиғыры ғына йыр булып ҡалғандар ҙа бар. Ғилмияза үҙ йырын үҙе сығарған бит. Әгәр ҙә йөрәгеңә һандуғас оялаған икән, һайраһын, күңелеңдә, тормошоңдо биҙәһен. Уй-хыял, шиғри хис менән йәшәү үҙе бер бәхет бит әле. Яҙмайынса булдыра алмайһың икән, яҙ, һылыуҡай, йырла. Тик башҡаларҙың йырына ла ҡолаҡ һал, күп уҡы, өйрән, шиғыр серҙәренә нығыраҡ төшөнөргә тырыш.

Яҙғандарыңды миңә ебәрергә теләһәң, Башҡортостан Яҙыусылар союзына ебәр.

Сәләм менән — Рәми Ғарипов.

* * *

Йылдар үткәс, был хатҡа «Ағиҙел» журналы аша түбәндәге баһа бирәләсәк. Әйтәйек, шағир, Яҙыусылар союзы идараһы рәйесе урынбаҫары Ҡәҙим Аралбаев ошолай яҙған:

«Башҡортостандың халыҡ шағиры Рәми Ғариповтың был хаты — уның бай эпистоляр мираҫының кескәй генә бер өлөшө. Хат аныҡ бер кешегә, атап әйткәндә, ул саҡта башлап яҙышыусы ҡыҙыҡай Зилиә Ҡужабәковаға адресланып яҙылһа ла, асылда,

йәш шағирҙарға һәм, ғөмүмән, әҙәбиәт донъяһына яңы аяҡ баҫыусы ҡәләмгирҙәргә тәғәйенләнгән булыуы менән әһәмиәтле. Унда Рәми Ғариповты йәш шағирәнең ижад яҙмышы ғына ҡыҙыҡһындырып ҡалмай, ә бөтә башҡорт әҙәбиәтенең хәлторошо, үҫеше һәм киләсәге борсой. Ижад кешеһенә ниндәй зур яуаплылыҡ, һаҡлыҡ һәм ҡәҙер менән ҡарау ҙа унда («һәр ысын шағир — үҙе бер донъя, үҙе бер дәүләт бит ул!..»), өмөтлө әҙип шәхесен үҫтереү һәм тәрбиәләүгә ни тиклем тәрән уйланылған, төплө яҡын килеү ҙә бар!

Шағирҙың йәш ҡәләмдәше Зилиә Ҡужабәковаға яҙған был хаты бик уйландыра. Хатты ул үлерҙән бер ай элек кенә яҙған. Шулай булыуға ҡарамаҫтан, ул ни тиклем оло өмөт менән һуғарылған. Унда тамсы ла күңел төшөнкөлөгө һиҙелмәй, киреһенсә, шағир үҙен түгел, ә туған әҙәбиәтен ҡайғырта. Ошо яғы менән хат йәш ҡәләм эйәһенә генә түгел, ә бөтә яҙыусыларға ла бер һабаҡ булып тора. Был һабаҡ бөгөн — бөтә мәҙәниәт һәм матбуғат баҙар экономикаһы менән быуылған бер мәлдә, рухи ҡиммәттәребеҙ арзанайып барған бер дәүерҙә — бигерәк тә мөһим яңғырай. Сөнки әҙәби ижад бөгөн бөтәбеҙҙән дә ҡаһарманлыҡ талап итә. «Шиғриәт ул — иҫ киткес ауыр эш, ул үҙе өсөн бөтә нәмәңде ҡорбан итеүҙе һорай...» — тип юҡҡа ғына иҫкәртмәй шағир.

Оло талант эйәһе, халҡы өсөн йөрәк утын аямаған Рәми Ғариповтың хаттары һәм яҙмалары, көндәлектәре — үҙе бер рухи байлыҡ, әҙәби тәжрибә һәм ижад мәктәбе. Уларҙы йыйыу, өйрәнеү һәм донъяға сығарыу — беҙҙең изге бурыс.

Ошо уңайҙа «Ағиҙел» журналы уҡыусыларына бер үтенес тә бар: әйҙәгеҙ, Рәми Ғариповтың хаттарын йыйыу эшен башлайыҡ. Кемдәрҙә уның хаттары йә бүтән яҙмалары һаҡлана, уларҙы Башҡортостан Яҙыусылар союзына ебәреүегеҙҙе һорайбыҙ»*.

---

* Журнал редакцияһынан:

Заманында Рәми Ғариповтың «яҙмайынса булдыра алмайһың икән, яҙ, һылыуҡай, йырла!» тигән фатихаһын алған Зилиә Ҡужабәкова Хәйбулла районының Илəс (Турат) ауылында тыуып үҫкән. Хəҙерге көндə Төмән өлкəһендə йəшəй, өс бала үҫтерə. Донъя мəшəкəттəре күп булһа ла, шиғырҙар яҙыуын ташламаған.

Өфөгə быйыл йəй килеүендə ул Башҡортостан Яҙыусылар союзына Рəми ағайҙың үҙендə нисəмə йыл һаҡлап йөрөткəн хатын һəм шиғырҙар менəн тулы ҡалын дəфтəрен ҡалдырып китте.

Беҙ Зилиəгə ихлас күңелдəн ижад уңыштары һəм уның менəн бергə йəшəгəн нефтсе яҡташтарыбыҙға, əҙəбиəтебеҙҙе онотмауҙарын теләйбеҙ.

* * *

13/I—77

Ҡәҙерле Флорида һеңлем!

Редакцияла һинең үтенес хатың менән бергә Иҫке Мөхәммәт ауылынан Йосопов Гәрәйҙең ҡулъяҙма шиғырҙар дәфтәре ятҡан икән. Шул дәфтәр минең ҡулға килеп юлыҡҡас, мин үҙемдең яҡташымдың күңел аманаты менән танышып сыҡтым да һиңә уны кире ҡайтарырға булдым. Сөнки үҙеңдең үтенесең шулай. Ҡулъяҙманың бик кәрәк булыуы ихтимал — Гәрәйҙең туғандарына, балаларына, тормош иптәше Минзирәгә ҡалдырған аманаты бит ул. Һаҡлаһындар әйҙә, иҫкә алғанда — йыр, шиғырҙарын, көндәлектәрен асып уҡыһындар.

Гәрәй, минеңсә, бик шиғри, матур күңелле кеше булған. Уның яҙғандары күңел тетрәткес. Ләкин ул уҡымай ҡалғанлыҡтан, махсус рәүештә әҙәбиәт менән шөғөлләнмәгәнлектән, был яҙмалар шәхси документ — иҫтәлек кимәленән күтәрелә алмаған. Уларҙа әҙәби культура ла, шиғыр техникаһы ла бик самалы. Шуның өсөн уларҙы матбуғатта файҙаланып булмай. Унан һуң улар йәшәү менән үлем араһында ятҡан кешенең йөрәк аһы булып, баштанаяҡ моң-зар менән тулған. Әлбиттә, бер-ике шиғырын эшләп бирергә лә булыр ине. Ләкин улар барыбер уның үҙ шиғырҙары булмаҫ ине. Быныҡ Минзирәгә лә, ҡыҙы Зәлиәгә лә кәрәге булмаҫ, тип уйлайым. Уларға был шиғырҙар нисек яҙылһа, шул көйө ҡәҙерлерәк, шул көйө ғәзизерәк.

Ҡулъяҙма хаҡында әйтер һүҙем шул.

Әгәр ҙә бик кәрәк тиһәләр, мин Гәрәйҙең Зәлиәгә арналған бер-ике шиғырын эшләп бирермен. Ләкин уларҙы мин үҙемә күсереп алып торманым. Тик Гәрәйҙең инәһенә арналған юлдарын, ҡайһы бер төштәрен генә блокнотҡа күсерҙем. Берәй проза әҫәре яҙғанда, уларҙы файҙаланырға мөмкин. Сөнки беҙ, яҙыусылар, ундай тормошсан төштө күрә лә алмайбыҙ бит. Күп нәмәне үҙебеҙ уйлап сығарабыҙ...

Гәрәйҙең көндәлектәрендә телгә алынған Рафаэль ағаһы — минең менән Өфө интернат-мәктәбендә уҡыған Рафаэль түгелме икән? Пединститутта уҡыны, ауыл Совете председателе лә булып эшләне.

Унан һуң Гәрәй үҙенең яҙмаларында Зәлиә тигән ҡыҙын ғына телдән төшөрмәй. Ике улы аҙаҡ тыуҙымы икән? Әле уның

ғаиләһе ни хәлдә? Минзирә ҡайҙа эшләй? Әгәр мөмкин булһа, шуларҙы асыҡлабыраҡ яҙ әле, Флорида һеңлем. Ә һин үҙең уларға кем булаһың? 25 йәше тулғас, ул 1947 йылғы түгелдер, 41-се йылғы булырға тейеш. Минән уның ғаиләһенә, туғандарына күп сәләм тапшыр. Беҙ яҡташтар бит. Мин үҙем Йүрүҙән буйы, Арҡауыл ауылынанмын.

Ярай, Флорида һеңлем, хәҙергә хуш.

Сәләм менән – Рәми ағайың Ғарипов.

* * *

15/I—77.

Нихәл генә, Әсмә һылыуҡай!

Тыуған-үҫкән яҡтарыңдан, йәмле Дим, Ағиҙел буйҙарынан, бөтә Башҡортостаныңдан күптин-күп, суҡтин-суҡ сәләм!

Һин, редакцияға ебәргән шиғырҙарың тураһында яуап көтә-көтә, төңөлөп тә бөткәнһеңдер инде. Байтаҡ ваҡыт үтеп китте — ғәфү итерһең инде, яҡташ. Хәленде аңлайым, әлбиттә: сит-ят ерҙәрҙә ҡош телендәй генә бер хат килеүе лә оло ҡыуаныс була. Шуның өсөн мин һиңә ҙурыраҡ, шиғырҙарың тураһында ентеклерәк бер хат яҙырмын тип, уларҙы башҡаларҙан айырыбыраҡ һалып ҡуйғайным да, редакцияның көндәлек мәшәҡәттәре менән ығы-зығы килеп, һаман ята бирҙе. Ә ҡалған эшкә ҡар яуа, тигән мәҡәлде һин яҡшы беләһеңдер инде. Бына, ял көнө килеп булһа ла, яҙырға булдым үҙеңә.

Шиғырҙарың ҡатын-ҡыҙ поэзияһы тураһында ла, үҙеңдең яҙмышың хаҡында ла бик уйландырҙы. Улар ысын йөрәк хисе, тыуған ерҙе өҙөлөп һағыныу тойғолары, ниндәйҙер күңел болоҡһоуы менән бер тындан яҙылған. Уйландыра ла, тулҡынландыра ла улар. Күрәһең, был һинең тәүге шиғырҙарың ғына түгелдер. Һәр хәлдә донъяны һин шиғри күрә беләһең. Уй-тойғоларыңды асып биреүҙә ниндәйҙер бер тамамланғанлыҡ, камиллыҡ, эске һиҙемләү, сама тойғоһо бар. Быны уй-тойғо культураһы тип атарға ла мөмкин. Был бик яҡшы.

Инде «ләкин»гә күсәйек: ә бына шиғри культура, шиғри техника тигән нәмә һиңә етешеп бөтмәй әле, Әсмә һылыуҡай. Былай ритмды һин яҡшы тояһың, ләкин рифмаларың бик самалы: гел яҡынса ғына яңғырашҡа ҡоролған. Мәҫәлән, «Төштәремдә

булдым тыуған яҡта» шиғырында: «нараттар — яҡында», «һандуғас — ҡошсоҡҡай» кеүек үтә алыҫ рифмалар ҡулланаһың. «Хыялланған инем»дә «туғайҙы — турғайҙың» тигән рифма бар, әлбиттә. Ләкин ул күптән тылҡынған, традицион рифма. Һинең үҙең генә тапҡаны түгел. «Оҙаталар мине егеттәр»ҙә бөтә рифмалар ҙа йә шау ҡылымға, йә шау исемгә ҡоролған баналь рифмалар: «баралар — ҡағалар», «кистәрҙә — көндәрҙә», «килерһең — инерһең».

Унан һуң «Һөйөү юҡ ул! — тинем үҙ-үҙемә» тигән шиғырың «Һөйөү ул юҡ, тинем, бар тик иртәне, ә мөхәббәт мине утта үртәне» тигән таныш юлдарҙы хәтерләтә. Ә «ышандым — туланы» инде бөтөнләй рифма була алмай. «Көтәм һаман»да ла шул уҡ етешһеҙлектәр. Ә дөйөм алғанда, шиғырҙарың, тематик яҡтан тарыраҡ, бик интим булһалар ҙа, техник яҡтан ҡарап сыҡҡанда, шиғыр булырға ғына торалар.

Тимәк, һиңә, Әсмә һылыуҡай, шиғырҙарҙы (яҡшы шағирҙарҙы, әлбиттә) бик ентекләп, төпсөнөп, уларҙың серҙәренә төшөнөп уҡырға һәм үҙ-үҙеңә бик талапсан булырға кәрәк. Ә һиндә хоҙай биргән шиғри осҡондар бар. Уларҙы үрләтеп ебәреү, әлбиттә, үҙ ҡулыңда. Яңы шиғырҙарың булһа, ебәр, тартынма. Үҙеңдең яҙмышың хаҡында ла, артабан нишләргә уйлауың хаҡында ла хәбәр итһәң ине.

Яңы йылда һиңә яңы илһам теләп, сәләм менән Рәми ағайың.

* * *

Ғаризалар

В Башкирский Обком ВЛКСМ

15 апреля 1970 г.

Дорогие товарищи!

Я не успел выступить в печати по поводу выхода книги стихов Равиля Бикбаева «Автобиография», но как поэт и как бывший комсомольский работник должен сказать свое слово членам комиссии по присуждению премий комсомола имени Г. Саляма.

В лице Равиля Бикбаева в башкирскую литературу пришел большой самобытный поэт, талантливейший представитель молодого поколения нашей многоголосной поэзии 60-х годов.

Равиль Бикбаев прежде всего глубоконациональный поэт, но не ограниченный в своем национальном своеобразии, поэт широкого масштаба и высокого полета. Мир его поэзии многокрасочный, человечный и, я бы сказал, при этом тревожный, как само время. Он как поэт-гражданин очень чуток к голосу времени, самозабвенно верен героической и трагической истории своего народа и весь устремлен в светлое будущее его.

Глаза поэта зорки и видят не то, что лежит сверху, а то, что нужно и необходимо, поэтому он в своих творческих поисках больше находит, нежели ищет. В своем поэтическом мышлении, в образном видении мира он очень смелый, даже дерзкий, но он Поэт-новатор в лучшем смысле, весь опирающийся на лучшие традиции родной поэзии. При этом он поэт большой интеллектуальной культуры, хорошо усвоивший все достижения восточной и русской поэзии, значит, всей современной.

Поэтому-то его «Автобиография» вобрала в себя все лучшее прошлого и современного и так естественно сочетает личное с общим. И его личная автобиография превращается не только в художественное самоописание его поколения, но и своеобразную поэтическую историю своего народа, возрожденного революцией, при этом не теряя индивидуальный почерк, чисто бикбаевский голос его. И голосу этому не внимать нельзя, ибо голос этот чист, искренен и мудр, как сама молодость. Равиль Бикбаев — поэт молодости, ибо настоящая поэзия не может по своей сути жить без молодости. Поэтому поэзия близка и дорога молодежи, нашему комсомолу.

Р. Бикбаев быстро, энергично растущий поэт, поэт большого будущего. Тому порукой является его «Автобиография», потрясающее стихотворение «Сонгми» и великолепная поэма о Ленине, одна из лучших созданных о нем в башкирской поэзии.

Лично я считаю, что сам Салям достоин Бикбаевской премии!

Рами Гарипов.

* * *

Председателю
Совета Министров
Башкирской АССР
товарищу НАБИУЛЛИНУ В. Г.
от редактора
Башкирского книжного
издательства
Гарипова Рами Ягафаровича

З а я в л е н и е

Убедительно прошу Вас, товарищ председатель, помочь нашей молодой семье, нашим детям и моей творческой работе.

Дело в том, что я — литератор и после окончания Литературного института имени М. Горького при Союзе писателей в Москве был направлен на работу в Башкирию. Но вот уже третий год я работаю в Уфе и мучаюсь без своего угла, скитаясь по частным квартирам, и на это уходит половина моей очень скромной зарплаты (800 руб.).

Родился сын, родилась дочка — с ними теперь и в частные квартиры не пускают. А дети совсем маленькие еще: сыну — полтора года, а дочке всего полтора месяца, и им негде жить. И жена, чтобы беречь их, вынуждена была уехать в Москву. Кроме того, она учится в вечерней школе, а я занимаюсь творчеством — работаю над второй книгой стихов и ночую в редакциях, потому что хозяин требует освободить чулан, где я живу...

Но дальше так жить невозможно: приближаются холода, и с первого сентября у жены начинается учеба, и мы в безвыходном положении.

Я, наконец, вынужден обратиться к Вам, товарищ Набиуллин, — помогите нашим детям.

16/VIII—1957. Рами Гарипов.

* * *

Председателю
Совета Министров
Башкирской АССР
товарищу АКНАЗАРОВУ З. Ш.
от поэта, члена ССП СССР
Рами Гарипова

Уважаемый товарищ Акназаров!

Я вынужден обратиться к Вам с этим письмом-заявлением и глубоко надеюсь, что Вы не оставите его без внимания.

Дело в том, что я после окончания в 1955 году Литературного института им. М. Горького в Москве, четыре года поработав в редакции республиканской газеты и в книжном издательстве, по призыву партии поехал работать в деревню и три года работал в новоорганизованном совхозе секретарем комитета ВЛКСМ, сотрудничал в райгазете, и вот теперь, после ликвидации районных газет, хочу вернуться в Уфу, заниматься творческой работой.

Но для этого у меня нет никакой возможности, т. к. уезжая в деревню, я по договоренности с правлением Союза писателей и исполкомом Кировского райсовета оставил свою квартиру (вернее — свой чердак) своему товарищу по работе, писателю Н. Мусину, а правление Союза обещало новую, как только приеду. Но правление не могло в этом году выделить мне квартиру, в результате чего я остался не только без квартиры, но и даже без полуразрушенного чердака, который я получил после долгих мытарств, когда уже в одной из редакционных комнат издательства умерла моя дочка от простуды... А претендовать теперь на этот чердак я не имею никакого морального права, т. к. товарищ Мусин тоже человек семейный, как и я, с двумя детьми, вдобавок к этому, самый плодотворно работающий из молодых башкирских писателей и в то же время учится на вечернем отделении Башгосуниверситета. Как я могу по отношению к своему собрату по перу поступить так не по-человечески? Как некоторые товарищи поступили по отношению ко мне, разделив трехкомнатную квартиру тому, который даже и детей-то не имеет?..

Значит — мне опять надо ждать, опять обивать пороги райсоветов, опять скитаться по частным квартирам с детьми!.. Но сколько уже можно терпеть? Я уже вот семь лет мучаюсь

без нормального жилья, лишенный самых элементарных условий для творческой работы. За это время я выпустил четыре книги, теперь заканчиваю книгу стихов «Песни жаворонка», работаю над повестью о сегодняшней деревне и живу в шалаше в Салаватском районе, выслушивая разные выкрики критиков-демагогов и районного начальства, без никакой материальной и моральной поддержки...

И все-таки бесконечно обидно становится за судьбу башкирских писателей, которых не так-то уж много в республике и которые могли бы гораздо больше сделать, чем они делают сейчас, мечтая о каком-то гнезде для существования...

Очень прошу Вас, тов. Акназаров, и башкирское правительство помочь нам и мне выйти из такого положения.

С великой просьбой — Рами Гарипов.

5/VI—1962 г.

* * *

Председателю исполкома
Кировского райсовета г. Уфы
тов. КИЛЬДЕБЯКОВУ Б. Ш.
от члена Союза писателей БАССР
Гарипова Рами Ягафаровича

З а я в л е н и е

Настоящим заявлением прошу Вас предоставить мне жилплощадь, т. к. я, по решению правления Союза писателей Башкирии, уезжая в длительную творческую командировку в Салаватский район, с согласия Кировского райсовета и Союза писателей свою квартиру (по ул. Фрунзе, 58, кв. 5) оставил писателю Н. Мусину и в настоящее время не имею никакого жилья, живу с семьей в дровяном сарае бывшей квартиры.

В составе семьи — жена и двое маленьких детей.

К заявлению прилагаю справку из Союза писателей.

Прошу не отказать в моей просьбе.

30/VII. 1962 г. Гарипов.

* * *

Правление
Союза писателей Башкирии

30 июля 1962 г.

СПРАВКА

Дана писателю Гарипову Р. Я. в том, что он действительно при отъезде в длительную творческую командировку по решению Правления Союза писателей БАССР от 20 июня 1959 года в Салаватский район свою жилую площадь по улице Фрунзе 58, кв. 5, с согласия Союза писателей, оставил стоявшему на очереди молодому писателю Нугману Мусину.

Справка дана для представления в Исполком Кировского райсовета.

Председатель правления Союза
писателей БАССР Назар Наджми.

* * *

В Правление СП БАССР
от члена Союза писателей
Гарипова Рами Ягафаровича

Заявление

Как вам известно, что наряду со своим творчеством я более двадцати лет работаю и над художественным переводом.

Мною за эти годы переведены и опубликованы на башкирском языке поэтические произведения классиков русской и мировой литературы: Ли Бо, Рудаки, Хафизы, Навои, Джами, Вийона, Байрона, Шелли, Гейне, Пушкина, Лермонтова, Тютчева, Майкова, Шевченко, Франко, Туманяна, Хосе Рисаля, Лонгфелло, Хетагурова, Абая, Туктагула, Райниса, Такубоку, Тагора, Бунина, Блока.

В моем переводе вышла и книга рассказов Ивана Франко «К свету», книга для детей А. Твардовского «Ленин и печник»,

а также при моем участии издавался сборник стихов на башкирском языке Р. Гамзатова «Звезда Дагестана».

К 80-летию Сергея Есенина я подготовил первый сборник стихов поэта на башкирском языке.

Мною также переведены многие стихи советских поэтов М. Исаковского, Н. Тихонова, Н. Заболоцкого, И. Сильвинского, К. Симонова, Б. Ручьева, М. Светлова, А. Решетова, М. Дудина, В. Шефнера, А. Граши, С. Капутикян, А. Малышко, С. Рустама, Наби Хазри, Ризы Халида, В. Торопыгина и молодых русских поэтов, живущих в Башкирии.

Перевел я и пьесу Лаврентьева «Чти отца своего», которая ставилась Башкирским академическим театром.

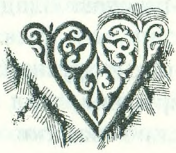
В последние годы я работал над реставрацией первого башкирского народного романа «Кызбатыр и Кырбатыр», который печатался во 2-м томе «Башкирского народного творчества».

В настоящее время я работаю над переводом книги «Рубаят» Омара Хайяма. Детальное знакомство с узбекскими и русскими переводами рубаи Хайяма Ш. Жамухамедова, Румера, Тхоржевского, Некорой, Державина и Плисецкого настоятельно требует глубокого изучения оригинала. Поэтому мне необходимо поехать в гг. Душанбе, Ташкент, Бухара, поговорить с текстологами и хайямоведами.

Очень прошу помочь мне в этом деле, дать мне творческую командировку в Таджикскую и Узбекскую республики.

7/II—1975 г. Рами Гарипов.

Мәкаләләр

Башкирский фольклор и Владимир Даль

Москва, 1952 г.
Литинститут.

Мне очень много хочется говорить о своем народе. Но для этого надо много знать. Поэтому много обещать не могу. Коротко постараюсь охарактеризовать башкирское устное народное творчество, несколько слов скажу о собирании его и остановлюсь на легенде-рассказе Владимира Даля «Башкирская русалка».

Башкирский народ, как и другие колониальные народы под гнетом царского самодержавия, жил в нищете. Но он не был нищим духовно. Царские палачи отрезали языки свободолюбивых башкир за произнесение слов «свобода», «восстание» и «Салават». Законом было беззаконие. Но народ не мог молчать. Он боролся. Кто борется, тот и творит. Письменной литературы при таких нечеловеческих условиях в такой отсталой стране не могло быть. Но зато было у башкирского народа устное поэтическое творчество. Оно было очень богатым и по содержанию и по своеобразной форме.

У каждого языка есть своя красота, свойственная только ему. У каждого народа есть свои хорошие черты. Много общего и много своеобразного, национального. Русские гордятся своим «Словом о полку Игореве», армяне — «Давыдом Сосунским», французы — «Песней о Ролланде», киргизы — «Манасом», эстонцы — «Калевалой», а башкиры — «Салаватом Юлаевым», «Акбузатом» и «Уралом». Все они разные и хорошие. Потому что народ — самый великий поэт и самый великий философ.

Один из них, башкирский народ, в своих песнях и кубаирах, легендах и эпических поэмах, сказках и баитах отражал тянувшуюся веками борьбу за свободу, мечты об облегчении тяжелой жизни, свои чаяния о будущей молодости.

Если у армян были ашуги, у казаков — акыны, то у нас были сэсэны, которые свою общественную задачу видели в том, что:

Зла он не защищает,
Врага не щадит,
Добро он любит,
Говорит о чаяниях народа,
К бою он призывает,
К восстанию зовет.

В то же время сэсэны являются ревностными хранителями дорогого нержавеющего сокровища.

Первым большим поэтом башкирского народа является Салават Юлаев, вождь восставших башкир вместе с русским народом против угнетателей, правая рука Емельяна Пугачева. Талантливый певец-импровизатор своими песнями воодушевлял народ попробовать свою силу, освободиться от насилия и грабежа. Башкиры о силе Салавата так рассказывали известному литератору-краеведу Р. Игнатьеву:

«Когда он пел песни, люди с охотой шли в бой, не чувствуя боли от ран, не боялись голода, холода, ни даже смерти от пули, сабли и штыка. Даже безоружные кидались в бой и отнимали оружие у вооруженных врагов».

Салават был грамотным, хорошо образованным человеком своего времени. Стихи он писал арабским шрифтом (у башкир до Великого Октября не было письменности). Но рукописи Салавата не сохранились. Стихи и песни Салавата до нас дошли только благодаря бережному отношению к слову поэта-вождя, хотя царские урядники за слово «Салават» арестовывали людей и власти запрещали говорить о нем.

Слово Салавата жило в сердцах башкир как народное творчество. Народу близко его воспевание красоты Урала:

Славен мой Урал,
В самоцветах весь.
Взвейся выше скал,
Об Урале песнь!
Я гляжу на мир,
Мощью мира горд.
Взял и я, башкир,

Мощь от гордых гор.
Славит соловей
Песнею своей
Лес, громады гор
И степной простор.
Не находит слов
Только Салават.
От любви готов
Землю целовать.
(Урал)

Маленькое стихотворение Салавата «Стрела» в себе содержит большую мысль. Тут и жалость, и гнев. Тут большая человечность к живой красоте природы, тут и беспощадность к врагам:

Высоко стрелу пустил,
Ласточку стрелой убил,
Понапрасну загубил, —
Мертвая лежит у ног!
Грустно руки опустил:
Радость я свою убил,
Понапрасну загубил, —
Мертвая лежит у ног.
Не туда стрелу пустил:
Лучше б я врага убил,
Чтоб людей он не губил, —
Мертвый бы лежал у ног!

С большой силой звучит «Призыв» Салавата:

Не бушуй, не хитри, Юрюзань,
Ты камнями меня не израни,
Спрячь, родная, в своих камышах,
Что слыхала о наших врагах.
(стр. 132.)

Салават и является одной из центральных фигур народного поэтического творчества. Народ сложил о нем большой эпос и песни, прославил его бессмертие. Образ Салавата в народном

творчестве — самый красивый образ из героев. С самого детства мы из уст матерей слышали песни о Салавате. Поэтому Салават был спутником и нашего детства. Когда хорошо борешься — ты Салават. Кто хорошо ездит на коне — он Салават. Кто первым выйдет на тот берег Юрюзани, тот — Салават.

В фантазии певцов, кубаиристов образ Салавата сравнивается с образами мифических героев, которые в воде не тонут и не горят в огне.

Салават-батыр — мужчина,
Конь под ним широкогрудый.
Если в спину стрела попадет,
Для него это муха.
Если из груди кровь сочится,
Потею, — говорит Салават, —

так поется о Салавате в кубаирах, которые состоят из афоризмов, пословиц и поговорок, метких выражений.

У башкир есть такой своеобразный жанр — сеңләү. Сенляу— это жалобная песня девушки перед отъездом из отцовского дома, которая насильно выдается за совсем незнакомого человека за калым. В своих песнях она выражает свой протест родителям, свахам, братьям. В этих песнях отражается тяжелая доля башкирской женщины. Этот жанр теперь не существует.

Самая простая, самая глубокомысленная живучая форма башкирского фольклора — это пословицы и поговорки, в которых воплощены большой ум человека и большой его жизненный опыт. Народ их веками шлифовал, оттачивал.

Надо отметить, что башкиры в сравнении с другими тюркскими народами менее фанатичны в религии и атеизм его более проявляется в пословицах и поговорках.

Например, в таких пословицах говорится, что верить и опираться на бога — пустая и бесполезная вещь: «Если веришь богу, останешься голодным, если веришь мулле — останешься без ничего» (Аллаға ышанған ас ҡалған, муллаға ышанған буш ҡалған), «Лучше опираться на воду, чем на бога» (Аллаға таянғансы һыуға таян), «Ждавший от бога глотал огонь, а работающий сшил себе шубу» (Алланан көткән ут йотҡан, эшләп тапҡан тун теккән). В пословицах разоблачается

суеверие разное: «Если есть хлеб, много молитвы не нужно» (Ашың күп булһа, бисмилла кәрәкмәй), «Богатый держит уразу, бездельник намаз читает» (Ашы күп ураза тотор, эше юк намаз укыр) и т. д.

Башкирские пословицы являются сатирой на эксплуататоров, в то же время у них много поучительного, воспитывающего в людях хорошие моральные качества.

Богатое устное творчество башкирского народа является самым ценным, что он создавал в течение веков.

Поэтому известные русские писатели и ученые высоко оценили творчество этого народа. Башкирская фольклористика многим обязана таким русским людям, как С. Г. Рыбаков, Р. Г. Игнатьев. Особенно ценны труды последнего: 1) «Сказания, сказки и песни, сохранившиеся в рукописях татарской письменности и устных пересказах у инородцев-магометан Оренбургского края» (1875). 2) «Башкир Салават Юлаев, пугачевский бригадир, певец и импровизатор» (1894).

Очень высоко оценивает Рыбаков башкирские песни и мелодии.

Интересовались башкирским фольклором великий Пушкин, Лев Толстой, Аксаков, поэт-революционер Михайлов, Тарас Шевченко, Алексей Максимович Горький и многие другие.

Среди них есть и Владимир Даль, прославившийся своим толковым словарем, ревностный собиратель устного народного творчества и известный писатель своего времени, человек с широкими и разнообразными интересами.

Когда у нас читал лекции А. А. Реформатский, говорил, что Даль — дилетант. Но, по-моему, это неверно. Даль — великий труженик, глубоко русский человек душой, хотя отец его был выходцем из Дании. Сам Даль свою национальную принадлежность определил так: **«Кто на каком языке думает, тот к тому народу и подлежит. Я думаю на русском».** Даль не только думал, но и чувствовал по-русски. Великолепно знал все русское. С детства он любил русский склад ума, русскую речь, русский быт, русское народное творчество, русский народ. Поэтому великий Тургенев писал о нем, что **«русского человека он знает, как свои пять пальцев».**

«Во всю свою жизнь, — пишет Даль о себе, — я искал случая поездить по Руси, знакомиться с бытом народа, почитал народ за ядро и корень, а высшие сословия за цвет или плесень,

по делу глядя, и почти с детства смесь французского с нижегородским была мне ненавистна...»

Отсюда нельзя не говорить о демократизме Даля. Эту сторону патриотизма Даля отметил и Белинский:

«К особенностям его любви к Руси принадлежит то, что он любит ее в корню, в самом стержне, основании ее, ибо он любит простого русского человека, на обиходном языке нашем называемого крестьянином и мужиком... он умеет мыслить его головой, видеть его глазами, говорить его языком».

Поэтому деятельность Даля была глубоко полезной для России. «... каждая его строчка меня учит и вразумляет, придвигая ближе к познанию русского быта и нашей народной жизни... всяк согласится со мной, что этот писатель полезен и нужен всем нам в нынешнее время. Его сочинения — живая и верная статистика России.»

Так оценил его Гоголь.

Такой глубоко русский человек, как Даль, не мог не интересоваться жизнью, языком и устным творчеством башкирского народа. Этому способствовала деятельность Даля в Оренбурге. Сюда он приехал в 1833 году в командировку для наблюдения уральских казаков. В этом же году и великий Пушкин слушал в этих степях о Пугачеве и о его сподвижнике Салавате Юлаеве, собирал материалы для «Капитанской дочки».

Пушкину помогал в этих делах Даль. Сдружились они. Пушкин умер на руках Даля в доме на Мойке, в Петербурге.

После смерти Пушкина Даль еще много работал для России до 4 октября 1872 года. До последнего вздоха он был работающим человеком.

Оренбургский период жизни Даля является очень значительным. Здесь он работал над словарем. 8 лет жил он здесь.

В это время башкиры жили военной или близкой к военной жизнью. Должностные поездки по кантонам. Очерки. Изучение фольклора. Особенно южные районы Башкирии. Примеры из башкирской мифологии.

Легенда «Башкирская русалка» отображает определенную эпоху жизни башкирского народа.

О судьбе стихов и песен Салавата Юлаева

Салават Юлаев — «Стихи и песни».
Уфа, Башгосиздат, 1952.
Перевод Владимира Филова.

«Кровавое зарево догоравших аулов приветствовало рождение Салавата». Еще дым сожженных царскими карательными отрядами башкирских аулов не рассеялся. Еще слышался звон цепей и кандалов, которыми царские палачи заковывали свободолюбивых башкир. Еще слышались стоны казненного народа, у которого был отрезан язык и были разодраны уши, чтобы он не мог говорить о борьбе против угнетателей-крепостников и чтобы он не мог слышать призывов и песен батыров, зовущих к борьбе за свободу. Колонизация башкирских земель усилилась. Народ был разорен грабежами.

Все это видел мальчик Салават. Он рос на земле, пропитанной кровью и слезами народа. С болью в сердце Салават слышал грустные песни матери. И отец рассказывал о бедствиях народа. Ко всему прислушивался умный и сильный Салават. Сердце впечатлительного мальчика впитало большое горе своего народа. Богатая, страстная и поэтическая натура юноши Салавата уже рвалась к великому делу. Он быстро рос и физически, и умственно. Его окружала прекрасная природа Урала. Недалеко от деревни Юлай текла родная река Юрюзань по долинам Каратава. Остроумный Салават обо всем пел песни и сочинял стихи. Рано пришла к батыру зрелость.

Салават был грамотным человеком своего времени. Был знаком с великими поэтами мусульманского Востока. Его русский биограф Филипп Нефедов в своей статье «Салават, башкирский батыр» («Русское богатство», октябрь, 1880) пишет, что он «ученый и поэт» и «поэтическое чувство... рано сказалось в Салавате — природа, родина, рассказы о героях,— все с необыкновенной силою действовали на его впечатлительную натуру, поднимая в душе множество различных чувств, образов и картин».

Когда в стране вспыхнула крестьянская война, вождем которой был Емельян Пугачев, именно Салават мог стоять во главе восставшего башкирского народа. Личная храбрость,

исключительная сила и пламенные слова певца-импровизатора вдохновляли воинов бороться. Стихи и песни пугачевского бригадира превратились в оружие против угнетателей. Это оружие ковалось огнем справедливой войны, ненавистью к угнетателям простого народа и великой любовью Салавата к своей Родине и угнетенному народу.

В стихах и песнях Салавата выражалась душа башкирского народа, его сила и стремление к счастливой жизни, они укрепляли веру в будущее. Поэтому-то башкирский народ не мог забыть его имя, его пламенные стихи и песни, хотя говорить о Салавате, петь о нем песни запрещалось царским правительством. Имя Салавата было ненавистным для правительства Екатерины II, для мурз и тарханов, заводчиков и купцов, баев и мулл, для царских чиновников.

Рукописи Салавата были сожжены, они не могли дойти до наших дней.

Но стремление к будущему и слова борца за народное счастье не умирают. И народные певцы, сэсэны в условиях всякого преследования сохраняли в памяти стихи и песни Салавата. Они передавались из уст в уста народа, от поколения к поколению. Эта обязанность была святой обязанностью.

И сам Салават превратился в центральную фигуру башкирского устного народного творчества.

Стихи и песни Салавата Юлаева — первого поэта Башкирии — имеют громадное значение. Но оригиналы его произведений до нас не дошли.

Некоторые стихи и песни Салавата сохранились в подстрочном переводе благодаря лишь труду русских ученых-писателей 19 века.

Впервые стихи и песни Салавата в подстрочном переводе Давлетшина, сделанном им в 1868 году, были записаны Руфом Гавриловичем Игнатьевым. Они опубликовались в книге Игнатьева «Башкир Салават Юлаев, пугачевский бригадир, певец и импровизатор». (Казань, 1894 г.), и Филипп Нефедов в своей статье «Салават, башкирский батыр» (журн. «Русское богатство», окт. 1880 г.) приводит некоторые стихи и песни Салавата, записанные им самим из уст народных сказителей. В книге Игнатьева приводится 7 стихов Салавата. Содержания их у Игнатьева и у Нефедова схожи, хотя давлетшинский перевод приобретает некоторую религиозную окраску.

Используя эти первоисточники и варианты стихов Салавата, живущих в народе, надо было воссоздать их. Трудная задача стояла и перед башкирскими, и перед русскими переводчиками.

Впервые стихи и песни Салавата печатались на родном языке в книге А. Усманова «Салават батыр» в 1945 году (Уфа). А отдельной книгой они впервые вышли в этом (1952) году в русском переводе Владимира Филова к двухсотлетию со дня рождения Салавата под редакцией кандидата исторических наук Ш. И. Типеева.

Трудность перевода заключалась в том, что не было оригинала. Но, несмотря на это, переводчик должен был точно передать не только содержание произведений, но и национальный колорит в них, свойственный Салавату, творчество которого питалось лучшими образцами богатого башкирского фольклора.

Как справился переводчик Владимир Филов с этими задачами?

Есть и удачные переводы, передающие настоящую душу салаватовской поэзии. Но есть переводы, которые идут не от Салавата, а от самого Филова, где много слов и мало поэзии.

Совсем непростительным является перевод стихотворения Салавата «Урал», где он воспевает свой родной Урал, образ которого воплощает родину. В нем изображается величавая картина богатой природы Урала. Это стихотворение Салавата напоминает самую лучшую старинную мелодию башкирского народа об Урале. В нем большая любовь к родной земле:

(I) О, Урал мой благодатный,
Про тебя пою
Песню ту мою —
И твое величье славлю.
На тебя глядя,
Сознаю величье Бога,
Божии дела,
Твои чудные вершины
Близки к небесам,
Близки к небесам.
Когда месяц ночью встанет,
На землю глядя, —
Твои вершины чудно светят
Чистым серебром;

Когда солнце утром встанет,
На землю глядя, —
Твои вершины золотятся
И огнем горят.
Вокруг тебя, Урал высокий,
Горы и леса.
Тоже, как ковер богатый,
Стелется трава;
И пестреет весь цветами
Чудный тот ковер,
Чудный тот ковер...
Ах, Урал мой благодатный,
Про тебя моя
Песня долго не споется,
Слов не находя.
Как тебя, Урал мой, славить,
Как тебя воспеть;
Видно, песня эта будет
Песней без конца...

(Из Игнатьева)

А Филову почему-то понадобилось делать стихотворение сухим, холодным и выдать свои крикливые строки за строки Салавата. Нет здесь и колорита. Нет и салаватовской теплой задумчивости, мечтательной влюбленности в природу, глубокого лиризма Салавата и простора, широты. Величавая картина Урала филовским стучащим ритмом уничтожается:

«Славен мой Урал
Высотою скал.
Гребни горных круч
Блещут из-за туч» и т. д.

И как же «Гребни горных круч блещут из-за туч»? Несерьезность. Это пародия на Салавата. У него нет такого «стихотворения».

Так же много добавлено от себя в переводе стихотворения Салавата «Зулейха». В подстрочном переводе у Игнатьева простыми словами в большом чувстве признается Салават:

(II) Зулейха, земная ты гурия,
Когда б ты знала, как мое сердце
к тебе любовью горит;
В твоих глазах я вижу небо,
В твоих глазах я вижу звезды
и тихую красавицу — луну,
То океан глубокий, неизмеримый,
Земная гурия, иль отраженье рая,
Зулейха, как тебя люблю.
Люблю, но как сказать не знаю
Затем, что слов не нахожу;
Язык мой слаб, и мысли слабы,
чтобы сказать тебе хвалу,
Хвалу достойную тебя,
земная гурия, Зулейха!

Но Филов начинает такой строкой, которой не существует у Салавата:

Кто сердце мне зажег сияньем красоты?
Не ты ли, Зулейха? Сознайся, это ты!
Я много девушек видал тебя прекрасней,
Но о тебе одной и песни, и мечты!

И нет у Салавата такого образа, как у Филова:

Как ручеек с морской сливается волной,
Так полюбил тебя, сливаюсь я с тобой.

Нельзя также приписывать ему такие строки, прочитанные Филовым из книг восточной поэзии:

Батыр и певец, в словах любви бессилен,
И чем сильней люблю, тем становлюсь немей!

Нельзя же, Зулейху засыпав многими любовными словами, забыть самого Салавата. Сам он прекрасно может выражать свою горячую любовь. Надо было эту любовь передать Филову. Хороша, конечно, передача Филовым темперамента Салавата, его кипучей натуры, жара его чувств. Но у Салавата любовь не многословна.

Выдуман также перевод стихотворения «Соловей»:

(III) Над простором седых ковылей,
Полночь лунная тихо плывет.
Не о том ли, что солнце-батыр
Весь в кольчуге своей золотой,
В блеске страсти обходит весь мир
За красавицей — робкой луной?

Это неплохой образ Филова, подаренный Салавату. Но Салават в нем не нуждается. Салават нам ценен своей поэтической простотой, правдивостью, ясностью и силой. Он и не поет, что

Сердце бьется, как будто в плену,
Мне сдержать мои чувства невмочь.

Он не говорит о чувстве, это само собой чувствуется из его стихов. В этом-то и поэзия. Салават — художник, ему надо показать, а не доказать. Где надо доказывать и призывать народ к борьбе, он мыслит образами. Только для того, чтобы рифмовать «Лунную ночь», Филову понадобились две строки со словом на конце «невмочь».

У Салавата стихотворение кончается словами:

Днем поет и в ночь;
Значит больше всех аллаха
Славит соловей.

А переводчик заменяет:

Он весну больше всех полюбил.

В этом большой беды нет, конечно. Но незначительного бога Салавата не стоило бояться, он был сыном своего времени, хотя он живет в сердце народа и сейчас. Этим, конечно, от переводчика не требуется буквальная, педантичная точность, она была даже вредной для творческого дела, как художественный перевод. Осуждая мелкий буквализм перевода, ясно говорил еще Жуковский, что «рабская верность может стать

рабскою изменою». «Подстрочный перевод никогда не может быть верен», — утверждал и Пушкин. Но в любом переводе должны оставаться дыхание времени и индивидуальность поэта. Вне времени нет художественного произведения. Мы не требуем от Филова буквализма, но и нельзя забывать текст и отрываться от него.

Наиболее удачным переводом в этом отношении является стихотворение «Стрела», которое в подстрочнике Нефедова звучит так:

(IV) Я пустил стрелу высоко
И убил пташку. (У Игнатьева — «ласточка».)
Бедная! она упала
К ногам моего коня.
Мне стало так жаль ее!
Для чего я, бедная моя, убил тебя!
Лучше, если бы эта стрела
Попала в неверного,
Злого врага моей родины.

Здесь выражается воинственный гуманизм Салавата. Большая любовь к природе, к живому, даже самому маленькому существу, вдруг заменяется гневом против врага родины. Вырывается, как стрела, этот гнев. Интересно стихотворение своим построением. Такой параллелизм и образная антитеза очень свойственны башкирскому фольклору. Всегда мы встречаемся в стихах и песнях Салавата с такими элементами и образами народной поэзии. Эту сторону здесь переводчик учел и для наиболее яркого выражения содержания нашел свою образную форму. Это помогает раскрытию образа. Перевод один из лучших — «Стрела» попадает в цель.

Можно считать, что неплохо вышел перевод стихотворения «Джигиту». Подстрочник его только у Игнатьева, в котором приписаны Давлетшиным чуждые Салавату мысли. В этом ярко видны следы фальсификации, потому-то в народном варианте нет националистических и панисламистических идей. Строки с этими идеями чужды Салавату, которые в салаватовском стихе стоят, как ржавое железо на золоте.

Филов брал то, что принадлежит Салавату. Но последнюю строфу опять добавляет от себя, вытягивая мысль, как тесто,

когда она у Салавата ясно и четко помещается в двух строфах, в том числе, где звучит боевой призыв воину:

(V) Высоко летает ворон,
Высоче летает сокол.
И сокола выше летает
Орел ловкий, птичий царь.
Как этот орел, будь, джигит, батыром,
Когда скользнешь, опирайся на друзей,
В бою, как ревущий лев,
Не щадя себя, бросайся на врага!

У Игнатьева есть еще два стихотворения Салавата: «Сеча» и «Тоска по родине». А все остальные стихи и песни, вошедшие в настоящий сборник Салавата, не имеются ни у Игнатьева, ни у Нефедова.

Во вступительной статье Ш. И. Типеев в этом сборнике указывает, что Р. Игнатьев опубликовал русский подстрочный перевод, сделанный Давлетшиным, в 1875 году в «Записках Оренбургского отдела Русского географического общества» и «публикация совпала со столетием великой крестьянской войны». Но в «Записках» нет никаких стихов и песен, они только в книге Игнатьева «Башкир Салават Юлаев, пугачевский бригадир, певец и импровизатор» (всего семь стихотворений). «Записки», на которые ссылаются и некоторые другие, пишущие о Салавате, всего имеют 4 выпуска (1870, 1871, Казань; 1875—1881, Оренбург) и есть там только одна песня о Салавате, записанная Игнатьевым. Этот факт несколько удивляет. Значит, других источников, кроме вариантов, в народе нет.

Для перевода стихотворения «Сеча» Филов у Игнатьева взял только конец и от себя к своему переводу добавил в начале две строфы, в конце одну строфу. А из начала подстрочника у Игнатьева взял несколько строк и написал совсем новое стихотворение «Слава богатырей». Такого стихотворения еще не было на башкирском языке. Это выдуманное стихотворение Филова, а не Салавата. Мы отказываемся от таких подделанных стихотворений, написанных руками спекулирующего именем национального героя башкирского народа. В стихотворении нет ничего, кроме неконкретных, нехудожественных строк с восклицательными знаками. Не было у Салавата таких стихов

и песен, которые не являются сильным оружием в борьбе за свободу. У него были такие стихи и песни, которые «воспламеняли мужество воинов...» В своих преданиях башкирский народ сам говорил о Салавате, что «когда он пел песни, люди с охотою шли в бой, не чувствовали боль от ран, не боялись голода, холода, ни даже смерти от пули, сабли и... даже безоружные кидались в бой и отнимали оружие у вооруженных». Такой силой владели сердцами стихи и песни Салавата.

Нельзя же заниматься фальсификацией произведений Салавата, когда есть на башкирском языке стихи и песни, записанные у народа, которые печатались к юбилею в газете «Советская Башкирия».

Другое стихотворение Салавата «Тоска по родине» полно глубокой любви к родным краям.

Теплый лиризм Салавата заключает в себе верность и преданность родине. Сердце заключенного поэта-борца горит чувством любви и тоски по святой родине его:

Родные рощи и леса,
Родные воды и поля,
Святая родина моя,
Урал, Урал мой благодатный,
Люблю Вас я, любить Вас буду.
Про Вас и песню я пою,
Вы, зеленые леса,
Вы, родные рощи и поля.
Поднебесный мой Урал,
Твои снеговые вершины
Люблю, хотел бы век смотреть,
Хотел бы вечно песню петь
Про твои красы.
Когда судьба меня заносит
Далеко от родины святой, —
О Вас тоскую я, мечтаю,
Родные рощи и леса,
Родные воды и поля,
Родные пажити, кочевья,
И благодатный мой Урал.
И ветер я заслышу,
Шумит с родимой стороны,

Мне снится, ветер мне приносит
Весть с родимой стороны,
Весть с любимой стороны.
(Из Игнатьева)

Передать содержание этого стихотворения Филов смог, но форма, выбранная им, мешает наиболее полной передаче задумчивой грусти Салавата. Здесь не требуется быстрый ритм движения. В этом стихотворении он не со своим мечом в руках и не на коне. Он только со своими думами о родине. Салават не говорит, как у Филова, что:

Я своей любовью чист,
Как грозой умытый лист,
Как поутру птичий свист,
Благодатный мой Урал.

Он выражает только такую любовь.

Хорошими переводами являются «Песня о русском батыре», «Кто батыр», «Мы добудем мир и правду», из речи Салавата, записанной у сэсэнов народа, сильные также стихи «Призыв» и «Клятва», но откуда они взяты — неизвестно.

Остальные маленькие песни, вошедшие в этот сборник, существуют в народе в разных вариантах и невозможно судить о точности их перевода. Эти переводы хорошо передают содержание. И в указанных удачных переводах есть, конечно, филовские строки. Например, в «Песне о русском батыре» такие строки:

И тогда своей землею
Будет править сам башкир,
И на вольные кибитки,
Словно песнь, прольется мир!

В стихотворении «Мы добудем мир и правду» — первая строфа и последняя, где:

Страшных пыток не забудем,
Подымай, народ, мечи!
Мир и правду мы добудем!
Эй, джигит, на бой скачи!

Надо сказать, что и название стихотворения, данное переводчиком, слишком большое и натянутое для времени Салавата. «Нельзя улучшать историю».

Вообще, в целом сборник достоин внимания читателей. Есть хорошие переводы. Но много стихотворений и песен переведены несерьезно, искажая подлинную поэзию Салавата Юлаева. В переводах творчества первого поэта Башкирии Салавата в некоторых местах отсутствует исторический подход и достойное внимание к замечательному поэтическому наследию. Большая ответственность стояла перед Ш. И. Типеевым, под редакцией которого вышел впервые сборник наследия первого поэта Башкирии. Но он не вполне достаточно исполнял свою задачу.

Несколько удивительно, что сборник не вышел на родном языке, когда это значительно легче. Чем объяснить этот факт, не знаем.

Стихи и песни Салавата ждут своего нового переводчика, настоящего поэта, который должен хорошо знать Салавата, его время и историю крестьянской войны в 1773—1775 гг., башкирское устное народное творчество и башкирский язык, на котором пел и писал бессмертный Салават.

Москва. II—IX. 1952 г.

Рами Гарипов,
студент литературного
института им. Горького.

Повесть М. Карима «Свет нашего дома»

I. Вступление

О природе детей можно сказать словами Алексиса Парнаса:

Спрашивают дети
обо всем на свете.
Что такое солнце?
Что такое люди?
Что такое жизнь?
Задавать вопросы
очень любят дети, —
все им расскажи!

У них тысячи-тысячи вопросов. Они хотят обо всем знать. Они хотят знать о родине, о Москве, о правде, о дружбе. Они говорят языком «что такое? и почему?» Эти слова — «что такое и почему» — священные слова. Не отвечать на них — это значит погубить ребенка. Потому что этими словами он хочет сказать: Я хочу быть человеком! Отвечать на его священное требование, не любя самого ребенка, нельзя. И это вредно. Литератор должен с ним говорить языком любящей матери и любящего отца. Чтобы говорить ребенку о большой дружбе, надо быть большим другом его.

Такую трудную задачу взял на себя Мустай Карим, который до этого не писал специально для детей. И повесть «Свет нашего дома» является первым прозаическим произведением поэта.

Перед ним стоял трудный, сложный и ответственный вопрос: писать для ребенка о дружбе народов, о том большом и светлом чувстве, которое помогает людям строить самое лучшее общество, преодолевать большие трудности. М. Карим ясно понимает, что ценность художественного произведения состоит в воспитательной силе его для детей. А читатели его должны быть хозяевами будущего. По словам М. Горького, «...впервые за всю жизнь человечества дети являются наследниками не денег, домов, мебели родителей, а наследниками действительной и могущественной ценности — социалистического государства». Чтобы справиться с этим наследством, надо быть настоящим хозяином, т. е. советским человеком, человеком труда, именно человеком труда. Ибо без него нет человека, нет жизни, нет любви. В этом вся красота человека.

Ребенку, этому будущему красивому человеку во всех отношениях, М. Карим хотел рассказать о большой дружбе.

Друзья познаются в беде. Дружба проявляет себя в больших испытаниях. Таким испытанием для народов была Великая Отечественная война. Сюжет для своей повести М. Карим взял из этого трудного периода нашей жизни.

II. Сюжет

Живет в башкирской деревне мальчик Ямиль, страстный любитель сказок любимой бабушки, со своей матерью-колхозницей, у которой муж находится на войне и борется с фашистами. Однажды зимой мать уходит в далекий город и возвращается оттуда с будущей сестричкой Ямиля маленькой Оксаной, которая потеряла своих родителей.

В освобожденной украинской деревне ее спасает от смерти фронтовик-башкир, отец Ямиля, и думает, что судьба ей быть Ямилю сестренкой. Он поднял у печи уголек, написал на стене разрушенной хаты свой адрес, завернул девочку в шинель и побежал догонять своих товарищей... А после боя командир разрешил ему отвезти девочку в город, где был детский дом. Тогда он написал письмо жене, чтобы она приехала за Оксаной. Только несколько месяцев спустя мать Ямиля смогла поехать в дальний путь, чтобы удочерить Оксану.

Вот теперь она живет со сказочным Ямилем. Она быстро научилась говорить по-башкирски, быстро привыкла ко всем соседям, играла, смеялась, веселилась и совсем не чувствовала, что она сиротка. Оксана стала «светом нашего дома». Только иногда ей вспоминались страшные громы орудий и убитая фашистами мать. Но она окружена заботой и лаской, материнской любовью и детской дружбой в доме доброй башкирской семьи.

Кончается война. Возвращаются воины. Возвращается и спасший ее общий отец, которого так долго ждали и Оксана, и Ямиль, и мать Кюнбике, и бабушка. Ликует вся семья, все соседи, весь колхоз.

Однажды приходят «добрые вести» от настоящего отца Оксаны, от Петра. После трех дней приехал и сам дорогой гость, отец Оксаны. Между дядей Петром и родителями происходит «таинственный разговор». Петр жил три дня в башкирском колхозе и увез Оксану на Украину, домой. Вся деревня их провожает. Трудно было расставаться с Оксаной, но радостно было за то, что Петр будет строить новую жизнь на развалинах своей Украины.

Сюжет повести очень прост и маленький. Но в этом маленьком сюжете раскрываются глубокие человеческие отношения и характеры советских людей, большая жизнь, психология ребенка, его богатый внутренний мир. Сюжет действительно является историей характеров.

III. Анализ повести

1) Особенности ее.
2) Характеры.
3) Национальный колорит и язык.
4) Лиризм повести.

Рассказчиком повести является сам герой Ямиль. Это очень хорошо и правильно. Потому что нет разрыва между повествованием и характером мальчика Ямиля. Именно он способен так говорить. Это соответствует его характеру. У этого ребенка поэтическая, чуткая и очень своеобразная натура. Недаром он любитель сказок и песен, метких слов бабушки из Тимертау и соседа дедушки Мансура. Он сам способен слагать по-своему песенки и сказки для своей любимой сестры Оксаны. Он очень наблюдателен и внимателен к разговорам взрослых, даже любит по-своему, по-детски, пофилософствовать и любит рассказывать.

Вести рассказ от лица ребенка очень трудно, рискованно, во-первых, потому, что есть опасность потери меры (легко можно здесь загружать авторством рассказчика, которое может заслонить возраст и характер его) и трудно, во-вторых, потому, что надо быть самому ребенком. На мир смотреть глазами ребенка, думать и переживать, как ребенок, не каждому удается. Это очень большое настоящее искусство, которое требует от автора, чтобы он сам обладал природно качествами ребенка и душой его. Можно быть большим художником, но быть ребенком, как Гайдар, не каждый может. В этом отношении М. Карим близко стоит к Гайдару, прекрасному художнику-ребенку. Это свойство сближает автора с читателем. Потому что маленький читатель разговаривает с самым умным своим ровесником. Это больше действует на его воображение и чувство, он больше переживает и больше воспринимает.

Эту особенность повести Карима надо считать его большой победой. До него в башкирской литературе почти что не было такого увлекательного, интересного собеседника с детьми. Многие башкирские писатели не умеют с детьми так просто, искренне и задушевно говорить. Они или читают им сухую дидактику, или впадают в сюсюканье с ними.

Поэтому появление «Света нашего дома» — очень радостное явление в детской литературе Башкирии, в этом темном царстве скучных и халтурных книг. Этот свет нашего дома горит горьковским умом, горьковской серьезностью перед детьми, наследниками большой жизни. Литературная критика, можно сказать, преступно молчит об этом чрезвычайно важном вопросе. Для детей пишут чужие для них люди, не обладающие ни талантом, ни психологией, ни педагогикой, даже и ни долгом.

А об этом долге еще Белинский говорил, спрашивая: что нужно детскому писателю? Отвечая на этот вопрос, он создал образ писателя, который имеет право писать для детей. У этого писателя «... душа благодарная, любящая, кроткая, спокойная, младенчески-простодушная, ум возвышенный, образованный, взгляд на предметы просветленный и не только живое воображение, но и живая поэтическая фантазия, способная представить все в одушевленных, радужных образах. Разумеется, что любовь к детям, глубокое знание потребностей, особенностей и оттенков детского возраста есть одно из важнейших условий».

Мустай Карим со своей повестью доказывает, что он имеет право писать для детей. У него есть эти качества. Поэтому хорошая книга его для детей интересна и для взрослых. Потому что в каждом движении героев, в их поступках видишь свое неповторимое, светлое детство.

Читая повесть Карима, через просветленный взгляд Ямиля на предметы, через его поэтическую фантазию на все явления, через представления его все в одушевленном радужном виде — смотрит на тебя твое детство.

Что такое мещанство?

1. Человек, который выдумал себя...

Читаешь «Жизнь Клима Самгина» и удивляешься — почему так интересна эта книга о самом скучнейшем человеке на свете? Почему она названа Жизнью Клима Самгина, у которого не было жизни?

Жизнь и Самгин — понятия несовместимые, ибо жизнь — борьба за человеческое счастье, а Самгин в ней не борец. Никогда и нигде!

Недаром же Горький сначала назвал свою книгу «Историей пустой души» и лишь потом дал ей философическое название — Жизнь. Это по-горьковски глубоко и емко. Оно связано с главной мыслью «прощального» творения Горького, о которой он писал другому крупнейшему художнику и мыслителю, Стефану Цвейгу: «В настоящее время пишу о тех... людях, которые, как никто иной, умели выдумать свою жизнь, выдумать самих себя».

Эта тема о мещанстве — одна из главных тем в творчестве Максима Горького — тема о трагической судьбе той части русской интеллигенции, которая изменила делу революции, делу народа и потеряла свою родину, потеряла свое счастье, потеряла право жить. Конечно, будучи великим реалистом, Горький не ограничивается только этим, он изображает в своем произведении сорокалетнюю жизнь России, начиная с первых марксистских кружков, кончая Великой Октябрьской революцией, и показывает в нем судьбу около «восьмисот персон...».

Основной фигурой среди этих людей выделяется Клим Иванович Самгин, которого Горький с великой художественной силой бросил в огромное море русской жизни. И в течение сорока лет плавает в нем этот пустой «поплавок», считая себя самым оригинальным и умным человеком, исключительной личностью!..

Алексей Максимович наделил его такими всевидящими очками, что все крупные исторические события, все кровавые жертвоприношения и все «ходынки» русской жизни отражаются через эти очки.

Все видит, все слышит Самгин, везде он бывает, и всему он невольный свидетель! Почему? Потому что он подвижен! Подвижен он, как ртуть, на поверхности событий, мыслей и чувств, на поверхности героических и «страшных лет России». Об этом очень верно сказал Луначарский:

«Не будучи социально связан ни с каким классом, не будучи прикреплен прочными корнями ни к какому делу, ни к какой местности, напротив, беспокойно ища себе места, Самгин — и социально, и топографически плавает; кружится... Движимый внутренним недовольством, неопределенностью своего положения, страхом быть осужденным за политическую бесцветность, Самгин суется всюду, где что-нибудь начинает гореть и кипеть...»

И это очень естественно. Это не ради воли самого автора, не ради удобства художественных приемов его. В образе Самгина нет ничего случайного, все в нем существенно, характерно и важно.

Даже такие, казалось бы, портретные детали, как его всевидящие очки, несут очень большую художественную нагрузку: они способствуют раскрытию в нем существенных внутренних черт. Эти «дымчатые очки» с самого детства сопровождают его всю жизнь, придают его внутренней пустоте

вес и важность. Самгин не расстается с ними и тогда, когда они уже потеряли свое оптическое назначение, но еще служат для морально-политического очковтирательства. Действительно, «на душу надеты» они... Но Алексей Максимович очень искусно снимает их перед разными зеркалами...

Интересны и эти зеркала в жизни Клима Самгина! Так он, увидев через зеркало своего врага большевика Кутузова в самый трудный момент, наслаждается тайным мучением его... Перед зеркалом он любуется самим собой, точно древнегреческий Нарцисс; любуется своей благообразной внешностью, любуется отражением своего ума! Нарцисс, как известно, влюбившись в себя, зачах и превратился в цветок, вечно носящий его имя. А Самгин, благодаря гениальному искусству Горького, превратился в бессмертный тип «цветущей пустоты», в тип духовного уродства, в тип социального предательства и стал в ряду с такими типами мирового значения, как Дон-Кихот и Дон-Жуан, Отелло и Гамлет, Фауст и Мефистофель, Растиньяк и Обломов, а по своему духовному родству — рядом с Тартюфом и Иудушкой Головлевым. Но Самгин гораздо сложнее, тоньше и вреднее, чем Иудушка Головлев. В Самгине воплощено очень много общечеловеческих пороков, которые тысячелетиями вырабатывались в людях. Но они у него глубоко скрыты и находятся в потенциальном виде. Поэтому люди еще долго будут узнавать через эти горьковские зеркала свои «родимые пятна»: узнавать в себе некоторые черты Самгина...

Деяние человека в нем заменено бесцельной, бесполезной подвижностью. Через судьбу Самгина, опустошая и разрушая его личность, проходит вся судьба России, судьба большевистской партии и народа, насыщенная тревогой и напряженностью трех революций. И мечется Самгин между этими тремя революциями, как между тремя соснами, не видя их экономических корней, не определяя их социальные стержни, не понимая их бурного политического шума. Он левой рукой помогает делу большевиков, а правой — готов предать их каждую минуту, потому что по природе своей он не революционер, а враг революции. «Революционером» он стал только потому, что «дом, где он жил, находился между двумя баррикадами», а он любил казаться большим деятелем, любил обратить внимание людей на свою особу, если это безопасно для его существования. Это возвышает его перед другими. А искренно в душе своей он

пришел только к такому выводу, что «революция нужна для того, чтобы уничтожить революционеров!..» Нет у него большой человеческой цели, нет у него своего политического убеждения. Верит он только себе и верен в своем предательстве. Это его природа, социальная сущность. Такой человек не способен к героическому делу, не способен к самоотверженности и самопожертвованию. Он — мещанин, паразит на здоровом теле народа и далек от понимания роли народа в этих революциях, который изображается в «Жизни Клима Самгина» активным создателем живой истории, создателем материальной и духовной культуры, борцом за свое настоящее возрождение, за свое счастье.

В этой борьбе между старым и новым миром отвратительная фигура Самгина, эта черная очкастая змея, подвижная и ядовитая, которая, говоря словами Писарева, «кусает свой хвост и изображает собой эмблему вечности, из которой нет выхода».

Почему Самгин превращается в такую змею? В чем причина этого? Откуда, как и в каких условиях появляются такие люди?

Об этом поговорим в следующей статье.

2. Да был ли мальчик-то?..

Человек не рождается подлецом.

Горький своими глазами видел рождение человека, даже своими руками помогал родиться ему, пел прекрасную песню о нем и впервые в мире писал с большой буквы слово — Человек, и впервые утверждал, что «Человек — это звучит гордо!».

Самгин тоже был человеком, когда его рожала мать. Но родители начали его выдумывать с первого же дня существования, крестили его с выдуманным именем, и начал он дышать неестественным воздухом, насыщенным ложью своей среды, начал слушать с самого детства разную болтовню о народе, что народ — стадо овец, что историю творят герои, что судьба мира в руках сильных личностей и т. п.

Неискренность и ложь питали душу ребенка. Ложное слово в маленьком сердце делается большим, и ребенок сам начинает выдумывать. Но «взрослые находят, что он выдумывает именно тогда, когда он говорит правду». А когда он действительно выдумывает, взрослые внушают ему, что он исключительный, особенный, умный. Правда мешала мальчику, надо было лгать,

надо было лицемерить и маскировать эту ложь. Итак, для него правда стала ложью, а ложь — правдой!

Рано состарился мальчик душой от такой неестественной жизни. Потому что всему свое время, говорит народ, который является величайшим педагогом! Ведь и вправду, ребенок красив своей детскостью, как старики своей мудростью. Родители, лишающие ребенка этой красоты, делают непоправимую ошибку. Сверстники не любят его за эту глупую старость, и он уходит от них, замыкается в себе. А это укрепляет в нем самомнение, убеждение в своем превосходстве, в своей исключительности. За счет опошления, упрощения и унижения других он украшает себя и возвышает свое эгоистическое «Я». Но другие от этого не становятся серыми, как он сам, а продолжают жить своей детской жизнью. А это раздражает его самолюбие, возбуждает в нем зависть к тем, кто одареннее, способнее и ярче его. Зависть и заставила Самгина мстить человеку, разоблачать чужую слабость и выдавать товарища, не выдавая себя. Чтобы это низкое чувство предательства не мучило его совесть, он научился скрывать это от самого себя и от других. Так он спасает свою мнимую честь и снимает с себя ответственность перед другими. Так воспитывается в нем животный страх за себя и бесстыдное равнодушие к окружающему. Сводить на нет каждую свою подлость становится привычкой, природой его. Помните, когда утонул Борис Варавка, его товарищ, и он сбежал от него, спасая себя, появляется очень удобное оправдание: «Да был ли мальчик-то? Может мальчика-то и не было?» После этого каждый свой проступок он уничтожает для себя этой снотворной формулой и сбрасывает с себя всякую ответственность за содеянное им наяву...

Такова страшная диалектика души Самгина. В этом вся мещанская психология Самгина, все правила поведения, выработанные уродливым воспитанием его социальной среды, семьи и гимназии. Здесь лежат все морально-политические корни его крайнего индивидуализма.

В духовном формировании Самгина большую роль играли отчим и духовный отец его Тимофей Варавка, этот интеллигентный буржуа, хищник, чувствующий себя «хозяином жизни», который удивил Клима своей многозначительной каламбурной фамилией «турецкой»: «Бей-Непалкой Акопейкой-бей». Он учил его житейской мудрости. От него слышал Самгин,

что «народ — губошлеп», а «интеллигенция — лошадь истории». И это определяет отношение его к себе и народу.

Большое значение в формировании политических взглядов Самгина имел также учитель и наставник его Томилин, этот торговец идеями, циник и скептик, который «все на свете превращал в слова» и занимался «языкоблудием». Утверждая неизбежность зла, как и Ницше, он дарвиновский закон борьбы за существование животных превратил в социальный закон борьбы за власть. Эта философия «сверхчеловека», этот культ преклонения перед сильными личностями очень важны для понимания дальнейшего развития самгиновского индивидуализма. «Медные афоризмы» Томилина стали посохом в жизни Клима. Этими афоризмами — готовыми высказываниями других — говорил он с людьми в течение всей жизни, ими он маскировал отсутствие своей собственной мысли, отсутствие своего убеждения, отсутствие своего знания. Ими, этими афоризмами, он блистал перед женщинами, до которых он был большим охотником, не хуже прославленного Дон-Жуана. Конечно, и любовь для него является только цепью физиологических процессов, отдыхом от разных событий.

Как и Томилин, Самгин тоже «все на свете превращает в слова», даже чувства дружбы и любви. Отрицание всего — скептицизм Томилина весь вошел в него. Он тоже вслед за своим учителем повторял, что «путь к истинной вере лежит через пустыню неверия». Этим он прикрывает свою неспособность к глубокому познанию. Что требует большого творческого, напряженного труда, Самгин уничтожает для себя, опошляет и упрощает. Самое человеческое качество — радость фаустовского познания, радость творческого труда и удовлетворения им — Самгину недоступны и непонятны. Нет у него глубокого интереса ни к чему, кроме поверхностного, дилетантского любопытства. И даже это любопытство у него показное. Работоспособность и трудолюбие не привились в нем с детства. Нет у него ничего крепкого, цельного, человеческого.

Вот почему он стал извивающейся змеей и везде, всегда сменяет свою кожу. Потому, что «змея, которая не может сменить кожу, погибает». А ему, конечно, не хочется так быстро затеряться, хотя он, как щепка, плавает в море жизни. И он, как важная муха на рогах вола, работающего целый день, хочет сказать истории: «Землю пахал!» Далее еще увидим, как он пашет...

3. «Рожденный ползать — летать не может»

Духовная нищета Самгина особенно ярко обнаруживается тогда, когда Горький сталкивает его с огромным духовным богатством народа, с его творческой силой. Для Горького «народ — не только сила, создающая все материальные ценности, он — единственный и неиссякаемый источник ценностей духовных, первый по времени, красоте и гениальности творчества философ и поэт, создавший все великие поэмы, все трагедии земли и величайшую из них — историю всемирной культуры».

Таким и изображается на страницах «Жизни Клима Самгина» образ этого великого философа и поэта в лице Ирины Федосовой, в песне Федора Шаляпина, в «крылатой душе» Осипа Ковалева. И как жалок Клим Самгин, когда перед ним появляется добрая и мудрая старушка с «улыбчивыми детскими глазами» — Ирина Федосова, эта народная поэтесса, знаменитая вопленица и сказительница древнерусских былин, которая в своей памяти держит тридцать тысяч стихов, больше, чем в гомеровской «Илиаде»! С большой любовью описывается Горьким «это чудо», эта живая Россиада. Голос ее потрясает даже Самгина. Он очень своеобразно слушает, как «полился необыкновенно певучий голос, зазвучали веские, старинные слова. Помимо добротной красоты слов было в этом голосе что-то нечеловечески ласковое и мудрое, магическая сила, заставившая Самгина оцепенеть с часами в руке».

Но как думает Самгин о себе, когда «из прожитых веков, поистине чудесно долетает до него оживший голос героической древности?» Думает ли он, действительно, о высоком, человеческом? Чувствует ли он в себе гордость за своих героических предков, за историческое прошлое своего народа? — Нет, конечно! Потому что нет у него кровной связи с народом, с его прошлым. Он чужак, пришелец какой-то. Нет у него своего народа, и не может быть в нем национальной гордости. Недорого ему прошлое народа, чуждо его настоящее, и он не способен мечтать и о будущем. Чужды такому человеку стоны и «чаяния народные». Поэтому ему кажется, что Некрасов и другие писатели «действительно обладали странным чувством, которое казалось им любовью к народу». Любовь к народу для Самгина — выдуманное чувство... Он был способен в этот час перед народной поэтессой только на одно — думать о своей личности и надеяться, что,

«может быть, вот так же певуче лаская людей одинаково обаятельным голосом, — говорит ли она о правде или о выдумке, — скажет история когда-то и о том, как жил на земле человек Клим Иванович Самгин...» Но такое бессмертие дал ему только Алексей Максимович. И «Самгин почувствовал, что еще никогда не был он таким хорошим, умным и почти до слез несчастным, как в этот странный час, в рядах людей, до немоты очарованных старой, милой ведьмой, явившейся из древних сказок в действительность, хвастливо построенную наскоро и напоказ».

Такая сентиментальность утешает мещанина, дает ему любимый им покой, наслаждение своей чувствительностью. Он не способен идти дальше этого. Потому, что «рожденный ползать — летать не может...»

4. Поет только тот, кто живет

Мещанин любит покой.

Но мощный и грозный голос Шаляпина нарушает этот болотный покой Самгина, рождает в нем тревогу и страх перед революцией. Он с ужасом чувствует, что в голосе Шаляпина звучит эхо народного гнева, эхо разъяренной народной стихии.

Прекрасно описывает Горький эту символическую картину, когда Самгин сидит в московской гостинице и слушает великого русского певца:

«... Голос этот с поразительной отчетливостью произносил знакомые слова, угрожающе раскладывая их по знакомому мотиву. Голос звучал все более мощно, вызывая отрезвляющий холодок по спине Самгина, и вдруг весь зал точно обрушился, разломились стены, приподнялся пол и грянул единодушный, разрушающий крик:

Эх, дубинушка, ухнем!

... Самгина подбросило, поставило на ноги. Все стояли, глядя в угол, там возвышался большой человек и пел, покрывая нестройный рев сотни людей.

... Казалось, что голос его стал еще более сильным и уничтожающим, Самгина пошатывало, у него дрожали ноги, судорожно сжималось горло... а из угла, от большого человека, плыли над их головами гремящие слова:

На цар-ря, на господ
Он поднимет с р-размаха дубину!

— Э-эх, — рявкнули господа, — дубинушка, ухнем!

Придерживая очки, Самгин смотрел и застывал в каком-то еще не испытанном холоде. Артиста этого он видел на сцене театра в царских одеждах трагического царя Бориса, видел его безумным и страшным Олоферном, ужаснейшим царем Иваном Грозным при въезде его во Псков, — маленькой, кошмарной фигуркой с плетью в руках, сидевшей криво на коне, над людьми, которые кланялись в ноги коню его; видел гибким Мефистофелем, пламенным сарказмом над людьми, над жизнью; великолепно, поражающе изображал этот человек ужас безграничия власти. Видел его Самгин в концертах, во фраке, — фрак казался всегда чужой одеждой, как-то принижающей эту мощную фигуру с лицом умного мужика.

Теперь он видел Шаляпина стоящим на столе, над людьми, точно монумент. На нем простой пиджак серокаменного цвета, и внешне артист такой же обыкновенный, домашний человек, каковы все вокруг него. Но его чудесный, красноречивый, дьявольски умный голос звучит с потрясающей силой, — таким Самгин еще никогда не слышал этот неисчерпаемый голос. Есть что-то страшное в том, что человек этот обыкновенен, как все тут, в огнях, в дыму, страшное в том, что он так же прост, как все люди и — не похож на людей. Его лицо — ужаснее всех лиц, которые он показывал на сцене театра. Он пел и — вырастал. Теперь он разгримировался до самой глубокой сути своей души, и эта суть — месть царю, господам, рычащая, беспомощная месть какого-то гигантского существа».

Это лучший портрет Шаляпина, настоящего «Соловья Будимировича», написанный его великим другом и учителем. Жалко было не переписать его! Таким он и дорог нам, правдив, необыкновенно красив. Таким и представляешь Шаляпина, когда читаешь его переписку с Горьким, когда читаешь его слова о своем искусстве и о русской музыке, когда слушаешь его бесконечно дорогой голос по радио и чувствуешь себя русским, не будучи им, — и радостно становится от этого...

Горький видел в Шаляпине «символ русской мощи и таланта», «первого Толстого в русском искусстве музыки».

Без такого «гениального мужика» невозможно было обойтись Горькому в «Жизни Клима Самгина», где он так глубоко изображает эпоху пробуждения народа, его духовную мощь и силу его таланта. И не случайно сталкивается с этим «гениальным

мужиком» духовный урод Клим Самгин в дни революционного подъема, когда Шаляпин от имени всего угнетенного народа поднял русскую «Дубинушку» на царя, на господ и звал своим неистощимым голосом:

«Так иди же вперед, мой великий народ!..»

А Самгин «сел и, схватясь руками за голову, закрыл уши...» Потому что голосом Шаляпина пела вся Россия. Для Самгина эта песня еще с детства звучала унылой панихидой, символом долговечности существующих отношений между людьми. Но теперь она звучала по-новому, и Самгин ужаснулся. Тревогу и страх вызывала в нем эта могучая песня, а действительной красоты и правды он не видел в ней и неспособен был видеть.

Потому что в песне — душа народа, его сокровенные думы и чувства. В «Жизни Клима Самгина» с самого начала до конца звучит эта русская песня и живет своей бессмертной жизнью. И, действительно, слышится «то разгулье удалое, то сердечная тоска». Но она не понятна Самгину и чужда ему: он был таким человеком, который никогда в своей жизни не пел. Самгин только мог свистеть... Это очень характерно для его природы, лишенной внутренней красоты и жизни.

В холодной пустоте его души не могла родиться песня. Красота в жизни и в искусстве для него была выдумкой человека, в котором Самгин старался видеть лишь пошлость. А люди пели вокруг него: пели — когда работали, пели — когда веселились, пели — когда убаюкивали детей и когда шли на смерть. Только один Самгин неспособен был петь — и войти в «крылатую душу» народа. Поет только тот, кто живет!

5.

Интересно также столкновение Самгина с «крылатой душой» Осипа Ковалева, этого вечного труженика и строителя жизни, образ которого Горький создал еще в рассказе «Ледоход», где он писал, что «готов идти за ним всюду, куда надобно, — хоть снова через реку, по льду, ускользающему из-под ног». И в «Жизни Клима Самгина» он изображается со своей артелью плотников. Артист своего дела, как и пекарь Коновалов, Осип везде оставляет следы своих «умных рук», он даже в Париже строил для европейцев русский павильон. А Самгин ничего в

жизни не оставил, хотя он всегда думал (сидя даже в уборной) о своей значительности для человечества!..

Осип в «Жизни Клима Самгина» уже осознал свою силу, и он ставит перед интеллигентом Самгиным свой смелый философический вопрос о месте человека в жизни:

«Интересен мне, ваше благородие, вопрос — как вы думаете: кто человек на земле — гость али хозяин?»

А Самгин со своей выученной важностью отвечает ему, что «жизнь человека на земле так кратковременна, что, разумеется, его надобно признать гостем на ней».

Но ответ на этом приглаженном языке не удовлетворяет Осипа, слишком уж туманен он и расплывчато выдуман для него. Достоевский и Толстой яснее и проще проповедовали ему: «Терпи!», «Не противься злу насилием!»

Слишком долго терпел он, Осип, и слишком много выдумывали для него такие проповеди! Но теперь его не обманешь.

— «Ну, а если взять человека в пределах краткой жизни, тогда — как? Кто он будет? Вот некоторые достоверно говорят, что, дескать, «ЛЮДИ — ХОЗЯЕВА НА ЗЕМЛЕ», — настаивает Осип. И в этом вопросе звучит едкая ирония, превосходство бывалого человека и право быть настоящим хозяином жизни. И тут невольно вспоминаются слова машиниста Нила из «Мещан» Горького: «ХОЗЯИН ТОТ, КТО ТРУДИТСЯ!»

Но Самгин далек от этой жизненной философии наступающего мира. Он способен только признать, что человек «хозяин своей силы». Под силой он, конечно, подразумевает себя, интеллигента, а не миллионную массу трудящихся Осипов. Но Осип уже знает себе цену, знает свою силу — «... тотчас же голос его заиграл звонко и напористо:

— Значит, я — гость. И все мы, братцы, гости. Так. Ну, а какое же угощение нам? Гости — однако — не нищие, верно? Мы — нищие? Никогда! Мы — РАБОЧИЕ, РАБОЧАЯ СИЛА... Вот нас угощают войной...»

Уничтожающе метко говорит Осип у Горького, когда Самгин своими словами моет кровавую руку империалистов, оправдывая эту захватническую войну тем, что она «явление исторически неизбежное». Такова уж его служба языкоблудия! Это типичное проявление в Самгине буржуазного шовинизма. И не трудно ему болтать выученные патриотические слова в тепле и сытости.

Ничего не стоят ему слезы детей-сирот, оставшихся без отцов. Ничего не говорят ему бесконечные вдовьи вопли по искалеченным и потерянным на войне мужьям. И непостижимо для его ума горе матерей, пославших своих сыновей на гибель. После разговора с плотниками о войне он думает: «Какое дело ему до этих плотников и евреев? Почему он должен тратить время и силы?» И Самгин, отвечая на это, цинически восклицает: «Служение народу!»

Таково отношение мещанина к народу, на шее которого он сидит и, надрываясь, кричит всему миру: Я, Я, Я!.. Мещанин, по словам Горького, «способен возвести свою зубную боль в степень мирового события, «Я» для этого паразита — все!» «Если я не за себя, то кто же за меня?» — вот что написано на лбу его! «Но если я только за себя — зачем я?» Об этом сам Самгин и думать не хочет.

6.

Может ли не любящий своего народа быть другом иных народов? Конечно, нет! Кто не может любить и ценить свой народ, тот не способен понимать и уважать достоинство и других. В этом отношении очень характерен для Самгина его буржуазно-шовинистический взгляд на малые народы России, особенно на башкир.

Максим Горький не случайно затрагивает здесь вопрос о башкирском народе.

Трагическая судьба этого народа, героически боровшегося за свою свободу, привлекала большое внимание русских писателей.

Написав свою «Историю Пугачева», Пушкин был первым биографом Салавата Юлаева и в «Капитанской дочке» создал образ немого башкира, борца за свободу. Любовно относился Вл. Даль к башкирскому народному творчеству и писал на его основе свои поэтические очерки. В произведениях Аксакова прекрасно изображена богатая природа башкирской земли. О хищническом грабеже этой земли с возмущением писал Салтыков-Щедрин. Глубоко задумался об этом и Лев Толстой в своем рассказе «Много ли человеку земли нужно?» Но, восхищаясь мудростью этого народа, великий художник не смог дать правильный ответ, и в рассказе «Ильяс» противоречия

Толстого, на которые указывал Ленин, не позволили ему верно решить вопрос о трагической судьбе этого народа. Проблема башкирской земли волновала Глеба Успенского и Мамина-Сибиряка. Почти все творчество Ник. Крашенинникова посвящено судьбе «угасающей Башкирии». С большим уважением и любовью писали о башкирском музыкальном искусстве русские музыковеды и этнографы Руф Игнатьев и Сергей Рыбаков. Последний, например, в «Русской музыкальной газете» (за 1896 год) в своем музыкальном очерке, описывая красоту Уральских гор, среди которых живут башкиры, писал, что «фантазия и поэтическая мечтательность находят богатую пищу при созерцании таких картин. А когда башкир вспомнит, что рассказывают народные предания о былых делах, которые совершились среди этих же самых хребтов, долин и ущелий, вспомнит, как его предки поднимались на защиту своей свободы, воевали, побеждали и терпели поражения, как в течение ряда годов шум и гул восстаний и военных движений эхом наполняли все эти долины, ущелья и дороги родных гор, то сама собой слагается у него песня о памятных делах и славных предках и выливается она в стройных рифмах и поэтических мелодиях, свидетельствующих о богатом творчестве этого народа. Много невзгод и несчастий перенес этот настрадавшийся народ, много сотен тысяч сынов его погибло в роковой борьбе с поработителями его свободы. Много сокровищ, много земель отняли у него его повелители... но свежа еще и бодра его песня, свободна и чарующа его мелодия, как свежа и свободна, и чудна та природа, среди которой он живет».

Так сочувственно и гуманно, по-братски тепло относились передовые русские люди к башкирскому народу, который первым соединил добровольно свою судьбу с судьбой великого русского народа и вместе с ним шел на славные дела, вместе с ним делил хлеб и соль, вместе с ним боролся за настоящую свободу и дружбу.

Не мог обойти и Горький в своем творчестве этот народ, прикованный к скалам древнего Урала за свое свободолюбие и терзаемый двуглавым хищником орлом царского самодержавия, который свыше трехсот лет сидел на груди этого Прометея!..

Горький еще в ранний период своего творчества в «Нижегородском листке» (за 1896 год) напечатал свою «башкирскую легенду — «Немой» — о всегда улыбающемся, смеющемся лице —

Юзгляре, который лишился языка и «все только смеялся своими глазами, в которых было много огня», и от смеха которого «было стыдно». Потому что весь избитый и беспомощный Юзгляр «все смотрел в небо... где летают свободные орлы... указывал туда и печально вздыхал... от чего на глазах его явятся слезы». Но никто его не понимал. А он «улыбался своей бешеной улыбкой» и тогда, когда «глаза его выклевывали орлы и вороны...» Отняв у него жизнь, над его растерзанным телом насыпают высокий курган, но зимой встает он из-под песка и улыбается, «когда вьюга летала вокруг него и пела ему свои волчьи, страшные песни, а он плакал, слушая ее, плакал горько, как ребенок... и все звал к себе... и смотрел исклеванными глазами в небо...»

Так иносказательно и романтично изображается молодым Горьким жажда свободы этого народа.

А в «Жизни Клима Самгина» Горький уже реалистически разоблачает хищническую политику царского правительства, которое, своеобразно бросив столыпинские петли на шею башкирского народа, вырвало из-под ног его родную землю и этим осудило целый народ на физическое вымирание.

Позорную роль в этом грязном деле сыграла и реакционная буржуазная интеллигенция, которая изменила передовым революционным традициям русской мысли и бесстыдно поддерживала политику правительства.

Глубоко типичны в этом отношении разговоры в «Жизни Клима Самгина», когда Иноков, явившись из Оренбурга, рассказывает в редакции газеты Варавки свои впечатления о путешествии по Персии и Башкирии.

— «Вот эти башкиры, калмыки — зря обременяют землю. Работать — не умеют, учиться не способны. Отжившие люди. Персы — тоже», — говорит Иноков. А Варавка цинически подзадоривал:

— Что ж, по-вашему, куда их? Перебить? Голодом выморить?

— Осенние листья, — твердил Иноков, фыркая носом, как бы выдувая горячую пыль степи.

«Осенние листья», — мысленно повторял и Клим Самгин. Но очень своевременно звучат после этого разговора слова революционерки Елизаветы Спивак, напоминая о гуманитарной традиции русской литературы по отношению к другим народам. Но Самгину и его коллеге чужда эта традиция. В этом больше убеждает нас поездка Самгина с англичанином Крейтоном в

Башкирию. Для него нет ничего в этой стране, кроме дикости. Кроме этого он ничего хорошего и не ищет в ней. Вот какое ощущение испытывает он, оказавшись в Уфе:

«Город был какой-то низенький, он точно сидел, а не стоял на земле. Со степи широкой волною налетал ветер, вздымая на улицах прозрачные облака черноватой, теплой пыли. Среди церковных глав Самгин отличил два минарета и только после этого стал замечать на улицах людей с монгольскими лицами. Река Белая оказалась мутно-желтой, а Уфа — голубоватее и прозрачней. На грязных берегах лежало очень много сплавного леса и почти столько же закопченных солнцем башкир в лохмотьях. В общем было как-то непоколебимо, навсегда скучно, и явилась мысль, что ... Кутузовы и другие люди этого типа рискуют свободой и жизнью — бесполезно, не победить им, не разрушить эту теплую пыльную скуку. Уныние не столько тяготило, как успокаивало. Вспомнилось стихотворение Шелли «Озимандия»:

«Пустыня мертвая и небеса над ней...»

Как верно рисует Горький восприятие Самгиным внешнего мира и природы! Только самгинские глаза могут видеть природу такой голой и опустошенной!.. И как уместно, что Самгину вспомнились эти стихи Шелли, так хорошо раскрывающие его психологию пустоты. Когда-то в пустынях Египта был найден обломок статуи царя Озимандия, на котором сохранилась надпись:

«Я Озимандия, я царь царей,
И этот город мощный есть свидетель
Чудес, соделанных рукой моей».

Но для Самгина «нет города», «кругом нет ничего... Глубокое молчание... Пустыня мертвая и небеса над ней...» Нет и народа, который построил на высокой горе этот город. Есть на свете только сам Самгин!..

А большевики Кутузовы уже сеяли на этой земле ленинские «искры» и думали о другом, думали решительно и смело превратить этот город в социалистический маяк, «освещающий путь к освобождению народов Востока».

А Самгин в это время ходит по «храмам московского кулинарного искусства» за ловлей нужных ему фраз из

«разноголосого говора солидных людей, хмельных от сытости», которые, распутничая и обманывая, пьют из хрустальных бокалов слезы народа и, цинично хрипя, кричат о нем:

— «Там — все наше, вплоть до реки Белой наше!.. От Бирска вглубь до самых гор наше! А жители там — башкиры, дикари, народ негодный, нерабочий, сорье на земле, нищими по золоту ходят, лень им золото поднять...»

Их дамы тоже интересуются такой «экзотической» страной, где у некоторых миллионеров «башкирской земли целая Франция», и спрашивают на каком-то нерусском языке: — «Тюда нюжни дольго поиехат?» А им отвечают: — «Ну чего там долго! Четверо суток на пароходе. Катнем по Волге, Каме, Белой, — там, на Белой, места такой красоты — ахнешь, Клариса Яковлевна, сто раз ахнешь!..»

И эти «ценители красоты» видят самую высшую красоту в политике вешателя: «Столыпина я одобряю, он затеял дело доброе, дело мудрое. Накормить лучших людей — это уже политика европейская. Все ведь в жизни нашей строится на отборе лучшего, — верно?..»

Самгин готов отвечать на это утвердительно. И он с удовольствием отмечает, что «революция научила людей оригинально думать, откровенней», — и это ему нравится. Такова уж его природа! Таково же и его отношение к этому народу, составленное из таких циинических фраз.

Ведь такое же отношение к башкирскому народу, изображенное Горьким в «Жизни Клима Самгина», было и среди татаро-башкирской буржуазной интеллигенции. Например, Гаяз Исхаки, впоследствии убежавший в Турцию, в то время со злорадством писал, что «недалек тот день, когда на могиле последнего башкира будет играть последний кураист...» Такой же ненавистник трудящегося народа лжеученый Г. Баттал не постыдился сказать гнусные слова об этом народе, будто «башкиры портят природу так же, как и моль, которая завелась на добротном ковре...»

Так что Самгин не одинок был в своей пошлости. У него было много двойников, которые умели так же оригинально унижать этот народ и на других языках. Долго они издевались над трудящимся народом своими бесстыдными словами, издевались над его богатым языком, считали этот народ неспособным к труду и творчеству, старались не видеть огромное духовное богатство,

которое выражалось в его веками созданных героических эпосах, в его исторических, глубокосодержательных и поэтически сильных песнях, в его мудрых сказках и легендах, пословицах и поговорках, которыми восхищались русские писатели, также и великий татарский поэт Г. Тукай, основоположник башкирской литературы М. Гафури, звали беречь это неисчерпаемое сокровище народной мудрости. Но враги его не переставали лаять и клеветать на него и после революции, живя в эмиграции за границей. Об этой же интеллигенции гневно писал Горький, что она, «живя за границей, клевещет на Союз Советов, организует заговоры и вообще занимается подлостями, эта интеллигенция в большинстве состоит из Самгиных».

Много вреда принесли они, двойники Самгина, и внутри страны, скрывая свое истинное лицо под маской, всячески вредили делу народа, делу партии, делу возрождения страны. Но в этой стране действовало гордое слово Горького: «Если враг не сдается — его уничтожают».

7.

Наконец, к чему же пришел Самгин?

К полному духовному вырождению! Каждый период развития его личности, оторванной от жизни народа, был ступенью падения, одичания и разрушения этой личности. Действительно, он превратился в «цветущую пустоту».

Чему же научил его безжизненный опыт? Только одному — искусству предателя и провокатора! Всегда он находился на грани предательства.

Чему же он верил? Ничему, кроме своей выдумки! Он был способен укрываться от солнца и верить, что закрыл солнце. В этом вся его правда, вся сущность, которая называется САМГИНЩИНОЙ или МЕЩАНСТВОМ.

«Мир — враг человеку», — сказал Диомидов, один из его двойников, и Самгин в этих трех словах слышал свою правду».

Не было у него ни дружбы, ни любви, ни жизни. Он не нашел себе места в жизни, хотя стремился занять в ней наполеоновское место. Отсутствие в нем большой человеческой цели сделало его жизнь бесцветной, серой и выдуманной. Для него сущность жизни, действительно, сводилась к возне с самим собой, утверждению в ней своей больной личности. Кто ему

мешал в этом, он всех старался разоблачать, но каждый раз разоблачал самого себя. Свою аполитичность он осознал как свободу, но он был рабом своей выдумки. Попытка стать писателем показала лишь бездарность его. И философическая книга «Жизнь и Мысль» не удалась ему, и не могла она родиться у человека с заплесневелой и безжизненной мыслью, хотя он считал себя мыслителем не ниже веховцев и Струве, даже выше их. Но ничего у Самгина не получилось!.. «Жизнь обтекает меня, точно река — остров, обтекает, желая размыть», — грустно признался даже сам Самгин!

Важным, но трусливым «канатоходцем» прошел он над жизнью без Родины, как тот пришелец в восточной притче, «который, сидя под солнцем, на скрещении двух дорог, горько плакал, а когда прохожий спросил, о чем он льет слезы, — ответил: «От меня скрылась моя тень, а только она знала, куда мне идти...»

Очень характерно для понимания обывательско-мещанской природы Самгина и отношение его к картине Иоронима Босха, — глазами этого художника он смотрит на мир и видит во всем только чудовищное уродство, истерию, а не историю.

Итак, логическое развитие его буржуазного индивидуализма приводит Самгина к теории «СВЕРХЧЕЛОВЕКА» Фридриха Ницше. Со своей яростной проповедью борьбы сильных за власть, проповедью безудержного индивидуализма Ницше был духовным отцом фашистов. Но Самгин не был способным к такой активности, хотя он фактически стремился к этому «сверхчеловеку» Ницше. Вообще он страдал манией величия, бредил о великих людях. И он в своем бесстыдстве дошел до того, что великого вождя народов Ленина считал своим «личным врагом», а его соратников — «учениками недоучившегося студента...»

Но история с Самгиным не считалась! Колесо истории раздавило эту слизистую жабу, выскочившую на путь революции из мещанского болота, чтобы преградить дорогу революционного народа и остановить наступление новой эры человечества!— и он превратился в «грязный мешок костей...»

Таков финал жизни Клима Самгина.

Да был ли сам Самгин? Может, Самгина-то и не было? — Так могут спросить только двойники его, которых Горький с гениальной зоркостью изобразил в знаменательном сне Самгина.

И этот сон предупреждает людей быть бдительными, когда враг не спит, распространяет истерическую клевету на нашу жизнь, на наши гигантские достижения и по-обывательски злорадствует над нашими ошибками и трудностями и всячески старается вредить нашему делу. Природа мещанина, нашего скрытого врага, до мельчайших движений изображенная Горьким в образе Самгина, много раз подтверждалась самой жизнью. Самгин по-разному проявлял себя и доказал, что он, враг, «заслуживает непрерывного внимания к нему».

Был Самгин, и он был раздавлен. Но самгинство осталось еще, хотя нет уже для него той социальной почвы, которая породила самого Самгина. И это самгинство имеет разнообразные защитные цвета, змеиные видоизменения. «Самгинство тоньше, летучее, — писал Луначарский.— С целостным Самгиным сладить будет легче; с самгинством частичным, а иногда заползающим в здоровую натуру, словно какой-нибудь микроб, сладить труднее. Тут художественный образ Самгина часто будет полезен самым непосредственным путем».

В этом великое воспитательное и познавательное значение «Жизни Клима Самгина». Кто знает эту «Жизнь», тому легче будет познавать мещанина, двойников Самгина и бороться с ними. А нам, молодежи, надо бороться с остатками мещанства беспощадно, на каждом шагу, везде. Это есть прощальный завет нашего учителя жизни — Горького, настоящего борца за Человека, свободного, красивого и творящего.

Эту книгу нельзя не читать.

Она действительно является великим памятником великой революционной эпохе нашей страны и бессмертному хозяину жизни — народу. Эта книга о рождении новой, никогда не бывалой интеллигенции вместо уходящей трагически из жизни — в предсмертных судорогах и схватках. Перед нашими глазами проходит множество людей, разнообразных характеров, представителей разных слоев и разных высот — начиная с кухарки Анфимьевны и кончая царем Николаем с его распутиными и столыпиными. И все эти глубоко индивидуальные, «типические характеры в типических обстоятельствах даются Горьким в глубоких социальных обобщениях, в напряженном движении. Это действительно диалектика характеров, диалектика сложной интимно-политической жизни «восьмисот персон!» Это жизнь книг, жизнь музыки, жизнь мыслей и чувств. Это

живая история народа и огромная художественная энциклопедия жизни.

В изображение этой жизни Горький вложил весь свой богатый опыт, всю силу своего таланта, все свое знание человеческой культуры — с древних времен до наших дней. Читаешь «Жизнь Клима Самгина» и удивляешься пластически изображенным людям, живым, зримым и физически ощутимым. Каждый имеет свой язык, свое лицо, свою походку, свои привычки и жесты — все, что требовал Горький-критик от писателя, то классически сделал сам, как художник-человековед.

... Вот почему интересна эта книга, мудрая, сильная, широкая, как сама жизнь.

12/VII—1958.

О молодых поэтах

Дорогие товарищи!

Я, конечно, хотел бы слышать здесь, чтобы о нас — о молодых поэтах — вам говорил наш старший, опытный, большой поэт. Это было бы гораздо интереснее и вам — слушателям наших выступлений, и нам — выступающим перед вами. Потому что самому говорить о себе — неинтересно и неудобно. Я ведь могу и обманывать вас — т. е. перехвалить своих товарищей по перу и создать неверное мнение о них своим пристрастием (А молодые всегда склонны к преувеличению, к пристрастию.).

А со стороны, как говорят, лучше видно. И это было бы полезнее и нам — видеть самих себя глазами большого, опытного, бывалого мастера слова.

А еще лучше было бы, если бы о нас говорил строгий товарищ — критик. Ведь литературу создают три человека: писатель, читатель и критик. По-моему, они не могут и не должны жить друг без друга. Но все-таки живут иногда: то писатель — без читателя, как генерал без армии, если его книги пылятся на книжных полках и в складах Башкниготорга; то читатель — без писателя, который и не интересуется своей национальной культурой и не знает даже родной язык, свою литературу и свое искусство.

Есть у нас еще и такие критики, которые отстают и от писателя, и от читателя. Критика вообще отстает у нас от

литературы. Об этом много говорилось и на втором, уфимском пленуме оргкомитета Союза писателей Российской Федерации, и на прошедшем только на днях съезде писателей Башкирии.

А между тем пленум и съезд писателей отметили, что молодая башкирская литература, рожденная бурей Октября, выросшая в борьбе за нового человека в годы славных пятилеток и возмужавшая в Великой Отечественной войне, вышла уже на всесоюзную арену и стала достойной внимания мирового читателя: теперь ее читают наши многомиллионные друзья за рубежом — и в странах Европы, и в странах Азии. Но нашей литературе нужен еще «и берег турецкий, и Африка нам нужна». И недалек тот день, когда наших башкирских писателей будут читать на всех языках мира. Порукой тому — великий русский язык, язык Пушкина и Горького, язык всерастущей дружбы народов!..

Ну вот — я и увлекся.

Вернемся в Башкирию, в сегодняшний день, в этот зал — к творчеству молодых, без которого нельзя и мечтать о будущем. А оно, будущее литературы, связано и с количеством, и с качеством новых, молодых сил, идущих в литературу.

Нам нужно больше и больше «разных и хороших поэтов». Этого требует небывалый до сих пор духовный рост нашего народа и эстетическая потребность его.

Ведь руки народа совершают чудеса! Уже третий наш спутник летает вокруг Земли. Скорость его определяет развитие нашей жизни (Наверное, скоро мы справим сабантуй на Луне!..).

Вот такой дерзновенный полет человеческой мысли, вот такая любовь человека к обновлению жизни, вот такое стремление человека приблизить будущее и рождает нашу поэзию. И наша поэзия — действительно есть «езда в незнаемое» для открытия новых мыслей, новых чувств, новых поэтических образов и человеческих характеров.

Конечно, поэзия, она сама стара, как любовь. Но каждый поэт, как влюбленный, должен обновлять ее своим сердцем, преодолеть ее капризы, испытать райское блаженство и адские муки ее.

Иначе ты и не поэт!

Трудное дело у молодого поэта, когда еще и критика не подсказывает ему, как быть самим собою. Потому что критик у нас (хитрый он) признает только признанных.

Несмотря на все это, в башкирскую литературу идут новые и новые молодые поэты, некоторые из них сидят вот перед вами.

Задача моя и состоит в том, что я должен их познакомить с вами.

Будьте знакомы — вот перед вами молодой поэт Марат Каримов (Тор, Марат!).

Марат Каримов — один из интересных молодых поэтов, который пришел в литературу своей книгой стихов «Бөрөлэр» — «Почки», пахнущей свежестью весны, солдатской молодостью и своеобразным юмором. Стихам его свойственна законченность и отточенность мысли, техническая завершенность, богатство новых и неожиданных рифм и ритмических интонаций, стремление к свободному, разговорному стиху. Каримову принадлежат едкие и меткие эпиграммы на своих собратьев по перу и сатирические стихи, выходящие в журнале «Һәнәк».

Он может и выдумать, но скажет по-своему. Есть у него свой голос, свой почерк, он постоянно и много работает над собой.

Хочется ему сказать, чтобы он больше обратил внимания на богатство башкирского языка, на музыкальность стиха. Иногда он думает по-русски и это ведет к тяжелым и неуклюжим речевым оборотам стиха.

Вообще, он на редкость работоспособный поэт-труженик и преодолеет все это. Последние стихи его говорят об этом.

Другой своеобразный и не похожий на Каримова поэт — это наш Рафаэль Сафин. Ему свойственны напряженность чувства, психологическое раскрытие лирического Я, драматизм повествования. Рафаэль Сафин хорошо чувствует слово, место и музыку слова, его силу воздействия.

Поэма «Тормош ҡушыуы» («По велению жизни») — правда жизни, правда движения чувств человека. Психология и драматизм. Иногда «буря в стакане», узость тем. Хорошие корни, будут хорошие листья.

Ангам Атнабаев. Своеобразие его в умении передать другим то, что он видит, чувствует, в легком юмористическом тоне.

Юмор его прост, народен и молод.

Стихам его присуща живая разговорная интонация, поэт хорошо владеет приемом лирического повествования. Иногда он кокетничает, теряет меру и изменяет правде жизни, играет, мельчит себя.

Об этом уже говорилось в статье «О тех, кто в пути».

Многого ждет от него читатель.

И мы ждем его хорошую книгу.

Абдулхак Игебаев — поэт-песенник. Песня его «Не скрывай, моя милая», которая поется по радио и в эстрадных концертах, — популярна.

Не всегда требователен к себе, а очень много пишет, ищет себя ощупью, критике товарищей не верит. Это его беда, слабость.

Миассар Басыров. Способный, ищущий новые формы. Но часто увлечение его формой ведет к литературщине. Надо идти от жизни. Нужна не искусственная глубина, а настоящая. Надо говорить без позы.

Очень радостно видеть среди нас талантливую поэтессу Катибу Киньябулатову, которая работает для детей. Несколько книг. А писать для детей особенно трудно и ответственно. Природа ребенка совсем отличается от природы взрослых, интерес ребенка чрезвычайно широк.

Надо быть матерью, другом его. Таким другом и является Катиба апа.

А для детей пишут иногда чуждые детям люди — вредно.

Надо знать их психологию.

Еще Белинский говорил:

— Что нужно детскому писателю?

Отвечая на этот вопрос, он создал образ писателя, который имеет право писать для детей.

У этого писателя «... душа благодатная, младенчески простодушная; ум возвышенный, образованный, взгляд на предметы просветленный и не только живое воображение, но и живая поэтическая фантазия, способная представить все в одушевленных, радужных образах».

Можно сказать, читая произведения К. Киньябулатовой, что она обладает многими этими качествами.

Вахитова Альфинур. Только что начинает писать. Стихи ее для детей — интересные, свежие, яркие. И поэма ее «Нөгөш буйында» получила хорошую оценку.

Многообещающая интересная поэтесса. Простота. Наивность. Богатство языка. Связь с устным народным творчеством. Близость к народным песням. Искренность.

Но нам, молодым литераторам, не хватает жизни!

Ближе к жизни! — это первое требование для нас.

Надо брать все от нее, и все отдавать.

ГОРЬКИЙ: «Не сосредоточивайтесь на себе, но
сосредоточьте весь мир в себе».
«ПОЭТ — ЭХО МИРА, а не только —
НЯНЯ СВОЕЙ ДУШИ».

«Надо — ЖИТЬ, КРИЧАТЬ, СМЕЯТЬСЯ, РУГАТЬСЯ, ЛЮБИТЬ!»

«Одноэтажная улица» — новая книга стихов Г. Молодцова

Счастлив русский поэт! И как трудно им быть... Счастлив — за ним школа великих мастеров слова. Есть у кого учиться, и есть чему учиться. Есть язык, выработанный муками творчества многих поколений мучеников слова.

Трудно — его преследуют тени великих, которые создали «нерукотворные памятники», и настоящее поэзии, которую знают все народы. Все у русских поэтов на виду. Повторяться, открывать открытые ворота — нельзя.

Трудно быть современным русским поэтом и потому, что каким бы мощным ни был русский язык, на него из-за исторической миссии его, как языка межнационального, международного общения, падает неимоверная нагрузка. На него переводится вся мировая поэзия, вся мировая литература, на нем выходит столько изданий, что он невольно претерпевает инфляцию слов. Слова, словосочетания, поэтические образы, средства изображения быстро изнашиваются, теряют первоначальную свежесть, девственность, потому — и действенность.

Поэтому редко кому удается оживить слово, вернуть слову первозданную красоту, изначальную силу и быть самобытным русским поэтом.

Геннадий Молодцов как поэт интересен именно вот этой своей самобытностью. Он по своей природе очень русский поэт. Он русский и тогда, когда поднимает даже башкирскую тематику. Может быть, даже больше русский, когда он обращается к этому материалу.

Геннадия Молодцова лично я знаю прежде всего как автора «Песни о Салавате», которую я сам перевел на башкирский язык. «Песнь о Салавате» — это пока еще самое лучшее из стихотворений, написанных русскими поэтами о легендарном герое башкирского народа. Она написана с трогательной любовью, с проникновением в душу другого народа, в его историю и психологию. Жаль, что поэт дальше не развивает эту тематику.

Я прочел новый сборник Г. Молодцова и в нем все-таки мало вижу Башкирию — его родину, где он родился, живет и пишет. А ведь каждый поэт его склада интересен именно тем, насколько он может выявить свою родину. Без Есенина, например, мы поэтически не вполне восприняли бы среднерусскую, рязанскую землю. А разве мог быть Есенин без рязанской земли, как Айвазовский — без моря?

Г. Молодцов — поэт, конечно, очень земной. Об этом говорит весь его сборник. Целый раздел его книги посвящен этой земле. Но земля эта иногда просто земля, без адреса, без географии. Хотелось бы видеть эту землю более конкретно, рельефнее — со своим лицом и названием.

Перехожу к конкретным замечаниям.

1. «Земля». Стихотворение «Садовник», которым открывается сборник, не веское, без поэтического яблока. Просто ждать друзей-товарищей в свой сад и заявить о своей открытой душе — это еще не поэзия. Для этого не обязательно быть поэтом. И стихотворение «Живу на улице одноэтажной» — слишком одноэтажно. Эта улица очень часто ждет и студентов для уборки. Вот об этом стоило бы задуматься. Рабочие живут и в восьмиэтажках, но кто скажет, что они не «самые нужные»? Поэзию надо искать во всех этажах души человеческой. Тут нужна иная мерка. Сборник, по-моему, не следует называть «Одноэтажной улицей». «Земле» — тоже не хватает истинной поэзии. Заявить ей: «Ты— мать моя, и я навеки твой» — это слишком школьное «открытие».

Поэтическое в сборнике брезжит «В тумане». Отсюда, по-моему, начинается поэтическое, свое Молодцова. В нем виден человек-хозяин. Хотя здесь еще лобовое решение, но все-таки это свежее и точное ощущение земли.

А «По небу вешнему» — слишком сумбурное восприятие окружающего. Или это слишком глубокомысленное? Но я

«люблю грозу в начале мая». Хорошо «После дождя». Молодцов умеет видеть яркое.

«Взять бы лужу бережно руками
И поставить в залах Третьяковки».

Стоит! И «Лето», и «Сенокос», и «Урожайное», и «Песня пастуха» — очень земные, красочные, сочные стихи. Они-то и определяют «Землю» — раздел книги.

«Если друга примешь за врага» — дело плохо, это абсолютная истина, но не всякая истина поэзией быть может.

«Кукушка» — хороша. Но нового тут я не вижу, кукует она вечное. А вот ее совсем по-новому открыл бы автор для русских читателей, если бы он знал и башкирскую кукушку. У нас, например, очень трогательное отношение к кукушке. Она — как символ одиночества, сиротства, и песня ее — песня грусти, а не «деревянное, нудное слово». Много башкирской печали связано с песнями о кукушке. Ее не уважают у нас только сатирики.

«Голуби» — хороши, смелы, верны.

«Первая гроза» — тоже, но тут есть и есенинское: «Май мой талый, май мой оголтелый».

«Как хорошо на этой светлой улице», но «Под семицветной радугой-дугой» она так много протоптана, следов оригинального поэта на ней не видно. Так много сказано и о «березке русской», лучше уж читать Есенина. Стоит вспомнить и симоновские три березки у окна.

«Брожу по Риге» — ничего. Лучше бродить, чем не бродить.

А вот стихи «Съезд партии», «День выборов», «Родина милая», «В День печати» — написаны ли они рукой Молодцова? Меня они просто удивили своим провинциализмом. Риторичны они в самом худшем смысле, наивны, трафаретны. Как это так человек со вкусом не мог отличить, «что такое плохо и что такое хорошо?»

«Сбежала талая вода» и такое вялое перечисление, бездейственность глаголов! В концовке формулировка Сталина: «Чем злее враг, тем он коварней и живучей!» перенесена сюда очень натянуто.

А рядом с такими виршами идет такой хороший «Последний снегопад» и светит такое свежее «Осеннее».

Как так уживаются в одном Молодцове два разных антипода? Значит, Молодцов еще мало требователен к себе.

И в раздел «Судьба» попали такие рассудочные, декларативные стихи, несвойственные природе Молодцова, как «Я в жизнь пришел», «Всегда держу бумагу под рукой», «Вся жизнь моя», «У каждой жизни есть свои дороги», «День за днем» ... нельзя писать такому хорошему поэту такую скуку. Сколько тут имен существительных и никакой поэтической мысли.

А судьба-то человеческая начинается здесь со стихотворения «По бездорожью», где и душевная напряженность, и динамика, и энергия, и мысль. Особенно богато стихотворение «Колос». Хочется перевести и такие стихи, как «Сидят листочки в почках», «О снах».

Раздел «Признание» — самый цельный и человечный. Тут все естественно и просто в самом лучшем смысле. Поэт в этих признаниях «весь дитя добра и света». Стихотворение «Не верь» полно верой в торжество любви.

Раздел «Память» не следует давать отдельно. Тут всего-навсего три стихотворения, одно из них — «Монголке» — как-то от литературы.

Почему последний раздел назван «Песней Салавата» — не понятно. Может быть, автор хотел дополнить этот раздел стихами о Башкирии, «Песней о Салавате»? Вообще неплохо было бы, если в сборник вошли бы лучшие стихи из прежних книг Молодцова.

А переводы стихов «Человек и скала» У. Кинзябулатова и «Батыроскан» Г. Давлетова неплохи сами по себе, но есть ли необходимость помещать их здесь? В них камни-скалы все-таки не заговорили по-человечьи. Стоит ли загружать сборник этими переводами. Переводить надо лишь то, что тебе самому дорого и характерно для своего почерка.

В «Пухлом томе семейного альбома» не найдено чего-то поэтического. Мысль, конечно, верная, но повторяю: не вся истина — поэзия.

Поэма Молодцова «Мать» — сердечная память о матери. Есть очень трогательные места. Но это, по-моему, еще не поэма, а скорее длинный монолог сына о матери. Мне, например, хотелось видеть мать зрительно, со всеми неповторимыми чертами ее. Обобщение — через конкретное лицо. Но тут много общих мест. А читается все-таки хорошо. Значит, основное в ней есть.

В целом весь сборник говорит о том, что Г. Молодцов — интересный поэт, задушевный русский человек, мыслящий, ищущий и чуткий ко всем болям человеческим. А самое главное — талантлив. Хочется видеть его новый сборник в руках читателей.

Песнь моя — Башкортостан!

(Коллективный сборник стихов)

Составители: А. Игебаев и А. Филиппов.
Объем — 10 печатных листов.

Сначала я отказался рецензировать этот сборник. Почему? Да потому, что всякий такой коллективный сборник стихов, посвященный какой-нибудь большой дате и где участвует множество авторов, всегда таит в себе опасность: если не обидишь одного, обидишь другого.

Эта опасность заключается, во-первых, в том, что сам принцип составления такого сборника, — хотят ли этого сами составители или нет, — невольно приводит к скучнейшему однообразию собранного материала, ибо круг его искусственно суживается заданной тематикой.

Во-вторых, сами составители нередко бывают не на высоте понимания качества собранного ими материала и не могут объективно оценивать то, что создано в прошлом и сегодня на эту тематику.

В-третьих, мешают имена... Некоторые имена в такие сборники включают часто по инерции, а некоторые остаются в тени просто из-за невнимательного или тенденциозного отношения, а иногда просто из-за плохой филологической осведомленности составителей.

А самое главное в том, что все это усугубляется в данном случае качеством переводов, включенных в сборник.

Так обстоит дело и с данным сборником, названным «Песнь моя — Башкортостан», где без всякого отбора все свалено в одну кучу, что написано и переведено кем-то когда-то о Башкирии или прямо и косвенно связанное с ней.

Но отмахнуться и обойти молчанием такие явления нашей литературной жизни — проще всего, а если задуматься о появлении такого рода сборников и расценивать их как

литературный факт, то это дело не совсем уж такое простое, как это нам кажется. Меня как литератора такое безответственное отношение к башкирской литературе, в данном случае — к нашей поэзии, просто удручает и до боли стыдно становится за наше всеобщее молчание.

Молчим — значит открываем путь очередной халтуре.

Молчим — значит занимаем книжные полки никому не нужным хламом и задерживаем выход новых интересных и талантливых книг, которых ждет читатель.

Молчим — значит позволяем тем, кому не лень, переводить нашу поэзию и тем самым обедняем духовную культуру нашего народа и кажемся перед светом все еще в инфантильно-фольклорном состоянии, хотя наше башкирское устно-поэтическое творчество имеет такие шедевры мировой культуры, как эпические создания «Урал батыр», «Акбузат», под которыми не решился бы подписаться сам создатель «Фауста», и есть такие лирические сокровища, как песни «Урал», «Каравансарай», «Гильмияза», «Зульхизя» и сотни других, перед образной силой которых смутился бы сам Пушкин...

Молчим — значит мы все еще не умеем показать нашу настоящую поэзию, выросшую на благодатнейшей почве башкирского устно-поэтического творчества и впитавшую в себя тысячелетние традиции восточной поэзии и приобщившуюся через русский язык к мировой культуре.

Вся беда наша в том, что мы не по-хозяйски относимся к нашему духовному наследию и по сей день не имеем научно составленной антологии башкирской поэзии на родном языке и в делах переводческих довольствуемся таким пресловутым посредником, как «подстрочник».

А что такое подстрочник со своим неуклюжим косноязычием? Это второе заточение в Рогервике Салавата Юлаева дилетантом-переводчиком Вл. Филовым. Подстрочник — это второе убийство непревзойденного виртуоза стиха Ш. Бабича, хотя этим подстрочником пользовался такой мастер-переводчик восточной поэзии, как С. Липкин. Подстрочник — это верная смерть народного поэта Рашита Нигмати, его двух поэм — «Долины прекрасной Агидели» и «Убей, сын мой, фашиста», — без которых невозможно представить себе башкирскую поэзию. Подстрочник — это не «Утро республики» Г. Саляма и не поэма его «Кречет». Подстрочник — это и не Мустай Карим, поэзия

которого брызжет словами-самоцветами, дышит тонким юмором народной мудрости и благоухает первозданной красотой народной души. Из-за того, что нет еще у него своих Гребневых и Козловских, не выпало на его долю счастье «Дагестанской звезды» — Расула Гамзатова...

Такое уж искусство — перевод, которое, по башкирской поговорке, должно быть «и девушкой, притом — и беременной»!

Если бы С. Маршак перевел Бернса и Шекспира по подстрочникам, не было бы русского шотландца и не изумили бы нас гениальные сонеты Шекспира. Благодаря только такому мастеру Шекспир мог сказать:

«И кажется, по имени назвать
Меня в стихах любое может слово».

Недаром Пушкин предостерегал, что «подстрочный перевод никогда не может быть верен». В. А. Жуковский утверждал, что «рабская верность может стать рабскою изменой».

Такова роль подстрочника в ознакомлении всесоюзного читателя и с башкирской поэзией, но другого выхода пока что не нашли. И обидно становится за русских поэтов, живущих в Башкирии и не изучающих язык, с которого они переводят. Это, по-моему, барское отношение к культуре того народа, среди которого ты живешь. Все-таки хлеб свой надо зарабатывать честно! Ведь не чурались же этого языка такие мастера, как помещик Аксаков, граф Толстой и барин Крашенинников... И не было бы, может быть, такого всемирно известного «Салавата Юлаева», если бы Степан Злобин не изучал так глубоко историю как историк, так кропотливо устное творчество как фольклорист и так любовно язык башкир как лингвист. Достойно истинного восхищения и то, что для этого он даже не брезговал быть и лесорубом, и плотогоном на родине своего героя... Так трудился более двадцати лет и осетинский скульптор Сосланбек Тавасиев, чтобы воздвигнуть памятник славному сыну башкирского народа — воину и поэту. Настоящим примером может служить переводчикам нашим и украинец Павло Тычина, который в голоде и холоде грозных дней войны изучал наш язык для того, чтобы написать монографию о Мажите Гафури.

Без такой истинной любви, по-моему, и нельзя браться за такой благородный труд, как художественный перевод. «Даже переводчику средней руки, — говорит Корней Иванович

Чуковский, — нужно столько редкостных способностей и знаний, такое чутье языка, такое любовное проникновение в переводимые тексты, что третировать его свысока может только невежда». Тот же старый мастер перевода Чуковский говорит, что перевод в условиях нашего строя «есть дело государственной важности, в котором кровно заинтересованы миллионы людей, впервые получившие возможность обмениваться своими литературными ценностями».

Башкирская многоголосая поэзия теперь нуждается именно в таких переводчиках, которые могли бы сказать о своей святой миссии словами поэта Бориса Слуцкого:

«Работаю с неслыханной охотою
Я только потому над переводами,
Что переводы кажутся пехотою,
Взрывающей валы между народами».

В этом весь смысл этого высокого искусства. Поэтому очень важен вопрос не только как переводить, но кого и что переводить.

В составлении сборника «Песнь моя — Башкортостан» не учтено ни то и ни другое, ни история развития башкирской поэзии и ни настоящее ее, не говоря уже о качественной ценности переводных и оригинальных произведений. Тут действовал один лишь принцип: что лежит под рукой, того и клади в папку. Под рукой, конечно, лежали более двух авторских листов переводов самого составителя А. Филиппова и кочующие из одного в другой сборник переводы Р. Паля из Шамуна Фидаи, три из которых только что вышли в таком же беспринципно составленном сборнике «Комсомол — горячая планета», где даже не указано и имя составителя. Я не хочу, конечно, наводить тень на светлое имя Шамуна Фидаи, пламенного комсомольского вожака, убитого кулаками, но не могу согласиться с тем, что имя его стало коньком для перепечатывания очень посредственных переводов его совсем еще юношеских стихотворений, чей след в истории башкирской поэзии, конечно, не сравнить с тем фарватером основоположников башкирской советской поэзии — М. Гафури, Ш. Бабича, Д. Юлтыя. А они-то как раз в сборнике представлены несколькими стихотворениями: Гафури — четырьмя, Бабич — тремя, Юлтый — двумя, да последний еще вдобавок самыми ранними, ученическими, а такие вершины башкирской поэзии,

как Г. Салям — одним «Утром республики», Р. Нигмати — одним стихотворением и двумя отрывками из поэм, М. Карим — четырьмя, Н. Наджми — двумя стихотворениями...

Не мое дело, конечно, считать здесь количество стихотворных строк, у кого сколько взято, с этой задачей отлично справятся и сами редакторы. Но в количественном отношении повезло здесь только Сайфи Кудашу, ибо сей аксакал, к счастью наших составителей, в недавние времена имел привычку писать стихи на всякие случаи... и звучали они в переводах тоже по-разному, в зависимости от таланта переводчиков: иные сумели «разглядеть» подстрочник, иные — нет.

О других «рядовых» не стоит, по-моему, и речь вести, ибо в сборник они попали не по занимаемому месту в поэзии, а по жребию, брошенному составителями, и по тем обязательным стихам, без которых до XX съезда партии невозможно было и книги выпускать. Почти все эти вещи похожи друг на друга, как будто их сочинял один общий графоман! И читать их — эту инкубаторскую безликость — адский труд. Чувствуешь себя как бы перенесенным в 20—30-е годы для слушания рифмованных уроков ликбеза (Где уж тут различать поэтические индивидуальности!).

Но мы все-таки не те башкиры, которые были вчера, и показать себя перед миром мы должны с высот сегодняшнего Урала-беркута, который парит, по образному выражению Мустая Карима, такими крыльями, имя которым — Европа и Азия.

Если Владимир Ильич больше всего ненавидел «политическую трескотню» в политике, эта риторическая трескотня тем более неуместна в поэзии, да еще в современной. Где общее невыстраданное слово не стоит коня-скакуна, которого требует башкирская пословица от мужчины, тем более от поэта. Многие стихи, претендующие на публицистическую поэзию, страдают отсутствием образной мысли.

Надо было выбрать лучшее из лучшего и переводить отлично. От старых переводов в подавляющем большинстве надо решительно отказаться. Среди них есть, конечно, добротные переводы Дм. Кедрина, Вл. Луговского, М. Дудина, М. Светлова, некоторые переводы Н. Милованова, С. Липкина (например, «Нежданно» Бабича звучит по-бабичевски), А. Прокофьева, Я. Серпина (стихи Х. Гиляжева), В. Виноградова, Н. Новоселова (отрывки из поэм Нигмати), Е. Николаевской, есть неплохие

переводы В. Трубицына, А. Филиппова и Г. Молодцова, особенно когда они обращаются к молодым поэтам. Но счастливых переводов, адекватных оригиналу, очень мало.

В этом отношении посчастливилось лишь К. Киньябулатовой. Она единственная, наверное, в истории перевода башкирской поэзии, нашла «своего переводчика» в лице талантливой поэтессы Новеллы Матвеевой. Это редкий случай, когда автор и переводчик становятся одним целым и одним дыханием, соавторами, когда «текст подлинника служит переводчику материалом для сложного и часто вдохновенного творчества». Таков был М. Дудин когда-то для Мустая Карима. Но, к великому сожалению, ему не повезло в переводчиках.

Даже талантливейший М. Светлов в стихотворении «О березовом листе» из-за незнания языка и недопонимания природы поэзии М. Карима «изменяет» ему. Есть такие досадные места, где эпически-величавые, сочно-народные образы оригинала трактуются в ином, чисто светловском плане и уменьшается в объеме образность. Эпически внешне спокойное повествование даже в ритме заменяется светловской романтической динамикой, скупостью слова, отточенностью клинка, что само по себе неплохо, но теряется мустаевская сочность, доброта, мягкость, звукопись слов-самоцветов; иногда даже самые ответственные исторические термины, как «нация», «государство», «өммәт» заменяются словами другого смысла, как «религия», «покорность», «государь»; и есть даже переводческая отсебятина, когда переводчик на глобусе видит березовый лист (образ Башкирии) «занесенным случайным ветерком» (когда этот лист органически целое той же березы, именуемой Россией!), это веет каким-то пренебрежительным холодком или недостаточным знанием древней истории башкирского народа. Но талант и чутье большого поэта перекрывает эти недочеты, и переводчик не изменяет основному смыслу подлинника.

Да, трудное дело переводчика. Но еще труднее становится, когда ему нечего переводить. Сам Козловский даже не сделает лучшим календарное стихотворение Ш. Биккула «Песня о Родине».

Есть в сборнике и «Налейте кумыс» Сайфи Кудаша, который вроде должен пахнуть Башкирией, национальным колоритом. Но он не пахнет ничем. Колорит не в яствах, оказывается, а в духе народа, как заметил еще Гоголь. Из-за отсутствия

поэтической мысли стихотворение звучит как пародия на поэтов-кумысников. «И плот идет по Белой» в переводе С. Обрадовича ничем не обрадует. Так же и «Грузинский чай» — в оригинале легкая, юмористическая песня в переводе Петровых звучит, как дешевая реклама для пропаганды чая. Кстати, такое стихотворение уже было у Киньябулатовой, и оно лучше звучит в переводе Матвеевой.

Таких стихов-близнецов в сборнике хоть отбавляй. «Об имени своем» пишет и С. Кудаш, и Ш. Биккулов твердит свое имя. Может быть, достаточно одного имени? Иначе все начнут писать о своих именах!.. Назар Наджми жалуется, что все пришло к нему с опозданием, а другой бодрствует, что все к нему пришло вовремя. А читателю что из того?

Ему лишь бы были стихи, песни, только не такие, какие пишет М. Воловик:

Лучами летом озаренная,
Зимой снегами опушенная,
На труд и подвиг вдохновленная,
Башкирия цветет.
О том, что труд сверкает искрами,
Что в коммунизм шагаем быстро мы,
И о любви, и дружбе искренней
Башкирия поет и т. д. и т. п.

Нет, так неискренно петь нельзя! Такие песни не только читать, но и слушать невозможно. Это рождает не любовь, а противоположное чувство. И составление такого сборника бессмысленно, а выпускать — вредно для поэзии.

Есть в сборнике около сорока стоящих переводов и оригинальных стихотворений, но они теряются в этом огромном кургане, надо их спасти и выпускать аккуратным сборником, как «День поэзии», в хорошем оформлении с разнообразными другими материалами.

Все мои другие замечания в тексте.

Жду светлого «Дня поэзии», где соберутся поэты «хорошие и разные», где к читателю-современнику будет настоящее уважение, доверие и любовь.

20/XII—68.

Письма к жене — Н. В. Гариповой

Не только Галилей, но и
сосед знал, что земля
вертится, но у него была семья!

21 апреля 1956 г.

Надя! Дорогая! Прости, что я так долго не писал. Не мог. Надо было сначала покончить с Самгиным — и вот вчера ночью только я стал свободным от этого каторжного дела. Поздравь и целуй меня — все-таки я победил! Чего стоила мне эта победа — знаешь только ты одна... Сейчас надо думать об институте, о недоконченной студенческой жизни. Начал готовиться к экзаменам. Сегодня и в институт напишу письмо.

Очень большое спасибо тебе за хорошее письмо — я каждый день несколько раз перечитываю его и чувствую, что у меня есть где-то далеко — близкая жена, хорошая, крепкая, и растет на руках ее мой маленький сын — Салават, который так хорошо спит и сосет, купается и опять спит!.. А когда мать пишет, что «он вырос» и «он будет высокий ростом», что он «потягивается, улыбается» — у меня душа растет и улыбается!..

И дни хорошие пошли сейчас. Тепло, солнечно. По утрам поют скворцы, поют жаворонки, и я сейчас каждый день слушаю их, когда занимаюсь физзарядкой.

Надя, и тебе надо делать физзарядку! Обязательно! — Я прошу! А «Преступление и наказание» Достоевского ты напрасно сейчас читаешь. Угнетающая книга! Я даже ненавижу такое смакование грязи, хотя она — правда. Когда я был в таком положении, как Раскольников, мне казалось, что это Я и чуть не сошел с ума, пришел к тебе ночевать — сделать что угодно! — и ты спасла меня от этого страшного кошмара, не зная об этом сама. С той ночи я начал любить тебя, дорожить этим светом. И сейчас я горжусь тобой, своим другом, своим самым близким человеком. Только одного я хочу от тебя — чтобы ты могла

понять меня и на башкирском языке!!! Я этого не требую, но я хочу, чтобы это было твоей потребностью. Поэтому я очень боюсь навязывать тебе изучение моего языка, которым я живу, думаю, работаю.

Вот уже ночь... Я не мог тебе дописать днем — диктовал машинистке Горького. Половину напечатали, она устала, и я остался один. Вдруг заходит Сурия, а за ней Калима. Расспрашивают о тебе, о Салаватке. Пошли на Белую. Льда уже нет. Уфа чудесна! Плавают на лодках. Долго сидели на горе — разговаривали, смеялись, а потом пошли в кино «Мост Ватерлоо»! Эта картина, наверное, самая любимая для меня. Ты помнишь, Надя, тот день, когда мы первый раз смотрели эту картину? После этого я первый раз думал о женитьбе... Но об этом я тебе не сказал. Не сказал об этом до последнего дня. Вот и сегодня я опять также пережил «Мост Ватерлоо». Проводил девушек и пришел в редакцию. Сел и пел. Потом начал писать тебе... Я так хочу тебя обнимать, дорогая, так хочу целовать. Без конца!.. Что ты думаешь, когда читаешь эти строки? Чувствуешь ли то, что я чувствую?

За окном моросит дождь, первый, теплый, весенний... Люблю я эти капельки жизни. Ты чувствуешь, дорогая, какие они хорошие? Как мои слезы?..

Говорит Москва!— что завтра день рождения Ильича. Почему он так похож на башкир? Я очень хорошо чувствую его. Он так просто понятен мне, как эти простые капли. Я хочу быть каплей этого человечнейшего моря! Надя, тебе это смешно? Да? Мне очень приятно, что Его жену тоже звали Надеждой!

Вчера я писал стихотворение:

Надежде моей
(Өмөтөмә)

Ер үҙенең йәшел ҡулы менән
Тағы ла бер яҙҙы күтәрҙе.
Ә һандуғас, һантый, тағы, тағы
Хыялый баш итә күптәрҙе...
Шундай яҙҙа муйыл сәскә атҡас
Күбекләнеп ташҡан ҡымыҙҙай,
Эсә-эсә зәһәр шул ҡымыҙҙы,
Мин дә ғашиҡ инем бер ҡыҙға.

Һәм беҙ иҫергәйнек икебеҙ ҙә —
Әллә сәскәләрҙең еҫенән,
Әллә сәскә араһынан баҡҡан
Күк йөҙөнөң зәңгәр төҫөнән...

Ҡойолдолар муйыл сәскәләре,
Тик емештә ҡалды май айы...
Инде үҙе сәскә йыйып йөрөй
Шоморт күҙле февраль малайы.

Не понятно? Да ты знаешь его содержание: когда мне тяжело, ты прижми мою голову к своему сердцу! Эта мысль родилась год тому назад — помнишь?— когда ты так и делала. Этой весной это зерно сделалось цветком, когда я из «Литературной газеты» читал «Индийские впечатления» Ильи Эренбурга — о поэте Рабиндранате Тагоре, когда дошел до любимейшего изречения его:

«Никакому идолу не поклоняйся,
ничьей веры не оскорбляй».

Тебе нравится? Мне — очень! Какие они мудрые и нежные, индийцы. Наверное, эта мудрость у них от человеческой нежности. Жестокий не может быть мудрым. Это мое «изречение», кажется? Только нельзя путать жестокость с ненавистью. Потому что жестокость — бессилие, ненависть — сила, как и любовь. А ты иногда мою ненависть понимаешь как злость, жестокость. Это неверно — я бессильным не был еще, ни в чем.

Дух у меня сильный. Иначе ты мне не подарила бы Салаватку! Если он похож на отца, как ты утверждаешь, не очень плохим мужчиной будет. Только нельзя его баловать излишней любовью. А я боюсь этой любви, Надя. Потому что бабуся его очень любвеобильная!

Надя, я жду от тебя такое же большое письмо, как и мое. Пиши обо всем! Жду! Только не бери пример с меня — пиши сразу, как только получишь эту писанину. Ты пишешь: «Себя чувствую хорошо, но... ну ладно». Что это такое «но... ну ладно»? Объясни.

Целую вас крепко, крепко. Будьте здоровы, бодры.

Приехала Рабига апа — ругались. Какие пошлые!

26 апреля 1956 г.

Надя, веснушка моя, дорогая! Вот отодвинул Горького — и улыбаюсь, почему-то вдруг вспомнил твое слово «организм»! Вот и смеюсь, смотря на луну сквозь занавеску. Луна такая круглая и без грани, окутана какой-то жиденькой зеленью. Интересно — очень! Как будто и там пробиваются молодые, нежные, весенние травки. А позавчера она была бронзовой и рыхлой. Ждал, что будет — был холод, резкий, пронизывающий. Дул ветер и резал мою голову со лба к затылку, отчего она и болела, оказывается. Я ведь со дня твоего отъезда хожу без головного убора. Первый день был теплым, но на другой день уже я не мог снова одеть на голову зиму эту, проклятую. Много бегал под ее дудку!..

Сейчас в комнате очень тихо, только счетчик действует — не на пользу Халиль агая!.. А часы не тикают. Потому что я их выпил на свадьбе Ихсана (моего сотрудника). Он дал телеграмму, было поздно искать подарок молодоженам. И я старик, мудрый, сунул в карман нашего петуха «неприятного»!.. Конечно, жалко было, но без подарка идти нельзя — один раз женятся!.. И я сейчас не замечаю времени. Без часов даже лучше — встаю рано, ложусь тогда, когда устаю читать. Живу я как отшельник на книжном острове! Читаю и думаю, думаю и читаю. Вот так я изменил тебе, дорогая, — женился на книге... Но тяжела мне эта женитьба, хотя я очень люблю эту жену. Все равно не хватает мне главного — тебя. Трудно мне, Надя, без твоих глаз. Очень трудно. Особенно тогда, когда я приду с работы и пока не возьмусь за Горького. Горьковатая жизнь!..

Зачем тебя отправил я? Не знаю. Это так просто и так незаметно получилось. Мне даже сначала показалось, что ты с Салаваткой сбежала от меня. И я вас провожал очень легко, так бездумно — как будто в гости к соседям, а не в Москву! Даже я очень стеснялся — когда ты целовала чудаковатого папку Салавата... Все было легко, как тень! Вот и нет у меня моей тени, потому что нет света... Есть свет луны, но она не греет мою душу, а, наоборот, подчеркивает это бессмысленное, ненужное одиночество. Смотрю я на нее, на это холодное светило влюбленных, и думаю, что в этот час, в эту минуту же, может быть, и ты смотришь на нее и думаешь об этом же...

А, может быть, и нет?.. Знай — больше этого не будет! Никуда я больше тебя «не пущу». Все надо делить вместе, все надо делать вместе, все надо видеть вместе, пока мы живые. А жизнь так коротка, так быстро проходит и надо ее так хорошо прожить, чтобы потом не было больно за нее!.. Это не книжные слова (Островского), это мое ощущение, слова моего сердца. Когда я живу вдалеке от тебя и с думами о вас, мне эта наша пройденная жизнь вместе — так дорога, что мне хочется кричать за свою глупость...

Горького дочитываю. Как мне приятно, что на книжной полке его увидела сначала ТЫ, моя дорогая, глупая, как и Я!..

Ну, хватит слов, целую тебя крепко и засну, обнимая тебя своими думами...

Конечно Я, твой Дурак.

Отправляю 8 мая!.. Обо всем напишу дома.

9 мая 56 г.

Надя!

Вот и вечер Девятого мая! Какой хороший был он в прошлом году!.. Ты — помнишь? Вот я сижу в редакции, все вспоминаю... А в душе такая глубокая тоска — как далека ты, моя радость! И как больно мне в эти дни. Сегодня я не мог спать, всю ночь переворачивал всю свою жизнь, думал о будущей нашей жизни, о Салаватке. Я его понимаю, неужели он уже 62-сантиметровый человек? Как быстро растет он — без меня, — мне хочется реветь, как лев, или быть таким беспечным, как он, и заснуть в твоих руках, моя Мамо!.. Хочу слушать твой голос, хочу, чтобы ты пела «Мамо...» Больше мне ничего не надо.

Сегодня меня ошеломила одна «новость» — статью о Горьком всю испортили!.. Как тяжела мне эта редакторская рука, безжалостная, неумелая, бесчувственная! Главу о Шаляпине выкинули целиком, конец статьи весь изуродован, и мой «труд» похож на крикливого петуха, у которого выщипали все перья! Сравнения, как Прометей на скале древнего Урала, выброшены. Одним словом — я убит и дик.

«Все это было бы так смешно, если бы не так грустно...» Сколько любви, сколько труда положил я на эту вещь — знаешь только ты одна... Но я молчал, не сказал ни слова, не хотел обидеть человеческое бездушие. Все сжал в зубы — и ушел. Я — не хотел, чтобы ты страдала со мною без денег, особенно теперь, когда есть Салаватка наш. Но мне слишком было обидно за людей, за братьев-писателей наших. Не люблю я их, мне очень хочется быть далеко от них, от ихней болтовни о литературе — сплетен. Но — куда? Я ведь так люблю литературу свою, и хочется мне так хорошо работать — оставить за собою что-то светлое!.. Человеческое! А один наш поэт, который хвалил мою книжку, сказал мне, что из меня не выйдет поэта, вообще литератора, потому что я слишком «ученый». А поэт должен быть чудаковатым, т. е. таким, как я понял его, — пьяницей, как он, не должен учиться, быть безграмотным!.. Хотя это было очень нелепым, но мне это было слишком больно. И если не было бы у меня Горького, такие слова очень расшатали бы меня.

Вывод такой: я не должен сидеть за столом редакции, я должен быть там, где делают жизнь, где поют и смеются от души, где я чувствую себя хорошо.

Я буду продолжать кочевье моих дедов. Иначе меня не будет. Люблю я ходить, видеть, чувствовать. Я очень верю в свои силы — я буду писать. Только тебе будет трудно, дорогая, жить и делить свою судьбу со мною!..

Прочел все письма Горького и прошел я целый университет! Как я обязан бесконечно этому человеку! Если бы ты знала, Надя! Не было такого человека и не будет.

— Надо спешить, времени осталось мало!..

Так кончается Его последнее, 1195-е письмо. Надо спешить, Надя, во всем! Очень коротка жизнь человека. Тебе обязательно надо знать всего Горького, с самого начала до конца. Это для тебя самая лучшая школа, верь моим словам, дорогая моя.

Вчера был первый гром — и я первый раз улыбнулся от души — после твоего отъезда. Люблю я, когда гром гремит... Люби и ты! Целую с громом.

Ваш атай.

11 мая 57 г.

Надя, дорогая!

Наконец-то я сел писать тебе! Сижу и думаю: что ты сейчас делаешь? Наверное, спишь. Уже поздно — ночь. А Москва еще поет — передают отрывки из опер. Может быть, и ты слушаешь? Вот только что пел индийский гость из «Садко»... А вот бой часов кремлевской башни... Ох, как мне хочется быть около тебя и расцеловать твою каждую веснушку и так крепко обнимать... Хочется смотреть на сон Салаватки и погладить по его волосам (волосы, наверное, уже длинные?). Больше я ничего не хочу. Вот уже тихо-тихо, только часы тикают... И я так одинок, хорошо, что сегодня у меня есть папиросы... Иногда сижу и без них. Читаю и пишу, перевожу... только не Франко, а Лермонтова. Вчера перевел «Утес» его. Настроение такое. Дай-ка, я его перепишу для тебя — и ты поймешь мои дни без тебя и Салаватки...

Ночевала тучка золотая
На груди утеса-великана,
Утром в путь она умчалась рано,
По лазури весело играя;
Но остался влажный след в морщине
Старого утеса. Одиноко
Он стоит, задумался глубоко
И тихонько плачет он в пустыне.

Вот так — «и скучно, и грустно!..»

«И жизнь, как посмотришь с холодным вниманьем вокруг, — такая пустая и глупая шутка!..»

Но я так не могу говорить. Потому что я не могу смотреть с таким «холодным вниманьем вокруг...» Так много работы!.. Сегодня сдал «Молодые силы». Завтра возьмусь за рассказы Бианки. Ждет и Крылов... Все это я должен сдать в мае! Надо писать и свои вещи. И дышать некогда! Каждый день собираюсь поговорить с тобой, Надя, но не успеваю, прости меня за все — и за прежнее, и за настоящее. Ты одна только можешь меня простить. Потому что только ты знаешь, чем я живу и дышу. Прошу только одного — не унывай, крепись, ни на кого не обращай внимания. Скоро я сдам свою книжку — и будет лучше! У меня, оказывается, очень много новых стихотворений, около пятидесяти! А вот последнее, самое лучшее и самое нужное: «Родной язык» —

Туған тел

И туған тел, и матур тел,
атам-әсәмдең теле!..
Ф. Туҡай

Мин халҡымдың сәскә күңеленән
Бал ҡортондай ынйы йыямын,
Йыямын да — йәнле ынйыларҙан
Хуш еҫле бер кәрәҙ ҡоямын.

Шуға ла мин беләм тел ҡәҙерен:
Бер телдән дә телем кәм түгел —
Көслө лә ул, бай ҙа, яғымлы ла,
Кәм күрер тик уны кәм күңел!..

Халҡым теле миңә — хаҡлыҡ теле, —
Унан башҡа минең илем юҡ;
Илен һөймәҫ кенә телен һөймәҫ,
Иле юҡтың ғына теле юҡ!

Әсәм теле миңә — сәсән теле, —
Унан башҡа минең халҡым юҡ,
Йөрәгендә халҡы булмағандың
Кеше булырға ла хаҡы юҡ!

Надя, если б ты знала, как это мощно и гордо звучит на башкирском языке! Почти каждая строка — пословица, рожденная в моем сердце, — для сердца! Все мои стихи можно забыть, но это стихотворение нельзя забыть тому, кому дорог башкирский язык! Я не сказал, как Тургенев о русском языке, что мой язык тоже «великий», но сказал, что этот язык не низкий, а кто считает его таковым, тот сам низок.

С приветом твой Рами.

12 мая 1957 г.

Надя! Мне очень больно, что ты без денег. У меня их тоже нет. Вот целые дни сижу, чтобы скорее заключить договор. Скоро будет хорошо, а пока ты займи у кого-нибудь. Пошлю из зарплаты, потерпи немножко.

По радио еще не выступил и в газету еще не дал. Но работа идет хорошо. Боюсь только, что не попаду в аспирантуру. Вот завтра пойду в союз писателей, поговорю. А ты скажи Рафаэлю, пусть он узнает в институте об условиях приема и насчет подготовки к экзаменам (В нашем институте, а в Мировом — ни места).

Фотографии от Аската получил — буду в каждом письме отправлять по одной фотографии. И паспорт вышлю. Привет маме и Рафаэлю, Раису. У Шакира родился сын!

Береги себя и Салаватку. Целую вас. Жду письма.

15/V—57 г.

Надя, дорогая моя!

Какое большое спасибо тебе за жизнеописание Салаватки!..

Вот только что прочел твое письмо и сел писать. У меня вся душа вдруг наполнилась смехом нашего сына и какой-то тревожной печалью за твое положение. Как мне больно, что ты без моей помощи! Все это омрачает, портит, душит. Я стараюсь утешать тебя и себя тем, что все скоро наладится. Немножко терпения, немножко выдержки — и отдохнем мы от этих унизительных мук. Как только представляю себе, что Салаватке нет молока!.. — у меня дух захватывает... Я сам тоже сижу без ничего — вот уже пятнадцать дней «вдохновляю» себя крепким чаем... Слава индийцам и грузинам за то, что они поддерживают бедного башкирского поэта!.. Как мне не воспеть дружбу народов?! Ты смеешься, Надя? Я — тоже. Но это не смешно — это очень трогательно! Я как Христос-коммунист!.. Ладно, это учтет человечество и скажет спасибо предкам своим.

А пока мы пишем... Книжка моя около ста страниц! Не ожидал я этого. Придется сократить наполовину — а то разбогатеешь и позабудешь свои писанины! Все-таки мне дороги эти мои дни — никогда они не повторятся и не забудутся, как и прежние. Я очень уверен, что я бесполезным не буду — что-нибудь оставлю после себя.

Вот на улице идет первый весенний, крупный дождь — и тепло, и светло. А все вокруг в зелени и в цвету! Хорошие будут плоды осени... Может быть, и у меня? Так хочется этого, дорогая моя Веснушка!

Надя! «Как ты чувствуешь себя без нас, наверное, очень свободным человеком?» — пишешь ты. Что мне сказать на

это? И да, и нет. Это будет правильнее. Потому что в своем одиночестве я никакой свободы не чувствую. Вообще, одиночество это не свобода, а тюрьма — все так крепко сжато, напряженно — и чувство твое натянуто какой-то струной, и мысли сосредоточены, вот оттого и пишется. В этом есть какая-то красота одиночества. Но всегда быть таким невозможно. Это только на время. Как только пройдет это желанное время, хочется другое желанное. Не может человек жить только одним чувством. В этом-то, по-моему, вся тайна жизни его. Не надо ему вечной зимы и вечной весны. Если сказать очень просто, это будет правда: всему есть свое время. Ты это сама говорила.

Вот вся философия земного человека. А я не из небесных, как и ты. Ты согласна с этим? Конечно!

Когда ты немножко далека, я чувствую тебя сильнее и ярче. Такая у меня к тебе любовь сейчас, светлая, грустная, да вот еще один эпитет — лунная, как та ночь, о которой вспоминала ты первого мая...

Вот и вечер. По радио передают музыку из «Горной сказки» — очень хорошо. А я жую хлеб и продолжаю свое стихотворение в прозе. Сейчас только выписал тебя из столицы Башкирии! Паспорт, наверно, пошлю завтра. Сегодня нет денег. Завтра и тебе будет.

Когда занесли твое письмо, читал книгу Вл. Лидина «Люди и встречи». Есть очень хорошее воспоминание о Ст. Цвейге! Прочти, обязательно!

Вчера сидел в саду Салавата и читал легенду об Урал-батыре. Сад весь покрыт сиренью — так хорошо и легко дышать, а небо такое голубое — «руки протяни и полети!» Над Белой стоит синяя дымка, и даль в ней исчезает. Чудесная весна в этом году! Ночи уфимские такие светлые и теплые, никаким белым ночам не отдашь! Очень жаль мне, что соловьев я слушаю без тебя.

Пиши! Крепко вас целую. Твой Рами.

26 мая 1957 г.

Надя, дорогая моя!

Вот и два года нашей свадьбе!.. Хочется мне крепко-крепко обнять тебя и глаза твои поцеловать — и забыться...

Все-таки неплохо мы прожили эти два года. Как ты думаешь, дорогая? Скажи мне правду! Я думаю, что ты согласна со мной, хотя нам и нелегко было... Но иначе и быть не могло.

А что впереди? То же самое, наверное. Трудно будет, Надя. Ничего легкого я не могу обещать тебе. Но я люблю тебя, Надя, люблю — как жизнь — со всеми трудностями, со всеми радостями и со всем будущим ее.

Вот об этом мне хотелось тебе сказать вчера — по телефону, когда ты звонила. Но были люди. А я не могу разговаривать при людях. Все было как-то неожиданно. Я зашел в издательство сдать рассказы и сказки Бианки. Это третья книга, отредактированная мной. Сейчас возьмусь за Крылова! Вчера я работал 18 часов беспрерывно — чтобы испытать силу и выдержал! Очень хорошее у меня здоровье, главное — терпение. Сидеть бы мне с этим терпением над своим «Каменным цветком»! Сколько я сделал бы!.. Но я доволен, что читатели не будут обижаться на книгу, хотя и не подумают о редакторе! Такой уж неблагодарный труд это — благородное редакторское дело! Но оно мне дает очень много — я работаю над языком, обогащаю себя другими и учу себя работать. Это очень важно и нужно! Когда я начну когда-нибудь работать только над своими вещами — эти потерянные дни сторицей возвратят мне все отданное. Вот ведь я какой хитрый, Надя!.. Благодаря этой «хитрости» ты когда-нибудь станешь женой этого плодотворного писателя, а пока ты умей побороть в себе разные обиды жизни, мелочи ее, стань выше их и окружающего. Все это не настоящее, преходящее и малорадостное. Будь выше, дорогая, будь гордой своей бедностью — это наше богатство!— верь мне!!! Уйди с Салаваткой в лес, когда тебе больно — спой всем листьям, вспомни меня и мое убеждение — и читай. Читай и стихи, и прозу — только больше русских — начиная с Пушкина до Горького.

Может быть, все это для тебя наивно, дорогая, но мудрее этого я ничего не скажу пока. Дело не в словах этих, а в их смысле. Чем глубже вникаешь в вещи, тем они бесконечнее, осмысленнее. Вот я ездил в деревню, пошел в березняк, где осталось мое очень короткое детство, сорвал последний горицвет — мой любимый цветок, вспомнил военное детство и все прошедшее, думал о тебе и Салаватке — поплакал немножко (для этого я и возвратился в родной березняк!..) и ушел с такой

силой, хоть горы переворачивай! Приехал в Уфу и за один день сделал столько, сколько следует сделать за 10 дней. Это такое счастье, Надя, которое не всем встречается. Пусть оно такое короткое, как жизнь вот этого первого весеннего цветка (я его посылаю тебе на память о нашем майском дне), но оно настоящее, человеческое счастье.

Пахал я и землю, и работал на Юрюзани, пил досыта теплого молока нашей коровы — и уехал. Ночью от Малояза до станции пошел пешком, чтобы одному слушать всю ночь соловьев и думать под луной (она тоже родная ведь!). А вот сегодня у меня была солдатская ночь — победоносно отражал атаки комаров, слушал команды, сидел у костра и пел с соловьем вместе. Так много смеялся, поэтому ничего не могу тебе написать смешного.

Крепко, крепко целую тебя — твой Рами.

Привет маме, нашей березке и ребятам.

11 июня 1957 г.

Надя!

Прости, дорогая, что так долго молчал. Вот только что оторвался от своего «Каменного цветка».

У меня сейчас какое-то необычное настроение. Все ушли домой, а мне некуда и не к кому идти. Сижу один и думаю один о двоих моих — о Салаватке и о тебе...

Когда я читал твое предпоследнее письмо, мне было нестерпимо больно за тебя и за себя, я не мог ответить тебе, да и не нужно было. Я с какой-то яростью начал работать, сидел дни и ночи, нечего было есть и некогда было спать. Ну вот сегодня я сидел до трех часов ночи в редакции, все прочел снова, оставил сто стихотворений и сдал утром редактору на заключение (редактором будет Зуфар). Он дал хорошее заключение и принял рукопись (на машинке). Остались сейчас денежные дела и все мучительно-приятное осталось позади. Оттого у меня такое настроение. Как-то все пусто, легко в теле, а голова вся окаменела и думать не может. Устал я думать. Хочется быть животным и спать... Не могу как-то голову держать, какая-то она тяжелая, не моя. Болит вместе с зубами. Как будто я целый месяц грыз камень! Вот так я изваял свой «Каменный цветок»!.. Вложил в него все: и злобу, и тоску, и ненависть, и любовь, и

нервы, и кровь — все, что я имею в настоящее время, кроме голода и бессмысленного одиночества.

Жаль, что в такой момент ты, моя жена, мой друг, не нашла чуточку мужества не сказать мне обидные, несправедливые слова. Нисколько я не заслуживаю такие упреки.

Надя, дорогая, верь мне: я женился только потому, что я не мог не жениться — я любил тебя и люблю. И ты знала это! И дети — это плоды нашей жизни. А ты видишь в этом что-то унизительное и считаешь себя жертвой моей жизни. Я ненавижу такую библию! Это самая оскорбительная философия для человека. А я тоже человек! И мы соединили свою судьбу свободно — без никаких расчетов, без никакой жертвенности, без никакого насилия, зная все трудности заранее. Я об этом говорил с самого начала — для меня нет и не будет легкого пути! Ты это знала и готова была на все, чтобы идти вместе. А сейчас вспоминаешь о годах (не забудь, что мне тоже 25 лет — на год только старше тебя).

Береги Салаватку, Надя! Слушай башкирскую музыку 16.VI — будут транслировать. Уфа вся праздничная — встречают 400-летие присоединения Башкирии к России. Будет большой Сабантуй. Привет всем.

Пиши, дорогая. Целую. Твой угнетатель.

С 1 июня я живу, как монах в келье — приехала хозяйка, и я переселился в тот темный угол, где мы начинали жить.

27/VI—57.

Наденька!

Дорогая моя!

Прости меня за долгое молчание и за то последнее письмо— глупое и ненужное. Я очень хорошо чувствую, что все это от моего неумения жить как все (беспечным я себя, конечно, не считаю, а, может быть, я действительно и беспечный!).

Вот только что я получил твое материнское письмо, прочел его как-то очень тревожно и сел тебе писать (отбросив в сторону «Фому Гордеева»). Надя, дорогая, я очень прошу тебя не беспокоиться о квартире, о деньгах — рожай хорошенькую дочку, похожую на себя, или сына — Азамата, все равно кого, только бы здорового! Я очень боюсь за судьбу этого человека — напрасно ты тогда ходила в больницу!..

А квартиру, я думаю, мы — получим. Я пока занят только книжкой. Знаю, что очень спешил, но иначе другого выхода нет, чтобы избавиться от долгов. После гл. редактора я заходил к директору. Он сказал, что сборник надо обсуждать в Союзе писателей и можно обойтись и без главного редактора. Стихи ему понравились — он башкир, сам писал когда-то. 3.VII состоится обсуждение — я верю, что это на нашу пользу. В сборник включил сто стихотворений — 15 из «Юрюзани», 20 переводных, 65 новых. Гл. редактор против включения из «Юрюзани» и переводов. Он абсолютно не понимает, что значит для меня перевод, это для него не самостоятельное творчество и вообще не творчество! А я только что сегодня ночью читал у Брюсова, что поэтов, при переводе стихов, увлекает чисто художественная задача: воссоздать на своем языке то, что их пленило на чужом, увлекает желание — «чужое вмиг почувствовать своим» — желание завладеть этим чужим сокровищем. Прекрасные стихи — как бы вызов поэтам других народов: показать, что и их язык способен вместить тот же творческий замысел.

Это и мое убеждение, и моя мечта. Я свои переводы ценю больше, чем свои стихи. Я не могу согласиться, чтобы их выкинули из сборника. Они — мои дети! Вот за них и дрался я. А редактор боится, что я разбогатею! И только я думаю о другом богатстве, которое не исчезнет и после меня. Мне даже было очень приятно, когда я высказал все, что о нем думал. Мне нечего терять — я голый пролетарий! И мне нечего бояться. Конечно, получилась задержка, но я выдержу, выдержала бы только ты, дорогая. Крепись, Надя, набирайся мужества и подари мне дочку. А своим лицом ты меня не пугай, Надя! Для меня нет краше такого родного лица. Твое лицо — это твои глаза, без которых я так одинок и так мало мне жизни и света. Приеду в Москву, поцелую их — и ты увидишь, что я ими дорожил и жил. Иначе я не смог бы писать столько, сколько писал за год.

Надя, у меня очень интересное чувство к тебе, похожее на чувство сына к матери, который любит ее очень скрыто, сдержанно — но так глубоко и по-детски доверчиво. Это, наверное, очень хорошо? Мне хочется об этом написать хорошее стихотворение. Но не знаю, как начать. Может, ты подскажешь? Нет, так не делают. Так хорошо хочется писать и о Салаватке! (Чтобы в этом сборнике были и вы.) Пиши о нем и о себе

подробно. А как мне описать свой образ жизни? Моя жизнь — это мои стихи, мои думы. Как можно их все переписать? Прочтешь потом, когда переведу. А в письме обо всем не напишешь — и неинтересно. Главное — я жив и здоров, и много работы. Пиши сама. Очень крепко обнимаю и целую. Рами.

9/VII—57 г.

Дорогая моя!

Я уже не прошу прощения — меня, конечно, нельзя прощать: не стоит!.. Целуй нашу дочку — Лилию и скажи ей, что это твой отец целует, человек железный, с каменным сердцем.

Да, Наденька, окаменел я и даже не чувствую права тебе писать. Словами разве можешь выразить — каким ты стал за эти дни!.. Мне что-то страшно, Надя, страшно за твою святую веру в меня. Я знаю, что ты ждешь от меня хоть несколько слов о дочке. А я не могу их писать, если и писал бы — это было бы неискренно, чего я не умею делать.

Трудно мне — оттого, что тебе труднее, и я не могу тебе помочь! И вот я называюсь отцом, мужчиной и обманываю тебя, Салаватку и дочку нашу!..

Сборник все еще у меня на руках и я сижу над ним, сижу дико, тупо, бездумно. Я уже не могу. Обсудили в Союзе мой «Каменный цветок», хвалили и учили меня — все было как-то не по-настоящему, беззаботно, поверхностно. И я впервые так глубоко понял последние стихотворные строки Пушкина, они совсем по-другому звучали в моих ушах:

«Хвалу и клевету приемли равнодушно, и не оспаривай глупца». И у меня в душе сейчас такая бездонная пустота, где можно замерзнуть и окоченеть!.. Вдобавок к этому — состоялся разговор с секретарем обкома Сайрановым, подленьким человеком, который «руководит» нашей бедной башкирской литературой.

Дело в том, что мы, молодые, перед празднованием четырехсотлетия писали письмо в ЦК, Шепилову, о творчестве и делах С. Кудаша. Ему хотели дать звание **народного поэта Башкирии**! С. Кудашу, который в 1917 году писал контрреволюционную книгу для белогвардейцев и спустя 20 лет, в 1937 году, продал и погубил 20 лучших писателей Башкирии, о которых спустя еще 20 лет, в 1957 г., писал книгу

воспоминаний, как о друзьях по перу! Вот такому подлецу давать такое имя было бы кощунством! Мы восстали (я редактировал это письмо) и послали в Москву. С. К. остался без звания, и за это нас сейчас «обрабатывают» его бесстыдные защитники, а мы — их. Нам нечего терять перед правдой. Но все-таки видеть такие вещи в наши дни очень больно. Тут и Шепилов показал другое лицо в ЦК — не в нашу пользу. Нас сейчас настоящим образом преследуют и еще неизвестно — чем это кончится...

Устал я от всего этого и мне страшно быть одиноким и во всем быть человеком.

Вот почему мне трудно писать тебе, дорогая. Ты будь умнее меня, Надя, и скажи мне что-нибудь и об этом. Как мне беречь себя? Может быть, я делаю глупость, что об этом пишу, но я не могу не сказать тебе. И не думай, что в моем каменном сердце не растут для тебя чистые, чистые цветы... Горит у меня голова — я кончаю.

Целую вас троих. Ваш атай.

28/VII—57.

Надя, дорогая!

Дети мои!

Как я хочу вам писать что-то светлое, хорошее, смешное, но — никак не могу, а рассказать о своей жизни, жизни глупой и дикой, мне не хочется. Я уже не умею тосковать по вас — до такой степени я зол и ненавистен к себе, к людям! Я уже не могу себе представить тот день, когда мы будем опять вместе — всей семьей. Я себя чувствую так — что как будто у меня никого нет: ни жены, ни детей, ни жизни.

Вчера я кончил редактировать «Фому Гордеева» и чувствую, что он — я сам. Так же, как и он, я ищу несуществующую правду в людях, какого-то сильного, красивого, по-настоящему счастливого человека, но его все еще не могу видеть. Чем больше я вижу людей, чем больше я с ними сталкиваюсь, тем больше убеждаюсь в том, что они все искалечены, забиты, трусливы и живут по какому-то слепому закону существования. Правды боятся, а делать ее неспособны. Я не знаю, вырождаются что ли люди в обезьян или собираются стать наконец-то на свое место? Чтобы знать это, я бы сейчас выехал в большое путешествие, на пять-шесть лет, по людям до Сахалина. Но как это сделать?

Это сделать теперь невозможно. Не один я, и могут думать, что я какой-то ненормальный. А это моя мечта — видеть все своими глазами, побывать везде своими ногами, попробовать все своими руками. На это я собирался еще в институте, но решил окончить институт, а не успел окончить — женился, не женился бы — не мог я без тебя жить. А когда женился, даже не можем вместе быть. Жизнь моя — какой-то «чертов круг». И связана она с какой-то большой жизнью, жизнью моего народа, с моими убеждениями о нем, с любовью к нему, я хочу что-то от себя оставить ему, хочу быть чем-то полезным ему, нужным. А вот за это меня преследуют теперь, допрашивают в ... ме, и у меня родилось большое неверие к сидящим там людишкам. Теперь я сам видел, какие грязные люди нами хотят распоряжаться... Надя, дорогая, я обо всем этом подробно не могу тебе писать (письма мои могут читать) и не должен пока говорить на эту тему. А это — моя жизнь!..

Пиши мне о детях, хотя я не умею быть отцом. Торопился я вам помочь, выбился из сил, сидел не поднимая головы и так верил, что вам скоро будет хорошо материально, а вышло наоборот. Гл. редактор мне отомстил за мою правду о нем, за честность. Трудно жить честному, а приспосабливаться, не говорить то, о чем я думаю, я не умею и не хочу. Без этого я не имею права писать. А меня читают и знают мои башкиры и ждут от меня что-то, и я должен считаться с ними — раз я живу для них и пишу. Выйдет скоро мой «Родной язык», и я знаю, что каждый из них, любящий свой язык, порадуется моим строкам. Исмагилов хочет написать на эти слова музыку, но боится, чтобы не получился марш, а дух требует маршеобразное.

Но вот я тебе и хвастаюсь!.. (Но перед кем же я должен хвастаться, кроме тебя, раз я тоже человек?!)

Девять стихотворений дал в «Совет Башкортостаны». Рафаэль сказал, что «Юрюзань» выйдет в «Смене» (N 13) в переводе Старшинова. На «Каменный цветок» заключил договор, но гл. редактор поставил самую низкую ставку и не дает даже и эту сумму. Жду директора, он в отпуске. «Самгина» дал в русский альманах, боюсь, что сократят, потому что кроме этого ничего не умеют делать. Сейчас думаю взяться за Франко. Но все еще не решаюсь — хочется перевести хорошо. А для этого нужно время, чего я ни от кого не могу занимать. Знала бы ты язык мой — помогла бы, а я только поправлял бы?!..

Зря я тебя отправил в Москву, надо было в деревню. Ты уже научилась бы немножко говорить, а Салаватка имел бы привычку каждое утро пить парное молоко и лепетал бы по-башкирски, а Лилии тоже не вреден был бы воздух Юрюзани. А я имел бы возможность два раза побывать у вас в гостях и не получилась бы вся эта история с моей книжкой. Равиль в Павловке строит ГЭС. Я думаю так: после фестиваля я приеду за вами и поедем сразу в деревню. Я немножко отдохну с вами и буду драться за квартиру. В Горсовет я дал заявление и буду ходить, пока не возьму квартиру. Зуфар уже добился — опыт его и мне пригодится.

Я поговорил с Мустаем Каримом, в этом году начинают строить специально для писателей дом — получили разрешение. Скоро этот вопрос будет решен в нашу пользу. Но не раньше, пока не пройдет два года. В этом году шести писателям дали новые квартиры. Одну — нашему завотделом, в его квартиру (старую) переходит Исянгулов, а в кв. Исянгулова стараюсь я. Говорят, маленькая, но если она будет для нас, мы пока можем в ней быть свободными. Вот я сейчас хожу за ней, как охотник за добычей. Что выйдет, не знаю, пойду к Мустаю. Я думаю, что Лилия мне поможет своим московским характером. Москвичам здесь быстро дают квартиры (приехали в башкирский совнархоз москвичи и сразу получили новые квартиры).

Всем привет. Хуш бул! Целую тебя крепко.

Пиши мне большое письмо.

Ваш папа Рами.

18 августа 1958 г.

Надя, родная!

Прости, что не мог сразу писать тебе. Было такое скверное настроение, ни на что рука не шла. На все какое-то безразличное, равнодушное отношение. Недоволен собой, своей работой. Подготовка к экзаменам идет очень плохо — не могу организовать, сосредоточить себя. Реферат еще не написал!.. Как-то нет надежды на аспирантуру. Все равно, кажется, срежут на экзаменах (экзамены будут здесь). Все еще ищут «подходящую» кандидатуру. Здесь, наверное, вмешивается Сайранов. Ох, этот старик (С. К-ш) лег на нашу дорогу прямо как непроходимое болото. Все это создает у меня гнетущее настроение и очень мешает работать.

Все-таки надо попытаться — надо идти напролом!.. Что будет, то будет (Ятып ҡалғансы, атып ҡал.).

Надя, пословиц у меня набралось около двух тысяч (1700 пословиц!). Думаю, что их наберется столько же. Ни у кого еще нет такого богатства, как у меня! Придет время — выпущу отдельную книгу башкирских пословиц. Так хочется много работать, целиком окунуться в народную мудрость, писать о ней такую большую вещь! Это — мечта!..

А жизнь так сложилась, что я — как рыба в сетях, на берегу! Самое страшное то, что я теряю веру в человека, в себя, в друзей. Не знаю — может быть, все это только в настоящем? За это я и презираю себя... Бессильный что ли я, или очень устал от всего пережитого. И вот теперь страшная тишина — мысль не работает, ни с кем не разговариваю от души, нет смеха, нет тепла, нет заботы. Хочется ругаться, драться, смеяться, любить, шутить, плакать — чистыми слезами... Все иссохло, все где-то без меня, не идет ничего. Поэтому не пишутся стихи — не могу и не имею права, не хочу лгать!

Жду свою книгу как чужую. Корректуры все еще нет. Каждый день спрашиваю у Зуфара — нет и нет. С нетерпением жду чтения печатных букв, запаха свежих типографских знаков — как запах свежих первых листьев... А листья уже начинают желтеть, рассыпаться. Вчера на койке лежал желтый лист от яблони. Так больно было смотреть на этот символ увядания, прошедшей молодости, вчерашнего дня... А плоды?— Горькие! Можешь стать такой дикой яблоней, никому не нужной.

Взял этот лист и бросил в печку — как будто этим можно спасаться! Смешно? Действия мои стали какими-то смешными. Тихо наблюдаю за собой. Очень часто думаю, что молодость прошла. Иду по улице один — смотрю на молодых, слушаю смех — все это для меня далекое, незнакомое, забытое. Падает быстрая звезда — и мне больно — это молодость так быстро сгорает... Купаюсь в Белой — так много девушек и парней — так хорошо плавают, — красивые, стройные, загорелые, улыбающиеся. Смотрю на них — и никто на меня не смотрит, и чувствую себя заброшенным дном когда-то хорошей лодки. Каждая деталь заставляет меня думать о прошлом.

Какие были хорошие дни, ночи когда-то. Ты помнишь, Надя? Переделкинские рассветы, когда я лежал на твоих коленях, буран, когда мы стояли под стогом и жевали одну соломинку до

конца, лесной шум, когда мы сидели вместе на пне по дороге в Баковку, ночи под березой той, рождение Салаватки, купанье его... Все это далеко и неповторимо, невозвратно. И невольно приходят слова Лонгфелло из картины «Мост Ватерлоо»: «Мысль о молодости — далекая-далекая мысль!» Каждый день я смотрел бы эту картину! Слушал бы «Прощальный вальс»! Позавчера по радио слушал Поля Робсона — он в Москве — так хорошо встретили его — даже мне лучше стало. Пошел в кино — «Еще не все закончено». А сегодня смотрел первую серию «Ивана Грозного». Прекрасно играет Черкасов! Не играет, конечно, а царит всей душой, всем движением, всем голосом. Лицо не совсем репинское, но — лучше, чем в Третьяковке! Скоро будет вторая серия, жду с нетерпением.

После этой картины только я сел тебе писать это письмо, иначе не мог бы. Даже странно и то, что я пишу тебе письмо. Давным-давно я не писал писем. Сегодня я совершаю подвиг! Конечно, обо всем говорить нет времени и невозможно. Знай только одно — как бы я жестоко ни относился к тебе, как бы я ни был во многом несправедлив к тебе, все-таки в глубине души я люблю тебя, Надя, и умею ценить все твои достоинства, как друга и человека. Конечно, об этом я тебе не говорю языком, но, по-моему, ты это видишь — особенно после разлук. Не думай, что это только отношение мужа и жены. Женщин я могу найти, могу даже «изменить» тебе — жене, но душой я всегда был твой и есть. Не хочу сказать красивых слов, и я этого не умею, но чувство мое к тебе — это очень, очень родное и единственное, такое бывает только к матери — другу. Других сравнений я не знаю.

Вот так, моя вторая мама!..

Что будет впереди — жизнь покажет. Надо только жить! Для этого надо беречь чего-то в себе, дорожить чем-то и уметь ценить самое главное друг у друга. Это самое главное у меня — любовь к своему языку, к своей земле, к своему народу и второе — это трудолюбие. Все остальное выходит из этого. Вот моя автохарактеристика! Может быть, неверная? Но я сам верю, потому что это познано мной, прочувствовано и испытано. А особого природного таланта или особенных каких-нибудь способностей у меня нет. Все я беру только трудом и стараюсь во всем этом не лгать. В этом мое и счастье, и несчастье. Несчастье потому, что не все люди таковы, а чего я требую от

себя, требую и от других. Многие от других требуют, а от самих себя не требуют. От этого получается противоречие мое с людьми — раз приходится жить среди людей.

Ладно, на этом философию отбросим.

Как Салаватка? Учит тебя языку? Учись ты и сама, Надя. Используй время на это, вбирай в себя каждое слово. Оно не тяжелое, нисколько обузой для тебя не будет, а для меня это будет только радостью. Хочу с тобой говорить полным ртом (ауыҙ тултырып) на башкирском языке, хочу слышать твое пение чисто по-башкирски, и хочу гордиться тобою, дорогая. И взамен этого обещаю тебе: когда-нибудь выпущу маленькую книгу, посвященную тебе, из переводов, прямо с украинского, — Тараса Шевченко! Хороший будет подарок для твоего сорокалетия! Сказано, будет сделано: әйткән һүҙ — аткан ук (сказанное слово — выстреленная стрела). Очень хорошо ты пишешь о Салаватке, писала бы так каждый день! А о себе ничего... Я соскучился!

Вот уж петухи!.. Как у Нагульнова. Я два дня ходил, как дед Щукарь — от помидор что ли, пил целый день крепкий чай со смородиной — и сегодня я здоровый.

В Уфе пошли дожди. А то я каждый день ходил купаться на Белую. Пол крашеный. Краски хватило только на одну половину. Блестит! Сделал так, как ты приказала — три яйца всмятку. Мыл полы — хорошо моется. Но одна половина как западная Германия! Не очень блестит. Все обставил так, как было в прежние времена, когда страной правила ты. Даже «койку» Салаватки оставил на загляденье. Теперь уже будет она ему мала. Как хочется видеть его, тебя (на два дня только, конечно!..).

На «Печника» заключил договор. В пятницу получаю 60%. А пока держу «ураҙа» — великий пост, упражняю свой живот на густом чае и на дешевом помидоре. Картошка все еще дорога — ешьте там и за меня.

Был у меня Искандер агай, выпили «столичную» и дал я ему для тебя 50% — что было в нашей сберегательной книжке на черный день. Может быть, даст тебе, только не спрашивай.

Как с сеном? Не привезли? Может быть, на два дня приехать? Это будет поводом и полезным.

Равиль начал работать — багермейстером. Живет в общежитии. Пока я его не приглашаю в сожительство. Пускай изучает Черниковку! Это полезно для жизни, чтобы не болтать

лишнего знавшему «что такое жизнь». Я хорошо помню, что он в лесу мне сказал. Рассуждает еще, как теленок — а ходьба от Ч-ки до Белой научит чему-нибудь. Вот как я зол на него!

Как инәй, Мөршиҙә? Чем вы заняты? Фәниә не приехала еще? Что пишет пограничник из Алма-Аты? Ты пиши ему, и от меня — привет. Пусть он на меня не обижается. Вот начал писать письма, и ему напишу такой же трактат в 12-ти листах.

Где ты спишь, Надя? Над сараем? Тебя не утащат оттуда? Берегись! Пиши так же много, как я. Бери пример. Пока. Хватит. Не скучай, и живи политикой «мирного сосуществования». Всем, всем родным и соседям привет. Точка!

Крепко вас обнимаю и конечно целую. Ваш атай.

11 марта 1961. Гагры.

Надя, Дорогая!

Вот каждый день собираюсь тебе писать и не пишу. Хочется писать обо всем, но это невозможно! Необъятного не объемлешь... Как описать тебе море, когда даже сам Чехов ограничился только одним определением, что «море большое» и все!..

Вот раскинулось оно от моего окна до турецких берегов и виден мне лишь кусочек этого ослепительного серебра — и глаза устают — нет конца и края ему!.. И вечно в движении оно, вечно в пене на берегах и вечно бормочет свои стихи, обтачивая бесчисленные камни, как поэт свои стихи... Вот, кажется, и нашел сравнение, но «всякое сравнение хромает», т. к. поэта все-таки убивают, а море остается и трудится, чтобы покормить рыб, чаек, людей, чтобы о нем сложили стихи, песни, чтобы на берегах его ходили влюбленные (хотя бы «курортного сезона»), а те, которые еще не успели влюбиться, писали письма...

Вот я и пишу о нем, значит и о себе. Потому что ты писала: «впитывай в себя все, что увидишь» — и я вот впитываю в себя больше всего море. Оно, Черное море, самое красивое и приветливое из морей. А геологи говорят, что оно и самое молодое. Оно родилось совсем недавно — около 60 миллионов лет назад! И оно, оказывается, дитя океанихи Тетис (Гречанка, наверное.). Когда-то эта тетя Тетис была беременной Черным, Каспийским и Средиземным морями и ходила пешком — своими

ногами-волнами почти что до нашего Урала, но после родов она умерла и оставила эти моря. И чтобы не скучно было им на свете жить, эта же тетя Тетис родила вместе с ними и веселый разноязычный Кавказ со снежной шапкой и нежный Крым в вечнозеленом одеянии. Так как Крым был слишком нежным, он далеко забегал в объятия моря. Много тайного было в отношениях этих морей. То соединялось, то вновь разъединялось Черное море с Каспийским, то возникала, то прекращалась связь Черного моря со Средиземным. И много городов погибло из-за них. И сейчас неспокойно на берегах. Так говорят геологи о землетрясениях: «На дне Сухумской бухты (это от г. Гагры недалеко), на глубине 10 метров, найдены развалины древней греческой колонии Диоскурии (VI—V в. до н. э.). Значит, за два тысячелетия берега моря опустились более чем на 10 метров». Вообще здесь много развалин древних городов Греции, остатки грузинских крепостей, монастырей. Вчера вот ездили на экскурсию, и я сам видел эти развалины. Были в одном совхозе — такие дома рабочих, такие дворцы, которых наши и во сне не видели. Богатые цитрусовые совхозы и колхозы здесь. Так много разных плодовых деревьев — даже названия не запомнишь! Зелень, зелень и зелень. Одним словом, я попал в рай! Но как-то скучно в раю! Куда лучше наш край — естественнее, проще, задушевнее. Я соскучился по Башкирии, по своим невысоким горам, по березам, по тебе, Надя, по детям, по коню. Как приеду домой, объеду все деревни верхом. Как правильно сказал Горький, что красота не в пустыне, а в душе араба!.. Красиво то, что с детства связано с душой твоей — это родина, это (вот... и слезы у меня) язык родной...

Каждый день говори, Надя, с Салаваткой на башкирском, прошу очень, чтобы **ему небезразличным был язык мой!** Самые ласкательные слова говори на башкирском, а ругать можешь и по-русски!.. Тренируйся и сама. Приеду домой — привезу кучу стихов и читать буду на башкирском, конечно. Работаю хорошо, и Есенина переводить начал. Кормят разнообразно и превосходно. Вот иногда только не спится — тебя нет. Как у тебя с деньгами? Как малыши, инэй? Пиши сразу, буду до 23 марта. Ну, целую, дорогая. Твой.

«1934 йылдың 17 октябрендә Аркауыл йәрминкәһе көндө инәйемдең алдына ултырҙым да төштөм. Ике йәш тә 7 ай ине ул көн миңә. Минең менән алғы рәттә – Зараб ағай; 2-се рәттә – Камилә әбей, Искәндәр, Нәғимә әбейем, Фәрит Мусин, Латифа әбейем; 3-сө рәттә – әтейем, Асрар ағай, Зөфәр ағай, Мәликә апай һәм дәүәтейем Әхмәҙи быуай»

16 июль 1941 йыл. Латифа Сафина, Йәғәфәр Ғарипов, Гөлмәрйәм Ғарипова кыҙҙары Мәршиҙә менән

1936 йыл. Йәғәфәр Ғарипов

(Иҫкәрмә: *фотолар аҫтына яҙыуҙар, нигеҙҙә Рәми Ғариповтыкы)*

«1948 йыл. "Йәш гвардия" гәзите. Редколлегия: Рифкәт, Рәми, Сәғит»

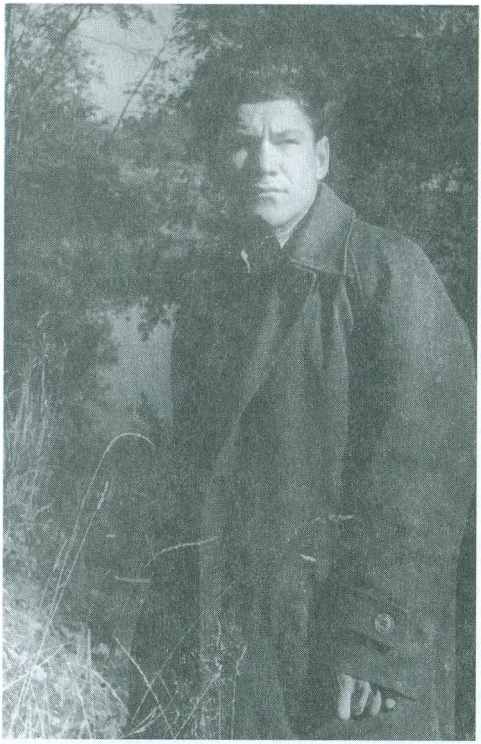
Рәми Ғарипов. Интернат. 24.VIII. 1949 йыл. Өфө

«Өфө аэроклубы аэродромы. Николаевтың экипажы». Һулдан уңға алтынсы – Рәми Ғарипов

«Класташтарым. Мәктәп бөткәс. 1950, Өфө. С. Кудаш исемендәге 9-сы башкорт урта мәктәбе. Детдом»

«Рәми. 1950. Мәскәү, М. Горький исемендәге әҙәбиәт институты. I курс. Сентябрь»

«Рәми. 1951. Переделкино»

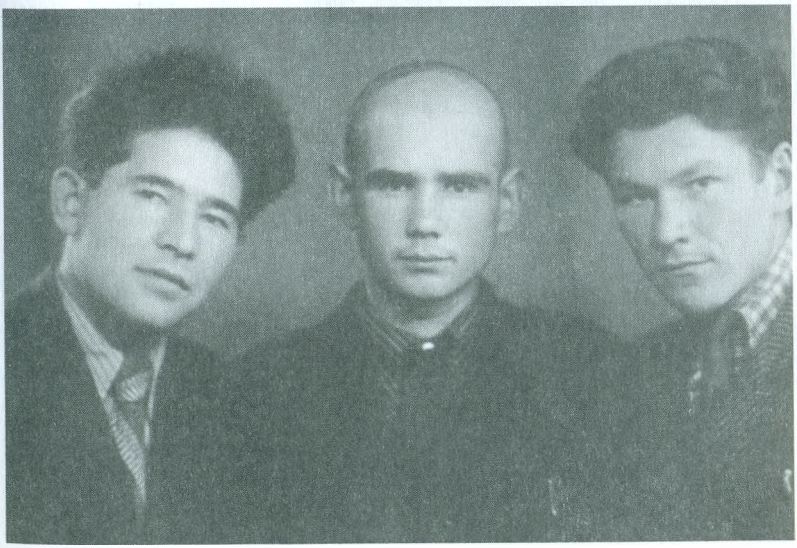
Рәми Ғарипов, Степан Злобин, Даһи Бабичев. 1952 йыл

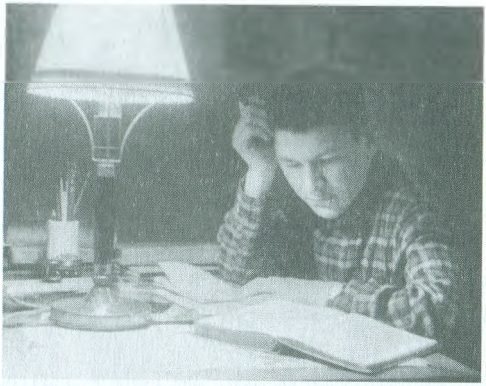

Нәзим Хикмәт менән осрашыу. Һулдан беренсе: Рәми Фарипов. 31.III.1952. Мәскәү

Шакир Янбаев, Рәйес Низамов, Рәми Фарипов. 1953 йыл

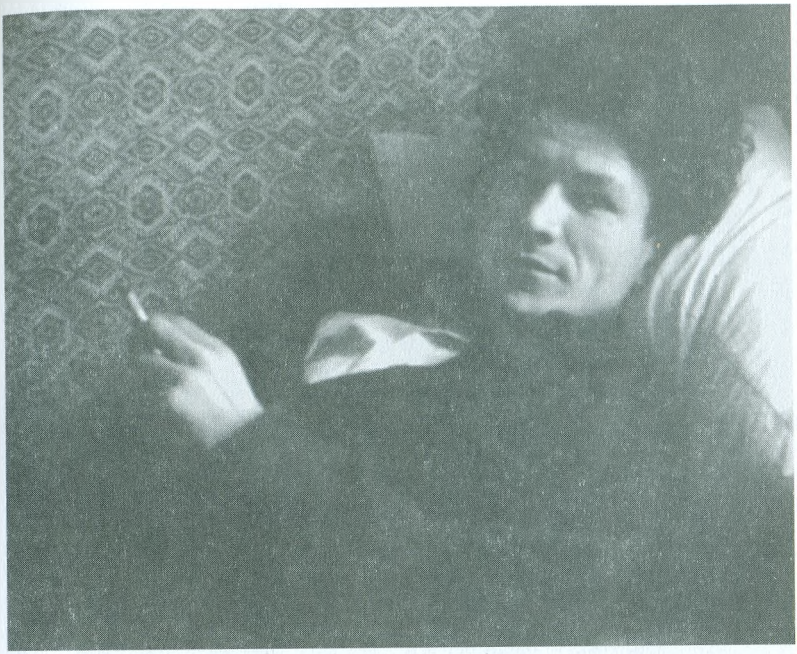
«Рәми, февр. 1951. Мәскәү (Нина Акимовналарҙа). Әсғәт рәсеме»

«Шүлгән, Мәсем хан тураһында тыңлайым. Август, 1952. Бөрйән»

«Ауыз-тел ижадын йыйған мәлдәр». 1952, август

Фекерҙәр тыуғанда. 1956 йыл

Ауыр булыр һиңә минең менән...
Тик булмаҫ һис һиңә күңелһеҙ:
Һинең менән мин сабый ҙа булам,
Таба ла беләм көлкө һүҙ...

«Кәҙерле Инәйем минең! Тәүге улың менән тәүге киленең бына. Уларҙы күҙ йәшең менән айырырға тырышма, беҙҙең бәхетле булыуыбыҙҙы ғына телә. Май, 1955. Мәскәү»

Татар шағиры Хәсән Туфан (алғы рәттә, уртала) менән осрашыу. Уңдан өсөнсө: Рәми Ғарипов. 1957 йыл

Аркауыл. Мәршиҙәнең туйында. Уңдан һулға: Рәми Ғарипов, инәһе Гөлмәрйәм, улы Салауат, ҡустыһы Рауил, һеңлеһе Мәршиҙә. 1959, декабрь

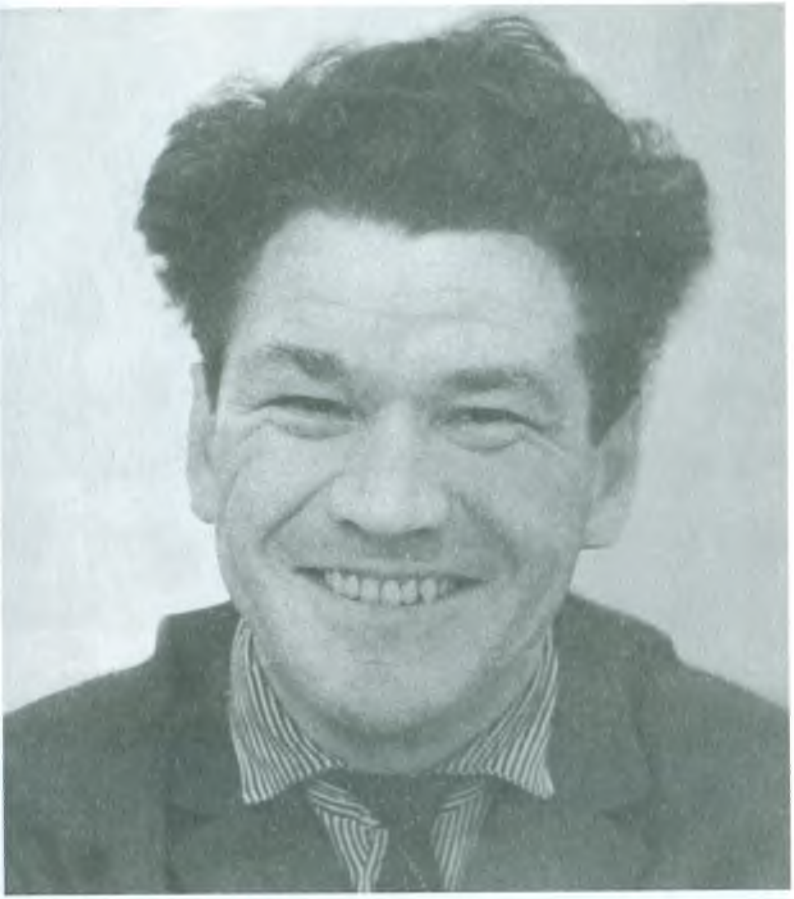
Рәми Ғарипов ҡатыны Надя һәм улдары Салауат, Азамат менән. 1965 йыл

Рәми Гарипов композитор Рафик Сәлмәнов менән. 1967 йыл, апрель

«Маме – от нас! У "березки атая." Аркаул, 12 июня, 1969 г.»

Был ғәләмдең маяк ташы, бейек тә – беҙ,
Аң-ғилемдең шишмә башы, бөйөк тә – беҙ!
Йыһан үҙе тұңғарәк бер йөҙөк булһа,
Шул йөҙөктөң алмас кашы, әлбиттә, – беҙ!

Фүмәр Хәйәм. (Рәми Ғарипов тәржемәһе)

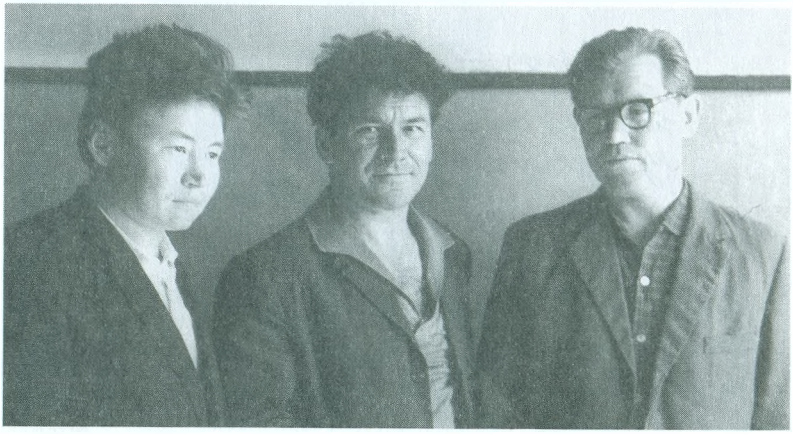

Рәми Ғарипов тәржемәсе Иван Измайловский менән. 1968 йыл

Археологик экспедицияла. Рәми Ғарипов Нияз Мәжитов менән. 1967 йыл

Сафуан Әлибаев, Рәми Ғарипов, Әнүр Вахитов. 1968 йыл, май

Башкортостан яҙыусылары съезында, һулдан уңға: Рафаэль Сафин, Рәми Ғарипов, Мостай Кәрим, Рәйес Низамов, Шакир Янбаев. 1968 йыл, май

Ялкынлы сығыш

Туғандар. Һулдан уңға: Рәми, Мәршиҙә, Урал, инәйҙәре Гөлмәрйәм, Рауил. 1973 йыл апрель

Йүрүҙән буйында. 1969 йыл

«Башкортостан яҙыусыларының отчет-һайлау йыйылышы, 1976 йыл, февраль. Рәми Ғарипов, Рәмил Хәкимов (алда). Раүил Бикбаев, Динис Бүләков (артҡы планда). Актерҙар йорто»

«Ашхабад, 31 ғинуар 1977 йыл. Сәғдиҙең 200 йыллығына килгән кунактарҙан бер төркөм»

Туған телем тыуған еремдә
Яңғыраһа мәңге йыр булып,
Һис үкенмәҫ инем, гүремдә
Яткanda ла кара ер булып.

Һуңғы юлға оҙатыу.
1977 йыл, 23 февраль

2/IV—62 г.

Надя, родная!

Целую тебя крепко-крепко, прошу от тебя только одно — не отчаиваться! Все это временное, все это пройдет! Никто ведь нас не заставлял делать то, что мы делали! Делали потому, что так надо было — чтобы быть человеком и беречь все то, чем мы дорожим, чем мы дышим; чтобы не приспосабливаться к разным людишкам и не уронить свое человеческое достоинство ни перед кем — всегда и везде!

Это самое главное же?

Это не высокие слова, об этом — о том, что случилось в редакции, я думал долго и еще раз убедился, что правильно сделал.

Почему-то я считаю очень счастливым человеком себя, хотя это счастье нелегко мне добывается... А в легкое счастье не верю я — оно тогда только пустое слово.

И почему ты должна считать себя несчастной — никчемной, когда ты вот уже семь лет! (скоро ведь исполнится!?) разделяешь мою трудную судьбу и так много мне помогла своим терпением, умным своим сердцем? Может быть, я не всегда умел дорожить всем этим, но я все-таки в глубине души очень люблю ведь тебя, Надя (Поют по радио мою песню — «Меня мое сердце в тревожную даль зовет!» Вот снова повторяют — почему-то этой песней мне хочется выразить мое отношение — все чувство к тебе). Вся жизнь моя — стремление в эту «тревожную даль» и ты со мной, хотя ты где-то вдалеке... Пока я еще боюсь соскучиться по тебе — работаю очень хорошо, в душе какая-то ясность, чистота, свет и тепло ко всему, родство какое-то с миром, и я так боюсь, что это настроение скоро покинет меня, — хочется скорее, скорее уловить основную волну каждого стихотворения, начинаю и оставляю «на потом», чтобы дорабатывать когда-нибудь; хоть этого настроения и не будет, но все равно написанное уже в бумаге потом вызовет все это. Такие стихи у меня хорошо получаются — так писал я «Родной язык», «Төшкәгә кайтканда», «Песни жаворонка» и Кавказские стихи... Ничего, Надя, я очень богат, оказывается. Когда-нибудь «и на

нашей улице будет праздник»! После той «статьи» Рамазанова я открыл для себя очень важное и, может быть, самое главное — я пишу нужные вещи, и я очень нужный человек для нашей литературы, и все это невременно... Значит, я имею свое слово!— Тебе-то хоть я должен хвастаться этим... Все это ощущал я в Уфе. Ждут меня молодые, новые друзья.

Заявление на квартиру дал. Поговорили с Мустай агаем — читал ему стихи — потеплел. Все-таки он поэт большой! И очень мешает, по-моему, ему вся эта сайрановщина, сковывает его как поэта и как человека, такого большого...

Я сказал ему, что тронусь в Уфу со льдом, он ответил, что это рановато — ничего не успеем сделать. Но просил, чтобы я писал заявление, и я писал — на это уже способность имею!.. Я думаю, что вся эта квартирная история до осени дотянется все-таки.

Как быть тебе? С пропиской-то? Конечно, слезам Москва не верит. Ты попробуй поговорить в Союзе писателей с секретарем Игорем Сеньковым, расскажи толком — без преувеличения. Он мой однокурсник, может быть, чем-нибудь поможет (ул. Воровского, кажется, 52).

О том, что говорили тебе о разводе, можно фельетон написать! Все это было бы таким смешным, если бы не так... Можно было бы идти и на это в крайнем случае, если бы мы были богатыми! Сыграли бы потом настоящую свадьбу, а?..

Ну а если милиция начнет требовать, чтобы выехали из Москвы, придется выехать, ничего не поделаешь! Неужели могут так делать? Ведь у тебя два батыра с тобой! Не устоят?

Ладно, приедешь домой, может быть, поедем в Месягутово— до осени работать в межрайонной газете?

До мая ликвидируют все районные газеты, начнет выходить межрайонная газета с большим форматом, как «Совет Башкортостаны», при с/х управлении.

Сейчас в редакции сидят, ожидая конец, не знают, куда пойти работать. Хасанов пойдет экономистом в управление. Нина Ивановна, наверное... Хорошо, что я заранее ушел, мне, конечно, можно и там работать. Но надо покончить со сборником, надо и подстрочники делать, может быть, возьмусь и за «Дневники комсомольского секретаря». Дел много! Я просто наслаждаюсь одиночеством. Но тебе-то от этого ничуть не легче. Мне больно,

что деньги все еще не могу посылать тебе. Писал Равилю, чтобы он немножко послал.

В «Ленинсе» печатали «Возвращение к песням», но гонорара еще нет. Будет, сразу пошлю.

А насчет путевки ничего еще не известно. Может быть, будет в мае. По детям я уже соскучился — особенно по Азамату. Хорошо, что ты о них писала подробно. Пиши почаще обо всем, если от меня и нет письма. Вот это письмо я пишу целый день и на месяц!

За Салавата не бойся, что будет уличное влияние. Поговори с ним серьезно, только спокойно. Похвали, если что-нибудь хорошее делает.

Надя, как мама, Галя, Люба? Пиши! Жду твоих писем. Привет всем.

Целую. Твой Рами.

7 мая 1962.

Надя, родная!

Прости, что долго молчал, написанные письма я тебе не послал, а пишу я их каждый день — в мыслях, но что толку от слов, если вы голодные сидите! Мне больно за то, что я не могу детям ничего толком послать... Много я кормил вас обещаниями. Ох, как много! Я, наверное, человек ненормальный... печататься мне стало проблемой. Записи по радио еще не передавали. «Башкортостан» все еще держит мои вещи под столом.

Был в Уфе перед маем. Читал корректуру стихов в журнале (№ 5), скоро выйдут. Но это еще не спасет нас. Скорее надо сдать книжку (как я этого не хочу!.. Но ты не можешь мне помочь, родная. Будь эти деньги прокляты!). Наверное, я никогда не смогу спокойно писать, не думая ни о чем. Трудно быть поэтом!..

После твоего письма опять поговорил с Мустай агаем насчет квартиры. Будет только одна комната — ты скажешь: «Не надо, добейся настоящую!» Но сие от меня не зависит. Спасибо и за комнату, если ты хочешь жить в Уфе и не можешь уже быть в Москве. В июне Равиль получит наверняка квартиру, придется пока жить у него до осени. Я на июнь пойду работать, может быть, в журнал, м. б. в «Ленинсе», а м. б. и на завод — хоть куда! А до этого я пробуду здесь. Дом наш будут ломать, каждый

день приходят, но соседка наша не соглашается, пока не дадут ей хорошую квартиру. Спасибо за упорство ее! Мне на пользу.

А что тебе делать, как быть это время? Если не можешь оставаться у мамы, приедешь в район, а я вас — к инэй, а сам уеду в Урмантав — доканчивать книжку. Был сегодня Файзи агай у меня, пить не просил; пригласил к себе. Инэй обо всем знает и детей ждет к себе — молоко есть, картошка — тоже, а морковки будут, на хлеб найдем что-нибудь. Вот моя стратегия. А чем будешь заниматься? Сажать огород и пойдешь печатать творения Кинзина и т. п. Машинку забрали, я сам отвез ее в Аркаул. Май провел там, пил мало, ел много — на месяц хватит...

В Уфу пригласили меня на вечер поэзии студенты в университет. Хотели освистать моего критика, но я сказал — не делать эту глупость. Вечер прошел хорошо — были все тузы, только Рамазанов не пришел — боится студентов, наверное. Меня и Атнабая просили выступить дважды. Много было записок — читать «Родной язык», но я читал новые — хорошо. Урал кейәү провел пышно свое тридцатилетие, я на последние гроши купил подарок и вот пью чай и колдую над стихами и доволен этим белым светом, весной. Целую Вас.

Надя! Если сможешь продержаться до июня —продержись.

Пиши больше об Азамате. Ружье Салавата висит на стене и стреляет каждый раз в душу отца. Крови нет, только слезы иногда...

Ну, целую вас еще крепко. Атай.

21 мая 1962 год.

Надя, родная моя!

Получил твое большое письмо, очень большое спасибо за рассказ о мальчиках моих, очень рад я и за отзыв твой о стихах, хотя я совершенно недоволен переводами. Черт побери это вавилонское смешение языков!.. Но раз есть мой язык родной, такой же прекрасный, такой же певучий, такой же первородно богатый оттенками, красками, жестами, и раз я люблю его до одурения, и раз я знаю, что в будущем времени его не будет (от этого сознания у меня любовь к нему еще сильнее), мне бесконечно жаль, что они на другом счастливом языке не звучат так, как я их пишу на своем бесконечно родном, «на смерть обреченном» языке... (я рыдаю, когда эти строки пишу). О, если

бы история могла меня уверить, что жив будет и мой язык в веках и во веки веков будут звучать над Уралом башкирские песни, я сегодня бы, сейчас же пошел на виселицу, чтобы своей счастливейшей смертью дать долгую-долгую жизнь языку моего народа, языку, который четыреста лет отрезали русские цари — Романовы и который теперь хотят продавать за свою дешевую шкуру разные рамазановы!.. Перед майским праздником правительственный лозунг был написан на русском и татарском языках, я звонил в Совмин: что вы делаете, завтра весь народ будет смотреть на это издевательство!.. Вечером же сняли этот лозунг. Это не пустяки... забыть язык целого народа... даже для лозунга!..

Верь мне, Надя, что это не высокие слова, чрезмерно преувеличенные. Нет, нет, нет, это мой стон, крик сердца, святая клятва моя перед своей совестью, перед духом моего народа-поэта, перед временем, перед матерью своей — инэй!..

Я еду к ней только слушать ее речь — и так мне хорошо, таким я чистым становлюсь, душу свою я отмою от всей этой грязи жизни, людей. Я задумал опять новое стихотворение о языке «Вешние воды», когда инэй жила здесь и она, маленькая уже, — добрейшая, когда я с нею один, — приносила каждое утро почти свежую воду для сына одинокого и каждый раз наполняла мое сердце моей древней родиной, скупой на слова, сдержанной, несказуемой, непередаваемой словами нежностью и любовью...

Я чем больше живу, тем сильнее ощущаю, что такое это материнская любовь на свете, создающая только красоту и добрый свет на земле.

Посадила она этой весной в день своего пятидесятилетия (м. б. и не к этому дню, но мне кажется, именно так) яблоню около моих рябин и березки и говорит:

— Үлһәм, улым, ҡарап ҡуярһың, инәйем ултыртҡан алмағас тип... (как помру, сынок, посмотришь, (что) яблоня, посаженная мамой).

А сама смеется, а у меня комок твердый в горле...

К чему я все — это? Да к тому, мамо, мамо!.. что в твоем письме есть ложка дегтя в бочке меда, и все это мутит мою душу, родная!.. и мне хочется тебе хоть раз и навсегда сказать одну вещь, которую ты не должна забывать и учесть на всю жизнь, если нам суждено и дальше продолжать ее вместе— после нашей «семилетки», если ты не устала жить со мной, если ты и

детей, и отца любишь материнской любовью, которой любят нас наши матери...

Эта любовь не знает измены, она святая — она может стать и меньшей, стать и большей, превратиться в злость, и в проклятие, и в ненависть на некоторое время, но она отходчива, знает и прощает.

Самый блудный, скверный сын перед смертью возвращается к матери, просит прощения, и мать прощает — даже в могиле. Мы все ею созданы, ею выношены и все равно уходим в нее, — хотя она уже стала землей, все равно принимает. Поэтому и говорим: матушка-земля. С мужчиной ее не сравнить! Мужчина ее только оплодотворяет по-пришвински... Это и моя философия, горьковская!..

Я люблю тебя, мамо, за чистоту твоей души — это было началом, когда я к тебе пришел скотом, ты во мне возвратила человека, за что тебе великое спасибо!..

Я ведь очень устал, дорогая!.. Сижу, колдую над словами— пишу трудно, раздражают и строители. Дом наш начинают ломать, что-то ломается и в душе с этим домом, везде валяются кирпичи, как куски кровавые, и камни перед домом. Я просил не валить перед окном камни, но разве им понять, что значит для меня единственный свет солнечный и зеленая трава жизни, с которыми я шепчусь, когда мне больно...

Я уйду в лес, в Каратав, где когда-то я еще студентом всю ночь разводил костер, к птицам, буду ловить рыбу и как язычник доканчивать хотя бы в основном книжку — потом в Уфу!..

Вчера я занимался стиркой, стирал и плащ, и брюки. Брюки у меня рваные, заштопал сегодня, утюжил — все-таки не твои руки, мамо! Мне стыдно уже ходить днем на улице.

Вся надежда на книжку.

Из журнала все еще перевода нет. У тебя нет денег — это больше всего мучает меня. Продать, что ли, машинку швейную? Будем потом покупать, а? Тебе для детей надо ведь! Стихотворение «Кавказ» в цикл не ввели. Говорят, воспеваешь феодализм — что море — жена Кавказа ноги моет. Какие феодалы еще наши литераторы сами!.. Как трудно понимают самый верный образ — образ любви! А ведь когда любишь — это счастье мыть друг друга, да еще когда не виделись так долго... Помнишь, Надя, как семь лет тому назад, я, студент литинститута, весь счастливый от

тебя, старался мыть тебе ноги?.. Да, это было большое счастье... Но где он, этот студент? Есть ли он? Может быть, его и не было, который, поцеловав первый раз девушку с веснушками, бегал под гору и обнимал от счастья русские березы Подмосковья?.. Может быть, и ненужный никому, и тебе, а живет-пишет никому не нужные стихи просто потому, что юродивый какой-то...

Диуана мин, диуана,
Донъя менән йыуанам,
Донъя минең — үҙ өйөм,
Донъя моңо — үҙ көйөм...

Үҙем нисек теләйем,
Ерҙә шулай йәшәйем,
Бер кемгә юк зыяным,
Мин — тик умырзаямын...

Һәр терегә һөйөнәм,
Тик үлемгә көйөнәм.
Ә хәҙергә ҡыуанам,
Диуана мин, диуана!..

Пусть переведет Салават мой это последнее стихотворение мое: «Юродивый бродяга». Ладно, сам переведу:

Бродяга я, сумасшедший,
По миру я с миром шедший.
Мир мой — этот — собственный дом,
Мира звуки — тоже притом...

Как захочу я наяву,
На земле я так и живу,
Никому вреда нет,
Я только добрый горицвет...

Рад я живому каждому,
Лишь жаль — умрем однажды мы.
А пока блаженно шедший
Бродяга я, сумасшедший...

Ритм не соблюдал, только смысловые рифмы поставил, это мой первый собственный перевод, сделанный по ходу только— а если сидеть, может быть, и получится. Вот и доработал. Скакал позавчера на коне без узды, без седла, на котором проскакал ночью под дождем до Ахунова и обратно. Очень уж хотелось нестерпимо быть на коне и скакать. Соскучился так по своему коню!.. Но этот конь гулял в поле путаный, поймал и улетел, если кто-нибудь видел бы — дали бы за хулиганство 15 суток. Но знали только соловьи, они не заявили в милицию— на обратном пути я, успокоенный, тихо пел им эту песню блаженного...

Было несказуемо хорошо!

Песня сама сочинялась, я только обработал. Мне самому нравится — только не будут печатать. Но зато дети будут знать, какой был их отец.

А вот «Шишка» мальчишке — Азамату моему. Это я от леса взял (он когда-то играл с этой шишкой — в рот совал).

Тубырсыҡ

. . . . . .

Обнимай, Надя, детей, целуй за меня их. А тебя поздравляю с нашей семилеткой! Много и мало... Ну, целую и тебя, мамо!

Ваш атай.

20 марта 1962 г.

Сборник включили в план 1963 года. Было в Союзе обсуждение плана издательства, и я просил Мустая Карима, чтобы включили. Выступил по телевизору, оставил стихи на радио и в редакциях. Пока денег нет.

3 сент. 64 г.

Надям минең! Сәләм!

Бына мин Дубултыла өс көн йәшәнем дә инде. Һағындым да инде һеҙҙе!..

Латвия встретила очень хмуро. Дожди тут и ветер с моря— такой холодный, пронизывающий. Я сразу пожалел, что поехал сюда, сразу начал скучать по Башкирии. Все-таки я не согласился бы жить ни в каком раю, никогда — кроме Башкирии. Ее до

боли поймешь только на чужбине. И никакая свобода, никакая независимость не заменят ее. Как хорошо, что она пока есть, какое счастье иметь родину, хотя в ней тебе иногда — из-за нее — не очень легко... Зато с этой болью ты больше человек.

Вот тебе — сразу о патриотизме речь.

Теперь о еде (патриоту тоже нужно кушать!). Кормят здесь очень хорошо, даже боюсь, что ты меня не узнаешь. Я ем все, что дают на стол. Даже я не знаю наименования блюд некоторых, но ем, не спрашивая. И готовят так вкусно и красиво, лучше, чем в Гаграх.

Сегодня был солнечный день и чем-то напоминало Гагры. Я целый день загорал, как все, урывал каждый лучик солнца. Но песок здесь холодный, потому что белый-белый, даже не похож на песок. Как будто валяешься в муке 1 сорта. Возьми да пеки оладьи!

Море холодноватое, но мне купаться можно целый день, если солнце есть. Спортсмены купаются даже и в пасмурный день.

Море здесь не ревет, как Черное, а гудит и ворчит. Гудит так, будто сразу тысяча мельниц работают — мелют вместе. И у меня сразу появилось сравнение — наверно, очень оригинальное — что море — бесконечное множество мельниц. Оттуда и пошло первое стихотворение «Море — мельник старый». Салават поможет тебе перевести:

Тирмәнсе ҡарт

Әйләнгәндәй мең-мең тирмән ташы,
Диңгеҙ геүләй, диңгеҙ үкерә.
Тулҡынланмай, ахыры, йәшәй алмай,
Эште һөйә, эште үҙ күрә.

Тирләп-бешеп, аҡ күбеккә төшөп,
Тулҡын саба, тулҡын һикерә.
Тартҡан онон — ваҡ ҡына аҡ ҡомон
Тыны менән ярға һеперә.

Сал сәсле был ҡарт тирмәнсе шулай
Мәңге геүләй, мәңге үкерә.
Сабырлыға — алтын гәрәбәләр.

Анланыңмы?

Терпеливому — золотые янтари,
Нетерпеливому приносит сорье.

Вот так. А гонорар с тебя — тридцать сразу пошли. Минең аҡсам бөттө. Три берегу только на папиросы. Десять оставил маме, десять пропил за твое здоровье, как только приехал — потому что продрог весь, надо было взять шерстяные носки, сижу долго.

Как Салават начал свою учебу? И как, что говорит господин Азамат обо мне — не посадил в самолет? Ну, пока. Пишите все, обнимаю всех, целую. Атай.

14/IX—64 г.

Надя, дорогая моя!

Сразу получил два письма от тебя, вчера — первое, сегодня — второе. Да еще перевод! Рәхмәт! Сегодня праздник у меня, но нечем отмечать — еще не успел сходить на почту. Она находится на следующей станции. Вот после ужина ходил по берегу моря, пел башкирские песни (знаешь, все-таки для себя я пою неплохо) и вот сел за стол — разговаривать с тобой.

Сначала — о море. Сегодня оно спокойное, но холодное, свинцовое и слегка ворчливое. А вчера оно было какое-то ласковое, как будто в самом себе купалось — и так осторожно, и так нежно. Мне казалось, что только ребенок, еще не родившийся, может купаться так, под сердцем, когда мать спит глубоким чутким сном... Я стоял и улыбался своему сравнению, вспомнил твой живот с Азаматом — большой, тугой и такой хороший! Так хотелось лечь рядом и послушать рукой...

А позавчера оно всю ночь гудело, точно так, как мельница, как тысяча мельниц! Это действительно так, — я с детства хорошо помню гул мельниц. И я молол свои строки всю ночь— гудел, бубнил, не спал. Потому что утром не надо идти на работу — своему дню ты сам хозяин. Жить бы так всегда — в своей воле — и писать, когда тебе хочется. Но это— только мечта! В будущем, может быть, когда-нибудь поэты будут работать вот так, если не повесятся от избытка времени. А нам — нет

худа без добра. Может быть, они будут завидовать нам, рабам времени, нужды и суеты... Может быть, и море для них будет просто соленой водой с песком на дне. А мы еще верим в русалку, в тайну моря, в свои мечты!.. И какими-то большими становимся у моря. Вот пошли стихи в прозе...

Теперь о тебе — все-таки тут есть время думать и о тебе, и о нашем прошлом...

Все-таки ты у меня хорошая! Я доволен судьбой, что она дала мне тебя — с умным сердцем. Если не брать во внимание твои бездумные, неосторожные вспышки и мелочные упрямства, — то в основном — ты моя, до седин, пожалуй, на всю жизнь. Не представляю я себя без веры в тебя, хотя сам я всегда был грешен и даже, может быть, и не стою этой веры. Но я не распутный, хотя и не секрет — может быть, это от стихов и для стихов и от слишком большого любопытства к женщине вообще. Она делает и животным, и человеком нас, и в глупостях своих даже становишься мудрее, человечнее. Она создательница человека-мужчины и поэтому всегда видит в другой свою соперницу. Отсюда — ревность. Но если она больше верит в свою душевную силу, в свое богатство, в свою— и для детей, и для отца детей.

Ты больше, чем мать для меня, родная, хорошая моя. Я это чувствовал еще в самолете, когда ты стояла с детьми в круге окна и махала мне рукой...

Целую, родная, твою руку и лягу спать, спите и вы, мои дорогие! Писал что-то очень красиво, наверное устал, завтра напишу новое.

Обнимаю — спите. Ваш атай.

18/IX—64 г.
Дубулты

Надя, дорогая!

Получил вчера твое письмо — так хотелось подержать в руках свою книжку!.. — если б ты знала! Наверное, к моему приезду выйдет на продажу? Я очень рад, хотя она не такая, какую я хотел видеть. Ну... с богом!

Может быть, я огорчил своим последним письмом — своей философией? Не обращай внимания. Это — просто застраховка себя и только.

Конечно, я познакомился здесь с одной женщиной. Очень интересная, всегда хочется слушать ее и слушать — так много она знает! Жаль, что дни мои кончаются, и я не успею узнать о ней все. Ты ее немножко знаешь. Зовут ее Надеждой Александровной Павлович. Влюбиться в нее можно — ей, наверное, еще только 75 или 80 лет!.. Помнишь, я только зимой читал книгу — поэму о Блоке? Она и есть автор этой книги, ученица и любимая Блока. Вот теперь я ей помогаю подняться по лестнице на берегу моря. Потому что она очень плохо видит и ждет у лестницы, пока кто-нибудь придет и возьмет за руки. И странно думать, что когда-то великий поэт мира Блок держал эти руки и целовал их... Сколько лет прошло, сколько вод утекло с тех пор, а все еще она жива! Сидит у моря и смотрит на волны — вспоминает о прошлом. Каждый день этой вечности, каждый год ее века живы, наверное, перед ней, как эти волны. Был бы я художником, нарисовал бы ее так, сидящей у моря! О Блоке она говорит, как о живом — как будто вчера только рассталась с ним. Потому что Блок такой живой и неповторимый в своих стихах. И мне кажется, что это она

«Превратила все в шутку сначала,
Поняла — принялась укорять,
Головою красивой качала,
Стала слезы платком вытирать.
И, зубами дразня, хохотала,
Неожиданно все позабыв.
Вдруг припомнила все — зарыдала,
Десять шпилек на стол уронив.
Подурнела, пошла, обернулась,
Воротилась, чего-то ждала,
Проклинала, спиной повернулась
И, должно быть, навеки ушла...»

Это было 29 февраля 1916 года. А вот, спустя почти полвека, 16 сентября этого года, я ей говорю:

— Как же вы можете, Надежда Александровна, писать, когда вы так плохо видите?

— Да я вижу буквы. Спасибо. Дальше я сама могу... Вот лицо ваше только не вижу. Подойдите, пожалуйста, поближе. Вы здесь отдыхаете?

— Да, я сижу рядом с вами, за соседним столом.

— Я не слышу вашего голоса. Когда приехали?

— 31 августа.

— Откуда вы?

— Из Башкирии.

— Поэт, прозаик?

— Я пишу стихи.

— Я тоже — стихи, мемуары.

— Я знаю ваши стихи, недавно вот купил вашу книгу о Блоке.

— Это у вас? В Башкирию она попала? Как тронута я, как вы обрадовали меня.

— Сразу раскупили вашу книгу, теперь ее нет в магазинах Уфы.

— А как вас зовут?

— Рами.

— Рами — вот будем знакомы теперь. Вы приходите ко мне, подойдите сами и скажите: я — Рами. Сделайте, пожалуйста, подстрочный перевод ваших стихов, мне хочется познакомиться с вашими стихами. Я живу вот в этом белом доме...

И пошла маленькая, полненькая старушка — в белой широкополой шляпе, с толстыми очками на глазах и с палочкой — в белый дом, где она с 11 часов утра каждый день сидит за письменным столом и колдует над словами. Голос ее такой бодрый, грудной и мягкий, как бархат — наверное, пятьдесят лет тому назад пела очень хорошо...

Вот так познакомился с одной незнакомкой Блока, с большой поэтессой и опытной переводчицей. Мне было бы, конечно, очень лестно, если она перевела бы хотя бы одно мое стихотворение. Но я подстрочников не делал, просто не хотел обременять старушку. Вот сегодня опять я помог подняться ей по лестнице. Она просила меня читать свои стихи на башкирском языке и сделать подстрочный перевод. Мы поднялись на песочную горку, где есть скамейка под соснами, и я прочел ей два стихотворения — одно лирическое старое, одно новое о море-мельнике. Она внимательно послушала и начала говорить, что в комплиментах я не нуждаюсь, а вот к совету старушки надо прислушаться. Первое стихотворение очень поэтичное по замыслу, но не зрительное, не остается в памяти, надо чувство дать в конкретных деталях — образно,

конкретно, чтобы чувствовалось, что это башкирское, национальное стихотворение. А мое держится все в музыке, в чувстве. А второе — о море — очень интересное, что она еще никогда не встретила такое оригинальное сравнение — море с мельницей. И мысль — хороша. Но, что море потеет — неэстетично, а когда дыханием своим метет муку — это нарушает правдивость образа, это — просто условная красивость. Каждое слово должно гармонировать с образом мельника. Да еще — как же мельник может реветь? Мельник у меня с мельницей как-то смешались, а это нарушает правду образа. Это, конечно, мелочь — легко поправимая, но в этом-то и весь секрет нашего мастерства — ставить каждое слово на свое место, чтобы были как иголочки на сосне...

Потом я повел ее до почтового ящика, опустили два письма. Она, наверное, ведет большую переписку. Собирает все, что есть о Блоке. Расспрашивала, переведен ли Блок на башкирский язык. Я сказал, что есть одно стихотворение в моем переводе («Превратила все в шутку сначала») и переведена поэма Блока «Двенадцать». Она очень обрадовалась и просила, чтобы я и свой перевод, и поэму в переводе М. Сюндюкле прислал ей в двух экземплярах. Один — для нее, один — для какого-то Ильина, который собирает все о Блоке и на всех языках мира. Дала мне свой адрес (Москва, Г — 2, ул. Веснина 3, кв. 5). Скоро в Тартуском университете выйдет книга исследований и воспоминаний о Блоке, где есть и ее воспоминания. Надо взять эту книгу почтой. Чтобы не забыть все это, я написал тебе. Дневники писать мне не хочется — много времени отнимает да и лень. 23-го Дом творчества закрывается, если деньги будут, я на 3 дня поехал бы в Эстонию, в крепость Рогервик, где был на вечной каторге Салават. Вчера кончил «Дагестанскую звезду» Гамзатова и «Проклятие» его. Перевел «Одиночество» Бунина. Это мое последнее письмо, наверное. Если напишешь письмо, пошли авиапочтой. Если деньги — телеграммой. Или послала?

Ну, пока — хуш! Целую. Дома буду, наверное, в конце сентября.

Атай.

Из Москвы позвоню. Целую еще раз, дорогая! Хуш.

16 апреля 1969 г.

Надя, дорогая! Сэлэм!

Каждый день собираюсь тебе писать и некогда. Работы у меня хватит на три месяца! Начал переводить, но перевод оказался гораздо труднее, чем я предполагал. Это ведь и не перевод в обычном смысле, а воссоздание башкирского оригинала, притом не настоящего времени, а далекого прошлого. Это почти что по черепу человека восстановить лицо, облик его, даже характер и психологию далекого предка, его окружение и быт. Самое трудное — его язык, притом очень сильно искаженный русским переводчиком. Вот такая задача передо мною сейчас стоит, и я нахожусь в каком-то духовном смятении, как будто стою на перекрестке сотен дорог... Все передо мною загадка! Может быть, зря я брался за такую работу, где переводческое искусство сливается с научной — историко-этнографической и чисто лингвистической работой. Это мог бы делать только Жэлил агай или Баязит агай. Но их нет, а перевод нужен. Раз взялся за гуж — надо тянуть!.. Боюсь, что времени не хватит.

Первую неделю я ничего не делал, отдыхал. Оказывается, я очень устал с этим журналом. Это я ощутил только сейчас, когда оторвался от него и как-то непривычно еще чувствовать себя без него. Никогда еще весь себя я не отдавал, как — журналу. Каждая буква — это мои клетки мозга! Но этого начала дела, по-моему, никто не поймет, кроме самого себя. Сейчас он живой, имеет свое лицо, нрав и характер, имеет свой стиль и походку — может идти и без меня. Основное сделано, но какой ценой?! Это я ощутил только сейчас. Первые дни я просто не мог отоспаться, как только завтракаю, тянет ко сну, как только обедаю — опять клонит ко сну, и после ужина, как начинаю читать, глаза сами закрываются и все первые ночи спал как убитый, и утром всегда будил сосед Сулейман — киргизский поэт. И ел — не наедался. Я уж думал, что болею какой-то страшной болезнью — обжорством и летаргией... Вот что сделала со мной за два года моя «Дочь...». Но, слава аллаху, я начал просыпаться вовремя и есть нормально, и мысль, кажется, вырывается из какого-то оцепенения... Появилась откуда-то бодрость, я даже начал снова заниматься физзарядкой. Старик из Татарии, ученый-фольклорист Хамид Ярми обещает еще научить меня китайской древней гимнастике...

Вот так мои дела, дорогая. Но ты не бойся, китайцем я не стану!.. И «культурную революцию» не совершу. Я лишь вхожу в свои берега и вся весна в Переделкино возвращает меня в нашу молодость, я много хожу по лесу, вдыхаю весь запах влажной земли и хвойный настой сосен, слушаю пение птиц, как человек, который после контузии впервые возвращает себе слух... Как-то я совершенно по-новому воспринимаю эту весну: как будто впервые вижу ее, и жутко становится мне, когда приходит мысль: «Не последняя ли эта моя весна?..» И таким дорогим становится весь свет — все эти березы, яблони, сосны за окном, которые застыли в предвечерней мгле и в томительном ожидании первых клейких листьев, и этот последний крупчатый снег, под которым сочится последний ручеек, даже вечерний звон колоколов со стороны станции, и гул моторов со стороны аэродрома, и взгляд дочурки нашей с фотографии, которая смотрит куда-то в сторону, а не на меня, хотя сидит она вот передо мной с бантиком в волосах... И подкатывается к горлу какой-то горячий комок и плавает в слезах, когда я пишу эти строки...

Да, стареем мы, наверное, Надя... и поэтому все выглядит в новом свете. Чем дальше, тем больше я скучаю по детям. Целуй за меня Гульку мою, и Азамата, и даже Салавата можно. Хорошо, что они есть!.. Увидеть бы их на пять минут, хоть на экране!.. Ну ладно, хватит об этом.

Пошел в церковь, слушал удивительный хор, но потом кое-как вырвался из толпы, народу — тьма! Удивительно — вся молодежь в церкви, хотя целый взвод милиционеров не впускают туда. Еще такого паломничества я не видел никогда. Вот так, чем дальше, тем больше верующих и пьяниц под Москвой. Странное сочетание!..

Был еще в Колонном зале — на юбилее 40-летия Литгазеты, слушал удивительный концерт и, конечно, больше всех поразил меня Аркадий Райкин. Слушать его по радио — это только четверть Райкина, а он весь — в мимике. Был у Ахияра, в МГУ и нет у меня ни копейки... Обрадовал? Если сможешь, пошли телеграфом 50—40 руб. И сто не мешало бы, чтобы продлить путевку заранее. Надо угостить и редактора, и переводчика. От этого зависит все. Аминь! Целую всех вас. Атай. Надя, дорогая,

пиши обо всем подробно, что дома, о ребятах, о Гуле. Как учеба, поведение? Как наши финансы?

12 мая 1969 г.

Переделкино, д/т.

Надя, дорогая!

Писать тебе некогда. Я весь ушел в сказку. Работаю теперь днем и ночью. Рука даже ноет. Первые главы читал татарскому ученому-фольклористу Хамиду Ярми, который отдыхал здесь, он очень удивился богатству языка и моему знанию стиля народных повестей, отметил, что я нашел очень верный ключ и что совершенно не ощущается перевод, все воспринимается как первозданный оригинал. Я, конечно, сам тоже думаю так и стремлюсь к этому, но боюсь: не перестараюсь ли, не обвинят ли меня в вольности перевода. Но дословный перевод меня никак не может удовлетворить, получится все по-книжному. Что будет, то будет! Я уже весь освоился в природе народной фантазии и не могу отступить. Жаль, что времени мало. В первые дни я никак не мог работать — настолько устал, оказывается. Но теперь опять нарушаю режим, иначе вся работа будет едой. Кормят очень хорошо, но хочется есть по-домашнему, так хочется иногда картошки в мундире... Ешьте за меня там!

Листья распустились, вчера был дождь, гремел первый гром и так запахло свежими листьями берез. Березы стоят, как будто в зеленом тумане, как балерины, покрытые зеленой вуалью. Соловей еще не поет — каждый день жду первые трели соловья, как будто от этого зависит все! Слишком запаздывает весна в этом году.

За газеты спасибо! Как дороги вести Башкирии вдалеке от нее! Очень соскучился по башкирским песням, ухожу иногда в лес, чтобы только петь одному себе. Странные концерты, да? Все-таки без Башкирии мне не жить! Приеду домой 26-го, ко Дню Нашему. Жду каждый день денег. Всем привет, целуй ребят за меня. Очень соскучился. Пиши обо всем! Целую вас всех.

Атай.

P. S. Письма ребят получил, им напишу отдельно! Но как писать Гуле?!

17/V—69 г.

Надя! Сэлэм!

Получил твое письмо — так повеяло домом, детьми. Хотелось на минутку взглянуть на вас, на ваше «житье» без меня и уйти обратно на месяц в свое долгожданное одиночество.

Я, оказывается, могу работать! Только нужно быть самим собой, без всяких редакций, без забот... Только что вошел в русло, а время мое кончается. Когда это повторится, не знаю. Как только берусь за Есенина, прет свое. Я между двумя огнями. Это немножко мешает, нервирует. Времени мало. Отдыхать я, конечно, не смогу — и вообще смогу ли я отдыхать когда-нибудь. Этого, наверное, и не дано.

В субботу, в среду хожу к маме — это ее очень трогает, вечером до ужина копаю в саду. Переделкино нравится, как будто впервые ощущаю пережитые студенческие годы. Описать это трудно и некогда. Главное, конечно, природа, те тополя, сосняк, мост над речкой у святого колодца, запах влаги, черемух, соловьи, кукушка. Я писал бы тебе целое послание, но для этого уйдет целый день.

Письмо твое — о детях — конечно меня тронуло очень, и из лирики твоей можно писать целое стихотворение, но от меня еще не ушла какая-то горечь, которая осталась перед отъездом. Пройдет, наверно, как всегда... Но мои годы тоже проходят, «самые лучшие». Вижу я тут стариков, и мне не верится, что я тоже буду таким. Не дай бог жить так долго и мучительно. Лучше сгореть на ходу!..

Целуй ребят, дочку за меня. Приеду 24-го или 25-го мая. Как получишь это письмо, пошли 40—50 руб. на дорогу телеграфом. Думал, что у Ахияра будет. Но не было. Обещался послать, но не надеюсь. Сижу у Чистых прудов и пишу тебе, пойду сейчас в свой скворечник.

Ну, всего хорошего! До свидания. Целую всех. Атай.

24 июня 1969 г.

Надя! Родная!

Каждый день пишу тебе в мыслях, но некогда писать. Вся работа в редакции запустилась, и весь мой отдых вышел на нет. Настроение ужасное, очень натянутое отношение с Катибой апай. И погода скверная, со своим переводом дело идет очень туго, из института торопят.

Ребята в лагере хорошо отдыхают. Салават ходит каким-то начальником, довольный. Азамат сразу поправился. Гулю оставил в деревне, целый день играет, бегает с ребятишками. Когда провожали меня, не плакала, как это ни странно. У инэй было копченое мясо, я забрал к себе и питаюсь этим уже почти полмесяца. На базаре мясо уже 4, 5 руб.! В магазинах одна свинина. С деньгами туго, сегодня пойду в Союз, книга лежит без движения, печатают учебники. Вчера звонила еще Рустямова и просила деньги, не знаю даже что делать. Тебе пошлю только с зарплаты 30-го числа, телеграфом, наверно.

Салавату отнес курай, готовят концерт. Очень просятся в деревню. Может быть, после лагеря отвезу на 10 дней. Неплохо было бы продлить путевку в лагерь еще на один срок. Но это ты сама сделаешь, когда приедешь домой. Почему не пишешь, у тебя ведь много времени? Или «некогда»?

Из Москвы командировочные не дадут ли — заходи.

Ну, ладно, возвращайся скорей! Дома все пусто, хоть реви. Писал тебе какое-то сентиментальное письмо и порвал. Ничего, потерпим. Но мне кажется, что прошел целый век.

Пока, хуш!

Все ждем тебя, Мамо! Целую.

Атай.

26/XII—74 г.

Надя!

С Новым Годом, 75-м!

Будь счастливой без меня. Не мсти детям из-за меня. Надеюсь на твой разум. А я как-нибудь доживу, доработаю. Не такой уж вычеркнутый я человек. Но прошлое не возвратишь. Все зависит от тебя (Деньги возьми из Союза, как будет возможность — пошлю. Мясо привезут). С горьким приветом Я.

г. Стерлитамак. Главпочта, до востребования.

29/VIII—75 г.

Дорогие мои! Күп сәләм һеҙгә! Мин килеп еттем!.. В Москве две ночи ночевал у Ахияра. Очень хорошо встретил, сделал все для меня. Иначе 10 суток отсидел бы в Москве.

Вот я в Самарканде, в первой столице Узбекистана, попал прямо на праздник урожая. Не описать!.. Вчера был в мавзолее Тамерлана, ознакомился с городом. Сегодня брожу по музеям. Командировку в Москве продлили. На все житие — 75! Динису писал, чтоб дал 50. Завтра улетаю в Душанбе. Билет заказали в обкоме.

Надя! Жарко! Где твоя прохлада?!

Азамат, Гөлнара, с новым учебным годом вас!

Целую. Атай. Самарканд. «Заравшан».

12 сентября 1975 г.

Дорогие мои!

Вот я прощаюсь с Душанбе. Сейчас сяду в поезд — отправляюсь в Ташкент, потом в Бухару. Дела свои закончил. Съездил на Нурекскую ГЭС, плавал по новому морю. Впечатления огромные. Пишу. Все расскажу потом. Как вы там? Уже соскучился по вам. Скоро домой! Жарко! Целую всех! Кто спрашивает — всем привет. Атай. Смотрел картину «Насими».

ПИСЬМО К РАМИ*

Прошло уже 24 года, как тебя нет, Рами. Я все еще не могу прийти в себя, не могу отойти от тебя. Почему? Скорей всего потому, что слишком мало доброго, хорошего мы с тобой видели в жизни. Детство было очень тяжелое и так же тяжело

---

* Иҫкәрмә:

Был хат нәшриәттең мөхәрририәт ултырышында ҡаралғанда ҡапма-ҡаршылыҡлы фекерҙәр, бәхәсле тәҡдимдәр тыуҙырҙы. Шуға ҡарамаҫтан, Рәми Ғарипов исемендәге премия лауреаты Надежда Васильевна Ғарипованың ошо томды төҙөүсе һәм халыҡ шағиры Р. Й. Ғариповтың әҙәби мираҫына тулы хоҡуҡлы вариҫ булыуын, өҫтәүенә, үҙ яҙмаларында әҙиптең ҡатмарлы яҙмышына экспрессив юҫыҡтағы шәхси мөнәсәбәтен сағылдырыуын күҙ уңында тотоп, «Рәмигә хат»ты ошо китапта – тап шағирҙың үҙ хаттары, көндәлектәре йәнәшәһендә, бергә – баҫып сығарыуға ризалыҡ бирелде. Һәр хәлдә, ниндәйҙер кимәлдә әҙәби жанрға тартым булған был бағышлау хатында телгә алынған хәлвәҡиғалар һәм мәғлүмәттәр өсөн уның авторы яуаплы.

Редакция

в материальном отношении прошла наша жизнь. Сколько не доели, сколько не одели, сколько плакали и вместе, и врозь. Бывали такие безысходные моменты! Просто не знали, что делать.

Помнишь, привез ты нас из Аркаула в Уфу — октябрь 1957 года — с больной дочкой. Да, а как мы ехали на грузовой машине в кузове до Кропачева, как она плакала всю-то ноченьку, и в поезде кто-то сказал, что она не жилец. На меня нашло отупение — куда-нибудь, как угодно, но только бы уехать из Аркаула, только бы быть с тобой. Привез ты нас в издательство — угол улиц Ленина и Коммунистической. Жила там в маленькой комнатушке женщина с ребенком. Она работала уборщицей в издательстве. Взял ты находившийся у них наш матрац, подушку и пошли в комнату, где ты работал, раздвинули столы, постелили на пол, а дочка не перестает кричать. Ты с ней ходил, ходил... А утром мы ушли в больницу, где ее и не стало через сутки. Когда рассвело, я одна пришла к тебе — ты спокойно спал. Я была потрясена, как ты не почувствовал сердцем, что происходило в эту ночь!?

А сколько души ты отдавал Рафаэлю. Ты готов был сделать все для него. А ваши разговоры воплощались у Рафаэля в стихи, и потом он их как личные открытия преподносил тебе. И ты радовался за него.

А как мы удивительно ласково, спокойно зажили на первом нашем чердаке зимой 1958 года по ул. Фрунзе, как приходили к нам Марат Каримов, Рафаэль Сафин, Дикат Буракаев и др; как вы читали сначала свои стихи, а потом — стихи Есенина, Блока... А была у нас единственная кровать, панцирная сетка продавливалась под вашей тяжестью до пола. Столько было смеха, песен, и ты писал, писал... Разбудишь ночью и начинаешь читать мне, чтобы я почувствовала, услышала музыку стиха на башкирском, а потом читаешь подстрочный перевод.

Ты знаешь, Рами, 12 февраля 1990 г. в школе-интернате № 1 открыли твой музей. И задали мне вопрос: «Что было самого дорогого?» Ты знаешь, я пожалела расстаться с самым святым, что между нами, хотелось, чтобы еще что-то осталось во мне, только мне известное, и я не сказала, что самое дорогое было то, когда ты ночами читал мне первой свои стихи. Я была причастна к твоим стихам, твоей улыбке, довольству твоему от своих стихов, этой песне, рифме, где настолько сжата каждая

строка! Нельзя ни заменить, ни вставить что-то еще. Ты радовался всем своим нутром, ты бывал прекрасен в это время! — «Надя, слушай!» — это и было самое дорогое. И я получала такую же радость, глядя на тебя.

А помнишь, в 1957 году, когда мы жили на квартире по ул. Н.-Мостовой, ты писал за вечер по 3—4 стихотворения или дорабатывал черновые наброски и писал новые. Это была твоя стихия. Я помню, как ты писал мне: «Хочется скорее уловить основную волну каждого стихотворения, начинаю и оставляю «на потом», чтобы доработать когда-нибудь, хоть этого настроения и не будет, но все равно написанное уже на бумаге потом вызовет все это».

Ты не торопился давать стихи в печать. А когда приносил готовые стихи в редакцию — не торопились печатать их. Придерживали. А придерживали тебя, как взнузданного коня, всю твою жизнь.

Сколько тебе приходилось доказывать, что в стихотворении ничего крамольного нет. А они все искали, все лучшее убирали, старались оставлять что попроще. Сколько крови и жизни взяли у тебя эти люди — Хурмат Биккулов, Сайранов, Шаммас, Агиш Гирфанов, всех не перечислишь. Как они искали и проявляли недовольство к твоим стихам, пытались внести свои исправления, убрать, заменить. Ты не выдерживал, срывался, хотя по натуре был очень терпеливый, спокойный человек. У тебя ведь было удивительное качество: ты, как никто другой, умел слушать людей и всегда находил в них самое заветное, записывал то, что открывал в них, узнавал интересного. Но уж если начинал говорить, то после твоих слов нечего было сказать. А за тобой, с твоим-то характером, закрепили славу скандалиста! Возмущались, что ты воспеваешь старину.

В августе 1973 года ты был безработный, после драки в стерлитамакской гостинице с Вазихом Исхаковым, ты уехал в Аркаул, а я пошла, как нормальный советский человек, по инстанциям, хотела понять, что же происходит, почему совершенно не дают тебе жить в нашем «свободном» советском обществе. Начала с председателя СП Х.Гиляжева. Он соглашался с моими доводами и советовал мне ехать в Москву — там искать правду. А сам как председатель СП и пальцем не пошевелил, чтобы помочь с изданием стихов и работой. Пошла в издательство — А.Гирфанов все руками разводит и

кроме оскорблений — ничего. Дошла я до нашего «зеленого дома», обкома партии, где всесильно по вопросам идеологии властвовал Т.И.Ахунзянов. Принял сразу, пригласил Клару Тухватуллину (она работала в отделе культуры обкома КПСС). И вот мы втроем, их двое — я одна.

Т.И.: «Он пишет стихи, от которых веет не нашим, не советским, в них боль за ушедшее, которое он хочет вернуть, он против советской власти».

Н.В.: «Но ведь мы читаем с большой любовью и интересом Черкасова «Хмель» и можно не раз перечитывать этот роман, хотя он начинается с декабристов».

К.Т.: «Почему он видит мир не таким, как я, например? Я тоже закончила два института, воспитана комсомолом, современностью».

Н.В.: «Рами никогда не показывает, что он закончил Литературный институт им. Горького».

Он видит мир своими глазами, то, что видите вы — не видит Он. Потому что Он — Рами — Поэт. Прошло 18 лет нашей совместной жизни. Из них 8 лет мы мотались по квартирам, и как мучались — это знают наши друзья . Наконец, через 8 лет с таким трудом получили квартиру в 26 кв. м, в которой живем пять человек. Такие «друзья» как Марат Каримов в Союзе произносят, что не надо давать Рами квартиру, а сам получил трижды. Рами не может, не умеет просить. Это — Рами. А как он работал в журнале «Башҡортостан ҡыҙы». Проставляет гонорар всем, кроме себя, или ставит себе самый минимальный и для каждого находит оправдание, почему им надо больше, чем ему. «Я не хочу, чтобы сказали, что я себе выписываю больше».

Т.И.: «Молодец. Я бы тоже делал так!»

Н.В.: «Он отдает всем всего себя».

Т.И.: «Но мы хотим, чтобы он приготовил сборник и сам принес его нам. Чтобы мы могли его обсудить, если надо».

Н.В.: «Он подготовил и принес шесть книг-рукописей в издательство директору Нуртдинову. Тот возмутился, что Рами принес сразу столько. Но ведь это делает честь тому, как Рами работает».

Т.И.: «Мы хотим, чтобы он больше обращался к нам и писал то, что нам надо, о том, что вокруг нас. Ведь я настоял, чтобы после драки с Вазихом Исхаковым их обоих оставили в правлении

СП. Вот за этим столом все хотели повернуть это как национальный вопрос, я не дал делу такой ход. Да и в том, что он в правлении, и я сам отношусь к нему как к талантливому поэту, если бы он не был талантлив, мы бы здесь о нем не говорили. Мы хотим склонить его на нашу сторону, поэтому «бьем его рублем». Может быть, заставим вернуть в издательство полученные им 500 рублей — аванс за книгу (Последняя книга «Миләш-кәләш», 1974, выпущенная при жизни Рами)».

Н.В.: «Да, Рами принес 500 рублей. Но вы бьете рублем не только его, но и наших детей».

К.Т.: «Мы слышали, что вы голодаете».

Н.В.: «Вазих бил его лежачего, переломал мебель в гостинице, а ведь он парторг СП. Аниса Тагирова и Катиба Кинъябулатова сделали все, чтобы убрать Рами из редакции «Башҡортостан ҡыҙы». Вазих ходит и даже в Казани рассказывает о Рами, как ему хочется, смеется в глаза ему. Он живет, наслаждается. А Рами, до сегодняшнего дня все ему напоминают об этом, бьют как хотят... Сколько же можно бить. Не издавать, не выпускать в эфир и не давать работу?»

К.Т.: «Почему он так старательно воспевает свое, башкирское? Вы и детей своих отдали в башкирскую школу учиться. Зачем?»

Н.В.: «Ну что же здесь плохого, если человек любит и хочет быть целенаправленным человеком, не умеет и не хочет приспосабливаться ко времени. Талантам надо помогать, а вы... Человек проживает столько жизней, сколько он знает языков. Язык отца они обязаны знать».

Т.И.: «Аниса и Катиба написали на него, что он организовал на работе прием всех начинающих и пишущих.

Кроме того, я изучил биографию Рами, у него башкирского очень мало. Это нас и удивляет. Писал бы он на татарском — все было бы по-другому».

Н.В.: «Ну что же здесь плохого. Атнабай, я думаю, не ошибусь, если скажу, что из всех поэтов-писателей, которых я знаю, самый порядочный. Я никогда не слышала, чтобы он подлаживался к аудитории. Он всегда остается самим собой, говорит только на татарском. Они сидели с Рами до утра у нас дома, и как приятно было слышать — каждый говорит на своем языке».

Т.И.: «Да, Атнабай самый порядочный в этом отношении, хотя по документам он — башкир. И у него есть стихи,

которые нельзя печатать. Рами показывал мне свою поэму «1937 год». Я сказал, что ее надо спрятать подальше в архив для истории».

Н.В.: «Но ведь как сделано, какое время страшное, и звучит поэма прекрасно. И все написанное — правда».

Т.И.: «Да, она сделана очень хорошо. Ну что ж, пусть приходит к нам, поговорим, может, что-нибудь и сделаем».

Я просила их, чтобы тебе предоставили возможность работать, издаваться. Просила не говорить тебе, что я была у них. Беседа длилась около часа, и они упивались своей волей: хочу — милую, хочу — казню.

Я поехала за тобой в Аркаул.

Дом пустой, а ты копал никому не нужную яму под туалет. Стоят березки, рябинки, посаженные нами в 1959 году во дворе. Настолько зрительно осталось — ты стоишь в яме уже по кудрявую голову. Так страшно защемило сердце мое. Я не берусь высказать те мысли, что появились тогда.

Попили чай, я привезла продукты. Я работала в институте национальных школ и касса была в моих руках, она нас и выручала. А подходила зарплата, я только расписывалась в ведомости.

Ты с такой обидой, болью сказал, что фактически «лежишь» здесь голодный и на чай никто не зовет. Так поговорили, и я тебе сказала, что тебя вызывает Ахунзянов. Не сказала, что была у него на приеме, боялась. И на другой же день мы вместе поехали в Уфу.

Не так часто нам приходилось ездить вместе. А это такое удовольствие — чувствовать тебя рядом, быть с тобой. Я всегда любовалась тобой. Какие у тебя мужественные черты лица, каждая морщинка мне была так близка, сколько раз дотрагивались мои руки, губы к твоим морщинкам, глазам. Я так любила все твое тело, от тебя исходило родное тепло, как сплетались с тобой, чтобы больше чувствовать друг друга, и так засыпали. Я все еще не в состоянии оторвать от себя каждую частицу тебя. Какие у тебя цепкие, сильные, добрые, большие с узловатыми пальцами руки. Красиво очерченные губы, но они у тебя могли и меняться. Если были неприятности — они у тебя почти уходили вовнутрь и резко очерчивались. А когда хорошее настроение — они вроде набирали сок и были добрыми.

Да, и вот встала проблема — в чем тебе идти в обком. Пиджачок и брюки не выдерживали никакой критики, все

штопаные-перештопаные. Взяли в кредит костюм, рубашку, и ты пошел в обком «с иголочки» одетый.

Я все ходила, ждала, каким ты выйдешь оттуда. И, наконец, ты идешь, улыбаешься, куришь и говоришь, что я Ахунзянову понравилась и что он сказал: «Если бы у всех писателей были такие жены!..» А я ведь его просила не говорить, что приходила и просила за тебя.

Работу пообещали, поговорили и опять ничего не дали для существования.

Помню, ты и Мустая Карима просил помочь в устройстве на работу. Время шло. На очередном правлении СП Мустай агай послал тебе записку: «Рәми! Һин миңә ҡараштырып ҡуяһың! Яуап көтәһеңдер. Ҡыҙғанысҡа ҡаршы әлегә һине ҡыуандырырлыҡ уҡ хәбәр әйтә алмайым. Ыңғай яуапты үҙем ала алманым. Бәлки, икенсе бер вариант тураһында уйлашырбыҙ. Был хаҡта мин онотмам, саралар күрермен, кәрәк кешеләр менән тағы һөйләшермен, белешермен. 16.VIII.73 г. М. Кәрим».

И сколько же над тобой издевались! Ведь страшно сказать, почти четыре года тебе не давали работы. Предлагали работать дворником... Ахунзянов запретил печатать твои стихи. Последний раз 16 ноября 1971 года ты в прямом эфире читал свои стихи на телевидении. Тебя предупредили, чтобы ты не читал строки из стихотворения «Салауат батыр» —

Батшаларға баш эймәгән башҡорт,
Башҡаларға инде баш эймәҫ.

Пред царями головы не склонив,
Ни пред кем головы не склонит башкир.

Но ты прочел! Сотрудники пытались отключить передачу и не смогли — звук оставался, и ты дочитал! Это был взрыв для начальства. На другой день всем дежурившим во время передачи были объявлены выговоры, лишили премии. А ты пришел домой такой счастливый, весь светишься ослепительной улыбкой своих крупных ровных зубов и говоришь, что ты их перехитрил, они тебя предупреждали, чтобы ты не читал эти строки, а ты якобы машинально прочитал полностью стихотворение. Да, заварил ты тогда кашу!

И все — наступила полнейшая изоляция. Все двери закрылись. Даже когда собиралась делегация от СП ехать в Каракалпакию, ты был включен в список, но Ф. Исянгулов, обсуждая этот список с Ахунзяновым, высказался о тебе, дескать, пусть сидит дома, не стоит его выпускать за пределы Башкирии. И они уехали без тебя. Из поездки Тимер Юсупов привез тебе подарок — каракалпакский халат. Ты с большим удовольствием его одевал, садясь за свой стол. Это, пожалуй, была единственная и последняя роскошь — этот халат. И в тот день, 20 февраля 1977 года, когда у тебя начались боли в сердце, а ты сидел и переводил Омара Хайяма, ты был в этом халате, в нем тебя повезли в больницу, так он там и остался.

У тебя в редакции «Башҡортостан ҡыҙы» был настоящий штаб для начинающих поэтов, друзей. Мне кажется, что нет такого поэта, который не получил бы от тебя благословение, твою оценку, помощь, добро. Этот журнал ты действительно сам родил.

Мы вместе ходили к Катибе апай Киньябулатовой, просить ее быть редактором журнала — журнал-то женский.

Дома у нас постоянно были люди. Или ты приводил, или сами приходили к тебе. Вот теперь думаю: у нас трое детей, материально жили плохо, а люди шли в любое время суток. Праздники отмечались в основном у нас, собирались иногда до 30 человек, обычно в складчину или еще как-то, и всегда было весело — песни, стихи, пляски.

Помнишь, Гульнаре было годика 4, взяла ее из детсада после работы, присела у подъезда с бабушками из первой и четвертой квартиры, которые нас так поддерживали, старались подкормить наших детей; смотрю, идет группа: Р. Бикбай, Т. Карамышева, Г. Юнусова, М. Идельбаев, Р. Нигматуллин, А. Ахметкужин, Х. Назаров и др., а дома почти ничего нет. И тут же что-то сообразили, сделали. Они все молодые, влюбленные каждый по-своему. И кажется, тогда Равиль Нигматуллин повязал косынку и с Асхалем пели песню «Хан ҡыҙы». Это было великолепно! А потом пошли в лес, жгли костер. А ты, как всегда, просил меня петь украинские песни.

Родной мой, где бы мы ни бывали с тобой, ты всегда просил меня петь украинские песни. Ты любил их, как и башкирские. Когда я подпевала башкирские песни, ты радовался,

прислушивался ко мне. А как мы с тобой в 1959 году, осенью, искали квартиру в Аркауле, когда переехали туда. Ходили-ходили, прошли всю Габовку, вышли к старой мельнице, пошли дальше по кустарниковой низине, ты запел свою любимую песню «Ҡарауан-һарай». И я старалась петь с тобой. У тебя глухой бас, поешь медленно, по сию секунду слышу твое пение. Если бы передать твое пение! Не могу. Хорошо было, а?! Я, наверное, много пишу о том, сколько пережито, но вот такие минуты — это и было самое дорогое, счастье. Спасибо, родной мой!

И, наверное, так воспитались, что вот такие минуты единения, слушать тебя это и было самое дорогое в жизни нашей.

До дня нашей свадьбы мы дружили почти три года. Я и не помышляла выйти за тебя замуж, нет, и мысли такой не возникало. Мне было очень интересно с тобой. С большим удовольствием тебя слушала, вбирала в себя тебя, все, что ты мне давал. Я узнала о башкирах, об их порядочности, скромности, открытой душе нации, о красоте твоей Родины, да разве обо всем напишешь. Господи! Сколько мы с тобой говорили, сколько я слушала тебя. И когда у меня спрашивали, что же дальше? — я спокойно отвечала: «А ничего, вот он закончит институт и уедет на Родину». Я ведь тогда, 30 апреля 1955 г., уже серьезно поняла, как глубоко зашли наши отношения и решила прекратить наши встречи. Меня пригласили в другую компанию встречать майский праздник, и я дала согласие. Специально приехала с работы поздно, чтобы тебя не встретить. Ночь была темная. Я иду тихонько. Слышу, ты бежишь от нашего дома. Ты ведь не ходил спокойно, ты летал. Я спряталась за сосну, ты пробежал, а потом остановился, окликнул, вернулся, и мы пошли к нам и просидели до утра на террасе. Ты никуда меня не отпустил, днем работал на нашем огороде, а вечером пошли к вам в общежитие встречать Первомай. Ты ничего такого и не говорил. А Раис Низамов, Шакир Янбаев пляшут, поют и приговаривают на башкирском обо мне. Я у тебя спрашиваю, а ты смеешься. Ближе к рассвету ушли мы, слушали соловьев, и только тогда ты мне сказал, что мы должны пожениться. Не знаю, радовалась ли, нет ли, но ты был мне необходим. Я знала, чем ты дышишь, и я уже дышала твоим дыханием. Не зря ты написал стихотворение.

Источник жизни

Моим дыханьем жарко ты дышала,
И я дышал дыханием твоим.
А Жизнь и Смерть, в бою сойдясь устало,
Решали — кто из них непобедим?
И вышло — Жизнь! Родник ее, сверкая,
Бил пред нами.
Веря и любя,
Ты обессмертила меня, родная,
Равно как обессмертил я тебя.
И после нас, как маленькое солнце,
Взойдет цветок и новый даст побег.
Любовь — источник жизни: кто напьется
Воды его, тот не умрет вовек.

А гораздо позже ты рассказал и показал место в Переделкино, где собрал своих земляков и объявил им, что собираешься жениться и просишь их помочь организовать студенческую свадьбу. Все тебя отговаривали. И даже, когда тебя не стало, мы разговаривали с Рафаэлем, и он сказал, что первая твоя ошибка — ранняя твоя женитьба. Может, он прав? Года через два после женитьбы ты сказал мне: «Я был уверен, что ты все выдержишь».

Однажды Эдвард Радзинский по радио произнес такую фразу: — Писателю должно повезти не только с женой, а и с вдовой!

Итак, ты поешь, я подпеваю, прислушиваюсь, а ты улыбаешься, а!?

Мама моя рассказывала, что отец мой всегда просил маму петь, а голос у мамы был замечательный, и он гордился — она поет для меня. Наверно, немножечко и тебе доставляло удовольствие слушать меня. Спасибо, родной мой!

Боже мой, как летит время. Сижу, думаю, а мысли разбегаются. Хочется написать самое важное. Спрашивают, а как ты писал стихи? Что можно ответить на этот вопрос? Ты работал постоянно, где бы ни был — в гостях, в поезде, в автобусах, у тебя постоянно была записная книжка и, как ты говорил, надо писать ежедневно, хоть три строки, но писать. И ты работал. По возможности, я думаю, что

создавала тебе хоть минимальные условия для работы. Старалась на себя взять больше забот, уходила с детьми гулять, когда ты работал.

Сколько светлого осталось в памяти. Декабрь 1961 года мы жили в Малоязе. Салават уснул, а мы с Азаматом, ему еще годика не было, пошли на улицу гулять ночью. Так светила луна, тишина, сверкают серебром снежинки и как в украинской песне:

Нич яка мисячна, зоряна, ясная!
Видно, хоч голки збирай!

А когда мы вернулись, ты родил песню «Минең йондоҙом». Читал, переводил, а я на тебя заворчала: «Все еще ищешь свою звезду?» Р. В. Сальманов написал музыку, и песня живет и поныне!

В конце декабря 1961 года тебя пригласили на вечер поэзии в Дом политпросвета, ныне ТЮЗ. Ты приехал окрыленный из Уфы. Очень хорошо принимали твои стихи, читал и «Туған тел». Все складывалось, казалось бы, хорошо, главное, ты получил хороший заряд от общения и принятия тебя народом. Не прошло и недели — как гром среди ясного неба, в газете «Совет Башҡортостаны» на целый газетный «подвал» вышла статья Г.Рамазанова, в которой он упрекал тебя в национализме. Ты писал мне: «После той статьи Рамазанова я открыл для себя очень важное и, может быть, самое главное: я пишу нужные вещи, и я — очень нужный человек для нашей литературы, и все это не временно... Значит, я имею свое слово! — Я только тебе могу похвастаться».

Прошли годы, он стал извиняться перед тобой, говоря, что его вынудили написать такую статью. Мы, по-моему, и не злились на него. Заставили, так заставили, это дело совести каждого. Но ведь когда ты не мог устроиться на работу, я и его просила как-то помочь, он всегда похлопывал по плечу и говорил: «Ничего, Надя, все скоро кончится». Я так и не знаю, что он имел в виду — что кончится?

В марте 1962 года я вынуждена была уехать к маме с детьми. Нас изгоняли из Малояза. Ты и тут мешал руководству со своей прямотой и справедливостью. Директор совхоза Р. Кинзин не дал нам возможность жить в Аркауле, оставил совсем без угла —

выжил нас. Ты, будучи комсоргом совхоза, выступил на партактиве с докладом, вскрывая недостатки совхоза, правителям не понравилось.

Мы уехали в Москву, а ты остался один, и когда стало потеплее, «ушел» под Кара-тау и жил там в шалаше. Люди приходили к тебе из дер. Ахуново — на рыбалку, поговорить с тобой. И, как всегда, абсолютное безденежье. У мамы пенсия— 40 рублей...

Рами, может, не стоит вспоминать?!

В августе 1962 г. вернулись в Уфу, а жить опять негде. Тебя взяли на работу в газету «Совет Башкортостаны», но с условием — квартиру не проси, не дадим.

Равиль, твой братишка, работал в Совмине и должен был получить комнату. С большим трудом я устроила в детсад Азамата с условием, что буду работать в Минпросе на 40 рублей. Деваться некуда. Наконец, в начале декабря Равиль получил комнату по ул. Октябрьской революции и взял нас к себе. Сначала было ничего, а потом, видя, что у тебя одни неприятности везде, он начал нас изгонять. Я вынуждена была припугнуть его, что расскажу на его работе, как он себя безобразно ведет. В марте 1963 года он женился, нам даже не сказал. И скандал за скандалом, а идти нам некуда. Инэй сломала ногу, после больницы тоже у нас, и вот такая история — шесть человек в одной 18-метровой комнате. Прожили пять месяцев у него. 30 апреля 1963 года после очередного ночного, утреннего скандала я прибежала в СП — Назар Наджми был председателем СП. М. Карим тоже был там. Я так рыдала, просила хоть какой-нибудь сарай, что угодно. Мустай агай сказал, чтобы шли в гостиницу жить, будет квартира. Мы сразу же, утром 30 апреля, ушли в гостиницу. И только в начале августа получили наш первый угол — квартиру 26 кв. м. на первом этаже на проспекте Октября 103/1, кв. 2. Дом еще не заселялся, а мы влезли в окно и были первыми жителями этого дома. Боже мой, столько натерпелись от «хозяев», что мы долго еще шепотом разговаривали в своей квартире. Не могли прийти в себя, поверить, что это, наконец, наша квартира.

Помню, еще живя у Равиля, начались серьезные стычки по национальному вопросу с друзьями. Ты однажды пришел с синяком. Подробно ты не рассказал. В другой раз ты пришел

совсем убитым, вы ходили, говорили с Рафаэлем, еще кто-то был, и опять шел разговор о языке и что Рафаэль тебя предал. Он повторял то, что написал Г. Рамазанов. Ты тогда и написал стихотворение «Струна». В нем сказано все, чем ты жил. Удар за ударом ты получал сполна. Отошли друзья, но одиноким ты никогда не был. Сколько мог, ты всегда делал добро своим собратьям по перу.

И вот ты не работаешь, тебя не печатают, а те, кому ты нужен, приходят к тебе. Перевели и подготовили коллективный сборник переводов стихов Исаковского, ты должен был написать рецензию, а ты сказал им в лицо, кто из них что стоит. Переводы были очень средние. Они ушли с обидой и, конечно, переводы эти вышли в свет, а ты себе нажил новых врагов, они ведь работники издательства. Сколько раз ты носил свои переводы в издательство и, когда тебя не стало, я тоже носила Ахунзянову, Нуртдинову. Сдавала в отдел, а мне возвращали почтой. А тебе совсем был закрыт ход в издательство. И как ты сам сказал: «Если мои стихи не издают, так займусь переводами!» Как ты радовался своим переводам! Помнишь Лермонтова «Утес», ты наслаждался, что не вставил ни одного лишнего слова, сохранил весь размер стиха!

А потом был Омар Хайям. Боже мой, сколько ты изучал литературы, прежде чем начать переводить его. Собрал все, что только можно было об Омаре Хайяме, ездил в Душанбе, Ташкент. Собрал все изданные переводы на русском языке и выписывал каждое четверостишие, переведенное несколькими переводчиками. Тут Державин, Некора, Сельвинский, Липкин, Плисецкий, Пеньковский. И только потом ты приступил к переводу. И уже из всего делал свой вариант на башкирском, окончательный, кристальный вариант. Твоя рукопись в зеленом переплете жива, по ней можно увидеть и понять, как ты скрупулезно работал. А сколько сил вложено в эту работу — знаю только я.

Помнишь, как мы посмеивались над тобой, когда бывали вместе с нашими друзьями: Равилем Бикбаевым, Ануром Вахитовым, Динисом Буляковым, Сафуаном Алибаевым, Тимером Юсуповым, конечно, с женами — называли тебя Рами Хайям.

Рами, если бы ты знал, как я им благодарна за все эти годы без тебя! Я низко кланяюсь им за помощь, моральную

поддержку. Если бы не они, я одна ничего не смогла бы сделать для тебя. И самую большую помощь, конечно, оказывает Равиль Бикбаев. Все эти годы мы вместе отмечаем твой день рождения. Спасибо тебе за твоих друзей. Они — наша семейная опора.

Г. Хусаинов написал предисловие к Омару Хайяму и сказал мне, что я никакого отношения к ним — твоим переводам — не буду иметь. Себя поставил составителем. Даже не хотел мне дать отпечатанный экземпляр. Когда мне вернули из издательства рукопись, я стала сверять с оригиналом твоим. Он, оказывается, не включил около 50 четверостиший. Я спрашиваю, почему он это сделал, он не нашел что ответить и сказал — сейчас идет борьба с пьянством, а у Омара Хайяма много про вино и женщин. Я восстановила твою последовательность, допечатала не включенные рубаи.

Рами, мне нужно, чтобы ты жил, чтобы изучили твое творчество, твои дневники. Прошло столько времени — нет такого человека, который взялся бы за изучение твоего архива и чтобы я верила этому человеку.

За это время Азамат и Гульнара закончили институты. Оба работают в школах. Азамат — в художественной школе, Гульнара — в гимназии им. Г. Альмухаметова. Оба любят свою работу. Слава богу, они и по сей день очень дружны между собой. Салават в 1991 году переехал жить в Учалы, работает начальником РУСа.

Не знаю, сумела ли выразить тебе хоть частицу своих дум, судить тебе. Вот теперь бы тебе пожить, после 1990 года, а?! Конечно, ты живешь в народе, сколько песен поется. Как школьники, студенты, учителя воспринимают твое творчество.

Помнишь, ты написал в одном из писем: «...Жизнь моя – какой-то «чертов круг». И связана она с какой-то большой жизнью, жизнью моего народа, с моими убеждениями о нем, с любовью к нему, я хочу что-то после себя оставить ему, хочу быть чем-то полезным ему, нужным...». Поистине, не может прерваться нить, связующая поэта с его народом. Твои стихи находят все новых и новых почитателей, слово твое живым огнем согревает сердце каждого башкира. Труд поэта – это частица бессмертной души народа.

Теперь ты признанный Поэт Башкирии, лауреат премии им. С. Юлаева, Народный Поэт Башкортостана, открыты два музея...

Рами, со дня нашей встречи ты — смысл моей жизни, моя духовная опора, которую я несу всю сознательную жизнь.

Яратам...! Услышь меня, родной!

Надя.

Уланыузар

* * *

Халҡым юлын үҙенә уратҡан
Ут йомғағы минең йөрәгем
Уға үтер, уны һүтер өсөн
Күп юл үтер кәрәк, күрәһең.
Халҡым юлы ғына шул йомғаҡтың
Серен асып бирер, теләһәң.
Теләмәһәң, ул таш булып ҡатыр,
Асмайынса сер һәм тел, әһәң...

1964.

АЎКЫЛ

Бер сәғәткә поезд һуңлай икән,
Ҡайғырма һин, бер ҙә бошонма.
Сығып ят та вокзал аръяғына,
Бәхет юҡ тигәнгә ышанма.

Тыңла, ана, йәп-йәш аҡҡайындың
Ҡарағайға ниҙер һөйләүен,
Ҡарағайҙың уға башын терәп
Мәңгелектең көйөн көйләүен.

Һәм хәтерлә: үткән төндә генә
Ҡосағында ятҡан-ҡайындыр.
Бер ҡасан да ул төн ҡайтмаҫ, булһа,
Ҡул болғауы ниндәй ҡыйындыр...

1971.

* * *

Мин бәхетле итә алмаһам да,
Мин бәғерһеҙ һиңә булалмам.
Күҙҙәреңә һинең баҡҡан саҡта,
Керпек үртәп, яныр күҙ алмам.

1971.

* * *

Сығып китер инем сәфәргә
Түл йыйырға яҙыр әҫәргә,
Юҡ, бер дәрүиш булып түгел,
Тере уҡыусы булып йөрөргә,
Бөтәһен дә үҙем белергә,
Үҙ күҙҙәрем менән күрергә.
Ҡолаҡҡа алҡа итеп элергә,
Матур бер йәр итеп һөйөргә,
Һаҡлар өсөн уны ғүмергә,
Рәхмәт әйтер өсөн һәр ергә,
Йырҙарыма моңон теҙергә,
Теҙеп йөрәктәрҙе өҙөргә,
Арттырырға йәндәй дуҫтарҙы!

1963.

* * *

Япраҡтар ҙа шаулай әҙәм һымаҡ:
Ҡайындыҡы, ҡайын телендә,
Имәндеке имән теле менән,
Уҫаҡтыҡы уҫаҡ телендә.
Яҡтылыҡты, ҡояш яҡтылығын
Яулай улар күктең йөҙөнән.
Тамырҙарға олон
ҡаҡшамаһын өсөн
Яҡты бүлә улар үҙенән.
Шулай үҫә заман елдәрендә
Мәңге йәшел тормош ағасы...

10.XI.63.

* * *

Төн ҡараңғы. Ел иҫә.
Сайҡала ныҡ ағас баштары.
Шундай ныҡ сайҡала ағас баштары...
Аҡыллы уй уйлай хатта ахмаҡ баштарың...

Һәр елгә бик һиҙгер ағас баштары,
Сайҡала шул ағас баштары,
Сайҡалмаһын, ныҡ булһын өсөн тик олоно.
Һәр үҫкән — һиҙгер...

9.XI.63.

БЕСӘЙ

Азаматҡа

Бесәй, бесәй, бес кенәм,
Һин бит әле кескенә,
Юҡ та әле көскенәң,
Һөткенәңде эс кенә.

Һөтөң эскәс, дәү булғас,
Сысҡан еҫен тойорһоң,
Сысҡан тотҡас, ныҡ туйғас,
Мыр-мыр килеп ойорһоң.

Йоҡоң туйғас, торорһоң,
Биткәйеңде йыуырһың,
Мин битемде йыумаһам,
Хөрт малай, тип ҡуйырһың.

7.V.66.

* * *

Был донъяла мине аптыратҡан,
Хайран ҡалдырғаны шул ғына:
Нисек ике йөҙлө була кеше,
Әйләнеп бер сәхнә шутына?

Һул яҡ түш кеҫәһе тәңгәлендә
Типмәйме һуң тере йөрәге?
Күҙгә тура ҡарап, һүҙ әйтергә
Өркөтәме берәй өрәге?

Үҙ намыҫы менән һатыу итеү
Иң ғәмһеткес ирҙең йөрәген.
Япа-яңғыҙ тороп ҡалғанда ла,
Саф намыҫым булыр терәгем!

7.II.68.

КАРАУАНҺАРАЙ

Р. Бикбайға

Мин ҡарайым тауҙарға
Тауҙар ҙа ҡарай миңә.
Оҙаҡ-оҙаҡ ҡарашабыҙ, —
Ялҡытмай икән ниңә?
(Ли Бо)

Хайран-вайран ҡалып һиңә, һиңә ҡарай,
Һиңә ҡарай ике күҙем, карауан-һарай,
Әйтерһең дә һәр тәҙрәңдән миңә тарих ҡарай,
Тарих ҡарай, тағы ҡорбан һорай.

Карауан, карауан уйҙар килә башҡа
Баҡҡан саҡта һинең аҫыл ташҡа...
Әйтерһең дә һиңә Ленин ҡарай,
Ленин ҡарай һиңә, карауан-һарай.

Күпме генә ҡараһаң да ярай
Күҙҙәренә һинең, карауан-һарай.
Күҙ йәшемде йәшермәйем, аҡһын, ярай,
Йәшермәйем һис тә һинән, карауан-һарай...

Һәр тәҙрәңдән, әйтерһең дә, карауан-һарай,
Бабич ҡарай, Баһау ҡарай, Шәһит ҡарай.
Карауан, карауан йылдар ҡарай, моңдар ҡарай,
Күҙ йәштәрен мөлдөрәтеп һағыш ҡарай.

Күтәреп тә һине алып ҡайтыр инем —
Таш нигеҙҙә ултыраһың, карауан-һарай.
Һәр ташыңа башҡорт ҡаны, башҡорт даны,
Күҙ йәштәре, маңлай тире һеңгән һарай.
Күпме генә ҡараһаң да, күҙең талмаҫ,
Ҡарап туймаҫ ялҡын ҡарай алтын һарай,
ялҡын һарай,
Әйтерһең дә
Мәңгелектән мәңгелеккә
Бөйөк ҡуллы, бөйөк уйлы халҡым ҡарай...
Карауан-карауан

Йылдар ҡарай,
Йырҙар ҡарай,
Моңдар ҡарай,
Ер ҡарай,
Ир ҡарай,
Ил ҡарай...
Һорай, юрай, ялуара...
Әйтерһең дә һаман яу бара,
дау бара...
Мин ҡарайым,
Ул да ҡарай,
Карауан-карауан һорау биреп, күҙгә текләп,
Күҙҙәремә текләп ул ҡарай.
Ҡурҡа-ҡурҡа
Губернатор ҡарай,
Ҡурҡа-ҡурҡа һуңғы хан ҡарай...
Халҡын ташлап
Илдән ҡасҡан
ханы ҡарай,
Даръя булып
аҡҡан ҡаны ҡарай.

3—4.I.69.

СТИХИЯ

Аяҡ осҡа баҫып үләндәр
— тип миңә ҡысҡырҙы.
Терелделәр бөтә үлгәндәр,
Баш осомда шундай көс торҙо.
Ай ҙа миңә һуҙып ҡулдарын
Таң-йондоҙҙан ғәфү үтенде.
Тик һин генә ғәфү итмәҫ һүҙҙе
Әйттең миңә, һылыу, ул көндө.
Ғәфү итмәҫ һине болоттар,
Ғәфү итмәҫ һине йондоҙҙар,
Ғәфү итмәҫ һине үләндәр,
Ғәфү итмәҫ һине йөрәгем...

тәрҗемәләр

I.

ЛИ БО
АБДУЛЛА РУДАКИ
ХАФИЗ
ЖӘМИ
АЛИШЕР НАВОИ
ХОСЕ РИСАЛЬ
ИСИКАВА ТАКУБОКУ
ФРАНСУА ВИЙОН
ПЕРСИ ШЕЛЛИ
ДЖОРДЖ ГОРДОН БАЙРОН
ГЕНРИХ ГЕЙНЕ
ГЕНРИ ЛОНГФЕЛЛО

Ли Бо

(701—762)

* * *

Әçе көндән ял итергә
Болоттар ҡасып бөттө,
Ҡоштарҙың да һуңғы тубы
Янымдан осоп үтте.

Ҡарап торам мин тауҙарға —
Тауҙар ҙа ҡарай миңә.
Оҙаҡ, оҙаҡ ҡарашабыҙ, —
Ялҡытмай икән ниңә?

Абдулла Рудаки

(860—941)

ЯРАТМАЙҺЫҢ

Яратмайһың, тик көтәһең ләззәт
Ғазабынан минең һөйөүҙең.
Ҡыланаһың эҙләп саф хәҡиҡәт,
Ә торғаны ялған һин үҙең!

ҺИН КИТКӘС

Тәкәт бөттө,
Зиһен китте,
Ҡатҡан башҡынам.
Һине һөйөп,
Яңғыҙ көйөп,
Ҡайҙа ашҡынам?
Һағыштарым
Һағыш түгел —
Баҫҡан Ҡаф тауы.
Ә тауҙа һуң
Бармы күңел? —
Ҡая таш ҡына!..

ҠАУЫШЫУ

Килде...
— Кем?
— Һөйөклөм.
— Ә ҡасан?
— Ул ҡасҡан ал таңдан...
— Ә кемдән?
— Хөкөмдән.
— Ә ниңә?
— Кем ҡаты атаңдан?!.
Өс үптем...
— Ә кемде?
— Йәремде.
— Ни ерен?
— Иренен...
— Татлымы?
— Балдан да!
— Ҡайнармы?
— Эҫерәк утыңдан!..

МӘРХӘМӘТ

Мәрхәмәтле, имеш, тиҙәр
был яҡтарҙың батшаһын:
Алтын менән, имеш, биҙәр
ул уҡтарҙың башағын, —
Шул алтынға кәфен таба
яугирҙәрҙең үлгәне,
Яралылар һатып ала
төрлө дарыу үләнен...

БӘХЕТ

Был өйҙә мин
бик бәхетле, дәртле инем,
Батшаларҙы
буйһондорған саҡлы инем,
Был өйөм дә,
мин үҙем дә — элеккесә,
Тик бәхет юҡ,
ә бит уға хаҡлы инем!..

ХАРАБА

Һин, ҡәғбәмде, харабалай,
иткәс кафыр һарайы,
Дуҫ-ишкә лә хәҙер шулай
гел шикләнеп ҡарайым.
Мөхәббәтем! Ниңә улай,
һиңә мең ҡабат табынып,
Мин аллаһыҙ, динһеҙ ҡалдым, —
инде кемгә ярайым?..

ҠОЙ ШАРАБЫҢ!

Ҡой шарабың!..
Бер тамсыһын йотһа Нил,
Иҫерерлек
булһын мәңге крокодил;
Ә ҡоралай
арыҫланға әйләнеп,
Ажарынан
тетрәп торһон бар яһил!

ҺОРАҒАНДЫ ЯРАТМАЙҘАР

Һорағанды
яратмайҙар берәүҙәр:
Тыңлап бөтмәй,
тик түҙергә өндәйҙәр.

Һинең дә юк
мине тыңлар түземең,
Ә ҡалай һуң
түҙә икән миндәйҙәр?

СӘСКӘЛӘР

Сәскә атты тағы ялан,
туғайҙар,
Хуш еҫтәрен еҫкәп-һулап
туймайҙар.
Сатнап торған, сытыр яҡҡан
саҡ ҡайҙа?
Тик, ут булып, гөлдәр генә
уйнайҙар...

ФАНИ ДОНЪЯ

Кит был фани донъяһынан
аңлап шуны:
Бер уйынсыҡ иткән уны
сихыр ҡулы.
Буш әкиәт итеп күр ҙә
яҡшылығын,
Урап уҙ һин яманлыҡҡа
илтер юлын!

9.XI—72

* * *

Кил, уйнатсы һорнайыңды — йыуатһаңсы,
Уйнауыңдан бар ҡайғымды онотһамсы.
Ҡой касама шундай шарап — төбөндәге
Боҙон да саф яҡут күреп, бер йотһамсы!

* * *

Аҡыллы гел яҡшылыҡҡа, татыулыҡҡа ынтылыр,
Аҡылһыҙҙың бар белгәне һуғыш та ызғыш булыр.

* * *

Хәтерләйҙәр минең хаҡта,
тик бәләгә ҡапҡан саҡта,
Тик биҙгәктең ҡайһы саҡта
һүҙе йылы минең хаҡта.
Сарсап ятһам, ҡатып асҡа,
күҙкәйҙәрем, һеҙҙән башҡа
Тоҙло, ҡайнар бер тамсы һыу
биреүсем дә юҡ бит хатта!..

Хафиз
(1325—1389)

* * *

Әгәр Шираз һылыуҡайы баҫһа минең яраны,
Бер миңенә бирер инем Сәмәрҡәндте, Бохараны!

Ҡой, эй, саҡый, касаға мәй! Йәннәттә бит тәтемәй
Был гөлбаҡса шаулағаны, был шишмә йырлағаны.

Аҡылымды алып китте, аһ, ҡарасман шуҡ ҡыҙҙар —
Шулай була туйҙа һыйҙы төрөктәр урлағаны.

Минең меҫкен һөйөүемә шул һылыумы һуң мохтаж?
Гүзәллеккә ниңә кәрәк кершән яғып торғаның!

Белəм Йософ сибәрлеген — ҡөҙрәтле көскә эйә,
Хатта намыҫ пәрҙәһенән сығарыр Зөләйханы!

Ниндәй ауыр һүҙҙәр әйтмә — табынғаным һин генә:
Иренеңдән балдар тамһа, мин йыйырмын тамғанын.

Ҡолаҡ һал, дуҫ, кәңәшемә: оло аҡылын тотҡан
Йәштәр тиҙерәк барып шаҡыр хаҡлыҡ тигән ҡапҡаны.

Хәмер менән йырға әүрәп, онот донъя серҙәрен,
Ул хикмәткә бер кемдең дә юҡ төшөнә алғаны.

Мәрйен кеүек һүҙҙәр теҙеп, һөйлә-көйлә, эй Хафиз,
Ҡара төндә һүҙҙең яҡты йондоҙ булып янғаны!

Жәми

(1414—1492)

«Яҙғы баҡса» шәлкеменән

* * *

Әй, күңелем, һүҙгә ҡолаҡ һалһаң,
Аҡыллы ир һүҙе — ғилемең:
«Яуыз эшкә ҡындан ҡылыс алһаң,
Шул ҡылыстан булыр үлемең!»

* * *

Донъяларҙы гиҙгән: «Донъя, — тигән, —
Халыҡ күңеленең дәфтәре.
Бәхетле һин, күрһәң шул дәфтәргә
Тик яҡшылыҡ яҙыу хәстәрен».

* * *

Сер тотоу һәм тотмау хаҡында
Бер аҡыллы әйтеп ҡалдырған:
«Тәүгеһе ул — ҡылыс ҡынында,
Икенсеһе — уҡ ул атылған».

* * *

Дәрәжәң ҙур булһа, ғилем — нур,
Наҙанлыҡ — хур, күҙгә пәрәнжә.
Дәрәжәнән кеше булмай ҙур,
Кешенән ҙур була дәрәжә.

* * *

Аҡыллыға яҡшы тик шул бары:
Нигә күңеле ята, ашҡына.
Ә алтының, алмас, ынйыларың —
Ҡәбер өҫтөндәге таш ҡына.

* * *

Яғымлы ла тауыш, һылыу йөҙ —
Икеһе лә биләй йөрәгең.
Икеһе лә булһа — түҙһәң түҙ, —
Ғилемеңдең бармы кәрәге?

* * *

Һылыулығың һинең көн кеүек,
Һарғайырмын инде гөл кеүек.
Кешеләрҙең шелтә һүҙҙәре
Ут үрләткән генә ел кеүек.

* * *

Әй, йөрәгем, һағыш-ҡайғыла.
Дуҫың килһә, ҡайғың юҡ була.
Ауыр саҡта яҡшы дуҫ кәрәк.
Еңел саҡта дуҫтар күп була.

* * *

Йомарттың бар алтын-көмөшө
Дуҫтарының килер юлында,
Һарандың бар йыйған өлөшө
Дошманының булыр ҡулында.

* * *

Һине күрмәй, китә алмайым,
Күрһәм тағы, китә алмайым.
Өмөтөмдө өҙөп бөтәм бит, —
Һине һөйөп бөтә алмайым.
Утта янып, нисә ҡалмайым,
Серҙәремде сисә алмайым,
«Былбылым!» — тим эстән, ә үҙем
Һүҙҙән эшкә күсә алмайым.
«Ярай, көтөрмөн!» — тим таң һайын,

Көтөрмөн, тим, көтә алмайым.
Үҙең үбеү бүләк итһәңсе,
Ә мин бүләк итә алмайым.
Сабырлыҡҡа, Жәми, өйрәтмә, —
Был эште мин үтәй алмайым!..

* * *

Бер танышым зарланды:
«Интегәм, — ти, — бурҙарҙан.
Күпме фекер урланды
Минең шиғри юлдарҙан».
Күп юлдарын уҡыным,
Юҡ шул фекер йораты, —
Хаҡ, ахыры, ҡорҙашым!
Барһын бөткән урлатып!

Алишер Навои

(1441—1501)

* * *

Кеше булған кешелә
Мең кешенең эше бар.
Кеше булмаҫ кешелә
Кешенең ни эше бар?

Хосе Рисаль

(1861—1896)

* * *

Һаҡлай белһә халыҡ үҙ телен,
Һис иркенән яҙмаҫ илендә:
Ул күктәге бөркөт шикелле, —
Кем тотала уны күгендә?..

Исикава Такубоку

(1885—1912)

* * *

Эш тә эш,
Эш тә эш. Ниндәй емеш?
Тормош еңеләймәй, имеш!..
Иҫ китеп шуға,
Ҡарайым ҡулға.

* * *

«Һуғам!» — тинеләр миңә.
Яуап бирҙем:
«Һуҡ!» — тинем.
Ах, әгәр ҙә хәҙер ҙә
Мин шулай булһа инем!

* * *

Бер ҡыҙға һорау бирәмен:
«Әйт, тим, үлгең киләме?»
«Ҡара бында!» —
Тип ул шунда сер әйтте,
Муйынындағы йөйҙө күрһәтте.

Франсуа Вийон

(1431—1464)

* * *

Һыуһап үләм шишмә эргәһендә,
Күҙ йәш аша көләм, уйнап эшләйем.
Ҡайҙа барһам, шунда минең өйөм,
Ете ят ер миңә — тыуған илкәйем.
Мин барыһын беләм, мин бер ни белмәйем!

4.IV—66

Перси Шелли

(1792—1822)

ОЗИМАНДИЯ

Осратҡанда бер юлсыны алыҫ илдәрҙән,
Һөйләгәйне миңә ни күргәнен сүлдәрҙә.
Имеш, бынан бик алыҫта, эҫе көньяҡта,
Сүлдәр серен һаҡлаған бер һыныҡ һын ята.

Әле булһа яһиллығы сыҡҡан йөҙөнә,
Буйһондормаҡ булып бар донъяны үҙенә.
Оҫта рәссам ҡулы йәнһеҙ ташҡа йән өрөп,
Ажарлығын был заманға ҡуйған еткереп.

Бер ярсыҡта тороп ҡалған һүҙе бар тағы:
«Мин — Озимандия! Мин — батшалар батшаһы!
Хакимдары бар заман һәм илдең, диңгеҙҙең.
Күрегеҙ һеҙ ҡөҙрәтемде, быны мин төҙҙөм!..»
Бер ни ҙә юҡ!.. Тәрән тынлыҡ!.. Үкен-үкенмә, —
Үле сүллек һәм кәфендәй сикһеҙ күк кенә...

30.III—72

ЯҢҒЫҘЛЫҠ ХЫЯЛДАРЫ

Моңһоу ғына һүнә уйҙарым,
Өлгөрмәйсә йырға әйләнеп.
Шулай һүнә айҙың нурҙары,
Яҡтыһына көндөң бәйләнеп...
Күпме ине йондоҙ сәйләнем!..

31.V—72

Джордж Гордон Байрон

(1788—1824)

* * *

Хыялдарын юлда кешенең
Тартҡан һымаҡ яңғыҙ кәшәнә,
Тартып торһон күҙең ҡараһын
Аҡ ҡағыҙҙың ошо ҡараһы.

Үтеп киткәс йәшлек йылдарың,
Уҡыһаң бер шағир юлдарын,
Хәтерләрһең хәтәр бер мәлен,
Нисек һине һөйөп йөрөгәнен
Һәм күмгәнен шунда йөрәген...

11.XI—67

Генрих Гейне

(1797—1856)

* * *

Алтын аяҡлы йондоҙҙар
Йөрөй күктә тын ғына.
Бала кеүек йоҡлаған ер,
Сумып төн тынлығына.
Йәшел ҡолаҡтарын ҡуйып,
Айҙы тыңлай урмандар.
Тауҙар, ҡулдарын һонғандай,
Шәүләләрен һуҙғандар.

Сеү, йөрәгем йыр ишетә,
Был моң кемдең һағышы?
Әллә һандуғас йыры был,
Әллә иркәм тауышы?

* * *

Эй һин, һылыу, балыҡсы ҡыҙ!
Кәмәңде ҡалдыр ҡомда.
Ултыр янға, һөйләшәйек,
Сабый бул минең ҡулда.

Ҡуй башыңды йөрәгемә,
Ҡурҡма иркәләүҙән.
Диңгеҙ ҙә бит туҡтамай һис
Яҙмышыңды үртәүҙән.

Минең йөрәгем дә диңгеҙ:
Йә таша ул, йә ҡайта.
Уның төпкөлөндә, йоҡлап,
Фәжәп ынйылар ята...

* * *

Ғашиҡ булды ҡыҙға егет,
Ә ҡыҙ һөйҙө башҡаны,
Тик башҡаһы бүтән менән
Бергә йәшәй башланы!

Ғәрлегенән тотто ла ҡыҙ
Сыҡты ҡуйҙы бер иргә.
Шулай итеп, ҡыҙ егетте
Тереләй күмде ергә...

Донъяла был иҫке нәмә,
Тик мәңге яңы ҡала.
Үҙ башыңа төшһә инде,
Йөрәкте ярып һала!..

* * *

Шайтан менән бик шаярма —
Ғүмер юлдары ҡыҫҡа.
Тамуҡ киҫәүҙәре барын
Онотоп ҡуйма, дуҫҡай.

Түләп бар гел бурысыңды,
Ҡыҫҡа ла түгел ғүмер, —
Әле байтаҡ бурыстарға
Батырға тура килер.

15.VIII—63

* * *

Фәмһеҙлекте, һүрәнлекте
Хөрмәт иттең бик күптән.
Тик мин генә, һөйөп һине,
Йөрөттөм тауҙан-күктән.
Таҡыр юлдар эҙләй инең,
Тапҡанһың бит, һөйөклөм:
Ҡултыҡланған бына ирең,
Өҫтәүенә — һин... йөклө!..

15.VII—63

* * *

Йөрәгемдең иң түренә
Тын ауаз үтеп инде.
Ҡойол, әйҙә, яҙ моңо һин,
Ҡойондор яҙғы көндө!
Ҡойонһондар гүзәллектең
Талыҡҡан сәскәләре,
Тапшыр, күрһәң, ҡыҙылына
Йөрәгем сәләмдәрен.

* * *

Мәңге-мәңге ҡуҙғалмайса
Яна күктә йондоҙҙар.
Һағынышып, һарғайышып,
Бер-береһенә ҡарайҙар.
Һис бер телсе аңламаҫлыҡ
Фәжәп серле бер телдә
Һөйләшәләр, серләшәләр
Был ғашиҡтар һәр төндә.

Тик мин белдем ул тел серен,
Асайыҡ инде һеҙгә.
Һөйөклөмдөң нурлы йөҙө
Бер асҡыс булды беҙгә.

* * *

Яла яғыр тотош бер йыйылыш,
Тотош бер йыйылыш ялғанлар.
Ләкин хаҡлыҡ һинең яҡта икән,
Ялмай алмаҫ һине ялалар.

Ялағайҙар мәңге ялған яҡлы,
Ә ялғандың ялҡын — телдәре.
Ялҡын теле ҡайһы яҡка аумаҫ,
Ҡайһы яҡтан иҫмәҫ елдәре!..

Ныҡ тор, егет, хаҡлыҡ хаҡына һин,
Тура ҡарап әйт һин ир һүҙең.
Дөрөҫлөктө ҡурҡып яҡламайҙар,
Мең ялғанға торор бер үҙе!

8.I—67, 8.VI—71

* * *

Йөрәгемдең һулҡып һыҙлағанын
Әгәр ҙә бит баҫа белгәндә,
Сабый сәскәләр ҙә үкһеп-үкһеп
Илашырҙар ине эргәмдә.

Эй, һандуғас, моңло ҡошсоғом һин,
Аңлай белһәң әгәр ҡайғымды,
Һайрар инең һин дә, йыуатып бер,
Йырлар инең миңә йырыңды.

Алыҫтағы алтын йондоҙҙарым,
Мин янғанды күрә белһәгеҙ,
Күктән төшөп, һеҙ ҙә күңелемә
Бер йылы һүҙ әйтер инегеҙ.

Юҡ, яңғыҙ мин, һис кем быны белмәй,
Бер ҡыҙ ғына белә ҡайғымды.
Тик ул үҙе минең йөрәгемә,
Йөрәгемә һүнмәҫ ут һалды!..

Генри Лонгфелло

(1807—1882)

УҠ МЕНӘН ЙЫР

Кереш киреп, зәңгәр күккә уҡ аттым,
Тик уғымды «һә» тигәнсе юғалттым.
Йәш сағыңда уҡ атһаң да, ул уҡҡа
Күҙ эйәрмәй, етә икән болотҡа!

Йыр сығарып, маҡтаным күҙ нурымды,
Тик юғалттым «һә» тигәнсе йырымды.
Йәш сағында кем һуң күрмәй йондоҙон,
Инде хәҙер тороп ҡалдым яңғыҙым.

Йылдар үтте. Эҙләп таптым уғымды
Ботағынан йөҙйәшәр бер олондоң.
Ә йыр эҙләп, күпме тау-таш ҡуптарҙым, —
Йыр йөрәгән йөрәгендә дуҫтарҙың.

25.IX—72

II

АЛЕКСАҺДР ПУШКИҢ
МИХАИЛ ЛЕРМОНТОВ
ФЕДОР ТЮТЧЕВ
АЛЕКСЕЙ ТОЛСТОЙ
АПОЛЛОҢ МАЙКОВ
ИВАҢ НИКИТИҢ
АЛЕКСЕЙ ПЛЕЩЕЕВ
ИВАҢ БУҢИҢ
АЛЕКСАҺДР БЛОК

Александр Пушкин
(1799—1837)

ТОТҡОН

Ултырам ситлектә, ҡаҡмай керпек тә,
Ирекһеҙ иптәшем — бер йәш бөркөт тә,
Ян тәҙрәм төбөндә, ҡарғап донъяһын,
Ҡағына һәм суҡый ҡанлы ҡалъяһын.

Суҡый ҙа ырғыта, теклә тәҙрәгә,
Әйтерһең, бер уйҙы уйлай ул бергә.
Ҡарашы, тауышы ниҙер көткәндәй,
«Әйҙәсе, остоҡ!» тип әйтер киткәндә.

Беҙ ирек ҡоштары! Ваҡыт осорға,
Болоттар артылып тауҙар ҡосорға,
Ундағы диңгеҙҙең күм-күк ситендә
Йөрөйөк һин дә... мин елдәр иркендә!..

БОЛОТ

Баҫылған дауылдың, эй, һуңғы болото!
Бер үҙең елəһең, донъяңды онотоп.
Бер үҙең ташлайһың шомло шәүләңде,
Бер үҙең боҙаһың шундай шәп көндө.

Бит әле генә һин бар күкте ҡапланың,
Һәм һине уратып, ут-йәшен ялтланы.
Дәһшәтле күкрәп, шаштың, үкерҙең,
Һуғарҙың дым менән ҡомһоҙ был ерҙе.

Инде ҡас, юғал һин! Үтте бит ваҡытың,
Йәшәрҙе ер йөҙө, йөрөмәсе ялҡытып.
Ел дә бит, япраҡтан елпеп күк пәрҙә,
Ҡыуалай үҙеңде зәңгәр күктәрҙән.

БАҒЫУСЫМА

Йән дуҫҡайым ауыр көндәремдең,
Күгәрсенем, ҡартлыҡ көнөндә
Күптән-күптән яңғыҙ көтәһеңдер
Ҡарағайлы урман өңөндә.

Тәҙрә төптәрендә, һаҡ торғандай,
Күҙ алмайһың килер юлымдан.
Энәләрең йыш-йыш туҡталғандай
Ярғыланып бөткән ҡулыңда.

Текләйһең дә өнһөҙ ҡапҡаларға,
Алыҫтағы һорғолт юлдарға,
Көрһөнәһең һағыш-ҡайғыларҙан,
Сәғәт һайын сумып моңдарға...

ҠЫШҠЫ ЮЛ

Ялбыр болоттар эсенән
Ай сығып ҡарап ҡуя.
Моңһоу яландар өҫтөнә
Моңһоу нурҙарын ҡоя.
Эс бошорғос ҡышҡы юлдан
Өс толпар бара юртып.
Ҡыңғырауы гел бер моңдан
Зың-зың килә ҡаңғыртып.
Ниндәйҙер бер яҡын моңдо
Һуҙа күсер тауышы:
Йә сая бер киңлек унда,
Йә йөрәктең һағышы.
Ут та, йорт та ҡараңғыла,
Тик ҡар ята ағарып...
Буй-буй бағаналар ғына
Салынып ҡала бары...

* * *

Асыуланма, ҡайғырма һин,
Алдаһа әгәр тормош.
Килмәй булмаҫ, килер шат көн,
Тик һин йәшәргә тырыш.
Йөрәк йәшәй киләсәктә,
Күңелһеҙ тик бөгөнгө.
Һәр ни китә, һәр ни үтә,
Ә үткән хуп күңелгә.

* * *

Һөйҙөм һине, бәлки мөхәббәтем
Һүнмәгәндер әле күңелемдә.
Тик ул һине башҡа борсомаһын,
Күренмәһен ҡайғы күҙеңдә.
Баҙнатһыҙ һәм көнсөл ғазап менән
Һөйҙөм һине өнһөҙ, өмөтһөҙ.
Һөйҙөм һине наҙлап, бар йөрәктән,
Зарыҡма һин шундай һөйөүһеҙ.

Михаил Лермонтов
(1814—1841)

ШАҒИР ҮЛЕМЕ

Һәләк булды шағир! — намыҫ ҡоло —
Ҡабул итмәй яла һүҙҙәрҙе.
Күкрәктәге ҡурғаш, ҡанмаҫ ҡоно
Ғорур башын уның эйҙерҙе.

Хурлыҡтарын ваҡсыл рәйетеүҙең
Күтәрмәне шағир күңеле! —
Донъяһына ҡаршы сыҡты үҙе
Һәм ауҙы ул, яңғыҙ, төңөлөп...

Үлтерелде!.. Ниңә иңрәү хәҙер,
Буш кәрәкһеҙ маҡтау йырҙары,
Меҫкен аҡланыу һәм ялған ҡәҙер? —
Атҡарылды яҙмыш ҡарары! —

Һеҙ түгелме тәүҙә ҡыуыусылар
Уның азат, ҡыйыу аҡылын,
Көлкө күреп тоҡандырыусылар
Көйрәп ятҡан ҡуҙҙың ялҡынын?

Йә, улайһа — инде шашынығыҙ,
Ул түҙмәне аҡтыҡ йәбергә.
Һүнде көндәй даһи аҡылыбыҙ,
Шиңде шөһрәт тажы ҡәбергә.

Үлтереүсе — уға ни һуң кәрәк? —
Ҡорал тоҫҡап торҙо юлында.
Тыныс тибә ҡыуыҡтай буш йөрәк —
Тертләмәне ҡорал ҡулында.

Ғәжәпме һуң? Ул, бер илһеҙ муйнаҡ,
Бәхет, дан ауларға юл сыҡҡан.
Йөҙәрләгән килмешәктәр һымаҡ,
Яҙмыш яҙып, беҙгә юлыҡҡан;
Һәм, мыҫҡыллап беҙҙең телебеҙҙе,
Ек күреп ул сит ер йолаһын,
Аяһынмы инде даныбыҙҙы,
Аңлаһынмы шул мәл, ҡан ағыҙып,
Кемгә тоҫҡап ҡулын һуҙаһын?!.

Инде ул юҡ — бер аяуһыҙ ҡулдан
Гүр эйәһе инде ителде;
Илаһи көс менән үҙе яҙған,
Һуҡыр көнсөлләктән ҡорбан булған
Йырсы һымаҡ иҙеп кителде...

Ниңә хөр күңел һәр дәртле тойғоға
Ят булған был ҡонсол, тынсыу донъяға
Алыштырҙы һил наҙ, дуҫтарҙы?
Ниңә ҡул бирҙе һуң хаин йәндәргә,
Ниңә ышанды ул юха телдәргә,
Белә тороп йәштән уларҙы?

Сәскәлеһен сисеп, кейҙерҙеләр
Сәнескеле бер таж үҙенә.
Тик ағыулы йәшерен энәләр
Ҡаҙалдылар нурлы йөҙөнә.

Һуңғы һулыштарын ағыуланы
Туң йәндәрҙең быш-быш һүҙәре.
Үс алырға бушҡа хыялланып,
Өмөт өҙөп, йомдо күҙҙәрен.

Тынып ҡалды сихри йыр өндәре,
Яңғырамаҫ улар яңынан.
Гүр ҡуйынында уның ирендәре
Асылмаҫҡа инде ябылған.

Ә һеҙ, битһеҙ, ямanaты сыҡҡан
Ырыуығыҙ шаҡшы тоҡомдар,
Яҙмыш ҡаҡҡандарҙы ергә йыҡҡан
Меҫкен үксәгеҙгә тиң ҡолдар!
Һеҙ, тәхеткә ҡомһоҙ баҡҡан өйөр,
Ирек, Аҡыл, Данды быуҙығыҙ.
Ҡанундарҙан табып һыйыныр ер,
Хаҡ-хөкөмдө — барыһын ҡыуҙығыҙ!

Ләкин бар ул, башҡа хөкөм дә бар,
Бар дәһшәтле хаким, ул көтә,
Таныш уға һеҙҙең бар ҡылғандар,
Алтын уны алмай өркөтә.
Ярҙам итмәҫ ул саҡ ялғанығыҙ,
Һуҙмаҫ һеҙгә ҡабат ҡалҡанын,
Йыуа алмаҫ ҡара бар ҡанығыҙ
Шағирҙың хаҡ, изге был ҡанын!..

21.VIII—64

БАЛЛАДА

Диңгеҙҙең бейек ярында
Бер һылыу ҡыҙ ултыра.
Иркәләнеп егетенә,
Һүҙен әйтә ул тура:

«Мөхәббәтең ысын булһа,
Ошо упҡын төбөнән
Алып сыҡ һин муйынсамды —
Төшкәйне бөгөн генә».

Ҡаны ҡайнаны егеттең,
Йәш йөрәге ашҡынды.
Һәм ул ҡапыл, тәүәккәлләп,
Тулҡындарға атылды.
Ә тулҡындар, ҡотороноп,
Ярһып шаулай упҡында,
Күбектәрен сәсрәтешеп,
Ажғырына тулҡындар.
Дәһшәтләнеп киләләр ҙә
Ҡамсылайҙар ҡаяны.
Тик шулай ҙа улар ҡыҙҙың
Йәш егетен аяны.
Бәхетенә, йәре тере!
Ул ҡаяға тотондо.
Муйынса ҡулда булһа ла,
Төҫө алыр ҡотоңдо.
Баҫырға ла ҡурҡа егет.
Ышанмай аяғына.
Бөҙрәһенән ынйы түгеп,
Үрмәләй ҡыҙ янына.

2.XII—53

* * *

1

Мин яңғыҙым ғына юлға сығам;
Ташлы юлға айҙан нур төшә;
Ә төн тымыҡ. Сәхрә күкте шаңлай,
Йондоҙ менән йондоҙ һөйләшә.

2

Күк йөҙөндә ғәжәп, тантаналы!
Зәңгәр нурҙа йоҡлай ер тыныс...
Ниңә ауыр миңә, ниңә ҡыйын?
Ни көтәм мин? Ни һуң ҡурҡыныс?

3

Юҡ, көтмәйем бер ни тормоштан мин
Үткәнем дә миңә йәл түгел:
Ирек һәм тыныслыҡ эҙләйем мин!
Онотолоу теләй был күңел.

4

Тик кәрәкмәй һалҡын гүр йоҡоһо...
Килә минең шулай йоҡлайһым:
Серем итһен күкрәктәге көстәр,
Йә тын ғына рәхәт һулаһын.

5

Татлы тауыш, хистәремде наҙлап,
Йырлаһын гел һөйөү хаҡында,
Һәм, эйелеп, мәңге йәшел имән
Шаулап торһон башым осонда.

* * *

ХӘЙЕРСЕ

Ҡапҡа төптәрендә изге йорттоң
Бер хәйерсе тора тилмереп.
Әсе хәсрәт, сарсау һәм аслыҡтан
Кибеп бөткән меҫкен, саҡ тере.

Тик бер һыныҡ ҡына икмәк көттө,
Күҙ ҡарашы менән ялбарып.
Кемдер шул саҡ ғәмһеҙ уҙып китте,
Уң ҡулына уның таш һалып.

Шулай тилмерҙем мин һөйөүеңә,
Күҙ йәштәрем менән мин яндым.
Иң, иң матур тойғоларым һиңә
Мәңгелеккә шулай алданды.

ЕЛКӘН

Яңғыҙ елкән күренә ағарып,
Диңгеҙҙәге зәңгәр томанда.
Ни эҙләй ул алыҫ илгә барып?
Ни ҡалдырған тыуған яғында?

Ел һыҙғыра, уйнай тулҡын менән,
Һәм маҡтаны һығып ҡарай ул.
Юҡ! Бәхет тә эҙләп елмәй елкән,
Бәхеттән дә ҡасып бармай ул! —
Аҫтан күк һыу, өҫтән ҡояш ҡарай,
Ҡойондороп алтын нурында.
Ә ул тынғыһыҙ гел, дауыл һорай,
Әйтерһең дә, тынлыҡ бар унда!

ҠАЯ

Төн үткәрҙе кескәй алтын болот
Күкрәгендә мәғрүр ҡаяның
Һәм ашығып таңдан юлға сыҡты,
Күңелле ел менән шаярып.

Тик дымлы эҙ ҡалды йөҙ һырында
Ҡарт ҡаяның. Әллә шунлыҡтан,
Тора яңғыҙ, тәрән уйға сумып,
Һәм тын ғына илай бушлыҡта.

ТОТҠОН

Асығыҙ миңә төрмәһең,
Бирегеҙ көн яҡтыһын,
Һылыуҙың ҡара күҙлеһең,
Аттың ҡара яллыһын!
Иң элек мин йәш матурҙы
Татлы үбеп ҡосормон,
Аҙаҡ атҡа атланыр ҙа
Ҡырға елдәй осормон...

Тик бейек төрмәм тәҙрәһе,
Ауыр ишек йоҙаҡта.
Ҡаплай ҡыҙҙы төн пәрҙәһе —
Ҡара күҙкәй йыраҡта.
Йәшел туғайҙа толпарым
Иркен саба йүгәнһеҙ,

Елдәр тарай ялбыр ялын,
Уйнаҡлап йөрөй ғәмһеҙ.
Ә мин, яңғыҙ, ҡыуанысһыҙ,
Һаран ут яҡтыһында
Янам ялһыҙ, йыуанысһыҙ,
Янам мин зинданымда.
Ишетәм ишек артында
Ярты төн тынлығында:
Тере йоҙаҡ — һаҡсы йөрөй,
Яуап юҡ аҙымында.

О. Смирноваға

Үҙең юҡта бик күп әйтер һүҙем,
Ә һин барҙа килә тыңлайһым.
Әйтер һүҙҙәремде әйталмайым,
Һин, өндәшмәй, һалҡын ҡарайһың.

Нишләргә һуң, ярлы телем минең
Аҡылыңды биләй алмаһа?..
Былар барыһы көлкө булыр ине,
Әгәр бик күңелһеҙ булмаһа...

2.XII—53—21.VIII.64

Федор Тютчев
(1803—1873)

* * *

Оло мәғәнә бар айырылыуҙа,
Мәғәнәһенә алһаң төшөнә:
Бер көнөңмө, мәңгелекме уҙа,
Ни ҡылһаң да, һөйөү — төш кенә.

Тик күҙ йомоп күҙ асҡансы китә,
Төштөң тағы һиндә ни эше?
Ә иртәме, һуңмы, — ахыр сиктә
Уянырға тейеш бит кеше...

ИКЕ СТИХИЯ

Тулҡынды — тулҡын, уйҙы уй ҡыуа,
Икеһе лә шул бер заттан тыуа:
Тик бындағыһы — бикле йөрәктә,
Ә ундағыһы — сикһеҙ киңлектә.
Шул уҡ мәңгелек ташыу ҙа ҡайтыу,
Шул уҡ шик-шомдо бушҡа ҡуҙғатыу...

Алексей Толстой
(1817—1875)

ШӨҢГӨР СӘСКӘЛӘР

Эй күк шөңгөр сәскәләр,
Даламдың күрке һеҙ!
Ниңә шулай бик моңһоу
Күгелйем күҙегеҙ?
Ниңә, зың да зың килеп,
Сыуаҡ май көлгәндә,
Баш сайҡашып, шымдығыҙ
Бәрхәттәй үләндә?
Атҡан уҡтай, йомолоп,
Елдерә атҡайым.
Гүйә, һеҙҙе ул түгел,
Мин үҙем таптайым...
Эй, күк шөңгөр сәскәләр,
Даламдың күҙҙәре.
Әйтмәгеҙсе, исмаһам,
Ҡәһәрле һүҙҙәре!
Үтер ҙә китер инем,
Таптамай һеҙҙе мин,
Ярһыған шул атҡайым,
Тоймай ҙа теҙгенен.
Саң борҡотоп артынан,
Уҡ һымаҡ ул елә.
Ҡайҙа мине елдерә?
Уныһын кем белә!..

ТОМАН

Аҡ күбектәй, ҡаплап алған
Күл өҫтөн аҡ томан.
Төпһөҙ күлдәй уйға сумған
Йәш егет ҡайғынан.
Мәңге ятмаҫ, — ятһа ятыр
Аҡ томан таңғаса.
Ел сығыр ҙа, ул таралыр,
Ә ҡайғы — һис ҡасан!

Аполлон Майков
(1821—1897)

ЕМШӘН*

Шәлкем генә емшән үләне
Шиңгәндә лә яҙмай еҫенән.
Терелтәлер ирҙең үлгәнен,
Төшөрөп тә илен иҫенә...

Борон заман иркен далала
Йөрөгәндә йәйрәп, күсенеп,
Ике туған хан була —
Олтораҡ та Серсән исемле.

Бер саҡ шулай оло туй барған,
Күп урыҫты алғас әсиргә.
Йырау-сәсән йырҙар сығарған,
Өлгөрмәгән ҡымыҙ эсергә...

Ҡапыл шунда кереп араға,
Яу баҫҡан, ти, ҡара ҡойондай.
Барыһы ятҡан тырым-тырағай,
Билендәшкән аҡҡош тубындай.

* Емшән — хуш еҫле дала үләне.

Аҫкан-киҫкән икән Мономах,
Ҡарамаған йәше-ҡартына...
Донға ҡасҡан Серсән ух та ах,
Ә Олтораҡ — Ҡафтау артына.

Күп ел иҫкән дала иркендә...
Тейенмәйсә иле ырыҫка,
Мономах та үлгән бер көндө,
Ҡара ҡайғы һалып урыҫка.

Саҡырған да батыр сәсәнде,
Серен сискән Серсән батырға:
«Еткер уға беҙҙең сәләмде,
Сыҡһын, — тигән, — тиҙерәк ҡайтырға.

Баш булһа ла барлыҡ Ҡафтауға,
Байлығына әйҙә төкөрһөн.
Дошман үлде, бөттө яу-ғауға,
Далаһына ҡайтып көн күрһен.

Йырла уға беҙҙең йырҙарҙы,
Иремәһә күңеле бик йырға,
Төҫө итеп дала-ҡырҙарҙың,
Шул емшәнде, — ҡайтыр, — бир уға!»

Ултыра, ти, туйлап Олтораҡ,
Яран-ҡыҙҙар тулы сатырҙа.
Алтын-көмөш торғас ялтырап,
Уйы ла юҡ икән ҡайтырға.

Индерәләр шул мәл сәсәнде,
Һөйләтәләр илдең хәлдәрен.
«Ҡайтып күрсе ерең-әсәңде!» —
Тип бөтөрә сәсән хәбәрен.

Тик өндәшмәй ләм-лим Олтораҡ,
Көлөп кенә ҡуя ни бары.
Ярандары тора ҡалтырап,
Көнгә тиңләп, данлай ҡолдары...

Шунда сәсән йырлап ебәрә
Ата-бабаларҙың йырҙарын,
Батырҙарын күҙҙән үткәрә,
Йырлай данлы ҡыпсаҡ яуҙарын...

Олтораҡтың йөҙө ҡомһарып,
Тик асыуы таша был йырға.
Башын ғына ҡағып ул бары,
Ҡуша уны алып сығырға.

Шул саҡ сәсән бирә сығарып
Хуш еҫ бөрккән дала бүләген.
Хан, нишләргә белмәй, аҡарып,
Ҡыҫып ала усҡа йөрәген...

Был ни булыр, тиеп, ҡурҡышып,
Барса халыҡ хандан күҙ алмай.
Ә Олуғ хан дала ҡыртышын
Үбеп илай, үкһеп тұҙалмай.

Ҡысҡыра хан, йәйеп ҡоласын:
— Хан түгел мин һеҙгә бөгөндән!
Сит илдәрҙә солтан булғансы
Булайым, — ти, — олтан илемдә!..

Иртән иртүк томан таралғас,
Тау баштары сумғас баҡырға,
Хан, хушлашып, атҡа атланғас,
Каруандар сыға ҡайтырға.

Тау артынан тауҙар артылып,
Тиҙерәк көтөп дала келәмен,
Ул алыҫҡа ҡарай, атлығып,
Төшөрмәйсә ҡулдан үләнен...*

26.IX—1.X—72

---

* Был хикәйәт, авторҙың аңлатмаһы буйынса, Волын йылъяҙмаһынан алып яҙылған һәм шағирҙың «Тарих тауыштары» тигән циклына индерелгән *(Р.Ғ.)*

Иван Никитин
(1824—1861)

МУЖИК

Өҫкә кейеп тишек күлдәк,
туҙған сабата ҡатып,
Ултыра ул, мужик меҫкен,
нишләргә, тип, баш ватып.
Ҡайғы-хәсрәт баҫҡан уны,
уйға сумған, ҡуҙғалмай.
Бөҙрә сәсен өтә ҡояш, —
уныһы ла ҡыҙғанмай.
Ғүмер баҡый көсөн түкте,
ялсыманы һабанда.
Урып бураға һалғаны
булды һыуға һалғандай.
Өйөндә лә, әүендә лә
бил яҙманы эш менән,
Тик тапҡаны өнһөҙ-һүҙһеҙ
китеп торҙо кешегә...
Күктән бары, бәхет түгел,
ризыҡ-икмәк һораны.
Тәңреһе лә икмәк менән
тултырманы бураны...
Бары бәлә-ҡаза бирҙе!..
Шуға оло үпкәһе.
Тик һүҙ әйтмәй ауыҙ асып,
аса — күренер үпкәһе!..

Алексей Плещеев
(1825—1893)

АЛҒА!
(Рус «Марсельеза»һы)

Алға, дуҫтар! Ҡурҡыу һәм шик белмәй,
Тотонайыҡ данлы көрәшкә!
Күктәрҙә мин инде күреп ҡалдым:
Ҡанды йыуып, унда нур төшкән!

Ҡыйыуыраҡ! Ҡулға-ҡул бирешеп,
Ҡуҙғалайыҡ алға беҙ бергә,
Фән байрағы аҫтарында, әйҙә,
Киләйек ныҡ, уртаҡ фекергә.

Ялғанлыҡ һәм гонаһ әһелдәрен
Язалайыҡ тура һүҙ менән,
Йоҡлағандың йоҡоларын асып,
Илтәйек хаҡ яуҙың үҙенә!

Табыныр зат эҙләп ерҙә-күктә,
Тыуҙырмайыҡ уйлап аллалар,
Баш эймәйек улар алдында беҙ,
Бирһә лә мең рәхәт донъялар!

Тик мөхәббәт һүҙен сөйөп илдә,
Еткерербеҙ байға, фәҡиргә,
Ғәфү итеп хатта залимдарҙы,
Беҙ түҙербеҙ барлыҡ йәбергә.

Бәхетлеһең, ауыр ғүмереңдә
Ҡанлы яуҙа янып үткәрһәң;
Талантыңды, ялҡау бер ҡол ише,
Ергә күммәй, үргә күтәрһәң!

Юл яҡтыртыр яҡты йондоҙ булып,
Янһын беҙгә изге хәҡиҡәт,
Ышанығыҙ: ысын йөрәк һүҙе
Яңғырамаҫ бушҡа, ул — ҡиммәт!

Ҡолаҡ һал, дуҫ, дуҫың һүҙҙәренә,
Йәш көсөбөҙ ташып торғанда:
Алға, алға, сигеү белмә артҡа,
Ни күрһәк тә алыҫ барғанда!

Иван Бунин
(1870—1953)

ЯҢҒЫҘЛЫҠ

Ел дә ямғыр, ел дә томан
Был яланғас һалҡын бушлыҡта.
Баҡсалар ҙа үлеп ҡалған,
Яҙға саҡлы тынған ҡошсоҡтар.

Мин яңғыҙым. Һүрәт төшөрәм,
Өй ҡараңғы. Тыштан ел өрә...
Кисә булдың һин янымда,
Тик бойоҡһоң, булһаҡ беҙ бергә.
Ә мин һине ҡатынымдай
Тоя башлағайным эңерҙә...
Ярай! Хуш! Нисек тә мин яңғыҙ
Яҙға саҡлы үлмәм ҡатынһыҙ.
Шул уҡ болот бөгөн тағы ла
Ағыла һаман ағыла.
Болдор алдын йыуған ямғыр,
Эҙҙәреңде теләп күмергә.
Яңғыҙыма шундай ауыр
Ҡарап тороу һоро эңергә.
«Борол!» — тиеп шул саҡ ҡапылдан
Ҡысҡыраһым килде артыңдан.
Тик үткән юҡ ҡатын-ҡыҙ өсөн,
Ни хәл итәң? Хәл ит, италһаң!
Ут яҡ, әйҙә, ҡайғың баҫ эсеп...
Шәп булыр ҙа ине эт алһаң!

13.IX—64

Александр Блок
(1880—1921)

* * *

Аһ, йәшәгем килә, йәшәгем:
Бар терене килә йыр иткем,
Бар йәнһеҙгә килә йән өргөм,
Булмағанды килә бар иткем!
Ят донъяның мәхшәр был төшө
Быуһа, әйҙә, алҡымдан, —
Киләсәктә шат бер йәш кеше
Әйтер, бәлки, шағир хаҡында:

Кисерәйек, тиер, гонаһын,
Шулмы, тиер, уны ир итте!
Ул бит — Ер һәм Ҡояш балаһы.
Тантанаһы, тиер, иректең!..

21.IX—72

* * *

Тәүҙә барыһын ул уйынға алды,
Аңланы һәм — шелтә ташланы,
Матур башын сайҡап, яулыҡ менән
Күҙ йәштәрен һөртә башланы.
Һәм, тештәре менән үртәп, көлдө,
Көтмәгәндә барыһын онотоп.
Хәтерләне — һәм үкһеп ебәрҙе,
Өҫтәлемә сәсен туҙғытып.
Төҫө ҡасты: китте, кире килде,
Ниҙер көттө, ярһып йөрәге,
Ҡәһәрләне, кинәт йөҙөн борҙо
Һәм мәңгегә китте, күрәһең...
Ярай, ваҡыт эшкә тотонорға,
Фәҙәттәге эшкә — көндәге.
Үтте ләме икән шулай ғүмер,
Шаулап киткән кеүек күлдәгең?!

* * *

Гамлет — мин ул. Туңа йәнем-тәнем,
Үргән саҡта мәкер ауҙарын.
Донъяла тик тәүге мөхәббәтем
Иретә был боҙлоҡ тауҙарын.
Алыҫтарға һине, Офелиям,
Алып китте тормош һалҡыны.
Тик мин генә бында хәлдән таям,
Йотоп ыулы ҡылыс ялҡынын...

2.IX—67

* * *

Төнгө урам, фонарь, аптека.
Мәғәнәһеҙ һаран яҡтылыҡ.
Сирек быуат йәшә шулай тағы —
Шулай ҡалыр һаман — барһы ныҡ.
Үлеп, тағы баштан башлаһаң да,
Шул уҡ донъя бағыр ни бары:
Шул уҡ боҙло тулҡын каналында,
Төн, аптека, урам фонаре...

21.IX—72

IV.

СЕРГЕЙ ЕСЕНИН
МИХАИЛ ИСАКОВСКИЙ
МИХАИЛ СВЕТЛОВ
ЯКОВ ШВЕДОВ
АЛЕКСАНДР РЕШЕТОВ
АЛЕКСАНДР ТВАРДОВСКИЙ
БОРИС РУМЬЕВ
КОНСТАНТИН СИМОНОВ
СТЕПАН ЩИПАЧЕВ
ВАДИМ ШЕФНЕР
МИХАИЛ ДУДИН
ВЛАДИМИР ТОРОПЫГИН
ГЕННАДИЙ МОЛОДЦОВ
НИКОЛАЙ РУБЛЕВ
ИГОРЬ ВОЛГИН

Сергей Есенин
(1895—1925)

* * *

Алһыу һыуҙар һибеп йөрөгән ерҙә
Кәбеҫтәгә ел — таң килене, —
Бер ҡолонсаҡ саған имеп тора
Инәһенең йәшел еленен.

* * *

Кис булды. Ысыҡтар
Емелдәй ситәндә.
Мин, талға һөйәлеп,
Торам юл ситендә.

Ай нуры яҡтырта
Нәк беҙҙең өй башын.
Ҡайҙалыр алыҫта
Һандуғас тауышы.

Кис йылы. Мин ҳәс тә
Ҡыш мейес янында!
Шәм кеүек теҙелеп,
Ойоған ҡайындар.

Тик төнгө һаҡсыға
Таңғаса йоҡо юҡ.
Иренеп кенә ул
Туҡылдай туҡ да туҡ.

* * *

Ябынған да ялбыр юрған,
Йыр йырлай ҡыш — шаулай урман,
Ҡарағайҙар сайҡала.
Тирә-яҡта хәсрәт йоҡан,
Алыҫ илгә юлдар тоҡан
Сал болоттар айҡала.

Ә урамда ҡар бураны
Йәйһә лә ебәк юрғанын,
Уғата һыуыҡ тышта.
Сыр-сыу сыпсыҡ балалары,
Ташлап киткәс аталары,
Тәҙрәләргә йылышҡан.

Өшөгән меҫкен ҡошсоҡтар,
Йонсоп бөткән ас сыпсыҡтар,
Бер-беренә һырыға.
Ә ел-дауыл, йәне асып,
Шаҡый ҙа тәҙрә ҡапҡасын,
Ҡоторона ныҡыраҡ.

Елдәр, елеп, көй көйләйҙәр,
Серем итә меҫкенкәйҙәр,
Боҫоп тәҙрә ҡашына.
Һәм төш күрә һәр бисара:
Имеш, көндәй балҡып тора
Яҙ-һылыуҡай ҡаршыла.

* * *

Уҡаланған күл өҫтө шәфәк нурынан,
Ҡарағайҙар таң ҡалған һуйыр йырынан.

Ҡыуышында ҡайҙалыр һыҡтай һарығош,
Һыҡтамайым мин генә — яҡты был һағыш.

Беләм, кисен сығырһың әүен артына,
Ултырырбыҙ хуш еҫле кәбән аҫтына.

Иҫергәнсе үбермен, гөлдәй иҙермен,
Бер иҫерткәс, ғәйбәт ни — уға түҙермен.

Үҙең, иреп, ташларһың ебәк шәленде,
Ҡаршыларһың ҡыуаҡта йәнһеҙ мәленде.

Әйҙә шашһын һуйырҙар моңһоу йырында,
Һөйөнөслө һағыш бар ал таң нурында.

* * *

Ташҡын томаны
Ялағас ләмен,
Ай ҙа ташланы
Алтын теҙгенен.

Йөҙәм кәмәмдә,
Ярға төртөләм.
Сиркәү-кәбәндән
Хуш еҫ бөркөлә.

Тик ҡара һуйыр
Килә ҡур ҙа ҡур,
Әйҙәп тын һаҙға —
Киске намаҙға...

21.III—72

* * *

Ҡарҙарын ҡоя муйылым,
Үлән сумған ысыҡҡа.
Ужымға һуҙып муйынын,
Ҡырға ҡарғалар сыҡҡан.

Ҡарағайҙар ҡул болғайҙар,
Аңҡый сайыр еҫтәре.
Әй һеҙ, урман, киң туғайҙар,
Яҙға китә иҫтәрем!

Елдәр һөйләй сер-хәбәрен,
Елкендереп күңелде.
Уйлап-уйлап һөйгән йәрен,
Күңел йырға күмелде.

Ҡойон, муйыл, ҡарҙарыңа,
Ҡоштар моңо түгелһен!
Йүгерә-атлай ҡырҙарыма,
Һибәм сәскәң күбеген.

21.III—72

ҠЫРПАҠ ҠАР

Еләм. Тып-тын. Тыпылдаша
Ҡарҙа бары дағалар.
«Ҡарр» ҙа «ҡарр!» — тип ҡарҡылдаша
Туғайҙа тик ҡарғалар.

Кемдер сихырлаған урман
Йоҡлай, татлы төш күреп.
Ҡарағай аҡ тун ябынған,
Белгән төҫлө өшөрөн.

Юлсы ҡарттай эйелгән дә
Таянған ул таяҡҡа,
Ә тумыртҡа түбәһендә
Тәүбә туҡый ян-яҡҡа.

Саба атым. Алда киңлек.
Ҡар яуа, түшәй шәлен.
Ә юл оҙон таҫма кеүек,
Иге-сиге юҡ әле!..

21.IV—65—3.IV.72

* * *

Эй һин, минең тыуған Рәсәй!
Бер һүрәт, тим, өйҙәрҙе...
Иге-сиге күренмәйенсә,
Күк һура тик күҙҙәрҙе.

Мин, бер юлсы дәрүиш ише,
Ҡырҙарға торам ҡарап.
Кәртә буйҙарына төшөп,
Тирәктәр кибә шыңрап.

Бал, алма еҫе аңҡытҡан
Баҫымсаҡ көҙкәй килә,
Йәш-елкенсәк ҡырға сыҡҡан,
Йырлашып бейей, көлә.

Әйҙәй мине йәшел һуҡмаҡ
Иркенә туғайҙарҙың.
Сыңлай, һырғалары һымаҡ,
Көлөшөүе ҡыҙҙарҙың.

Ҡысҡырһа яу: «Ташла Русте,
Йәннәткә, тип, кил инде!»
Кәрәкмәй, тирмен, йәннәте,
Бирегеҙ тик илемде!

ҺЫЙЫР

Ҡартайған ул, тештәр бөткән,
Күп балдаҡ мөгөҙөндә,
Көтөүсе лә туҡмап көткән
Туғайҙа йөрөгәндә.

Йөрәге тауыш яратмай,
Сыҫкан ҡыштырлаһа ла.
Бары Аҡбәкәлен уйлай,
Юҡ инде, тип, донъяла.

Бирмәнеләр улын уға,
Тарһындылар, күрәһең.
Елдәр уҫаҡ бағанала
Елберләтә тирәһен.

Уҙмаҫ улы яҙмышынан,
Етер ул көн һыйырға:
Элмәк һалып муйынына,
Сығарырҙар һуйырға.

Иламһырап, моңһоу ҡарар,
Мөгөҙөн ҡаҙар ергә...
Тик туғайҙар, аҡ сауҡалар
Төшкә керә хәҙергә.

ӨЙӨР

Йәшел ҡаштаҡта йылҡы өйөрө
Юшай, көндәрҙең сал саңын өрөп.

Текә ярлауҙан зәңгәр ҡултыҡҡа
Ыҫмала төҫлө ялдары ятҡан.

Ат күҙе ҡарай мөлдөрәп һыуҙан,
Көмөш йүгәнен ай шуға һуҙған.

Үҙ шәүләһенән ат үҙе өркә,
Бышҡырып төнгә, яңы көн көтә.

3.IV—72

* * *

Яҙғы көн зыулай ат ҡолағына,
Тәүге себен дә танһыҡҡа ғына.

Тик кискә инде туғайҙа аттар
Тибенә башлай, ята ҡолаҡтар.

Һарлығып күктә, ярып ҡыуаҡты,
Тояҡ тауышы килә тып та тып.

Йондоҙға тулҡын үрелеү була,
Көлдәй себендән һыу өҫтө тула.

* * *

Көн дә байыны. Һил ҡалды туғай.
Көтөүсе малай һыҙҙыра ҡурай.

Бар өйөр тыңлай, эйеп ҡаҡ башын,
Һомай ҡошҡайҙың зарын, һағышын.

Ә сәңгел шаңдау, тейеп иренгә,
Уйҙарын илтә күҙ күрмәҫ ергә.

Һөйөп көнөңдө, ҡара төнөңдө,
Көйләйем, илем, һиңә көйөмдө.

ЭТ ХАҠЫНДА ЙЫР

Иртән иртүк арыш һаламында
Эт ояһын елдәр туҙҙырҙы.
Септә ышығына ятып, кәнтәй
Ете ерән көсөк тыуҙырҙы.

Ете ерәнен ул эңергәсә
Ялап иркәләне һалҡында.
Һәм уйылып ҡына ҡар ирене
Йылы ҡорһағының аҫтында.

Тауыҡтар ҙа төнәр ваҡыт етеп,
Көн дә инде тамам кисекте,
Шул саҡ һытыҡ йөҙлө хужа сығып,
Тоҡҡа тыҡты ете көсөктө.

Хәлһеҙ кәнтәй, көрткә бата-сума,
Ҡалмай барҙы уның артынан...
... Йылыу һыуҙың тоноҡ тигеҙлеге
Оҙаҡ-оҙаҡ ятты ҡалтырап.

Ялай-ялай тирле ҡабырғаһын,
Саҡ һөйрәлеп ҡайтып кергәндә,
Өй башынан йөҙгән ай ҙа уға
Бер балаһы булып күренде.

Сәңкеп-сәңкеп оҙаҡ шыңшыны ул,
Күкһел бейеклектән күҙ алмай.
Ә ҡыйғас ай тау артына шыуҙы,
Йәшеренде унан, оҙамай.

Гүйә, шул саҡ һыныҡ урынына,
Көлкө күреп, кемдер таш атты.
Мөлдөрәшеп ҡарға эт күҙенән
Алтын йондоҙ булып йәш аҡты.

* * *

Йөрөмәм инде, иҙмәм ал ҡыуаҡты,
Эҙләһәм дә тапмам эҙеңде.
Төштә генә күрҙем мин ул саҡты,
Һоло сәс көлтәһен үҙеңдең.

Шәфәҡтең ал уты ине йөҙөң,
Елəктең ал һуты — иренең,
Күктең ҡото ине ике күҙең,
Һылыулыҡта, наҙҙа бер инең.

Күҙ емдәрең шиңгән саҡтарында
Исемең дә, иреп, юҡ булды.
Тик таушалған шәлең ҡаттарында
Бал еҫтәре ҡалған ҡулыңдың.

Таң һыҙылып, бесәй балаһындай,
Өй башында битен йыуғанда,
Һинең хаҡта йырлап сайпылғандай
Һыу ҡыҙҙары моңһоу йылғамда.

Бышылдаһа ҡайсаҡ күкшел төндәр,
Ул хыялың, йырың ине, тип,
Шулай ҙа мин ул һыныңды кемдәр
Уйлап тапты икән һинең, тим...

Йөрөмәм инде, иҙмәм ал ҡыуаҡты,
Эҙләһәм дә тапмам эҙеңде.
Төштә генә күрҙем мин ул саҡты,
Һоло сәс көлтәһен үҙеңдең...

ТӨЛКӨ

А. М. Ремизовҡа

Ҡайтып еткәс тә ул саҡ һөйрәлеп,
Һынған аяҡ менән өңөнә,
Тәгәрмәстәй ауҙы бөгәрләнеп
Ҡан һыҙылып килгән эҙенә.

Күҙҙәренә ут сағылды һаман,
Һаҙ сайҡалды төтөн эсендә.
Ел артылып сыҡты ҡыуаҡтарҙан,
Йәҙрә һипкән төҫлө тәтелдәп.

Баш осонда һаман саңыт туҙа
Ҡандай еүеш ҡыҙыл эңерҙә.
Ҡалҡытһа ла башын болоҡһоуҙан,
Теле инде туңа һеңерҙә.

Тик ҡойроғо елдә хәс тә ялҡын,
Серек кишер тәме — ирендә.
Ағас бәҫе, балсыҡ еҫе аңҡый,
Ҡаны һарҡый әле сөрөлдәп...

21.III—72

* * *

Ҡыр яланғас, ҡыуаҡтар буш,
Һыу өҫтөнән томан тартыла.
Тәгәрмәстәй, һүрән ҡояш
Тәгәрәне күк тау артына.

Серем итә соҡорло юл,
Бөгөн әле алды хәтергә:
Сал ҡышты ла ҡаршылар ул,
Күп ҡалмаған инде көтөргә.

Аһ, үҙем дә шау томанда
Ҡарап торҙом кисә самалап:
Ерән ай ҙа, бер ҡолондай,
Егелеп алған беҙҙең санаға!

* * *

Ярып киләм тәүге аҡ ҡарҙы,
Ынйы сәскә баҙлай күңелдә.
Күк шәм итеп шәфәҡ ҡабыҙҙы
Бер йондоҙон инде күгендә.

Көнмө, төнмө — бер ни тоймайым,
Ел йә әтәс йырын ишетәмдер?
Ҡыш та түгелдер был, моғайын,
Тик аҡҡоштар ергә төшкәндер?

Әй, күркәм дә аҡлан был саҡта!
Һалҡынынан — ялҡын йөрәгем!
Ҡыҫып алғым килә ҡосаҡҡа
Ҡайындарҙың ап-аҡ күкрәген.

Әй, дөм-ҡара урман ҡосағы,
Ни ерең кәм әкиәт иленән?
Күтәреп тә килә ҡосаһым
Талдарыңдың нескә биленән!

3.IV—72

* * *

Беләм, беләм: бар ул бәхет, бар!
Ҡояш та бит әле һүнмәгән.
Бәхет юрап беҙгә, ал таңдар
Ҡыҙыл намаҙлыҡмы йәймәгән? —
Беләм, беләм: бар ул бәхет, бар!

Зыңла, зыңла, алтын илкәйем,
Ел һин, ел һин, алтын елкәйем!
Көтөүсе лә көтә көнкәйен,
Тыңла, тыңла өмөт көйкәйен,
Зыңла, зыңла, алтын илкәйем!

Яратам мин ярһыу һыуҙарҙы,
Һыуҙарҙағы алһыу нурҙарҙы.
Ҡыҫҡа ла был ҡайғы алҡымды,
Аҡ күңеле һүнмәҫ халҡымдың, —
Яратам мин ярһыу һыуҙарҙы!

* * *

Л. И. Кашинаға

Йәшел генә толомҡайың,
Ҡыҙ күкрәге — күкрәгең.
Эй һин, һылыу ҡайынҡайым,
Быуала ни күрәһең?

Ни бышылдай елдәр һиңә,
Ни һөйләй ҡом-тупрағың?
Әллә йәшел сәстәреңә
Кәрәкме ай-тарағың?

Әйтсе, әйтсе серҙәреңде,
Ҡатымы бик уйҡайың?
Яратам мин йырҙарыңды,
Яҡын миңә моңҡайың.

— Бында, — тине ҡайынҡайым, —
Бөгөн, йондоҙло төндә,
Килде көтөүсе дуҫкайым
Йәш эркелеп күҙендә.

Ай япты атлас юрғанын,
Үләндәр яҫтыҡ булды.
Ә ул ҡосаҡлап иланы
Яланғас аяғымды.

Көрһөндө лә таң атҡанса,
Әйтте, һыйпап япрағым:
«Яҙын торналар ҡайтҡансы
Һау булып тор, аппағым!»

КАНТАТА

Йоҡлағыҙ һеҙ, туғанҡайҙар!..
Тыуған еркәй яңынан
Ҡаҡшау белмәҫ ҡыҙыл яуҙар
Туплай Кремль янына.

Ерҙә яңы ил яһайҙар —
Ялмап алған ялҡында.
Йоҡлағыҙ һеҙ, туғанҡайҙар,
Шиңмәҫ гөлдәр аҫтында.

Ҡояш, алтын мөһөр төҫлө,
Һаҡлай изге ҡапҡаны.
Һеҙҙең яндан, ер йөҙөнөң
Ҡаршыларға ал таңын,
Атлай илдең ҡалҡаны.

* * *

Көҙгөсә уһылдай ябалаҡ —
Иркендә таңғы юл сатының.
Сәстәрем көлтәһен һағалап,
Эй, тарай ел-ҡараҡ алтынын.

Яланса, даласа: «Ah-ha-hай!» —
Тип һуҙам уҫаҡҡа ҡулымды.
Тиҙҙән, тим, ҡойоноп ҡарҙа, ай
Ултырыр башына улыңдың.

Тиҙҙән мин ҡатырмын япраҡһыҙ,
Ҡолаҡта — йондоҙ ҙа ҡар сыңы...
Йәштәргә йырҙарым яраҡһыҙ,
Ҡарттар ҙа тыңламаҫ йырсыһын.

Килер бер йәш шағир ҡырҙан,
Яңыса яңғырар ян-яҡтар...
... Көҙгөсә һыҙыра ямғыр ҙа,
Көҙгөсә бышылдай япраҡтар.

4.IV—72

* * *

Йәлләп, саҡырып йәш тә ҡоймам инде,
Аҡ сәскәһен ҡойғас алмағас.
Мин яңынан йәш булалмам инде,
Көҙҙәр һарыһы бер ялмағас...

Дарҫлап тибалмаҫһың хәҙер инде,
Һалҡын төшкән ялҡын йөрәгем.
Артта ҡалды аҡ ҡайынлы илде
Ялан аяҡ ҡыҙырып йөрөгәнем.

Берәҙәк йән! Һаман, һаман һинең
Һүрәнәйә бара ялҡының.
Әй, юғалған саф йәшлегем минең,
Күҙ ялҡынym, хистәр ташҡынym...

Нәфселәрем һараная барып,
Төшмө һин, тим, ғүмер хаҡында.
Әйтерһең дә, яҙғы таңды ярып,
Сабып үттем аҡбуҙ атымда.

Беҙ һәммәбеҙ ҡунаҡ был донъяла,
Күр, саған да ҡоя баҡырын...
Әйҙә атһын, әйҙә ятһын шулай
Ғүмер сәскәһе һәм ахыры!..

ӘСӘЙЕМӘ ХАТ

Һин иҫән-һаумы әле, әсәй ҡарсыҡ?
Мин дә иҫән. Күптин-күп сәләм!
Ни хәлдә һуң беҙҙең аҡ аласыҡ?
Нур яуҙырһын уға бар ғәләм!

Хат яҙғандар. Эстән һыҙып ҡына,
Минең өсөн бик тә көйөнөп,
Йыш сығаһың икән юл сатына,
Иҫке елəнеңде кейенеп.

Күҙҙəреңə эңер ҡараһында
Бер үк мəхшəр, имеш, күренə:
Кемдер, имеш, эске янъялында
Хəнйəр ҡаҙай бəғрем түренə.

Ҡуйсы, əсəй! Юҡҡа үртəлмəсе,
Тик күҙеңə шулай күренə.
Түгел дə мин бөткəн бер эскесе,
Ҡайтып һине күрмəй, үлергə.

Мин һаман да шулай бик илгəҙəк,
Тик бер өмөт менəн толданам:
Ҡайтҡым килə тəпəш өйгə тиҙерəк,
Ҡотолоп был мəхшəр донъянан.

Мин ҡайтырмын, беҙҙең ап-аҡ баҡса
Шау яҙғыса сатыр киргəндə.
Тик уятма сабый саҡтағыса,
Таң һарынан тороп эргəмдə.

Уятма һин уйлап туйған уйҙы,
Болартма ла һүнгəн хыялды.
Был донъяла йонсоу-юғалтыуҙы
Үтə иртə татып, мин яндым.

Өйрəтмə лə мине инанырға,
Үткəндəргə инде юл ябыҡ.
Һин генə бер терəк йыуанырға,
Һин генə бер изге яҡтылыҡ.

Шулай булғас, һис тə болоҡһома,
Минең өсөн бик тə көйөнөп.
Йыш сыҡмасы улай юл сатына,
Иҫке елəнеңде кейенеп.

4—6.IV—72

СОВЕТ РӘСӘЙЕ

А. Сахаровҡа

Ул ғәрәсәт үтте.
Күптәр ҡалды ятып.
Дуҫ-иштәр ҙә инде бик аҙ күренә.
Мин, һигеҙ йыл үткәс,
Тағы төштөм ҡайтып
Етемһерәп ҡалған еремә.

Кемгә өндәшергә?
Кем менән һуң бүлешергә
Иҫән ҡалыуымдың моңһоу шатлығын?
Бында хатта
Бүрәнә ҡош — елтирмән дә ергә
Күҙен йомоп,
Бер ҡанатҡа ҡалған, ҡаҡлығып.

Бер кемгә мин таныш түгел бында,
Ә белгәндәр инде — күптән онотҡан.
Элек атай йорто торған был урында
Хәҙер инде көл ҡатҡан да,
Боркоп, саң ятҡан.

Ә шулай ҙа тормош ҡайнай.
Яҡ-яғымда
Ҡарты, йәше — барһы мыж килә.
Тик, эшләпәм сисеп, һаулыҡ һорашҡанда,
Һәр ҡараштан һалҡын бөркөлә.

Һәм башыма күс-күс уйҙар килеп ҡуна:
Илемме был?
Әллә был тик төшөммө?
Һәр кемгә мин — дәрүиш һымаҡ,
Ят бер ҡунаҡ,
Алла белһен ҡайҙан —
Әллә айҙан килеп төштөммө?

Былмы һуң мин?
Шул ауылдың үҙ ярсығы!

Бит ҡасандыр шул ауылда бер бисә
Тапҡан өсөн генә даусан бер йырсыһын,
Бөтә Рәсәй буйлап даны китәсәк!..

Тик аҡылым бөрөп ала йөрәгемдән:
«Иҫеңә кил! Ташла үпкәңде!
Был бит бары яңы быуын өйҙәрендә
Яңы яҡтылыҡ тик ҡыуа үткәнде...

Ә һин инде бер аҙ шиңә төштөң,
Бүтән йәштәр йырлай бүтән йыр.
Уларға бит, —
Мулы төшкәс был өлөштөң, —
Әсә бөгөн — ауыл түгел, бөтә Ер!..

Эй илгенәм! Ҡалай инде мин көлкөлө! —
Ас яңаҡҡа йәш ҡанмы һуң килешә?
Ауылдаштар теле ят бер тел шикелле,
Үҙ илемдә, гүйә, мин бер килмешәк!

Бына бөгөн —
Йәкшәмбе көн — яҡташтарым
Йыйылған да волость алдында,
Сатай-ботай һөйләп телмәр-сығыштарын,
Кәңәшәләр тормош хаҡында.

Кис тә булды.
Һорғолт ҡыр яҡтарын
Шәфәҡ манғас шыйыҡ буталға,
Тирәктәрҙең ялтыр тояҡтарын
Канау буйлап, гүйә, ут алған!

Аҡһаҡ «ҡыҙыләрмис» әллә йоҡомһорай,
Хәтер ептәренә сырмап маңлайын?
Перекопты ҡалай алғандарын һайрай,
Буденныйҙы маҡтай, табып һүҙ яйын.

«Беҙ, — ти, — теге... буржуйҙарҙың унда,
Ҡырымында, арт һабағын шулай уҡыттыҡ!..»
Ә сағандар ҡолаҡтарын ҡарпайтҡандай,
Бисәләр «аһ» килә, эңер ҡурҡытып.

Тауҙан төшә шул саҡ комсомолдар,
Өҙә яҙып гармун күреген.
Бедный Демьян агиткаһын таҡмаҡлайҙар,
Туғай яңғыратып, ана, күрегеҙ!..

Бына һиңә илең!
Ҡайҙан алып әле
Халҡым, тип, мин тамаҡ ярҙым йырымда?
Бында инде минең йырҙың үткән мәле,
Үҙемдең инде кәрәк юҡ бында...

Ярай, кисер, илем!
Ҡыумаһаң да,
Эшләгәнем еткән һиңә — алҡымдан!
Йырҙарымды бөгөн һанға һуҡмаһаң да,
Мин йырланым һине ауырыу сағында.

Ҡалай булһа, шулай —
Барһын эскә тирәм.
Яңы юлдар ярып, бәлки, баралмам.
Октябргә, Майға бар йәнемде бирәм,
Тик лирамды ғына инде биралмам.

Бирмәм уны төрлө ят ҡулдарға,
Хатта әсәм менән дуҫым, ҡатынға.
Тик үҙемә ышанып ул сер ҡалдырған,
Тик үҙемде һалған уттан ялҡынға.

Үҫегеҙ һеҙ, йәштәр, уҙып йәш имәнде,
Башҡа юлда башҡа моңдо һеҙгә ятларға.
Ә мин китәм, мәңге баҫып ярһыу йәнде,
Әле күҙ күрмәгән алыҫ яҡтарға...

Әммә
Күргәндә лә бөтә Ер шарында
Яу, дау үткән,
Һәм ғәм, алдау бөткән рәсемде,
Йәнем-тәнем менән йырлар инем унда
Алтынан бер өлөш ерен — Русемде!..

* * *

Һөйләште лә тынды алтын сауҡа,
Үҙенең шат, ҡайын телендә.
Торналар ҙа оса йылы яҡҡа,
Йәлләп тормай һис ни илендә.

Кемде йәлләргә һуң?
Һәр кем шулай
Килә, китә, өйөн ҡалдырып.
Тик тармалар менән бер тулған ай
Ҡарап ҡала барыһын, ҡаңғырып.

Ҡарап торам мин дә буш туғайҙа
Торналарҙы елдәр ҡыуғанын.
Шат йәшлегем генә бары уйҙа,
Йәл дә түгел ергә тыуғаным.

Йәл дә түгел бушҡа үткән йылдар,
Йәл дә түгел күңел гөлдәрем.
Яна әле, ана, ут-баландар,
Тик йылытмай ялҡын телдәре.

Бөтмәй әле янып тәлгәштәре,
Ҡыуарһа ла, ҡалыр үләндәр.
Тын ҡойғандай ағас күҙ йәштәрен,
Мин дә ҡоям моңһоу үләндәр.

Әгәр заман, бер өйөмгә өйөп,
Уларҙы ла түкһә ел менән,
Әйтегеҙ тик алтын сауҡа, тиеп,
Яҙып ҡалды алсаҡ теленән...

3.X—65—3.IV—72

ЛЕНИН

«Гуляй-поле» поэмаһынан өҙөк

Бар ҡанундар урынынан ҡупҡан,
Ил, буранлы көндәй, низағлы.
Ярҙарынан күңел ярһып сыҡҡан,
Һаташтырған беҙҙе азатлыҡ.

Рәсәй! Күңел түрендәге әсәй!
Һине күреп, һыҡтай йөрәгем —
Нисә йыл һуң, юҡ, ишетмәй Рәсәй
Эт өрөүен, әтәс һөрәнен.

Нисә йыл һуң илдең һил тормошо
Юғалтҡанға тыныс һүҙҙәрен,
Тояҡтарҙан, ҡара сәсәк ише,
Уйғыланған улъя ерҙәре.

Бер өҙлөкһөҙ күкрәү, иңрәү, үрт һәм
Арба-тачанкалар сыйлауы...
Әллә, йоҡлап, мин төшөмдә күрәм:
Һөңгө менән бар әйләнә-тирәм
Солғанғанмы, ҡубып сүл яуы?

Юҡ, төш түгел, түгел, өндә күрәм,
Йомолмаған һис тә күҙҙәрем:
Яу артынан сапҡан яуҙар менән,
Дауҙар менән тулған ерҙәрем.

Ҡайҙа бара был яу? Һуғыш ҡайҙа?
Шаңламай ҙа һүҙҙе ер-дала.
Белмәйем, был — нур яуамы айҙан,
Сәсрәгәнме күккә бер даға?

Мәшхәр ҡупҡан ерҙә...
Тик күк тыныс,
Күренәлер һуҡыр күҙгә лә:
Айҡап йөрөй илде ут та ҡылыс,
Һәм үҙ-ара ыҙғыш өҙгәләй...
. . . . . .

Әсәй-Рәсәй! Шомло, моңло аҙан!
Ҡайын-гөлөн күрмәй үтмәсе!
Килеп сыҡты икән ул ҡайҙарҙан
Һине болоҡһотҡан фетнәсе?
Дәһшәтле бер даһи. Һыны менән
Ул күңелгә минең инмәгән.
Ат эйәрләп, сабып йөрөмәгән,
Дауылға ла ҡаршы елмәгән.
Ҡылыс һелтәп, баш та йәнсемәгән,
Баҫтырмаған ҡыуып ул яуҙы.
Үлтерештә, тиҙәр, бары һөйгән
Тик бүҙәнә атып алыуҙы.
Герой хәҙер шартлы исем генә:
Йөҙлөк кейгән герой һанала.
Ә ул шунда малай-шалай менән
Тау шыуған, ти, ҡышын санала.
Бөҙрә сәстәр ҙә ул еткермәгән
Әүрәтергә ҡатын-ҡыҙ халҡын.
Батмус һымаҡ башын кем күрмәгән? —
Ул ябайҙан-ябай, баҫалҡы.

Оялсан һәм йылы ҡараштары,
Ул бер сфинкс һымаҡ хәс миңә.
Аңлай алмайым мин: был Ер шарын
Тетрәтте ул ниндәй көс менән?

Тик тетрәтте...
Эй, ел-дауыл, туҡта,
Ҡотороп сәс ирек орлоғон,
Йыусы, йыу бәхетһеҙ был халыҡтан
Сиркәү, төрмәләрҙең хурлығын!..
. . . . . .

Ауыр ине, ауыр заманалар,
Уҫал ҡулдар аҫты, киҫтерҙе,
Ҡаныбыҙҙы эскән аҡ батшалар
Залимдарға ғына төҫ бирҙе.
. . . . . .

Эй, батшалыҡ! Яман еҫле төйәк!
Быуат-быуат эстең, типтерҙең.
Ә һуңынан беҙҙе һәр аҡ һөйәк
Ҡоллоғона һатты тимерҙең.

Ил иланы, күреп был афәтте,
Һәм ил көттө шул мәл берәүҙе...
Һәм ул килде.
. . . . . .

Ҡөҙрәт һүҙен әйтте,
Алға әйҙәп беҙҙе бер үҙе.

«Михнәт ятмаҫ, — тине, — юлыңа,
Барын алһаң, эшсе, ҡулыңа.
Берҙән-бер юл ошо: ҡотолоу —
Ул Советҡа һеҙҙең төтөнөү...»
. . . . . .

... Бына ул юҡ...
Илау, йырлау ниңә,
Хәсрәт өнө күмгәс бар илде?
Баҡыр туптар аһылдауы менән
Һуңғы сәләм инде бирелде.

Беҙҙе ҡотҡарған зат
Инде вафат.
Инде ул юҡ! Ә тереләр? —
Ул ҡалдырған яҙғы ташҡын илен
Бетон ярҙарына төрөрҙәр.

«Ленин үлде!» һүҙе юҡ уларға,
Улар ҡалды ҡыҫып тештәрен.
. . . . . .

Тағы яһыбыраҡ
Һәм нығыраҡ
Эшләй улар уның эштәрен...

ЕГЕРМЕ АЛТЫ ХАҠЫНДА БАЛЛАДА

Шәп художник Г. Якуловҡа — ихтирам менән

Йырла йыр һин, шағир,
Йырла йыр.
Зәңгәр күк тә бағыр,
Йылмайыр.
Диңгеҙ ҙә бит, күкрәп,
Йыр йырлай.
Шул йырҙарҙы, тетрәп,
Ер тыңлай.
Егерме лә алты
Алтын ир,
Егерме лә алты
Аҫыл ир,
Егерме лә алты
Комиссар! —
Гүрҙә ҡалыр ятып,
Ҡом — осар...
Ике йөҙ ҙә ете
Саҡырым
Ергә дошман илтеп
Атырын
Кем белгән дә кем һуң
Онотор?
Онотоусы булһа,
Ер йотор...
Күрәһеңме, унда
Томанмы?
Ҡалҡып сыҡҡан ҡомдан —
Шаумянмы?
Ана тағы, йырып ҡомдоң
Төйәген,
Күтәрелгән илле ҡулдың
Һөйәге...
Егерме лә алты
Ир ине,
Ниәттәре алтын,

Бер ине.
Ҡайһы бере күкрәгенән
Атылған,
Ҡабырғаһы йәҙрә менән
Ватылған.
Ватылһа ла күкрәк,
Ҡабырға:
«Кәрәк, — тиҙәр, — тиҙерәк
Ҡайтырға.
Ни мәғәнә, — тиҙәр, —
Ятыуҙан!
Ә унда һуң ниҙәр —
Бакуҙа?
Ерҙе япҡан саҡта
Аҡһыл был томан,
Ни бар тыуған яҡта,
Әйт, Әзербайжан?!»
. . . . . .
. . . . . .
Тәгәрәй, күк ярып,
Ай-ҡауын.
Диңгеҙ белә ярын
Сайҡауын.
Бына шундай төндә
Томан боларҙы.
Инглиздәр отряды
Атты уларҙы.

Коммунизм бит ул —
Ирек байрағы.
Ҡупҡандай ел-дауыл,
Халыҡ ҡайнаны.
Килә, тип, шул байраҡ
Беҙҙең тарафҡа,
Бар сүкеш, бар ураҡ
Баҫты бер сафҡа.
Унда Россияны
Ильич күкрәтһә,
Баяр-байҙар уны
Күреп тетрәһә,

Ә бында, Шәреҡтә,
Бит уң ҡанаты
Булды шул шәриктәр —
Егерме алты.

Хәтерләй һәр кеше
Ауыр ул йылды.
Ул хәйбәр эҙе ише
Тәрән уйылды.
Бар илдең яу-йото
Тап шул заманды
Уттарға ырғытты
Әзербайжанды.

Коммунабыҙға был,
Аһ, ауыр ине.
Ҡоторғас ел-дауыл,
Ауҙы тау иле.
Шул мәлде атылды
Егерме алты.
Һәм был хәбәр булды
Ҡатынан ҡаты...
Ирегән балауыҙ
Шикелле ҡомда
Инглиз — ялмауыҙ
Ҡала артында,
Ҡылыс һурып ҡындан,
Тоҫкап мылтыҡтан —
Уларҙың барын да
Йыҡты аяҡтан...

Егерме лә алты
Алтын ир,
Егерме лә алты
Аҫыл ир,
Егерме лә алты
Комиссар! —
Гүрҙә ҡалыр ятып,
Ҡом — осар...
Ике йөҙ ҙә ете

14—620

Сақырым
Ергә дошман илтеп
Атырын
Кем белгән дә кем һуң
Онотор?
Онотоусы булһа,
Ер йотор...

Күрәһеңме, унда
Томанмы?
Ҡалҡып сыҡҡан ҡомдан —
Шаумянмы?
Ана тағы, йырып ҡомдоң
Төйәген,
Күтәрелгән илле ҡулдың
Һөйәге...
Егерме лә алты
Ир ине,
Ниәттәре алтын,
Бер ине...

. . . . . .
Гүйә, бөгөн дә төн
Кәфен төҫөндә.
Егерме алты өн
Баку өҫтөндә...
Егерме алты һын —
Илдең күҙ нуры.
Шул хаҡта булһын
Был ҡайғы йыры.

Юҡ та, ел түгел был,
Юҡ, түгел томан.
Ишетсе, ни ти ул —
Дуҫына Шаумян:
«Джапаридзе, тим,
Ҡарасы шунда —
Икмәкме был, ни
Эшсе ҡулында?
Нефть ҡап-ҡара,

Ҡанылай ерҙең.
Ҡарасы, ҡара:
Паровоз бара...
Караптар күрҙем!
Барлыҡ караптар,
Барлыҡ поездар
Йондоҙ таҡҡандар —
Беҙҙең йондоҙҙар!»...

Джапаридзе уға:
«Эйе, — ти, — әгәр
Һүҙҙәрең хаҡ булһа,
Бик шәп был хәбәр.
Тимәк, кәрәге юҡ
Беҙҙең уфтауҙың.
Эшсе синыфы ныҡ
Тота Ҡафтауҙы».

Тәгәрәй, күк ярып,
Ай-ҡауын.
Диңгеҙ белә ярын
Сайҡауын.
Бына шундай төндә
Томан боларҙы.
Инглиздәр отряды
Атты уларҙы.

Коммунизм бит ул —
Ирек байрағы.
Ҡупҡандай ел-дауыл,
Халыҡ ҡайнаны.
Килә, тип, шул байраҡ
Беҙҙең тарафҡа,
Бар сүкеш, бар ураҡ
Баҫты бер сафҡа.
Унда Россияны
Ильич күкрәтһә,
Баяр-байҙар уны
Күреп тетрәһә,
Ә бында, Шәректә,
Бит уң ҡанаты

Булды шул шәриктәр —
Егерме алты...
. . . . . .

Күгәрә бара
Һаман күк йөҙө.
Улар үҙ-ара
Бөтөрә һүҙен.
Ҡайһыһы ҡайҙан
Улар атылған.
Ағас-Ҡоймаға
Сыға ҡайтырға...

Йырла йыр һин, шағир,
Йырла йыр.
Зәңгәр күк тә бағыр,
Йылмайыр...
Диңгеҙ ҙә йырлап,
Ҡанатын ҡаҡты.
Йәшәй йән нурлап,
Егерме алты,
Егерме алты!..

* * *

Осрашты ла үкһеҙ күңелебеҙ
Һынсыл ҡараш атып ҡарашты
Үрә ҡарғып торған аттар һымаҡ,
Баш һалышты, аҙаҡ ярашты.

Ҡылыс менән ҡылыс осрашты ла
Осҡондары сәсрәп түгелде.
Тик аяуһыҙ яҙмыш ниңә шулай?
Аҙаштырған беҙҙең күңелде?

Үкһер инде, үкһер ике үкһеҙ, –
Был донъяның ҡаты ғәҙәте
Сылбырҙарын сәйнәп өҙгәндә лә,
Ул нығыраҡ бәйләй төҙәтеп...

19/I–75

* * *

Ниңә икән мин дә бер төн түгел
Бер генә төн миңә бүләгең?
Ә бит миңә, миңә инселәнгән
Ике бөртөк ҡурай еләгең?

Сал сәстәрем буранында әллә
Аҙашҡанда уйсан бармағың,
Аҡ ҡайындар сал йәшендәй балҡып,
Шомға күмелдеме бар яғың?

Үткәндәрең мәхшәр төш булһа ла
Тик йыр ғына – күкрәк тауышың
Ниңә донъя тик йыр тыңлар өсөн
Булмаған һуң бер тау ҡыуышы?

20/I-75

* * *

Нисек итеп һине уйламаҫҡа?..
Берәй әмәлен әйт, Шаһәнәм!
Ниңә әрнеү ҡатыш ҡыуанысым,
Йәннәт менән бергә йәһәннәм?

Ниңә һине бәхет итеп кенә
Күҙ алдымда тотоу бик ҡыйын?
Иренеңдә алһыу сәскәң ирей,
Ә күңелдә ҡуба күк ҡойон...

Ниндәй яҡын, күптән үҙемдеке
Ҡашыңдағы хатта урайың.
Ә алыҫта, һине минән көнләп,
Мең ҡәһәрләп үкһей ҡурайың

21/I-75

ФАРСЫ МОҢДАРЫ

* * *

Уңалдылар иçке яраларым,
Мәхшәр төштәр тормай һағалап.
Таһарандың сәйе — дауаларым,
Сәйханала сығам дауалап.

Ярарға тип, ахыры, ҡунағына,
Сәйханасым — гүйә, бәйгелә! —
Ҡаты хәмер, шарап урынына
Һыйлай мине ҡыҙыл сәй менән.

Һыйла, әйҙә, хужам, тик сама бел,
Шау ҡыҙыл гөл икән баҡсаңда.
Күҙен тиккә ҡыçмағандыр бер гөл,
Ҡара пәрәнжәһен асҡанда.
Рәсәйҙә беҙҙең яҙ гөлдәрен
Тотмайҙар бит улай һис бәйҙә.
Белмәйҙәр ҙә хәйләләрен,
Үпкәнгә лә янсыҡ сисмәйҙәр.
Ә был шәфәҡ йөҙлө нескә билем
Яҡынайтһа ара алыçын,
Мин Хорасан шәлен ябыр инем,
Түшәр инем Шираз балаçын.
Сәйҙе, хужам, һин ҡатыраҡ яһа,
Мин алдамам һине ғүмерҙә.
Мин үҙемә үҙем бирәм баһа,
Һин ни уйлаһаң да эңерҙә.
Ишеккә лә тишеп ҡарамай тор,
Ҡапҡасы бар барыбер ҡапҡаңдың...
Тиккә генә күҙе балҡымайҙыр
Ҡара пәрәнжәһен асҡандың.

8.III—72

* * *

Һораным мин бөгөн асламсынан —
Йәнәһе лә аҡса ваҡлатам! —
Ҡалай әйтергә, тип, Лал һылыуға
Саф фарсыса бер һүҙ: «Яратам»?

Һораным мин бөгөн асламсынан,
Елдән еңел, күлдән тыныраҡ:
Ҡалай әйтергә, тип, Лал һылыуға
Наҙлы «үбеү» һүҙен һуңыраҡ.

Һораным мин тағы асламсынан,
Ҡулға алып саҡ-саҡ үҙемде:
Ҡалай әйтергә, тип, Лал һылыуға
«Һин — минеке» тигән һүҙемде.

Тик асламсым өҙә киҫте былай:
«Әйтелмәй, — тип, — һөйөү һүҙ менән —
Ғашиҡтар тик йәшерен яманһылай,
Аңлашалар бары күҙ менән.

Үбешеүгә исем-ат бирмәйҙәр —
Яҙыумы ул ҡәбер ташында?
Үбешеү тик ирей ирендәрҙә,
Ҡыҙыл гөлдөң наҙлы тажындай.

Мөхәббәтте ант та нығытмайҙыр,
Ул сыныға шатлыҡ-ҡайғынан.
«Һин — минеке» тиеп әйтә алыр
Пәрәнжәне асҡан ҡул ғына».

17.III—72

* * *

Шәһәнәм һин минең, Шәһәнәм,
Төньяҡтанмы әллә булғанға,
Мин әҙермен һиңә йырларға
Ай аҫтында арыш бешкәнен,
Шәһәнәм һин минең, Шәһәнәм.

Төньяҡтанмы әллә булғанға, —
Шираз нисек матур булмаһын,
Ай ҙа нисек серле тыумаһын,
Етмәй беҙҙең иркен ҡырҙарға, —
Төньяҡтанмы әллә булғанға.

Мин әҙермен һиңә йырларға:
Был сәсте мин алдым арыштан,
Теләһәң, ал һис тә ҡарышмам,
Бармағыңа мөмкин ҡурарға, —
Мин әҙермен һиңә йырларға.

Ай аҫтында арыш бешкәнен
Бөҙрә сәстәремдән минең бел,
Ҡәҙерлем, һин шаяр, йылмай, көл,
Тик иҫләтмә, иҫкә төшмәһен
Ай аҫтында арыш бешкәне.

Шәһәнәм һин минең, Шәһәнәм,
Төньяҡта бер һылыу ҡыҙ ҡалған,
Иҫ киткес ул һиңә оҡшаған,
Көнләшәлер, бәлки, ул һинән...
Шәһәнәм һин минең, Шәһәнәм!

22.I—75

* * *

Һин әйтәһең, Сәғәҙи, тип,
Үпкән, имеш, гел түштән.
Сабыр итсе, мин дә бер көн
Ситтә ҡалмам был эштән!..

«Гөлдәр Евфрат аръяғында
Ҡыҙҙарҙан сибәр», — тинең.
Һинең һымаҡ йырлай алһам,
Башҡа көй көйләр инем.

Өҙөр инем ул гөлдәрҙе,
Булмаһа йыуанысым —
Шәһәнәмдән башҡа юҡ бит
Донъяла ҡыуанысым.
Ғазаплама вәғәҙә тип,
Вәғәҙәме килешә?
Шағир булып тыуғас ергә,
Шағирҙарса үбешәм...

* * *

Булғаным юҡ Босфор ерҙәрендә,
Һин һорашма ул ер хаҡында.
Тик диңгеҙҙе күрҙем күҙҙәреңдә,
Тоҡанғанда зәңгәр ялҡындан.

Карауандар яллап Бағдадҡа ла
Ебәк-ҡына тейеп китмәйем.
Һомғол һыныҢ мине утҡа һала,
Тубығыңда серем итәйем.

Әллә тағы — күпме үтенһәм дә —
Күҙ төбөңдә шикле йыйырсыҡ?
Эйе, бынан алыҫ үҙ илемдә
Мин танылған мәшһүр бер йырсы.

Күңелемдә — тальян сыңы айҙың,
Ҡолағымда — эттәр һаулауы.
Күк илемде, ахыры, фарсы ҡыҙы,
Һиңә генә ҡыйын аңлауы?

Эс бошҡандан түгел, мин бит бында
Тойоп килдем һинең тауышты.
Ҡулдарыңа — аҡҡош ҡанатындай —
Тапшырҙым мин инде яҙмышты.

Үткәндәргә үпкәм булмаһа ла,
Тынғы эҙләп килдем мин бында.
Йә, һөйләсе миңә ни булһа ла
Шат ҡояшлы илең хаҡында.

Саф һулышың менән һин сихырлап
Баҫып торсо тальян һағышын.
Алыҫтағы төньяҡ ҡыҙын уйлап,
Йышаймаһын йөрәк ҡағышым.

Булмаһам да Босфорҙа мин ҡунаҡ,
Һүҙ табырмын уның хаҡында.
Күҙҙәрең бит барыбер диңгеҙ һымаҡ
Тоҡанғанда зәңгәр ялҡындан.

9.III—72

* * *

Зәғфрандай илдең зәңгәр кисе,
Тыныс ҡына гөлдәр иҙерәй.

Йәсе, йәнем, бер йыр йырлап бирсе,
Хәйәм үҙе алһын иҫерә.
Тыныс ҡына гөлдәр иҙерәй.

Ай нурына Шираз ҡойонғанда,
Күбәләктәй — йондоҙ күстәре.
Бында миңә бик ят тойолғандай,
Пәрәнжәле ҡыҙҙың кистәре,
Ай нурына Шираз ҡойонғанда.

Әллә ҡыҙҙар нурҙан ойоғанмы,
Бөркәп шулай баҡыр йөҙҙәрен?
Йә һөйөүҙе нығыраҡ тойорғамы,
Айҙан-көндән һаҡлай үҙҙәрен?
Аһ, күрәһе ине күҙҙәрен!..

Ҡәҙерлем, һин ташла пәрәнжәңде,
Ҡолаҡҡа таҡ, һүҙем — ай-алҡа.
Бел үҙеңдең күркең-дәрәжәңде,
Былай ҙа бит ғүмер бик ҡыҫҡа,
Ҡолаҡҡа таҡ, һүҙем — ай-алҡа!

Яҙмышына зарлы әҙәмде лә
Мәхрүм итмәй, тиҙәр, мөхәббәт.
Шуның өсөн айҙай йөҙөңдө лә
Бөркәнсеккә йәшереү енәйәт,
Биргәс икәс әсәң-тәбиғәт!

Тыныс ҡына гөлдәр иҙрәгәндә,
Башҡа бер ил килә хыялға,
Мин йырлайым үҙем, көй килгәндә,
Ул ғүмерҙә килмәҫ Хәйәмгә,
Тыныс ҡына гөлдәр иҙрәгәндә...

9—10.III—72

* * *

Шундай саф һәм зәңгәр һауа!
Ҡыуаҡтарға сығып ауам.
Туҡта, юлсы, туҡтап торсо,
Китмә, таңға юлың борсо —
Шундай саф һәм зәңгәр һауа!

Туғай тиһәм, баҡса буғай,
Ҡотороноп гөлөн болғай.
Мәжбүр булам эйелергә,
Һәр сәскәнән һөйөлөргә —
Туғай тиһәм, баҡса буғай.

Бышылдауы, шытырлауы —
Нәк Сәҙиҙең йыр йырлауы!
Айҙың сыңлап бер ҡарауы,
Нурға сорнап, сихырлауы —
Нәк Сәҙиҙең йыр йырлауы!

Сеү, ниндәй моң? Ни юрайым?
Хәсәндең был наҙ һорнайы!
Ҡыҫып ал да ҡосағыңа,
Ул, рәхмәт, тип был сағыңа!..
Тик Хәсәндең бар һорнайы.

Бына ҡайҙа сарсап көткән,
Көтөп көтөк булып бөткән,
Хуш еҫенән ел иҫергән
Йәш бер ҡыҙҙың иреһенән
Һурып үбер мәлең еткән!

10.III—72

* * *

Күктә — айҙың һалҡын алтыны,
Ерҙә — гөлдөң мең-мең төҫтәре.
Мин, уларҙың эсеп еҫтәрен,
Тоймайым да айҙың һалҡынын.

Шәһрәзада йырлап йәшәгән
Бағдад бынан алыҫ-алыҫта.
Ниңә хәҙер уға ырыҫ-дан?
Күптән күкрәп, күптән йәшнәгән...

Алыҫ шәүләләрен был ерҙең
Үләндәре күмгән ҡәберҙең.
Таштарына эйеп башыңды,
Һин, мосафир, түкмә йәшеңде.

Донъяға баҡ: ниндәй хозурлыҡ!
Тыңла ғына гөлдәр ҡушҡанын:
Ҡоластарың йәйеп осорлоҡ,
Әйләнһә тик дуҫҡа дошманың...

Йәшәгәс һин — йәшә, һөйгәс — һөй,
Ай нурында йөрө үбешеп.
Үлгәндәргә башың эйһәң — эй,
Тереләргә ағыу — ул төшөң.

Шәһрәзада шулай йырлаһа,
Мең ҡабатлар япраҡ баҡыры.
Был донъяны берәү хурлаһа,
Тик йәлләргә кәрәк бахырҙы.

10.III—72

* * *

Хорассанда шундай ишектәр бар,
Һалмаған гөл унда ҡалманы:
Йәшәй унда бер ҡыҙ, йотоп моң-зар.
Хорассанда шундай ишектәр бар,
Тик уларҙы аса алманым.

Ҡулдарымда көс тә етерлек тә,
Сәстәрем дә алтын-баҡырҙан,
Тауышы ла хайран итерлек тә,
Ҡулдарымда көс тә етерлек тә,
Тик ишеге түгел асырҙан!..

Ҡыйыулығым бушҡа һөйөүемдә,
Йыр тыңлаусым инде ҡалмағас,
Шаһәнәм дә көлгәс көйөүемдән,
Ҡыйыулығым бушҡа һөйөүемдә,
Ишеген дә аса алмағас.

Ҡайтыр саҡ та етте Рәсәйгә,
Фарсы иле, ни хәл итәйем?
Хушлашабыҙ буғай беҙ мәңгегә?
Ҡайтыр саҡ та етте Рәсәйгә,
Тик һинән һуң нисек китәйем?

Һау бул инде, һылыу, һау бул инде,
Аса алмаһам да ишегең,
Татлы ғазап булып йәнгә индең,
Һау бул инде, һылыу, һау бул инде,
Һинең хаҡта илем ишетһен!..

* * *

Фирҙәүсиҙең зәңгәр илкәйе!..
Яғымлы бер дуҫың хаҡында
Оноталмаҫһың, юйып иҫкәйең,
Уйсан күҙе ҡалыр аңында,
Фирҙәүсиҙең зәңгәр илкәйе!

Шәпһең, фарсы иле, мин беләм:
Шәмсыраҡтай яна гөл генәң,
Шул гөлдәрҙәй һығылып түгеләм,
Иҫкә төшһә йәнә илгенәм,
Шәпһең, фарсы иле, мин беләм.

Һуңғы ҡабат эсәм, һуңғы көн
Хуш еҫтәрен, ҡойған бал һымаҡ.
Хушлашҡанда, Шаһәм, һөйөклөм,
Тауышың да йәнгә ял һымаҡ,
Һәр һүҙеңде йотам мин бөгөн.

Тик булырмы һине онотоп?
Ил ҡыҙырған яңғыҙ саҡтарҙа
Мин һөйләрмен, ут йотоп,
Яҡындарға, ете яттарға,
Мәңге булмаҫ һине онотоп.

Юҡ, ҡурҡытмай мине яҙмышың,
Тик берәй хәл ҡуйһа яралап,
Йыр ҡалдырам — илем һағышын.
Уйла, йырлап, минең турала,
Яуап бирер йөрәк тауышым.

10.III—72

* * *

Шағир булыу — шул уҡ шәһит үлеү,
Тормош дөрөҫлөгөн боҙмау ул,
Йөрәгеңде телеп, ҡаның бүлеп,
Башҡа күңелдәрҙе наҙлау ул.

Шағир булыу — ул киңлекте йырлау,
Тик киңлектә күңел йылмайыр.
Һандуғасҡа, ана, ни һуң һайрау! —
Күпме һайрамаһын — бер үк йыр.

Сыйырсыҡ та, башҡаларҙан урлап,
Йырлай яҙын — әҙер ояла.
Ә һин теләһә тәлмәрйенсә сурла,
Тик үҙеңсә йырла донъяла.

Мөхәммәт ул тыйған Ҡөръәнендә
Дуҫ булыуҙы хәмер-шарапҡа.
Әммә хоҙай шағир йөрәгендә
Башҡасараҡ ғазап яратҡан...

Шуға ла ул һөйгән йәрен йырлай,
Йәре ятһа, ҡосоп ят йәрҙе,
Йәншишмәнән эскән дымы һаҡлай,
Ҡаҙап бармай уға хәйләрҙе.

Өйгәсә ул сай һыҙғырып ҡайтһа,
Саялығын кем һуң тыяла?
«Ярай, — тиер, — бер дөмөгөп ятһам,
Был да таныш беҙгә донъяла...»

11.III—72

* * *

Ике аҡҡош — йәрем ҡулдары —
Сумып уйнай алтын сәсемдә.
Был донъяла әҙәм балалары
Барһы бер йыр һаҡлай хисендә.

Ҡасандыр бит мин дә йырланым,
Әле ҡайттым тағы шул йырға.
Наҙ һеңгән һүҙ шуға, нурланып,
Әҙер тора аһын ҡойорға.

Булыр ине алтын тауындай,
Ахырғаса һөйһә йөрәгең.
Тик Таһаран айы, ҡауындай,
Йылытмай шул йырҙы, күрәһең.

Белмәйем дә ҡалай итергә:
Янырғамы Шаһәм наҙында?
Ҡалырғамы ҡартлыҡ көтөргә,
Тыйылып был ҡыйыу аҙымдан?

Һәр нигә баҡ бейек ҡыраздан:
Ҡайһы — күҙгә, ҡайһы — ҡолаҡҡа?
Хөрт йырсы ул булмаҫ Шираздан,
Яңылыштан булыр олаҡҡан...

Был йырҙарым өсөн аҙыраҡ
Һүҙ ҙә тейер, оҡшап етмәһә,
Йырлар инем моңло-наҙлыраҡ,
Ике аҡҡош харап итмәһә.

11—12.III—72

* * *

«Нилектән ай шулай тоноҡ ҡарай
Хорассандың диуар, бағына?
Гүйә, томан шауын ярып барам,
Ҡайтҡанмын да тыуған яғыма».

Шулай һораным мин, Лал һөйөклөм,
Ойоп торған орсоҡ ағастан.
Тик кипарис теле әллә бикле —
Башын сөйөп ҡалды бер оста.

«Нилектән ай шулай моңһоу ҡарай?» —
Тип гөлдәргә баҡтым был төндә.
«Той һин уны, — тине улар, ярай, —
Һағышынан ҡыштыр гөлөңдөң».

Таж кергеген гөлөм һирпеп асты,
Таж телкәйе быш-быш сер систе:
«Шаһәнәң бит башҡа менән ҡасты,
Шаһәнәң бит... үпте... хәсисте!..

Теге урыҫ, — тине, — һиҙмәҫ әле,
Миңә түгел — әүрәй йыр-моңға...»
Шуға ла шул айҙың бойоҡ мәле,
Шуға ла шул төҫө ҡомһарған...

Үтә күп күрелде хыянаттар,
Уттар йотоп, күҙ йәш түккәндәр...
Ә шулай ҙа ҡалһын айҙа таптар,
Ер йөҙөндә — мәңге күк төндәр.

12—13.III—72

* * *

Типмә инде, һантый йөрәк!
Бәхет йөрөй ул ситтәрәк,
Тик фәкирҙе йәлләү кәрәк,
Типмә улай, һантый йөрәк!

Айҙың һары сихырынан
Сайҡалыша тал да тирәк.
Һаҡлан, Лалым, ай нурынан,
Пәрәнжәңде яп тиҙерәк,
Типмә, типмә, һантый йөрәк!

Беҙ ҡайһы саҡ хәс тә бала:
Көлөшәбеҙ йыш бигерәк.
Яҙған беҙгә был донъяла
Илашыуҙар тик күберәк,
Ҡуй, типмәсе, һантый йөрәк!

Күп илдәрҙе гиҙеп сыҡтым:
Бәхетлеләр ерҙә һирәк.
Эҙләмәнем инде юҡты
Юҡты юллау ниңә кәрәк?
Туҡта! Типмә, һантый йөрәк!

Өлөшһөҙ ҙә түгелбеҙҙер,
Көс йыйырбыҙ тағы алда.
Тик, йөрәгем, серем ит бер
Һөйөклөмдөң тубығында, —
Өлөшһөҙ ҙә түгелбеҙҙер?

Бәлки, яҙмыш яҙған булһа,
Бер уҙҙырыр ул түргәрәк.
Гөл нурыңа былбыл ҡунһа,
Тағы һиңә ни һуң кәрәк?
Типмә инде, һантый йөрәк!

13.III—72

* * *

Эй һин, зәңгәр илдең алсаҡ алыҫы!
Һатылды бит йыр-моңдарға намыҫым.
Сеү, талғын иҫ, диңгеҙ еле, тын йә ҡас —
Ишетәһеңме, гөлөн арбай һандуғас?

Ишетәһеңме, бөгөлә гөл, һығыла —
Йөрәк йыры күңелдәргә яғыла.
Сеү, талғын иҫ, диңгеҙ еле, тын йә ҡас —
Ишетәһеңме, гөлөн арбай һандуғас?

Һин — сабыйһың, бәхәсһеҙ ҙә билдәле,
Ә һуң шағир түгелме ни мин дәле?
Сеү, талғын иҫ, диңгеҙ еле, тын йә ҡас —
Ишетәһеңме, гөлөн арбай һандуғас?

Кисер мине, Ғәлиәм һин, ҡәҙерлем,
Күп гөлдәрҙе күрҙем инде хәҙер мин.
Юлда гөлдәр күп бөгөлөр, һығылыр,
Тик берһенең йылмайыуы йыйылыр.

Әйҙә бергә йылмаяйыҡ — һин дә мин,
Бындай илгә ниндәй генә илдәр тиң?
Сеү, талғын иҫ, диңгеҙ еле, тын йә ҡас —
Ишетәһеңме, гөлөн арбай һандуғас?

Эй был зәңгәр, алсаҡ илкәй һау булһын,
Бар ғүмерем әйҙә йырға һатылһын.
Тик Ғәлиәм өсөн төндә, ай тыуғас,
Гөлөн шашып ҡосаҡлаһын һандуғас.

15.III—72

ЕР КАПИТАНЫ

Бер кем әле
Тетрәтмәгән ерҙе,
Бер кемгә лә
Мин йыр яҙманым.
Бары тик ул

Ярып әйтеп бирҙе
Берҙәм ғаилә тип
Донъяны.
Тәм тапманым
Уға гимндарҙан,
Ҡаным ҡайнап,
Ебеп төшмәнем.
Мин бәхетле:
Ауыр замандарҙа
Уның менән
Бергә һулап,
Бергә йәшәнем.

Бер беҙ генә түгел, —
Күр, фәһем ит! —
Иҫе китә
Хатта филенең:
Ябай ғына
Сембер малайы бит
Ишкәксеһе булды
Иленең!..

Ел-дауылда
Яңыртҡанда ерҙе,
Наҙлы булды,
Аяу белмәне.
Күп уйланы
Ул марксса үҙе,
Тик ленинса
Эшен эшләне.

Тәүәккәллек һалды
Соғоллоҡҡа,
Бар тулҡындар ҡапыл
Сығып юҡҡа,
Иркен юл асылды
Карапҡа.

Ул — ишкәксе
Һәм капитан үҙе,
Дауылдың юҡ
Уға хәтәре.
Диңгеҙсеһен йыйып
Бар илдәрҙең,
Партияһын төҙҙө —
Фәскәрен.

Күнекмәгән булһаң
Һин диңгеҙгә,
Һис тә ҡурҡма
Улар барында.
Изге маҡсат өсөн,
Төшөп ергә,
Яндырырҙар
Маяҡ ярында.

Ул сағында
Булмам тик мин генә,
Башҡа йырсы
Һеҙҙең арала,
Башҡа һүҙҙәр,
Яңы һүҙҙәр менән
Йырлар һеҙгә
Ошо турала:
«Кем күңеле күргән
Көрәштәрҙе,
Тик шул ғына, — тиер, —
Йөҙөүсе.
Күҙ күрмәгән
Яңы ҡоро ерҙе
Шул асыусы
Донъя йөҙө өсөн!»

* * *

Әйтеп бөтөргөһөҙ наҙлы, күм-күк
Дауылдан һуң тыуған ерҙәрем.
Һәм күңелем, сикһеҙ ялан кеүек,
Еҫен һулай баллы гөлдәрҙең.

Тындым. Йылдар үзенекен итте,
Тик үткәнде һүкмәм, күп уйлап,
Ярһыу аттар, гүйә, сабып үтте,
Сай һыҙғыртып, бөтә ил буйлап.

Туҙан боҫкоп ҡалды. Таптатылды
Еләк-емдең янып бешкәне.
Ишетелә хәҙер һил урманда
Япраҡтың да өҙөлөп төшкәне.

Ҡыңғыраумы? Алыҫ яңғыраумы? —
Тыныс һеңә барыһы күңелгә.
Сеү, күңел, һин әллә һаңғыраумы?
Үтер юлыбыҙ бит үтелгән!..

Хәтерләйек бөтә үткәндәрҙе,
Ни булғанын илдә, ни барын.
Кисер — беҙҙе ситкә типкәндәрҙе,
Хаҡ, нахаҡмы — онот уларын.

Күтәрәм мин барын һәм юғын да,
Тик шуныһы йәл — утыҙ йәш еткән —
Онотолоп ыҫлы ҡабағында,
Үтә аҙ һораным йәшлектән.

Әммә йәш имән дә, тураланмай,
Бөгөлә бит шулай тикмәгә...
Их, һин йәшлек — алтын тиле башҡай —
Кемгә килеп, кемдән китмәгән!..

* * *

Хуш бул инде, дуҫҡай, хуш хәҙергә,
Һөйөклөм, һин күңел түремдә.
Яҙмыш яҙған айырылышыу беҙгә
Осрашыу ҙа илтер бер көндә.

Хуш бул инде, дуҫҡай, ҡулһыҙ, һүҙһеҙ,
Бойоҡма бик, ҡашың йыйырма.
Был донъяла үлеү яңы түгел,
Йәшәүҙә лә юҡ бит айырма.

Михаил Исаковский
(1900—1973)

СЕЙӘ

Көн үҙәге әбей сыуағының.
Бер ҡарт килә баҫыу юлынан.
Ҡаҙып алып сейә ҡыуағының
Йәш һабағын тотҡан ҡулына.

Ҡулын ҡуйып шул саҡ ҡаш өҫтөнә,
Үҙ алдына ҡуйҙы һөйләнеп:
«Туҡта әле, бынау юл ситенә
Ултыртайым, — тине, — сейәне.

Үҫһен сабый, оло сатыр ҡороп,
Яҙын һайрар ҡошон ҡундырһын.
Юлды йәмләп, әйҙә, япраҡ ярып,
Аҡ сәскәгә батып ултырһын.

Ауылдаштар бөткәс үҙ эштәрен,
Күләгәлә һуҙылып ятырҙар.
Ауыҙ итеп бешкән емештәрен,
Мин ҡартласты иҫкә алырҙар.

Алмаһа ни тағы, әйҙә, алмаҫ,
Юҡ әле бик эсем көйгәне.
Тик яҡшылыҡ юлда ятып ҡалмаҫ,
Ултыртайым әле сейәне!..»

26.IX—72

Михаил Светлов
(1903—1964)

* * *

Туптар гөрһөлдәүе менән бергә
Ҡушылғанда буран көйҙәре,
Ун етеһе еткән йәш үҫмерҙәр
Ташлап сыҡты туҙған өйҙәрен.

Күкрәп үтһә яуҙа беҙҙең йәшлек,
Мин өндәшәм бөгөн илемә:
Ҡорал бирсе, илем, ҡыйыуҙарға,
Һәм иң элек уны бир миңә!

Онотмайса көрәш йолаларын,
Йыйындыҡ беҙ тағы походҡа.
Яңы тормош өсөн Россияла
Йырҙар йырлап индек беҙ утҡа.

Мин штабтың көтәм бойороҡтарын,
Ут ҡойонған мәлдә был ерҙәр.
Ҡыйыуҙарға ҡорал өләшерҙәр,
Һәм иң элек миңә бирерҙәр.

Күкрәп торған утлы яу яланын
«Алға!» — тигән һөрән ҡапланы.
«Көҙгө вальс» көйөн юлдаш итеп,
Ун туғызынсы йыл атланы...

Яков Шведов
(1905—1985)

АҠҠОШОМ

Сыҡһам йылға буйҙарына,
Сумам татлы уйҙарыма.
Уйҙарымда һин, аҡҡошом,
Һин, аҡҡошом, хаҡ яҙмышым.

Һуҡмаҡтарҙан урай-урай,
Йондоҙҙарға ҡарай-ҡарай,
Мин киләмен суҡ муйылға,
Йөрәгемә ул уйылған.

Ҡасан ғына осрашып,
Һинең нурлы күҙ ҡарашың
Күҙҙәремә бағыр икән?
Нурҙар булып тамыр икән?

Йәшел генә тар һуҡмаҡтан
Осоп атлап килгән саҡта,
Эйеп башаҡ ҡараштарын,
Ҡаршы ала арыштарым.

Һыҙылып таң атмайынса,
Ергә томан ятмайынса,
Осоп китмә һин, аҡҡошом,
Һин бит минең хаҡ яҙмышым.

Осоп китмә һиң, аҡҡошом,
Ташлап китмә, хаҡ яҙмышым.
Сәскәңде һин ҡойма, муйыл,
Бәхетле ит мине быйыл!

7.I—67

Александр Решетов
(1909—1971)

ҠАҒЫҘ СӘСКӘЛӘР

Енем һөймәй ҡағыҙ сәскәләрҙе,
Ялған матурлығын уларҙың.
Йәне юҡтың йәме бармы инде?
Тәме бармы аҡмаҫ һыуҙарҙың?

Кем һуң әле ҡағыҙ сәскә яһап,
Кинәнгән бер даны сығыуҙан?
Ашханала, аштың тәмен алып,
Йыйып тора бит ул саң-туҙан.

Йондоҙ карабында осҡандар ҙа,
Уға ҡарап, янмаҫ ялҡында.
Ябай умырзая күберәк һөйләр
Ят донъялар ере хаҡында.

Гонаһтарым булһа, кисерерһең,
Тере сәскә һалып ҡәбергә,
Йырҙарымдың ҡағыҙҙарын түгел,
Ысындарын алып хәтергә.

27.V—64

Александр Твардовский
(1910—1971)

ЛЕНИН ҺӘМ МЕЙЕССЕ

Поэма

Уны бөтә Горка белде,
Ҡарттар килде саҡырып,
Ә балалар күрһә инде,
Шунда уҡ алды һырып.

Ауырый ул. Көн дә сыға
Саф һауала йөрөргә.
Ярата ул һәр юлсыға
Туҡтап сәләм бирергә.

Алыҫтан уҡ уны һәр кем
Атлауынан таныны.
Тик мейессе генә бер көн
Шундай хәлгә тарыны.

Күрә мейессе алыҫтан,
Күрә лә ҡарап тора:
Килә кемдер сабынлыҡтан
Юлһыҙ-нихеҙ, туп-тура.

Ә ҡарт хатта бер аҙ шат та,
Таяна был бөйөргә:
Үҙ власы булған саҡта,
Ул бит хужа был ергә!

Бер түтәл һуған үҫтерҙе,
Ере булды бер ҡолас.
Шунан башҡа ни һуң бирҙе
Уға элекке власть!

— Эй, кем унда, болон буйлап,
Тапап йөрөй үләнде!
Кем ҡушты!.. — тип ҡарт, ҡыйҡылап,
Теҙҙе фәләнтөгәнде...

Ҡыҙҙы яман. Ә тегеһе,
Йылмайып, башын һалды:
— Яҡшы әрләшә беләһең! —
Тип кенә әйтә алды.

— Ярай, атай, юлды борам,
Кисер, ғәфү үтенәм, —
Тигән булып, китмәй тора,
Бөтә бәлә үҙенән...

Ә мейессе ҡунып бара,
(Ул — был түгел, ныҡ тора!)
Ҡурҡытып та алмаҡ булып:
— Фамилияң? — тип ҡысҡыра.

Теге пеләш уйға ҡала.
Көрһөнә, яурын тартып.
— Ленин, — тип ул әйтеп һала.
— Ленин? — тип сүгә ҡартың...

Йәмле йәй ҙә үтеп китеп,
Көҙгә килеп терәлде.
Тик мейессе нисек итеп
Онотһон һуң был хәлде?..

Ҡырпаҡ ҡарҙа яҡшы атта
Ҡапыл бына бер саҡты,
Ике хәрби килеп туҡтай
Ҡапҡа төбөнә ҡарттың.

Шығыр-шығыр — тышта йәш ҡар,
Шып-шым — бөтә өй эсе.
Килеп тә инә ҡунаҡтар:
— Кем бында, — тип, — мейессе?

— Бына... мин... — тип ҡарт ҡалтырай,
— Әйҙәгеҙ! — тиҙәр уға.
Тунын ала, еңен тапмай,
Тартҡылай уңға-һулға...

Ҡарсығы ла — нәҡ өйөрсөк!
Ҡартына ярҙамлашып:
— Тупаҫлығың, телең өсөн
Китә, — ти, — наҙан башың...

Уйлай, етем ҡалабыҙ, тип,
Тунға тама күҙ йәше.
— Инструмент та алығыҙ, — тип
Иҫкәртә хәрби кеше.

Тау артында ҡалды ауыл,
Елдәре ат туп-тура.
Инде бына Горкала ул,
Бына баҡса, йорт тора.

Буш, аулаҡ йорт,
Һис тоймаҫлыҡ
Йән эйәһе йәшәүен.
Үҙе һыуыҡ, үҙе ыҫлы, —
Торғаны бер буш әүен!

Тоғон ҡуйҙы ла ҡарт шунан,
Ҡатты ултырған көйгә.
Ҡапыл аяҡ тауышынан
Йән кереп китте өйгә.

Ни күҙе менән күрһен ҡарт!
Тупһала — ул! Тап үҙе:
— Уҙ, иҫке дуҫ, шатмын, бик шат! —
Ҡул бирep әйтте һүҙен.

Артыҡ бер һүҙ ҡушманы һис,
Үткән эш хәс күргән төш!
— Йылытмай, — ти, — бына мейес,
Үҙе төтәй, ниҙә эш?

Ярҙам итеп булмаҫмы һуң?
Ә ҡарттың күңел тула:
(Күңел бит ул — тулмаҫмы һуң?)
Булмай ҡайҙа — бик була!..

Шунда уҡ туның ырғытып,
Ҡулға алды ҡоралын.
Йә, тип, мейесте уратып,
Туҡылдатып ҡараны.

Сәбәп ниҙә, бәлә ниҙә —
Һә тигәнсе төшөнә.
Һыу ҡайната, балсыҡ иҙә,
Күҙ эйәрмәй эшенә.

Кирбес тә бар, ҡом да булды —
Бөтәһе лә табылды.
Һылай, һыйпай оҫта — бында,
Унда — Ильич яҙынды.

Күнегелгән, йән һөйгән эш —
Геүләп торор мейесе.
Бик яҡшы үтәргә тейеш
Ильичтың үтенесен.

«Тик һин, Ильич, сәләмәт бул,
Эш беҙҙә тороп ҡалмаҫ,
Ниндәй утын тыҡһаң да ул,
Яныр мейес, ыҫланмаҫ.

Йылыла ғына яҙылһын
Һинең бар ҡағыҙҙарың.
Торбала ел йырлап торһон
Күңелле, шат йырҙарын.

Тартыуы хөрт икән хәҙер,
Был эш ул — төҙәтерлек,
Бер төкөрһәң — була әҙер,
Түгел «эш» тип әйтерлек!..»

Шуны уйлап, кирбес теҙә,
Ҡылға теҙеп һалғандай.
Бар күңелен биреп биҙәй,
Эшләй ул йырлағандай.

Мейес әҙер. Инде кисен
Ленин сыҡты ла үҙе,
Күреп геүләгән мейесен,
Әйтте әйтәһе һүҙен.

Шунан ҡиммәт, шунан йомарт
Маҡтау һүҙе юҡ ине:
— Яҡшы эшләй беләһең, ҡарт,
Хатта бик яҡшы! — тине.

Күнмәгән ҡарт маҡталырға,
Кинәт күҙе ҡысыта...
Тиҙ генә һөртөп алырға —
Ҡулдары шул балсыҡта!

Яуап итеп әйтер һүҙе
Тамағына төйөлдө.
Йәше бөтөп, аса күҙен —
Алдында ул юҡ инде...

Гәпләшеп донъя хаҡында,
Һәм онотмай мейесте,
Ултырып өҫтәл артында,
Улар бергә сәй эсте.

Тынысланғас бер аҙ шунда,
Ҡыҙып алғас саҡ ҡына,
Башҡа нәмә тураһында
Һүҙ башлай ҡарт һаҡ ҡына.

Әйтмәйенсә булмай, имеш,
Һый-хөрмәтең алдында:
— Теге ваҡыт — кисер, Ильич, —
Хаталандым болонда.

Таныйым үҙ ғәйебемде...
Көлә Ильич шул саҡта:
— Бына һин ни?.. Ә мин инде
Онотҡанмын ул хаҡта...

Сыға оҫта. Һалҡынса төн.
Ҡарап ала өй башын:
Бына нисек үрләй төтөн,
Тартыуы булғас яҡшы!

Ҡарт ҡәнәғәт. Уйын уйлап,
Һиҙмәй ҡарҙы, таҡырҙы,
Баҡса буйлап, ялан буйлап,
Ауылына һыпырҙы...

Ҡарсыҡ ҡаҡмаған керпек тә:
— Ҡайҙа булдың? Йә, нисек?
— Оҙаҡ ултырып киттек тә
Ленин менән сәй эсеп...

Борис Ручьев
(1913—1973)

* * *

Көндәр, айҙар, йылдар буйы
Булмаһа ла хәбәрем,
Һаҡла мине йөрәгеңдә
Аҡтыҡ көнгә ҡәҙәрем.

Һорашһалар мине әгәр,
Иҫкә алып һүҙ ыңғай,
Тынысыраҡ тот үҙеңде,
«Һуғышта...», тиң, күп һуҙмай.

Аш бармаһа тамағыңа,
Эш бармаһа эшеңдә,
Саҡ ҡына һин таң алдынан
Күреп һөйләш төшөңдә.

Ә төшөңә һуғыш керһә,
Күрһәң ҡанлы алышты,
Ас та тиҙерәк күҙҙәреңде,
Ишет минең тауышты.

Әгәр байрам табынында:
«Онот уны!..» тиһәләр,
Һин йыр йырла, салт айыҡ бул,
Эс, тип, шарап бирһәләр.

Төнө буйы буран булһа,
Йонсоу булһа, — ул саҡта
Ярҙам итешкән бул миңә
Йылынырға усаҡта.

Булһа аслыҡ татығаның,
Ашар мәлдәр еткәндә,
Икмәк, тоҙ, һыу телә миңә,
Арып ялдар иткәндә.

Йәшен ярһа ҡарағайҙы,
Ҡойоп ямғыр яуғанда,
Берәй ҡыуаҡ табырға ҡуш
Шыҡһыҙ ҡола яланда.

Хәлдән тайып, ятып ҡалһам,
Үтмәй үтер юлымды,
Йәнем тойор бар хәстәрен,
Бар йылыһын ҡулыңдың.

Серем итәм, һаташаммы,
Бар үлемдән үтермен,
Йөрәгемде ҡыҫып тороп,
Ҡалҡыныр ҙа... китермен.

Константин Симонов
(1915—1979)

КӨТ МИНЕ

Көт һин мине, мин ҡайтырмын,
Тик өҙөлөп көт мине,
Көт быҫҡаҡ ямғыр яуһа ла,
Һағыш баҫһа ла һине.

Көт, бурандар көрт өйһә лә,
Көт, булһа ла көн эçе,
Көт, бүтәндәр көтмәһә лә,
Онотоп ғәзиз төçөн.

Көт, алыç-алыç ерҙәрҙән
Килмәһә лә хаттарым,
Көт, бүтәндәр көтөк булып
Тотмаһа ла анттарын.

Көт һин мине, мин ҡайтырмын,
Һайраһа ла башҡалар:
Оноторға ваҡыт, тиеп,
Иш түгел һиңә улар!

Улым, әсәм ышанһа ла
Иçән-һау булмауыма,
Дуçтар көтөп ялыҡһа ла,
Ултырып ут яныма,

Әсе хәмер эсһәләр ҙә,
Иçтәлеккә күсергә,
Һин көт мине. Улар менән
Ашыҡма һин эсергә.

Көт һин мине, мин ҡайтырмын,
Бар үлемгә үс итеп.
Көтмәгәндәр генә әйтер,
Был ҡөҙрәттең көсө, тип...

Көтмәгәндәр аңлай алмаç,
Ҡайҙан алһын ул аңды —
Көтөүҙәрең менән мине
Уттан тартып алғанды.

Ҡалай иçән ҡалғанымды
Һин дә үҙем белермен.
Һин бит бер кем көтмәгәнсә
Көтә белдең, тиермен.

26.XI—65

Степан Щипачев

(1899—1979)

* * *

Ышанған да булыр инем һиңә,
Һыуҙар бөтә,
тиһәң, диңгеҙҙә!..
Ышанмайым,
Һөйөү үтә, тиһәң, —
Һайығыу юҡ тәрән һөйөүҙә...

* * *

Ниңә, иркәм, ниңә инде
Ут һалдың йөрәгемә?
Яраһына йөрәгемдең
Тик дауа һиндә генә!

Вадим Шефнер

(1914)

СИТЛЕКТӘГЕ БӨРКӨТ

Тамсы һағыш та юҡ ине әле
Ингән саҡта зообаҡсаға.
Балалыҡҡа кире ҡайтҡан һымаҡ,
Ғәмһеҙ йөрөй инек быҙаса.

Ситлектәге таштар өйөмөндә
Күргәс тә бер бойоҡ бөркөттө,
Ҡапыл һүнеп ҡалды бер хәтирә,
Бар шатлығын күңел өркөттө.

Ниндәйҙер бер ауыр меҫкенлек бар
Ҡарашында, — һүнгән ялҡыны.
Әйтерһең, был ғорур ҡош батшаһы
Татымаған күктәр һалҡынын.

Булһа ла бит — тимер сым эсендә —
Тау-таштары, ҡомо, күктәре,
Һары һағыш баҫҡан күҙе менән
Ул екһенеп күҙләй күптәрҙе.

* * *

«Әгәр ҙә беҙ бер ташлашыр булһаҡ,
Һыуға әйләнер бынау ҡоро ер,
Тулған ай ҙа йондоҙ булып ҡалыр,
Был донъяла аҡ төҫ ҡарайыр.

Ташты, хоҙай, гөлгә әйләндер ҙә
Һуҡыр сыҫҡанға бир ҡанатты!..»
Шулай ант иткәйнең бер заман һин,
Онотмайым һаман шул антты.

Таштар ҙа һис гөлгә әйләнмәне,
Һуҡыр сыҫҡан һаман ер өңә.
Тик һин генә бары,
Тик һин генә
Китеп барҙың бүтән йәреңә.

Һыу һаман — һыу,
Ай ай көйө ҡалды,
Йондоҙ булып ҡалды йондоҙҙар.
Тик бер бәлә шунда:
Һин юҡ янда,
Ҡыҙ көйөнсә ҡалмай тик ҡыҙҙар.

ЯҘҒЫ ЯМҒЫР

Ямғыр көмөш сүкештәре менән
Сүкеп ҡарай ерҙе:
«Йәсе, әйт,
Хәлең нисек?» — тигән доктор һымаҡ.
Донъя яуап бирә:
«Мин, — ти, — сәләмәт».

24.V—64

СҮЛ ҠОҘОҒО

Һыу эскән бар сүлдәр ҡоҙоғонан.
Булһа ла ул тоҙло, татырлы,
Шул һыуҙан да татлы һыу белмәйем,
Тәмен телдә тәйән татырлыҡ.

Тулҡын-тулҡын көйгән киңлектәрҙә,
Әҙәм эҙе, юлдар юҡ ерҙә
Сарсап килеп һыуһын ҡанғандарҙы
Онотаһым түгел ғүмерҙә.

Һаҡал баҫҡан ҡомһоҙ йөҙөм менән,
Тутыҡ ҡалайҙы мин ныҡ тотоп,
Алла һәм дөйәләр эсемлеген
Эстем, бар донъямды онотоп.

Ҡалаларҙа торбаларҙан аҡҡан
Һыу бик татлы үҙе, бик һалҡын.
Тик сүлдәрҙә арып, йонсоп тапҡан
Тоҙло һыуҙың хаҡы мең алтын!

Тәмен уның тик бер татығандар
Хәтерендә тота ғүмергә:
Бәхет ҡалай ҡыйыныраҡ килһә,
Ҡәҙерлерәк шулай күңелгә.

21.V—64

САБЫЙ САҠ

Ул саҡта беҙ бер ни белмәй инек,
Белә инек бары уйнарға.
Һин яландың сәскәләрен өҙҙөң,
Мең ҡушамат таҡтыҡ уларға.

Ә йоҡларға ятҡас һуңға ҡалып,
Күк йөҙөндә күпме йондоҙ бар,
Бөтәһе лә беҙҙең өсөн генә
Баҙлағандай ине бит улар.

... Көткән һәр ни шундуҡ килмәһә лә,
Күп булһа ла юлдар сатлығы,
Сал ҡунғанса беҙҙә тороп ҡала
Сәскә һымаҡ сабый сафлығы.

Бер кемдең дә (һәм беҙҙең дә) ҡайсаҡ
Тойоу уны түгел иркендә.
Тик донъяға яңынан тыуған һымаҡ,
Иң бәхетле булған бер көндә —

Йондоҙҙарға тағы бағабыҙ ҙа
Таң ҡалабыҙ, тәү ҡат күргәндәй,
Донъя, гүйә, — бөгөн яралғандай,
Асмағандай уны бер кем дә...

Ә ер шундай яңы, күркәм беҙгә,
Һанһыҙ йәш булһа ла был ергә.
Сабый саҡтағылай беҙ әҙербеҙ тағы
Сәскәләргә исем бирергә.

ШӘХСИ ДОШМАН

Ялған-яман дуҫың күп булғансы,
Булһын берәй ысын дошманың.
Һағыраҡ та булыр ул, исмаһам,
Ҡылһа ҡылыр йәне ҡушҡанын.

Ул, күҙеңде асып, зирәгәйтер,
Зиһенеңде һинең эшләтер,
Көтөлмәгән хәтәр мәлдәреңдә,
Һаҡ булырға үҙе өйрәтер.

Шулай ҙа бит була был донъяла:
Яҡшы яғы еңеп ямандың,
Ҡайһы саҡта һиңә көтмәгәндә
Дуҫың яһап ҡуя дошманды.

Баш эймә һин, юлдарыңда һиңә
Гел яҡшылыҡ ишек асмаһа.
Ялған-яман дуҫың күп булғансы,
Бер дошманың булһын, исмаһам!

Михаил Дудин
(1916—1994)

«Шайтан таяғы» китабынан

* * *

Уҙғандарҙың алыҫ осҡондары
Баҙлап сыға төндән был көндә.
Тик юғалтыу, әрнеү яралары
Төйөнләнә бара күңелдә.

Һөрөлгән ер орлоҡ һағынғандай,
Күңел иҙрәй, көҫәп нур ғына.
Сәнескеле шайтан таяғындай,
Ыҙанында үҫә йыр ғына.

4.V—73

ҒӘРӘСӘТТӘН ҺУҢ

Кисә генә дауыл ағастарҙы йыҡты,
Туптай гөрһөлдәште ҡара болоттар.
Күңел яллы тулҡын яуы ярға һуҡты.
Ә сал ҡая сөйҙө күбек ҡороҡтар.

Бөгөн инде йәннәт хозурлығы,
Күк зәп-зәңгәр, күле көмөш көҙгөләй,
Күреүе лә сәйер ерҙең был тынлығын,
Тик сиңерткә генә уны өҙгөләй...

Ер, хәҡиҡәт һымаҡ, асыҡ, йәйрәп ята,
Бар ялғанда еңгән төҫлө хис итеп.
Бөйөк хаҡлыҡ тыуа шулай был тынлыҡта
Бөтә ғәрәсәткә, гүйә, үс итеп!..

31.IX—73

ЗАМАНДАШҠА

«Ғүмеребеҙ сая булһа булыр,
Мөмкин түгел зая булыуы!»
Ольга Бергольц

Һин — яртыһы йөрәк хәтеремдең,
Тормошобоҙ күптән ауаздаш.
Аны булһын йәнә бәғеремдең:
Бушҡа йәшәмәнек, замандаш!

Был аһыңды беҙҙең ҙур яҙмышҡа
Кереш итеп юҡҡа ҡуйманым.
Ҡайтһам да мин ҡат-ҡат ул һағышҡа,
Яҙ-наҙынан һаман туйманым.

Бөтә күрке булып йәш саҡтарҙың,
Тәбиғәттең фани шауындай,
Ҡарт йүкәнең баллы япраҡтары
Йылдар аша шаулай, дауылдай.

Йыйып бөтмәй балын бал ҡорттары,
Ә япраҡта — көҙҙөң баҡыры.
Тик торнаның һуңғы торройҡтары
Түгел әле ғүмер ахыры...

Киткән ҡоштар тағы ҡайтыр яҙын,
Баш осонда ҡанат ҡағырҙар.
Хәс төштәге ише, йәшлек наҙын,
Байрамдарын алып ҡайтырҙар.

Тағы ҡалҡыр ерҙә күгүләндәр,
Һандуғастар алыр әсиргә.
Зая булмаҫ ут-һыу кискән көндәр,
Ашыҡмайыҡ күҙ-йәш эсергә...

Әйтһә әйтһен уны тик йәш дуҫтар,
Башын эйеп беҙҙең ғүмергә.
Сыр-сыу килә, күрсе, сыйырсыҡтар,
Уҙаҡлашып осоп китергә...

1—4.X—73

ДОКУЧАЕВТЫ УҠЫҒАНДА

Икһеҙ-сикһеҙ сал әремдең һағышын
Билсән генә баҫып үҫкән ярышып...
Тик кешегә ерҙә борон-борондан
Үҙ хаҡлығы иң хөрмәтле урында.

Әмәлен тап, кешем: ерең — гүр генә,
Аҡтыҡ көсөн биреп тынған бер генәң.
Ирме үлә, ерме — китһә бәрәкәт?
Ни булһа ла — бары бер үк һәләкәт!

Тик юҡ ахыр заман! Күрсе, күр, тағын:
Йәш үҫенте көнгә һуҙған ҡыяғын.
Фажиғәләр йөҙләк кеймәй ятырлыҡ,
Гүзәл, ләкин биҙәкһеҙ ҙә матурлыҡ.

4.X—73

1971 ЙЫЛДЫҢ 3 ИЮЛЕНДӘ

Ҡыҙыл майҙанда космонавтар менән хушлашыу ҡстәлеге

Йәшен йәшнәп, күк тә күкрәмәй,
Дәжжәл ҡубып, ер ҙә тетрәмәй.
Тик барыһын Ҡыҙыл майҙанда
Аяҙ көндә йәшен атҡандай...

Яуҙырамы әллә ҡарғышын? —
Ҡояш ҡоя ҡайнар ҡурғашын.
Ҡатын-ҡыҙҙар, өнһөҙ һығылып,
Алғы рәттә китә йығылып.

Тауҙай йөк һалғандай иңенә,
Башын эйгән бөтә илгенәм.
Оҙата ул ғәзиз улдарын,
Шаңламай ҙа матәм моңдарын.

Мин дә, һиҙмәй үҙем-үҙемде,
Тештәремә ҡыҫып түҙемде,

Саҡ-саҡ торам диуар алдында,
Уртаҡ ғәйеп тойоп аңымда.

Сәскәләрҙең һуңғы наҙлауы,
Ҡомастарҙың көндә баҙлауы,
Әсәләрҙең әсе һағышы,
Сабыйҙарҙың сәңгел тауышы —

Йотола ла өнһөҙ тулҡында,
Быуып ала ҡыҫып алҡымдан:
Мәңгегә хуш... бәхил булығыҙ!
Шундай алыҫ изге юлығыҙ!..

2.X—73

БОЛЕРО

Атом бомбаһы тейәгән самолетты Хиросима утрауына илткәндә, радиомаяҡтар, мәшһүр Равелдең ошо «Болеро» көйөн биреп, юл күрһәтә.

Өшәнгес еүеш ел һемереп,
Йәйелгәс күк апрель эңере,
Ағылды «Болеро» моңдары,
Өҙгөләп йөрәктең ҡылдарын.

Әйтерһең, сихырлап сорнаны
Күңелде уй-хистәр бураны.
Ел-дауыл, үс итеп һағышҡа,
Ташланды дәһшәтле алышҡа...

Ҡылыстар ҡылысҡа ҡайрала,
Ҡалалар, донъялар ҡыйрала.
Әллә был ҡиәмәт көнөндә
Сур-сорнай саҡыра өңөндә?

Саҡыра, саҡыра ул сорнай,
Иблестең үҙен дә сихырлай.
Әллә был илаһи сорнайсы
Донъяға һәләкәт юрайсы?..

Аһ, мәхшәр уйындың ахыры
Ярыла утрауға аһ ороп.
Зәһәрле көкөрттөң ыуынан
Ҡалалар, донъялар быуыла!..

5.X—73

ТОРМОШҠА АЯҠ БАҫЫУСЫҒА

Тормош һиңә бөгөн ишек асҡан,
Донъяға һин тәҙрә уяһың.
Һинең ҡулда — ҡан-һөйәктән ҡалҡҡан
Гүзәллектең гүзәл донъяһы!

Күҙҙәреңдә яна яуаплылыҡ —
Эш-һүҙеңдең изге тамғаһы.
Бик-бик иҫке унда күп яңылыҡ.
Ә иҫкенең — сикһеҙ яңыһы.

Сикһеҙ алыҫ унда яҡының да,
Ә мәңгелек унда йоҙаҡлы.
Емерергә етә осҡоноң да,
Тик төҙөүе байтаҡ аҙаплы...

Ҡыйыуыраҡ баҫ һин хужа булып
Ул яуабын алыр ҡаты, ныҡ.
Үҙ фажиғәң менән йылыт уны,
Өҫтә йәнә һөйөү, яҡтылыҡ!..

12.X—73

КИСКЕ ЭҢЕР ТӨШКӘС

Ю. Быковҡа

Әллә ҡайҙан осоп, әллә ҡайҙа,
Ҡаплап алып ярты офоҡто,
Шаулашты ла ҡарға тубы яуҙай,
Ҡош юлына барып олаҡты.

Тынып ҡалды күктә тауыштары,
Бүлгеләмәй донъя берлеген.

Тик сайҡала йондоҙ башаҡтары,
Моңһоу ғына һирпеп керпеген.

11.X—73

ЯРТЫ ТӨНДӘ УЯНҺАҢ...

Инде күрҙең яҡшы-яман барын,
Мөхәббәт тә өттө бер саҡты.
Тик берәй мәл һиңә был Ер шары
Хәтерләтте микән борсаҡты?

Ишетер инең өнһөҙ ҡысҡырыуын,
Күрһәң әгәр уны шул саҡлы,
Күпме кисһәң был мәңгелек һыуын,
Шул тиклем һин оло, яуаплы!..

АЛЕКСАНДР ТРИФОНОВИЧ ТВАРДОВСКИЙ ИҪТӘЛЕГЕНӘ

Ул ғәскәрҙең күҙ-ҡолағы булды,
Алғаҫҡыла барҙы яу менән.
Юҡ, һайламаҫ батыр таҡыр юлды,
Ауһа ауыр яуҙа дау менән.

Шиғриәте уға инселәне
Зирәктәрҙән зирәк ҡарашты.
Иркен теле беҙгә сер һөйләне,
Төп асылын асып тормоштоң.

Илдең ғәмен иңдәренә артып,
Тоғро ҡалды йырҙа иркенә.
Замандарҙың аһын йәнгә тартып,
Ише итте ирлек күркенә.

Сабый ҡарашының зәңгәрлеген,
Бөтә тәрәнлеген күҙенең
Ул яндырып китте беҙгә бөгөн,
Ир намыҫы итеп үҙенең!..

* * *

Хәрәкәткә кәрәк хәҡиҡәт,
Тик үлсәһәң һәр бер миҡдарын,
Хәҡиҡәт тә түгел бик ҡиммәт,
Ҡиммәт уға барыр юлдарың.

Эҙләр булһаң — ҡара алыҫҡа,
Төҙөр булһаң — ятма ояла.
Донъя сикһеҙ бөтә тарафҡа,
Бөтәһе лә мөмкин донъяла!

Ҡәһәрләп тә уны, һөйөп тә,
Ҡосаҡҡа ал ташҡын ағымын.
Тик күҙәтмә уны бейектән,
Тыуыр көнгә илтһен аҙымың.

Айырмайса хаҡтан ялғанды,
Хаҡлыҡ күрмәҫ һинең йөҙөңдө.
Ышандыр һин бөтә йыһанды
Тиккә килмәүеңә үҙеңдең!

12.X—73

УТЛЫ КИСЕҮ

Шиғырҙарым — яугир күҙ нурҙарым,
Еңеүҙәрем, һыуҙар эсеүем,
Яуған саҡта ҡурғаш ямғырҙары,
Иңрәп ятҡан һыуҙар кисеүем!..

Ни көтә һуң һеҙҙе алыҫ ярҙа?
Көйгән мейеләргә билдәһеҙ.
Мүк-һаҙҙарҙан, ҡамыш-батҡылдарҙан
Алда сығыр икән ниндәй һүҙ?

Тик тереһең, һин тереһең, йырым,
Сапҡын илткән һуңғы әмерҙәй,
Хаҡлығыңды раҫлар өсөн бары
Мин ҡорбанға әҙер хәҙерҙән...

Бар утты һин күкрәгеңә алдың,
Таң яҡтыһын ялғап төндәргә,
Ғазап менән азат юлдар һалдың
Үлем аша килгән көндәргә.

12.X—73

ИКӘҮҘӘН-ИКӘҮ

Уҡып ҡына түгел,
Татып беләм
Яҙмышыма яҙған тетрәүҙән:
Ҡайһы саҡта
Иң шым бышылдау ҙа
Ҡеүәтлерәк күктәр күкрәүҙән.

Семәрләнеп күпме сер бөркөлә
Өнһеҙ баҡҡан упҡын күҙҙәрҙән.
Өндәшмә лә!
Был мәл өндәшмәүең
Аңлайышлы бөтә һүҙҙәрҙән!

25.IX—73

БАЙРАМ

Миңә тиһәң, ваҡыт ағышынан
Башҡа йәшәй йәйге ул сәғәт.
Ул ер еҫе, ул күк балҡышынан
Төңөлөргә һис тә юҡ сәбәп.

Зәңгәр күлдә күктәр ҡабынғандай,
Күҙҙәремдә күҙең сағылды.
Онотолоп, һүҙһеҙ табынғандай,
Тик ышаныс ҡына ағылды.

Быны белә ел дә һарығошҡай
Һәм былтырғы шыршы ылыҫы;
Белә тағы сәскә атып та
Ул илаһи наҙың-ырыҫың...

Бер сылбырға икенсеһен ялғап,
Ике йөҙөк бергә уҡмашты.
Матурлыҡҡа тик һоҡланыу һаҡлап,
Байрамыбыҙ күккә олғашты...

Ҡайҙа ғына осоп юғалһаң да,
Ҡайҙа ғына юлың илтмәһен,
Һарығошҡай һайрай, бел, һаман да
Йәйен-ҡышын ул көн иртәһен...

* * *

Зәңгәр йыр булып айҡармын
Беҙ ҡауышҡан юл сатын.
Йондоҙ булып та байҡармын
Йәш ҡайындың йәшел ҡанатын.

Унда талдар араһынан
Ағып ятҡас йырсы шишмәһе,
Былтырғы йәй яраһынан
Арынмайса быйыл нишләһен?

Һуңлап атҡан зәңгәр сәскә
Зәңгәр күктең тоғро һеңлеһе —
Буш сәхрәгә илтеп сәнскән
Үҙ күркенең еңеү билгеһен!..

Эй, һин, тормош — тынмаҫ тауыш!
Мәңге ҡарт та, мәңге йәш тә һин,
Йәш йөрәккә — яңы асыш,
Ә ҡартына тәмле төш тә һин.

Һәр тере йән туғаныраҡ,
Үткәндәргә оҡшаш хәҙерге.
Ә шатлыҡ һуң? —
Ҡыйыныраҡ
булған,
Күркәм,
Ҡәҙерле.

СӘЙЕР БЕР ХӘЛ ХАҠЫНДА ШИҒРИ ХАТ

Бер ниҙе лә һеҙҙән йәшермәйсә,
Бар серемде һалам аҡтарып:
Бер кемгә лә күңел төшөрмәйсә,
Үҙ иттем тик бер тау аһтарын.

Был урманда беҙ бик яҡынайҙыҡ,
Һәр кис һайын миңә килә ул.
Йондоҙ тетеп, бер көнйәлә-айҙың
Төнө буйы нурын иләй ул.

Шул нурҙарҙан йылы күлдәк бәйләп,
Кейендерә мине, иркәләп.
Төнәтә лә, әкиәтен һөйләп,
Ҡайтып китә бик-бик иртәләп.

Яурынына ябып таң яҡтыһын,
Алыҫтарға китеп юғала.
Уның ғәмен тағы кем татыһын —
Йәйҙән көҙгә үҙе юл һала.

Алҡа һымаҡ сыңлап, тик шишмәһе
Ҡолағынан наҙлай, талсыҡмай.
Көнө буйы уның үҙ эш-ғәме,
Ҡайғыһы юҡ миндә, ай сыҡмай.

Ә шулай ҙа көн байығас, тағы
Килеп етә үҙе эргәмә.
Күм-күк күҙе менән миңә бағып,
Төн пәрҙәһен тарта тәҙрәмә.

Һис үпкәм юҡ, көндәр боҙолһа ла,
Шәмдәр янмаһа ла бүлмәмдә, —
Тик ул килһен миңә, тау булһа ла,
Тик ул ҡалһын төнгә эргәмдә.

Төн һарҡылыр тағы, серле моңдай,
Шишмә ише сеңләп-сөбөрләп...
Бына ниҙәр булып ята бында —
Һеҙҙән алыҫ ете ят ерҙә...

ЭЛЕГИЯ

Һағыш баҫкан буш яланда
Һыҡрай ҡурай моңдары —
Таңдан алып сыңрай унда
Сыңрау торна сыңдары.

Шул мәңгелек һағыштарға
Һарылғандай һағышым.
Саҡырғандай алыҫтарға
Алыҫтарҙың алыҫы...

Күк көмбәҙгә тейһә ҡулым,
Селпәрәмә килер бит,
Һуңғы моңом, шаңдау булып,
Һары урманда ирер бит.

Ята унда күк ҡурпыла
Күктең өткөс һалҡыны —
Уйға талған уҫаҡты ла
Ялмап алған ялҡыны.

Осор ҡоштар әллә бөгөн
Ҡанатҡайҙарын ҡағып,
Киттеме күк күкһеллеген
Керпек аҫтыңа яғып?

Күк төҫ төшкән күҙеңә лә, —
Ҡамыш ҡаймаһы түгел.
Көйөнә лә, һөйөнә лә, —
Һағыш даръяһы күңел...

АРТЫҢДАН ҠЫСҠЫРЫУ

Алып китә һине минән
карабың,
Мин, балыҡтай, ярҙа дулап
ҡаламын.
Һуңғы карап китеү менән
бит бергә
Һыу ҙа ярын ташлап китә
ғүмергә.

Шығырлатып айғолағын
ҡомдарҙың,
Һығып алған һары һағыш
ҡомары.
Һөйәккәсә ҡояш өткән
тәнемде,
Һурып алған тәнемдәге
йәнемде.
Бер ҡасан да инде ташмаҫ
был һыуҙар,
Беҙҙе тағы ҡауыштырмаҫ
ярһыуҙар.
Ҡулдарыңа был ҡулдарым
тейгәнсе,
Ерҙә тормош яңы түлен
йәйгәнсе,
Әйләнгәнсе ҡулға — йөҙгөс
ҡанаттар,
Үтер тағы ерҙә мең-мең
быуаттар...
Алып китә, алыҫ китә
карабың,
Ярҙа дулап, эсәм һуңғы
шарабың...

ҮҘ-ҮҘЕМӘ АҢЛАТЫУ

Мин ышандым быйыл ғына,
Көндән бер көндө
Ниндәй йөк булғанлығына
Һиңә иркемдең.

Тик ерҙәге шатлығыңды, —
Бәхет ҡошоңдо, —
Аяп, күпме утта яндым,
Күпме бошондом.
Тик бер сәйер мәле хистең
Беҙҙе ҡабаттан
Тағы алыҫ алып китте
Һуҡыр һуҡмаҡтан...

ӘСТРХАН АЛДЫНДА

Көн һүрелә көн байыуға.
Мәңгелектең юлындай,
Мөһабәт, киң, оло йылға
Йәйрәп ята алдымда.

Болоттар ҙа ҡуйыра бара,
Нығыраҡ аңҡый ләм еҫе.
Тулҡындар ҙа туймай ҡарап
Һуңғы туғайҙар төҫөн.

Артта ҡалды барыһы ла:
Ярһыуы ла, яуы ла,
Баҙары ла, моң-зары ла,
Ҡыҫып торған тауы ла...

Инде еңел хаҡ яҙмышы:
Бер боролһа — диңгеҙе.
Ҙур шауына илтеп ҡушыр
Үҙ яҙмышын киң Иҙел.

Варягтарҙан гректарғаса
Ниндәй алыҫ юл сапты!..
Тик, күңелем, онотмасы
Ир-Иҙел үлгән саҡты...

14.X—73

МАРТИН ЛЮТЕР КИНГ ҮЛЕМЕНӘ

Хаиндарҙың хыянатсыл ҡулы
Яҙа атмай,
Атһа мөйөштән.
Баш осоңда,
Ҡайғырғандай булып,
Тора ҡатил — гүйә, фәрештә!..

ЮҠ ЕРҘӘ ИСЕМһЕҘ һАЛДАТТАР

Гөрҫләтеп туптарҙан аталар,
Күктәрҙе күкрәтә ул туптар.
Ә гүрҙә һалдаттар яталар,
Юҡ ерҙә исемһеҙ һалдаттар.

Тамсы ҡан ҡалғансы һуғышып,
Һалдаттар окопта туңдылар.
Йәлләмәй иң һуңғы һулышын,
Ил ғәзиз тип һәләк булдылар.

Тыуған ер йылыта үҙҙәрен,
Унда иң ҡыйыуҙар йоҡлайҙар,
Еңер көн йомдорған күҙҙәрен,
Еңеүҙе уяуҙар һаҡлайҙар.

Кис шәфәҡ балҡығас һуңғы ҡат,
Казарма тын ҡала тиҙ генә.
Был киске барлауҙа ҡарт һалдат
Таный һәр һалдатты йөҙөнән.

Һәр кемдең исемен үҙенә
Тыумыштан мәңгегә биргәндәр,
Күренмәй тереләр күҙенә,
Бер сафҡа теҙелә үлгәндәр.

Бер генә бирелә һүҙ-антың,
Һөйөклө илкәй ҙә бер генә.
Шуға ла йөрәге һалдаттың
Иң ҡыйыу, иң тоғро еренә.

Ҡош теле саҡлы хат яҙғанда,
Йәлләмә, һөйөклөм, хисеңде.
Онотма, тыуған яҡ, һин унда,
Атап әйт минең дә исемде!..

ТАУҒА ҮРЛӘҮСЕГӘ

Ҡымшанмай ҙа мәғрүр тора тауҙар,
Кире ҡағып заман яуҙарын.
Бер-береһен күккә сөйгән улар,
Иңдәренә болот ауҙарып.
Боҙҙарҙы ла иңдәренә һалған
Тере һыуҙың йәнен ерләүсе,
Тик был тынлыҡ мәңге түгел — ялған!
Иҫеңдә тот, тауға үрләүсем!
Ҡуҙғат тауҙың тик бер ташын ғына,
Шына ҡағып ҡая йөҙөнә,
Күк күк(е)рәр боҙҙар ташҡынынан
Дәжжәл ҡалҡып сығыр эҙенән.
Ул ҡоторған һыбай, башын баҫып,
Осоп үтер упҡын-аранан.
Юлындағы һәр терене яҫҡып,
Йорт-ҡуранан яһар хараба.
Һис эҙе лә ҡалмай, юҡҡа сығыр
Быуаттарҙың аҫыл емеше.
Тауға ынтылһаң һин, булсы сабыр,
Артҡа ла баҡ ҡайсаҡ һин, кешем.

БАҒЫШЛАУ

Һин — әлегә күреп белмәгән ер,
Әле асылмаған бер йылға.
Ошо билдәһеҙлек, сисмәгән сер —
Бар байлығың һинең быйылға.

Һин — әлегә башы йыр шишмәмдең,
Мәңгелектең хыял ҡанаты.
Һин — бөгөнгә иртәгәһе көндөң
Килеп етмәй ҡалған бер хаты...

* * *

Күк томанда ҡояш энәләре
Төндө көнгә бәйләй нағышлап.
Уянсы, ас керпеккенәләрең,
Зәңгәр көндө миңә бағышлап.

Аймылышмаҫ инде таңдарыбыҙ,
Бит яңынан тыуҙыҡ бөгөн беҙ.
Байрам бөгөн, беҙҙең байрамыбыҙ,
Календарҙә — зәңгәр көнөбөҙ.

Ҡағылмаҫ ул дәфтәр-маҙарға ла,
Бутамаҫ ул төшкә өндәрҙе.
Йырларға ла була, иларға ла
Ҡайтҡаныңа иң аҡ көндәрҙең.

Бүләктәрҙең бүләге ул беҙгә,
Онотайыҡ донъя болаһын.
Беҙ тағы ла бергә, бергә, бергә, —
Тоғролоҡтоң игеҙ балаһы.

Владимир Торопыгин
(1928)

ҠЫҢҒЫРАУ СӘСКӘ

Яҙ ҡояшы ҡойған ҡыңғырау сәскә —
Биш саталы күм-күк ялҡыным,
Ниндәй илаһи көс йыйҙы һиңә
Йәшлек менән
Быуаттарҙың зиһен-аҡылын?

Бәлки, һинең матурлыҡтан башҡа
Һис ни кәрәкмәйҙер күңелгә?
Бит йылмайып күҙ һирпеүҙәр,
Һинең һымаҡ, ерҙә
Өнһөҙ бер йыр булып түгелә!..

20.V—64

БЫУЫНДАР

Әй, һин — кешем,
Күпме һинең эшең!
Ә тейешен — һанап бөткөһөҙ!
Хәл итмәгән
Аҙмы ҡаршылыҡ бар,
Ҡайһын хатта хәл дә иткеһеҙ.
Үлем,
Сир бар
Һәм хаталар
Бөтмәй! —
Башын кеше ташҡа орһа ла,
Аҡыл ағасын был фажиғәләр
Шығырлатып,
Һығып торалар.
Тик быуындар
Өмөт өҙмәй:
Улар,
Сәғәт һайын эшләп эштәрен,
Мең йәшәр бер
Имән-ир шикелле,
Сәсә ергә емеш-төштәрен...

27.V—64

БАР ИНЕ БЕР МАЛАЙ...

«Бында 1942 йылда яу ҡырында ятып ҡалған һалдаттар һәм 1960 йылда һәләк булған сапер Иванов ерләнгән».

(Кәбер ташындағы яҙыуҙан).

Бар ине бер малай. Китаптарҙан
Уҡып ҡына белде һуғышын,
Сөнки ҡырығынсы йылда ғына
Алғайны ул тәүге һулышын.

Үҫте. Буйға етте. Һалдат булды.
Сапер һөнәренә өйрәнде.
Үҙе менән йәштәш минаға ул
Килеп баҫты шулай бер мәлде...

Һәм юҡ малай... Тик тереләр
Алһын өсөн уны хәтергә,
Ҡыҙыл йондоҙ ҡуйып, ерләнеләр
Атайҙары ятҡан ҡәбергә.

20.V—64

Геннадий Молодцов
(1926—1983)

САЛАУАТ ХАҠЫНДА ЙЫР

Юҡ, был түгел шәфәк байыуҙары,
Ҡылған ҡағып иҫмәй елкәйе,
Был — тауышын, ҡанын Салауаттың
Хәтерләне башҡорт еркәйе.

Кисә түгелме һуң Ерәнсәйе,
Сабып килеп Табын яғына,
Таң атҡансы ситән эргәһендә
Сапсынманы бәйҙә тағы ла?

Сеү, ниндәй ҡыҙ өйҙә быш-быш килә,
Күкрәп көлһә батыр ғынаһы?
Әй, тыуған ер! Һаман төшөңә керә
Урыҫ ҡыҙының бер гонаһы...

... Бына әле — еңһеҙ күлмәк кейеп,
Һары кәшмир яулыҡ ябынып,
Улын күтәргән дә юлға сыҡҡан,
Батырҡайын үҙенең һағынып.

Нәҡ атаһы малай — бөтә бәлә шунда —
Күршеләргә күҙ ҙә асҡыһыҙ!..
Ниңә инде ғәскәр менән бергә
Китмәй ҡалдың икән, һантый ҡыҙ?

Саң борҡотмай инде көҙгө юлдар,
Воскресенды болот ҡаплаған.
Йондоҙ төҫлө алтын йәшен ҡоя
Тәҙрә төбөндәге ҡарт саған.

Көндө көнгә көлтә кеүек бәйләп,
Алышыныр моңһоу аҙналар.
Буран үкһер тиҙҙән яландарҙа,
Ағиҙелде күм-күк боҙ ҡаплар.

Ҡара ҡашы, ыласын ҡошо уның
Ҡайҙарҙа һуң? Юҡ бит һаман да...
Яуға ярһып торған ғорур яугир
Ғәйеп булды таңғы томанда.

Кем һуң әйтһен уға батырының
Мең-мең юлдар үтеп, атлығып,
Килтеререн туңған тупһаһына
Ҡауышыуҙың ҡайнар шатлығын?

Ҡайҙан белһен — кистәрҙән бер кисте
Бәхет йәштәренә төйөлөп,
Күкрәгендә уның бер иларын
Һәм бағырын уға һөйөнөп?

Ҡайҙан ғына белһен йән дуҫының
Эҙҙәренән дошман килерен,
Ҡара шәүлә булып өй эсенә
Ят кешеләр баҫып инерен?

Ҡото осоп ыласыны өсөн,
Ап-аҡ ҡарҙай йөҙө ағарыр
Һәм, батырға мылтыҡ тоҫҡалғанда,
Үҙ күкрәге менән ҡапланыр.

Һәм йығылыр, ләкин, тере кеүек,
Һөйөп ҡарар уға хәҙер ҙә...
Бик күп йылдар үткән, тик йылдар ҙа
Юя алмай быны хәтерҙән!

Ҡаһарманлыҡ ятмай ҡәберҙәрҙә,
Батырҙарға гүре юҡ ерҙең.
Мәңгегә йәш үлмәҫ рухы йәшәй
Юлай улы яугир шағирҙың.

Ал шәфәктәр балҡып һүнерҙәр ҙә,
Сал ҡылғандар тыныр гүрендә,
Тик Салауат йыры, ғүлем белмәй,
Яңғырар гел башҡорт ерендә!..

17—23.VIII—65

Николай Рублев

СОВЕТ ҺАЛДАТЫНА ҺӘЙКӘЛ

Май айында,
Таңда булды был хәл,
Рейхстаг өсөн алыш ҡыҙғанда.
Беҙҙең һалдат
Сит бер ҡыҙ баланы
Күреп ҡалды һөрөм-туҙанда.

Бағанаға боҫоп, ҡото осоп,
Тора ине сабый ҡалтырап,
Ә һыҙғырған металл ярсыҡтары
Дәһшәт сәсә ине, ҡан һорап.

Хәтерләне һалдат,
Хушлашҡанда,
Үҙ сабыйын нисек ҡосҡанды.
Бәлки,
Тап шул ҡыҙҙың атаһы бит
Уның ҡыҙын атып йыҡҡандыр?!

Тик Берлинда хәҙер, ут эсендә,
Онотоп ул яу-дау яланын,
Шыуып барып,
Ҡурсып алып сыҡты
Аҡ күлдәкле ошо баланы.

Һәм, иркәләп уны сәстәренән,
Баҫтырҙы ул ышыҡ бер ергә.
Ә иртән был хәлде маршал Конев
Кремлгә, тиҙәр, еткергән.

Ил һаҡлаған совет һалдаттары
Ҡырып һалғас вәхшәт яуҙарын,
Күпме балаларға — балалығы,
Ҡыуанысы ҡайтты, яҙҙары!..

Һәм Берлинда, Еңеү байрамында
Һәйкәл ҡалҡты беҙҙең һалдатҡа.
Ул ҡотҡарған ҡыҙын
Ҡулға тотоп,
Ғорур ҡарай тыуыр быуатҡа.

Тора һалдат, ирлек төҫө булып,
Маяҡ һымаҡ балҡып ҡаяла.
Ватанымдың дан һалдаты шулай
Именлекте һаҡлай донъяла.

Игорь Волгин
(1942)

ОСОУ ҠОМАРЫ

Һоҡланғыс та миңә,
Сәйер ҙә һин —
Морнап килгән Себер ҡалаһы!
Крандарың менән юл күрһәтеп,
Зәңгәр маяҡ булып янаһың.
Йүгереп менәм
Тимер баҫҡыстарҙан, —
Аҫта тулҡын ташып ағара.
Ҡоштай осоп,
Таштай атылам мин
Упҡыныңа һинең, Ангара.
Прожекторҙар
Ярһып яҡтыртҡанда,
Кран кабинам ҡыҙа ағарып.
Һәм мин, гүйә,
Йыһан карабында
Үҙем осоп барам, юл ярып.

Аçта Себер
Ҡаршы елә миңә —
Ығы-зығы утҡа күмелгән.
Тантаналы тайга тынлығы ла
Бер йыр булып тула күңелгә.

Себер әле ырып бөтөлмәгән
Томһалы бер һәйкәл шикелле,
Ҡуйы ылыҫ ҡашын йыйырһа ла,
Ҡарай һымаҡ миңә һөйкөмлө.
Хәтәр ҙә ул,
Һылыу ҡатын һымаҡ, —
Һылыуҙар бит утҡа һалалар!
Күкрәгендә, яҡут алмазылай,
Йымылдаша ана ҡалалар.
Ә туйғыһыҙ монгол күҙҙәре
Күпте вәғәҙә итә, оҙатып...
... Биҙәмәйсә генә әйткәндә ул
Булһын да ти старт һыҙаты.
Тик барыбер,
Себер,
күгең менән
Һин үҙеңә мине ҡараттың.
Бир һин ҡанат,
Мин, Маресьев һымаҡ,
Бейеклекте үлеп яраттым.
Күк тауҙарҙы,
Йылғаларҙы байҡап,
Тын ҡурылһын һиндә осҡанда,
Тояйымсы космик тиҙлегеңде,
Булайымсы һине ҡоскандай!
Санаң табандары,
шасси булып,
Ел һин, тройка,
Ел дә ел ары!
Күпме бында осор иркенлек бар —
О, Рустең һин осоу ҡомары!..

V.

АБАЙ
ТАРАС ШЕВЧЕНКО
ИВАН ФРАНКО
КОСТА ХЕТАГУРОВ
ЯН РАЙНИС
ОВАНЕС ТУМАНЯН

Абай
(1845–1904)

* * *

Ялған дуҫың оҡшаш күләгәгә:
Ҡояш булһа — ҡалмаҫ артыңдан.
Әгәр инде көнөң болот булһа —
Юғалыр ул өнһөҙ алдыңдан.

* * *

Дан-шөһрәт шундай бейек ҡая —
Болоттарға йәйгән ҡоласын:
Йылан уға тик шыуышып менә,
Бер талпынып менә ыласын!

Тарас Шевченко
(1814–1861)

ВАСЫЯТ

Үлһәм, мине ерләгеҙсе
Һайлаған ҡәберемә —
Уртаһына киң даланың,
Украинам еренә.

Ятһам ине текә ярҙа
Ялан киңлеген күреп,
Аҡһын ине ярһыу Днепр
Аҫта үкһеп-үкереп.

Алып китһә ул диңгеҙгә
Дошман ҡанын еремдән,
Ырғып торор инем дә мин
Шул мәлде ҡәберемдән,

Осор инем тәнреһенә,
Ташлап тау һәм даланы,
Табынырға... Ә шуға са
Мин белмәйем алланы!

Ерләгеҙ ҙә яу сабығыҙ,
Ватығыҙ быға у-бикте,
Дошмандың ҡара ҡанына
Мансығыҙ иреклекте.

Ә йыйылғас үҙегеҙҙең
Яңы, азат, ҙур ҡорға,
Мине лә һеҙ онотмағыҙ
Иҫләп телгә алырға.

Иван Франко
(1856—1916)

ЙЫРСЫҒА

Бул һин, йырсы, изге бойҙай кеүек,
Йырың һинең — алтын бөртөгө!
Тик ул көптә бешеп еткәс кенә,
Ергә төбәй ҡылсыҡ керпеген.

Белә башаҡ, белә оҙон һабаҡ
Бөртөк өсөн ҡырҙа үҫкәнен,
Бөртөк өсөн генә һут бирергә
Бөтә көсө кәрәк икәнен.

Белә башаҡ, белә оҙон һабаҡ:
Был бөртөк тә, балдай, һарғайыр —
Һәм уларҙы ураҡ, бөртөк өсөн,
Урып алыр — ҡалыр ҡара ер.

Ә шулай ҙа тос бөртөктө улар
Сайҡағанда, эйеп елдәргә,
Яңы тормош илтәһен дә белә
Яҡты, күркәм килер көндәргә...

Һин дә шулай, йырсы, үҙ йырыңа
Тоғро башаҡ, һабаҡ булырға
Бир ғүмерең, бәхет, ҡайғыңды бир,
Ҡыҙғанмай бир барыһын шиғырға!

* * *

Ни хәжәте май ҡойоуҙың,
Май шәмең янып бөткәс;
Ни мәғәнәһе йоҙаҡлауҙың,
Өйҙә бур булып үткәс?

Ниңә кәрәк күпер һалыу,
Йылғаһында һыу кипкәс;
Нимәгә һуң ғашиҡ булыу,
Йәшлегең үтеп киткәс?

Коста Хетагуров
(1859—1906)

ЕТЕМДӘР ӘСӘһЕ

Туңа ҡоҙғон был һалҡында...
Олой тауҙар дауылы...
Йоҡлай текә тау ҡуйынында
Ҡараңғы Нар ауылы.

Иң остағы сакля ғына
Һүндермәй һаман утын —
Ут йотоп усаҡ янында
Ултыра бер тол ҡатын.

Ауыр көнгә ҡарағанда,
Еңелерәк оҙон төн.
Тик ул нисек серем итһен,
Өҙгәс аҡтыҡ өмөтөн?

Хатта бүреләр ҡырыла
Был йотлоҡ һалҡынында.
Хәлдән тайған кешегә бит
Үлем — аяҡ аҫтында!..

Боҙҙай һалҡын таш иҙәндә,
Ҡаңғырышып аслыҡтан,
Биш етем бала, тилмереп,
Күҙен алмай усаҡтан.

— Йәгеҙ, илашмағыҙ, — тине
Әсәһе балаларға, —
Бына һеҙҙе туйҙырырмын,
Ятҡырырмын йоҡларға...

Сакляға төтөн тултырып,
Артыш сытыры яна.
Ә ҡаҙанға бөрсөк-бөрсөк
Әсәнең йәше тама:

«Биш бала бит, эй атаһы!..
Ни көтә алғы көндө?
Алһаңсы һурып, исмаһам,
Күкрәктән йөрәгемде!..

Ҡара көндө таш ишелеп,
Ғәйеп булдың да үҙең,
Етемдәрҙе аямайса,
Тыныс йомолған күҙең.

Күрәһең, һин ҡатыңдан
Аҡыллыраҡ, һөйөклөм:
Ҡәбергә бит беҙҙән башҡа
Алдан кереп өлгөрҙөң.

Ябығып кипте, һарғайып,
Яратҡан улың һинең.
Тиҙерәк инде беҙ ҙә бергә
Яныңда ятһаҡ ине!..»

Ә ҡаҙанға бөрсөк-бөрсөк
Әсәнең йәше тама.

Сакляға төтөн тултырып,
Артыш сытыры яна.

Бөтә балаһынан элек
Йоҡлап китте кинйәһе;
Ахыры, илап арыны ул —
Иң изге йән эйәһе!

Сабыр итсе бер аҙ ғына,
Бүтәндәре лә йоҡлар —
Аслыҡ менән яланғаслыҡ
Барыһын аяҡтан йығар...

— Һаман бешмәнеме, әсәй?
Тиҙерәк ашты һоҫһаңсы.
— Хәҙер, хәҙер, бәпкәйҙәрем...
Ашарһығыҙ туйғансы.

Ҡаҙан ҡайнап сыҡты инде,
Ҡайнар һыу көлгә тама...
Көтә-көтә хәлдән тайғас,
Йомолдо күҙҙәр тамам...

Ел дә тыныбыраҡ олой,
Йоҡлай ҡайғы иҙерәп.
Йоҡо күҙ йәштәрен һөртә,
Аслыҡ ҡана тиҙерәк.

Һаламға һалды ла әсә
Хәйләһеҙ сабыйҙарын,
Өҫтәренә япҡан булды
Йылытып салғыйҙарын.

Үҙе аяҡ остарында,
Утҡа ҡарап уйлана.
Йөрәк утын йәш һүндермәй —
Ҡайғы менән ул яна.

Бына борсаҡ бешерәм, тип
Балаларын йыуатты.
Ә үҙе ул буш ҡаҙанда
Ҡырсынташтар ҡайнатты.

Саф һәм тыныс йоҡо күмгән
Хәйләһеҙ сабыйҙарҙы.
Әсә изге алдаҡ менән
Туйындырҙы улдарҙы!..

Ян Райнис
(1865—1929)

САЯ ҠЫҘЫҠАЙ

«Күҙең төшһә лә бүтәнгә,
Мөхәббәт килмәй ике.
Үҙем беләм нишләтергә —
Барыбер һин минеке!

Уның ҡулы аҡ булһа ла,
Юҡ йөҙөнөң ялҡыны.
Шәлендә сасаҡ булһа ла,
Юҡ сәсенең алтыны.

Эҙләп кенә табырһыңмы
Миндәй һөйә белгәнде?
Онот шул таш ҡурсағыңды,
Белмәй улар һөйгәнде!

Тырнаҡҡа ла тормаҫтарҙан,
Әйтсе, ҡайһы ерем кәм?
Шундай аҡылдарың барҙа,
Эсең бошмаҫмы, иркәм?

Үтеп китһәм бер эргәңдән,
Күҙемдән ялҡын атып,
Ташлап уны йөрәгеңдән,
Килерһең әле ҡайтып!..»

ҺАҠСЫЛЛЫҠ ҠУЛЛАНМАҺЫ

Һәр тинеңде тотон һаҡлап,
Һәр тинең бит — үҙе мал!
Һыуыҡ өйҙә йөрө йоҡлап,
Ауыҙыңдан өҙөп ал! —

Байлыҡ артмаҫ артыуын,
Ҡәберҙә бар ятыуың!..
Яҙыҡ түгел тинде һаҡлау,
Байлыҡтың бит ҡото — мал,
Тик һин мине дөрөҫ аңла:
Башҡаныҡын йолҡоп ал!
Йыйырһың ул сағында
Гонаһын, байлығын да!..

ЯРҘАМСЫЛ

Бай булһа ла, бик йомшаҡ ул:
Илап ҡара, бисара, —
Кеҫәһенә тыға ла ҡул...
Ҡулъяулығын сығара.

БАЛЫҠСЫЛАР

Киңлегенә тыуған яҡтарҙың
Йыш сығабыҙ, ташлап ауҙарҙы, —
Һәм ауынан сыҡмай уйҙарҙың
Сер, хыялы тыуған яҡтарҙың...
Тик тотабыҙ эстә барлығын,
Тотҡан һымаҡ ауҙа балығын.

ДАУЫЛ ОРЛОҠТАРЫН ҺИПТЕ

Ҡояш таҡҡан баҡыр төрән,
Еребеҙҙе һөрә тәрән,
Тәрән һөрөлгәс бураҙнаң,
Иҫке күмелер бер аҙҙан!

Дауыл орлоҡтарын һипте,
Болот ямғыр һибеп китте:
Ваҡыт — сәскәнде урырға,
Ваҡыт — яуға яу торорға!

АЛМАС

Йөҙөгөңдөң ниндәй алмас
Ҡашы бар!

16—620

Мең-мең йылдар аша килгән
Ташы бар.
Ер аçтында һүнгəр күмер
Булһа ла,
Өçкə сыҡҡас, ҡалай балҡый
Донъяла!
Барыһын ул татығанға —
Ҡатыраҡ,
Яна шулай йөрəгең дə
Яҡтыраҡ!

* * *

Маҡсатһыҙ ине тормош —
Мəғəнəле иттең уны,
Яланғас ине тормош —
Сəскəле иттең уны.

Бик һалҡын ине тормош —
Һин ялҡын булдың уға,
Ҡараңғы ине тормош —
Һин яҡты булдың уға.

Яңынан килеп телгə,
Дан йырлайым донъяға.
Тағы һүнгəн күңелгə
Өмөт уттарын яғам.

* * *

Үзең нисек, мин дə шулай,
Беҙ икебеҙ бер күңел:
Һиңə ауыр булған саҡта
Миңə лə еңел түгел.

Шуны үзең белə тороп,
Йəнгə тейəһең ҡай саҡ.
Быныҡ менəн һин үзеңə
Үзең ҡаҙайһың бысаҡ.

НИ БЕЛӘМ МИН?

Беләм аслыҡты мин, ҡыш селләһен
Һәм ҡәһәрле хәсрәт әсеһен,
Иге-сиге булмаҫ, мин һөйләһәм
Юғалтҡандың әсе-сөсөһөн!

Минең әле һеҙгә һөйләгәнем
Мин күргәндең тамсы бер заты,
Нисек кенә һыҡрамаһын йәнем,
Күтәрә был йөрәк ғазапты.

Бар ҡояш та унда, яҙ ҙа йәшәй,
Сәскәләр ҙә, ҡоштар моңо ла.
Урман, туғай, яҡты күлдәр, рәшә,
Һыҙылып ҡына атҡан таңы ла.

Белә йөрәк әле көс барлығын,
Зиһенем дә белә сик юғын,
Уй-тойғома барыһы баш һалырын...
Ныҡлап әйтәм быға шик юғын.

ЭШСЕ ҠЫҘ ЙЫРЫ

Һайрамасы, һандуғасым, ҡуй,
Кит тәҙрәмдән, миндә хәсрәт, уй:
Булмаһасы таңдан тораһым,
Ҡуҙғатмасы йөрәк яраһын,
Былай ҙа юҡ миндә яҡты уй...
Ҡуй, һайрама, теш ҡайрама, ҡуй!

Булмаһасы таңдан тораһым,
Һин яҡтыла тормош ҡораһың,
Ә миңә бит эшкә барырға,
Көнө буйы эшләп арырға.
Унда төтөн, шау ҙа туҙан, уй...
Ҡуй, һайрама, һандуғасҡай, ҡуй!

Һин һайраһың төнө буйына,
Эш ҡайғыһы инмәй уйыңа,
Һин эсәһең урман ысығын,
Ә мин ағыу эсәм, ҡошсоғом.
Кит тәҙрәмдән,миндә хәсрәт, уй,
Һайрамасы, һаңдуғасым, ҡуй!..

ТӨП СИНЫФ

Төп синыф, ул һиңә! —
Йәшәргә, үҫергә
Һәм ижад итергә,
Бар яра уңалған
Хөр көнгә етергә!

Төп синыф, ул һиңә! —
Үҙеңде тик үҙең
Күтәреп, еңергә;
Бар синыф ыҙғышын
Ҡәбергә күмергә!

Төп синыф, ул һиңә! —
Һуғышсы булырға,
Шунан да ни яҡшы?
Маҡсатың — кешелек,
Барыр юл — ҡояшың!

ҠИӘМӘТ КӨНӨ

Тибеүҙән туҡтар
Ҡайнар күп йөрәк:
Аяуһыҙ — туптар,
Ҡыйыуҙар — һирәк.

Киткәнсе осоп
Осҡондан ялҡын,
Мәхшәрҙән йонсоп,
Быуылыр алҡым.

Иҙелеү, йәбер
Бөткәнгә саҡлым,
Әллә ни ҡәҙәр
Ҡан ҡойор халҡым.

Иркен тын алып,
Киргәнсе күкрәк,
Башҡа таш яуып,
Күк торор күкрәп.

Ташыр ҙа диңгеҙ
Тағы ла ҡайтыр...
Булһа ул елһеҙ,
Кем һуң сайҡалыр?

Йөҙләгән йәндәр
Яуҙа юҡ булыр,
Алмашҡа меңдәр
Атлығып торор.

Тынһа бер һөрән,
Ҡанмайса ҡоно,
Унлаған оран
Ҡеүәтләр уны.

Торғансы ҡалҡып
Тау, ҡыр, йылғалар,
Сал сәсен йолҡоп,
Иңрәп ер илар.

Унда ла бында
Тетрәр донъялар,
Янып ялҡында,
Ауыр биналар.

Ул саҡта һеҙгә
Ер ҡалмаҫ боҫор,
Ә өҫтөгөҙгә
Ҡолап тау баҫыр.

Һарайҙар инде
Ҡотҡармаҫ улар,

Иңенән илдең
Ташлар ҡаялар.

Урман да был саҡ
Асмаҫ ҡуйынын,
Һыйпар тик бысаҡ
Залим муйынын.

Диңгеҙме, көлөп,
Һеҙҙе йыуатыр? —
Ажғырып килеп
Упҡыны йотор.

Һаҙға кем бара?
Алмаҫ, сирҡаныр;
Ҡаранан ҡара
Йәндәрҙе таныр.

Инде ни ҡалһын?
Йәһәннәм ҡалыр.
Көкөртлө ялҡын
Ялмап шатланыр!..

Ованес Туманян

(1869—1923)

САЯТ НОВА

Йырлап килде,
Илап китте Саят Нова*.
Һөйөп килде,
Көйөп китте Саят Нова.

Тыныс ине,
Ҡылыс таҡты Саят Нова.
Тик һөйөүҙең
Һүҙен тапты Саят Нова.

---

* Саят Нова — күренекле әрмән ашыуғы (1712 — 1795).

VI.

ТУҡТАҒОЛ
ПЕДЕР ХУЗАҤҒАЙ
СӨЛӘЙМӘҤ РӘСТӘМ
ИРАКЛИЙ АБАШИДЗЕ
АШОТ ҒРАШИ
СИЛЬВА КАПУТИКЯҤ
РӘСҮЛ ҒАМЗАТОВ
РӘМИС РЫСКУЛОВ
РИЗА ХАЛИД
ҤӘБИ ХӘЗРИ
АЛЕКСАҤДР ҒАЛКИҤ
ХАДЖИ-МУРАТ ДЗУЦАТИ
ЕҒОР ПОЛЯҤСКИЙ
МИХАИЛ ШЕВЧЕҤКО
А. МАЛЫШКО
ВАЛЬТЕР СТРАҤКА
БОРИС КАРПЕҤКО
ЛӘЛӘ ДИЛМӨХӘМӘТОВА
ИВАҤ ИЗМАЙЛОВСКИЙ

Туҡтағол

(1864—1933)

НИ ЯҠШЫ?

Арғымаҡҡа атланып,
Ат саптырһаң — шул яҡшы,
Аҫыл кейем ҡапланып,
Алда торһаң — шул яҡшы,
Айҙай һылыуың шатланып,
Албырғатһа— шул яҡшы!

Яҡшы — имен йәшәһәң,
Ярышта ал бирмәһәң,
Ялҡын яңһа йөрәктә,
Яңы кейемдәр кейһәң,

Яҡты йөҙ йәрең һөйһә,
Яман түгел бигерәк тә!

Илең һине ҡаҡмаһа,
Изге эшең маҡтаһа,
Ир-егеткә — шул яҡшы!
Ике күҙен тултырып,
Ике ҡолағын торғоҙоп,
Ир һүҙенән ҡырғыҙым
Ирмәк тапһа — шул яҡшы!

Ҡыҙ-ҡырҡынға йәш саҡта
Ҡыҙыл кейгән йәй яҡшы,
Ҡарт-ҡороға ҡарт саҡта
Ҡаҡлы, баллы сәй яҡшы,
Ҡыйҡыуларға шат саҡта
Ҡырас яллы тай яҡшы!

Йәне барҙың йүне бар,
Йөҙ мең ҡыуаныс табар —
Йөҙ меңе лә, һай, яҡшы!
Йөҙ йыл һөйөп туймаҫ йәр
Йөҙөн йөҙөңә терәр
Йәмле төндә ай яҡшы!

Килен төшһә, байрам булһа,
Көлөшһә, айран булһа,
Күңел асыу, наҙ яҡшы,
Тик муллаға, ишанға,
Түрәләргә ышанған
Тилеләр генә шаҡшы, —
Уларға намаҙ яҡшы!

ҒҮМЕР

Ат арымаҫ булһа икән,
Йәш ҡартаймаҫ булһа икән,
Донъяларға тыуғас әҙәм,
Бәхете менән тыуһа икән!

Гөл һулымаҫ булһа икән,
Гел сәскәһен атһа икән,
Һомғол буйлы һылыу ҡыҙ
Мәңге балҡып баҡһа икән!

Ебәк уңмаҫ булһа икән,
Егет туңмаҫ булһа икән,
Йәнең һорап үлем килһә,
Күҙең күрмәҫ булһа икән!

Үлән ҡоромаҫ булһа икән,
Күҙең тонмаҫ булһа икән,
Ҡыҙҙың алһыу йөҙкәйҙәре
Һис һарғаймаҫ булһа икән!

Ир илендә булһа икән,
Һис бирешмәй торһа икән,
Был донъяны гөлдәй итеп,
Үҙ яйына ҡорһа икән!

Ил ырыҫлы булһа икән,
Ҡайғы урап уҙһа икән,
Яҡшылыҡҡа тик яҡшылыҡ
Донъяла ҡул һуҙһа икән!

Сабый саҡ та үтеп китә,
Ел ҡалдырып ҡанаттан,
Кире ҡайт, тип саҡырһаң да,
Ҡайтып килмәй ҡабаттан.

Булат, — ул да тупарыр,
Шәп ат, — ул да бер арыр,
Был донъяның матурлығын
Кем генә һуң ҡайтарыр?!

Педер Хузангай

(1907—1970)

ШИНЕЛЬ

Өткөләнеп бөткән ут-ялҡындан,
Ут-ярсыҡтан бөткән тишелеп.
Өнһөҙ-һүҙһеҙ, һаҡта торған һымаҡ,
Эленеп тора һаман шинелем.

Күпме юлдар саңы, йылдар сыңы
Һеңгән ошо өнһөҙ шинелгә.
Күрһәтмәһен башҡа ул күргәнде, —
Төшмәне бит Еңеү еңелгә!..

Шинелкәйем минең, йән дуҫкайым,
Түшәгем һин, юрған-мендәрем...
Һин кәфен дә булдың ут аҫтында,
Күпме ирҙең яптың иңдәрен!..

Хәтерләһәм әле ул көндәрҙе,
Ялҡын булып сыға уфтауым.
Әсәй-Рәсәйҙе бит ҡурсып ҡалды
Ошо ҡырыҫ һалдат буҫтауы.

Шинелкәйем,
Беләм ҡәҙереңде:
Ҡыҫып-ҡымтып арыҡ һынымды,
Илкәйемә мине алып ҡайттың,
Ышаныслы,
Йылы, ныҡ булдың.

Һаман иҫтә:
Сасҡау ҡалҡандар ҙа,
Ялҡындар ҙа ялмап алдылар.
Кискән саҡта боҙло йылғаларҙы
Шул шинелдәр һаҡлап ҡалдылар.

Шинелкәйем,
Нисек иҫән ҡалдыҡ,

Иçем китә шуға үҙемдең...
Бик күп ишкәйҙәрең
Беҙҙе һаҡламаһа,
Еңеп сыҡмаҫ инек үлемде...

Шуға ла шул,
Йән дуҫтарҙы уйлап,
Һайламаныҡ юлдың еңелен.
Әле лә мин, иштәреңде барлап,
Бағам һиңә, ғәзиз шинелем...

17.IV—28.XII—74

Сөләймән Рөстәм

(1906—1989)

КАСПИЙ

Тыныс саҡта Каспий бала һымаҡ,
Ышаныусан, алсаҡ, һөйкөмлө.
Тик ҡоторһа сабый тулҡындары,
Үҙ ҡулында үҙенең хөкөмө:
Кеше яҙмыштары менән уйнап,
Йән һағалап ята упҡыны.
Әммә, елкән киреп, балыҡсылар
Ауыҙлыҡлай һәр бер тулҡынын.
Ә тулҡындар — ярһыу арғымаҡтар —
Өҙөп ҡасҡанмы ни тышауын!
Тик елкәндәр ҡыуып баҫтыралар
Аҡ фетнәнең шомло был шауын.
Ҡалай ғына тулҡын дуламаһын,
Ахыр сиктә тына, талығып.
Балыҡсылар, бер ни булмағандай,
Ҡайырып алып сыға балығын.
Аҡсарлаҡтар оса хайран булып,
Ҡанат осо менән һыу гиҙеп.
Әйтерһең дә, улар шифыр яҙа
Зәңгәр дәфтәренә диңгеҙҙең!

3.VII—63

Ираклий Абашидзе

(1909)

БЫНА БЫНДА ТӨЙӘГЕМ...

Бына бында төйәк ҡорам! Был яҡҡа
Бар дуҫтарым килһен миңә ҡунаҡҡа.

Белеп торам: ҡайҙа ғына булмайым,
Бындай ерҙе табып булмаҫ, моғайын.

Башлыҡ урап алайым да муйынына,
Баш һалайым тик Дәимити ҡуйынына.

Башлығымды башҡа ергә ташламам —
Ҡомартҡы ул миңә ата-бабанан...

«Бына бында!..» — тигәйнем дә, уйҙарым
Урап сыҡты Орбели-тау буйҙарын.

Унда миңә барһы туған, илаһи,
Унда ҡалған йәнем-тәнем, биллаһи!..

Ә Рионы аҡҡан яҡ һуң нишләһен?
Унда ҡалған бала сағым, йәш мәлем.

Унда тәүге хыялдарым, юл башым,
Эҙҙәремде һаҡлай һаман нур ташы...

Йәнә алда Одишиҙең ҡырҙары
Хәтерләтте күк диңгеҙҙең йырҙарын.

Быш-быш килгән һәр үләне, туғайы —
Онотмайҙыр ул да мине, моғайын?

Мин мәңгегә ҡалыр инем был яҡта,
Сал Алазань һыуы нишләр ул саҡта?

Түкмәҫме һуң күккә ашҡан һырттары
Йөҙөмөнөң күҙ йәшендәй һуттарын?

Ҡараһам да илдең ҡайһы яғына,
Һәр мөйөшөн үҙ итәм мин, һағынам.

Унан күркәм, яҡын ни һуң бар тағы?
Аҡ бәхеткә сумған уның һәр яғы!..

Айҡап сыҡтым, байҡап сыҡтым Ватанды,
Һәр халҡының бәхетенә шатландым.

Һәр бер илен үгәйһетмәй ят итеп,
Әйткем килде: «Төйәгем!» — тип, ант итеп!..

Ашот Граши

(1910—1973)

ҺАНДУҒАС

Баҡсаларға сығам таң алдынан
Һандуғастың йырын тыңларға.
Һандуғастың моңло һайрауҙары
Яңғырап китә әллә ҡайҙарға!..

Һағайтышып йәшел ҡолаҡтарын,
Бар ағастар уны тыңлайҙар,
Тыңлайҙар ҙа уға таң ҡалалар,
Серле моңон тыңлап туймайҙар.

Күҙгә күренмәгән таң йырсыһын
Күрмәйенсә күңелем түҙәлмәй.
Тик тапмайым үҙен ҡыуаҡтарҙан,
Эҙләһәм дә уны күҙ алмай.

Бул һин, йырсы, шул һандуғас һымаҡ,
Һандуғастың һүҙен ал әйҙә,
Кешеләргә — тик йырыңды йырла,
Күренмәй ҙә үҙең ҡал әйҙә.

ЯҘҒЫ БАҠСАЛА

Күршемдәге һылыу ҡыҙ
Төшөмә кереп,
Икәү яҙғы баҡсала
Ҡайттыҡ беҙ йөрөп.

Бүләк иттем күршемә
Сирень сәскәһен.
Бүләгемә һөйөнәм,
Әйҙә еҫкәһен!

Асты ла һылыу күршем
Тарих китабын,
Һаҡ ҡына һалып ҡуйҙы
Сирень ботағын.

Үҙе зачетын уҡый,
Тәрән — һулышы:
Сирень еҫенә сумған
Тәре һуғышы.

Урта быуатты ла ҡыҙ
Ҡыҙыҡ тип тапты —
Шундай мөхәббәт менән
Ҡарай китапты.

Күршемдәге һылыу ҡыҙ
Төшөмә кереп,
Шулай яҙғы баҡсала
Ҡайттыҡ беҙ йөрөп...

Сильва Капутикян

(1919)

БӘХЕТ ЙОНДОҘО

Бәхет! Һин бит ғүмер-ғүмергә
Кеше хыялында гел бергә!..
Һинең менән борон-борондан,
Ҡойонорға теләп нурында,

Кеше һәр саҡ илап һөйләшкән,
Сыланғанһың шуға гел йәшкә...

Балҡының һин мәңге, нур һымаҡ,
Күҙ алдында, ләкин — бик йыраҡ,
Төшөр булһаң, ҡапыл атылдың,
Төшөп етмәй тик һин ватылдың...
Кеше һинһеҙ күпме өшөгән,
Тик яңыса кил һин кешегә.

Йондоҙ булып күктән атылма,
Берәүҙәргә эҙһеҙ юғалып,
Йондоҙ булып телһеҙ балҡыма,
Кил һин беҙгә яңы юл һалып:
Һыҙған юлға ҡарап иң әүәл,
Ғаләм карабындай, кил теүәл!..

Рәсүл Ғамзатов

(1923)

ЛӘҒНӘТ

Ҡәһәр төшһөн тишек турһыҡҡа,
Һаҡламаһа балдың зәһәрен.
Хәйләр булһа әгәр тутыҡҡан,
Ҡыны менән уға — ҡәһәрем.

Ҡәһәр төшһөн халҡын шиғырға,
Башты йылытмаған башлыҡҡа,
Ярамаһа шеш ит ҡурырға,
Ләғнәт — шешкә, ләғнәт — шашлыҡҡа.

Намыҫ заты һиңә йоҡмаһа,
Ҡәһәрләйем вәхши ғәҙәтен,
Әсәң телен һанға һуҡмаһаң,
Ләғнәт һиңә, минең ләғнәтем!

Ғүмер баҡый әҙәм балаһы
Белмәһә бер оят эрәтен.
Асылмаһа ҡунаҡ ҡапҡаһы,
Уға ла бар минең нәфрәтем.

Ҡәһәр төшһөн алдыҡ-ялғанға,
Ниндәй генә төҫкә кермәһен!
Ил йолаһын ергә һалғанға
Ләғнәт минән — күҙем күрмәһен!

Ҡәһәр төшһөн алдыҡ-ялғанға,
Өкө төҫлө ҡасҡан өрәккә,
Хилаф ҡылып анты алдында,
Һүҙе елгә осҡан сепрәккә.

Баш эймәйсә туған тауҙарға,
Башын эйһә кеше түрәгә,
Мин әҙермен уны ҡарарға,
Маңлайына мылтыҡ терәргә.

Үҙ әсәңдең барын онотоп,
Хурлыҡ илтһәң ата йортона,
Апай-һеңлең торһа ут йотоп,
Ләғнәт минән һин ер ҡортона!

Ҡәһәр төшһөн туң бер маңлайға,
Ялағайҙы әгәр хуп күрһә,
Ләғнәт бер тәкәббер малайға,
Аҡ һаҡаллы ҡартты юҡ күрһә.

Яу юҡта ла ләғнәт ҡурҡаҡҡа,
Икеләтә ләғнәт — яу барҙа.
Ләғнәт ҡомһоҙ, моңһоҙ ир-атҡа
Ҡурҡаҡ менән бер үк ҡатарҙан.

Миңә оҡшай бөтә халыҡтар.
Берәйһенә яла яғырға,
Һүҙ әйтергә кемдең хаҡы бар? —
Өсләтә ҙур ләғнәт уларға.

Һәм ҡәһәрем төшһөн йән дуҫҡа,
Ауыр саҡта ҡулын һуҙмаһа.
Ләғнәт тағы һатлыҡ тауышҡа,
Төрлө ҡорға ярап буҙлаһа!..

18.IX—65

ЙЫЙЫЛЫШТАР

Йыйылыштар! Телмәр һәм сығыштар,
Ятлап бөткән һүҙҙәр — ҡойола!
Ҡайсаҡ миңә төрлө йыйылыштар
Илде баҫҡан яуҙай тойола.

Елә состав, оса самолеттар,
Кәңәшмәгә — бөтә ил менән.
Һалмай унда кеше ниндәй йорттар,
Күпме үлән сапмай тел менән!

Һүҙҙән алйып, ташсы серем итә,
Ә бинаһы көтә терәүҙе...
Аҙна буйы хирург сәсәп бөтә, —
Ҡыл өҫтөндә хәле берәүҙең!

Көтөүселәр көн-төн һүҙ йоталар,
Ә малдарын көтә бүреләр.
Бер юл шифыр баҫмай газеталар,
Йыйылыштан отчет бирәләр.

Ауылда ут сыҡҡан, өйҙәр яна,
Төтөнөн ел күккә мендерә.
Ә пожарник, телмәр тотоп, ана,
Кәңәшмәлә янғын һүндерә.

Таңдан кискә саҡлым бер конторҙа
Сират тора халыҡ хәҙер ҙә.
Ҡабул итеү көтмә директорҙан,
Замдары бит доклад әҙерләй.

Тиҙерәк, яҡташ, ҡара ҡайтыу яғын,
Иғтибар ул булмаҫ, юҡ бында.

Сөнки улар телмәр яҙа тағы
Иғтибарлы булыу хаҡында.

Әй, таҫма тел! Туҡта, сеү, бер аҙға!
Һин еҫкәгән хәреф юлдары
Торна икән берәй бураҙнаға,
Һөйәленә эшсән ҡулдарҙың!..

Ебәрегеҙ яуға — баш һалырмын,
Йыҡ, тиһәгеҙ — урман йығырмын.
Трибунанан әйтмәҫ һүҙҙе әйтермен,
Яҙ, тиһәгеҙ — яҙып шығырын.

Эй, йәшәге килә, килә яҙғы,
Илгә булһын ине һәр һулыш.
Тик шығырым бөтмәй ҡалды тағы:
Тағы саҡырҙылар — йыйылыш!..

МОСТАЙ КӘРИМГӘ

Бына тағы аҡ ялдарын сайҡап,
Ҡар һыпырта елдәр тауҙарға.
Тау артылып, ярһып, атлығып, тим,
Фәскәр мәллә саба яуҙарға?

Бүркем һалып туған буҫағала,
Сал сәстәрен ҡаҡтым йонсоуҙың.
Йылдар һымаҡ, осҡан йылдар һымаҡ
Күрҙем, Мостай, шул ҡар осоуҙы.

Тиҙ ирене, ҡарҙай, календарҙәр...
Тартмаһа ла мода-уйындар,
Нисек кенә тимә, беҙгә лә бит
Ҡағылып үтте, дуҫҡай, ул йылдар.

Хаталандыҡ беҙ ҙә һинең менән, —
Ҡыҙмаса ла, айыҡ саҡта ла.
Тик яңынан асҡан күҙебеҙҙе
Йәшермәнек, йәштәр сығһа ла.

Хәтеремдә: өнһөҙ ғазап татып,
Ҡайсын Кулиевтар ҡайтҡанса,
Йөрәктәрҙе ауыр бер ҡара таш
Йылдар буйы баҫып ятҡан саҡ.

Аҡтар әле күңел дәфтәреңде,
Үткәндәргә шар ас ҡапҡаны.
Олоғайҙыҡ, Мостай, — бәғзеләрҙәй,
Юҡ, тормабыҙ инде ваҡланып.

Беҙҙең сая сал баштарҙа хәҙер
Уй артынан уйҙар эйәргән.
Ҡолай торғас тояҡ аҫтарына,
Иркен ултырабыҙ эйәрҙә.

Ҡар өҫтөндә усаҡ үрләтәбеҙ,
Һаҡ йәндәрҙе урап уҙабыҙ,
Һәр бәхәскә инде ташланмайбыҙ,
Бик буштары күп шул уларҙың.

Һоҡланыр мәл түгел үҙ-үҙеңә,
Ашыҡтырып юлдар саҡыра.
Шөһрәт түгел, шифриәтте наҙлап,
Йән аямай эшләр саҡ тора.

Ерҙе бит йә сасҡау һыуыҡ ҡоршай,
Йә сәскәгә күмә муйылдар.
Беҙгә иң-иң яҡшы уҡытыусы —
Ул бит йылдар, Мостай, ул — йылдар.

Яҙа беҙгә сырхап ятҡан ерҙән
Бәй аҫтында һулҡҡан яралар.
Тәүбәләргә килеп, хаҡ һүҙ көтөп,
Төрмәләрҙән хатта яҙалар.

Һабансы ла яҙа, ураҡсы ла,
Яҡын итеп ара алыҫын.
Ә йылдар һуң? Оса! Шул йылдарҙы
Эйәрләһен шағир намыҫы.

Туп-туп булып осоп ҡайтҡан йырҙар
Яңғырар тиҙҙән яҙын һәр ерҙә.
Ярай әле, Мостай, һин эргәлә
Тоғро дуҫ та, ысын шағир ҙа.

18—20.VII—63

ЙОНДОҘҘАР

Йондоҙҙарым, йондоҙҙарым
Күҙләй минең йырҙарҙы,
Күҙҙәреләй, күҙҙәреләй
Иҫән булмағандарҙың.

Ҡолаҡ һалам, әйтә заман,
Аттырғанда таңдарҙы:
— Намыҫы бул, намыҫы бул
Яуҙан ҡайтмағандарҙың.

Тау иленең тоғро улы
Һайламаҫ юл таҡырын;
Бәлки, мин дә, бәлки, мин дә
Йондоҙ булып балҡырым.

Һаман янып күҙ ташлармын
Йырына башҡаларҙың —
Күҙе булып, күҙе булып
Беҙҙең замандаштарҙың.

ДАҒСТАН ЙОНДОҘО

«... Йондоҙ менән йондоҙ һөйләшә...»
М. Ю. Лермонтов

Күргәнем бар байтаҡ ҡалаларҙы,
Аполлондар баҫҡан йорттарҙы,
Арыҫландар һаҡлар ҡапҡаларҙы,
Эсендәге шәрә заттарҙы.

Бинокль тотҡан йәштәр, тай-тулаҡтар,
Беҙ үксәле туташ-ханымдар
Тамашаға килһә ағылып,
Мәрмәр һарайҙарға ингән саҡта
Шәүләләре ҡала сағылып.

Нисә быуат шулай залдарында,
Өҫтөн-башын ҡарап көҙгөнән,
Күпме кеше үтеп киткән бында
Яғымлы һәм уҫал йөҙ менән!..

Күрҙем бында яҙмыш иркәләрен —
Бәрхәттәргә батып ултырған
Ҡарттарын да. Маңлай-сикәләрен
Гүйә, көй тамғаһы тултырған!..

Минең дә бар, күҙ йәшемде түгеп,
Ултырғаным өҫкө балконда.
Шашҡан мавр, юҡ, һөйгәнен түгел,
Мине быуҙы шул саҡ алҡымдан.

Дон-Кихот та мине азат итте,
Ғалим-бесәй әкиәт һөйләне,
Болот менән Демон ҡаплап китте,
Ҡаф-тау аша осоп бер мәле.

Марияға ғашиҡ ул мин инем,
Юҡ, ҡарт әсир — гетман шашманы.
Ул мин, ул мин эҙләп, табып бирҙем
Көлһылыуҙың гәлсәр башмағын.

Ялған менән хаҡлыҡ алышҡанда,
Был алышта мин дә ҡатнаштым.
Бәхетһеҙҙе ҡурсып булашҡанда,
Күҙҙәремдә йәш йә ҡан ташты.

Ә сәхнәне шаршау ҡаплағанда,
Ҡупҡан саҡта алҡыш дауылы,
Бер мин өндәшмәнем. Күҙ алдымда
Тауҙар ятты, ятты ауылым.

Аҙ инеме уның ғәм-ҡайғыһы?
Көнләгәндә ир-ат үҙ йәрен,
Уларҙың бит шулай һәр ҡайһыһы
Үкһеп-үкһеп ҡыҫты хәйләрен!..

Гамлет, Офелия һәм Джульетта —
Барыһын да тауҙар тыуҙырҙы.
Тик тыуманы, меңәр йыл уҙып та,
Шекспиры ғына тауҙарҙың.

Тау йырланы, ҡушып үҙ моңона
Йылға шауын, ҡоштар һайрауын.
Тик тыуманы Бах, Бетховен ғына,
Баҫып тауҙың хәйләр ҡайрауын.

Ошо хәйләр ослап ҡуйған саҡта
Джульеттаның ҡыҫҡа ғүмерен,
Шағир түгел, ҡонсол ир был хаҡта
Ҡурғаш менән әйтте һүҙҙәрен.

Был мәңгелек ауыр хикәйәтте
Йырлаһалар тауҙа йырсылар,
Һатлыҡ булат уны һәләк итте,
Ергә ҡойоп ҡыҙыл тамсылар.

Мәңге шулай ғүмер кисерҙеләр,
Мәңге шулай ҡан-йәш түктеләр.
Аҡыллыға ағыу эсерҙеләр,
Йырсыларҙың ауыҙын тектеләр.

Йөҙөнсө ҡат шуға йырҙарымда
«Аврора»ның яңрай күкрәүе.
Ул уятты тыуған тауҙарымды,
Ул ҡуҙғатты ерем тетрәүен.

Тауҙар күкрәгендә ташып килгән
Тау йырына ул бит юл асып,
Телһеҙгә — тел, күҙһеҙгә күҙ биргән
Ирек килде, йәйеп ҡоласын.

Шул килеүҙән ерем сәскә ата,
Дуҫ ҡулдарға һуҙа ҡулдарын.
Кремлдә йырлай ошо хаҡта.
Гидат ҡумыҙының ҡылдары.

Үҙ телендә йырсы йыр йырлаһа,
Күңеле ирей тауҙар халҡының.
Бар донъяны хатта ялмай ҙаһа
Беҙҙең бейеүҙәрҙең ялҡыны!

Ят диңгеҙҙәр яры — Сингапурҙа,
Токиола — ҡайҙа булһам да,
Аңланылар барыһын минең йырҙан,
Яуап тапты минең илһам да.

Нил буйына, Сена ярҙарына —
Ҡайҙа барһам, ошо урында —
Тау йондоҙо меңдәр араһынан
Ҡойондорҙо мине нурында.

Кескәйлеген күрһә лә бит күҙем,
Уның менән юлға ҡуҙғалам.
Ниндәй генә булһа ла ул үҙе,
Унһыҙ миңә нур юҡ донъяла.

Тик ниңә һуң беҙҙә бәгзе бәндә
Вәғәз уҡый һаман ялҡытып:
Бар халыҡҡа, имеш, күк йөҙөндә
Етмәгәнме бер ай балҡыуы?..

Ни кәрәге, имеш, баш ватыуҙың,
Ваҡ йондоҙҙар ҡасан ҙурайған? —
Тоторға ла ошо мең йондоҙҙо
Уҡмаштырыр кәрәк бер айға.

Халҡыбыҙ аҙ, еребеҙ тар икән,
Әйҙә шул ай нурын өләшһен.
Йыр-шиғырға күрше тел бар икән,
Бәй, шул телдә балаң һөйләшһен.

Ҡайһы саҡта минең ғалим яҡташ
Тамаҡ ҡырып, гәпкә керешә.
Ниңә усаҡ, имеш, әй, һантый баш,
Ут һорап бар, әнә, күршеңә!..

Әй, тыуған ил! Яҙын сәскә атып,
Емеш бирһә баҡсаң көҙҙәрен,
Сәскә атмай ҡалғаны юҡ ятып
Минең дә бит тыуған ерҙәрем.

Йәш булһа ла уның ағастары,
Аҙ булһа ла әле емеше,
Ныҡтың да бит булған йәш саҡтары,
Нығыр әле, тимен, мин — кеше.

Тик ишетәм йәнә шомло һүҙҙе,
Күрәҙәсем юрай ныҡышып:
Япраҡ ҡойор, имеш, ағас беҙҙең,
Тамырынан яҙыр ул ҡышын...

Был тәңгәлдә минең бар үҙ уйым:
Ҡороторғамы һуң уларҙы
Тау илкәйе быуат-быуат буйы
Ҡаны-йәше менән һуғарҙы?

Ана ҡояш, һүҙем антым булыр:
Аҙ булһа ла һаны аварҙың,
Беҙҙең дә үҙ Глинкабыҙ тыуыр,
Үҙ Пушкины тыуыр тауҙарҙың!

Йондоҙ карабында осоусылар
Айға табан аҡ юл һалырҙар,
Ерҙең төҫө итеп, бәлки, улар
Илем көйөн юлға алырҙар.

Ете диңгеҙ аръяғында яңғырар
Тауҙар йыры, күңел тетрәтеп,
Һәм тауҙарҙа тыуған рәссам яһар
Яңы мадоннаның һүрәтен!..

Үткән юлға баҡсы, замандашым:
Тау-тау булып ҡайғы теҙелгән.
Беҙ саҡ килеп таптыҡ йылға башын,
Улдарыбыҙ етер диңгеҙгә!

Ә ейәндәр яулар дан-шөһрәтте,
Тау артынан тауҙар артылып.
Беҙ баҡырын тапһаҡ шифриәттең,
Һеҙ табығыҙ уның алтынын!..

Тағы төн уртаһы. Мин күгемә бағам —
Аҡҡош юлы нурын өләшә.
Әйтерһең дә, әҙәм холҡон алған —
Йондоҙ менән йондоҙ һөйләшә.

Күк дәүен дә, кесеһен дә таҡҡан —
Бар йондоҙ ҙа биҙәй күк йөҙөн.
Минең ҡарлы тауҙарыма баҡҡан
Туған йондоҙ — бына ул үҙе...

Яна һәр саҡ баҙлап ҡараңғыла,
Нур ғынаһы хайран итерлек.
Ҡыҫыҡ түгел уға был донъяла,
Башҡаға ла урын етерлек.

Шағирҙарға майҙан еткән һымаҡ,
Фәҙел бүлгән улар урынды.
Эй, йондоҙом, ҡой үҙеңдең тоноҡ,
Ләкин ҡабатланмаҫ нурыңды!..

ҺАНДУҒАС ЙЫРЫ

Таң атҡас та кис булғас,
Бер йыр йырлай һандуғас.
Берәү булғас ни бары,
Ни хаҡында ул йыры?
Ялҡытмағас һис ул йыр,
Тыуған ер хаҡындалыр!

22.V—20.IX—64

ТУҒАН ТЕЛ

Төш тиһәң дә төш инде был, сәйер:
Үлем килде бөгөн йән һорап.
Тауҙарымдың ҡайнар ҡуйынында
Ятам, имеш, сарсап, ҡанһырап...

Шылтыр-шылтыр аға, саба йылға,
Бер кемгә лә юҡ, тип кәрәгең.
Ә мин ятам, тыуған ерҙе ҡосоп,
Ер булмаҫтан элек йөрәгем.

Үлем баш осомда, тик хәлемде
Белмәй һис кем, килмәй яныма.
Тик ҡайҙалыр, алыҫ, бөркөт саңҡый,
Тик кемгәлер болан ялына...

Ир ҡорона аяҡ баҫҡас ҡына
Әрәм булды, тиеп иларға —
Әсәм дә юҡ, дуҫ-иш, бисәм дә юҡ,
Һынсы ла юҡ сеңләп йырларға.

Ятам шулай хәлһеҙ, тәнем йәнһеҙ...
Ҡапыл шул саҡ бына яҡында
Ике кеше килә лабырлашып
Үҙ телемдә ниҙер хаҡында.

Тау иленең бөркөү ҡыуанында
Мин йән бирәм, үләм... Ә улар? —
Ниндәйҙер бер Хәсән хәйләләрен,
Мут Фәлиҙе һөйләп баралар!...

Йәнгә яҡын, таныш был һүҙҙәрҙән
Мин аңыма килдем, аңланым:
Юҡ, үлемдән мине им-том түгел,
Тик туған тел ҡурсый алғанын.

Башҡаларға башҡа телдәр дауа,
Тик ул телдә яҙмам ғүмергә.

Әгәр иртән, телең юҡ, тиһәләр,
Мин бөгөндән әҙер үлергә.

Телем өсөн һәр саҡ йәнем әсей,
Ярлы тиһәләр ҙә телемде,
Бейек менмәһә лә, бөйөк миңә,
Төҫкәйе ул миңә илемдең.

Тойормо һуң улым башҡа телдә
Мәхмүт йырындағы ялҡынды?
Шулай уҡ мин үҙ телендә яҙған
Һуңғы йырсыһымы халҡымдың?

Мин тормошто һөйәм, һөйәм ерҙе,
Ерҙең хатта һәр бер мөйөшөн.
Йырланым мин бөтә Совет илен,
Сыҡмаһа ла һәр йыр килешеп...

Мин йәнемдәй күрәм ирек илен,
Мин әҙермен ғәзиз йәнемде
Уның өсөн ҡайҙа бирергә лә!..
Тик үҙ ерем алһын тәнемде!

Тик ҡайһы саҡ яҡташтарым минең
Цадалағы бер таш янында:
Ғамзат улы Рәсүл ята, тиеп,
Туған телдә иҫкә алһындар.

ЕР ӘЙЛӘНӘ ИКӘН...

Мин ҡояшты эстем, һыу эскәндәй,
Үрләй-үрләй тауын ғүмерҙең.
Шәфәк ҡалҡып, шәфәк батҡанда ла
Алһыу һутын уның һемерҙем.

Ҡырлас, мәғрүр тауҙар илендә мин,
Шарлап ятҡан саҡта ҡар һыуы,
Йондоҙҙарҙы эстем шишмәләрҙән,
Баҫмаҫмы тип йөрәк ярһыуын.

Йәшел туғайҙарға, ҡыуаҡтарға
Белдем ниндәй болот яуаһын.
Күк йөҙөнөң зәңгәр ҡасаһынан
Ҡомһоҙланып эстем һауаһын!

Тау яғалап менгән һуҡмаҡтарҙа
Эстем елбәҙәк ҡар бөртөгөн.
Ирегән шул елбәҙәктең әле
Иренемдә тоям һәр төгөн.

Мин яҙҙарын эстем тауҙарымдың
Яландарҙа орлоҡ сәскәндә,
Эстем сасҡау Төньяҡ халҡындарын,
Ҡеүәтле бер хәмер эскәндәй.

Мин, йәшенле ямғырҙарҙы эсеп,
Күрҙем нисек үлән ҡалҡыуын,
Мөлдөрәмә тулы гәлсәр кеүек,
Ер өҫтөндә йәйғор балҡыуын.

Сәскә атты тағы гөлйемештәр,
Ҡомалаҡтар толом үҫтерҙе.
Ҡаяларға менеп, мин уларҙың
Хуш еҫтәрен эсеп иҫерҙем.

Иҫерҙем мин ерҙең күркен күреп,
Яҙмышына бәхет юраным.
Үлә яҙып күпме ғашиҡ булдым,
Йырҙар эсеп, йырҙар йырланым.

Таш түгел бит кеше күңеле ул,
Мин, дуҫлыҡтың белеп ҡәҙерен,
Ҡыуанғанда — балдан буҙа эстем,
Ҡайғырғанда — эстем хәмерен.

Эсһәм эстем тик күңелем менән,
Уйын-көлкө өсөн эсмәнем.
Күрҙем сөнки Хиросима көлө
Фестивалдәр буйлап күскәнен...

Һыра эскән һымаҡ, өрә-өрә —
Күбегенән бөткәс асылып, —
Мин тормоштоң нәҡ асылын эстем:
Ялған түгел уның асылы!

Һөйәм, һөйөнәм һәм көйөнәм мин,
Төбөнәсә эсәм көнөмдө.
Эскән һайын һаман эскем килә
Һәр бер көнөн шулай еремдең.

Ер әйләнә икән, мин йыуанам, —
Таныҡтарым ҡанмай ҡалһа ла, —
Мин китһәм дә, кешеләр бит ҡала
Ошо һыуһау менән донъяла!

* * *

Ракеталар оса йондоҙҙарға,
Оса алыҫ, төпһөҙ диңгеҙгә.
Кешеләрем — бейек йондоҙҙарым,
Етһәмсе мин осоп тик һеҙгә.

Рәмис Рысҡулов

(1934)

МАНАС-ХАЛҠЫМ

Бар күҙ йәшен йыйһаң һин халҡыңдың,
Алатауға ашыр тоҙ тауы,
Ысыҡкүлде күмер ҡан-һарҡынды,
Ал сәскәләй алыр күҙ яуын!..

Бергә тойһаң бөгөн йылмайыуын,
Бар бәхетен, барлыҡ шатлығын,
Һин күрерһең, ҡояш ҡалҡыныуын,
Хакимдарҙың шашып шартлауын...

Бөйөк юламан ул — күсмә халҡым,
Мең-мең йылдар — үткән юлдары.

Ул, бер гигант Манас һымаҡ ҡалҡып,
Ҡояшына һонған ҡулдарын.

Миллион күҙле, миллион ҡул-аяҡлы,
Барыһын тоя, күрә, ишетә.
Ә хәтере уның ҡырҡ ҡатлы,
Фәҙеллекте генә иш итә.

Һөйләй, көйләй теле менән уның
Барлыҡ ауыл, барлыҡ ҡалаһы.
Ни теләһәң, ни эҙләһәң — шуны
Шул диңгеҙҙән һоҫоп алаһың!..

Риза Халид

* * *

Ғүмергә тамһалар тамсылар, туҡтамай,
Хатта ни ҡоростай мәрмәрҙе ҡыйрата!
Аңла һин, үпкәле һүҙҙәрең нәҡ шулай
Йөрәкте телгеләй, йөрәктән дәрт ҡайта.

Бик яҡшы беләһең: тамсыла йөрәк юҡ,
Тамсыға юл асыҡ — тамырға, ағырға.
Беҙҙә бит йөрәк бар, теләк бар шулай уҡ,
Ни өсөн уларҙы һуң утҡа яғырға?

* * *

Һине бит сабырһыҙ һөйгәндә,
Үҙеңдән тик һүҙҙәр көттөм мин.
Һинең һәр һүҙеңдән, йөмләңдән
Бәхет һәм хис өмөт иттем мин.

Күп йылдар үтһә лә, һылыу ҡыҙ,
Бер юлдан киләбеҙ барыбер.
Инде һүҙ кәрәкмәй, нәмә һүҙ? —
Йөрәгең ялҡынын бирһәң бир!

ШИМАЛ КӨҘӨ

Салланған болоттар ҡапланы күктәрҙе,
Ал ҡояш бик һирәк күренә.
Сәскәләр хуш еҫен һаҡлаған ерҙәрҙе
Күрһәм мин, йөрәгем терелә.

Оҫтаның һүҙҙәрен тыңлаусан бер саздай,
Тартылған телеграф ҡылдары.
Уларҙы иркәләп, йыр йырлап зырылдай
Шималдың ҡеүәтле елдәре.

Ҡарттарҙай ойоған урмандар һәр ерҙә,
Моңланмай, һайрашмай шат ҡоштар.
Өшөгән йылғаға төшә тик ҡай берҙә
Тәңкәләй һарғайған япраҡтар.

Ҡып-ҡыҙыл миләштең тәлгәше эйелгән,
Ул тиҙҙән төрөнөр аҡ ҡарға.
Торналар осалар пальмалар теҙелгән,
Ҡыш барын белмәгән яҡтарға.

Үҙеңсә ғәжәйеп сибәрһең, алтын көҙ,
Мең ҡабат гүзәлһең һин ҡыштан.
Күңелдән ҡаршылап алабыҙ һине беҙ,
Айырылһаҡ та беҙ йәйге шатлыҡтан.

* * *

Әлбиттә, шифырың оҙон уҡ, киң дә ул,
Һүҙҙәрең дә һинең яуа ямғырҙай.
Үпкәм юҡ: ярашлы һин яҙған һәр бер юл,
Тик бары йөрәкте генә яндырмай.

Йырыңда һәр ни бар: күктәрҙең күклеге,
Шишмәнең көмөшө, йондоҙҙар йәме...
Беләһе шулдыр тик: саҡырмай күңелгә
Ни тойғо, ни күҙ йәш, ни йәшәү тәме!

* * *

Йәшел үлән һарғайманы, шиңмәне,
Ләкин ҡапыл килеп ҡунды ап-аҡ ҡар.
Мин дә шулай тоймай ҡалдым, һиҙмәнем
Сал сәстәрем артҡанлығын был ҡәҙәр...

Яҙҡай килһә, уңған сибәр килендәй,
Ер йәшәрә, йәшелләнә, ер көлә.
Әммә минең башым башҡа ҡараймай,
Уға бары ҡар көрпәһе һибелә.

Ташҡын күңелем, йәшлегемдәй үт минең,
Күҙҙәремдә, ҡояш нуры, һүнмәй ян.
Салланған сәс, зыяның һис юҡ һинең,
Сөнки аға тамырымда йәп-йәш ҡан!

* * *

Ниндәйен көн һуң был! Йә ямғыр туҡтамай,
Йә зәһәр эҫенән ер көйә, ер яна.
Йә ҡояш ҡайнар нур сәсә лә аямай,
Йә барып ҡуна ул болоттар артына.

Мин бындай көндәргә һис асмам серемде,
Ҡояш, һин ҡыҙыр тик, тупрағым ҡыуанһын...
Белегеҙ, әгәр ҙә башлаһам йырымды,
Йөрәгем бер һүҙҙе ҡалдырмай йырлаһын.

Яртыны-йортоно һөймәйем — иш түгел!
Теләйем мин хәтәр юлдарҙан йөрөргә.
Ил өсөн йөрәгем арымай типһен гел:
Әҙермен мин уны бөп-бөтөн бирергә.

УТТАН ТЫУҘЫ ҺҮҘҘӘРЕМ

Ышан һин, күнектем йәш саҡтан
Эш өсөн йөрәктән янырға,
Үрмәләп бейек тар һуҡмаҡтан,
Сәхрәләр иркендә ятырға.

Ҡыш ыҙғыр елдәргә һүҙ ҡуштым,
Эҫенән һүнмәне күҙәрем.
Ялҡынын йоттом мин һуғыштың,
Тик уттан тыуҙы был һүҙәрем.

Теләйем йондоҙло күктәргә
Тиҙерәк өнөмдә осорға,
Көмөш ай туҙанын һөртөргә,
Ҡояштың ялҡынын ҡосорға.

Минең бер яратҡан һүҙем бар:
Тик алға баҫылһын аҙымдар,
Тик эштә йөрәге янғандар
Йәшәүҙең мәғәнәһен татырҙар!

Нәби Хәзри

(1924)

ҠАРТ ӘСӘЙЕМ

Ул һулыған һары япраҡтай,
Йомарланған инде, йомғаҡтай,
Хәтерләһәм...
ҡыйын саҡтарҙа,
Ул тау һымаҡ тыуған яҡтарҙа, —
Ҡанат ҡуя ҡыйын саҡтарҙа.

8.VII—63

АЛТЫН КӨҘ

«Чехословакия йырҙары»нан

Ал таң ата. Томан ята
Үләндәрҙе йыуып китергә.
Урман йыры, ҡояш нуры
Һәр япраҡҡа теләй үтергә.

Бар күк хәҙер — болоттарға,
Бар күк хәҙер — һайрар ҡоштарға,

Алыҫтарҙан алыҫтарға
Туп-туп булып осар дуҫтарға.

Көмөшмө ни күк көмбәҙе,
Йылғаларға гәлсәр сыңмы ни?
Кемдер көлгән, тауыш биргән
Һалҡын урман алтын моңмо ни?

Иләҫ-миләҫ, еләҫ елдәр
Үрмәксенең кейгән ауҙарын.
Ә шарлауыҡ ырғый тауҙан,
Алтын тәңкәләрен ауҙарып.

Күҙ күреме етмәҫ киңлек!
Йомартлығы күҙҙе ҡыҙҙыра.
Тик алтынын ҡайҙа итһен? —
Уңлы-һуллы елгә туҙҙыра.

Бына инде көн дә, байып,
Ер ялҡыны менән тоташты.
Ана ошо имәнлектә
Серем итә, тиҙәр, ҡояшты.

Йондоҙ яуған, әй, күркәм яҡ!
Ҡайғы-хәсрәт осоп киткән ер!
Алтын кешеләрҙе данлап,
Көҙөң дә бит йырлай алтын йыр.

8.VII—63

ЧИНАР ШАҠЫЙ ТӘҘРӘМДЕ

Ҡыш... Ҡар яуа, ап-аҡ ҡар...
Тарлауыҡтар, туғайҙар
Кейенгәндәр тоташ шау аҡтан.
Чинар шаҡый тәҙрәмде:
— Тарт, — ти чинар, — пәрҙәңде,
Индер мине, һаҡла һыуыҡтан.

Йәй... Көн эҫе, бешерә,
Ҡара тиргә төшөрә,

Һыймаҫтайһың иркен бүлмәгә!..
Чинар шаҡый тәҙрәмде:
— Тарт, — ти чинар, — пәрҙәңде,
Сыҡ яныма, бында күләгә...

8.VII—63

ИКЕ ТАУЫШ

I

Яратаһың,
Таңдар һарғайтаһың.
Күҙҙәреңә донъя нур яға.
— Әйт әле һин, ниңә яратаһың?
— Яратырға тыуҙым донъяға.

Һөймәйһең һин,
Йоҡо белмәйһең һин,
Үткәндәрең, төштәй, сәйер бик.
— Әйтсе әле, ниңә һөймәйһең һин?
— Ташлағаным уны хәйер бит...

II

Һин яҙаһың,
Һин һыҙаһың тағы,
Йән дуҫыңдай был саҡ көс-илһам.
— Әйтсе, был кис ниңә һин яҙаһың?
— Яҙылғаны яҡшы, исмаһам!

Яҙылмай һис.
Зая үтә был кис.
Уйың — тәрән, бик һай — юлдарың.
— Әйтсе, ниңә бушҡа үтә был кис?
— Ял да итһен был кис ҡулдарым.

III

Ике тауыш!..
Шулай һине мәңге
Алмаш-тилмәш хөкөм итәләр.
Береһе яҡлап, береһе ғәйепләп гел,
Серле донъя буйлап илтәләр.

Александр Галкин

СӘЛӘМ-ХАТ

Икәү бер саҡ беҙ баҡсала
Ике саған ултыртҡас:
«Был саған, — тинең, — һинеке,
Бынығы — минең ағас.
Әйҙә тинең, шаһит булһын
Беҙҙең һөйөүгә улар...»
Шул мәлдә йәшен йәшнәне,
Тамды тәүге тамсылар.
Аҙаҡ үҙең китеп барҙың
Сит яҡҡа, бик алыҫҡа.
Ә мин һаман һине көттөм,
Сер һөйләп ике дуҫҡа.
Ҡауышыуҙың өмөт уты
Саҡырҙы йылдар аша.
Тик сағандар үҫеп еткәс,
Булды шундай тамаша:
Күпме генә һыу һипһәм дә,
Ҡороно бит сағаның.
Әллә йәшел япрағына
Ҡағылдымы ялғаның?
Күпме сәләм-хат яҙһам да,
Елдәр генә алғандай!..
Әллә беҙҙең мөхәббәт тә
Булдымы шул сағандай?..

Хаджи-Мурат Дзуццати

(1935)

АЛМАШҺЫҘ МИН

Беҙ мәңгелек заттан түгел,
Фани йән-тәнең.
Ҡануны был тәбиғәттең,
Ерҙең, матдәнең.

Ә шулай ҙа алып китһә
Үлем дуҫтарҙы,
Һыҙлай йөрәк, әрнеүенән
Белмәй туҡтарҙы.
Бер юл бөтһә, башҡа юл бар,
Мөмкин юл һалыу,
Тик дуҫ китһә, кире ҡайтмай,
Ҡайтмай йылмайыу.
Алыштырмай дуҫ — дуҫыңды,
Туған — туғанды.
Юҡ, тиһеңме? Һөйләмә лә
Миңә ялғанды!
Юҡ, киткәндәр онотолмай,
Ҡала күңелдә,
Бер кемдең дә алмашы юҡ
Был ер йөҙөндә.
Күҙгә берәү ташланып та,
Бәлки, бармайҙыр,
Тик берәү ҙә уға алмаш
Була алмайҙыр.
Мин бар икән — йондоҙом бар,
Бар үҙ юлдашым,
Мин кешемен икән, тимәк,
Юҡ һис алмашым!

Егор Полянский

ЯБАЙ ЙОРТ

Ауыр, һәлмәк ҡыҙыл кирбестәрҙән,
Ялҡын һымаҡ үрләп юғары,
Кем уҙарҙан беҙҙе ярыштырып,
Ҡалҡа йорттоң дүрт яҡ диуары.

Ә үҙебеҙ, һуғыштарҙа һымаҡ,
Ҡыуыштарҙа йоҡлап ҡабындыҡ.
Бына бер кис, шәфәҡ нурын еңеп,
Өй ҡотларға уттар ҡабынды.

Артыҡ биҙәнмәгән ыҡсым был йорт,
Көнләштереп олпат йорттарҙы,
Тәүге шиғыр йыйынтығы һымаҡ,
Эргәһенә баҫты томдарҙың.

Баҫты ла ул ябай бер сер асты:
Беҙ ҙә тине, һеҙҙең ишеләр.
Уйлап сығарылған кеше түгел,
Йәшәй беҙҙә ысын кешеләр...

8.X—63

Михаил Шевченко

* * *

Шекспирҙар әле тыуырҙар,
Ер-әсәбеҙ инде ауырҙа...
Ул әлегә генә тын ҡалған —
Тулғаҡ тотор мәле алдынан.

Кешеләргә шелтә ташлама,
Үҙ һүҙҙәрен әйтер бер улар.
Фажиғәләр бөтә, башлана —
Шекспирҙар әле тыуырҙар!

13.V—66

А. Малышко

(1912)

ТУҒАНЛЫҠ ЙЫРЫ

Мәңге-мәңге бер юл тоттоҡ,
Уртаҡлашып,
Бөйөк эштәр эшләнек беҙ
Уҙаҡлашып.
Иген сәстек
Ғүмер буйы бер ергә,
Дуҫ булышып,
Туғанлашып, гел бергә.

Үткән юлыбыҙҙы
Тыуған еркәй онотмаҫ,
Был дуҫлығыбыҙҙы
Ҡыҙыл йондоҙ һыуытмаҫ!

Партиябыҙ илткән саҡта
Походтарға
Бергә булдыҡ,
Бергә индек беҙ уттарға.

Илбаҫарҙар
Ҡойһа илдең ал ҡанын,
Дуҫҡа дуҫтар
Һуҙҙы дуҫлыҡ ҡалҡанын.

Үткән юлыбыҙҙы
Тыуған еркәй онотмаҫ,
Был дуҫлығыбыҙҙы
Ҡыҙыл йондоҙ һыуытмаҫ!

Волга-Днепр яр артылып
Йор аҡҡанда
Дуҫлығыбыҙ сәскә ата
Хөр Ватанда.
Өйрәнгәнбеҙ
Икмәк-тоҙҙо бүлергә,
Дуҫ булышып,
Туғанлашып гел бергә.

Үткән юлыбыҙҙы
Тыуған еркәй онотмаҫ,
Был дуҫлығыбыҙҙы
Ҡыҙыл йондоҙ һыуытмаҫ!

Эшебеҙ ҙә, ашыбыҙ ҙа,
Йырыбыҙ ҙа —
Уртаҡ беҙҙең.
Уртаҡ барыр юлыбыҙ ҙа.
Бер үк ерҙе
Биҙәкләйбеҙ ғүмергә,

Дуҫ булышып,
Туғанлашып гел бергә.

Үткән юлыбыҙҙы
Тыуған еркәй онотмаҫ,
Был дуҫлығыбыҙҙы
Ҡыҙыл йондоҙ һыуытмаҫ!

Вальтер Странка

КАРЛСРУЭЛАҒЫ СУДЬЯЛАРҒА

Эй, хөрмәтле хөкөм итеүселәр!
Беләм был һүҙ татлы булмаҫын.
Ләкин ҡуша ғәҙел һүҙ әйтергә
Кешелек һәм шағир намыҫым.
Эйе, матурыраҡ булыр ине,
Яҙғансы был әсе сәсмәне,
Шарап-табын көйөн көйләү
Һәм маҡтауы шифри сәскәне.
Йөрәгемдә хис тә һүнмәгән бит,
Күҙ төшөрһәм наҙлы ҡыҙҙарға.
Нилектән һуң әле көс тапмайым
Тик шатлыҡты ғына йырларға?
Бар ҡайғыны һыпырып ташлар инем,
Йырлар инем һөйөү хаҡында,
Сайҡалмаһа үлем шәүләләре
Тағы һеҙҙең хөкөм залында.
Нәмә — һөйөү, ялған, янау менән
Ҡыуылғанда ҡанлы уйынға?
Мөмкинме һуң йөрәк тыныс булыу,
Һалынғанда элмәк муйынға?
Ҡоштай ғәмһеҙ булыр инеңме һуң,
Ҡотолғоһоҙ дәһшәт сәғәте
Килеп етеп, шунда һөйөклөңдөң
Таш аҫтында ҡалһа мәйете...
Дөрөҫ, ҡыҙыҡтырмаҫ бындай яҙмыш —
Һуғыш сисеп, тыныс көн көтөү,
Кәрәкһеҙҙер ҡан ҡойоштан аҙаҡ

Выждан ғазапланып үкенеү.
Иң дөрөҫө — күҙҙе асып ҡарау,
Төрлө хурлыҡтарҙан тайшаныу
Һәм көрәштә еңеү — бына ул
Коммунисҡа булған ышаныу!
Бел һин, улар — башҡа затлы тоҡом,
Ауыр һуғыштарҙа сыныҡҡан.
Коммунист ул — йәне-тәне менән
Хеҙмәт итеү көн-төн халыҡҡа.
Коммунист ул — ялһыҙ эше менән
Яҡынайтыу бәхет заманын.
Һин — туйлайһың, ә ул китап уҡый,
Төндәрен дә уйлап Ватанын.
Үлем кеүек ҡайғы баҫҡанда ла
Әҙер ул көс, өмөт бирергә,
Ә иртәгә бәхет еңһен өсөн,
Ул бөгөндән әҙер үлергә.
Ул ҡолоҡҡа күнмәҫ дәрте менән
Ойоп ятҡан аңды ҡалҡытыр,
Ҡайғы-хәсрәт күмгән йөрәктәрҙе
Ғәжәп алмаз итеп балҡытыр.
Һуғышырға өндәп ерҙә бөгөн,
Кессельринг йәки янкиҙар
Ҡотортҡанда тағы халҡыбыҙҙы,
Коммунист ул яуға яу киләр.
Тоғро булыр эшсе иленә ул
Һәм, ек күреп ҡәһәр-йәберҙе,
Тартып алыр ҡара төн ҡулынан
Иртәгәһе яҡты дәүерҙе.
Кем ғәйепләй уны, хөкөм итә,
Кем бығауҙар һала ҡулына,
Шул онотор мәңге үҙ балаһын,
Баҫыр илен һатыу юлына.
Көтә уны иң хурлыҡлы исем,
Күптәрегеҙ быны күрерҙәр, —
Сөнки коммунист тип атауҙан да
Бөйөгөрәк хаҡлыҡ юҡ ерҙә!
Аҙмы һуң беҙ нахаҡ ғәйепләндек,
Аҙмы ғазап татып ҡаранык,
Ләкин мөмкинме һуң юҡ итергә

Партияны хөкөм ҡарары!
Этап менән беҙ язаға барҙыҡ,
Гестапола меңдәр ғүмере
Һүнеп ҡалды, мейестәрҙә яндыҡ,
Тик Партия йәшәй, ул тере!
НАТО-ның бар генералдарына
Баҫыр урын бөткәс был ерҙә,
Барыһы өсөн беҙҙең трибуналда
Тура килер яуап бирергә.
Тура килер унда үҙегеҙҙән
Һуңғы ҡабат яуап һорарға:
Кем бойроғон үтәп, ҡол булдығыҙ?
Кем ҡул ҡуйҙы ошо ҡарарға?
Мин әллә ни теләмәйем һеҙгә,
Тыныс үҫһен бала-сағағыҙ.
Тик иҫкәртеп ҡуям: был ҡарарға
Ҡуйылмаһын ҡара тамғағыҙ!
Партиябыҙ!.. Тыйып ҡара уны!
Көрәшегеҙ — етһә ҡотоғоҙ.
Уның — унарлаған мең ғүмере,
Һеҙҙең — берәү. Иҫтә тотоғоҙ!

Борис Карпенко

БИШЕГЕМ

Йырлай-йырлай әсәм бәүеткәндә,
Бишегемә тамған күҙ йәше.
Йырлаған ул имәненән яҙған,
Әсе яҙмыш йотҡан миләшен.
Шунан бирле тәҙрәмде ҡаҡҡан
Яңғыҙ миләш сәскә атманы.
Тик мин генә, арыш икмәгенең
Һутын имеп, тәпәй атланым.
Һәм мин үҫтем,
Күп диңгеҙҙәр кистем.
Ҡоторһа ла дауыл ян-яҡта,
Ошо бишек бәүеткәнгә, ахыры,
Йығалманы мине аяҡтан.

Ләлә Дилмөхәмәтова

МОҢДАР

Моңдар, моңдар...
Осҡон сәсеп торған,
Эй, сихырлы моңдар диңгеҙе!
Аҫыл таштар көнгә йылҡылдашып
Яуған төҫлө күрәм мин һеҙҙе.
Күҙ йәштәрем...
Ниңә?
Белмәйем дә.
Нилектән был — күңел ашҡыныу?
Бәлки, һеҙҙе һығып сығаралыр
Ошо сихри моңдар ташҡыны?
Күҙ йәштәрем — күңел ынйыларым —
Ирей мәллә моңло йыр булып?
Йә яманһыу, йә болоҡһоу төҫтә
Киләһегеҙ ташып, урғылып.
Әйтерһең дә, бөтә донъя ирей
Ҡөҙрәтле был серле ялҡындан.
Ниндәйҙер бер сәйер бәхет ҡошо
Көтөп йөрөй төҫлө яҡында...
Кипте инде бына күҙ йәшем дә,
Тик ҡыуаныс ҡалды ашҡынып.
Кем килтерҙе уны?
Белмәйем дә.
Һеҙме әллә, моңдар ташҡыны?..

ЯПРАҠ ЯМҒЫРЫ

Алһыу моңон тыңлап киләм көҙҙөң
Һары һуҡмаҡ буйлап бер үҙем.
Уттай янған миләш тәлгәштәре
Шәме төҫлө киске эңерҙең.

Айный алмай моңһоу уйҙарынан,
Аҕиҙелгә баҡҡан ҡарт баҡса.
Мин дә бағам бергә үткән юлға,
Тик ҡайҙа һуң бергә булған саҡ?

Мине уйлап, бәлки, һин дә шулай
Йөрәйһеңдәр эңер төшөрөп.
Ҡағылғанда япраҡ ялҡындары,
Алмай микән битең бешереп?

* * *

Күп кәрәкмәй миңә. Йылмайыуың,
Күҙ ҡарашың еткән бер генә.
Тик, хәлеңдән килһә, бул да тәңрем,
Тел асҡысы ғына бир миңә.

Бирһәң икән йәнле тел асҡысын,
Алған саҡта үлем алҡымдан,
Исмаһам, бер шиғри һүҙ ишетеп,
Яныр инең минең ялҡында!..

* * *

Бар башланғыс башы — кешеләр,
Йылғаларҙың башы ишеләр.
Тик ғүмерҙе уйын итһәгеҙ,
«Өлгөрмәнем йәшәп!» — тимәгеҙ...

* * *

Өс таяныс, йыуаныс бар миңә:
Береһе уның — ғәзиз үҙ ерем,
Икенсеһе — серле моң донъяһы,
Өсөнсөһө — ул һин, ҡәҙерлем!

Иван Измайловский

Ауыл күренештәре

ТИМЕРСЕ ЯҘЫ

— Үҙ бисәңә түгел, тимерлеккә
Ғашиҡ һин, — ти миңә ҡатыным.
Мин шаяртҡан булам:
— Ғүмерлеккә
Алдым бит мин уны, алтыным...

Тимерлектең, эйе, үҙ йәме бар,
Таң атмайса, көтмә, һылыуым.
Һуҡҡан һайын оса күк йондоҙҙар,
Үҙе бәхет — унда булыуың!

Ниҙәр генә үтмәй һинең ҡулдан:
Яраланған төрән, тырмалар,
Тап мин хирург булған өсөн унда,
Сәсеүгә тип көлөп торалар.

Ҡаршы ала ҡатын ал таңдарҙа,
Буран уйнай, күмеп эҙҙәрем.
Ғинуар ғына әле календарҙә,
Ә күңелдә — яҙғы өҙәрем*!..

АГРОНОМ

Һайрашты ла ҡоштар тынды,
Көндө төнгә ауҙарып.
Күк болотҡа ҡояш һуҙҙы
Алтын һымаҡ ауҙарын.

Киләм, тапап юл арҡаһын,
Күҙ алмайым болоттан,
Күптән йәшен үҙ арҡанын
Ишкәне юҡ күк уттан.

Көлөп алды кисә ҡыҙҙар,
Агроном, тип, бер көндән...
Бирер уңыш, бирер ҡырҙар,
Күҙ алмаһаң ереңдән.

Юҡ, яҡташтар, мин ултырмам
Ләстит һатып конторҙа.
Бөгөндән үк тороп ҡалам
Һеҙҙең менән киң ҡырҙа.

---

* Яҙғы өҙәрем — яҙғы өҙөклөк.

Ер, ярылып, ямғыр көтһә,
Ямғыр булып яуырмын,
Ер ямғырҙан йонсоп бөтһә,
Ҡояш булып янырмын!..

ЯЛАНДА

Йөрәгең һөйөнә,
Сыҡһаң бер ҡырҙарға.
Саф арыш көйөнә
Һин әҙер йырларға.

Югерек йылғаға
Ҡояшҡай ҡойона,
Сиңерткә сыңы ла
Бәхеттәй тойола.

Сәскәләр туйында
Бармы бер булғаның?
Уҫаҡ та ҡайын да —
Унда бит туғаның!

Белмәйем, ниңәлер
Күңелем ашҡына...
Ғәзиздер, тыуған ер,
Хатта бер таш ҡынаң!..

ЙӘШЛЕК

Тәҙрә шаҡый ун һигеҙе,
Һүнә яҙғы йондоҙҙар.
Тик үпмәһә һис кем үҙен,
Йоҡоһоҙ шул йәш ҡыҙҙар!

Ә егете гармун уйнай,
Өҙә яҙып күреген...

Төнө буйы ни һуң уйлай,
Башһыҙ мәллә бүреге?

Тиҙҙән көн дә күктә кирер
Үҙенең ал елкәнен.
Ә ул тағы ҡырға китер,
Татыр бары ел тәмен...

Тәҙрә шаҡый ун һигеҙе,
Һүнә яҙғы йондоҙҙар.
Тик үпмәһә һис кем үҙен,
Йоҡоһоҙ шул йәш ҡыҙҙар!

БЕСӘН ӨҪТӨ

Йәмле лә һуң бесән ваҡыты!
Туғай ята ысыҡ балҡытып.
Йән һөйгәнең булғас яныңда,
Кем төшөр һуң, ҡыйып, алдыңдан?

Уңда — дуҫың, һулда — туғаның,
Арала һин — иң, иң уңғаны.
Күкрәгеңә һыймай шатлығың,
Үҙе тора салғың атлығып!..

БОЛОТТАР

Байып барған көндө ҡыуып,
Саба уттай болоттар.
Аҙға ғына баш осонда
Туҡтар, бәлки, был уттар?

Юҡ, туҡтамай, елеп үтте,
Моң-һағышҡа һалып саҡ:
Ошо алтын болот төҫлө
Беҙгә алыҫ баласаҡ...

ҮГЕҘ

Көтөүсенең йылан сыбыртҡыһын
Көн буйы ҡояш өткән,
Һыйыр берәй хилаф ҡына ҡылһын —
Тик бер шартлатыу еткән.

Ә үгеҙҙе бына тыңлатыуы
Түгел бик үк аңһаттан:
Шәфәҡ елпеп, хатта көн батыуы
Йән асыуын ҡабарта.

Тореадор әллә плащын сайҡай?
Ай ҙа ҡылыстай тора...
Мөгөҙҙәре уның күкте айҡай,
Ерҙе аҡтарып бара.

Тик дошманын белмәй борсолона,
Ана ҡалай батыр бит.
Йылдар аша көлә Барселона,
Севилья һәм Мадрид.

Аһ, ҡан һауа үгеҙ күҙҙәренә,
Башын сайҡап серәшә,
Тик көтөүсе гүйә беҙе менән
Өтөп ала зерә шәп!..

Хәҙер инде ярҙай үгеҙең дә —
Тойғас сыбыртҡы тәмен, —
Сөйөп алып көндө, мөгөҙөндә
Килтерә ауыл йәмен!..

VI.

Ғүмәр Хәйәм

Когда Хайяма станешь изучать,
Ты там найдешь иных времен печать.
Сквозь сито разума ты мудрость ту просей, —
Добро и зло сумеешь различать.

Шайхислам Шахмухамедов

Перевод с узбекского Вл. Державина

Тотонһаң һин әгәр Хәйәмгә,
Юлығырһың башҡа заманға.
Аҡыл иләгенән барыһын үткәреп,
Айыра бел яҡшы-яманға.

Рәми Ғарипов тәржемәһе

* * *

Мы были каплей, и от жара страсти
Явились в мире — не по нашей власти.
И если завтра вихрь развеет нас,
Найди хоть в чаше винной отблеск счастья.

В. Державин

Тамсы ғына һыуы инек бер янсыҡтың,
Был донъяға дәрт ялҡыны алып сыҡты.
Ә бит тиҙҙән ел туҙҙырыр саңыбыҙҙы,
Мәйенән йәм тап, исмаһам, фани саҡтың!

22/VI—72.

* * *

Ты не очень-то щедр, всемогущий Творец,
Сколько в мире тобою разбитых сердец!
Губ рубиновых, мускусных локонов сколько
Ты, как скряга, упрятал в бездонный ларец!

Г. Плисецкий

Ниңә, Тәңрем, һин ҡөҙрәтлем, йомарт түгел?
Зар илай бит үҙең ватҡан күпме күңел...
Күпме яҡут ирендәрҙе, данирҙарҙы,
Ҡарун һымаҡ, ҡалдырҙың һин ергә күмеп!..

1974.

* * *

О невежды! Наш облик телесный — ничто,
Да и весь этот мир поднебесный — ничто.
Веселитесь же, тленные пленники мига,
Ибо миг в этой камере тесной — ничто!

Г. Плисецкий

Эй, наҙандар! Һын-тәнебеҙ — бер сүп кенә,
Күк аҫтында күргәнебеҙ — бер сүп кенә.
Һөйөнөгөҙ, мәлдең мәхлүк әсирҙәре,
Тар ситлектә был мәлебеҙ — бер сүп кенә!..

1974.

* * *

Не оплакивай, смертный, вчерашних потерь,
Дел сегодняшних завтрашней меркой не мерь,
Ни былой, ни грядущей минуте не верь,
Верь минуте текущей — будь счастлив теперь!

Г. Плисецкий

Үткәнгә үкенеп, ни файҙа, эй бәндә?
Үлсәмә бөгөндө иртәнге бизмәндә.
Үткән көн, килер көн түгел үҙ иркеңдә,
Был көнгә инан да шат булсы был мәлдә.

1975.

* * *

Кто мы? — Куклы на нитках, а кукольник наш —
Небосвод.
Он в большом балагане своем представленье ведет.

Он сейчас на ковре бытия нас прыгать заставит,
А потом в свой сундук одного за другим уберет...

В. Державин

Беҙ — тыңлаусан ҡурсағы тик тәңребеҙҙең,
Әйтәм быны бәҫен белеп һәр бер һүҙҙең.
Ул сәхнәлә уйната ла һандығына
Тығып ҡуя, киткәс инде ҡәҙер беҙҙең!..

1975.

* * *

Вчера на кровлю шахского дворца
Сел ворон. Череп шаха-гордеца
Держал в когтях и спрашивал: «Где трубы?
Трубите шаху славу без конца!»

И. Тхоржевский

Күрәм: ҡоҙғон ҡунған ҡала диуарына,
Һөрән һала, бер баш йомоп тырнағына:
«Эй, олуғ шаһ! Ҡайҙа борғо тауыштарың?
Фәскәреңник сапмай илдең бар яғына?»

1975.

* * *

Когда плачут весной облака — не грусти,
Прикажи себе чашу вина принести.
Травка эта, которая радует взоры,
Завтра будет из нашего праха расти.

Г. Плисецкий

Көймә яҙын, ләлә йөҙөн йыуһа болот,
Берәй кәсә шарап йот та барһын онот!
Иртәгә бит күҙ иркәләр үләнкәйҙәр
Ҡәбереңдән шытып сығыр булып мең ут.

1975.

* * *

Я кувшин что есть силы о камень хватил.
В этот вечер я лишнего, видно, хватил.
«О несчастный! — кувшин возопил. — И с тобою
Точно так же поступят, как ты поступил!»

Г. Плисецкий

Бар көсөмә буш сүлмәкте атып бәрҙем!
Әллә был кис артығыраҡ эләктерҙем?..
«Эй, бисара! — тине сүлмәк, сәрпәкләнеп, —
Үҙеңә лә күрһәтерҙәр шул ҡәҙерҙе!..»

1975.

* * *

Удивленья достойны поступки Творца!
Переполнены горечью наши сердца:
Мы уходим из этого мира не зная
Ни начала, ни смысла его, ни конца.

Г. Плисецкий

Ғәжәп тә һуң был Хоҙайҙың ҡылғандары!
Йөрәгебеҙ әрнеү менән тулған бары:
Ни мәғәнәһен, ни ахырын, башын белмәй,
Китәбеҙ бит донъяһынан беҙ — ҡолдары!..

1975.

* * *

Даже самые светлые в мире умы
Не смогли разогнать окружающей тьмы.
Рассказали нам несколько сказочек на ночь —
И отправились, мудрые, спать, как и мы.

Г. Плисецкий

Был донъяны ҡурсый алмай ҡараңғынан,
Иң-иң яҡты аҡылдар ҙа аҙарынған.
Әкиәттең һөйләгән дә бер-икеһен,
Беҙҙең һымаҡ, киткән әүен баҙарына.

1975.

* * *

Испивши вина среди нас, и гордец бы смягчился, —
Я увидел, как узел тугой от вина распустился.
И если бы выпил вина ненавистник Иблис,
Две тысячи раз человеку бы он поклонился.

В. Державин

Ирей бит таш күңелдәр ҙә был хәмерҙең көсөнән,
Сиселмәҫтәй төйөндәр ҙә хәҙер күрҙем — сиселә.
Иблес үҙе әгәр уның бер йотомон эсһә лә,
Әҙәмгә баш эйер ине мең ҡәҙерҙең хисенән.

1975.

* * *

Жизнь уходит из рук, надвигается мгла,
Смерть терзает сердца и кромсает тела.
Возвратившихся нет из загробного мира,
У кого бы мне справиться: как там дела?

Г. Плисецкий

Ғүмер үтә, йәшлек китә, ҡартлыҡ етә.
Үлем көтә, йәнде өтә, тәнде тетә.
Ә һуң теге донъяларҙа нисек икән?
Бер кем ҡайтмай, алйып бөтәм көтә-көтә!..

1975.

* * *

Вместо розы — колючка сухая сойдет.
Черный ад — вместо светлого рая сойдет.
Если нет под рукою муллы и мечети —
Поп сгодится, и вера чужая сойдет.

Г. Плисецкий

Гөлө насип булмаһа, тамыры ла яраған,
Ҡояш нуры булмаһа, күҙ нуры ла яраған.
Әгәр шәйхе, һырҡаһы, ханаҡаһы булмаһа —
Ҡыңғырауы, сиркәүе, зуннары ла яраған!..

10/VI—75.

* * *

Всех, кто стар и кто молод, что ныне живут,
В темноту одного за другим уведут.
Жизнь дана не навек. Кто до нас уходили,
Мы уйдем; и за нами — придут и уйдут.

В. Державин

Ҡарт булһаң да, йәш булһаң да, йәшәү — шартлы:
Киткәндәр бит килгәндәр ҙә беҙгә саҡлы.
Бер кемгә лә мәңге түгел был донъялар, —
Бөтәһе лә килер, китер бер-бер артлы!..

10/VI—75.

* * *

Тот избранный, кем путь познанья начат,
Кто в небе на Бураке мысли скачет,
Главой поник, познавши суть свою,
Как Небо, — и в растерянности плачет.

В. Державин

Был донъяны башлап таный белгән зат та,
Күктә фекер толпарында елгән саҡта,
Үҙ асылын асҡас үҙе, һыҡтап илай, —
Күк көмбәҙҙәй, башын ергә эйгән хатта!..

10/VI—75.

* * *

Был ли в самом начале у мира исток? —
Вот загадка, которую задал нам Бог.
Мудрецы толковали о ней, как хотели, —
Ни один разгадать ее толком не смог.

Г. Плисецкий

Кем яралғы биргән һуң күк йомғағына?
Яуап тапсы Хоҙайҙың был йомағына!
Күпме аҡыл эйәләре баш ватмаһын, —
Һаҡал һелкеп, бары күҙен йомған ғына...

1975.

* * *

Ты сам ведь из глины меня изваял! — Что же делать мне?
Меня, словно ткань, ты на станке соткал. — Что же делать мне?
Все зло и добро, что я в мире вершу, ты Сам предрешил,
Удел мой Ты сам мне на лбу начертал! — Что же делать мне?

В. Державин

Һин бит үҙең яратҡанһың йән-тәнемде! — Нишләйем һуң?
Һин тигәнсә был ғүмерем үтер инде. — Нишләйем һуң?
Яҡшылыҡмы-яманлыҡмы — ни ҡылһам да, эй Хоҙайым,
Маңлайыма һин яҙғанһың тәкдиремде! — Нишләйем һуң?

10/VI—75.

* * *

То, что Судьба тебе решила дать,
Нельзя ни увеличить, ни отнять.
Заботься не о том, чем не владеешь,
А от того, что есть, свободным стать.

В. Державин

Өлөшөңә төшкән хәләл көмөшөңдө
Арттырыу ҙа, кәметеү ҙә — юҡ эш инде.
Булмағанға һис кенә лә үкенмәйсә,
Булғанынан ҡотолоп ҡуй өлөшөңдөң.

11/VI—75.

* * *

Коль в роде отличишь моем ты признак родовой, саки,
То сто различий видовых возникнет пред тобой, саки.
Охотно отрекусь от них, а ты мне вдосталь дай вина,
И пусть я перестану быть тогда самим собой, саки!

В. Державин

Нәçелемдән берәй ғиллә тапһаң, саҡый*,
Һәр хәлемдә йөҙәр бәлә таҡһаң, саҡый,
Бөтәһенән ваз кисәм дә шарап эсәм, —
Мин түгел мин, үҙ-үҙемдән ҡасһам, саҡый!..

11/VI—75.

* * *

И лица, и волосы ваши красивы,
Вы, как кипарисы, стройны, горделивы.
И все же никак не могу я понять,
Зачем в цветнике у Творца возросли вы?

В. Державин

Матурһығыҙ төçкә-башҡа айҙай-көндәй,
Буй-һынығыҙ сәрүи йәки ҡына гөлдәй.
Тик шулай ҙа иçем китә Тәңребеҙгә, —
Ник үçтергән, киçер булғас, ҡыуан елдәй?..

11/VI—75.

* * *

Кто губам прекрасным улыбку беспечную дал?
Кто в удел скорбящим печаль сердечную дал?
Пусть Он не дал нам счастья, — довольно с нас и покоя,
Ибо многим Он слезы и муку вечную дал.

В. Державин

Кем һылыуға ирен уйған йылмайыусан?
Кем ғәмлегә йөрәк ҡуйған һыҙланыусан?
Беҙгә бәхет бирмәһә лә, юҡтыр зыян, —
Бөтмәç ғазап, күҙ йәш йыйған аҙмы инсан!

11/VI—75.

---

* С а ҡ ы й — көрәгәсе-аяҡсы.

* * *

Жаль, что впустую жизнь мы провели,
Что в ступе суеты нас истолкли.
О жизнь! Моргнуть мы не успели глазом —
И, не достигнув ничего, ушли.

В. Державин

Йәл түгелме, бер файҙаһыҙ беҙ ҡартайҙыҡ,
Таш килелә һыу төйгөсләп, хәлдән тайҙыҡ.
Күҙ асып күҙ йоморға ла өлгөрмәнек, —
Эй ғүмеркәй! — донъяһынан инде тайҙыҡ!..

11/VI—75.

* * *

Если сердце захочет свободы и сбросит аркан,
То куда же уйти ему, кравчий? Ведь мир — океан!
И суфий, как сосуд узкогорлый, — неведенья полный,
Если выпьет хоть каплю, — ей богу, окажется пьян.

В. Державин

Тәндән ашһа, йәнем үҙен ҡайҙа атыр?
Даръя ташһа, ул да, саҡый, ярға ҡайтыр.
Тар сүлмәктәй, наҙан суфый йотһа ғына
Бер тамсынан ташып-шашып аунап ятыр.

11/VI—75.

* * *

Вся книга молодости прочтена,
Увяла жизни ранняя весна.
Где птица радости? Увы, не знаю,
Куда умчалась, где теперь она?

В. Державин

Йәшлек тигән китапты тиҙ уҡый һалдым,
Яҙғы көндәй йәшлектән тик һағыш ҡалды.
Йәшлек — ҡот шул. Иҫләмәйем килгәнен дә,
Ҡайҙа китеп, елғыуарың, ул юғалды?..

12/VI—75.

* * *

Месяц Дей уступает цветущей весне,
Книга жизни подходит к концу в тишине...
Пей вино, не горюй! Огорчения мира —
Яд смертельный, а противоядье — в вине.

В. Державин

Ҡыш айҙары үтеп, йәмле яҙ еткәндә,
Уҡып, ғүмер китабында наҙ бөткәндә,
Булма мәъюс, ҡой ҙа мәй эс, ҡайғырма һис,
Ҡайғы — ағыу, ә дауаһы — мәй икән дә!..

12/VI—75.

* * *

Ты коварства бегущих небес опасайся, —
Нет друзей у тебя, а с врагами не знайся.
Не надейся на завтра, а сегодня живи —
Стать собою самим хоть на миг попытайся.

В. Державин

Һаҡлана күр өйөрсөктәй яуыз күктән,
Был донъяла дошмандар күп, дуҫтар бөткән.
Үткәнеңде онот, баҡма иртәгәңә, —
Бөгөн яңғыҙ йәшәй алһаң, шул да еткән!..

12/VI—75.

* * *

Защитник подлых — подлый Небосвод
Свой путь стезей неправедной ведет:
Кто благороден — подл пред ним сегодня,
Кто подл — сегодня благороден тот.

В. Державин

Шаҡшыларҙы яҡлаусыһы был күк йөҙө,
Яҙыҡ юлдан әйләнгеләп йөрөй үҙе.
Кемдәр яҡшы — шулар уға шаҡшы бөгөн,
Ә шаҡшыны яҡшы итеп күрә үҙе.

12/VI—75.

* * *

Когда б Скрижаль Судьбы мне вдруг подвластна стала,
Я все бы стер с нее и все писал сначала.
Из мира я печаль изгнал бы навсегда,
Чтоб Радость головой до неба доставала.

В. Державин

Булһа яҙмыш ҡәләмдәре үҙ ҡулымда,
Өр-яңынан яҙыр инем барыһын да:
Бар ҡайғыны ҡыуыр инем был донъянан, —
Түбәм күккә тейер ине шатлығымдан!..

12/VI—75.

* * *

Что гнет Судьбы? Ведь это всем дано.
Не плачь о том, что вихрем сметено.
Ты радостно живи с открытым сердцем,
Жизнь не губи напрасно, пей вино!

В. Державин

Төкөр яҙмышыңа! Онот ғәмдәреңде!
Үкенмә лә иҫләп үткән көндәреңде.
Йөрәгеңде ас та, наҙла, һөй йәреңде,
Мәйеңде эс, елгә осорма ғүмереңде!..

13/VI—75.

* * *

О небо! Ты не чаешь в подлецах!
Дворцы, и мельницы, и бани — в их руках;
А честный просит в долг кусок лепешки черствой...
О небо, на тебя я плюнул бы в сердцах!

В. Державин

Эй, Тәңрем, ник яҡшыһың тик шаҡшыларға?
Бар зиннәтең, бар ҡиммәтең бит шуларға!..
Төкөрәм мин — ҡых, тфү! — был хаҡлығыңа,
Көлсәңде лә йәлләп биргәс яҡшыларға!..

13/VI—75.

* * *

В Шабане месяце не троньте винных чаш!
Не пейте и в Раджаб! — гласит нам веры страж.
Шабан, Раджаб — пора Аллаха и Пророка?
Что ж, — пейте в Рамазан. Уж этот месяц наш!

В. Державин

Эсмә, тиҙәр, Рәжәп — изге айы Хоҙайҙың,
Шағбаны ла ғәжәп ай-һай, артыҡ оҙайҙы!..
Ҡалһын улар, әйҙә, Алла, Пәйғәмбәргә,
Беҙгә Рамазан шәп — буш итмәйек был айҙы!..

13/VI—75.

* * *

За мгновеньем мгновенье — и жизнь промелькнет...
Пусть весельем мгновение это блеснет!
Берегись, ибо жизнь — это сущность творенья,
Как ее проведешь, так она и пройдет.

В. Державин

Күҙ асып та өлгөрмәҫһең, ғүмер үтер,
Һәр мәленә үҙең һал һин йәйғор күпер.
Бел: донъяның төп асылы — ғәзиз ғүмер,
Ҡалай итһәң, ғүмер шулай үтеп китер.

13/VI—75.

* * *

Посмотрите на мастера глиняных дел:
Месит глину прилежно, умен и умел.
Приглядитесь внимательней: мастер — безумен,
Ибо это не глина, а месиво тел!

Г. Плисецкий

Ҡарағыҙсы һауыт-һаба оҫтаһына:
Тырыш та ул, башы ла бар, оҫта ғына.
Тик нығыраҡ ҡарағыҙсы — алйот таһа! —
Ата-баба көлөн һылай туҫтағына...

13/VI—75.

* * *

Саки! Джамшида чаши лик твой краше,
Смерть за тебя отрадней жизни нашей.
И прах у твоих ног — свет глаз моих —
Светлей ста тысяч солнц в небесной чаше.

В. Державин

Йөҙөң, Жәмшит кәсәһендәй, сибәр, саҡый,
Һинең өсөн йәнем фиҙа, ғүмер баҡый.
Һин тапаған саң да миңә күҙ нурындай,
Һәр бөртөгө ҡояштан да хәтәр балҡый.

14/VI—75.

* * *

Если скажут, будто я пьян, — я таков!
Если «безбожник», скажут «буян» — я таков!
Для этих — мудрец, для тех — отшельник, безумец,
А я такой, каким я дан. Я таков!

И. Сельвинский

Әгәр мине бер эскесе, тип һанаһаң — мин шулай,
Аҙғын, ғашиҡ йә мәжүси, тип янаһаң, — мин шулай.
Һөйләй бирһен теләгәнсә теләһә кем, — эшем юҡ,
Үҙ-үҙемде мин беләмсе — нисек булһам, мин шулай!

15/VI—75.

* * *

Я спустился однажды в гончарный подвал,
Там над глиной гончар, как всегда, колдовал.
Мне внезапно открылось: прекрасную чашу
Он из праха отца моего создавал.

Г. Плисецкий

Төшөп кисә сүлмәксенең мин баҙына,
Ҡарап торҙом сихырына бер аҙ ғына.
Ҡапыл шунда аңлап ҡалдым яһағанын
Туҫтаҡтарын ата-бабам туҙанынан.

15/VI—75.

* * *

Черепок кувшина выше царства, что устроил Джам,
Чаша винная отрадней райской пищи Мариам.
Ранним утром вздохи пьяниц для души моей священней
Воплей всех Абу-Саида и молитв, что пел Адхам.

В. Державин

Хөм ярсығы яҡшы мең Жәм дәүләтенән,
Мәй тамсыһы татлы Мәрйәм ниғмәтенән.
Иҫеректең аһы таңда яғымлыраҡ
Изге Сәит менән Әҙһәм хикмәтенән.

15/VI—75.

* * *

Беспечно не пил никогда я чистого вина,
Пока мне чаша горьких бед была не подана.
И хлеб в солонку не макал, пока не насыщался
Я сердцем собственным своим, сожженным дочерна.

В. Державин

Эскәнем юҡ шарап һыуын әҙәп итеп,
Эсһәм-эсәм хәсрәт ыуын сәбәп итеп.
Һыныҡ наным юҡ манғаным тоҙоғоҙға
Ҡурҡмайынса йөрәк итен ҡәбәп итеп...

15/VI—75.

* * *

В мир пришел я, но не было небо встревожено.
Умер я, но сиянье светил не умножено.
И никто не сказал мне — зачем я рожден,
И зачем второпях моя жизнь уничтожена?

В. Державин

Был донъяға килеүемдән ниндәй файҙа?
Китеүемдән нур бөтөрмө ҡояш-айҙа?
Ниңә килеп, ниңә былай китеүемде
Әйтер икән кем генә һуң миңә ҡайҙа?

15/VI—75.

* * *

Где польза, что придем и вновь покинем свет?
Куда уйдет уток основы наших ест?
На лучших из людей упало пламя с неба,
Испепелило их, — даже дыма нет.

В. Державин

Беҙҙең килеп-китеүҙәрҙән бармы файҙа?
Ғүмер ебен сорнай-һүтә кем һуң айҙа?
Күк ялҡыны күпме ирҙең күҙен өтөп,
Көл дә күмер итә, ә төтөнө ҡайҙа?

16/VI—75.

* * *

Сей Караван-Сарай, где то и дело день
Спешит, как гостя гость, сменить ночную тень, —
Развалина хором, где шли пиры Джамшидов,
Горница, что дает Бахрамам спящим сень.

О. Румер

Донъя тип атала был Каруанһарай,
Мең шаһтың ул ташлап киткән туйҙарылай.
Был көн менән төндөң сыбар кәшәнәһе,
Көл итергә мең Бахрамдай заттар һорай.

16/VI—75.

* * *

Я смерть готов без страха повстречать,
Не лучше ль будет там, чем здесь, — как знать?
Жизнь мне на срок дана. Верну охотно,
Когда пора наступит возвращать.

В. Державин

Ҡурҡҡан бәндә түгелмен дә мин үлемдән,
Күрмәгәнем шәптер, бәлки, күргәнемдән?
Был ғүмеркәй тик бурыҫҡа бирелгән бит.
Ҡасып ҡалмам, ваҡыт еткәс, түләремдән...

16/VI—75.

* * *

О кравчий! Цветы, что в долине пестрели,
От знойных лучей за неделю сгорели.
Пить будем, тюльпаны весенние рвать,
Пока не осыпались и не истлели.

В. Державин

Эй саҡыйым! Әле балҡҡан гөл-үләндәр,
Аҙна үтмәй, кибеп ҡатҡан, бөлөнгәндәр!..
Эс мәйеңде, өҙ гөлөңдө, — беҙ ҙә инде
Буласаҡбыҙ йә шиңгән, йә өҙөлгәндәр...

16/VI—75.

* * *

Доколь из-за жизненных бед свои сокрушать сердца?
Ты ношу печали своей едва ль донесешь до конца.
Увы! Не в наших руках твои дела и мои,
И здесь покориться судьбе не лучше ль для мудреца?

В. Державин

Ҡайғынан ҡаш күпме төймә, юҡ емеше,
Ҡайғы йөкмәп, моратына етмәй кеше.
Эш тормай шул һинең менән минең ҡулдан,
Ҡазаһына дана ирҙең күнеү — эше.

16/VI—75.

* * *

Загадок вечности не разумеем — ни ты, ни я,
Прочесть письмен неясных не умеем — ни ты, ни я.
Мы спорим перед некою Завесой. Но час пробьет,
Падет Завеса, и не уцелеем — ни ты, ни я.

В. Державин

Әҙәл серен табалмай, гәп һатабыҙ — һин дә мин.
Был яҙыуҙы танымай, баш ватабыҙ — һин дә мин.
Гәпләшһәк тә әлегә был яғында пәрҙәнең.
Пәрҙә төшкәс, тын алмай, тик ятабыҙ — һин дә мин.

17/VI—75.

* * *

Ты сердцу не ищи от жизни утоленья,
Где Джам и Кей-Кубад? Они — добыча тленья.
И вся Вселенная, и все дела Земли —
Обманный сон, мираж и краткое мгновенье.

В. Державин

Шатлыҡ эҙләп маташмасы — юҡ эш кенә!
Кәй-Ҡубад та, Джәм дә — тамсы өлөш кенә!
Был донъяның һәм Йыһандың бөтә эше —
Бер мәл генә һәм алдаҡсы бер төш кенә!

17/VI—75.

* * *

Неужто для отдыха места мы здесь не найдем?
Иль вечно идти нескончаемым этим путем?
О, если б надеяться, что через тысячи лет
Из чрева земли мы опять, как трава, прорастем!

В. Державин

Ышанһамсы баш терәр ер табырыма,
Ышанһамсы теге донъя барлығына,
Мең йыл үткәс, тупрағымдан тағы тороп,
Ышанһамсы үлән булып ҡалҡырыма!

17/VI—75.

* * *

Пускай кумира стан я обнимаю стройный,
Пусть влагу Хизрову глотаю в полдень знойный,
Пусть друг мне Иисус, а песельник Зохре, —
Веселья не найду, коль сердце неспокойно.

О. Румер

Ҡосһам да мин яҡут иренле, хур һылыуын,
Эсһәм дә мин, йөҙөм түгел, хызыр һыуын,
Йырсым — Зөһрә, Ғайса серҙәш булғанда ла,
Күңел бойоҡ, баҫалмағас хис-яһыуын.

17/VI—75.

* * *

Словно мячик гонимый жестокой судьбой,
Мчись вперед, торопись под удар, на убой.
Хода этой игры не изменишь мольбой, —
Знает правила тот, кто играет с тобой.

Г. Плисецкий

Яҙмыш еле типкеләһә һине туптай,
Уңға атыл, һулға атыл — белмә туҡтау.
Уйнаусыһы үҙе белгәс, етмәгәнме —
Ҡайҙа? Ниңә? Һорап торма, бул ҡамғаҡтай!

17/VI—75.

* * *

По книге Бытия гадал я о Судьбе.
Мудрец, скрывая скорбь душевную в себе,
Сказал: «С тобой — Луна в ночи, как месяц, долгой,
Блаженствуй с ней! Чего еще искать тебе?»

В. Державин

Мин Ғүмерем Китабынан астырғас фал,
Көрһөндө лә былай тине бер аҡһаҡал:
«Ҡосағыңда Айҙай йәрең бар сағыңда,
Йылға торош төн наҙын тик һин татып ҡал!..»

17/VI—75.

* * *

Не бойся козней времени бегущего,
Не вечны наши беды в круге сущего.
Миг, данный нам, в веселье проведи,
Не плачь о прошлом, не страшись грядущего.

В. Державин

Һис тә ҡурҡма фани донъя ҡайғыһынан,
Мәңге тормай, үтеп китә барһы унан.
Был мәленде шат үткәр ҙә иртәңә баҡ,
Үткәнгә тик үкенмәҫлек бул һуңынан!

17/VI—75.

* * *

Боюсь, что в этот мир мы вновь не попадем,
И там своих друзей — за гробом — не найдем.
Давайте ж пировать в сей миг, пока мы живы,
Быть может, миг пройдет — мы все навек уйдем.

В. Державин

Был донъяға килешмәбеҙ бит тағы ла,
Тегендә лә күрешмәбеҙ бер табында.
Әйҙә, дуҫтар, иҫән саҡта гөр киләйек, —
Бәлки, иртән йөрөшмәбеҙ донъяһында!..

18/VI—75.

* * *

Вот в чаше — бессмертья вино, — выпей его!
Веселье в нем растворено, — выпей его!
Гортань, как огонь, обжигает, но горе смывает
Живое водою оно, — выпей его!

В. Державин

Был кәсәлә — мәңгелектең эсемлеге, — эс әле!
Был донъяның күскән уға әселеге, — эс әле!
Яндырһа ла тамаҡты ул, аҡҡан һыуҙай, бер ҡайғыны
Йыуып алып китерлектер көслөлөгө, — эс әле!

18/VI—75.

* * *

Пусть в наших знаньях — изъян, в постулатах — обманы,
Полно томиться, разгоним сомнений туманы!
Лучше наполним широкую чашу вином,
Выпьем и веселы будем — ни трезвы, ни пьяны.

В. Державин

Булмаһа ла беҙҙә хаҡлыҡ, ғилем — байлыҡ,
Мөмкин түгел гел шикләнеп йәшәү айныҡ.
Иң яҡшыһы — ҡулдан кәсә төшөрмәйсә,
Айнымай ҙа, иҫермәй ҙә шат булһайныҡ!..

18/VI—75.

* * *

Зачем печалью сердечной мир отягчать?
Зачем заботой счастливый день омрачать?
Никто не знает, что нас потом ожидает,
Здесь нужно все нам, что можем мы пожелать.

В. Державин

Ниңә һәр саҡ күңелдә ғәм арттырырға,
Хуш ваҡытты таш тирмәндә тарттырырға?
Алда ниҙәр көткәнлеген кем белә һуң,
Теләктәргә, мәйгә, йәргә арт бороргә?

18/VI—75.

* * *

С беспечным сердцем встречай рассвет и закат,
Пей с луноликой, утешь и сердце, и взгляд.
О друг, не время терзаться тщетной заботой,
Ведь из ушедших никто не вернулся назад.

В. Державин

Хуш күңелдән ҡаршы ал һин таңын-кисен,
Маһруй йәрҙәр, мәйҙәр менән ҡанһын хисең.
Бында саҡта һаҡлан юҡ-бар мәшәҡәттән,
Унда киткәс, кем һуң ҡайтҡан, әйт бер исем?!

18/VI—75.

* * *

Конечно, цель всего творенья — мы,
Источник знанья и прозренья — мы.
Круг мироздания подобен перстню,
Алмаз в том перстне, без сомненья, — мы.

В. Державин

Был ғәләмдең маяҡ ташы, бейек тә — беҙ,
Аң-ғилемдең шишмә башы, бөйөк тә — беҙ!
Йыһан үҙе түңәрәк бер йөҙөк булһа,
Шул йөҙөктөң алмас ҡашы, әлбиттә, — беҙ!

18/VI—75.

* * *

Пей с мудрой старостью златоречивой,
Пей с юностью улыбчиво красивой.
Пей, друг, но не кричи о том, что пьешь,
Пей изредка и тайно — в миг счастливый.

В. Державин

Эсһәң, эс һин алтын аҡыл ҡарттар менән,
Йә саф йәшлек, гөлдәй аҫыл заттар менән.
Тик әҙерәк, һирәгерәк, ҡысҡырмай эс, —
Эс аҡылың юйылмаҫ шул шарттар менән.

18/VI—75.

* * *

В одной руке цветы, в другой — бокал бессменный,
Пируй с возлюбленной, забыв о всей вселенной,
Покуда смерти смерч вдруг не сорвет с тебя,
Как с розы лепестки, сорочку жизни бренной.

О. Румер

Гөлдән дә саф йәрең барҙа яндарыңда,
Кәсә менән гөл төшмәһен ҡулдарыңдан.
Һиҙмәйһең дә, ҡапыл әжәл еле сығып,
Өҙөп китер, гөлдәй, ғүмер юлдарыңдан.

18/VI—75.

* * *

На розах блистанье росы новогодней прекрасно,
Любимая — лучшее творенье Господне — прекрасна.
Жалеть ли минувшее, бранить ли его мудрецу?
Забудем вчерашнее! Ведь наше Сегодня — прекрасно.

В. Державин

Ысыҡ ҡунған яҙғы гөлгә ни етә,
Сәрхәттәге наҙлы йөҙгә ни етә?
Үткән көндө битәрләүҙән файҙа юҡ, —
Онот уны! Һуң был көнгә ни етә!..

19/VI—75.

* * *

Я болен, духовный недуг мое тело томит,
Отказ от вина мне воистину смертью грозит.
И странно, что сколько я не пил лекарств и бальзамов —
Все вредно мне! Только одно лишь вино не вредит.

В. Державин

Ауырыһам, йәнем тәнде һынағандай,
Эсмәй торһам, үлем инде янағандай.
Иң ғәжәбе — һәр дарыуҙан зыян ғына,
Тик мәй йотһам, күңелемә ял булғандай.

19/VI—75.

* * *

Моей скорби кровавый ручей сотню башен бы снес,
Десять тысяч строений подмыл бы поток моих слез.
Не ресницы на веках моих — желоба дождевые,
Коль ресницы сомкну — от потопа бежать бы пришлось.

В. Державин

Күңелемдәге зар атылһа, шишмәләй атыр ине,
Күҙемдәге йәш йыйылһа, даръялай ятыр ине,
Һәр керпектән, улаҡ ише, ағыҙған ҡанлы йәшем,
Күҙем йомоп, керпек ҡаҡһам, туфандай ҡалҡыр ине!..

19/VI—75.

* * *

Мне Богом запрещено — то, что я пожелал,
Так сбудется ли оно — то, что я пожелал?
Коль праведно все, что Изед захотел справедливый,
Так значит, все — ложно, грешно, — то, что я пожелал.

В. Державин

Теләмәгәс Тәңрең һинең теләгәнде,
Нисек күрмәк теләктәрең үтәлгәнде?
Үҙенең һәр теләгендә Ул хаҡ икән,
Барһы нахаҡ, тимәк, минең көҫәгәндең!..

20/VI—75.

* * *

Ты сегодня не властен над завтрашним днем,
Твои замыслы завтра развеются сном!
Ты сегодня живи! — если ты не безумен,
Ты не вечен, как все в этом мире земном.

В. Державин

Үҙ иркендә түгел бөгөн — киләсәк ул,
Уй-ниәтең елгә осоп китәсәк ул.
Ғаҡлың булһа, һәләк итмә был мәленде, —
Ҡалған ғүмер мәңге түгел, үтәсәк ул.

20/VI—75.

* * *

Малая капля воды слилась с волною морской.
Малая горстка земли смешалась с перстью земной.
Что твой приход в этот мир и что твой уход означает?
Где эта вся мошкара, что толклась и звенела весной?

В. Державин

Бер тамсынан һайыҡмаҫ һис даръя һыуы,
Бер саңынан байыҡмаҫ һис ер ябыуы.
Был донъяға һинең килеп-китеүең ни? —
Себендең тик, осоп инеп зарланыуы!..

20/VI—75.

* * *

Хоть грешен и несчастен я, хоть мерзостен себе я сам,
Но не отчаиваюсь я, в кумирню не бегу к богам.
С похмелья полумертв с утра — встаю, иду я, как вчера,
К красавицам, в питейный дом, а не в мечеть, не в божий храм.

В. Державин

Мин, бисара, батһам да мең гонаһына,
Ярҙам һорап, йүгермәйем Аллаһына.
Иртән тороп, мәхмүрҙән баш төҙәтәм дә
Тағы сабам ғишҡым йә мәй ханаһына.

21/VI—75.

* * *

Друг, не тужи о том, чего уж нет,
Нам светит дня сегодняшнего свет.
Всем завтра предстоит нам путь безвестный
Во след ушедшим за семь тысяч лет.

В. Державин

Эй дуҫкайым, ҡыу башыңа төшөр ғәмде,
Ыҫкындырма ҡулға төшкән ошо мәлде.
Иртәгә лә етәсәкһең әле ҡыуып,
Беҙҙән элек ете мең йыл йәшәгәнде!..

22/VI—75.

* * *

Для тех, кто искушен в коварстве нашей доли,
Все радости и все мученья не одно ли?
И зло, и благо нам даны на краткий срок, —
Лечиться стоит ли от мимолетной боли?

О. Румер

Төшөнгәнгә был донъяның серҙәренә
Шатлығы ла, ҡайғыһы ла беҙҙәй нәмә.
Яҡшылыҡ та, яманлыҡ та беҙҙәй үткәс,
Ауырып та, дауалап та — ни мәғәнә?

22/VI—75.

* * *

Мы чашей весом в ман печаль сердец убьем,
Обогатим себя кувшинами с вином.
Трикраты дав развод Сознанью, Знанию и Вере,
На дочери лозы мы женимся потом.

В. Державин

Башта бер мән кәсә менән эсәм ғәмде,
Унан ары бик ҡыҙыра төшһәң сәмде,
Аҡыл, Ғилем, Дингә өс ҡат талаҡ әйтеп,
Алам йөҙөм ҡыҙынан мин йәш бисәмде!

22/VI—75.

* * *

Как странно жизни караван проходит.
Блажен, кто путь свой весел, пьян проходит.
Зачем гадать о будущем, саки?
Дай мне вина! Ночной туман проходит.

В. Державин

Каруан төҫлө ғүмер ғәжәп үтеп бара,
Тик бәхетле — кем шат йәшәп, үтеп бара.
Эсмәйексе ҡиәмәт көн ғәмен, саҡый! —
Мәй килтерсе — төн дә бик шәп үтеп бара.

23/VI—75.

* * *

В воздух бросило солнце блистающий утра аркан,
И над шариком в чаше раздумьем Хосроф обуян.
Пей вино! Это клики любви во Вселенной безмерной
Отзываются откликом: «Пей же, пока ты не пьян».

В. Державин

Таң йәтмәһен йәйҙе ҡояш яҡ-яғына —
Был көн шаһы ҡойҙо шарап аяғына.
Эс мәйеңде! Бит был таңда Йыһан үҙе
Яуап бирҙе шулай һөйөү таңда ғына.

23/VI—75.

* * *

Огонь моей страсти высок пред тобой, — так да будет!
В руках моих — гроздий сок огневой, — так да будет!
Вы мне говорите: «Раскайся, и будешь прощен!»
А если не буду прощен, будь что будет со мной! —
Так да будет!

В. Державин

Хурҙай ҡыҙға һүрелмәһә һөйөү уты,
Ҡулдарымдан өҙөлмәһә йөҙөм һуты,
«Тәүбәгә кил!» — тиһәгеҙ ҙә, тәүбә итмәм,
Беләм бит мин яҙмышымдан уҙмыш юҡты!

23/VI—75.

* * *

Кумир мой — горшая из горьких неудач! —
Сам ввергнут, но не мной, в любовный жар и плач.
Увы, надеяться могу ль на исцеленье,
Раз тяжко занемог единственный мой враг?

О. Румер

Йәрем тиеп яна йөрәк, ҡоя моң-зар,
Ә йәремдең ғәмен күрһәң, ҡотоң осар!..
Ҡайҙан ғына табайымсы инде дауа?
Табибәм бит шул бәләгә үҙе дусар!..

24/VI—75.

* * *

Доколь мне в обмане жить, как в тумане бродить?
Доколь мне, о жизнь, осадки мутные пить?
Наскучила мне твоя хитрость, саки вероломный,
И жизнь я готов, как из чаши, остатки пролить.

В. Державин

Күпме бында хәйлә, мәкер еҫе аңҡый!
Күпме ағыу эсерер был яуыз саҡый?
Сайып түгәм инде ҡалған ғүмеремде, —
Былай итеп йәшәп булмаҫ ғүмер баҡый!..

24/VI—75.

* * *

Эй, муфтий, погляди... Мы умней и дельнее, чем ты.
Как с утра мы ни пьяны, мы все же трезвее, чем ты.
Кровь лозы виноградной мы пьем, ты же кровь своих ближних, —
Сам суди — кто из нас кровожадней и злее, чем ты?

В. Державин

Эй, һин мөфти, һүҙең эштән алыҫыраҡ:
Ләх булһаҡ та, беҙ бит һинән айнығыраҡ.
Беҙ эсәбеҙ — йөҙөм, ә һин әҙәм ҡанын, —
Уйлап ҡара: ҡайһыбыҙ һуң ҡанхурыраҡ?..

24/VI—75.

* * *

Где мудрец, мирозданья постигший секрет?
Смысла в жизни ищи до конца своих лет:
Все равно ничего достоверного нет —
Только саван, в который ты будешь одет...

Г. Плисецкий

Был Йыһандың кем һуң алдан серен аса?
Эҙлә ғүмер мәғәнәһен ахырғаса:
Тик тапмаҫһың ышаныслы бер нәмә лә,
Һуңғы кейем — кәфенеңә уралғанса.

24/VI—75.

* * *

Мой дух скитаньями пресытился вполне,
Но денег у меня, как прежде, нет в казне.
Я не ропщу на жизнь. Хоть трудно приходилось,
Вино и красота все ж улыбались мне.

В. Державин

Күп йөрөнөм иңләп-буйлап был донъяны,
Күп күрһәм дә, улъям-донъям, юҡ, уңманы.
Тик зарым юҡ ғүмер бушҡа уҙғанына,
Буш булһа ла, бик хуш уның тиҙ уҙғаны.

30/I—76.

* * *

Ты ради благ мирских сгубил земные дни,
Но вспомни День Суда, на жизнь свою взгляни —
Ведь многих до тебя стяжание сгубило.
И что постигло их? Где все теперь они?

В. Державин

Эй, һин, көн-төн донъя малын йыйған бәндә,
Ни ҡылырһың иҫәп-хисап алған көндә?
Аңыңа кил, үҙеңә бер ҡарап алсы —
Донъя малын ҡыумаҡсымы һин Тегендә?

30/I—76.

* * *

Кто слово Разума на сердце начертал,
Тот ни мгновения напрасно не терял.
Он милость вечного снискать трудом старался —
Или покой души за чашей обретал.

В. Державин

Аҡыл һүҙен йәненә ят итмәҫ әҙәм
Ғүмеренең бер көнөн дә итмәҫ әрәм:
Йә Тәңренең мәрхәмәтен юллап табыр,
Йә хәмеренең тамсыһын да итмәҫ хәрәм.

30/I—76.

* * *

Мы чистыми пришли и осквернились,
Мы радостью цвели и огорчились.
Сердца сожгли слезами, жизнь напрасно
Растратили и под землею скрылись.

В. Державин

Беҙ пак булып килдек тә бит, — бысрап киттек,
Шатлыҡ менән көлдөк тә бит, — хәсрәт сиктек,
Күҙ йәшенә өтөп бөттөк йөрәктәрҙе,
Ғүмер хаҡын белдек тә бит, — исраф иттек.

1/II—76.

* * *

Солнце пламенного небосклона — это Любовь,
Птица счастья средь чаши зеленой — это Любовь.
Нет, Любовь не рыданья, не слезы, не стон соловья,
Вот, когда умираешь без стона, — это Любовь.

В. Державин

Мәңгелектең ут-ҡояшы — мөхәббәт ул,
Йәшеллектең бәхет ҡошо — мөхәббәт ул.
Юҡ, түгел ул былбыл йыры, күңел зары,
Аһ та итмәй үлһәң, ошо — мөхәббәт ул!

1/II—76.

* * *

Когда у меня нет вина, в тот день, как больной, я влачусь,
Приемля целебный бальзам, я, словно от яда, томлюсь.
Превратности мира мне — яд, а противоядье — вино.
Когда я выпью вина, то яда я не страшусь.

В. Державин

Эсмәй торһам, үлеп барам ауырыуҙан,
Ағыу тәме килгән һымаҡ һәр дарыуҙан.
Донъя ғәме — ағыу булһа, дауам — шарап,
Шарап йотһам, ҡурҡмайым бар ағыуҙан.

I/II—76.

* * *

Никто не целовал розоподобных щек,
Чтоб не вонзил в него шипа тотчас же рок.
Не должен ли стократ расщепленным быть гребень,
Чтоб к нежным локонам он прикасаться мог?

О. Румер

Һис кем әле һөймәгәндер гөлһөҙ йәрен,
Ҡаҙатмайса бәғре тәҡдир энәләрен,
Был тараҡ та йөҙ тешкә бит телгеләнгән,
Тарағансы йәрҙең наҙлы бөҙрәләрен.

I/II—76.

* * *

Владыкой рая ли я вылеплен иль ада,
Не знаю я, да знать мне это и не надо:
Мой ангел, и вино, и лютня здесь, со мной,
А для тебя они — загробная награда.

О. Румер

Белмәйем һис: кем һуң мине яратҡандыр,
Йәннәткәме, тамуҡҡамы ҡаратҡандыр?
Миңә тиһәң, кәсә, шөңгөр, йәрем еткән,
Һин үҙеңә көтәсәккә йәннәт ҡалдыр!

I/II—76.

* * *

Пред тем, как испытать превратности сполна,
Давай-ка разопьем сегодня ратль вина.
Что завтра нам сулит вращенье небосвода?
Быть может, и вода не будет нам дана.

В. Державин

Китеп булмай, күрәсәкте күрмәйенсә,
Күтәрәйек, әйҙә, тағы берәй кәсә.
Иртәгә бит ни булырын бер кем белмәй
Үлдең-киттең, йотом һыу ҙа һемермәйсә.

1/II—76.

* * *

Упиться торопись вином: за шестьдесят
Тебе удастся ли перевалить? Навряд.
Покуда череп твой в кувшин не превратили,
Ты с кувшином вина не расставайся, брат!

О. Румер

Уйлама ла артылырға алтмышыңдан,
Ҡайҙа барма — ҡәнәғәт бул яҙмышыңдан.
Тик ҡулыңдан хөмөң-кәсәң ысҡынмаһын,
Кәсә-мәсә яһамайса үҙ башыңдан!

1/II—76.

* * *

Чаша вина мне дороже державы Кавуса,
Трона Кубада и славы отважного Туса.
Стоны влюбленных, что слышатся мне на рассвете,
Выше молитв и отшельнического искуса.

В. Державин

Бер йотом мәй ҡиммәт Ҡабус тәхетенән,
Тәхеттәге Кәй-Ҡубат, Тус бәхетенән.
Һәр ғашиҡтың аһы таңда яғымлыраҡ
Мең наҙандың аҙан йотҡос ләхетенән.

1/II—76.

* * *

Сказал я сам себе: «Вина я пить не буду,
Кровь виноградных лоз теперь я лить не буду».
«Ты впрямь решил не пить?» — спросил меня Рассудок.
А я: «Как мне не пить? Тогда я жить не буду».

В. Державин

Үҙ-үҙемә: «Инде, — тинем, — мәй эсмәйем,
Йөҙөм ҡанын ҡойоп, — тинем, — ҡан кисмәйем!»
Аҡыл тигән аҡһаҡалым: «Раҫмы?» — тигәс:
«Юҡ, юҡ, — тинем, — боҙоҡ юлға мин күсмәйем!»

1/II—76.

* * *

Напоите меня, чтоб уже не пилось,
Чтоб рубиновым цветом лицо налилось!
После смерти — вином мое тело омойте,
А носилки для гроба сплетите из лоз.

Г. Плисецкий

Эй, дуҫкайым, шараптарың нәҡ ут булһын,
Гәрәбәләй яңаҡтарым яҡут булһын.
Үлгәс, мине йыуығыҙсы шарап менән,
Үргән йөҙөм һабаҡтары табут булһын!

7/II—76.

* * *

Нежным женским лицом и зеленой травой
Буду я наслаждаться, покуда живой.
Пил вино, пью вино и, наверное, буду
Пить вино до минуты своей роковой!

Г. Плисецкий

Хәмерем менән йәрем булғас туйҙарымда,
Рәхәт миңә сәрхәт-шишмә буйҙарында!
Тыуғас, торғас, алда әле ғүмер булғас,
Эстем, эсәм, эсәсәкмен, һый барында...

7/II—76.

* * *

Разорвался у розы подол на ветру.
Соловей наслаждался в саду поутру.
Наслаждайся и ты, ибо роза — мгновенна,
Шепчет юная роза: «Любуйся! Умру!..»

Г. Плисецкий

Иртәнге ел асып ҡарай гөл итәген,
Гөлгә былбыл баҫып һайрай — ни итәһең!
Ултыр ҙа бер тамаша ҡыл ғашиҡтарҙы,
Улар ҡала ҡасып, ярай, — һин китәһең...

7/II—76.

* * *

Хайям, Судьба сама бы устыдилась
Того, чья грудь так тщетно сокрушилась.
Так пей под чанг вино из полной чаши,
Пока о камень чаша не разбилась.

В. Державин

Эй һин, Хәйәм! Яҙмыш үҙе бит ояла
Тик ғәм эскән бәндәләрҙән был донъяла.
Ал да сазың, әйҙә әле, һин кәсәңде тот,
Ташҡа төшөп ватылғансы ул быяла!

8/II—76.

* * *

Гора, вина хлебнув, и та пошла бы в пляс,
Глупец, кто для вина лишь клевету припас.
Ты говоришь, что мы должны вина чураться?
Вздор! Это — дивный дух, что оживляет нас.

О. Румер

Мәй эсһә бит, тау ҙа бейеп китер ине,
Ахмаҡ ҡына мәйҙе ғәйеп итер ине!
Һис кенә лә үкенмәйем эскәнемә, —
Мәйһеҙ йәнем яныҫ-көйөп бөтөр ине!..

8/II—76.

* * *

Когда опять вы в погребок укромный постучите,
Вы лицезрением друзей сердца развеселите.
Когда саки вас угостит пьянящей влагой магов,
Вы добрым словом и меня, беднягу, помяните.

В. Державин

Эй дуҫтарым, йыйылышып ултырғанда,
Шат булығыҙ, һоҡланышып мул табында.
Бисарағыҙ мине лә тик онотмағыҙ,
Кәсәгеҙгә, зәм-зәм ҡушып, тултырғанда.

8/II—76.

* * *

Если тайну среди трущоб я открою тебе, любя,
Это лучше пустых молитв, пусть в михрабе, — но без тебя.
Ты — конец и начало всего, без тебя и нет ничего,
Хочешь — сам меня одари иль сожги, навек истребя.

В. Державин

Һиңһеҙ намаҙ уҡығансы буш михрабта,
Сер асҡаным яҡшы һиңә харабатта.
Йә утҡа һал, йә тартып ал! Һәр нәмәнең
Баш-ахыры — барыһы һинең ҡарамаҡта.

8/II—76.

* * *

Жильцы могил гниют дни, месяцы, года,
Немало их частиц исчезло без следа.
Какой же хмель свалил их с ног и не дает им
Прийти в сознание до Страшного суда?

О. Румер

Кеше серей ҡәберендә, бер ни ҡалмай.
Күҙәнәктәр бер-береһен һаҡлай алмай.
Аһ, ниндәй был иҫерткес һуң — бәндәләрҙең
Ҡиәмәткә саҡлы шулай иҫен ялмай?..

11/II—76.

* * *

В этой тленной Вселенной в положенный срок
Превращается в прах человек и цветок.
Кабы прах испарялся у нас из-под ног —
С неба лился б на землю кровавый поток.

Г. Плисецкий

Ниңә фани донъяһына киләләр ҙә
Көл булалар кешеләр ҙә, сәскәләр ҙә?
Ҡан даръяһы яуыр ине Ергә Күктән,
Күк йөҙөнә осоп бөтһә көл әгәр ҙә!

11/II—76.

* * *

Я для вина кувшин себе у гончара достал,
Пил из него. И вот кувшин мне тайну прошептал:
«Я шахом был, вино я пил из чаши золотой,
Теперь у пьяницы в руках кувшином винным стал!»

В. Державин

Күзәгәрҙән бер көн һатып күзә*алдым,
«Мин шаһ инем, — тип был күзә хәбәр һалды, —
Эстем алтын кәсәләрҙән, инде хәҙер
Һәр хәммәри күңелен күрер хәлгә ҡалдым...»

11/II—76.

* * *

Солнце розами я заслонить не могу,
Тайну судеб словами раскрыть не могу.
Из глубин размышленья я выловил жемчуг,
Но от страха его просверлить не могу.

В. Державин

Ҡояштай гөл һибер инем, — ҡулдан килмәй,
Заман серен сисер инем, — ҡулдан килмәй.
Бөртөк мәрйен таптым фекер диңгеҙендә,
Ҡурҡам шул бик: тишер инем, — ҡулдан килмәй.

11/II—76.

* К ү з ә — көршәк мәғәнәһендә.

* * *

Ты — благ, зачем же о грехах мне думать?
Ты — щедр, о хлебе ль на путях мне думать?
Коль воскресив, Ты обелишь меня,
Зачем о черных письменах мне думать?

В. Державин

Һин шәфкәтле булғанда — ни генә һуң гонаһым?
Үҙең ризыҡ һуҙғанда — ни генә һуң юл аһым?
Ап-аҡ итеп һин мине ярлыҡаған сағыңда —
Ҡап-ҡара бер Китапты нимәгә һуң һонаһың?

28/II—76.

* * *

Подыми пиалу и кувшин ты, о свет моих глаз,
И кружись на лугу, у ручья в этот радостный час,
Ибо многих гончар-небосвод луноликих и стройных
Сотни раз превратил в пиалу, иль в кувшин — сотни раз.

В. Державин

Күтәрәйек кәсәбеҙҙе, эй күҙ нурым!
Кемгә тейә быңдай шишмә, иркен урын?
Бит күк йөҙө бик күптәрҙең айҙай йөҙөн
Йөҙ ҡат һауыт, йөҙ ҡат һаба иткән борон!..

28/II—76.

* * *

Круг небес, неизменный во все времена,
Опрокинут над нами, как чаша вина.
Эта чаша, которая ходит по кругу, —
Не стони, — и тебя не минует она.

Г. Плисецкий

Күк оҫтаһы баш ямдарын ҡылып ҡуйған —
Эшендә ер оҫталарын йығып ҡуйған.
Ямын ғүмер таҫтарына түңкәргән дә
Был донъяның бар аһ-зарын тығып ҡуйған!

28/II—76.

* * *

Зачем ты мой кувшин с вином разбил, господь,
Врата блаженства предо мной закрыл, господь!
Розоцветное вино зачем ты пролил наземь?
Забей мне прахом рот — иль пьян ты был, господь?

Л. Пеньковский

Ярып киттең хөм-һауытты, йә рабби, һин!
Харап иттең бар шатлыҡты, йә рабби, һин!
Ер йотайым, әгәр үҙең ләх булмаһаң,
Ергә түктең ал шарапты, йә рабби, һин!

28/II—76.

* * *

Разум смертных не знает, в чем суть Твоего бытия.
Что тебе непокорность моя и покорность моя?
Опьяненный своими грехами, я трезв в упованье,
Это значит: я верю, что милость безмерна Твоя.

В. Державин

Эй, илаһи, асылыңа аҡыл етмәҫ,
Баш эйһәм дә, эймәһәм дә, иҫең китмәҫ!
Иҫерһәм дә гонаһымдан, иҫем айыҡ:
Тимәк, сикһеҙ мәрхәмәтең ситкә типмәҫ!

29/II—76.

* * *

На пиру рассудка Разум мне гласит одно,
Хоть в Аравии и Руме разнотолк идет давно:
«Пить вино грешно, но имя благодати — Майсара.
Майсара, — сказал Создатель, — это значит: Пей вино!»

В. Державин

Сара тапты мейем ҡыҙған бер мәлендә!
Әллә кемдәр Рум иленда, Фәрәбендә:
«Эсеү — харам!» — тиһәләр ҙә, ышанмайым,
Бит «Мәйсара», — тигән Хоҙай Ҡөрьәнендә!

29/II—76.

* * *

Теперь, пока ты волен, встань, поди,
На светлый пир Любовь свою веди.
Ведь это царство красоты не вечно,
Кто знает: что там будет впереди?

В. Державин

Ҡулдарыңдан, зинһар, хәҙер килһә әгәр,
Ғәзизәңдең хәтерен күр иллә-мәгәр! —
Бит матурлыҡ мәмләкәте мәңге түгел,
Ҡулдан китһә, кем һуң һөйөр, кем иркәләр?

29/II—76.

* * *

Встань, милый отрок мой, рассвет блеснул лучом,
Наполни чаш кристалл рубиновым вином.
Нам время малое дано в юдоли бренной, —
То, что уйдет навек, мы больше не вернем.

В. Державин

Тор, егетем, таң ҡыйылды, күкте нурлап!
Ҡой гәлсәргә ал һыуыңды, көндө ҙурлап!
Был фани мәл тик бурыҫка бирелгән бит,
Күпме юллап йөрөһәң дә, килмәй урап!

29/II—76.

* * *

Друзья, бокал — рудник текучего рубина,
А хмель — духовная бокала сердцевина.
Вино, что в хрустале горит, — покровом слез
Едва прикрытая кровавая пучина.

О. Румер

Ялт-йолт иткән яҡут мәйҙе ямы күрмәй,
Ям бит мәйҙең тәне булһа, йән — тере мәй!
Бәллүр кәсә нур сәсһә лә, унда бары
Йөҙөм ҡаны йәшеренгән йәш мөлдөрәй!..

29/II—76.

* * *

Те, что вместо благочестья лицемерье славят,
Меж душой живой и телом средостенье ставят.
Их послушав, я на темя ставлю хум с вином,
Хоть как петуху, мне темя гребнем окровавят.

В. Державин

Ике йөҙлө сәллә баштар кикреп-туйып,
Тик йөрөйҙәр йәнгә тәнде кире ҡуйып.
Миңә тиһәң, мәй хөкөмө тик — башыма таж,
Теләһәң быс, әтәс баштай, кикрек уйың!..

29/II—76.

* * *

Возлюбленная, да будет жизнь твоя дольше моей печали!
Сегодня милость явилась мне, как прежде, когда-то вначале,
Бросила взгляд на меня и ушла, как будто сказать хотела:
«Сделай добро и брось в поток, чтоб людям волны умчали».

В. Державин

Йәрем, — ғүмерең оҙон булһын минең ғәмдәй! —
Бөгөн миңә әүәлгесә күҙ һирпкәндәй,
Бер тултырып ҡараны ла китеп барҙы,
«Яҡшылыҡ ҡыл, даръяға һал!» — тип әйткәндәй.

1/III—76.

* * *

Я пью вино, но я не раб тщеты,
За чашей помыслы мои чисты.
В чем смысл и сила поклоненья чаше? —
Не поклонюсь я себе, как ты.

В. Державин

Мин эсһәм дә, ҡаҙалмайым ил күҙенә,
Көс түкһәм дә, мәйгә түгәм әҙ-әҙ генә.
Ниңә мәйгә табынаммы? Сәбәбе тик
Табынмауҙа, һинең кеүек, үҙ-үҙемә.

1/III—76.

* * *

Ты, кравчий, озарил мою судьбу,
Ты — свет влюбленному, а не рабу,
А тот, кто не погиб в потоке горя,
Живет в ковчеге Ноя, как в гробу.

В. Державин

Саҡый, һинең ирендәрең, гүйә, яҡут,
Ҡеүәт бирә сырхау тәнгә, ә йәнгә — ҡот.
Туфан булып ташһа ла ғәм, шарап эсәм,
Кәсәм миңә — Нух көймәһе, түгел табут!

3/IV—76.

* * *

Этот старый кувшин, безутешней вдовца,
С полки, в лавке гончарной, кричит без конца:
«Где, — кричит он, — гончар, продавец, покупатель?»
Нет на свете купца, гончара, продавца!

Г. Плисецкий

Был боронғо сүлмәк, гүйә, үкһеҙ бала —
Һәр саҡ кибет кәштәһенән һөрән һала:
«Ҡайҙа, — ти, — йә һатыусы, йә алыусы?..»
Тик күптән юҡ шул инде улар был донъяла.

3/IV—76.

* * *

Венец с главы царя, корону богдыханов
И самый дорогой из пресвятых тюрбанов
За песнь отдал бы я, на кубок же вина
Я б четки променял, сию орду обманов.

О. Румер

Хан тәхетен, тажын Кәйҙең һатыр инем,
Тыңлап ҡына наҙын Нәйҙең ятыр инем,
Тәсбихтәрен — был ялғанлыҡ ғәскәрен — мин
Йотомона алып мәйҙең атыр инем!

3/IV—76.

* * *

Сегодня имя доброе — позор,
Насилием судьбы терзаться — вздор!
Нет, лучше пьяным быть, чем, став аскетом,
В неведомое устремлять свой взор.

В. Державин

Был заманда ниңә кәрәк мәшһүр булыу,
Йә яҙмыштан уҙмыш юҡ, тип, кәм-хур булыу?
Шаҡшыланып, күҙең күккә төбәгәнсе,
Яҡшыраҡтыр, шарап эсеп, мәғрур булыу!

4/IV—76.

* * *

Вчера, хмельной, я шел в кабак по городским руинам,
И пьяный старец в майхане мне встретился с кувшином.
Сказал я: «Бога постыдись. Подумай о душе!»
А он: «Бог милостив! Садись! И выпить помоги нам».

В. Державин

Мәйханаға төшһәм кисә, шаңкып мәйҙән,
Хөм тотҡан бер иҫерек ҡарт булды пәйҙә.
«Алланан һуң оялмайһың ниңә?» — тигәс:
«Хоҙайҙың ул күңеле киң — эс, — ти, — әйҙә!»

4/IV—76.

* * *

Не порочь лозы — невесты непорочной виноградной,
Над ханжою злой насмешкой насмехайся беспощадно.
Кровь двух тысяч лицемеров ты пролей, — в том нет греха, —
Но цедя вино из хума, не разлей струи отрадной.

В. Державин

Йәш килендәй йөҙөм һыуын итмә харап,
Ҡойһаң да ҡой ҡара йөрәк ҡанын ҡарап.
Ике йөҙлө ике мең йән ер булһа ла,
Бер тамсы ла ҡойолмаһын ергә шарап!

4/IV—76.

* * *

О чистое вино, о сок лозы хмельной!
Я так тобой напьюсь и так сольюсь с тобой,
Что каждый, издали меня завидев, кликнет:
«Эй, Дядя Хмель, куда ты путь направил свой?»

О. Румер

Эй мәйем һин, мин һантыймы, һөймәйем?
Эсеп һине, рисуай булдым — көймәйем.
Күпме эскәнде күргән һәр кем һорашыр:
«Мәй мискәһе, һин — ҡайҙан?» — тир. Белмәйем!

4/IV—76.

* * *

Мне часто говорят: «Поменьше пей вина!
В том, что ты пьянствуешь, скажи нам, чья вина?»
Лицо возлюбленной моей повинно в этом:
Я не могу не пить, когда со мной она.

О. Румер

«Әҙерәк эс, — тиҙәр миңә, — бел һин әҙәп,
Ахыр сиктә йөрәгең бит булыр ҡәбәп...»
Мәйҙең үҙе — һөйөкләмдең таңдай йөҙө —
Иҫермәҫкә бармы шунан мөһим сәбәп?..

5/IV—76.

* * *

Ты можешь быть счастливым, можешь пить.
Но ты во всем усерден должен быть.
Будь мудрым, остальное все не стоит
Того, чтоб за него свой век сгубить.

В. Державин

Ашап-эскән, кейгәндәрең был донъяла —
Хәләл малдыр, кем тырыша, кем көс һала.
Тик сама бел — һәләк итмә ғүмереңде,
Йыйған-тапҡан — барыһы ла ятҡа ҡала.

10/IV—76.

* * *

Я знаю всю зримую суть бытия и небытия,
Все тайны вершин и низин постигла душа моя.
Но я от всего отрекусь и знаний своих устыжусь,
Коль миг протрезвленья один за век свой припомню я.

В. Державин

Был донъяның белдем бөтә кәм-ҙурлығын,
Аҫтының да, өҫтөнөң дә зарурлығын.
Тик белгәнем оят ҡына булыр ине,
Белмәй ҡалһам эскән мәлдең хозурлығын!..

10/IV—76.

* * *

Чудо — чаша! Бессмертный мой дух восхваляет ее —
И стократно в чело умиленно лобзает ее.
Почему же художник-гончар эту дивную чашу,
Не успев изваять, сам потом разбивает ее?

В. Державин

Был кәсәгә, йәлләмәйсә «афарин!»ды,
Ғашиҡ ирен йөҙ ҡат мөһөр баҫыр инде.
Тик күктәге рәссам ғына был кәсәне
Ергә атып ватыр өсөн яһар инде!..

10/IV—76.

* * *

Тот усердствует слишком, кричит: «Это — Я!»
В кошельке золотишком бренчит: «Это — Я!»
Но едва лишь успеет наладить делишки,
Смерть в окно к хвастунишке стучит: «Это — Я!»

Г. Плисецкий

Бер буш ҡыуыҡ башын ната: «Был — Мин!» — тиеп,
Алтын-көмөш шалтырата: «Был — Мин!» — тиеп.
Тик эштәрен йүнләргә лә өлгөрмәй был, —
Әжәл тәҙрә шаҡылдата: «Был — Мин!» — тиеп.

10/IV—76.

* * *

Я из пределов лжи решил сокрыться,
Здесь жить — лишь сердцем попусту томиться.
Пусть нашей смерти радуется тот,
Кто сам от смерти может защититься.

В. Державин

Китәм! — Сөнки ялған тулы был ереңдә
Тере килеш ятҡандай бит ҡәбереңдә.
Көлһә-көлөр, донъяһынан мин киткәндә,
Әжәл ҡулы алмаҫтай тик берәй бәндә.

10/IV—76.

* * *

Над нашей головой еще не грянул гром,
Давай же пить вино, покуда мы живем.
Ведь мы не золото, глупец: и нас из праха
Никто откапывать не вздумает потом.

О. Румер

Һау башыңа төшмәҫ элек тимер ҡаҙыҡ,
Мәй төшөрһәк, әйт, булмаҫтыр һис бер яҙыҡ.
Бел: һин алтын түгел дәһә, ғафил бәндә,
Бер күмелгәс, кире алыр кем, ер ҡаҙып?..

11/IV—76.

* * *

Саки! Печалью грудь моя полна,
Без меры нынче выпил я вина.
Пушок твоих ланит так юн и нежен,
Что новая пришла ко мне весна.

В. Державин

Эй, саҡыйым! Ҡайғым аһтар булып ташҡан,
Иҫереүем самаларҙан тулып ашҡан.
Һине күргәс, сал сәсем дә тойолғандыр
Ял иткәндәй яҙ сәскәһе ҡунып башҡа...

11/IV—76.

* * *

Небо — пояс загубленной жизни моей.
Слезы падших — соленые волны морей.
Рай — блаженный покой после страстных усилий.
Адский пламень — лишь отблеск угасших страстей.

Г. Плисецкий

Был ҡош юлы — тик бил бауы биртенгәндең,
Даръя һыуы — тик йәш эҙе һөртөнгәндең,
Йәһәннәм — тик бер осҡоно үртәлгәндең,
Ә йәннәте — тик бер мәле хөр-тын йәндең.

16/IV—76.

* * *

Нам — вино и Любовь, вам — кумирня и храм,
Пекло нам уготовано, гурии — вам.
В чем же наша вина, если все наши судьбы
Начертал на скрижалях предвечный калам.

Г. Плисецкий

Беҙгә — мәй, йәр, һеҙгә — мәсет йә ғибәҙәт,
Беҙ — йәһәннәм әһелдәре, ә һеҙ — йәннәт.
Беҙҙең ғәйеп ниҙә генә? Әйтегеҙсе! —
Яҙыҡмы һуң яҙмышыңа яҙған ғәҙәт?..

16/IV—76.

* * *

Из всех, которые ушли в тот дальний путь,
Назад вернулся ли хотя бы кто-нибудь?
Не оставляй добра на перекрестке этом:
К нему возврата нет — об этом не забудь!

О. Румер

Ас-яланғас ғүмер юлын үткәндәрҙән
Кем һуң ҡайтҡан, һорашырға һуң кемдәрҙән?
Бер нәмәңде ташлап китмә юл сатында, —
Кире ҡайтып, тапҡандар юҡ киткәндәрҙән.

18/IV—76.

* * *

Из кожи, мышц, костей и жил дана Творцом основа нам.
Не преступай порог Судьбы. Что ждет нас, неизвестно, там.
Не отступай, пусть будет твой противоборец сам Рустам.
Ни перед кем не будь в долгу, хотя бы в долг давал Хотам.

В. Державин

Тәнеңдәге һеңер-тамыр, ҡаҡ һөйәгең —
Йәнеңдә бит тәҡдир яҙған хаҡ төйәгең.
Сыҡма шунан, Рөстәм менән алышһаң да,
Хатта Хотам бирһә, алма ваҡ-төйәген!

18/IV—76.

* * *

В полях — межа. Ручей. Весна кругом.
И девушка идет ко мне с вином.
Прекрасен миг! А стань о вечном думать,
И кончено: поджал бы хвост щенком!

И. Тхоржевский

Яҙ мәлендә, күк үләндә, хурҙай йәрем
Берәй кәсә ҡойоп бирһә һый-мәйҙәрен,
Күпме ғәйеп ителмәһен был һүҙҙәрем, —
Эттән түбән, иҫләһәм мин йәннәттәрен!..

18/IV—76.

* * *

Веселясь беззаботно, греша без конца,
Не теряю надежды на милость Творца.
Снова, пьяный мертвецки, лежу под забором.
Лягу в землю — Создатель простит мертвеца.

Г. Плисецкий

Өҙмә өмөт миһырбанлы Тәңребеҙҙән,
Гонаһтарға батҡанда ла үңребеҙҙән.
Әле бөгөн ләх иҫерек йоҡлаһаҡ та,
Ярлыҡар ул, иртән табып ҡәберебеҙҙән.

18/IV—76.

* * *

Лучше в жизни всего избегать, кроме чаши вина,
Если пери, что чашу дала, весела и хмельна.
Опьяненье, беспутство, поверь, от Луны и до Рыбы
Это лучшее здесь, если винная чаша полна.

В. Державин

Мәйҙән башҡа һәр нәмәнән ҡасҡан яҡшы,
Аҡ сатырҙа алсаҡ йәрҙәр ҡоҫкан яҡшы,
Кит-балыҡта торған Ерҙән Айға саҡлы
Ҡәләндәрлек, кәйеф-сафа асҡан яҡшы!

18/IV—76.

* * *

Стебель свежей травы, что под утренним солнцем блестит,
Волоском был того, кто судьбою так рано убит.
Не топчи своей грубой ногой эту нежную травку,
Ведь она проросла из тюльпаноцветных ланит.

В. Державин

Баҡсы арыҡ ситендәге һәр үләнгә,
Һәр береһе серен һөйләй тел белгәнгә.
Фәрештәләй заттың улар керпеге бит, —
Абайлап баҫ күҙ иркәләр был келәмгә.

18/IV—76.

* * *

Когда я трезв, то ни в чем мне отрады нет.
Когда я пьян, то слабеет разума свет.
Есть время блаженства меж трезвостью и опьяненьем,
И в этом — жизнь. Я прав иль нет? Дай ответ.

В. Державин

Айныҡ булһам, бәҫе бөтә ләззәтемдең,
Ә иҫерһәм, көсө бөтә зиһенемдең.
Тик шуларҙың араһында бер мәл була, —
Бәндәһе мин бына ошо гүзәл мәлдең.

18/IV—76.

* * *

Я жадно устами к устам кувшина прильнул,
Как будто начало желанной жизни вернул.
«Я был, как и ты. Так побудь хоть мгновенье со мною», —
Так глиняной влажной губою кувшин мне шепнул.

В. Державин

Иренеңә ирен терәп сүлмәгемдең:
«Йән шишмәм бул!» — тип әйткәйнем теләгемде,
Эй бытылдай: «Мин дә бит, ти, һиндәй инем,
Үткәрсе, ти, минең менән был мәлеңде!..»

22/IV—76.

* * *

С фиалом в руке, с локоном пери — в другой,
Сидит он в отрадной тени, над светлой рекой.
Он пьет, презирая угрозы бегущего свода,
Пока не упьется, вкушая блаженный покой.

В. Державин

Бер ҡулыңда — сихәттәре бөтмәҫ кәсә,
Бер ҡулыңда — йәр сәстәре хуш еҫ сәсә,
Ултыра бир, донъя ғәмен бар тип белмәй,
Сахраһында бәхетеңдән иҫермәйсә.

22/IV—76.

* * *

Дай мне влаги хмельной, укрепляющей дух.
Пусть я пьяным напился и взор мой потух.
Дай мне чашу вина! Ибо мир этот — сказка,
Ибо жизнь — словно ветер, а мы — словно пух.

Г. Плисецкий

Хаятыма йәм-тәм биргән хәмереңде
Ҡойоп бирһәң, һис онотмам ҡәҙереңде.
Тик йәһәт бул, был ғүмерҙең эше мәғлүм:
Баҡҡан һайын, хәмереңдәй, кәмер инде...

23/IV—76.

* * *

Страданий горы небо громоздит, —
Едва один рожден, другой — убит.
Но не родившийся бы не родился,
Когда бы знал, что здесь ему грозит.

В. Державин

Был күк йөҙө тик ғәм өҫтәп, юкҡа баға,
Берәү тыуһа, икенсеһен утҡа яға.
Тыумағандар, әгәр белһә беҙ күргәнде,
Бөтөнләйгә тыумаҫ ине был донъяға!

24/IV—76.

* * *

Блажен, кто в наши дни вкусил свободу,
Минуя горе, слезы и невзгоду;
Был всем доволен, что послал Яздан,
Жил с чистым сердцем. Пил вино — не воду.

В. Державин

Бәхетле зат — кем был заман уйҙан азат,
Хоҙай биргән бар шатлыҡтан ҡәнәғәт, шат,
Бер мәлен дә был ғүмерҙең әрәм итмәй,
Кәйеф-сафа ҡоророна таба форсат.

24/IV—76.

* * *

Увы! Мое незнанье таково,
Что я — беспомощный — страшусь всего.
Пойду Зуннар надену, — так мне стыдно
Грехов и мусульманства моего.

В. Державин

Күпме шулай зарланырлыҡ аңһыҙлыҡтан,
Йөрәк һыҙлай бисаралыҡ, яңғыҙлыҡтан.
Зуннар булып, илдән сығып китәм инде,
Оялып был мосолманлыҡ, аҙғынлыҡтан.

24/IV—76.

* * *

Грозит нам свод небесный бедой — тебе и мне,
И надо ждать разлуки с душой — тебе и мне.
Приляг на мягком дерне! В могиле суждено
Питать все эти корни собой — тебе и мне.

Л. В. Некора

Эҙләй беҙҙе, күрмәкселәр еңмеш фәләк,
Йәнебеҙҙе итмәкселер, имеш, һәләк!
Онот, әйҙә, донъяларын! Аҙаҡ бары
Тәнебеҙҙең тәмен эсер емеш-еләк...

24/IV—76.

* * *

Я к неверной хотел бы душой охладеть,
Новой страсти позволить собой овладеть
Я хотел бы — но слезы глаза застилают,
Слезы мне не дают на другую глядеть!

Г. Плисецкий

Ҡалай итеп башҡаларға баш һалырға,
Яңы ғишыҡ уттарына ташланырға?
Күҙҙән аҡҡан ҡан-йәштәрем ирек бирмәй
Бер генә ҡат сит-яттарға баш ҡағырға.

24/IV—76.

* * *

Нет благороднее растений и милее,
Чем черный кипарис и белая лилия:
Он, сто имея рук, не тычет их вперед;
Она всегда молчит, сто языков имея.

О. Румер

Ҡайҙан шулай дан алғандыр сәрүн, ләләү?
Телдән төшмәй маҡталғандыр — сер нимәлә?
Сөнки сәрүн, йөҙ ҡул булып бер ҡул һонмаҫ,
Бер сер һатмаҫ, ләләһе йөҙ тел белһә лә!..

24/IV—76.

* * *

Ужели бы гончар им сделанный сосуд
Мог в раздражении разбить, презрев свой труд?
А сколько стройных ног, голов и рук прекрасных,
Любовно сделанных, в сердцах разбито тут!

О. Румер

Бөртөктәрҙән ҡойолған бит был быяла,
Кемдең ҡулы ватырға тип һуң ҡыяла?
Ә бит күпме нәфис башты, ҡул-аяҡты
Бар иткән дә юҡ иткән ул был донъяла!..

24/IV—76.

* * *

Коль жизнь прошла, не все ль равно — сладка ль, горька ль она?
Что Балх и Нишапур тогда пред чашею вина?
Пей, друг! Ведь будет после нас меняться много раз
Ущербный серп, и новый серп, и полная луна.

В. Державин

Әсеһе ни, сөсөһө ни — ғүмер үткәс?
Сингапур ни, Нишапур ни — хәмер эскәс?
Эсә бирсе, беҙҙән һуң да был ай ҡалҡыр, —
Тыуған ай ни, тулған ай ни — беҙ бер киткәс!..

25/IV—76.

* * *

Есть ли мне друг, чтобы внял моей повести он?
Чем человек был вначале, едва сотворен?
В муках рожденный, замешан из крови и глины,
В муках он жил и застыл до скончанья времен?

В. Державин

Ҡайҙа һуң дуҫ, сер сисергә ымһынғанда?
Әлмисаҡтан бире әҙәм ниндәй һанда?
Михнәт сигеп, ғәмле ерҙән яралған да
Бер аҙ йөрөп, ҡатып ҡалған ул йыһанда.

25/IV—76.

* * *

О друг! Заря рассветная взошла.
Пусть вином сверкает пиала!
Зима убила тысячи Джамшидов,
Чтобы Весна сегодня расцвела.

В. Державин

Эй, егетем, кисен эскәс, торма ҡарап,
Иртән бер көй уйнап ебәр, шарап!
Белмәйһеңме, был йәмле яҙ хаҡына бит
Ҡыш һалҡыны мең Джәмшитте иткән харап...

25/IV—76.

* * *

Тем, кто несет о неизвестном весть,
Кто обошел весь мир, — почет и честь!
Но больше ли, чем мы, они узнали
О мире, — о таком, каков он есть?

В. Державин

Был донъяның иңен-буйын айҡағандар,
Беләйем тип аҫтын-өҫтөн байҡағандар.
Беҙ белгәндән артығыраҡ ни белгән һуң?
Һорашырға ине лә бит — ҡайтмағандар!..

25/IV—76.

* * *

Доколе дым кумирни прославлять?
О Рае и об Аде толковать?
Взгляни на доски судеб: там издревле
Написано все то, что должно стать.

В. Державин

Кем һуң мәсет шәмсырағын маҡтап туйған?
Кем һуң йәннәт, йәһәннәмгә тәҙрә уйған?
Баҡсы тәҡдир ләүхәһенә: остазыбыҙ
Күрәсәктең бөтәһен дә яҙып ҡуйған!..

25/IV—76.

* * *

В этом замкнутом круге — крути не крути —
Не удастся конца и начала найти.
Наша роль в этом мире — прийти и уйти.
Кто нам скажет о цели, о смысле пути?

Г. Плисецкий

Кем элэккэн был донъяның тоҙағына,
Сыҡҡаны юҡ һис башына, аҙағына.
Бер кем эле әйткәне юҡ мәғәнәһен
Китеүеңдең, ҡайҙан килеп, ҡайҙа ғына...

26/IV—76.

* * *

Зачем себя томить и утруждать,
Зачем себе чрезмерного желать?
Что предначертано, то с нами будет, —
Ни меньше и ни больше нам не взять.

В. Державин

Булһаң да һин ҡулға оҫта, эшкә күндәм,
Ни мәғәнә янып-көйөп бешкәнеңдән?
Тәҡдиреңә ни яҙылған — шул һинеке,
Ҡәнәғәт бул өлөшөңә төшкәнеңдән!

26/IV—76.

* * *

Все тайны мира ты открыл... Но все ж
Тоскуешь, втихомолку слезы льешь.
Все здесь не по твоей вершится воле, —
Будь мудр, доволен тем, что ты живешь.

В. Державин

Эй, дуҫҡайым, төшөнгәс һин бөтә сергә
Шул ҡәҙәрле ниңә бушҡа йәш түгергә?
Эшең һинең ихтыярҙа түгел икән,
Тырыш ҡулдан килгәненә күнегергә.

26/IV—76.

* * *

И опять небосвод неразгаданной тайной зажжется...
От коварства его ни Махмуд, ни Аяз не спасется.
Пей вино, ибо вечная жизнь никому не дана.
Кто из жизни ушел, тот, увы, никогда не вернется.

В. Державин

Һис кемгә Күк асмаһа ла үҙ серҙәрен,
Ҡорған Мәхмүт, Аязға ла мәкерҙәрен.
Мәйеңде эс — бер кем дә бит мәңге тормай,
Ә бер киткәс, көтмә, ҡайт, тип әйтерҙәрен.

3/V—76.

* * *

Объятья гурии, — мне говорят, — отрада,
Меня ж прельщает сок пурпурный винограда.
Я барабанов шум лишь вдалеке люблю,
Мне мил наличный грош, посулов мне не надо.

О. Румер

Әйтһәләр ҙә: «Йәннәттәге хурҙар хуш», тип,
Мин әйтермен: «Йөҙөмдәге һыуҙар хуш», тип,
Ситтә ҡаҡҡан дөмбөргә һис бейемәйем,
Ситтәгенән өйөмдәге туйҙар хуш, тип.

3/V—76.

* * *

Мы сперва покупаем вино молодое,
За два зернышка все уступаем земное.
Ты спросил: «Где ты будешь — в аду иль в раю?»
Дай вина — и оставь меня, братец, в покое.

В. Державин

Тура килһәк сәйҙең-мәйҙең бар сағына,
Бар ғәләмде һатабыҙ бер борсағына.
Тик йөҙәтмә: «Үлгәс, ҡайҙа барабыҙ?» — тип,
Мәй килтер ҙә ҡаҙалып кит бысағыма!

3/V—76.

* * *

Коль наша жизнь мгновение одно,
Жить без вина, поистине, грешно.
Что спорить: вечен мир или не вечен, —
Когда уйдем, нам будет все равно!

В. Державин

Был донъяла беҙ бары тик ҡунаҡ булғас,
Ҙур гонаһтыр — йәр ҡосоп та һыйланмағас.
Ниңә тылҡыу — фанимы ул, юҡмы донъя?
Барыбер бит — беҙгә унан китер булғас!

5/V—76.

* * *

О судьба! Ты насилье во всем утверждаешь сама,
Беспределен твой гнет, как тебя породившая тьма:
Благо подлым даришь Ты, а горе — сердцам благородным,
Иль Ты не способна к Добру, иль сошла Ты с ума?

В. Державин

Эй һин, яҙмыш! Был эшеңде кем килешмәк?
Һәр саҡ ергә тик йәберҙән йәйҙең түшәк.
Тик шаҡшыға бирҙең тәғәм, яҡшыға — ғәм,
Шулай булғас, йә килмешәк, йә һин — ишәк!

5/V—76.

* * *

Я мук разлуки нашей не забуду,
Ищу тебя, невольно веря чуду.
Ты к страждущим, покинутым вернись!
И в сонме душ твоей я жертвой буду.

В. Державин

Айырылып һинән башҡа бер көн тормам,
Һин ҡайҙаһың — мин шундамын, юлым бормам.
Һин китеүҙән мең күңел бит һәләк булды,
Һин ҡайт инде, һораһаң да йөҙ мең ҡорбан.

5/V—76.

* * *

Знаю сам я пороки свои. — Что мне делать?
Я в греховном погряз бытии. — Что мне делать?
Пусть я буду прощен, но куда же я скроюсь
От стыда за поступки мои. — Что мне делать?

В. Державин

Гел һыҙланам ҡылғанымдан, — нишләйем һуң?
Ғазапланам гонаһымдан, — нишләйем һуң?
Күңелең киң, эй, Хоҙайым, ярлыҡарһың,
Тик мин үҙем оятымдан нишләйем һуң?

6/V—76.

* * *

С людьми ты тайной не делись своей,
Ведь ты не знаешь, кто из них подлей.
Как сам ты поступаешь с божьей тварью,
Того же жди себе и от людей.

В. Державин

Серҙәреңде йәшерә күр бөтәһенән,
Һәр хәсисе сер сисер тип көтә һинән.
Ниҙәр ҡылһаң Хоҙайҙың һәр мәхлүгенә,
Һәр береһе шуны өмөт итә һинән.

6/VI—76.

* * *

Я красоты приемлю самовластье,
К ее порогу сам готов припасть я.
Не обижайся на ее причуды,
Ведь все, что от нее исходит — счастье.

В. Державин

Һәр йөрәктең йәрҙән әсир булғаны — хуш,
Йәр йөрәгән гөл саңы ла ҡунғаны — хуш,
Йәрең һалған йәрәхәт тә рәхәт кенә,
Һәр ниҙе лә дуҫ ҡулының һуҙғаны — хуш!

6/VI—76.

* * *

Влюбленные, пьяные — вновь мы без страха
Вину поклоняемся, вставши из праха.
И сбросив, как рубище, плен бытия,
Сегодня вступаем в чертоги Аллаха.

В. Державин

Беҙ — ғашиҡ та, илаһи ҙа, ҡара бына,
Табынабыҙ ботханала шарабына.
Тамам азат булып ығы-зығыларҙан
Юл тотабыҙ ете ҡат күк тарафына.

6/VI—76.

* * *

Как жаль, что бесполезно жизнь прошла,
Погибла, будто выжжена дотла.
Как горько, что душа томилась праздно
И от твоих велений отошла.

В. Державин

Ни тиклем йәл бушҡа йәбер сиккәндәрем,
Ашым — харам, ыулы хәмер эскәндәрем.
Һин ҡушҡанды эшләмәйсә, мин хур булдым,
Төҙәлергә бөттө хәҙер көс-хәлдәрем.

6/VI—76.

* * *

Хоть я в покорстве клятвы не давал,
Хоть пыль грехов с лица не отмывал,
Но верил я в Твое великодушье
И одного двумя не называл.

В. Державин

Тоғромон тип, гәүһәр тишеп, таҡҡаным юҡ,
Гонаһ саңын иңдәремдән ҡаҡҡаным юҡ,
Әммә һәр саҡ шәфҡәтеңә өмөтөм бар, —
Сөнки берҙе һис ике тип тапҡаным юҡ!..

6/VI—76.

* * *

Говорят: нас в раю ожидает вино.
Если так — то и здесь его пить не грешно.
И любви не грешно на земле предаваться —
Если это и на небе разрешено.

Г. Плисецкий

Беҙҙе, имеш, көтә йәннәт, хур ҡыҙҙары,
Баштан ашҡан, имеш, ниғмәт, гүр һыйҙары.
Ахыр сиктә шул уҡ нәмә көтә икән,
Гонаһмы һуң ерҙә ләззәт ер туйҙары.

6/VI—76.

* * *

О, если б, захватив с собой стихов диван
Да в кувшине вина и сунув хлеб в карман,
Мне провести с тобой денек среди развалин, —
Мне позавидовать бы мог любой султан!

О. Румер

Ҡулда булһа берәй һыныҡ бойҙай наны,
Ике мәндәй шарап менән ҡуйҙың һаны,
Йәрең менән ултырғанда харабала,
Көнләшерлек булыр ине хандың ханы!..

6/VI—76.

* * *

Когда с телом душа распростится, скорбя,
Кирпичами из глины придавят тебя.
И бездушное, ставшее глиною тело
Пустят в дело, столетие погодя.

Г. Плисецкий

Илай-һыҡтай йәнең тәндән айырылғас,
Гүр ләхетең кирбес менән баҫтырылғас,
Ерҙә ятып, балсыҡ булған йәнһеҙ тәнең
Эшкә ярар, тағы йөҙ йыл — ғасыр уҙғас...

6/VI—76.

* * *

«Те, что живут благочестиво, — имамы говорят, —
Войдут такими же, как были, в господень райский сад!»
Мы потому не расстаемся с возлюбленной, с вином, —
Ведь, может быть, как здесь мы жили, так нас и воскресят?

В. Державин

Кемдең, имеш, ғүмере үтә ғибәҙәттә,
Үлгән кеше ул терелә, ти, ғәҙәттә.
Шуға һәр саҡ ер-һыуыңдан айырылмайым,
Терелербеҙ, бәлки, шулай ҡиәмәттә!..

6/VI—76.

* * *

Небосвод! Лишь от злобы твоей наши беды идут,
От тебя справедливости мудрые люди не ждут.
О Земля! Если взрыть глубину твоей груди холодной,
Сколько там драгоценных алмазов и лалов найдут!

В. Державин

Эй яуыз күк! Һәр кем һинән харап була!
Ҡасан ғына һин ҡатилға ярап була?
Эй ергенәм, һинең дә бит эсте асһаң,
Әллә күпме аҫыл затты барлап була!..

6/VI—76.

* * *

«Всех пьяниц и влюбленных ждет геенна».
Не верьте, братья, этой лжи презренной!
Коль пьяных и влюбленных в ад загнать,
Рай опустеет завтра ж, несомненно.

В. Державин

Яныр, имеш, бар иҫерек тамуғында,
Ышанмағыҙ был һүҙгә һеҙ — алдаҡ унда!
Барса ғашиҡ, барса ҡыйшыҡ утта янһа,
Кем генә һуң тороп ҡалыр ожмахында?

6/VI—76.

* * *

Будь весел: не умрет вовеки мир земной,
И звездам не дано исчезнуть — ни одной.
Кирпич, сработанный из тела твоего,
В дому других людей возвысится стеной.

С. Липкин

Ҡайғырмасы, ҡайғы бөтмәҫ, артып торор,
Ә йондоҙҙар күктә мәңге балҡып торор.
Тупрағыңдан һуҡҡан кирбес бушҡа китмәҫ —
Башҡаларға һарай булып ҡалҡып торор.

6/VI—76.

* * *

В этом мире неверном не будь дураком:
Полагаться не вздумай на тех, кто кругом,
Трезвым оком взгляни на ближайшего друга —
Друг, возможно, окажется злейшим врагом.

Г. Плисецкий

Был заманда дуҫ һайлама буш табындан,
Һаҡлана күр ҡайғың юкта ҡуштаныңдан.
Фәмле күҙең менән баҡһаң, йән дуҫың да
Яһилыраҡ булып сығыр дошманындан.

13/VI—76.

* * *

Увидав черепки — не топчи черепка.
Берегись! Это бывших людей черепа.
Чаши лепят из них — а потом разбивают.
Помни, смертный: придет и твоя череда!

Г. Плисецкий

Шундай матур нағышланған был һауытты
Юлға ташлар өсөн генә кем һуң ватты?
Зинһар, уға баҫып ҡуйма аямайса,
Ул баш булған — асылына яңы ҡайтты.

19/VI—76.

* * *

Тот, кто следует Разуму, — доит быка,
Умник будет в убытке наверняка!
В наше время доходней валять дурака,
Ибо Разум сегодня в цене чеснока.

Г. Плисецкий

Аҡыл юлын ҡыуған бахыр үгеҙ һауыр,
Ахыр сиктә аҡылынан яҙып ауыр,
Ахмаҡтарға файҙалыраҡ был заманда —
Аҡыл хаҡы һарымһаҡтан тартмаҫ ауыр!..

19/VI—76.

* * *

Зачем, о грехах вспоминая, Хайям, убиваешься ты?
О грешник, иль в милости божьей душой сомневаешься ты?
Коль не было бы грехов, то не было бы и прощенья.
Прощенье живет для греха. Так о чем сокрушаешься ты?

В. Державин

Ниңә, Хәйәм, гонаһ өсөн матәм тотоу?
Ниндәй файҙа бынан артыҡ йә кәм отоу?
Һис гонаһһыҙ булһаң, ниңә ярлыҡау бар?
Ярлыҡау бар икән, ниңә ут-ғәм йотоу?

19—20/VI—76.

* * *

Эй, неженка, открой навстречу утру взгляд,
И пей вино, и пой, настроив струнный лад.
Ведь кто сегодня жив, тот завтра будет взят,
А кто ушел навек, тот не придет назад.

В. Державин

Тор, наҙлы йәр, һин торһаң бит, таң һөйөнә,
Аҙлап-маҙлап шарап ҡойсо саз көйөнә.
Бел: донъяға килгәндәр бит оҙаҡ тормай,
Киткәндәр ҙә кире ҡайтмай наҙ өйөнә.

20/VI—76.

* * *

Когда Смерть меня схватит, задора полна,
И меня, словно птицу, ощиплет она,
Вы из персти моей смастерите кувшин, —
Может быть, оживит меня запах вина.

В. Державин

Әжәл ҡулы, бәрәп тотҡас, бер үлермен,
Аҡ балсыҡҡа, тапап йыҡҡас, әүерелермен.
Зинһар, унан хәмер хөмө яһағыҙсы, —
Шәйәт, хәмер еҫе сыҡҡас, терелермен!

20/VI—76.

* * *

Чтоб омыть мое тело, вина принесите,
Изголовье могилы вином оросите.
Захотите найти меня в день Воскресенья, —
Труп мой в прахе питейного дома ищите.

В. Державин

Үлһәм, мине йыуырһығыҙ шарап менән,
Тәлҡин уҡып, ҡойорһоғоҙ шарап менән.
Ҡиәмәт көн әгәр мине эҙләһәгеҙ,
Харабатта табырһығыҙ шарап менән.

20/VI—76.

* * *

«Брось вино! Попадешь, — мне пророчат, — в беду:
В День Суда испекут тебя черти в аду!»
Это так. Но не лучше ли Вечного Рая
Миг божественной истины в пьяном бреду?

Г. Плисецкий

«Эсмә, — тиҙәр, — әләгерһең бит бәләгә!»
Тамуҡ уты көтә, имеш, кем әләгә.
Хаҡтыр, бәлки, тик ожмахҡа алыштырмам
Эскән мәлде, хаҡ һүҙ әйтеп Тәғәләгә...

20/VI—76.

* * *

Достав вина два мана, не жалей —
Сам пей и вдоволь угощай друзей.
Ведь не нуждается создатель мира
В твоих усах и в бороде моей...

В. Державин

Тапһаң әгәр ике батман затлы шарап,
Ҡайҙа, кемде һыйлаһаң да, ҡалыр ярап.
Атың-затың кәрәкме һуң Тәңребеҙгә? —
Һин — майыҡҡа, мин — һаҡалға тормаҫ ҡарап!..

20/VI—76.

* * *

Ты, о Небо, за горло счастливца берешь,
Ты рубаху, в которой родился он, рвешь,
Ветер — в пламя и воду — в прах превращая,
Ни вздохнуть, ни напиться ему не даешь.

Г. Плисецкий

Ниңә, Тәңрем, телгеләйһең йөрәгемде,
Өҙгөләйһең өҫтә бәхет күлдәгемде,
Уртымда ҡом-туҙан итеп эскән емде,
Ут-ялҡынға әйләндерҙең иҫкән елде.

9/VII—76.

* * *

Зачем копить добро в пустыне бытия?
Кто вечно жил средь нас? Таких не видел я.
Ведь жизнь нам в долг дана, и то — на срок недолгий,
А то, что в долг дано, не собственность твоя.

В. Державин

Донъя малын уйлап, ниңә ҡайғырырға?
Кемгә насип булған мәңге бай торорға?
Был йән тәнгә тик бурыҫҡа бирелгән бит,
Ә бурысты кәрәк кире ҡайтарырға.

9/VII—76.

* * *

Несовместимых мы всегда полны желаний:
В одной руке — бокал, другая — на Коране.
И так вот мы живем под сводом голубым
Полубезбожники и полумусульмане.

О. Румер

Бер ҡул — Ҡөрьән, икенсеһе тотҡандыр ям,
Бәғзе ваҡыт беҙ — хәләл зат, бәғзе — харам.
Фирүзәләй был күк көмбәҙ аҫтарында
Беҙ ни кафыр, ни мосолман түгел тамам.

9/VII—76.

* * *

Сияли зори людям — и до нас!
Текли дугою звезды — и до нас!
В комочке праха сером, под ногою,
Ты раздавил сиявший юный глаз.

И. Тхоржевский

Көн менән төн алышынған беҙгә саҡлы,
Был ай ҙа бит күктә тыуған беҙгә саҡлы.
Һаҡ ҡына баҫ өнһөҙ ятҡан был ташҡа һин, —
«Ah!» тип ҡуйыр күҙ-ҡаш булған беҙгә саҡлы!..

9/VII—76.

* * *

Друг, из кувшина полного того,
Черпни вина, мы будем пить его,
Пока гончар не сделает кувшина
Из праха моего и твоего.

В. Державин

Берәй сүлмәк мәй һемерһәк ниндәй зарар?
Берҙе эсһәк, икенсеһе бигерәк ярар.
Бит барыбер яҙмышыбыҙ сүлмәксеһе
Һинең менән минең баштан сүлмәк яһар.

9/VII—76.

* * *

Сердце, воспрянь! Мы по струнам рукой проведем,
Доброе имя уроним с утра за вином.
Коврик молитвенный в доме питейном заложим,
Склянку позы и чести, смеясь, разобьем.

В. Державин

Тор, йөрәгем, ал ҡулыңа саз ҡылдарын,
Шарап эсеп, нам-ғәмеңдең онот барын.
Бер быяла мәйгә һатып намаҙлығың,
Ташҡа онта был буш шөһрәт ҡыуыҡтарын!..

9/VII—76.

* * *

Из-за рока неверного, гневного не огорчайся,
Из-за древнего мира плачевного не огорчайся.
Весел будь! Что случилось — прошло,
а что будет — не видно,
Ради сует удела двухдневного не огорчайся.

В. Державин

Эй, дуҫҡайым! Янма донъя ғәме менән,
Донъя йәшәй кҙ йәшенең тәме менән.
Үткән — бөткән, э килер көн килмәй икән,
Юҡҡа көймә, йәшә мәлдең йәме менән.

9/VII—76.

* * *

Не унывай, мой друг! До месяца благого
Осталось мало дней, — нас оживит он снова.
Кривится стан луны, бледнеет лик ее, —
Она от мук поста на нет сойти готова.

О. Румер

Ҡайғырма, дуҫ, байрамға ла форсат булыр,
Ураҙалар уҙғас, бары бик шат булыр.
Ай ҙа, ана, йонсоп бөткән, кәкрәйеп,
Ул да тиҙҙән бер ҡотолған хөр саҡ булыр.

9/VII—76.

* * *

В любви к тебе не страшен мне укор,
С невеждами я не вступаю в спор.
Любовный кубок — исцеленье мужу,
А не мужам — паденье и позор!

В. Державин

Ғишҡым өсөн әр ишетеп, туҙаһым юҡ,
Наҙан менән бәхәсләшеп уҙаһым юҡ.
Ир булғанға дауа ғына был эсемлек,
Булмағанға, мәй өләшеп, файҙаһы юҡ.

10/VII—76.

* * *

Все этого пестрого мира дела, — как я вижу —
Презренны, никчемны, исполнены зла, — как я вижу.
Что ж, слава Творцу! Этот дом, что я строил всю жизнь,
Невежды сожгут и разрушат дотла, — как я вижу.

В. Державин

Был донъяның бар эштәрен күреп торам,
Һәр эшенә хаҡ-иштәрен биреп торам,
Собхан алла! — ҡайҙа ғына күҙ һалмайым, —
Бәхетһеҙлек емештәрен тиреп торам!..

10/VII—76.

* * *

Друзья, дадим обет быть вместе в этот час,
В веселье на печаль совместно ополчась,
И сядем пить вино сегодня до рассвета!
Придет иной рассвет, когда не будет нас.

В. Державин

Ҡулға ҡулды тотоношоп, булһаҡ берҙәм,
Беҙ типкеләп ебәрербеҙ ғәмде ерҙән.
Таң атҡанса ултырайыҡ бергә саҡта,
Башҡа таңдар ҡыйылмаҫ бит беҙгә гүрҙән.

10/VII—76.

* * *

Если в городе отличишься, — станешь злобы людской мишенью,
Если в келье уединишься, — повод к подлому подозренью.
Будь ты даже пророк Ильяс, будь ты даже бессмертный Хызыр,
Лучше стань никому неведом, лучше стань невидимой тенью.

В. Державин

Шөһрәт алһаң һин шәһәрҙә, күҙгә — сәпһең,
Өйҙә ятһаң, шөбһәләрҙән биҙәсәкһең.
Иң яҡшыһы — шәүлә бул һин был донъяла:
Хызыр Ильяс ишеләрҙәй гиҙәсәкһең!

10/VII—76.

* * *

Отчего всемогущий Творец наших тел
Даровать нам бессмертия не захотел?
Если мы совершенны — зачем умираем?
Если несовершенны — то Кто бракодел?

Г. Плисецкий

Был донъяға бер яратҡас Тәңре беҙҙе,
Ниңә камил ҡылмаған һуң тәнебеҙҙе?
Камил булһаҡ, ниңә вата? Ә булмаһаҡ, —
Шулай иткән кемдең ғәйептәре беҙҙе?

10/VII—76.

* * *

Раз увеличить нам нельзя, ни уменьшить свой удел,
Не огорчайся же, мудрец, из-за пустых иль важных дел.
Увы, я к выводу пришел: твоя ль судьба, моя ль судьба —
Не воск в руках. Никто досель придать ей форму не сумел.

В. Державин

Ризыҡ, ғүмер булмағас үҙ ҡулыбыҙҙа,
Яныҫ-көйөү мәғәнәһеҙ утлы ҡуҙҙа.
Белгәнемсә, һинең менән минең хәлде
Үҙгәртеп тә булмай нәғеҙ, балауыҙҙай.

10/VII—76.

* * *

Все — и Зло, и Добро, что людская скрывает природа,
Высшей воле подвластно, и здесь не дана нам свобода.
Ты вину своих бедствий не сваливай на небосвод, —
В сто раз хуже, чем твой, подневольный удел небосвода.

В. Державин

Яҡшыһын да, яманын да әҙәмдәге,
Йәмен-ғәмен бөтә был ер йөҙөндәге —
Барын күккә ауҙармасы, ғаҡлың булһа,
Мең ҡат ауыр уның ғәме үҙендәге!..

10/VII—76.

* * *

Посмотри на стозвездный опрокинутый небосвод,
Под которым мудрейшие терпят насилье и гнет.
Посмотри на лобзанье любви пиалы и бутыли —
Как прильнули друг к другу, а кровь между ними течет.

В. Державин

Күҙ һалсы был түңкәрелгән кәсә-күккә —
Күпме аҡыл йондоҙ итеп хәсрәт түккән!
Тик күрсе, күр кәсә-шешә дуҫлығын бер:
Ҡан һарҡһа ла, бер-береһен нисек үпкән?!

13/VII—76.

* * *

Эй, сердце! Собери, что нужно в этом мире,
Пусть только радости лужайка будет шире.
Садись росой на луг зеленый к вечеру,
А поутру вставай, всю ночь пробыв на пире.

В. Державин

Эй, йөрәгем, барыһын йый был йыһанда,
Тик ләззәтең бағы иркен булһын унда.
Ысыҡ булып ҡун да кисен гөл бағыңа,
Осоп кит һин, томандай таң һыҙылғанда.

13/VII—76.

* * *

В этом мире глупцов, подлецов, торгашей
Уши, мудрый, заткни, рот надежно зашей,
Веки плотно зажмурь — хоть немного подумай
О сохранности глаз, языка и ушей.

Г. Плисецкий

Был донъяла уйламайса эш итмәҫ бул,
Сер бүлешеп, ахмаҡтарҙы иш итмәҫ бул.
Әле телең, күҙ-ҡолағың иҫән саҡта
Теленде тый, күҙеңде йом, ишетмәҫ бул.

17/VII—76.

* * *

Уж лучше пить вино и пери обнимать,
Чем лицемерные поклоны отбивать.
Ты нам грозишь, муфтий, что пьяниц в ад погонят,
Кому ж тогда в раю за чашей пировать?

В. Державин

Суфый булып ҡыланғансы йәш сағында,
Мәй эс тә һин, булсы йәрең ҡосағында.
Юҡһа кем һуң йәннәтеңдә күңел асыр,
Бар иҫерек янһа тамуҡ усағында?

18/VII—76.

* * *

Ты полон бодрой силой, — пей вино,
С прекрасноликой милой — пей вино.
Мир этот бренный — темные руины,
Забудь, что есть и было, — пей вино!

В. Державин

Дәртең-көсөң бар сағында — эсеп ҡал һин,
Йәрең барҙа ҡосағында — эсеп ҡал һин!
Тик төш кенә, хараба был — фани донъя,
Барын онот был саҡ унда — эсеп ҡал һин!..

18/VII—76.

* * *

Доколе быть в плену румян и благовоний
За тленной красотой и мерзостью в погоне?
Будь родником Замзам, ключом воды живой, —
В свой срок ты скроешься в земном глубоком лоне.

В. Державин

Кершән-хушбый күпме әсир итер һаман?
Күпме шулай албырғатыр яҡшы-яман?
Зәмзәм һыуы, Әбелхаят булһаң да бит,
Ахыр сиктә һеңәсәкһең Ергә тамам!

18/VII—76.

* * *

Ста сердец и ста вер дороже чаша одна,
Все китайское царство не стоит глотка вина.
Что еще есть на свете, кроме вина цвета лала? —
Только скорбь, что вся радость земли усладить не вольна.

В. Державин

Бер кәсә мәй йөҙ диненән ҡиммәтлерәк,
Бер йотом мәй Син иленән ҡиммәтлерәк,
Яҡут төҫлө мәйҙән башҡа ни һуң кәрәк? —
Әсеһе лә мең сөсөнән хикмәтлерәк!

18/VII—76.

* * *

Росинки на тюльпане — жемчужины цветка.
Свои головки клонят фиалки цветника.
Но как соблазна полон трепещущий бутон,
Что прячется стыдливо в одежд своих шелка!

Л. В. Некора

Һәр таң һайын ысыҡ ҡунғас ләләләргә,
Миләүшә лә мәжбүр була бөгөлөргә.
Тик, биллаһи, миңә ал-гөл һөйкөмлөрәк
Итәктәрен төргән мәлдә бөрөләргә!

18/VII—76.

* * *

Я — словно старый дуб, что бурею разбит,
Увял и пожелтел гранат моих ланит,
Все естество мое — основа, стены, кровля, —
Развалиною став, о смерти говорит.

О. Румер

Кем мин хәҙер? — Йәшен һуҡҡан бер ҡарт имән,
Гөлнар төҫлө яңағымдың нуры шиңгән.
Тағарағы, сағарағы сатырымдың
Шалтыр-шолтор, хайран-вайран хәлгә ингән.

18/VII—76.

* * *

Я не был трезв ни дня, я не таю;
Я опьянен всегда; в ночь Кадрянью.
Уста — к устам Фиала; до рассвета
Рукою шею Хума обовью.

В. Державин

Минең айныҡ булғаным юҡ һис бер көндә,
Иҫерек мин хатта ҡәҙер кистәрендә.
Ҡосаҡта — хом, иренем — ям иренендә,
Таң атҡансы ут көйрәй бит эстәремдә.

18/VII—76.

* * *

Нас, пьяниц, не кори! Когда б Господь хотел,
Он ниспослал бы нам раскаянье в удел.
Не хвастай, что не пьешь, — немало за тобою,
Приятель, знаю я гораздо худших дел.

О. Румер

Эскесе, тип битәрләмә туғаныңды,
Енем һөймәй ялған менән тулғаныңды.
Эсмәйем, тип лаф орһаң да, белеп торам,
Мәйҙән хәтәр мең боҙоҡ эш ҡылғаныңды!..

20/VII—76.

* * *

Пей вино, лишь оно одно забвенье тебе принесет,
Душу врага лишь оно смятением потрясет.
Что пользы в трезвости? Трезвость — источник
мыслей бесплодных,
Все в этом мире — смертны, и все бесследно пройдет.

В. Державин

Эсеп алһаң, бөтә ҡайғың онотола,
Дошманыңдың талағына ҡаны тула.
Ниндәй файҙа айныҡыуҙан? — Юҡ-бар уйҙан
Йөрәккә тик фани донъя моңо тула.

20/VII—76.

* * *

О избранный, к словам моим коснись,
Непостоянства неба не страшись!
Смиренно сядь в углу довольства малым,
В игру Судьбы вниманьем углубись!

В. Державин

Эй ҡорҙашым, тыңла, етте форсат күптән:
Шомланмасы өйөрсөктәй был ят күктән.
Ултыр ҙа һин тамаша ҡыл яҙмыш уйынын
Булғанынан ҡәнәғәт бул, баш тарт күптән.

20/VII—76.

* * *

То не моя вина, что наложить печать
Я должен на твою заветную тетрадь;
Мне чернь ученая достаточно знакома,
Чтоб тайн своей души пред ней не разглашать.

О. Румер

Йыһан сере бикле күңел дәфтәремдә,
Биген асһам — бәлә бит баш өҫтәремдә!
Бер кемгә лә әйтеп булмай бар белгәнде, —
Күпме наҙан йөрөй ғалим төҫтәрендә!..

1/VIII—76.

* * *

Я пред тобою лишь не потаюсь, —
Своей великой тайной поделюсь:
Любя тебя, я в прах сойду могильный
И для тебя из праха поднимусь!

В. Державин

Эс серемде һиңә генә асһам әгәр,
Ике ауыҙ һүҙҙән торор минең хәбәр:
Һиңә булған ғишҡым менән ер булһам да,
Һин тип кенә ҡалҡынырмын ерҙән мәгәр.

1/VIII—76.

* * *

Мы дервишеским рубищем жбан затыкали,
Омовенье землею трущоб совершали.
Может быть, и отыщем в пыли погребка
Жизнь, которую мы в погребках потеряли?!.

В. Державин

Хөм ауыҙын ҡаплап ҡырҡ ҡат кере менән,
Тәһрәт алдыҡ беҙ харабат ере менән.
Мәсет саңы харап иткән ғүмерҙе, шәт,
Табыл булыр сандан хаҡ ҡарт әмере менән?..

1/VIII—76.

* * *

Ты алчность укроти, собой живи,
К делам Судьбы презрение яви!
Промчится быстро век твой пятидневный,
Вину предайся, песням и любви!

В. Державин

Нәфсеңде тый, ҡәнәғәт бул булғанынан,
Уҙмышың юҡ яҙмышыңдың яҙғанынан.
Ал да ҡулға хәмереңде, һөй йәреңде,
Ҡыуаныс тап ғүмереңдең ҡалғанынан.

1/VIII—76.

* * *

Хоть этот мир лишь для тебя, ты мыслишь, сотворен,
Не полагайся на него, будь сердцем умудрен.
Ведь много до тебя людей пришло — ушло навек;
Возьми свое, пока ты сам на казнь не уведен.

В. Державин

Минеке, тип, килһәң дә бит риза ғына,
Ғаҡыллыға был донъяһы — ҡаза ғына.
Һиндәй унан күптәр килеп, күптәр киткән, —
Тейгәнен ал, китмәҫ борон язаһына.

1/VIII—76.

* * *

Когда совершается все не по нашим желаньям,
Что пользы всю жизнь предаваться напрасным страданьям?
Мы вечно в печали сидим, размышляя о том,
Что поздний приход увенчается скорым прощаньем.

В. Державин

Бер эштә лә ирешмәгәс маҡсатыңа,
Ни мәғәнә йәш ҡойоуҙан юл сатына?
Хәсрәт йотоп, мәңге бағып ултыр шулай
Килеп етмәй китеп барыр ваҡытыңа!..

1/VIII—76.

* * *

День прекрасен: ни холод с утра, ни жара,
Ослепителен блеск травяного ковра.
Соловей над раскрытою розой с утра
Надрывается: браться за чашу пора!

Г. Плисецкий

Иҫ киткес көн: ялҡын түгел, һалҡын түгел,
Гөлдәр йөҙөн ямғыр йыуғас, ялҡын тик гөл!
Һандуғас та һары гөлгә эй сарлай тел:
Йәнәһе лә, эсмәй булмай, хаҡыңды бел!

2/VIII—76.

* * *

Кто, живя на земле, не грешил? Отвечай!
Ну, а кто не грешил — разве жил? Отвечай!
Чем Ты лучше меня, если мне в наказанье
Ты ответное зло совершил? Отвечай!

Г. Плисецкий

Ерҙә гонаһ ҡылмаған, әйтсе, кем бар?
Булһа нисек йәшәй алған, әйтсе, улар?
Бер яманлыҡ ҡылһам да бит, мең язаң бар, —
Шулай булғас, өҫтөн булған, әйтсе, кем бар?

26/IX—76.

* * *

Пресытился я жизнью своей — исполненной суеты,
Пресытился бедностью, нищетой! О Господи, если ты
Вывел из небытия бытие, то выведи и меня —
Во имя твоего бытия — из горестной нищеты!

В. Державин

Туйҙым, Тәңрем, туйҙым тамам хаятымдан.
Ер булдым мин юҡлыҡ-хәсрәт, оятымдан.
Ҡөҙрәттәрең булғас юҡты бар итерҙәй,
Йолоп алсы был фәҡирлек-юҡлығымдан.

26/IX—76.

* * *

Ты — Творец, и таким, как я есть, — я тобой сотворен.
Я в вино золотое, и в струны, и в песни влюблен.
В дни творенья таким ты создать и задумал меня.
Так за что же теперь я в геенне гореть обречен?

В. Державин

Ҡалай булһам, шулай, Тәңрем, яратҡанһың,
Шарабыңа, йыр-моңоңа ҡаратҡанһың.
Әлмисаҡтан үҙең шулай яратҡастын,
Ниңә тамуҡ уттарынан ҡарматмаҡһың?

26/IX—76.

* * *

Встань, не тужи! Что печалью о бренном томиться?
К нам приходи, чтоб за чашею повеселиться.
Если бы нравом Судьба постоянна была,
То и тебе никогда не пришлось бы родиться.

В. Державин

Тор, ҡайғырма фани донъя ғәмдәренә,
Ултыр ҙа һин шөкөр ит шат мәлдәреңә.
Яҙмыш холҡо әгәр ҙә бит ғәҙел булһа,
Юлыҡмаҫ та инең бындай хәлдәреңә.

26/IX—76

* * *

Тщетно тужить — не найдешь бесполезней забот,
Сеял и жал поколенья до нас Небосвод.
Кубок налей мне скорее! Подай мне его!
Все, что случилось, — давно решено наперед.

В. Державин

Юҡтыр файҙа юҡҡа-барға ғәм йотоуҙан,
Күптәрҙе күк сәскән-урған, йотҡан туҙан.
Әүлиәлер — ҡәҙәхкә мәй ҡойоп һуҙған! —
Булыры бит күптән инде булып уҙған...

23/X—76.

* * *

О Боже! Милосердьем ты велик!
За что ж из рая изгнан бунтовщик?
Нет милости — прощать рабов покорных, —
Прости меня, чей бунтом полон крик!

В. Державин

Йә рабби, һин — киң күңелле, тимәк — карам,
Карам булғас, ниңә Ирам бағың — харам?
Тыңлаусанды ярлыҡаусы ярҙамсылмы? —
Янъялсыңды ярлыҡасы — япсы ярам!..

23/X—76.

* * *

Считай хоть семь небес, хоть восемь над землей, —
Ведь не изменит их движенья разум твой.
Раз нужно умереть, не все ль равно: в гробнице
Съест муравей тебя, иль волк в глуши степной.

В. Державин

Күк йөҙө һис беҙ тигәнсә әйләнмәгәс,
Ете ҡат ни, һигеҙ ҡат ни был күк-тәгәс!
Сүл бүреһе кимерҙе ни, ҡырмыҫҡа ни —
Бәс, барыбер түгелме һуң, гүргә кергәс?..

23/X—76.

* * *

Виночерпий! Что делать мне с сердцем моим?
Мертвым лучше в мониле, спокойнее им.
Сколько раз я ни каялся, сколько ни плакал —
Все грешу! Очевидно я — неисправим.

В. Державин

Көс-кәрем дә бөттө, саҡый, йөрәгемдә,
Тик мәрхүмдәр тыныс йоҡлай гүрҙәрендә.
Гонаһымды йолоп-йыуып, бөкрәм сыҡты —
Төҙәлһәм тик төҙәлермен ҡәберемдә!

23/X—76.

* * *

Если хочешь, чтоб крепкой была бытия основа
И хотя бы два дня провести без уныния злого,
Никогда не чуждайся веселья и пей всегда,
Чтоб успеть все услады испить из фиала земного.

В. Державин

Нигеҙен ныҡ үрәм тиһәң ғүмереңдең,
Шат күңелдән ләззәтен күр һәр мәлендең.
Ике көнлөк кенә фани был донъяла
Һәр тамсыһын яйлап һемер хәмереңдең.

24/X—76.

* * *

Мирские тревоги — смертельный яд, чаша — противоядье его.
Блажен, кто противоядье пьет, не страшен гибельный яд для него.
С юными пери пей вино на свежем ковре зеленой травы
Во все свои дни, покамест трава из праха не выросла твоего.

В. Державин

Донъя ғәме ағыу булһа, шарап — дарыу,
Дарыу эсһәң, хәтәр түгел зәһәр ағыу.
Йәш үләндә йәшәреп ҡал йәш-йәр менән,
Алып китмәҫ борон һине көҙ-ҡыуарыу.

24/X—76.

* * *

Круг небес ослепляет нас блеском своим,
Ни конца, ни начала его мы не зрим.
Этот круг недоступен для логики нашей,
Меркой разума нашего неизмерим.

Г. Плисецкий

Күк көмбәҙе яуын ала күҙебеҙҙең,
Башы ла юҡ, ахыры ла күгебеҙҙең.
Икһеҙлеге-сикһеҙлеге башҡа һыймай,
Үлсәп булмай ғаҡыл менән үҙебеҙҙең!..

1976.

* * *

Будь решительным! От обрядов пустых отказаться пора давно,
Не скупись, делись и с другими тем, что тебе судьбою дано.
В этом мире не покушайся на жизнь и достаток бедных людей,
Головой отвечаю — ты будешь в раю. Так проворней неси вино!

В. Державин

Тәүәккәлләп, ваз кисһәң дин-намаҙыңдан,
Өлөшһөҙгә өлөш бүлһәң ҡаҙаныңдан,
Йә малың, тип, йә йәнең, тип, йән ҡыймаһаң,
Йәннәт көтөр! — Тик мәй килтер ҡар баҙыңдан!..

25/X—76.

* * *

Деяньями этого мира Разум мой сокрушен,
Мой плащ на груди разодран, ручьями слез орошен.
Фиал головы поникшей познанья вином не наполнить, —
Нельзя ведь сосуд наполнить, когда опрокинут он...

В. Державин

Был донъяға иҫ китмәгән төндәрем юҡ,
ЫҺйы йәшем түгелмәгән көндәрем юҡ.
Баш кәсәмә Һыймай хатта иҫерткес уй,
Ҡайҙан ҺыйҺын? Түңкәрелгән! Йүндәрем юҡ.

25/X—76.

* * *

Ты при всех на меня накликаешь позор:
Я безбожник, я пьяница, чуть ли не вор!
Я готов согласиться с твоими словами.
Но достоин ли ты выносить приговор?

Г. Плисецкий

Ҡалай ғына хурламайҺың мине Һәр көн:
Иманһыҙ ҙа дәрүиш, имеш, дәҺри йә кем!..
Хуш, шулай ҙа булайым, ти, әммә ләкин
Һин әле кем, сығарырға берәй хөкөм?..

26/X—76.

* * *

Из мира праведного дух, не оскверненный дольним прахом,
К тебе явился. Встань пред ним с улыбкою, а не со страхом,
И чашу утренним вином для гостя доверху налей,
Чтоб молвил он: «Да будет день счастливый дан тебе Аллахом!»

В. Державин

Рухың килгән, керләнмәгән, пактан да пак,
Аҡ донъянан килгән Һиңә — изге ҡунаҡ.
Ауыҙ астыр шарап менән — бит сәхәр саҡ!..
«БирҺен Хоҙай, — тип теләр ул, — көнөңдө аҡ!..»

26/X—76.

* * *

Над лугом облако струит потоки слез...
Возможно ль миг прожить без сока пьяных лоз?
Зеленою травой любуемся мы нынче,
А завтра — глядь! — из нас уж новый луг пророс.

О. Румер

Болот тағы йәшен ҡоя, йәшен йәшнәй,
Әҙерәк мәй ауыҙ итмәй, юҡ, килешмәй,
Бер тамаша ҡылайыҡсы йәш үләнде,
Һәр тамаша бер өлөшкә ике төшмәй.

26/X—76.

* * *

Что будущею занят ты судьбой,
Терзаешься бессмысленной борьбой?
Живи беспечно, весело. Вначале
Не посоветовались ведь с тобой.

В. Державин

Күререңде уйлап, бәндәм, ҡойма моң-зар,
Күңеленде буш сәм-ғәмдән ҡыйма, зинһар.
Һәр көнөңдөң шатлығын күр был донъяла,
Тәҡдир яҙғас, булмай күндәм ни сараң бар?!

27/X—76.

* * *

Если б мне всемогущество было дано —
Я бы небо такое низринул давно,
И воздвиг бы другое, разумное небо,
Чтобы только достойных любило оно!

Г. Плисецкий

Тәңрем кеүек әгәр хаким булһам күптән,
Түңкәрер ҙә был күк йөҙөн ергә күктән,
Барыһын да өр-яңынан ҡорор инем,
Азат ҡылып һәр пак йәнде гүрҙәй йөктән.

27/X—76.

* * *

Видишь этого мальчика, старый мудрец?
Он песком забавляется — строит дворец.
Дай совет ему: «Будь осторожен, юнец,
С прахом мудрых голов и влюбленных сердец!»

Г. Плисецкий

Эй, аҡһаҡал, күрәһеңме малайҙарҙы? —
Ҡомда уйнап, ҡомдан ҡора һарайҙарҙы?
«Ҡуҙғатмағыҙ, — тип кәңәш бир, — ҡом булған был
Ғашиҡ йөрәк һәм ғаҡыллы башҡайҙары!»

27/X—76.

* * *

Жаждой вина огневого душа моя вечно полна,
Слуху потребны напевы флейт и рубаба струна.
Пусть после смерти кувшином я стану на круге гончарном,
Лишь бы кувшин этот полон был чистым рубином вина.

В. Державин

Һыуһағаным — һәр саҡ мәй ҙә шарап булыр,
Тыңлағаным — һәр саҡ нәй ҙә рубаб булыр.
Тупрағымдан аҙаҡ сүлмәк яһаһындар, —
Бәлки бер саҡ, шарап ҡойһаҡ, ярап булыр?!.

27/X—76.

* * *

Увы, от мудрости нет в нашей жизни прока,
И только круглые Глупцы любимцы рока.
Чтоб ласковей ко мне был Рок, подай сюда
Кувшин мутящего наш ум хмельного сока.

О. Румер

Был заманда аҡылдан кем файҙа йыйыр?
Яҙмыш емен ашап бары ахмаҡ туйыр.
Шулай булғас, тилертерҙәй мәй биреген, —
Бәлки, яҙмыш, бер йылмайып ҡарап ҡуйыр!..

27/X—76.

* * *

Сказала Роза: «Я — Юсуф египетский среди лугов,
Как драгоценный лал в венце из золота и жемчугов».
Сказал я: «Если ты — Юсуф, примета где?» А Роза мне:
«Взгляни на кровь моих одежд и все ты сам поймешь без слов».

В. Державин

«Мин, — тине гөл, — әсир Йософ, ят был илдә,
Шиңәм инде, алтын-яҡут таж кейһәм дә».
«Йософ булһаң, ҡайҙа берәй билдәң?» — тигәс,
«Бына, — ти был, — билдәм — ҡанлы күлдәгемдә».

30/X—76.

* * *

Я с вином и возлюбленной позабыл и нужду, и труды,
Я не жду милосердия, до Судилища нет мне нужды.
Отдал душу и сердце я и одежду в залог за вино, —
Я свободен от Воздуха, от Земли, и Огня и Воды.

В. Державин

Харабатта йәрем менән донъя харап —
Йәннәт ни ҙә йәһәннәм ни, булһа шарап!
Ут, Һыу, Ер, Күк бығауынан бер ҡотолғас,
Бурысына өҫ-башымды тормам ҡарап...

30/X—76.

* * *

Все, что есть, — только вымысел, сном улетает,
И не избранный тот, кто о том не узнает.
Сядь, испей эту чашу и развеселись!
Пусть тебя сожаленье потом не терзает.

В. Державин

Был донъяла һәр ни хыял, һәр ни ялған,
Ғариф булмаҫ шул хаҡлыҡты аңламаған.
Ултыр ҙа һин ҡәҙәх менән һушыңды йыҡ, —
Былай ҙа күп, бушты уйлап, наҙан ҡалған!..

30/X—76.

* * *

Жизнь, как роспись стенная, Тобой создана,
Но картина нелепостей странных полна.
Не могу я быть лучше! Ты сам в своем тигле
Сплав мой создал: Тобою мне форма дана.

В. Державин

Был нағышты үҙең яһап ҡуйғанһыңсы,
Күпме юҡты, ахмаҡлыҡты йыйғанһыңсы.
Яҡшы булып булмаҫ инде, булғанымдан,
Сөнки үҙең шул сифатта ҡойғанһыңсы!..

30/X—76.

* * *

С той горсточкой невежд, что нашим миром правят
И выше всех людей себя по званью ставят,
Не ссорься! Ведь того, кто не осел, тотчас
Они крамольником, еретиком ославят.

О. Румер

Өс-дүрт наҙан илгә түрә булып алһа,
Бирер һиңә ишәк баштан сығып баһа,
Ишәк булмай ғына ҡара улар менән —
Иртәгә үк һин «фетнәсе», «кафыр» ҙаһа!

31/X—76.

* * *

Ты знаешь, почему в предрассветный час
Петух свой скорбный клич бросает столько раз?
Он в зеркале зари увидеть понуждает,
Что ночь — еще одна — прошла тайком от нас.

О. Румер

Беләһеңдер ниңә шулай, сәхәр еткәс,
Һәр таң һайын моңһоу һөрән һала әтәс?
Тағы ла бер төнө үтте ғүмереңдең, —
Күк-көҙгәлә күрмәй ҡалма, тигәндәй хәс.

31/X—76.

* * *

Ни держава, ни полная злата казна
Не сравнятся с хорошею чаркой вина!
Ни венец Кей-Хосрава, ни трон Фаридуна
Не дороже затычки от кувшина!

Г. Плисецкий

Дәүләттәр ҙә, алтын тулы ҡаҙналар ҙа
Бер ни тормай торна муйын ҡомған барҙа.
Хосрау тажы вә тәхете Фәридундың
Арзанырағ шарап һағлар тығындарҙан!

31/X—76.

* * *

Та ваза, что здесь на гончарном круге была,
При жизни в объятьях любовной вьюги была;
А ручка, что видишь у горлышка этой вазы, —
Рука, что когда-то на персях подруги была.

И. Сельвинский

Ҡар баҙынан эле алған ошо ҡомған
Ҡасандыр бит бер һылыуға ғашиҡ булған.
Тотҡаһы ла тотҡа түгел — валлаһи, ҡул! —
Ҡыҙын шулай муйынынан ҡосоп алған.

31/X—76.

* * *

Я к ланитам, подобным розе, весною тянусь,
Я к кувшину с вином и к чаше рукою тянусь.
Прежде чем рассыплется в прах мой живой сосуд,
Долю взять я от радости каждой земной тянусь.

В. Державин

Ҡараштарым гөлдәй йөҙҙө йотоп туймай,
Бармаҡтарым кәсәгеҙҙе тотоп туймай.
Буй-һындарым тупраҡ менән буталмайса,
Шатлыҡтарым, йәнем һеҙҙе, татып туймай.

31/X—76.

* * *

Хайям, если ты вином опьянен, — благодарствуй судьбе,
Если с возлюбленной уединен, — благодарствуй судьбе.
Конец, истребленье — явлений всех завершенье,
Пока ты смертью не истреблен, — благодарствуй судьбе.

В. Державин

Хәйәм! Хәмер эсә алһаң — шөкөр ит һин,
Йәр менән сер сисә алһаң — шөкөр ит һин,
Һәр ни ахыры был йыһанда — юҡҡа сығыу,
Әле ғүмер кисә алһаң — шөкөр ит һин!..

6/XII—76.

* * *

Коль можешь, не тужи о времени бегущем,
Не отягчай души ни прошлым, ни грядущим.
Скровища свои потрать, пока ты жив:
Ведь все равно в тот мир предстанешь неимущим.

В. Державин

Донъя ғәмен ҡуйып торсо, килһә ҡулдан,
Өҙгөләмә күңеленде уңдан-һулдан.
Эс, уйна, көл биш көнлөк был ғүмереңдә, —
Бөртөк арпаң гүргә һыймаҫ йыйғаныңдан.

07/XII—76. Переделкино.

* * *

Ты бери свою долю из круговорота времен,
Восседай на престоле веселья, вином опьянен.
Нет заботы Аллаху — покорны мы иль непокорны, —
Здесь возьми свое счастье, вот — смертных извечный закон.

В. Державин

Бишегеңдән күпме генә ләхетеңә?
Тот та кәсә, ултыр шатлыҡ тәхетеңә.
Баш эйҙең ни, эймәнең ни — Хоҙайға ни?
Тейенеп ҡал донъялыҡта бәхетеңә!..

07/XII—76.

* * *

Во сне сказал мне пир: «Покинь свою кровать,
Ведь розу радости нельзя во сне сорвать.
Ты, лежебок, все спишь, а сон подобен смерти.
Встань! Ведь потом века тебе придется спать!»

В. Державин

Төштә, имеш, бер аҡһаҡал ишек шаҡый:
«Тор — йоҡлап, ти, бәхет гөлө кемгә балҡый?
Әжәлгә тиң хилаф эште ҡылаһың бит,
Эс — гүрҙә лә йоҡларһың, ти, ғүмер баҡый!..»

07/XII—76.

* * *

Долго ли мне тужить о том, что давно решено,
И хорошо ли прожить мне век мой судьбою дано?
Выдохну я этот вдох или нет — и сам я не знаю,
Ну, так скорей в эту чашу чистую налей мне вино!

В. Державин

Ни булыр ҙа, ни булмаҫ, тип ҡайғырғансы,
Ғүмер ҡалай үтер һуң, тип уй ҡорғансы,
Шарап ҡойсо! — Аҡтығымы был һулышың? —
Белмәйһең бит, ауыр һулап, сығарғансы!..

08/XII—76.

* * *

Открой мне, Боже, дверь твоих щедрот,
Дай хлеб и все, чем дольний прах живет,
И до беспамятства мне дай упиться,
Чтоб никаких не ведал я забот.

В. Державин

Ас, ярабби, миңә ризыҡ ишектәрен,
Мәхлүгеңдең бөтәштер бар тишектәрен:
Иҫерт мине шундай зәһәр шарап менән —
Онотайым барса хәсрәт вә шиктәрен!..

08/XII—76.

* * *

Где б ни алел тюльпан и роза ни цвела,
Там прежде кровь царей земля в себя впила.
И где бы на земле ни выросла фиалка,
Знай — родинкой она красавицы была.

В. Державин

Ҡайҙа ғына тулҡынмаһын яҙ еленән,
Ләлә гөлдәр сәләм әйтмәҫ наҙ иленән:
Миләүшә лә сер бүлешмәҫ шытып сығып
Шаһ ҡанынан, йә йондоҙҙай ҡыҙ миңенән.

08/XII—76.

* * *

Лишь на небе рассвет займется еле зримый,
Тяни из чаши сок лозы неоценимой!
Мы знаем: истина в устах людей горька, —
Так, значит, истиной вино считать должны мы.

О. Румер

Бер кем беҙҙе ғәйеп итмәҫ, таңдан торһаҡ,
Бер аҙыраҡ аҡтан да аҡ шарап йотһаҡ.
Берәүҙәр бит хәҡиҡәтте әсе, тиҙәр,
Тимәк, беҙҙең эскәнебеҙ — иланһи хаҡ!

08/XII—76.

* * *

Зачем растить побег тоски и сожаленья?
Читай и изучай лишь книгу наслажденья.
Ты пей и все свои желанья исполняй!
Ты знаешь сам давно, что жизнь — одно мгновенье.

В. Державин

Мөһөр итмә йөрәгеңә хәсрәт табын,
Асып ҡуй гел Китабыңдың ләззәт бабын.
Йән теләгән бар теләгең алға килһен, —
Күпме генә йәшәйһең бар, йә, әйт, тағы?

08/XII—76.

* * *

Будь осмотрителен — судьба-злодейка рядом!
Меч времени остер — не будь же верхоглядом!
Когда судьба тебе положит в рот халву,
Остерегись — не ешь: в ней сахар смешан с ядом.

Л. Пеньковский

Бел: Яҙмыштың эсе тулы мәкер булыр,
Көтмәгәндә, арттан килеп, хәнйәр һуҙыр.
Заманында ауыҙыңа хәлүә һалһа,
Йотма, зинһар, хәлүәһенә зәһәр туҡыр.

08/XII—76.

* * *

Кто посетил сей мир, тому печаль понятна:
Вернуться должен он в небытие обратно.
Блажен душою тот, кто мир покинул рано,
А кто не приходил совсем — блажен стократно.

С. Липкин

Был зинданға килеп әҙәм ни һуң алған? —
Бәғеренә ҡан һауҙырған да хәлдән тайған.
Был донъянан иртә киткән бәхетлелер,
Әүлиәлер әсәһенән тыумай ҡалған.

08/XII—76.

* * *

Боже, скуку смертельную нашу прости,
Эту муку похмельную нашу прости,
Эти ноги, бредущие к харабату,
Эту руку, обнявшую чашу, прости.

Г. Плисецкий

Кисер, Тәңрем, әсир булған йөрәгемде,
Кисерә күр ғәм-сир йыйған күкрәгемде,
Харабатҡа илтеп йығыр был тырмамды,
Мәй тоторға әҙер торған көрәгемде!

09/XII—76.

* * *

Ты, мудрец, не слушай людей, что покорствовать Небу велят.
Утешайся чистым вином, пусть красавицы радуют взгляд.
Приходившие в этот мир все ушли — один за другим,
И никто не видел нигде возвратившегося назад.

В. Державин

Тыңлама һин заман-заңға күнгәндәрҙе,
Мәй эс эҙләп, ысҡындырма күркәм йәрҙе.
Килгән китер бер-бер артлы был донъянан,
Бер кем күрмәҫ кире ҡайтып кергәндәрҙе.

09/XII—76.

* * *

О живущий в плену четырех стихий и семи планет!
Ты — игралище их, ты влачишь ярмо вереницы лет.
Пей вино! Ведь я тысячу раз тебе повторял:
Коль уйдешь, то уйдешь навсегда — и возврата нет.

В. Державин

Донъя хасил Уттан-Һыуҙан, Ерҙән-Күктән,
Ете йондоҙ ҡөҙрәтендә йөрөй күптән.
Шул һандарға баш эйәм дә шарап эсәм:
Ҡасыр хәл юҡ тылсымлы был Ете, Дүрттән.

09/XII—76.

* * *

И пылинка живого частицей была,
Черным локоном, длинной ресницей была.
Пыль с лица вытирай осторожно и нежно:
Пыль, возможно, Зухрой яснолицей была!

Г. Плисецкий

Был саң да бит теп-тере бер бөртөк булған,
Ҡара толом йәки оҙон керпек булған.
Һаҡ ҡына һөрт ул саңды һин, — кем белә һуң, —
Әллә Зөһрә миңендәге бер төк булған?

09/XII—76.

* * *

Этот старый кувшин на столе бедняка
Был всесильным визиром в былые века.
Эта чаша, которую держит рука, —
Грудь умершей красавицы или щенка...

Г. Плисецкий

Иҫке көршәк — бер фәкирҙең өҫтәлендә,
Ул ҡөҙрәтле вәзир булған үҙ мәлендә.
Мин тотҡан был кәсә лә бит мәктәй янған
Бер һылыуҙың ике тулҡын күкрәгендә!..

09.12.76.

* * *

Мы по желанью не живем ни дня,
Живи в веселье, злобу прочь гоня.
Общайся с мудрым — ведь твоя основа —
Пыль, Ветер, Капля, искорка Огня.

В. Державин

Үҙ иркендә түгел икән Әҙәм заты,
Бар, шат йәшә, иҙһәләр ҙә һине ҡаты.
Тыңла, һин кем? — Ер менән Күк, Ут менән Һыу! —
Асылың бит был донъяның түгел яты?

09/XII—76.

* * *

Пока в дорогу странствий не сберешься, — не выйдет ничего,
Пока слезами мук не обольешься, — не выйдет ничего.
О чем скорбишь? Покамест, как влюбленный,
Ты от себя совсем не отречешься, — не выйдет ничего!

В. Державин

Дәрүиш йәндәй донъя гиҙмәй, — бер эш сыҡмаҫ,
Йөрәгеңде ҡанға иҙмәй, — бер эш сыҡмаҫ,
Ниңә бушҡа йәш ҡойорға? Ғашиҡ ише,
Үҙ-үҙеңдән тамам биҙмәй, — бер эш сыҡмаҫ!..

09/XII—76.

* * *

Вместо сказок про райскую благодать
Прикажи нам вина поскорее подать.
Звук пустой — эти гурии, розы, фонтаны...
Лучше пить, чем о жизни загробной гадать!

Г. Плисецкий

Ары торһон әкиәттәге йәннәттәрең,
Ҡой тиҙерәк шарабыңдың ҡиммәттәрен!
Зәм-зәм, гөлдәр, хур ҡыҙы тип алданғансы,
Эс кәсәңде — шунда йәшәү хикмәттәре.

09/XII—76.

* * *

Как Жар-птица, как в сказочном замке княжна,
В сердце Истина скрытно храниться должна.
И жемчужине, чтобы налиться сияньем,
Точно так же глубокая тайна нужна.

Г. Плисецкий

Күҙ күрмәгән Сәмреғоштай Ҡаф тауында,
Хәҡиҡәт сер булһын күңел һандығында.
Мәрйен дә бит мәрйен булып балҡығынсы,
Мең йыл ятыр тәрән диңгеҙ ҡабығында.

09/XII—76.

* * *

Много лет размышлял я над жизнью земной,
Непонятного нет для меня под Луной.
Мне известно, что мне ничего неизвестно! —
Вот последняя правда, открытая мной.

Г. Плисецкий

Күп уйландым мин был донъя тураһында,
Аңламаҫтай бер ни ҙә юҡ Ай аҫтында.
Белдем бары бер ниҙе лә белмәүемде, —
Үҙем асҡан яңылыҡ тик бына шунда.

10/XII—76.

* * *

Ни зерна надежды на гумне пустом,
Мы с тобой уйдем, покинем сад и дом...
Серебро, вино и хлеб истрать с друзьями,
Или все врагу достанется потом!

В. Державин

Бөртөгө лә өмөтөңдөң шытмай ҡалыр,
Беҙ киткәндә был бағ-һарай бошмай ҡалыр.
Алтын-көмөш, мәйен бүлеш дуҫтар менән, —
Юҡһа бары дошманыңа бушлай ҡалыр.

10/XII—76.

* * *

Мой враг меня философом нарек,
Клевещет этот злобный человек!
Будь я философ, в эту область горя —
На муки, не пришел бы я вовек!

В. Державин

Дошман мине философ ти яңылыштан,
Хоҙай белә кем сыҡҡанын мин байғоштан.
Был ғәм-хәсрәт донъяһына килгәнсе бит, —
Килмәҫ инем, булһам әгәр ундай баштан?!.

10/XII—76.

* * *

Нет облегченья от оков мирских,
Безрадостна пустыня дней моих;
Я долго у Судьбы людской учился,
Но ловкачом не стал в делах земных.

В. Державин

Шәкерт кенә булып китәм был донъянан —
Остазым бик ҡаты булып сыҡты яман:
Сәстәремә сал кергәнсе өйрәнсек мин,
Оҫта булып һаналған юҡ әле һаман.

10/XII—76.

* * *

Мы — источник веселья и скорби рудник,
Мы — вместилище скверны и чистый родник.
Человек, словно в зеркале мир, многолик,
Он ничтожен — и он же безмерно велик!

Г. Плисецкий

Беҙ бит Шатлыҡ шишмәһе лә, Фәм тауы ла,
Тутыҡ көҙгө һәм дә серле Жәм ямы ла,
Камил-кәм дә һәм түбән дә, бейек тә беҙ, —
Батшалыҡтар таяуы ла һәм яуы ла!..

11/XII—76.

* * *

Когда б небеса справедливо вершили дела,
Велениям Неба не молкла бы в мире хвала.
Когда б от Судьбы справедливость и милость явилась,
Ничья бы душа и в обиде тогда не была.

В. Державин

Әгәр ғәҙел булһа икән Тәңре эше,
Тәртиптәрен хуплар ине һәр бер кеше.
Күк ҡануны тик ғәҙеллек булһа икән,
Һис берәүҙең булмаҫ ине ҡанлы йәше.

11/XII—76.

* * *

Будь весел! Чаянья твои определил — вчерашний день,
Себя от прежних просьб твоих освободил — вчерашний день.
С кем спорить? Ни о чем тебя не расспросил —вчерашний день.
Что завтра сбудется с тобой — не приоткрыл вчерашний день.

В. Державин

Шат бул, сөнки эшең бөткән — кисәге үк,
Үткән-киткән һинең көткән — кисәге үк,
Бәхәс ниңә? Кәңәш һорап тормай һинән,
Хәл иткән Күк иртәгәңде — кисәге үк!..

11/XII—76.

* * *

Когда б сорвал я плод надежд, о жизнь, с твоих ветвей,
То, верно, отыскал бы нить клубка судьбы своей.
Доколь кричать о тесноте темницы бытия,
Томиться — и к небытию не находить дверей?

В. Державин

Берәй емеш күрһәм өмөт ағасында,
Юллар инем яҙмышымдың еп осон да.
Зарыҡҡансы былай тормош зинданында,
Ишек тапһам, китер инем ҡасып унда.

11/XII—76.

* * *

Я страдать обречен до конца своих дней,
Ты же день ото дня веселишься сильней.
Берегись! На судьбу полагаться не вздумай:
Много хитрых уловок в запасе у ней.

Г. Плисецкий

Гәрсә ғәмем, рәнйеүҙәрем күп булһа ла,
Ҡыҙыҡмайым дан-шаныңа был донъяла.
Бик таянма яҙмышыңа, — өйөрсөк ул! —
Мең тоҙаҡлы шаршауҙан да бырғый ала.

12/XII—76.

* * *

Море сей жизни возникло из сокровенных сил,
Жемчуг раскрытия тайны никто еще не просверлил.
Толк свой у каждого века — по знанию и пониманию
Истинной сути творенья никто еще не объяснил.

В. Державин

Ниндәй көс бар иткән был вөжуд бәхәрен?
Бираулай алмаған бер кем сер гәүһәрен.
Һәр заман үҙенсә — һүҙ әйткән белгәнсә, —
Асылда әйтмәгән һис кем хаҡ хәбәрен.

12/XII—76.

* * *

Ты едва ли былых мудрецов превзойдешь,
Вечной тайны разгадку едва ли найдешь.
Чем не рай тебе эта лужайка зеленая?
После смерти едва ли в другой попадешь...

Г. Плисецкий

Булырһыңмы зирәктәрҙән, ай-һай, зирәк?
Мәңгелектең серен сискән ирҙәр һирәк.
Ошо сәрхәт үҙе йәннәт түгелме һуң? —
Гүргә кергәс, тағы ниндәй йәннәт кәрәк?

12/XII—76.

* * *

Поутру просыпается роза моя,
На ветру распускается роза моя.
О жестокое небо! Едва распустилась —
Как уже осыпается роза моя.

Г. Плисецкий

Иртән иртүк йоҡоһонан уяна гөл,
Иҫкән елдең йылыһынан ут яна гөл.
Эй яуыз күк! Наҙланып та өлгөрмәне —
Ҡан-йәш ҡойоп, ҡайғыһынан уйлана гөл.

12/XII—76.

* * *

О кумир в сиянье красоты живом,
Встань, подай скорее нам кувшин с вином.
В светлом опьяненье разрешим сомненья,
Прежде чем мы сами на кувшин пойдем.

В. Державин

Тор, алиһәм, ас күңелде, көмөштәй көл,
Һин ҡыумаһаң шик-шөбһәмде, хәлем мөшкөл.
Берәй күҙә шарап килтер, гөрләшәйек,
Күҙә-кәсә булмаҫ борон беҙҙең йәш көл!..

12/XII—76.

* * *

Одних приводят, других похищают,
Куда, откуда? — Не сообщают.
Все — тьма. Лишь ясно, жизнь наша — чаша,
Которой в хуме вино измеряют.

В. Державин

Берәү килә, берәү китә, һис инәлтмәй,
Ҡайҙан килә, ҡайҙа китә? Һис кем әйтмәй!
Яҙмыш яҙған бик аҙын да күрмәй әҙәм, —
Ғүмер — кәсә, бөткәнгәсә хөмдәге мәй!..

12/XII—76.

* * *

Душой, перенесшей страданья, свобода обретена.
Пусть капля томится в темнице — становится перлом она.
Не плачь: если ты разорился, богатство еще возвратится,
Пускай опорожнена чаша — опять она будет полна.

В. Державин

Уттар йотһа, әҙәм заты хөр йән булыр,
Тамсы ятһа ҡабырсаҡта — мәрйен булыр.
Мал ҡалмаһа, баш һау саҡта мал табылыр, —
Ям бушаһа, мәй ҡойһаҡ та бер йәм булыр.

12/XII—76.

* * *

Я познание сделал своим ремеслом,
Я знаком с высшей правдой и низменным злом.
Все тугие узлы я распутал на свете,
Кроме смерти, завязанной мертвым узлом.

Г. Плисецкий

Ғүмер баҡый төп һөнәрем — ғилем алыу,
Хаҡлыҡтан — бал, яуызлыҡтан эстем ағыу.
Бар сеймәлгән төйөндәрҙе сисһәм дә мин,
Тик әжәлгә таба алмам инде дарыу.

12/XII—76.

* * *

Знай, рожденный в рубашке любимец судьбы:
Твой шатер подпирают гнилые столбы.
Если плотью душа, как палаткой, укрыта —
Берегись, ибо колья палатки слабы!

Г. Плисецкий

Эй, бәхетлем! Яҙмыштан һис юҡтыр аяу,
Бәхетеңдән һаҡлана күр — ҡаҙар ҡаяу.
Ҡапланһа ла йәнең тәнгә, сатыр һымаҡ,
Сатырыңды терәп торор серек таяу!

12/XII—76.

* * *

Гонит меня по пятам Судьба на пути роковом,
Каждое дело мое дурным завершает концом.
В путь снарядилась душа, пожитки свои собрала,
Молвила: «Негде мне жить, убогий мой рушится дом!»

В. Державин

Аҙым һайын көлә Заман минән һаман,
Һәммә эшем була тамам минең яман.
Ташлап китер хәлгә еткәс йәнем тәнде:
«Нишләйем, — ти, — бөттө ханам туҙып тамам!..»

12/XII—76.

* * *

Нас четверо заставили страдать,
Внедрили в нас потребность — есть и спать.
Но, лишены всего, к первоначалу —
В небытие вернемся мы опять.

В. Державин

Белмәй инең ашау-эсеү, йоҡоларын,
Ер-һыу, ут-күк, тыуғас та һин, таҡты барын.
Тик ни бирһә, һәр береһе, кире алыр
Асылына ҡайтарырға үҙ ҡолдарын.

12/XII—76.

* * *

Исчезнет все! Глядишь, в руках осталось веянье одно.
На истребленье и распад все сущее обречено.
Считай, что сущее теперь не существует на земле,
Есть то, что навсегда ушло и что еще не рождено.

В. Державин

Һәр теренән тик ел генә осар булғас,
Һәр ни бөтөү-китеүенә дусар булғас,
Юҡҡа һана бар терене был ғәләмдә, —
Бар тип уйла юҡты йәнә — юҡ бар булғас...

12/XII—76.

* * *

Этот свод голубой и таз на нем золотой
Долго будут кружиться еще над земной суетой.
Мы — незваные гости — пришли мы на краткое время,
Вслед кому-то — пришли мы, пред кем-то — уйдем чередой.

В. Державин

Был зәңгәр күк вә күктәге алтын табаҡ
Беҙҙән һуң да әйләнәсәк мең-мең ҡабат.
Беҙ — донъяға саҡырылмай килгән ҡунаҡ —
Китәсәкбеҙ бер-бер артлы, тормай оҙаҡ.

23/XII—76.

* * *

Мир для страданий породил меня,
Печалью жизни отягчил меня.
Ушел я с отвращеньем. И не знаю —
К чему?.. Зачем он воплотил меня?

В. Державин

Мин тыуғанмын бары ғазап сигер өсөн,
Тормош ыуын услап-услап эсер өсөн.
Белмәй китәм: ниңә Тәңрем яратҡандыр
Был донъянан тегеһенә күсер өсөн?

17/I—77.

* * *

Не знаю тайны я вращенья небосвода,
Лишь за невзгодою меня гнетет невзгода.
Смотрю на жизнь свою и вижу: жизнь — прошла,
Что дальше будет? — тьма, и нет из тьмы исхода!

В. Державин

Сер асҡысы Күктең һинән ятыр ситтә,
Ә үҙеңде зинданында тотор сиптә.
Баҡһаң: ғүмер шыйлап үтер, йылан булып,
Үҙ ҡойроғон үҙе тешләр ахыр сиктә!

17/I—77.

* * *

Небо! Твоими велениями я недоволен,
Я недостоин оков твоих, словно я болен,
Ты благосклонно к безумным и неблагодарным,
Так погляди: я безумен, в себе я не волен!

В. Державин

Туйҙым, Тәңрем, бығауыңдан һинең — күктән
Аһ-зарҙарым етмәй барып һиңә күптән.
Тик ахмаҡҡа, йә шаҡшыға яҡшы булғас,
Ҡотҡарһаңсы мине аҡыл тигән йөктән!

17/I—77.

* * *

Росток мой — от ВОДЫ небытия,
От пламени скорбей — душа моя,
Как ВЕТЕР, кружу, ищу по свету —
Где ПРАХ, в который превратился я.

В. Державин

Был тәнемде әбәд* ҺЫУЫ һуғарғандыр,
Күңелемә хәсрәт ыуы УТ һалғандыр.
Мин ЕЛ булып күктә остом остан-осҡа,
Тик ЕР булып ятырға ла бер яҙғандыр?..

18/I—77.

---

* Ә б ә д — мәңгелек.

* * *

О жестокое небо, безжалостный Бог!
Ты еще никогда никому не помог.
Если видишь, что сердце обуглено горем, —
Ты немедля еще добавляешь ожог.

Г. Плисецкий

Был ҡанһыҙ Күк ҡаплаған да йыһан йөҙөн,
Ишетмәй ул бер ҡасан да инсан һүҙен.
Йөрәгеңдә күреп ҡалһа бер яраңды,
Шул уҡ сәпкә уғын тоҫҡап ҡыҫа күҙен.

17/1—77.

* * *

Что пользы миру оттого, что в мир внесли меня,
И что он потерял, скажи, как погребли меня?
Ни от кого я никогда ответа не слыхал, —
Зачем родили? И зачем прочь увели меня?

В. Державин

Ниндәй файҙа был донъяға килгәнемдән?
Ни юғалтыр донъя минең киткәнемдән?
Ник һуң мине тыуҙырғандар — ҡыуыр булғас? —
Һис бер яуап ишеткән юҡ һис бер кемдән!..

17/1—77.

* * *

Мы умираем раз и навсегда.
Страшна не смерть, а смертная страда.
Коль этот глины ком и капля крови
Исчезнут вдруг — не велика беда.

В. Державин

Ниңә әле Үлем менән өркөтәһең?
Был донъяға бер килгәнһең — бер китәһең?
Бер тоҡ һөйәк юҡ булғандан ни һуң булған?
Булмаған, тип, күңелгә тик беркетәһең...

18/1—77.

* * *

Этот мир — эти горы, долины, моря —
Как волшебный фонарь. Словно лампа — заря.
Жизнь твоя — на стекло нанесенный рисунок,
Неподвижно застывший внутри фонаря.

Г. Плисецкий

Гүйә, донъя — сихри бер шәм хыялында,
Ә был ҡояш — шәмдең серле уты унда.
Ғүмеребеҙ — иләҫ-миләҫ шәүлә генә
Ошо шәмдең ыҫ-төтөнлө ҡыуығында.

20/I—77.

* * *

Будь волен я — зачем мне приходить?
Будь волен я — зачем мне уходить?
Не лучше ль было бы — в руины эти
Не приходить. — Не уходить, не жить?

В. Державин

Үҙ иркемдә булһа, ниңә килер инем?
Үҙ иркемдә булһа, ниңә китер инем?
Был хараба донъяһына килгәнсе мин,
Килмәҫ инем, белһәм, сабыр итер инем.

21/I—77.

* * *

В поднебесье светил ослепительных тьма,
Помыкая тобою, блуждает сама.
О мудрец! Заблуждаясь, в сомненьях теряясь,
Не теряй путеводную нитку ума!

Г. Плисецкий

Һанһыҙ йондоҙ ҡаплап алған Йыһан йөҙөн,
Һәр береһе, юл яҙҙырып, ҡыҫа күҙен.
Эй, аҡһаҡал, абынһаң да, бағынһаң да,
Бутап ҡуйма ғаҡыл тигән ептең үҙен!

22/I—77.

* * *

В детстве ходили за истиной к учителям,
После — ходят за истиной к нашим дверям.
Где же Истина? Мы появились из капли.
Станем Ветром. Вот смысл этой сказки, Хайям.

Г. Плисецкий

Хаҡлыҡ эҙләп остазыма килдем бая,
Хәҙер инде шәкертемдән үҙем таям.
Ҡайҙа хаҡлыҡ? Бер тамсынан тыуабыҙ ҙа,
Ер булабыҙ, — бөтә хикмәт шунда, Хәйәм!..

22/I—77.

* * *

Эй, гончар! И доколе ты будешь, злодей,
Издеваться над глиной, над прахом людей?
Ты, я вижу, ладонь самого Фаридуна
Положил в колесо. Ты — безумец, ей-ей!

Г. Плисецкий

Эй, сүлмәксе! Күпме шулай һин көлмәксе,
Көлгән төҫлө мәхлүгенән бер үрмәксе?
Һин бит, ахмаҡ, ҡул тәлгәшен Фәридундың
Тәгәрмәскә һалып шулай өйөрмәксе!..

22/I—77.

* * *

Вон за гончарным кругом, у дверей,
Гончар все веселее и быстрей
В ладонях лепит грубые кувшины
Из бедер бедняков и черепов царей.

И. Сельвинский

Ҡарап торҙом эшен кисә сүлмәксенең,
Бар тип белмәй атын-затын дәү-кесенең.
Яһай бирә сүлмәктәрен баш-ҡулынан
Бөйөк шаһтың, һәр берәҙәк эскесенең!..

22/I—77.

* * *

Я вчера гончара в мастерской увидал,
Долго, яростно глину он в чане топтал.
Словом тайн ему глина шептала: «Полегче!
Как бы завтра ты сам в этот чан не попал!»

В. Державин

Ишеттем мин: сүлмәксенең ҡолағына
Иҙгән балсыҡ сутылданы аяғынан:
«Бик тапама, — тине, — былай мәрхәмәтһеҙ,
Мин үҙем дә һиндәй инем бая ғына!..»

22/I—77.

* * *

В степи безлюдной каждый куст бурьяна
Кудрями был красавицы Турана.
В зубцах твердыни был любой кирпич
Рукой везира, Головой султана.

В. Державин

Далалағы һәр бер ҡыуаҡ-тал олоно
Булған Туран һылыуының сәс толомо.
Ҡалалағы ҡәлғәләрҙең һәр кирбесе
Йә солтандың башы булған, йә ҡолоноң.

22/I—77.

* * *

Без нас пройдут года, а мир пребудет.
Исчезнем без следа, а мир пребудет.
Нас прежде не было, а мир плодился.
Уйдем — и навсегда, а мир пребудет.

С. Липкин

Беҙ булмабыҙ донъяһында — ә ул ҡалыр,
Юғалырбыҙ эҙһеҙ унда — ә ул ҡалыр.
Килгән һымаҡ, беҙ китәрбеҙ — бер ни булмаҫ,
Тик саңғыбыҙ туҙыр юлда — ә ул ҡалыр.

18—22/I—77.

* * *

Все, что ты в мире изучил, — ничто!
Все, что слыхал и говорил, — ничто!
И все, чему свидетель был, — ничто!
Все, что так дорого купил, — ничто!

В. Державин

Донъяның бар биҙәктәре — бер ни тормай,
Бар ынтылыш, михнәттәре — бер ни тормай,
Бейеклеге, Киңлектәре — бер ни тормай,
Өйгә өйгән ҡиммәттәре — бер ни тормай!

22/I—77.

* * *

Здесь владыки блистали в парче и в шелку,
К ним гонцы подлетали на полном скаку.
Где все это? В зубчатых развалинах башни
Сиротливо кукушка кукует: «Ку-ку!..»

Г. Плисецкий

Был хакимдар таж да ебәк-ҡытат кейгән.
Һәр тарафтан сапҡындары сабып килгән...
Тик ҡайҙа һуң хәҙер улар? Харабала
Саҡыра тик яңғыҙ кәкүк — янып-көйгән...

22/I—77.

* * *

Видел утром я ринда, в пыли на земле он лежал,
На ислам, на безверье, на веру, на царства плевал.
Отрицал достоверность творца, шариат, откровенье.
Нет! Бесстрашнее духа и в двух я мирах не встречал.

В. Державин

Ас-яланғас, өйһөҙ-сөйһөҙ был елғыуар —
Аллаға ла, батшаға ла төкөрөп ҡуйыр.
Ҡөрьән менән шәриғәтме уны тыйыр? —
Ҡыйыулыҡта бер ир юҡтыр алдан ҡыйыр!..

23/I—77

* * *

Не буду часа ждать, когда умру,
Когда пойду на глину к гончару.
Пока еще не стал я сам кувшином,
Кувшин вина я выпью поутру.

В. Державин

Бер сәғәт тә көтмәм үлеп ятырымды —
Балсыҡ булып асылыма ҡайтырымды.
Башым әле бер күҙәгә әйләнмәйсә,
Белеп торам күҙәнән мәй татырымды.

23/I—77.

* * *

Мастер, шьющий палатки из шелка ума,
И тебя не минует внезапная тьма.
О Хайям! Оборвется непрочная нитка.
Жизнь твоя на толкучке пойдет задарма.

Г. Плисецкий

Аҡыл ебең аҡ сатырҙар теккән оҫтам,
Һине лә төн урап үтмәҫ бик алыҫтан:
Бер өҙөлөр ғүмер ебең, эй Хәйәм дуҫ! —
Һатлыҡ яҙмыш һатып китер уны аҫтан!..

25/I—77.

* * *

Жизнь — пустыня, по ней мы бредем нагишом.
Смертный, полный гордыни, ты просто смешон!
Ты для каждого шага находишь причину —
Между тем в небесах он давно предрешен!

Г. Плисецкий

Тормош — сәхрә, ас-яланғас һин бер юлсы,
Унда ғорур булһаң да һин — һуҡыр тамсы.
Һәр аҙымың аҡлар сәбәп тапһаң да бит,
Һәр аҙымың алдан яҙып ҡуйылғансы!..

09/II—77.

* * *

Жизнь печальна моя, и дела не устроены,
Мне покоя все меньше, а беды удвоены.
Восхвалите Аллаха! Без просьб и мольбы
Все мы пить из источника бед удостоены.

В. Державин

Гүмерем ғәмле, ә эштәрем хайран-вайран,
Михнәттәрем артҡан һайын, кәмей байрам.
Тик Алланың биргәненә мең шөкөр, тим, —
Ҡайҙан сығып торор ине хәсрәт даръям?..

09/II—77.

* * *

Я не от бедности решил вино забыть,
Не в страхе, что начнут гулякою бранить.
Я для веселья пил. Ну, а теперь — другое.
Ты — в сердце у меня, и мне — не нужно пить.

В. Державин

Ярлылыҡтан ташламаным эсеүемде,
Рисуайлыҡтан һаҡламаным исемемде.
Эсһәм, эстем күңел өсөн. Ә күңелде
Һин иҫерткәс, мотлаҡмы ни эсеү инде?

09/II—77.

* * *

Не убивай меня, небо, в своем опьяненье!
Видишь величье мое и твое униженье!
Из-за моей нищеты и вседневных скорбей
Проклял я сам этой жизни постыдной томленье.

В. Державин

Харап итә күрмә, Тәңрем, иҫерек баштан!
Күр һин, хәсис, ғалимлығым күккә ашҡан;
Фәҡирлегең, һәр көн биргән ғәмең өсөн
Ләғнәт әйтеп, үҙем китәм был тормоштан!

10/II—77.

* * *

Где Бахрам отдыхал, осушая бокал,
Там теперь обитают лиса и шакал.
Видел ты, как охотник, расставив капканы,
Сам, бедняга, в глубокую яму попал?

Г. Плисецкий

Бахрам шаһ та, шарап эсеп, аш ейгән ер —
Хәҙер төлкө, сүл бүреһе түл йәйгән ер.
Беләһеңме, ҡалҡан ҡорған һунарсы ла
Үҙе ҡаҙған баҙға барып эләккән бер?..

10/II—77.

* * *

Ты, Небосвод, не устроил дел моих трудных земных,
Слов от тебя я не слышал ласковых и простых.
Радостно и свободно я не вздохнул ни разу,
Чтоб не открылись тотчас же двери напастей моих.

В. Державин

Эй, Хоҙайым, бер эшемде эш итмәнең,
Әҙәмсә мин бер йылы һүҙ ишетмәнем.
Бер генә ҡат иркен йә шат һулаһамсы! —
Мең михнәткә бер рәхәт көн иш итмәнең...

10/II—77.

* * *

Когда настанет срок и ты расстанешься с душой,
Там за завесой вечных тайн увидишь мир иной...
Пей, коль неведомо тебе, — откуда ты пришел,
Куда уйдешь потом и что там станется с тобой.

В. Державин

Тиҙҙән инде айырылыр йәнең тәндән,
Гүр ишеге тартып алыр һине, бәндәм.
Шарап эс тә онот ығы-зығыларын,
Ҡайҙан ҡайҙа барыр юлың белмәгәндә!..

13/II—77.

* * *

В этом мире ты мудрым слывешь? Ну и что?
Всем пример и совет подаешь? Ну и что?
До ста лет ты намерен прожить? Допускаю,
Может быть, до двухсот проживешь. Ну и что?

Г. Плисецкий

Был донъяла һин зирәк, ти. Йә, шунан ни?
Һиндәй үрнәк бик һирәк, ти. Йә, шунан ни?
Йөҙ йәшәмәк булаһыңмы? Йәшә лә, ти,
Бул мең йәшәр бер йөрәк, ти. Йә, шунан ни?

13/II—77.

* * *

Половина друзей моих погребена.
Всем судьбой уготована участь одна.
Вместе пившие с нами на празднике жизни
Раньше нас свою чашу испили до дна.

Г. Плисецкий

Дуҫ-иштәрҙән яртыһы юк бөтәбеҙҙең,
Бер үк яҙмыш яҙғандары көтә беҙҙе.
Бер үк туйҙа бергә эскән күптәребеҙ
Үҙ кәсәһен алдан эсеп бөтә беҙҙең.

17/II—77.

* * *

В прах Судьбою растертые видятся мне,
Под землей распростертые видятся мне.
Сколько я ни вперяюсь во мрак беспредельный,
Только мертвые, мертвые видятся мне.

Г. Плисецкий

Ҡарай миңә яҙмыштан көл ителгәндәр,
Ҡарай миңә был тормоштан иҙелгәндәр.
Ҡараһам да текләп күпме һеҙгә, төндәр,
Ҡарай миңә ҡара янып теҙелгәндәр.

17/II—77.

* * *

Не одерживал смертный над небом побед,
Всех подряд пожирает Земля-Людоед.
Ты пока еще цел? И бахвалишься этим?
Погоди: попадешь муравьям на обед!

Г. Плисецкий

Юҡ, булмаған, күкте еңеп, ҡырыҫ ҡалған,
Тороп ҡалған һәр кем ерҙә бер мыҫҡалға.
Һин тереме? Туҡта әле, бик маһайма, —
Һин дә аҙыҡ булырһың бер ҡырмыҫҡаға!..

17/II—77.

* * *

Яздан премудрый ноги нам и руки крепкие дает,
Хранимый им, твой лютый враг в довольстве, в радости живет.
Пусть фляга винная моя исламом не освящена, —
Из тыквы сделана она, а тыква — разрешенный плод.

В. Державин

Эй, Хоҙайым, уҡытаһың арт һабаҡты!
Тик дошманға һүҙең татлы, йөҙөң яҡты.
Мәй шешәһен тыйһаң да хаҡ мосолманға,
Ярай әле ҡалдырғанһың был ҡабаҡты!

17/II—77.

* * *

Если труженик, в поте лица своего
Добывающий хлеб, не стяжал ничего,
Почему он ничтожеству кланяться должен
Или даже тому, кто не лучше его?

Г. Плисецкий

Әҙәм әгәр, бөгөп билен, һөрһә ерен,
Үҙ икмәген тапһа әгәр, түгеп тирен,
Сүп-сар түгел, үҙенән дә бәҫлеләргә
Ниңә әле башын эйер ирҙең ире?

17/II—77.

* * *

Вижу смутную землю — обитель скорбей,
Вижу смертных, спешащих к могиле своей,
Вижу славных царей, луноликих красавиц,
Отблиставших и ставших добычей червей.

Г. Плисецкий

Эй, күҙҙәрем, ергә баҡһаң, аһ-зар аға,
Гүр ҡапҡаһын күпме аҫыл заттар ҡаға,
Әле балҡып, ер ҡортона ризыҡ булған
Ай-көн йөҙлө һылыуҙар вә шаһтар баға.

17/II—77.

* * *

Недостойно стремиться к тарелке любой,
Словно жадная муха, рискуя собой.
Лучше пусть у Хайяма ни крошки не будет,
Чем подлец его будет кормить на убой!

Г. Плисецкий

Ирлекме һуң, себен һымаҡ, күҙең тоноп,
Теләһә кем табағына йөрөү ҡунып?
Телем түгел, валсығына теймәҫ Хәйәм,
Әшәкенең харамына ҡулын һоноп!

17/II—77.

* * *

Доволен ворон костью на обед,
Ты ж — прихлебатель низких столько лет!..
Воистину свой хлеб ячменный лучше,
Чем на пиру презренного — шербет.

В. Державин

Хакимдарҙың тәрилкәһен ялағансы,
Фәкирҙәрҙең булсы асы, яланғасы!
Һөйәк кимер, мансып асы күҙ йәшеңә,
Тик хәшәрәт табындарға яйланмасы.

17/II—77.

* * *

Те, что веруют слепо, — пути не найдут.
Тех, кто мыслит, — сомнения вечно гнетут.
Опасаюсь, что голос раздастся однажды:
«О невежды! Дорога не там и не тут!»

Г. Плисецкий

Хаҡлыҡ юлын юллай алмаҫ дин тотҡандар,
Шик-шөбһәнән айный алмаҫ уйланғандар.
Бер көн килеп һөрән һалыр ят бер тауыш:
«Ике яҡ та гөл табалмаҫ, эй, наҙандар!..»

17/11—77.

* * *

Что есть счастье? Ничтожная малость. Ничто!
Что от прожитой жизни осталось? Ничто!
Был я жарко пылавшей свечой наслажденья,
Все, казалось, — мое. Осталось — ничто!

Г. Плисецкий

Бәхет ни һуң? Аҙҙың аҙы! — Көл дә күмер!
Ни ҡалдырҙы ғүмер яҙы? — Көл дә күмер!
Ләззәттең мин балҡып янған шәме инем,
Тороп ҡалды, бөтөп наҙы, — көл дә күмер!..

18/11—77.

* * *

Когда Вселенную настигнет день конечный,
И рухнут небеса, и Путь померкнет Млечный, —
Я, за полу схватив Создателя, спрошу:
«За что же ты меня убил, владыка вечный?»

О. Румер

Ахыр заман етеп, көнө байығанда,
Күк ҡыйралып, ҡош юлы ла юҡ булғанда,
Һаҡалынан һелкеп тотоп Тәңренең мин:
«Шулмы эшең, — тип һорармын, — был Йыһанда?»

18/11—77.

ЙӨКМӘТКЕЬЕ

I. Кондәлектәр: 5

II. Рецензиялар 81

III. Публицистика 123

IV. Хаттар 189

V. Мәкәләләр 243

VI. Уйланыуҙар 355

VII. Тәржемәләр 361

Литературно-художественное издание

ГАРИПОВ Рами Ягафарович

СОЧИНЕНИЯ

в 3 томах

Том III

Дневники, письма, переводы

Редакция мөдире *Сабир Шәрипов*
Мөхәррирҙәре *Гөлсирә Фиҙзәтуллина, Әлиә Филәҙетдинова*
Биҙәүсе мөхәррир *Азат Мөхтәруллин*
Техник мөхәррире *Наиля Зарипова*
Корректорҙары *Гөлфиә Рустиева, Альбина Исламова*
Компьютерҙа эшкәртелеүе *Юлай Әбсәләмов, Гөлнара Фарипова*

Нәшр. лиц. № 04380; 26.03.01. Баҫырға ҡул ҡуйылды 21.11.01.
Ҡағыҙ форматы 84x108$^{1}/_{32}$. Офсет ҡағыҙы. Таймс гарнитураһы. Офсет ысулы менән баҫылды.
Шартлы баҫма таб. 33,6 + 0,42 форзацы + 0,84 йәбештермә. Шартлы буяу отт. 34,02.
Иҫәп-баҫма таб. 29,31 + 0,38 форзацы + 0,91 йәбештермә. Тиражы 3000 дана. Заказ № 620.

Башҡортостан «Китап» нәшриәте дәүләт унитар предприятиеһы. 450001, Өфө, Левченко урамы, 4а.
Әҙерләп бирелгән диапозитивтарҙан баҫылды.
Өфө полиграфия комбинаты дәүләт унитар предприятиеһы. 450001, Өфө, Октябрь проспекты, 2.